

THE ADVENTURES
OF
HAJI BABA
OF
ISPAHAN
TRANSLATED
FROM ENGLISH INTO PERSIAN

BY
HĀJĪ SHAIKH AHMAD-İKIRMĀNĪ

AND
EDITED WITH NOTES

BY
MAJOR D. C. PHILLOTT, 23RD CAVALRY F.F.
*Secretary to the Board of Examiners, Calcutta; Translator for the
Government of India, into the Indian Vernaculars, of
Cavalry Drill, 1898; Mountain Warfare, etc.*

CALCUTTA :
PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.
1905.

ترجمہ

سرگزشت

حاجي باباي اصفهاني

از انگليسي به فارسي

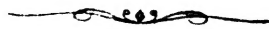
اثر خامه

حاجي شيخ احمد كرماني

مرتبہ و محشي باهتمام

ميجر - دي - سي - فلات صاحب

اوسر سوار: نمبر ۲۳ و شون سرحدي ، و سكرتري بورد آي اگزامينرس ، كلكتہ ، و مترجم
قواعد عشق سوار: ۱۸۹۵ عيسوي ، و عالم جنگ كوشيداني ، و عدو و عبود
در زبانهای هندی حسب النورمان حكومت هند

در مطبع پبليشنگ مشن پريس ، واقع كلكتہ ، دله طبع

مجلي گشت سنه ۱۹۰۵ عيسوي

فهرست کتاب حاجي بابا که مشتمل است بر هشتاد گفتار و یک مقدمه

مقدمه ۵

مقدمه	مورث گاعذبه سباحي انگليس دکتیش سفارت اسوج	در استنبول نوشته است	...	...	...	...
۱ گفتار	در ولادت و تربیت حاجي بابا	...	...	...	...	1
۲ "	در اولین سفر حاجي بابا و اسیر افتادنش بدست ترکمانان	...	...	...	...	6
۳ "	در اینکه حاجي بابا بدست که افتاد و تیغ دلاکیش	...	...	...	...	18
۴ "	بچه گار خورد	...	...	...	...	...
۵ "	در تدبیر حاجي بابا برای تحصیل پنجاه اشرفی عثمان آغا	...	...	...	...	22
۶ "	و قصد نگاهداری آنها	...	...	...	...	...
۷ "	در دزد شدن حاجي بابا و ایلغار بودن زاد و بوم خویش برای	...	...	...	...	28
۸ "	رسدگاری خود	...	...	...	...	38
۹ "	در بیان اسرا و غذایم که بدست ترکمان افتاد	...	...	...	...	44
۱۰ "	در رفتار مهر آمیز حاجي بابا و سرگذشت دلسوز ملک الشعراء	...	...	...	...	52
۱۱ "	در خلاصی حاجي بابا از دست ترکمان و بدست ایرانیان	...	...	...	...	59
۱۲ "	در سقائی حاجي بابا از روی ناچاری	...	...	...	...	65
۱۳ "	در کنکاش حاجي بابا نا خویش و قلیان فروشی و باگرد شدنش	...	...	...	...	70
۱۴ "	در سرگذشت درویش سفر و دونفر رفیق او	...	...	...	...	85
۱۵ "	در بیان در یافتن حاجي بابا که دنیا دار مکافات است	...	...	...	...	90
۱۶ "	بیرون آمدن حاجي بابا از مشهد و چگونگی معالجه درد کمر	...	...	...	...	...
۱۷ "	او و معرکه گیری وی	...	...	...	...	...

صفحه

۹۷	...	...	...	بر خوردن حاجي بابا بکسي و نتيجه آن...	۱۴	تغفار
۱۰۱	...	...	...	در ورود حاجي بابا بطهران و رفتنش بخانه ملک الشعراء	۱۵	»
۱۰۴	...	...	...	تدبير وی با استقبال و حال و دو چار شدنش بدعوا	۱۶	»
۱۰۸	...	...	...	در رخت نو پوشیدن و بگرمابه رفتن و بشکاي ديگر پديدار شدن حاجي بابا	۱۷	»
۱۱۲	...	...	...	در ورود ملک الشعراء در طهران و چگونگي رفتار او با حاجي بابا	۱۸	»
۱۱۶	...	...	...	در آمدن حاجي بابا بخدمت حکيم و اولين گاريکه حکيم اورا بران داشت...	۱۹	»
۱۲۲	...	...	...	در فریفتن حاجي بابا دو حکيم را و از یکی حبي و از دیگری ديناری گرفتن	۲۰	»
۱۲۷	...	...	...	در بيان آداب دوا خوردن پادشاه ايران	۲۱	»
۱۳۳	...	...	...	مواقف حاجي بابا از حکيم و چگونگي پاسخ حکيم بوی ...	۲۲	»
۱۳۸	...	...	...	ناخرسندي حاجي بابا از حال خود و از بلای کسالت بدام عشق افتادن	۲۳	»
۱۴۲	...	...	...	در ملاقات حاجي بابا با زينب و تفصيل حال زينب در اندرون حکيم	۲۴	»
۱۴۸	...	...	...	ملاقات عاشق و معشوق بار ديگر و نغمه سازي حاجي بابا	۲۵	»
۱۵۴	...	...	...	سرگذشت زينب ...	۲۶	»
۱۶۲	...	...	...	در تدارک حکيم باشي برای مهماني شاه و خرج هنگفت که بزور برگردنش افتاد...	۲۷	»
۱۶۷	...	...	...	در آداب پذيرائي پادشاه و پيشکشها و گفتگوها که واقع شد	۲۸	»
۱۷۵	...	...	...	در تفصيل ناهار و واقعه که بعد از ناهار پشت پا بساط عيش حاجي بابا زد	۲۹	»
۱۷۹	...	...	...	در رقابت شاه با حاجي بابا و بودن معشوقه او را	۳۰	»

مفصله

- گفتار ۳۱ الفدیسه حاجی بابا بجهته جدائی زینب و ناکاله حکیم شدنش 182
- ۳۲ در آمدن حاجی بابا بخدمت دولت و نسقچی شدنش ... 187
- ۳۳ در همراهی حاجی بابا با اردوی شاهي و کموختن مقدمات کار خود ... 193
- ۳۴ شمه از ظلم ایرانیان در هنگام مأموری حاجی بابا ... 198
- ۳۵ در تبدیل ترش رویی بخت به خنده رویی و رساندن حاجی بابا بدرجه وکیل نایب نسقچی ... 208
- ۳۶ با میر غضبیش اظهار شفقت و جوانمردی کردن و دیهن او زنی را در حالت بد ... 211
- ۳۷ سرگذشت یوسف ارمی و زنش ... 215
- ۳۸ تنه سرگذشت یوسف ارمی و نیت حاجی بابا ... 220
- ۳۹ در اعتماد حاجی بابا به یوسف ارمی ... 222
- ۴۰ در رفتار حاجی بابا با رئیسان خود و خویش را بار بدبختان نمودن ... 225
- ۴۱ در لشکر کشی ایرانیان بر سر روس و نامردی نامردخان ... 233
- ۴۲ رفتن حاجی بابا باردوی شاهي و انبات کردن وی که دروغگوی کارنرگیست ... 238
- ۴۳ وقوع واقعه هولناک که حاجی را سخت دردناک ساخت ... 242
- ۴۴ در ملاقات حاجی بابا با یکی از دوستان قدیم خود و نصیحت دادن و از خطر رهایی وی حاجی را ... 250
- ۴۵ در بخت نشستن حاجی بابا و دفع ملال وی از شنیدن قصه عجیب ... 258
- ۴۶ در تقدس حاجی بابا و آشنائیش با مشهورترین مجتهدان ... 280
- ۴۷ در اطلاع حاجی بابا با یکنه درویش اورا بی برگ و نوا ساخته و خلاصی وی از بست ... 289
- ۴۸ در رفتن حاجی بابا به اصفهان و تصادف وود وی با وفات بدر ... 295

- گفتار ۴۹ در اطلاع حاجی بابا بپیرائی که نتوانست یافت و سرعظن وی در
این باب ... 306
- » ۵۰ در تدبیر حاجی بابا برای یافتن مال پدر و چگونگی حال نیز نگاه
طاس گردان ... 313
- » ۵۱ در میسر شدن مراد طاس گردان و نیت حاجی بابا بعد از پیدا
شدن مال مسروقه ... 319
- » ۵۲ در وداع حاجی بابا با مادر و بمعزری یکی از علمای مشهور رفتن
» ۵۳ در تدبیر ملا نادان برای پول اندوختن و مورد را آسوده ساختن 324 329
- » ۵۴ در مهمساز گردیدن حاجی بابا و دفتردار متعمه خانه
شدن وی ... 335
- » ۵۵ در ملاقات حاجی بابا با کسیکه مرده اش می انگاشت و زن
دادن وی او را ... 341
- » ۵۶ در حب چاه و حرص ملا نادان و پیرشانی اوضاع وی ... 346
- » ۵۷ در واقعه غریبی که در حمام به حاجی بابا روی داد و غرات رستن
او از خطر ... 352
- » ۵۸ در نتیجه قضیه که خطرناک مینمود و بغوشی گذشت ... 357
- » ۵۹ جلوه نکردن حاجی بابا در درست کاری و سرگذشت ملا نادان ... 362
- » ۶۰ تدبیرهای حاجی بابا و ملا نادان در خور حال ایشان و معلوم
شدن اینکه زانگار آنها بیکدیگر اعتماد نیست ... 373
- » ۶۱ در کشیدن ملا نادان جزای حاجی بابا را ... 376
- » ۶۲ در شنیدن حاجی بابا حکایت غریب حمام را و در یافتن
تقصیر خود ... 379
- » ۶۳ گرفتاری حاجی بابا و خلاصی او ... 384
- » ۶۴ در وصول حاجی بابا به بغداد و ملاقات وی باخواجه اولین
و ملوک وی بطریق تجارت ... 387

مفرد

- گفتار ۶۵ در چپوق خریدن و مهر بی‌ثمیری بدل دختر خواجه خود
 391 ... انگندن ...
- ۶۶ ,, سوداگری رفتن وی باستانبول ...
- ۶۷ ,, درگرفتن او زن شیخی را و ترسیدن او در اول و آرام شدنش
 400 ... در آخر ...
- ۶۸ ,, ملاقات وی با شکرلب و ترتیب ازدواج ایشان ...
- ۶۹ ,, از چپوقچی گری به نزرگی رسیدن و از شهرت ساخته نزرچ
 411 ... افتادن ...
- ۷۰ ,, خود نمائی خواستن وی و بیلا افتادن و شکر آبی او با شکرلب
 414 ...
- ۷۱ ,, بروز کردن تزویج وی و طلاق دادن زن خود را و راه جهان به
 418 پیدایش پایش کشودن ...
- ۷۲ ,, واقعه که در کوچه روی داد و اندکی اندوهش را گاست و دلداري
 423 عثمان آغا و اندرز دادن وی او را ...
- ۷۳ ,, دوست جستن حاجی بابا از برای انتقام از دشمنان و اندکی از
 427 شرح حال میرزا فیروز ...
- ۷۴ ,, امنیت سفیر باو و لزوم او سفر ...
- ۷۵ ,, آغاز سرشناسی وی و کیفیت فایده رسانیدنش سفر ...
- ۷۶ ,, نوشتن حاجی بابا تاریخ اروپا و برگشتن او با سفیر ایران ...
- ۷۷ ,, در پذیرائی ایلچی فرنگ در ایران ...
- ۷۸ ,, مورد التفات صدر اعظم شدن حاجی بابا و در حرکات موافق طبع
 453 و مطابق حال او گردیدن ...
- ۷۹ ,, در چگونگی نگار بردن اعتبار خود و از نو مظهر التفات و منظور
 457 نظر عنایت وزیر شدن ...
- ۸۰ ,, ظاهر شدن اینکه بدبختی از حاجی بابا دست برداشت و رفتن
 461 او بدیار خویش و مراجعت کردن با زی نزرگ‌تاز آن که بود

INTRODUCTION.

The Persian translator of this work, whose portrait forms the frontispiece, is the late Hāji Sheikh Aḥmad-i 'Kirmāni, son of Aḥmad-i 'Mullā Muḥammad Ja'far-i Pish-Namāz. His story is simple but tragic. He belonged to the Babi sect. After studying Arabic in Kirman, he removed to Ispahan,² where he was joined by Mirzā Aghā Khān of Kirman, also of the same obnoxious sect. In A.H. 1305, the two went to Constantinople for the purpose of studying foreign languages. In this city Hāji Sheikh Aḥmad, while earning his living as a teacher of eastern languages, is said to have acquired a knowledge of English, French, and Western Turkish. Assisted by Mirzā Ḥabib, a poet from Ispahan, he translated into Persian several French and English works, including *Hāji Bābā* and *Gil Blas*. He was also the author of several works on *Ḥikmat*. His companion, Āqā Khān, was the capable editor of the now defunct *Akhṭa*, a newspaper, which though printed in Constantinople, had a wide circulation in India and Persia.³

The two companions married sisters, daughters of the Babi leader, Mirzā Yahya, of Mazenderan, better known by the Babi title of *Subḥ-i Azal*.

While in Constantinople, Hāji Sheikh Aḥmad and Mirzā Āqā Khān were accused by the Persian authorities of conspiracy, tried by order of the Turkish Sultan, and acquitted. The Sultan, it is said, made them a grant of five hundred toman as a compensation for their sufferings.

The companions next appear as followers of Sayyid Jamāl¹-d-dīn, a Babi leader, afterwards suspected of being the instigator of the assassination of Nāṣir²-d-dīn Shāh. While followers of this religious teacher, they wrote letters to various *mujtahids* in Persia, exhorting them to cast away sectarian differences, to make common cause with the Sunnis, and to join Turkey in resisting the "oppression of foreigners."⁴

¹ These *izafats* signify "son of."

² Hence the erroneous idea held by many Persians that the translator was an Ispahani.

³ The importation of the *Akhṭa* into Persia was forbidden as the Government disapproved of its daring invective.

⁴ "Tā az taḥṭul-i ajānib mahṣūz mānand."

The correspondence was seized by the Persian officials in Persia, who demanded from the Sultan the surrender of the writers. The offenders were being conveyed to Persia when the Sultan wired to have them detained in Trebezond. Hanif Pāshā, the Turkish Ambassador, then starting for the Court of Tehran to convey to the Shāh on his attaining to the 50th year of his reign the congratulations of the Sultan, was to take the opportunity of soliciting from the Shāh the release of the offenders. The request was not preferred, for a few days before the celebration of his jubilee, the unfortunate Nāṣir^u-d-din Shāh was assassinated in the shrine of Shāh ‘Abd^u-l-Azīm.¹

This assassination sealed the fate of the unfortunate Sheikh Ahmad and of his equally unfortunate comrade, and orders were issued to have them forwarded from Trebizond to Tehran. They never reached their destination.

A wire from Tehran to Tabriz and the two suspects were secretly butchered in a kitchen, in the presence of the Governor, who—so it is said—while superintending the execution was moved to tears. The butchery was carried out on the 4th, of Safar,² A.H. 1314. The bodies were afterwards thrown into a well.

The mothers of Sheikh Ahmad and his comrade, two illiterate old women, are still³ in Kirman in ignorance of the fate of their sons; in ignorance of the fact that they are no longer in Constantinople alive and well and “too busy to write.”

The fate of the Shah alarmed the Sultan, and Sayyid Jamāl^u-d-din, the Babi leader mentioned above, died suddenly “from drinking a cup of coffee.”⁴

Such is the brief outline of the translator’s history, a history told to the writer in secret and in bits by Persians whose evidence is entitled to every consideration. For obvious reasons names and some details are omitted.

Of Morier’s *Haji Baba* Lord Curzon writes :—

“Even were the Persians to be blotted out of existence as a nation, even though Tehran, Meshed and Shiraz were to share the fate of Persepolis and Susa, it [*Haji Baba*] would yet remain as a portrait of unrivalled humour and accuracy, of a people who though now in their

¹ The Shāh was martyred (شہ شہید) on the 11th of Zi Q’adah A.H. 1313, equivalent to 1st May A.D. 1896.

² A.D. 1896 (about).   ³ November, 1902.   ⁴ *Urā qahva khwāndand*.

decadence, have played an immense and still play a not wholly insignificant part in the complex drama of Asiatic politics. . . . . To explain the history and elucidate the character of this composite people, great tomes have been written. I am conscious myself of having added no inconsiderable quota to their bulk; but if all this solid literature were to be burned by an international hangman to-morrow, and were *Haji Baba* and the *Sketches* of Sir John Malcolm alone to survive, I believe that the future diplomatist, or traveller who visited Persia, or the scholar who explored it from a distance, would from their pages, derive more exact information about Persian manners, and acquire a surer insight into Persian character than he would gain from years of independent study or months of local residence. Together the two works are an epitome of modern and moribund Iran."

Haji Baba must, in fact, be regarded as serious history and not as burlesque.

As to how the translator has accomplished his difficult task, let the Persians decide. When an MS. copy of *Shēikh Ahmad's* translation first reached his native city, it was looked on as an original work: it was copied with eagerness; it was read with excitement. The book was equally well received in Shiraz and Ispahan. Was it not the first novel that had ever been written in Persian? The Persians, who have nearly as much wit as they have vanity, had no objection to being satirized by one of their own people. The skill with which their countryman had depicted certain notable characters and well-marked types, filled them with pride; and they refused even to admit that the work had faults of grammar and style. "It is as we write," they said, "and as we speak." A Persian friend recommending me to study the book remarked, "It is just the life of an ordinary Persian." If Morier could have heard this criticism!

His immortal hero remained a Persian favourite till one sad day some copies of the English original reached me from India, and *Haji Baba* ceased to be popular. "*Parangī tū-yi kuk-i mā rafta*,"¹ said the Persians: "this author has overstepped the bounds; he has made fun of everyone from the Shāh downwards." *Haji Baba* was no longer an original work by a Persian.

The present edition is printed from a MS. copied from, and again collated with, the original MS. that the translator sent to his native

¹ 'Our legs have been pulled by a European.'

town, and is published with the permission of his heirs. The original MS. contained numerous copyist's omissions and errors. These were, after a reference to the English original, duly corrected, receiving the final approval of a Persian.

In the notes I have endeavoured to give, not only the translation of such slang or modern expressions as are not found in the dictionaries, but also the translation of any Arabic words that might puzzle a student whose reading had not extended beyond the text-books of the Higher Standard. I have not consciously slurred over any difficulty.

The book has been in the press for nearly two years, the proofs having been corrected and the notes added at odd intervals, in Indian camps and railway trains, or while travelling abroad. It is hoped that this will be accepted as some excuse for certain repetitions in the notes.

Owing to the colloquial style and to the faulty collocation of the translation, it was considered advisable to punctuate the printed text. Though the punctuation is somewhat faulty—necessarily so—the reader will probably not realize how many stumbling-blocks have been removed from his path.

My thanks are due to Mirzā Yahyā, Mirzā Kaiḫusrau and Sayyid Jawāl of Kirman; and to Nawab Mirzā Naṣr^u-ʿIḥān of Shiraz for constant assistance. My acknowledgments are also due to Muḥammad Kāzīm-i Shirāzi, Persian Instructor Board of Examiners, Calcutta, for valuable help in the correction of the latter portion of the proofs.

Another edition of the Persian translation of *Haji Baba* is in course of preparation by the Persian owner of the *Habl^u-l-Matīn* Press, Calcutta. The publisher and editor has made considerable changes, and the text, he informs me, will differ considerably from the original. I may add that when he copied the MS. for his work, he was unaware that the present edition was in the Press.

D. C. PHILLOTT, Major.

[Late H.B.M. Consul, Kirman.]

Calcutta, 1905.

GRAMMATICAL NOTES.

There are a few points in the syntax of modern Persian that require special attention.

Indians constantly misuse the Perfect Tense. The distinction between the Perfect and the Preterite Tenses is 'that the former refers to indefinite, the latter to definite time. For example, in *Dirūz bi-man dushnām dāda ast* "yesterday he abused me behind my back," *dirūz* represents an indefinite space of time during some portion of which the abuse took place: in *Dirūz bi-man dushnām dād* "yesterday he abused me to my face," *dirūz* is regarded as a definite point of time. This use of the Perfect to signify that the speaker was not present on a given occasion, requires special attention. The Perfect, being indefinite, also indicates that the effects of a past action still continue. Thus in *Az vaqt-i-ki injā āmada am khud rā salāmat mī-binām* "since (temporal) I came here I find myself in good health," the time is indefinite: if, however, some such words as 'up till the present' be added, the time becomes bounded, and the definite Preterite is substituted: *Az rūz-i ki injā āmadam tā hāl khud rā sālim mī-binam*. In some cases the two tenses can be interchanged according to the point of view, or thought in the speaker's mind.

Rare. Formed by prefixing *mī* to the Perfect. Like the Perfect, it indicates that the speaker was not present. Examples:—

Mī-gūyand fulān shahr dah sal taraqqī mī-karda ast: here the continuous Perfect signifies that the improvement was gradually on the increase during whole period of ten years.¹ Substitute the Imperfect *mī-kard*, and the meaning is that the prosperity took place some time or other during the ten years, and ceased at the end of that period. *Gah-ī urā yāfta-ī ki khairāt mī-karda ast?* = "have you ever seen him giving alms regularly (I never have)?" Substitute *mī-kard*, and the-significa-

¹ But of course if a qualifying phrase such as *vali bi-kharābi uftād tā bi-hālat-i hāliya rasid* be added, the idea of continuation is removed.

tion is "have you ever seen him now and then giving alms; (I never have) ?"

The continuous Perfect of the Subjunctive *mī-kardā bāshad*, common in Abu Fazl and certain works by Indians, is unknown to Persians. It appears to be a translation of *kartā rahe*.

**Continua-
tive Plu-
perfect.**

Mī-kardā būd, "had been doing," is a coined tense and is not used except perhaps in error. It occurs in Indian Persian.

Imperfect.

The Imperfect is for civility sometimes used for the Present. Thus *Chī mī-khwāstīd bi-khurīd*, "what were you wishing to eat," is more civil than *Chī mī-khwāhīd bi-khurīd*.

The Imperfects of *būdan* and *dāshtan* are seldom used.

In modern Persian the Preterite frequently occurs where in Urdu and in Indian Persian the Imperfect is used. A Persian says *Rūz-hā safar kardīm va shab-hā khwābīdīm*, whereas an Indian says *Ham dinko safar karte the aur rāt ko pay rahe the*: in these examples, a Persian would not use the Imperfect, nor an Indian the Perfect. *In kār rā hamīsha kardīm* or *mī-kardīm* are both right; but *In hamīsha mī-shud* and not *shud*. Sometimes there is a shade of difference in meaning as, *Tā yak sāl Fārsī āmūkhām* "I studied Persian on and off for a year": substitute *mī-āmūkhām* and the sense is "I studied continuously during the year."

The Imperfect has many other idiomatic uses too numerous to illustrate in these notes.

**Conditional
and
Optative.**

In Conditional and Optative sentences the Imperfect Indicative¹ can refer, either to time past or to time future: it is indefinite.

In Optative clauses after *kāshki* and its equivalents, the Present Subjunctive, the Pluperfect Indicative,² and the Imperfect Indicative are all used.

In conditions,³ the modern tendency is to substitute the Present Indicative for the Present Subjunctive, even where the shade of meaning really requires the latter.

**Present
Tense.**

The Present Tense is used as a Present and Future, Definite and Indefinite: *namī-kunam* signifies "I do; am doing; am going to do; will do; and shall do."

In issuing instructions, it is a civil substitute for the Imperative:

¹ Also the tense called *Māzi-yi Tamanna'i* and *Māzi-yi Sharfi*.

² In Urdu the Pluperfect cannot be used after *kāshki*.

³ All the tenses can be used in conditions.

Ānjā mī-ravid mī-pursid Āghā qalghān karda ast kas-ī az abvāb jama'ī-yi ā injā na-yāyad "you will go there and inquire whether Monsieur¹ has forbidden any of his detachment to come here."

The Historical Present is a common construction. In graphic narration, however, when employing the verb *didan*, Persians use the Preterite, Indians the Present: a Persian says, *Chi didam nasnās-ī qaraf-i man mī-āyad* "what do I see but that an ourang-outang is coming towards me;" whereas an Indian says, *chi mī-binam* instead of *chi didam*.

The Definite Future (*khwāhad kard*)² is rarely used in speaking, except locally. In the modern language, written or spoken, its place can be, and generally is, taken by the Present Indicative. Definite Future.

The classical Future Perfect (*karda bāshad*) is expressed by the Perfect Indicative, more rarely by the Future Indicative. Future Perfect.

The classical Future Perfect may be used, but if so, it must, in the modern language, be preceded by *bāyad*.

The compound (Future Perfect) tense *rafta khwāhad bād, karda khwāhad bād*, common in Afghan Persian, is only used by a slip: it is incorrect.

Except when the conjunction (or 'particle') *ki* introduces a direct narration, it is, in the modern language, nearly always followed by the Aorist or Present Subjunctive; this too even if the time be past time. In modern Persian, "This happened before I was born," is rendered "This happened before that I may be born" = *pīshtar az ān ki tavallad bi-shavam ān vāqi' shud*. In this example there is no ambiguity; but in *Pīshtar az ān ki bi-Shīrāz bi-rasam ān vāqi' shud*, the reader is left in doubt as to whether the writer continued his journey and eventually reached Shiraz or not. In classical Persian, sometimes too in modern writings, the Preterite Indicative would be substituted to indicate the completion of the action. In the classical *Ādat-am ān bād ki har ruz Fārsī mī khwāndam*, "it was my custom to read Persian daily," the Present Subjunctive *bi-khwānam* would, in modern Persian be substituted. Similarly "Is there anyone here who knows Turki?" is rendered "*Injā kas-ī hast ki Turkī bi-dānad?*"³ Aorist or Present Subjunctive

¹ Monsieur *Misū* میسو.

² The verb *khwāstan* signifies "to desire; to be on the point of doing; to summon; to love."

³ But in India *mī-dānad*. *Yahān ko,ī hai jo Turkī jāntā hai (or jāntā ho)?*

In the following '*Aql-at chi shud ki hamchū¹ kardī* "where were *your senses* that you did such a thing?" the Present Subjunctive cannot be substituted.

In the *Memoirs of the late Amir of Kabul*, written in fair modern and not in Afghan Persian,² this ambiguous use of the Present Subjunctive frequently leaves the reader in doubt whether some object of policy was or was not attained.

Imperative. It is usual, because less imperious, to use with the Imperative singular or plural, the negative *na* instead of the prohibitive *ma*.

The continuative classical Imperative (*mī-kun*) is in the modern language not used. Its place is taken by the ordinary Imperative with the continuative particle *hay* q.v.

Infinitive. *Mī-bāsh*, however, "remain there" is a modern vulgarism for *bāsh*. The Infinitive, though grammatically regarded as a noun that forms its plural like ordinary nouns, is also a verb that frequently requires the accusative with *rā*. *Kushtan-i ū Akbar rā* "His killing Akbar," or *Kushtan-i Akbar ūrā*, "Akbar's killing him," might stand as headings of chapters. The following heading from a book of extracts from the *Tūzūk-i Jahāngīrī* is to Persians for some reason quite unintelligible:—

حکایت شکار کردن همای³ جانور در کوه پیر پنجال باشتبار انعام هزار روپیہ *

A Persian would write:—

حکایت شکار کردن شخصی همائی³ را در کوه پیر پنجال برای انعام هزار روپیہ
که اشتبار شده بود *

Passive. Even when the subject is known to be singular, the passive is usually expressed by the 3rd person plural of the active. To the query "Where is my horse?" the reply would be *Burdand* "it has been taken away (by the groom)."

Note the following: *Kāravān rā duzd zad* "the caravan was attacked" but *Kāravān rā duzd-hā zadand* "the robbers attacked the caravan."

The subject or patient of every passive must be in the nominative. Indians, in accordance with a modern Urdu idiom, sometimes put the subject of a compound passive verb in the accusative. The following,

¹ Pronounced *hamchi*. In classical Persian '*Aql-at rā chi shud*.

² There are, however, a few Afghan peculiarities.

³ The *Humā* or *Humāy* is the Lammergeyer and not a fabulous bird.

which is from a public notice in India, is to a Persian unintelligible: "*Agar kudām¹ mulāzim chīz-i girift ūrā az mulāzamat bar ʔaraf kardū ākhvhad shud.*"

Of some verbs, the grammatical Passive formed with *shudan* is used in speaking: *kushta shud* "he was killed" is common, but *zuda shud* would be used neither in speaking nor in writing.

The erroneous construction in English known as the 'misrelated participle' is common in Persian, classical and modern. In *Shāh tā nīm sā'at nuṭq kard va pas az ān khasta shuda vuzarā-yi mamlakat az salām bīrūn raftand*, it was the Shah, not the ministers, who became tired, though from the position of *khasta* it ought to refer to the subject of the verb. Vide also the example in Chapter XIV, p. 99, lines 9-10. Occasionally, two or even more past participles occur, all referring to separate subjects, the finite verb again referring to a separate subject.

The plural termination is sometimes equivalent to the definite Plural article ('vide' the example under *Passive*): *dasta muqallid-i* "a band of players," but *dasta-yi muqallidān* "the band of players."

Note the following plurals:—*bachcha-saghā*, "puppies"; *sikh-kabābhā*, "spitted kabobs"; *tukhm-murghhā* "eggs." The correct plurals *bachcha-hā-yi say*, etc., are rarely used.

The genitive of possession, absolute or otherwise, is usually expressed by the word *māl* "property": *māl-i-man* "mine"; *kitāb māl-i-man* "my book." Such expressions, as *Qunsul māl-i-Sistān na māl-i Kirmān* "the Sistan, not the Kirman Consul," though used are at present considered vulgar.

The Persians frequently insert an *izāfat* where the Indians omit it, and vice versa. The following are a few everyday examples:—

'*Umar-i Khayyām*: *Bahrām-i Gūr*: *Imām Husain* but *Husain-i Imām* (na *Husain-i Kurd*): '*Isī-yi Maryam*: *Muhammad Khān-i saql-farūsh*: *ghair-i ābād*: *gūr-i khar*: *mādar-zan*, *mādar-shanhar*, *shanhar-khvahir*, etc.: *nā'ib chāpārchi*, *nā'ib nasagchi*, etc., but *nā'ib-i sifārat*: *sar-shīr*, *sar-qaliyān*,² *sar-angusht*, etc.: *gul-i anār* "pomegranate blossom," but *gul-anār*, a flower (that resembles the pomegranate): *mikh-tavila*: *gush-māhi* or (*gūsh-i māhi*): *pisar-bazzāz*, "a young cloth merchant" but *pisar-i bazzāz*, "the son of the cloth merchant".

¹ *Kudām* (for *ko, k* in Hindustani) is an Afghan, not a Persian, idiom.

² *Sar* when used as a preposition is of course followed by an *izāfat*. *sar-ab* "source (of *ganāl*)," but *sar-i āb raftan*, *sar-i saql*, etc.

bachcha-shutur: *dukhtar-Farangī* and *hakīm-Farangī*: *gunjishk-zard* (a small yellow finch): *pīr-i mard*: *bichāra-yi ū¹*: *marḥūm-i-Shāh*.

Adjectives. Two adjectives qualifying one noun may either follow it (1) coupled to it and together by *izfats* or (2) coupled together by the conjunction *vā*; thus, either *Rāḥat-i pāydar-i mustaqīm* "permanent and real happiness" or else *Rāḥat-i pāydar va mustaqīm*. Note however the following: *Asp-i-kumait-i 'arabī rā biyār* "bring the bay Arab horse," but *Asp-i-kumait va 'arabī rā biyār* "bring the bay horse and the Arab horse."

Asyndeton. If more than two adjectives qualify one noun and the verb be at the end, either the first construction—a form of Asyndeton called in imitation of Arabic rhetoric *Tansīq-i Sifāt*—can be employed, or a *vā* can be substituted for the *izafat* that couples the two last adjectives; as, (3) *Shakhs-i javād-i karīm-i bā muravvat va² ḥamīyat ast*. [In slow stilted speech *Shakhs-i-javād, va karīm, va bā muravvat, va ḥamīyat ast* might be used.]

Polysyndeton. If the verb precede the epithets and separate them from their noun, the epithets can either be coupled together by conjunctions as (4) *Kalkatā³ shahr-i 'st pākiza va tumiz va khush-khiyābān va⁴ pur-raunaq*, or else all, except the two last, can follow in apposition as (5) *Kalkatā³ shahr-i 'st pākiza, tumiz, khush-khiyābān va⁴ pur-raunaq*.

It will be noticed that in all these constructions the two last adjectives must be coupled together, either by an *izafat* or by a *vā*.

Diminutives. The diminutive termination *ak* can be added to adjectives as well as to substantives as *kam-ak* "a small amount"; *kamtarak* "a little less"; *ān faraf-tarak* "a little more that way": *farā tarak* "a little higher."

Comparative. The *tar* of the comparative can be added to some substantives, as; *qadrī ān faraf-tar* "a little more that way": *āsūdagi tar mī-shavīd* (m. c.) "you will be more at your ease."

Substantives that are used as adjectives of course take the comparative and superlative terminations: *Īn šandali rāḥat ast* "this chair is comfortable; *rāḥat-tar* and *rāḥat-tarin* "more and most comfortable."

¹ But *bichāra-yi Farangī* or *bichāra Farangī*.

² Or—*bā muravvat-i ḥamīyat*.

³ In Urdu *Kalkatta*.

⁴ Or—*Khush-khiyābān-i pur-raunaq*.

The Particle *hay*, possibly connected with *hamī* and *hamisha*, is ^{The Particle} *hay*. probably derived from the *hay hay* of camel men, a cry used to keep camels in motion.

It is to a slowly moving or halting string of camels what a swung lantern is to a shunting train. It can be used with several tenses. Examples: *Pisara! hay bi-khur, hay bi-khur* "that's right, boy, guzzle away": *Hay shikār kardim; Hay sharāb mīkhurdim*, etc. Some Persians consider *hay* vulgar. Qa,ānī, however, uses it.

The sign *hazma* is in Persian words used (1) To distinguish Hamza. the *yā* of unity from the *yā* of the *izafat*; thus بوئی *bū'ī* "a scent" but بوئی خوش *bū-yi khush* "sweet scent." (2) To distinguish a plural verb from a singular; thus میگوید *mī-guyūd* "ye say" but میگوید *mī-gūyad* "he says." (3) To distinguish a verbal noun from the Imperative; thus راست گویی *rāstgū'ī* "truth telling," but گوی *gū* or گوی *gūy* "say thou." Persians write and pronounce شاید *shāyad*, Indians شائد *shā'id*: there are other instances of such a difference. Such words as گاو *gāv*, "bullock"; برای *barāy*, "on account of;" پا or پایی *pā* or *pāy*, "foot," are by Persians written without, but by Indians with, a *hamza*.¹

In books printed in India, an *izafat* after a final *yī* is represented by a *hazma*; thus خوبی آن *"its beauty."* In such cases Persians, if by chance they mark the *izafat*, mark it by a *kasra*, as خوبی آن *"حسبى آن"*.

Oriental languages generally prefer the dramatic 'direct narration' to the undramatic 'indirect narration.' In Persian both are used.² Indirect Narration In the modern language the use of the 'indirect' seems to be on the increase. According as the speech is regarded as direct or indirect narration *Ū mī-gūyad pidar-i man mūrda ast* may signify either "He says my father is dead" or "He says his father is dead." In practice, however, there is seldom any ambiguity.

Even in classical Persian, after verbs of ordering, the Present Subjunctive (indirect) was preferred to the Imperative (direct).³

The following example of the indirect narration is from the *Anwar-i Suhaili*, Intro. Chap. IV, st. 3; *Gurba-yi ham sāya rā dil bar nāla u*

¹ Indians write گاؤ *gā'ū* "bullock"; برای *"on account of"* پایی *"foot."* By Persians برائى would be taken to mean "in the opinion of."

² In Urdu *us se kahdō ki yahān āve* means "tell him to come to me;" but *us se kah do ki yahān āō* "tell him to come to you."

In Persian *ūrā bi-gū bi-yāyad injā* and *ūrā bi-gū injā biyā*, both signify "tell him to come to me."

zārī-yi ū bi-sūkht va muqarrar kard ki in naubat bi-ū bar sar-i da'vat hāzīr na-shavad: if the direct narration were substituted, the sentence would run,—*ki in naubat bi-tu bar sar-i da'vat hāzīr na-shavam*.

Other Con-
structions.

The subject is frequently introduced by a nominative that has no grammatical connection with the rest of the sentence, as: *man chashm-am namī binād*¹ "I cannot see;" *man az hama chīz-ash khush-am mī-āyad* "I like him immensely."

Banda in speaking is followed by the 1st pers. sing., and *Janāb-i 'Ālī* by the 2nd pers. pl.

Other examples of peculiar modern constructions are *mādar-am rā namī-dānam kīst*, "I do not know who my mother was": *mard-i ra² ki imrūz chūb zadand duzd būd*, "the man whom they beat to-day was a thief": *dar bāb-i ranjish-i ūrā harf-i na-dāram* "I have nothing at all to do with his being annoyed with me."

Grammatically and logically such constructions are indefensible. Still they are the modern idiom. Possibly there was once a time when the French considered *c'est moi* vulgar.

Ellipsis.

Persian is extremely elliptical. In English an ellipsis is considered correct, only if the missing word can be supplied in its correct form from some part of the sentence. Not so in Persian. From some verb that precedes or follows in the sentence, a verb has frequently to be supplied, not only in a different person but in a different tense. Instances of ellipsis (with apposition³) are numerous in the present work.

Prepositions are seldom repeated even when necessary to remove ambiguity. If two nouns require the *yā* of unity, it is added to the second only. Similarly to a compound adjective such as *tar u tāza* "fresh," the *yā-yi mašdar* is added to the second part of the compound, as *tar u tāzagī* "freshness": only in stilted speech would *tari u tāzagī* be used. In a series of plural nouns the plural termination is usually added to the last only. Prepositions and conjunctions are frequently omitted. If two or more superlatives qualify a noun, the termination *in* is dropped from all but the last; *fīl az buzurgtar va durushtarīn-i jānvarhā-st*.

Pronuncia-
tion.

Ālif, though usually pronounced as in India, has often before *u*

¹ A somewhat similar construction occurs in Arabic. Compare the old English "Thy Kyngē hys eyes."

² Compare "Whom do men say that I am?"

³ For an example vide Chap. XIV, p. 97, lines 1 to 3.

and *m* the sound of *n*. The word for 'shop' is pronounced *dukān* and *dukūn*, but 'bread' is seldom anything but *nūn*.

Similarly the word for 'roof' is often *būm* and 'the evening meal' *shūm*.

In some districts *alif* has the *aw* sound of certain classes of Afridis: *kitāb* is *kitawb*.

Fatḥa has more than one sound. Generally pronounced as in India, it has occasionally the sound of the *a* in the English word *fat*,¹ and occasionally a sound of *e*: *kard* "he did" is also *kerd*.

Final silent *h* is pronounced like *i* or *e* and not as in India.

In triliterals with the second letter quiescent, care must be taken to observe the *jazm*: such words as *fikr*, and '*aql*' must not be pronounced *fikar* and '*aqal*' as in India.

The pronunciation of the letter '*ain*', especially when it is the final letter of a trilateral, deserves attention: 'vide' the notes in that most excellent little book the '*Vazir of Lankuran*' by Haggard and Le Strange.²

The letter *ṣ* is by Persians pronounced *v*, by Indians and Arabs *w*.

Many common words have in Persia and in India different significations. Thus in Persia *tankḥḥwāh* signifies "goods" and not "pay"; *balki* is "perhaps": *taklīf* "duty": *dil* "stomach" (and also "heart"): *hargāh* "if": *chunānchi* "so that" and "if"³ (never as in India "accordingly"): *tamīz* "clean" also "discretion," but *tamyīz* only "discretion" *nākhush* "ill" and not "displeased":⁴ *tanzīl* is "interest."

'*Āli-jāh*, in India an address of big people, is in Persia given to N.C.O's. *Beg* does not indicate Mughul descent: it is added to the names of better class servants.

Murakhkhaṣī is "leave" and seldom "*rukḥṣat*": *ishtibāh kardan* is "to make a mistake" while *ghalaṭ kardan* is "to err excessively." *Multafit shuḍid*? "Do you understand me?" is civil: *fukmidid*? is barely so. *Tā ham* meaning "nevertheless" is not Persian.

¹ This is perhaps due to Turkish influence. Some Turks, and even some Persians, pronounce the word جمع *jama*, 'gathering,' precisely like the English word *jam*. Anglo-Indians say *jummer*.

² Published by Trübner and Co. All the notes in this edition will repay study.

³ For *agar chunānchi*.

⁴ "Displeased" is in Persia *nā-khushnād*.

⁵ Under the bastinado a servant cries *ghalaṭ kardam*, etc.

The Arabic word **آلات** *āla* when so written and pronounced, signifies "tools;" but when written and pronounced **آلات** *ālat*, it usually signifies *ālat-i tanāsul*.

D. C. P.

مقدمه^۱ کتاب حاجي بابا *

صورت کاغذیکه سیاحی انگلیسی بکشیش سفارت اسوج در استانبول
نوشتہ است *

مقدمہء امی کشیشان پیشوای سفارت اسوج در استانبول مطالعہ فرماید *

از وصول عریضہ کسی کہ شائد وجوہش ہم در ذہن عالی نہادہ است و نامش از
خاطر مبارک معہوشدہ ہر آئینہ متعجب خواہید شد * اما اگر بلوح خاطر مرا جعنی
شود (و العہدۃ علی القوۃ الحافظہ) شانزدہ سال پیش ازین سیاحی انگلیسی کاغذ
در مجلس^۲ افادات سرکار^۳ اسفاداتی مینمود و منظور نظر خاص گردیدہ بود^۴ بلکہ از روی
الغفات ملفت بشوید کہ کیست و این کتاب را کہ باکمال گستاخی دیباچہ اش را بذام نامی
سرکار مطرز^۵ ساختہ ، تحمل مطالعہ میتوانید فرمود *

درآزمان کہ میگویم اوقات شریف بہ تحقیق و تدقیق الف بای^۶ مسامری
مصریان مصروف بود ، و میتوانم گفت کہ ہم^۷ واحد بہ ترتیب و تنظیم در شاہواری^۸ معطوف^۹

1 *Asvaj* "Sweden."

2 *Muqtada*, "followed," hence "a chief; an exemplary person; a prelate."

3 *Ifādāt* "Instruction." In m.c. *ifāda na-kun* = "Don't teach your grand-mother."

4 *Istifādāt* "Seeking or asking for instruction."

5 *Balki*, Mod. Per. "Perhaps."

6 i.e., *Sūkhāta ast*. The construction of this sentence from *Ammā* to *furmūd* is not clear.

7 For *khaff-i mīkhī* "cuneiform writing."

8 *Hamm* "Solicitude; design."

9 *Ma'āf* "Turned."

بود که غواصِ فکرتِ هالی از بکار معانی دامن¹ دامن در کنار کرده² است؛ و اکنون بنام کُتاب مومدائی حقیقی مرهم شکستگیِ ظاهر و باطن اِثار عتیقه - جویان گردیده بارها بدان اندیشیدم که خیلی مصراع "گردنم زیر بار منت تو است" - بجهت اوقات عزیزیکه باعث تضعیف شدم و با آن مشاغل مهمه، بتطویلات بی طایل مشغولان نمودم *

علی الخصوص در آتشب مهتاب خوشی که در سرای اسوج بروی صُغّه ابوان³ و امیلیده بودیم و دیده بمنظره وسیع و باشکوه شهر استانبول و دیگر - انداز آن دوخته،⁴ مسامری که در باب معیشت و آداب سکنه خارق العاده آنجا بیدان آمد، هرگز فراموشم نمیشود *

اگر بتکرار سخنان آتشب جسارتی رود، معذورم دارید، که بحکم اهمیت⁵ موضوع هنوز همه را در خاطر دارم * می گفتید که "هنوز هیچ سیاحی در باب عادات و رسوم اهل مشرق چیزی ننوشته است، و کیفیت را آنچنان نگاشته که مفید فایده بحال من باشد؛"، و در حقیقت سیاحان عموماً در سفر - نامه های خود دعوای بی بینه و دلیل کرده اند، و⁶ سرون هیچ یک از آنها را نادیده دیگر مناسبت و ربطی نیست، بلکه اکثر بشر حال ذاتی خود برداشته اند. رای ما هردو این بود که در میان کتابهای افسانه که درین باب نوشته اند، بهترین همه کتاب الفلایله است که عادات و رسوم مشرقیان را چنانچه باید نگاشته؛ وجه دلیل بهتر از اینکه مؤلفش خود از اهل⁸ مشرق - زمین است؟ می گفتید "اگر چه آن کتاب را بزبان فرنگی⁹ ترجمه، و¹⁰ حشو و¹¹ زوائد آنرا بقدر امکان برداشته اند، و تخیالات ما مطابق ساخته اند، با اینهمه کم کسی است که آنرا بفهمد، مگر ایدکه

¹ *Dāman dāman*, "By the apron-full"; repetition of excess.

² i.e., *Az bihār bi-hinār rasānīda ast*. Note the Perfect Tense. Two of the principal uses of the Perfect in Modern Persian are (1) to indicate a past action, the effects of which still continue; and (2) to show that the speaker was not present on the occasion. The Perfect is *indefinite*; the Preterite is *definite*. In classical and especially in Indian Persian this distinction is often neglected.

³ *Vā mālīdan* (m.o.) "To recline at ease"

⁴ *Musāmara*, "Conversation by night" (gen by moonlight) from the Arabic root *samarā* "To pass the night awake and in conversation."

⁵ *Mauzū* "The subject of a discussion or of a speech, etc."

⁶ *Bayyina* or *bayyana* "Proof" Note the slovenly omission of the preposition *bi* before *dalīl*—an omission that obscures the sense. Modern Persians think chiefly of sound, not of sense: they are very adverse to the repetition of the same word, except of course in certain rhetorical figures

⁷ *Sar u bun* "Beginning and end."

⁸ *Mashriq-zamin*, An example of *izāfat i-maqlūbī* "the inverted construction."

⁹ Note the slovenly ellipsis of *karda* (and.)

¹⁰ *Hashv*, "stuffing; tautology."

¹¹ *Zawā'id*, "Redundancies."

سالها در مشرق زمین مانده و با اهالی آنجا آمیزش کرده باشد" * پس جلدی از آن کتاب را علی¹ العیما کشودید : حکایت سه قلندر در آمد * گفتید " در این حکایت میگوید که " 8 آمینه یحتمالی برخورد و او را اشارتی کرد ، و حمال با زنبیل خویش همراهی او نمود ، تا بدر خانه بسته رسیده در نزد * مردی⁴ ترسا ، ناریش سفید بلند ، در باز کرد * آمینه بی آنکه لب سخن کشاند نقدی بمشت وی نهاد * ترسا برگشت و بعد از دقینگی چند شیشه بزرگ شراب ریحانی بیآورد * پس بدینگونه تقریر فرمودید که " چون ما مدتها در ممالک عثمانی⁵ مانده ایم ، میدانیم که در⁶ اکثر شهرهایش آشکاره شراب فروختن قدغن است * اگر شراب باشد ، در نزد ترسایان⁷ است ، و آنان هم مسلمانان پنهان میفروشند : اما اگر یک فرنگی⁸ ، می سابقه ، این حکایات را بخواند چیزی از آن نمی فهمد ، بلکه منتظر خواهد بود⁹ که از زیر کاسه چه خواهد درآمد ، و حال آنکه در این حکایت بجز¹⁰ گزارش چیزی دیگر نیست " *

پس من گفتم که " باعنفاد من اگر یک فرنگی بخواند از حقیقت ادب مشرقیان خیالی راستین بنماید ، چنانچه مشتمل باشد بر اغلاب و¹¹ تصاریف ایام زندگانی¹² ایکی از ایشان ، و اعنفاد شان درباره سیاست¹³ مدن و تدبیر مدول ، و توکل و تقویض ایشان بقضاء و قدر در توقیر مال ، و حب جاه و جلال ، و کوشش و ورزش و رقابت و غیرت ، و بالعمله آنچه که بوفشار و بزداز صوری و معدوی ایشان مدخلی است ، شود بهترین دست آویز آن باشد ، که وقایع و حکایتی بسیار متعلق بطرز زندگانی ایشان

1 " Blindly ; at random " : ' *ala 'l-'umyā* (m.c)

2 i e , the writer says.

3 In the Preface to Haji Baba the name given is Anima, probably a misprint for *Amīna*, a name that would naturally be given to the cateress. In the printed Arabic Editions in my possession no names are given to the ladies

4 *Tarsā* " Christian." Note the absence of an *izāfat* after *tarsā* ; the clause that follows is therefore in apposition and is not in qualification of *tarsā*.

5 The Perfect to indicate a past time, the effects of which still continue.

6 No *izāfat* after *akhar*.

7 *Ast* " Will be." In Modern Persian the Present, even of the verb *to be*, is used for the Future.

8 *Bī-sābiqa* (m.c) = *bī-sābiqa-yi-ma'rifa*. " Without previous knowledge."

9 " What will come out from under the cup " ? " What will happen."

10 *Guzārish* = here *sharḥ-i-ḥāl* or *sar-guzasht*.

11 *Taḥrīf* " Changing."

12 Note the slovenly change of number : *yak-i az īshān* and — *shān*.

13 *Siyāsat-i-mudun* " Government."

چندانکه برای اثبات اختلاف حالات و مراتب جماعتی از ایشان کافی باشد، فراهم آورد؛ و پس از آن سرگشتگی سازد بیکدیگر^۶ مربوط، مانند کتاب^۱ *زین بلاس*، تالیف حکیم لوساژ که آئینه احوال حقیقیِ فونگیان است*^۷“

شما مذکور اعتقاد من بودید که ”این امری است معال، و هرگز یک فرنگی، اگرچه تبدیل دین هم بکند (چنانچه جمعی کردند و^۸ خیر آنها دیدند) مانند یک مشرقی خالص، بدقائق و نکات رسوم و عادات ایشان، چنانچه باید مستحضر بشود، نشود* و برای تأکید و تقویت مدعای خود مدعی آن بودید که نه تربیت انسان و نه مرور زمان و نه فضل و دانش، هیچ بیگانه را، هر که باشد، در هیچ جا، هر کجا باشد، چنان در دانستن زبان استاد میسازد که بجای بومی بتواند بگذراند؛ - هرچه کند البته در لغتی از لغات تعبیر و اصطلاح، یا اینکه در نکته از نکات صرف و نحو آن زبان، خطائی فاحش خواهد کرد* آری اگر یکی از اهل مشرق دره^۹ ترسل و تکلم بسلیمه فرنگان مألوف و مأنوس گردد و سرگذشت زندگانی خود را جزوی و کلی از فاتحه تربیت قاخانه^{۱۰} عمر بقوا ند بطرز فرنگان بنویسد، آنوقت جای آمدن آن هست که دامن مقصود ما بچنگ آید* بزرگوار! من این سخنان را در گنجینه خاطر مخزون همی داشتم و چون مدتی در مشرق زمین نشسته بودم و دیده^{۱۱} و سنجیدههای خود را ضبط^{۱۲} کرده، از امکان این امر هیچ نومید^{۱۳} نبودم که روزی یکی از مشرق - زمینایان بر خورم که سرگذشت خود را، چنانچه باید، نوشته باشد؛ یا اینکه^{۱۴} بطرز مضبوط نقل کند قاسم رشته بدستم آید و فراهم آوردهای خود را بدان وسیله بصورت کتابی گذارم* من پاره از رسوم و عادات اهل مشرق را که اینقدر بنظر عامه فرنگیان ناپسند نماید هرگز مکروه نمی داشتم، چه آنها را بچشم نسخه دانی عادت و رسوم دیرینه خودمان می نگریستم* فی الواقع کدام فرنگی این عبارت انجیل را که^{۱۵} میگوید ”کسی که بامن در یکوقت دست بکشد میبرد“

¹ Gil Blas.

² Le Sago

³ i.e., *Vaqā' i-ān bi-yak digar*—This slovenly construction that looks to the implied sense rather than to the form is common in Modern Persian.

⁴ *Khair-i ān ham didand* “Benefitted by it”: said ironically or jokingly

⁵ *Tarassul* “Writing”

⁶ Note that the plural termination is added to the second only of two words

⁷ *Būdam* is here *mahzūf*.

⁸ The sentence should terminate at *na-būdam*: *az imkān-i* to *na-būdam* is the apodosis or principal clause to the causal clause *-va chūn—kārda (būdam)*.

⁹ *Bi-farz-i mazbūt* “Exactly.”

¹⁰ Better *maktūb ast*. The subject to *mī-gūyad* might be *Injil* or the speaker in it.

خوانده باشد، عادت غذا خوردن اهل مشرق را با دست، یا همگامی^۱ چندین تن را از ایشان بابکدیگر، مکروه تواند شمرد؟ ناینکه همه کس میداند که من چندان دشمن گارد و چنگال نیستم، اما هرگاه با یکی از دوستان مشرقی غذا میخوردم، و این عادت که بسیار طبیعی است بکار میبرد، خود را یکی از گواهان زندگی عادت دیرینه و^۲ مدلول صحیح کفایتکه بهروزی^۳ ما بدان وابسته است، می پنداشتم: و، چون یکی از ستمدیدگان ایران را می شنیدم که آه و ناله کنان میگفت "چه خاکستر بر سر پاشم؟" نه تنها این تعبیر^۴ متداول ایشان را مضحک نمیشمردم، بلکه بے اختیار مطابقت و موافقت او بعبارت^۵ توریة بنظر میآمد *

آری جنب، عادت اهل مشرق تغیر بردار نیست، و این سخن از شما بمن یادگار است؛ اما هر قدر تغیر بردار^۶ نباشد، همان نیست که بوده است: و برای حق ادای مطلب خود میگویم که مانند^۷ نقوش^۸ مسینه آلات است، که هر قدر نیک نگاه داشته باشد، باز از کثرت استعمال در یک جای آن فرسودگی و سائیدگی خواهد بود *

^{۱۰} اگر این عبارت را ادا توانکرد،^{۱۱} میگویم که محبت و مهربانی در اهل مشرق است که در فرنگان یافت نمیشود؛ و بسبب این کیفیت، من کار و کردار ایشانرا خیلی شنیدنی و دیدنی دیدم؛ و از تأثیر آن شوقی در من پدید آمد که این معنی را دیگران هم بفهمانم *^{۱۲} چونانکه سیاح^{۱۳} چون منظره نیک می بیند، خواه زقشای باشد یا نباشد، خواه نیک یا بد، نقشه آنرا میسازد، تا بدیگران بنماید، من نیز از آنجائکه بیت "دریغ آمدن از چنین دوستان..."

^۱ Better chand tan az ishân rā

^۲ Madlāl "Proof."

^۳ "Happiness."

^۴ In m.o. *Chi khāk bi-sar-kunam*

^۵ *Ta'bīr-i mutadāwīl* "Common expression."

^۶ *Taurāt*.

^۷ A contradiction in terms. *Har qadr in pīsar turbiyāt na-shavad bāz kam- i mī-shavad* is a common idiom in m.c.

^۸ *Nuqūsh* "Engravings; inscriptions"

^۹ *Misīna alāt* "Copper vessels."

^{۱۰} *Agar in 'ibārat rā adā tavān kard* "If one could say."

^{۱۱} "I would say."

^{۱۲} In original "picturesqueness."

^{۱۳} For *chūnānki* "As."

^{۱۴} "When."

نهی دست رفتن بر دستان،^۱ با این تعفف^۲ حقیر، که ترجمان آنم اظهار جسارتی در نزد یاران کرام می نمایم مصراع ”والعذر عند کرام الناس مقبول“ .
 سرم از سودای این شوق چنانچه قیام ندوان کود پیر، کمال شادی و شمع مرا قیاس کنید^۳ که اندک زمانی بعد از گفتگو با شما، نانگلسدان برگشتم، چه دیدم دولت ما بفرستادن سفیری بدربار ایران ناچار شده است و مرا همراهی او نامزد کرده مصراع ”آنچه دلم در طلبش میشتافت، یافت“^۴ ایوان، چه ایوان! ^۵ پایگاه موهومی جابه و جلال^۶ خاور زمین! جائگاه شعراعی گل و لبل! گوار! مردی و مردمی! سر چشمه پاک رسوم و کیش اهل مشرق در پیش و وصول آرزویی که سالها سودائی آن در دماغ می بختم در^۷ حین حصول: این بود که چندان شادمان بودم که وصفش در بیان نمیآید* از آنهمه ممالک و مسالک که^۸ نایستی به بینم، خیالی خواب مانند داشتم و بدانجهت سفر خود را سفری راستین پنداشتم*

نظم

میبرد^۹ گرچه بکوی توهوای سفیرم. خبر از پای ندارم که زمین می سپرم
 ره کوی تو ندانم ز کجا تا بکجاست. اینقدر^{۱۰} هست که باز بچه دست قدمم*
 عبارت آخری، مثل زبی فرانسه از دوستانم شده بودم* این زن از مشرق زمین خیالی چنان مبهم و^۷ واهی داشت که در وقت وداع، التماس کرد تا یکی از دوستان او، که میگفت در طرف هندوستان است، سلام برسانم؛ و عجب اینکه من دوست او را در^۸ دماغ امیدافریقا دیدم*
 خوابهاییکه میدیدم، نمیگویم همه بحقیقت تعبیر شد؛ چرا که ایران مرز و بومی است که خواجه در باب بداع^۹ اکنار طبیعت، و خواجه در جابه و جلال و مل و دولت اهالی آن، مانند سائر امکنه، تصویری راستین نه توان کرد* ولی در باب اخلاق و عادات

1 Ki "When"; *kāf-i mufājat*

2 *Khāvar* "East"

3 *Hayyiz* "Space occupied by a body."

4 *Bāyisti bi-bīnam* "I was about to see."

5 Or *chānki*?

6 *Pāya-gāh* = *pāya*

7 "Weak; without foundation"

8 *Dimāgha-yi Ummid* "Cape of Good Hope."

9 *Āghar-i tabī'at* "Beauties of Nature."

10 *In qadar hast* = "Thus much I know."

و رسوم و آداب ایشان^۱ میتوانم گفت که در دنیا مردمی مانند مردم ایران با مظهر اخلاقی دیرینه مختوم و با فطرت آداب قدیمه^۲ مفطور نیست؛ حقیق این صفت در صورت و سیمای ایشان نیز مشاهده میشود؛ چنانچه از معاینه و^۳ مقایسه صورت اهالی امروز با صورتهای متعددی در دیوار تخت جمشید^۴ که گوئی امروز کنده اند، مدلل و مبرهن است که مصرع "این نان فطیر^۵ از آن خببر است" *

در آنهمه مدت اقامت در ایوان صحبت شب مهتاب را در ایوان سرای اسوج فراموش نکردم؛^۶ هرگاه حکایتی میشنیدم یا یاد داشتی میکردم که تعلق و اختصاص عادت مشرقیان داشت یا نقشه^۷ بجل بدی خون میافزودم که رسوم و آداب ایشان را می نگاشت بیک سرکار می افزادم؛ و بهای کتاب موهومی که شخص بومی موهوم بایستی نوشته باشد و سرگذشت کامل یک ایرانی بوی من بایستی بشود، گلا بیگلا آه میشدیم *

بزرگوار! زمان اقامت خود را در ایوان نمی توانم گفت که زمان سعادت بود؛ و هرگز بخاطرم نگذشت که من در میان پیغمبران^۸ بنی اسرائیل^۹ یا در میان ایرانیانیکه پادشاهان ایشان فرمان روي^{۱۰} همه خاور زمین بودند؛ بلکه زندگان^{۱۱} نوره کشیده^{۱۲} فرنگان و لباسهای^{۱۳} دم بوس توکی ایشان هرگز از بیش چشم دور نمیشد؛ و اگرچه^{۱۴} خطابم

¹ Note that the antecedent to *ishān* is *Irān* :

² "Created; innate."

³ *Muqāyasa* = *Muqābila*.

⁴ *Takht-i Jamshīd* or *Istakhr* is Persepolis

⁵ *Jul-bandī* (m.c.) "Wallet; portfolio; hold-all."

⁶ *Hargāh* "Whenever," in Modern Persian generally means "if." That it has the latter meaning here appears probable from the *gāh bi-gāh* "at all times" at the end of the paragraph.

⁷ There is a *ḥadīṣ* that the Prophet said:—

علماء امتي کانبياء بني اسرائيل *

⁸ In Modern Persian *hama* is usually followed by the *izāfat*.

⁹ *Nūra-kashāda* lit. made clean by a depilatory *Nura* is the depilatory used in every Turkish bath in the East. Many modern Persians shave, but in the author's time razors were unknown in Persia. It is said that Muhammad Shah attributed his defeat at Jang-i Harāt to the beards and cloaks of the Persians. He ordered both to be discarded.

¹⁰ *Dum-piristākī* "Swallow tailed," a literal translation.

¹¹ *Khiṭāb-am* "My address."

¹² *Nān-i-fuṭīr* "Unleavened bread," *khamīr* in Persia is "dough"; but in India "leaven."

با کسی است دیرینه درست و ^۱ کهنه پژوه، اما می توانم عرض کرد که ^۲ حشر عالم ^۳ لندن و ازدحام ^۴ و یانه را نسبتی ^۵ بکاخ و قصور ویران ^۶ بهمن و دارای ایران نیست. عاقبت ^۷ دفترم از تحقیقات واقعی ^۸ مشغور، و جل بندیم از نقشهای حقیقی پر، وقت رحلت از ایران رسید *

در عرض راه، همه را به نیت ایام آینده مستغرق بودم و شائد مانند همه میاهان دیگر در باطن بدین خوشدل بودم که البته دیده و شنیدههای مرا بجز من کسی ندیده و نشنیده است؛ و هرآینه چون ^۹ خدایای اطلاعات و استحضارات من ^{۱۰} رونما میشود بقدر کف سیار ^{۱۱} قازه در نظر مردم نمود خواهد کرد *

در زمانی موافق و مساعد از دامنه سر کوه اغری طاغ و دور از حدود خطرناک ایران و روم در گذشتم * ولی خواهش دارم که ماجرایی مرا در شهرتوقات از روی بنده نوازی بدقت گوش دهید، چه سبب تحریر این ^{۱۱} رساله و انتشار این ^{۱۲} رساله، که مصحوب آنست، همان است *

با خستگی بی نهایت شبی با دو خدمتگار و دو تن چاپار و شاگرد چاپار بتوقات رسیدیم * در نزدیکی چاپار خانه شاگرد چاپاران برای اخبار فکر شام و جای آرام که می دانستند برای مسافری مانند ^{۱۳} ما خسته و کوفته به از آن ^{۱۴} مژده نیست، برسم معتاد، با فریاد، و خصوصاً بنا بخاطر من با فریادی خارج از عادت، بنای هایهویی گذاشتند؛ و انگیز ^{۱۵} میخواستند بچاپار خانگیان بفهمانند که لقمه چربی یعنی فرنگی

1 *Kuhna-pizhūh* "Searcher of old things; antiquary."

2 *Hashar* "Great concourse of people."

3 The Persians have vague ideas as to London. I have been asked by educated Persians, whether London is in the middle of Germany or Germany in the middle of London. London is also a general name for England.

4 Vienna.

5 *Kūkh* is only applied to the palace of the Shah. *Qasr* is applied to the palace of the Shah or to any other palace.

6 Bahman, son of Isfandiyar.

7 *Daftar* "registers; papers in files."

8 *Mash-hūn* "Full."

9 *Khābāyā* (pl. of *khābi* "at") "anything hidden, unseen."

10 *Rū-numā* "public, disclosed."

11 i.e., this letter or introductory epistle.

12 i.e., the Book of Haji Baba.

13 *Mā* for man.

14 Note the confusion of thought; a dinner or a place [cannot be *muzhda*; substitute *chiz-i*.

15 "More than all."

دایشان می آورند * ماه از تیغهٔ تیز کوه که در غایت بزرگی جلوه‌گر بود می تابید و در روشنائی آن صدای^۱ جارچیان ما بخیابان شهر می پیچید * بمحض فرود آمدن از اسب^۲ ببالاخانه ام بردند و بعد از کشودن سلاح و کندن بالاپوش و بر آوردن چکمه‌های^۳ بکخورای^۴، پاپوش آفاق و رخت شب پوشیدم^۵؛ قهوهٔ سختی نوشیدم^۶؛ چپوغي^۷ معلا کشیدم * بعد از آن، یلوی، رونجش^۸ وارفه، گوشت مرغش^۹ نه پخنه، با ماستی ترش، شام خوردم *

من در تدارک آن بودم که برخت خواب، که بروی پشت^{۱۰} بام انداخته^{۱۱} بودم، که بیکبار بیگانهٔ ناگهانی^{۱۲} داخل شد، و در برابر من ایستاد * از وجنات او دانستم که ایرانی است، و از لباسش دانستم که از جنس نوکران است * اگر در جائی دیگر او را دیده بودم از گفتگوی با او خوشوقت می گردیدم، چه از شدت آمیزش با ایرانیان خیلی با ایشان^{۱۳} خودمانی شده بودم * در خاک عثمانی که ما و ایرانیان هر دو در نظر^{۱۴} ایشان از یکدیگر مردود تر و منفور تریم میل من باو البته بیشتر بود مصرع - که " حال^{۱۵} سوخته - دل دل سوخته زانو " * از غمناکی چهره اش، که از روی مصلحت ساخته بود، فهمیدم که سختی غم آمیز دارد، و بد^{۱۶} نفهمیده بودم * گفت " صاحب! ازبای دارم، میروا حاجی بابا نام، از جانب دولت ایران در استانبول کار پرداز بود * از آنجا برگشته است، و در راه^{۱۷} ناخوش بستری افتاده یک هفته است که در این کاروانسرای

¹ *Jārchī* "Herald."

² The best room in a *chāpār khāna* is in the *bālā khāna* or upper storey

³ Adj. "of the weight of an ass-load."

⁴ "Strong coffee."

⁵ *Chupuq* is the pipe of European pattern - *qaliyān* is the water pipe.

⁶ *Mu'allā* "Sublime."

⁷ "Its rice over cooked": *vā raftan* "to go to pieces from over-boiling."

⁸ In Classical Persian *nā-pukhta* would be preferred.

⁹ In the original "on the sofas of the post-house" (*takht-i-khuyūh*). In m.c. *Şufa* is a verandah without pillars into which rooms open. The *Şufa* is found in only old fashioned houses.

¹⁰ *Andākhūta būd* for the passive.

¹¹ "Unceremoniously."

¹² *Khudimānī* (adj.) "very familiar."

¹³ The antecedent to *ishān* is *Khāik-i-'Utmānī*; substitute *ahl-i-ānjā*.

¹⁴ In the *Darī* language, or rather in that form of it spoken by the modern *Zar-dushtis*, *sūta dil* = *sūkhūta-dil* and *zūnū* = *mī-dānāl*.

¹⁵ *Bād na-fahmīda būdam* "I hadn't guessed far wrong."

¹⁶ *Nā-khush-i-bistari* "Ill and confined to bed."

¹ پهلوتین منزل دارد * حکیمی فرنگی معالجه‌اش می کند، اما بجای بهبودی، قاتل مرگش رسانده است * چون شنید یکی ² از ایران آمده است بسیار دلخوش شد و خواهش دارد که ³ هرچه زودتر شما را ببیند * میگوید "چاره درد من دیدار کسی است، که از ایران آمده باشد" و در آخر چنانچه در ⁴ اینجاها رسم نوکران است، گفت، "ای صاحب! دیگر کار او بخدا مانده است و بشما" *

⁵ همینکه نام حاجی بابا را شنیدم، دانستم کیست * اگرچه مدتی بود که ندیده بودم اما میشناختم * از همه چیزش ⁶ خورشم میآمد و میدانستم که با اول سفیری که از ایران بلند ⁷ فرستاده بودند، بصفت مششی گری، همراه رفته است؛ و بعد از آن، گاه در پایگاهی عالم، و گاه در منصبی عادی، مانند ایرانیان پست و بلند ⁸ دنیا دیده است، و سرد و گرم ⁹ زمانه را خیلی چشیده * عاقبت بنام کار پردازي از جانب شاه دربار عثمانی فرستاده بودند.

با ⁹ همه خستگی، بی فوت یک دقیقه، با همان لباس، بالا پوشی بردوش انداخته بعجزه‌اش رفتم * میرزای بیمار را دیدم نیم - مرده، بلکه تمام مرده * در حجب کوچک در رفتن خواب دراز ¹⁰ کشیده است و نوکرانش در پیروامون او گرد آمده ¹¹ * دراول آشنائیم با او، جوانی بود خوشخو، خوشرو، خوش اندام، خوش ترکیب، شاهین بین، ¹³ گرد رخسار؛ اما آنوقت ایام عمرش از ¹⁴ سر حد نیمروز گذشته بود.

¹ Adj. "Adjoining."

² i.e., the speaker's master heard: subject (incorrectly) omitted.

³ *Harchi zūttar* "As quick as possible."

⁴ *Injūhā* "Such occasions."

⁵ *Hamin-ki* "As soon as."

⁶ "I liked him immensely": *az-ashkhush-am mī-āyad* (m.c.) "I like him" (not "I am interested in him").

⁷ In Modern Persian the usual way of expressing the Passive Voice (which is used when either the real agent is unknown or when it is, for some purpose, desirable to avoid mentioning the agent) is by the 3rd Per. Pl. Active, as "They say" for "It is said."

⁸ Note these adjectives used as substantives.

⁹ Omit *izāfat* here after *hamā*.

¹⁰ Note the Perfect Tense.

¹¹ Note the ellipsis of *and*, though the previous verb *kashīda ast* is Singular; in Persian such contractions are common and are used by good writers. In English such contractions, though they do occur, are violations of the rule of concord: if one predicate be used for two subjects the subjects should be in the same number.

¹² *Shāhīn-bīn* lit. "hawk-nosed"; the *Shāhīn* is the *Falco Peregrinator*.

¹³ *Gird-rukhshār* "round-faced": fullness and roundness of face is much admired in Persia.

¹⁴ Better *auj*.

ولی باز قازده روی و تین نظرمی نمود * او نیز بعض دیدن مرا بشناخت ، و از سیمایش دانستم که خمل از دیدارم خرم و خرسند گردید * با اصطلاحاتی که خاص ایرانیان است بتعظیمم بپذیرفت ، و با احترام و اعزاز گفت - ” رهی طالع ! من منتظر که ملک الموت بقبض روحم آید ؛ ^۱ روح القدس بدیدن جان در بدنم آمد * گویا این قطعه را شاعر در حق من فرموده است -

قطعه

” تو : اندر دافقی ما را ، و گریه * چنان بدم چنان دور از سعادت “
 ” که جانم غوطه تسلیم میخورم * میان ^۲ آنجه غیب و شهادت “
 ” کسی بر کام من نهاد چیزی * ز نومییدی بجز افظ * شهادت “
 ” طبیب از کار من عاجز شد ^۳ ارچه * بکار آورد انواع ^۴ جلادت “
 ” ز تشریف تو بمن گشت معلوم * که روز حشر ^۵ چون باشد اعادت * “
 بعد از اظهار ^۶ شادیهای بی اختیاری ، بر میدم ” حالت چیست ، و طبیبیت که “ ، ؟ از زردی چهره اش معلوم بود که مرضش از ” صغراً است ؛ و چون این مرض را در ایران خیلی دیده بودم و سرشنه کاملی از معالجه اش دانستم ، گفتم ” غم مدار که دواى تو در دست من است “ * گفت ” صاحب چه بگویم ؟ اول گمان کردم که ونا گرفته ام * سرم درد میکرد ، چشمم سیاهی میداد ، بهلویم ^{۱۰} تیر میکشید ، دهانم تلخ و ^{۱۱} بیمزه بود * یقین داشتم که سه روز نمیکشد می میرم ؛ اما خدا ، آن علامات باقی است ، و من فانی شده ام * در ورود بدینجا حکیم خواستم : گفتند ” در این شهر دو حکیم است ؛ ^{۱۲} یکی یهودی و دیگری فرنگی “ * فرنگی را ترجیح دادم *

¹ *Rūh* = *‘L-Qulūs* or *Rūh* = *‘L-Quds* : probably here the Angel Gabriel and not the Holy Spirit.

² *Andar yāfti* for *dar yāfti*

³ *Lujū* “ A multitude ; the deep ; the middle of the sea.”

⁴ *Kalima-yi shahādat* “ The Muslim Creed ” (as he was on the point of death).

⁵ *Archi* = *Agarchi*.

⁶ *Jalādat* “ Activity.”

⁷ “ How the day of Resurrection shall return.”

⁸ *Shādī* in Persian “ joy ” and never “ a wedding ” as in India

⁹ In m.c. the words for “ jaundice ” are *Zardī* and *Yarqān* ; *Safra* is “ bile,” one of the four humours.

¹⁰ *Tir kashidan* “ to feel a quick stabbing pain.”

¹¹ *Bī-maza* (m.c.) “ not able to distinguish the taste of anything.” Substitute *bed-maza*.

¹² Note the false concord : substitute *and*.

اگر شما هم بودید همین میکردید ^۱ . باز خدا رحم کرد که این را ترجیح ^۲ دادم * حکیم ^۳ فرنگی آمد . گفتیم 'حکیم باشی حالم بسیار خراب است' * باکمال تمکین گفت ^۴ 'ماشاء الله' * متعیر و اوقات تلخ گفتیم 'کم مانده بایرم' . گفت 'انشاء الله' * نوکران خواسته از حجره بیرونش اندازند : معلوم شد که ^۵ دردمند از زبان ما همین دو کلمه ^۶ را میدادند و ^۷ سوراخ استعمال آنها را هم کم کرده است * بملاحظه اینکه شائد ^۸ با این خری درکار خود بینا باشد خود را بدست او دادم * خاصیتی که از معجزه اش می بینم این است ، که هر روز بدتر میشوم .

میرزا را گذشتم تا ^۹ آرامی گیرد که لازم داشت * خود بمنزل بر گشتم و از صندوقچه ^{۱۰} دوائی ، که در خرجین داشتم ، مسهلی ^{۱۱} زبقی ترتیب نمودم ؛ و همان شبانه ^{۱۲} تا آداب تمام بوی دادم و بخفتم . بامدادان بدیدن وی رفتم * دیدم دوا معجزه کرده است : چشمان میرزا گشوده ، درد سرش فروکش کرده * خود و نوکرانش مرا بنظر بقراط ^{۱۳} دانی نگران ، نمیدانستند از عهدی شکرانه ^{۱۴} آنهمه حداقت ^{۱۵} و چرب دستمی چگونه بیرون آیند * دراین اثنا صورتی ^{۱۶} معجب و هیبتی مضحک بنظر آمد ، چنانچه از تعریف آن ^{۱۷} نمبگذرم * مردی بود ^{۱۸} عرض و طولش یکسان ؛ ابروانش سیاه و انبوه ^{۱۹} ؛ ریشش نرگشیده و تپه اش

1 i.e., 'A man of any race, even if ignorant, is preferable to a Jew.'

2 i.e., 'spite of all I am pleased as I am at least alive : had the Jew come I would have been dead by now.'

3 *Hakim-Frangī* : In Modern Persian the *izāfat*, for some reason, is usually but improperly omitted before the Adjective *frangī*.

4 *Mā (shā') Allāh, lit. "As God wills."* When praising a person or thing this expression is used to avert the evil eye and has hence come to signify 'I like it, etc.' A deaf doctor once went to a patient and the following dialogue ensued:—(Doctor) '*Aḥwāl-i shumā chī taur ast*?' (Patient) "*Murdam.*" (D.) "*Al-ḥamdū lillāh! Chī davā khurda īl*?" (P.) "*Zahr-i mār.*" (D.) "*Nāsh-i jān. Hakīm-i tān kist*?" (P.) "*ʿIzāʾil*" (D.) "*Qudam-ush mubārak.*"

5 *Dardmand* "The poor fellow."

6 *Rā* after a cardinal number because of the definite pronoun *hamin*.

7 This common m.c. idiom also occurs in *Mullā-yi Rām : surākh* here = *ḥāṭiq*.

8 *Dā in khārī* "In spite of his animosity."

9 *Arām-i* "A little rest."

10 *Zibaq* "Mercury." *Kalamal* is "Calomel."

11 *Bā ādāb* "With instructions" (as to diet).

12 *Charb dastī* is properly "manual dexterity."

13 *Mu'jib*.

14 Note the Present Tense signifying "I cannot pass over."

15 In the original "of middle size," which should be rendered by *Miyāna-qāmat* or *Vasaṭ* "U-qāmat."

16 "Bushy."

۱ نخواستیده : از پا تا شانۀ ترک : موزۀ زرد دریا : قبائی دراز
 در بر : شالی بزرگ در کمر : عصائی بلند در دست : اما از شانۀ بالا فرنگ :
 ۲ گردن بند در گردن : گوشهای گریبان^۳ پیراهن تا بدوش : کلاهی سه گوشه
 ۳ قارچ مانند بر سر : سلام کرد و با زبان ایتالیا با من گفتگو در آمد * حدسی ، که
 بعد از تعریف میوزا^۴ زده بودم ، درست آمد * دانستم^۵ شایادی است که وقتی
 در ایتالیا یا در استانبول آبی بدست دواسازی^۷ ریخته : و آگاه در گوشته آسیا
 افغاده مردم را میفریبد و^۸ می طیبید : یعنی هر که بدستش می افتد میکشد *
 چون سر گذشت ایاجور مردم غریب و نامزه میشود با او^۹ گرم گرفتم
 تا محرم رازش شوم *^{۱۰} اسم و رسمش را نگفت * اسمش چندان دراز که در یکسطر
 ۱۱ نمی گنجد و مسمایش^{۱۱} تصداق اینکه پیت "وگرسال دگر حکیم - باشی باشی
 انت الباقی و کلشی هالک" *

ادعایش اینکه "از دارالطب ایتالیا با^{۱۳} دستوری بیرون آمدم و استانبول
 رفتم * از کثرت ازدحام طبیبان ، در آنجا نتوانستم ماند * با والی توقات^{۱۲} بنام
 حکیم - باشی - گری توقات آمدم *"

ادعایش بطرم ساخته آمد * از اطلاع و اعتقادش در باب بیمار حاضر استفسار
 نمودم *^{۱۴} دست پاچه شد * آخر از خفگی - بافی و دست و پا زدن عاجز شد *
 اقرار کرد که "در ایتالیا خدمت حکیمی کردم ، و سر رشته ام عبارت است از چند لفظ

¹ This may signify that he was very corpulent.

² Gardan-band in m.c. is a 'necklace for a woman.' In the original "neck-cloth" which is in m.c. *dast-māl-gardan* (without any *izāfat*).

³ The corners of his shirt-collar turned down. As the man wore a neckcloth this must be a mistake of the translator's.

⁴ *Qārch-mānand* "Mushroom-like."

⁵ *Hads zadan* "To conjecture."

⁶ *Shaiyād* "Quack; deceiver."

⁷ Ellipsis of *ast*.

⁸ *Tabibīdan* a coined word.

⁹ *Garm giriftan* (m.c.) = "To chum up with."

¹⁰ In Modern Persian the affixed pronouns are often used for the reflexive *khud*, etc.

¹¹ In the original his name is Ludovico Pestello.

¹² *Musammā* in m.c. could be rendered by 'amal.

¹³ *Dastūr* "Permission"; here "diploma."

¹⁴ *Dast pācha* "To be hurried, confused; to lose one's head."

بیمعی که ازو شنیدم ؛ اما چون بیمارانم کرد و ترک مسلمانند از دادن ¹ جواز-نامه دیار آخرت دغدغه و بیمی ندارم * ”

گفتم ” حکیم ، چه کردی که درین مدت ریشت بگیر نیامد ؟ ترکان انیقدر هم زود باور ² و بار برنیستند . ”

گفت ” عجب آدمی هستی : ترکان چیزهایی را باور میکنند ، که طبابت من در پیش آنها معجزه است ؛ و بارهائی میبرند که آدم کشتن نسبت بآن از حسناست * وانگی مذهبی دویی بایشان نمیدهم که تأثیر ضرر هم داشته باشد * ”
گفتم ” حکیم باید دوا داشته باشد : دواهایی تو کجاست و چیست ؟ ” گفت صاحب ، چند شیشه شربت دارم ، اصلش واحد ، رنگش مختلف ؛ و از برکت نان و آب ، در حبّ ساختن هیچ تنگی نمیکشم ، اینک دواخانه من ؛ و پیرمش حالم و جوانم یک ³ لفظ ’ ماشا الله ’ و انشا الله ’ است ، * ” گفتم ” مگر از نان و آب هم حبّ میشود ، ؟ ” گفت ” من کرده ام و شده است : اما آنچه برای عوام است را آرد بی آلایم و آنچه برای خواص است ، مانند پاشایان و آغایان ، با ورقه نقره میاندایم و همگان بی ترستی رو ، و بی چین ابرو می بلعند * ”

نفرات این مرد و کار و بارش بسیار بخندیدم ، و برای داد دل از خنده دادن ، مهمانش کردم * اگر ترس طول ⁴ مکتوب نمی بود از تکرار گفتگوهای او مضایقه نداشتم تا شما هم لذتی ببرید * قدری دوا از صندوقچه خود ناو تعارف کردم *
گفت ” اینقدر دوا مداوای همه اهل آسیا را بس است ، * ”

اما ⁵ بیچاره میرزا را در دست او نکذاشتم * روزی چند در توقات ماندم و بعد از مسهل زیق ، رنگ و روی میرزا بجا ، و خود بحال آمد ؛ چنانچه در ظاهر جای ترس و بیمی از بیماریش نماند ؛ و حالت رفتن پیدا کرد . گفتم میرزا ” منم ⁶ دیگر

¹ *Jawāz-nāma* “ A written permit usually for goods ” : *taḡkira* or *pāspart* is a passport for human beings.

² *Bār-bar* = *mutaḥammil*.

³ i.e. , as nothing.

⁴ Note the *ṭaḡfūt* after *lafẓ*.

⁵ *Maktūb*, i.e., “ this letter.”

⁶ In Modern Persian the Imperfects of *bādan* and *dāshtan*—except when the letter is part of a compound—are rarely used.

⁷ In m.c. *bī-chāra-yi mīrzā* : the *ṭaḡfūt* is of course incorrect.

⁸ Note this idiomatic use of *dīgar* = “ then.” “ *Hālā dīgar mi-ravam* (m.c.) “ Well ; now ; I must be going.”

مَرخص میشوم، و ترا بخدا میسپارم * بیچاره میوزا در اِزاء زحمات من نمیدانست چه کند * گذشته از اظهار خجالت‌های زبانی، دست و پا میکرد تا باعطای هدیهٔ دستي، که قابل باشد، دست ^۱ خالی روانه‌ام نکند، تا اینکه در وقت وداع حجره را خلوت کرد، و انیک آنچه گفت *

”صاحب، تو دوست قدیم من هستی؛ باعث حیات تازه من شدی؛ بشکرانه التفاتی که در باره من کردی، من چه کنم که بجا کرده باشم؟ از مال دنیا چیزی ندارم * مدتی است که یک پول از مواجب دولت ایران بمن نرسیده و قلیل وجهی که دارم، اگر بمنزلم بفرستد خیلی است * وانگی من شما انگیزان را می‌شناسم که چشمان بدول نیست، و حرف بول در نزد شما زدن بی‌موده است؛ اما چیزی دارم که شاید در نظر شما واقعی ^۲ داشته باشد * از وقتی که با شما انگلیزان معاشرت کرده‌ام، می‌بینم که شما بسیار کج‌کاو و خرده پزوهید * هرگاه باشما سفری می‌کردم میدیدم که کلی و جزئی از حالات و کیفیات ممالک و اقوام، یادداشت می‌کردید؛ و در مراجعت برای اطلاع همشهریان خود مَنشُر می‌ساختید * هیچ باور می‌کردید، که من با ایرانی - ^۳ گری تقلید شما کرده باشم، و در این مدّت، که در استانبول بودم، سرگذشت خود را از اول عمر تا آخر عمر بطرز شما نوشته باشم؟ اگر چه سرگذشت من، سرگذشت مردی ^۴ گم‌نام و کم‌بایه است، اما ^۵ منافاتی ندارد * شامل چندان وقایع و قضایاست، که اگر در فرنگستان مَنشُر شود، البته تأییری بزرگ می‌بخشد * آن را بشما میدهم، و یقین بدانید که این از شدت اعتمادی است که بشما دارم، و ^۶ گر نه بغیر از شما کسی نمیدادم * قبول می‌کنید یا نه؟“

جناب! تصوّر بفرمائید که ازین مژده ^۷ چه قدر باید خرسند شده باشم * مالک

¹ *Dast-i khālī* (m.c.) a compound adjective.

² *Vaḡnīhādān* “To esteem.”

³ As the Aorist or Present Subjunctive of *dāshtan* is used instead of the Present Indicative (*dāram* = “I have”) the Past Subjunctive of this verb is used instead of the Present Subjunctive.

⁴ *Kunj-kār* (m.c.) “Prying; full of curiosity.”

⁵ *Bā-irānī-garī* “In spite of my being a Persian.”

⁶ *Gumnām* “obscure.” In India *khatt-i gumnām* is “an anonymous letter,” but in Persia *kāghaz-i bī inṣāʿ* : *bī inṣāʿ* means without either signature or seal.

⁷ *Munāḡāt* “Driving each other off; incompatibility; difference.”

⁸ “For I would never have offered it to anyone else.”

⁹ *Chī qadar bāyad khursand shuda bāsham* “How much I must have been pleased”: better *chī-qadar khursand shudam*.

خزانۀ شدن که باعثقاد شما مفید تر از آن بحال انسان چیزے نیست و
 ۱ سالهائی سال من در اشتیاق تحصیل آن بودم - ۲ زهی سعادت! از شما چه
 پنهان؟ و تئیکه اظهار امتنان می نمودم، از شادی چشم جایی^۳ را نمیدید
 و هر چه من در گرفتن ناز کردم (چه در آن حال مناسب آن میدیدم)
 او بدان نیاز نمود (چه در آنحال مناسب آن میدید) *

روای الزام تمام بگرفتن گفت "من بایران میروم؛ از التفات شایه خواطر جمع
 نیستم * اگر مرا معزول^۵ سازند و در میان نوشنجات من این کذاب را ببیند، شاید
 بجهت راستی و درستی که در مضامین و مطالب آن است، خاصه در
 آنچه متعلق بانگیزان است، موجب خرابی من شود" *

آخر الامر تاب اصرار آن نیاورده بتألیف حاجی^۶ دارا، یعنی^۷ واصل نمائی
 خود شدم * آن تألیف^۸ موضوع این کذاب است، و چون اول بتشویق و
 سرور شده بخشی سرکار بانجام این کار بر خاستم، اگر دیباچۀ آن بنام سرکار مطرز
 نباشد، بنام که باشد؟

اگر از روی نفده نوازی^۹ سوسی بمطالعۀ آن فرود آورید، می بینید
 که خیلی کوشیده ام تا طرز آروپائیان مطابق باشد، و بمذاق ایشان موافق
 افتد * حشو و زوائد آنرا از تکرار و مبالغات اهل آسیا حذف نمودم؛ اما بجهت
 مبادیت جزئی تاریخ و اوقات قضایای آن چندان بصواب مقرون و از بوی مشرق
 عاری نخواهید یافت * اما من در حق آنچه این کذاب معترّی است، میتوانم گفت که
 چون من در ایران بسیار بشستم اکثر اینها را واقع مطابق می یابم؛ و اگرچه مانند
 تألیف فرنگان باصواب و حقیقت و^{۱۰} طابق النعل بالعلل نماید، برای وقوف و اطلاع از

¹ *Sālā-yi sāl* "Long years."

² This disjointed sentence runs *mālik-i khizāna-i shudan, zahī su'ādāt!* "To become the possessor of a treasure (which —) — oh the good luck of it!"

³ M.c. "I saw nothing" or "my eyes and thoughts were where my delight was" The *rā* appears to be grammatically incorrect: *rā* in m.c. is often incorrectly inserted.

⁴ *Nāz*, a difficult word to translate: it signifies coquetry, contrariness in a mistress, feigning refusal in order to be pressed, not making oneself too cheap, etc.

⁵ *Sāzand* for the Passive: vide note 7, p. 10; the subject is "they" (indefinite) and not "the Shāh."

⁶ *Dārā* "Possessor."

⁷ "I gained my longed for-wish."

⁸ *Mauzū'* = *Maṣkur*.

⁹ *Sar-i* "A head," i.e., "a little."

¹⁰ "Step for step," i.e., exactly.

احوال و عادات آسیایان چنانچه باید کافی است * بعضی از وقایع آن بنظر کسانی که محل وقوع واقعه را ندیده اند، راست نما نیست چونکه از وضع ^۱ واقعه معلوم میشود چنان واقعه ^۲ نباید واقع شود، مگر در آنجا؛ مصراع ^۳ دل اگر خانه بسازد سر زلف تو سازد * در میان ریش‌لندان آسیا ^۴ با ریش‌تراشان اروپا، نا و قید که با هم داشتند، تفاوتی نیست، ^۵ خط فاصلی باید باشد * هریک سرگذشت دیگری را نپذیرد * چیزیکه در نزد این یک، عیب و خطاست در نزد آن یک، هنر و صواب است * آنچه در نزد ترسایان مقبول است، در نزد مسلمانان مردود است * مخالف اعتقاد ایشان حقیقتاً خیلی خنده - خیز و فرح - انگیز است؛ این یقین است که ترسا میگوید "زهی شرف که من اُمت معتمد و تابع ملت آن نیستم؛ مسلمانان بجز خود همه را نجس و ^۶ ناپاک میدانند و باین عقیده استوارند، تا اینکه - مصراع "دستی از غیب برون آید و کاری نکند؛" یعنی پرده ظلمت صوری و معدوی را از چشم اینهمه اهل آسیا بردارد *

از ترس بزرگی حجم و طول سخن در باب دیده و شنیده‌های خود، بعضی اشارت اکتفا نمودم * هر چه درین جلد مندرج است، نگاهش قلم حاجی بابا است و بهمین ترس او را از مملکت خود بیرون برده‌ام *

اما آنچه حاجی بابا در سفر خود دانگلسان در باب اخلاق و عادات انگریزان نوشته است، بسیار نکات و دقائق سودمند را محتویست * گر دستوری باشد، آنرا بیژ بصورتی، بصحت مفروق، بدین خواهم افزود *

خلاصه مخدوم معظم من! اکنون باید ختم سخن کنم * دریغ که در بازگشت از ایران شمارا در استانبول ندیدم، تا در سایه افادات و نصایح سرکار، این کتاب را مفید تر و ارزنده تر سازم * معلوم شد که باز در یادآیهایی خشک

1 *Az var'z-i vāq'u* "From the nature of circumstances."

2 *Ki* understood after *mī-shavad*

3 *Na-bāyad vāq' shavad nazar dar ān-jā* "Couldn't well happen except there" (*i.e.*, the place of their occurrence, the East).

4 "If my heart were to make a dwelling for itself, it would be on your curls."

5 *Bā* incorrect for *va* "and"

6 *Khaft-i fāṣilī* "A dividing line."

7 *Nā-pāk* "Unclean" In m.c. *nā-pāk* signifies "sancy, roguish" (applied to a woman in a good sense)

8 *i.e.*, "Does something to settle the dispute."

و خالی در پی حقیقت مومینان و کشف حروف قدیم مصریان میدوید *
 خداوند انشاء الله شمارا کامیاب ، و مرا چندان کامران سازد ، که از عهد
 انفاتهای شما بر آیم *

¹ سیاح انگلیسی سنه ۱۸۴۸

¹ *Sayyāh-i Inglīsī* In the original the writer signs himself 'Peregrine Persic.'

هو

سرگذشت حاجي بابای اصفهاني *

گفتار اول

در ولادت و تربیت حاجي بابا *

پدرم کربلای حسن یکی از دلاکان مشهور شهر اصفهان بود . در هفده سالگی دختر شخص^۱ شماعی از همسایگان دکان خود را عقد کرد ، اما زنا-شویش مبارک نشد . زنش نازا^۲ در آمد و او نیز از^۳ صرافت وی افتاد *
^۴ در سایه^۵ چیره-دستی و شهرت خود چندان مشتری ، خاصه از بازرگانان ، پیدا کرد که بعد از^۶ سی سال کاسبی توانست^۷ دستگاه خود را وسعتی دهد ، یعنی زنی دیگر گیرد . دختر^۸ صرافى توانگر را^۹ خواستاری کرد ، و بمطوب خود واصل شد :
^{۱۰} چه^{۱۱} مدتها سر او را^{۱۲} بدلتخواه او تراشیده بود او نیز رد^{۱۳} تکلیفش نتوانست کرد *

^۱ *Shammā* "chandler."

^۲ *Dar āmad* "Turned out."

^۳ *Ṣarāfat* "Notion, idea, turn of thought." Az. *Ṣarāfat andākhtan* "To get out of person's head; cure a person of an idea."

^۴ *Dar sāya* (m.c.) = "By." *Dar sāya-yi tavaḥḥūhāt-i khud taraqqī kard* (m.c.) "He rose by diligence; by his own exertions."

^۵ *Chīra-dasti* "Skill." *Tar-dasti* "sleight-of-hand."

^۶ *Si sāl kāsbī*; no *izāfat*. In original 20 years

^۷ *Dastgāh* "Workshop, etc., plant."

^۸ Note *ی* of unity, here joined to the substantive and not to the adjective.

^۹ *Khvāstāri k.* "To ask in marriage." Also *khvāstgārī kardan*.

^{۱۰} *Chi* "Because."

^{۱۱} *Muddathā*, pl for excess; more intensive than *muddat-ī*.

^{۱۲} *Dikhvāh*. "Heart's desire."

^{۱۳} *Taklīf* "Duties; proposition." In m.c. *raddshudan* = "to pass by."

پس بدان خیال که اقلًا چند^۱ صبحی از درد سرزن اول فارغ شود و در نزد^۲ پدرزن
 ۳ تازی که با اینکه در بریدن کنار^۴ درهم و دینار و^۵ روائی نقد ناسره بجای^۶ سوره
 مضایقه نمیکرد، در^۷ سنن شرع و اداب دین دعوی پایداری داشت،^۸ تقدّسی
 بفروشد، عازم^۹ کربلا شد * زن نوش در آن سفر همراه بود و من دران راه
 از تنگنای عدم بفراخوانی هستی قدم قدم * پیش ازین سفر، پدرم^{۱۰} حس دلاک
 تنها بود؛ اما بعد ازین سفر بلقب کربلائی هم ملقب گردید * از برای خوش
 آمد مادرم، که مرا سخت^{۱۱} بد بیمار میآورد، مرا نیز حاجی نامیدند * این
 نام با اینکه مخصوص حجاج بیت الله است در تمام عمر با من^{۱۲} می بود،
 و باعث عزت و احترامی چند بر من گشت که هیچ سزاوار آنها نبودم *

پدرم، پیش از سفر، کار دکان خود را یکی از بزرگترین شاگردان خود
 حواله نمود؛ اما بعد از مراجعت، با گرمی^{۱۳} دیگر بیشتر،^{۱۴} باز پس گرفت،
 و در سایه نام کربلاء و اظهار تقدّس بویاء، علاوه بر مشتریان بازگان، پای ملایان
 و دعوبداران دین را نیز بدکان خویش^{۱۵} بکشد * چون علت^{۱۶} غائی از

¹ A few mornings. In m.o. *ṣabāḥ* is also used for "day."

² *Pīdar-san* "Father-in-law"; no *izāfat*.

³ Note the *yā* of the relative clause (represented by *hamza*) added to the qualify-
 ing adjective.

⁴ *Dirham u dinār* "Gold Coins." The *dinār* is now an imaginary and infinit-
 esimal coin: a thousand go to one *krān*. About 3½ *krāns* go to one rupee.

⁵ *Ravā'i* "Circulating."

⁶ *Sara* "Good money" (as opposed to *nabakra*, which word is however not used
 in m.o.).

⁷ *Sunun*, pl. of *Sunnat* which *lit.* signifies 'a path; manner of life'; hence the
 tradition that records the sayings and doings of the Prophet. *Sunnī* = 'one of the
 path.' *Ḥadīḡ* is generally applied to the written collection or uninspired record of
 the inspired sayings of the Prophet.

⁸ The construction of this rather involved sentence will become clear if one
 bracket be inserted between *tāza-i* and *ki*, and a second one after *pāydarī dāsh*t.

⁹ *Karbala'* contains the tomb of "Imām Husain."

¹⁰ *Ḥasan-i dallāk tanhā būd* "Was known only as Ḥasan the Barber": note the
izāfat after *Ḥasan*."

¹¹ *Bād ba-bār āvurdan* (probably a corruption of *bād ba-bālū āvurdan*) "To spoil;
 bring up badly."

¹² *Mī būd* better here than *būd*: the Imperfect of *būdan* is rarely if ever used in
 m.o.

¹³ Either *dīgar* or *bishtar* is redundant: omit one or the other.

¹⁴ *Bāz pas giriftan* = *vāpas giriftan*.

¹⁵ *Pāy kushādan* (or *kushūdan*) tr. "To allure."

¹⁶ *Illat-i-ghā'i*: "The final cause for which a thing is made or exists,"

تربیت من مهارت درکار تیغ و نشتر بود. سواد¹م بایستی منحصر بدرست خواندن² حمد و سوره و نماز باشد؛ ولی از مدد بخت بتربیت آخوندی از مشغولان پدرم نامزد شدم، که در پهلوی دکان ما، در مسجدی،³ مکتب⁴داری میکرد؛ و پدرم برای⁵ تأکید دینداری خویش بقول خود سرش را «⁶قربة الی الله» می تراشید. * این آخوند مرا در دکان بدید، و بیاداش لیکنی پدرم زحمت دره و مشق مرا⁷ رایگان بگردن گرفت. * از همت او،⁸ در سر دو سال⁹ سوادکی پیدا کردم¹⁰ چنانچه قرآن را¹¹ روان میتوانستم خواند؛ خطی خوانا مینوشتم چنانچه روان¹² میتوانستند خواند * ایام تعطیل را نیز بیهوده نمی گذراندم؛ در دکان پدر¹³ مبادی و مقدمات هنر خود را بضر چوب می آموختم؛ و در صورت ازدحام مشتری، سر چارواداران و شتربانان به تیغ من حواله میشد *¹⁴ راستی سر-تراشی من نوعی از سر-خراشی بود، و بایشان¹⁵ بکم تمام نمیشد.

چون شانزده سالگی رسیدم، بدشواری تشخیص می توانستند داد که در تیغ-رانی چیره-ترم یا در سخندانی * در¹⁶ عالم تیغ-رانی، گذشته از نوم تراشی سر، و¹⁷ موزون نهادن خط، و یکسان زدن¹⁸ مورچه پی، و پاک - برداشتن¹⁹ زیر ابرو،

¹ *Bāyisti bāshād or mī-bāyisti bāshād*, "Should have been; ought to have been."

² *Ḥamd* is the *Fātiḥa* or 'opening' chapter. *Sūra* here means the *Sūrat* 'l-*Iklāf*, the 112th Sura on the declaration of God's Unity; this short *Sūra* is generally repeated in prayer after the *Al-Ḥamd*. These two *Sūras* are the first that are taught to children.

³ *Maktab-dārī*, "School-keeping."

⁴ *Tā'kid*, "Strengthening."

⁵ *Qurbat* *ilā* 'llah = *barāy-i nazdiki ba-si-yi Khudā*.

⁶ *Rāyḡān* or *rā'igān*: both correct.

⁷ *Dar sar-i du sāl* "At the end of two years."

⁸ *Sawādak-i*, "A little education": Pers. dimin. affixed to Ar. *Sawād*. *Sawād*, usually translated 'education,' refers to reading and writing.

⁹ *Chunānchi*, "So that; for instance." In India it often means 'accordingly.'

¹⁰ *Ravān khvāndan*, "To read fluently and almost by heart."

¹¹ Note this common method of forming the passive, "so that it could be easily read."

¹² *Mabādī*, pl. of *mabāda* "Beginning, starting point; principle."

¹³ *Rāsti*, adv. "Truly."

¹⁴ *Ba-kam tamām namī-shud* = "They didn't get off cheaply."

¹⁵ 'Ālam lit. "World," here = *kār*, *shughl*.

¹⁶ *Mauzūn nihādan-i khaff*, "Shaving the whiskers into two equal lines" (with a short trimmed beard).

¹⁷ Or *مورچه* "Trimming the whiskers very short with scissors."

¹⁸ Thinning the eye-brows is no longer the fashion.

و خوب پاک کردن گوش، و اساتیر آرایش بیرون حمام، در میان حمام نیز، در مشّت و مال و کیسه کشی و ¹ قولنج شکنی و ² لیف و صابون که در طرف مشرق متداولست کسی مثل من استاد نبود: و تئیکه دست و پای مشتری را ³ شتور بند میکردم و وارونه میانداختم و پشت و پهلوی را ⁴ بباد شپاشاپ سیلی و مشّت میگرفتم، آواز ⁵ بند بند ⁶ شان شنیدنی، و دست و پنجه من دیدنی بود.*

در عالم سخندانی هم از برکت نفس آخوند، ⁶ معبّت خود را ⁷ مناسب کلام، از اشعار شعرای بنام، خاصه از سخنان شیخ سعدی و خواجه حافظ، نمین و رنگین می نمودم.* گاهگاه ⁸ زمزمه پستی نیز میکردم که بسائر هنرهای پدربند دیگر می بست: از این روشنیان را ⁹ حریفی ظریف و نادره دان، و ¹⁰ رندان را رفیق حجره و گرمابه و گلستان بودم.*

چون دکان پدرم در پهلوی کاروانسرای شاه، و آنجا بیشتر از همه - محل ازدحام بود، ¹¹ موعده ملاقات خاص و عام و ¹² سر دم غریب و بومی شد؛ و گاه میبود که مشتریان، بناء بخوشمزگی و حاضر جوابی من، از مزه معبود هم چیزی بیشتر میدادند.* در میان مشتریان بازرگانی بود، عثمان آغا نام بغدادی که مصاحبت مرا خوش میداشت؛ چه بجهت معاشرت با ترکان اندکی ترکی هم ¹³ بلغور میکردم.* ¹⁴ این بود که سر تراشی مرا، بسر تراشی پدرم با آنهمه شهرت، ترجیح میداد.*

¹ The relaxing the shoulders and arms in a bath by the shampooer.

² *Lif* "Hand bag for washing": *lif u şābūn* = soaping with the *lif*. *Birau, lif zan* is a term of abuse. *Ū khaile lif dārad* (m.c.), is said of an inferior person who dresses above himself; 'a swell.'

³ *Shutur-band* is a certain position in which the bather is placed by the shampooer. There is a double *entendre* here, a suggestion of indecency cleverly veiled.

⁴ *Ba-bād* simply means "to": *shapāshap* 'noise of slapping.'

⁵ Note *shān* here refers to *mushtari*, a singular with a plural signification. *Band band* "Each joint"; note force of repetition.

⁶ *Shuhbat* "Conversation."

⁷ 'Fitting to the topic under discussion.'

⁸ *Zamzama-yi past-i* "A low modulated humming."

⁹ *Harif-i ẓarīf* "A witty rival or companion."

¹⁰ *Rindān* here = *lāṭīyān*.

¹¹ *Maw'id* "Place of appointed meeting; rendezvous."

¹² *Sar-dam*, also *sar-idam*, in m.c. is a fixed place of meeting for drinking, gambling, etc.

¹³ *Bulghūr* T. "Barley or wheat, coarsely ground and cooked": *bulghūr k.* is here facetiously used to indicate that his Turkish was none of the best.

¹⁴ *In bād* "This was the reason."

این مرد از ¹ دیاربکه دیده و گردیده بود چندان با آب و تاب ² توصیفها و تعریفها نمود که در من بشدت هر چه تمام تر آرزوی سفر پدید آمد * هم دو کنوژها او را سفري در پیش آمد : و برای ³ سیاهه و دستک نویسنده لازم داشت * چون من جامع هنر تیغ و قلم بودم ، بهمراهي ⁴ تکلیف نمود : و چندان وعدهای چرب و شیرین داد که تن در دادم * چون با پدر این راز در میان نهادم ، بحکم فائده خود بدین معنی راضی نمیشد ، که ” بامید سودي موهوم با خطري ⁵ مجزوم ، ترک شغلي ⁶ باوري با در آمد معلوم کردن ، کار عقل نیست ، ” اما عاقبت ، بموچپ ⁷ کرایه مذهبي موجب و ملاحظه حسن عواقب ، با دعای بی اندازه ⁸ یکدسته تیغ تازه یادگارم داد و ⁹ دل بجدائیم نهاد *

اما مادرم درین سودا سود نمیدید ، و بدوري من نیک ¹⁰ میاندیشید : ¹¹ والگي ” خدمت سني نا پاک در حق منل ¹² من شیعه پای را ، بفال خیر نمیگرفت * اما چون عزم را جزم ، و خیر آئنده ام را ¹³ محتمل دید ، راضی شد : و برای انبات مهر مادري کیسه نان خشک با درجي ¹⁴ مومیائی داد ، که ” این دارو انواع شکستگی و کوفتگی اندام ، و سائر ¹⁵ علل و ¹⁶ اسقام داخلی و ظاهري را ، نافع و آرموده است ” : و هم نیک سفارش نمود که ” در وقت بیرون رفتن از در خانه روی بپوش بیرون رو تا بخیر رو بپوش آئي ” *

1 *Diyār* (pl. of *dairat*) "Regions, circuits." *Diyār* is also the pl. of *dār*.

2 Gave such glowing descriptions.

3 *Siyāha* "Account" and *dastak* "the account book."

4 "Suggested, offered."

5 *Majzūm* "Certain, sure." *Banda fardā jazmān ānjā mi-ravam* (m.c.) "I'll go there without fail to-morrow."

6 *Bāvarī* "Relied on": *dar-āmad* sub. "income."

7 *Ki-āya-mandī* "Earning"

8 *Yak dasta tigh* (no *izāfat*). *Dasta* usually signifies a set of half a dozen of anything.

9 *Dil* "Heart," in m.c. usually signifies 'stomach.'

10 *Nik andīshidun* "To consider deeply."

11 Pronounced *Vūngahī* = "Besides this, what is more."

12 No *izāfat* after *man* here. The Afghans however would insert an *izāfat*.

13 *Muhtamal* "Probable."

14 *Mūmiyā* A drug sold in every eastern bazar; probably the same word as *mummy* a potent medicine in Europe in old times.

15 *Ilal* (pl. of *illat*) "Causes; infirmities."

16 *Aqām* (pl. of *Saqam*) "Diseases."

گفتار دوم

در اولین سفر حاجی بابا و آفتادین او باسیری بدست ترکمانان *

عثمان آغا بهودای اینکه پوست بخارایی از مشهد بخرد و به استانبول ببرد ، عازم خراسان شد .¹ آدمی فرض کنید ،² چار گوشه ، کوتاه بالا ، سر بزرگ ، گردنش بمیان شانه فرو رفته ، انبوه ریش ، سیاه مو ،³ آبله رو ، با بینی بزرگ دائم⁴ الترشع ، اینک صورت او : اما معنی او⁵ مسلمانی بود پاک ، مراقب طاعت ، مواظب عبادت ، رفتارش⁶ مرتب و منظم ؛ در قعر زمستان هم صیغاهان در وضو چوراب را میکند و پا را می شست * اگر چه در مدت اقامت در ایران بروز نمیداد ، اما در باطن دشمن شیعیان بود * در عالم چیز را از⁷ مداخل دوست⁸ تر نمیداشت ؛ هر شب تا نقود خود را در گوشه امن نمی نهفت ، نمی خفت * با آنکه خود شراب پنهان میخورد ، آشکارا شرابخوارگان را لعن میگفت * با اینهمه⁹ دلق و حلقش بجا ، دیگرش همیشه در جوش ، وقلیاناش مدام در خروش بود * در اول بهار ، کاروان رفتنی بود * ما هم¹¹ بسیج سفر پرداختیم * عثمان آغا برای خود قاطری خرید ، تنومند و

¹ *Ādam-ī*, "A man."

² *Chār-gūsha*, "Square."

³ *Ābila rū* "Pitted with small pox"; (not in original).

⁴ "Ever dripping": (in original 'spongy').

⁵ "A muslim."

⁶ "Well regulated; of regular habits."

⁷ "Profit."

⁸ Note the comparative affix added to a noun; compare *rāḥat tar* (m.c.) and *āsā*, *dagitar* (m.c.) "more comfortable."

⁹ *Āshkārā*, in m.c. generally *Āshikāra*.

¹⁰ *Dalq u ḥalq* = "Dress and food": properly *dalaq*.

¹¹ *Sij* or *basij*, "Preparation."

¹ **پروغنه** : برای من یابونی که علاوه بر من ، ² قبل و ³ منقل و ⁴ آبداری و ⁵ خورت و پیرت من هم ، در ⁶ ترک بندیش بود * غلامی داشت ، هم قراش و هم آتشپز و هم یاور بار کردن و فرود آوردن بنه * آستری برای او کرایه کرد ، که علاوه بر او ، مفروش را از لعاف و ⁷ دوشک و بالش و قالی با آتش پزخانه بر آن حمل نمودیم * بر آستری دیگر نیز جفتی ⁸ یغدان بار کردیم ، که هست و نیست خواجه همه در آن بود : ⁹ دستنه ما بر این تمام شد *

شب پیش روز سفر عثمان پیش - بین ، از روی پیش بینی ، ¹⁰ کلاه لنگه که در زیر عمامه داشت ، ¹¹ بشگافت ، و در میان پنبه‌ایش ، برای ¹² روز تنگ ، پنجاه عدد اشرفی دوخت ، و این راز را ، غیر از من و او ، کسی نمیدانست * بقیه سرمایه خود را در کیسه‌های چرمین سفید ، در میان رختها بصندوق نهفت *

چون کاروان ¹³ حاضر شد ، عبارت بود از دویست نفر شتر ، و پانصد اسب و استر ، همه از امتعه عراق گر انبها * مردم کاروان ، از نازرگانان و نوکر ایشان ، و چارواداران ، و ¹⁴ یتیم چارواداران ، کم و بیش صد و پنجاه نفر میشد * بقدر پنجاه نفر هم

¹ *Yürgha* (or *yürqa*) *raftan* is "to amble" (not "to trot.")

² *Qubul* "Holsters" (large and clumsy for the *qaliyân*).

³ *Manqal* "A brazier" (suspended on the near side of the horse).

⁴ *Âbdârî* A general term for a large *khurjîn* that contains tea, tea things, sherbet, 'araq' etc : it also includes a rug to sit on and a table cloth. The word *âbdârî* is generally used to include the mule that carries these refreshments, etc. A servant rides perched on the top of the *khurjîn*. The box with compartments that holds the tea things and candle lamps is called *hazâr pîsha*. The *âbdârî* generally includes an *âftâba* and *lagan*.

⁵ *Khirt u pirt* "odds and ends ; small belongings."

⁶ *Tark* is that portion of the horse's back (behind the saddle) that supports the *khurjîn*, and *tark band* are leather thongs or straps fastened to the back of the saddle.

⁷ *Dûshak* "mattress." *Bâlîsh* "small cushion or pillow for the head."

⁸ *Yakhdân* "A country portmanteau of wood, generally covered with leather and bound with iron."

⁹ *Dasta-yi mâ* "our party."

¹⁰ *Kulâh-latta* is a small cap worn under the 'ammâma,' the latter being the mulla's turban, or the rolled turban worn by Persian merchants. The ordinary *pagari* of Indian servants is called *shâl-i daur-i sar* or *shâl-i sar*.

¹¹ *Bashikâft* "He ripped open."

¹² *Rûz-i tang* = *rûz-i mabâdâ* "a rainy day ; a tight time."

¹³ *Hâzir* "Ready" (not "present").

¹⁴ *Yatim-chârvâdâr* "assistant of a muleteer or of a donkey-driver. The *chârvâdâr* is either the owner of hired mules, etc., or the headman in charge of them."

۱ زوار^۲ امام رضا^۳ بما افزودند ؛ و در حقیقت کاروان ما ، از رنگ و روی اهل زیارت ، رنگ و بوی تبری و طهارت پیدا کرد ،^۴ چنانچه همه ، این سفر را ، نعمتی بزرگ میشمردند *

در این گونه حالات ، یواق کردن از واجبات است * عثمان آغا^۵ ، که از آواز تفنگ زهره اش آب میشد و از برق تیغ خواب بچشمش نمیرفت ، آنهم یراق کرد * تفنگی بلند ، چپ و راست بشانه ،^۶ بغلطاقی ساغری در زیر بغل ،^۷ کیسه-کمرب^۸ با دُها و کیفهای چرمین ، و^۹ شاخ-دهنه ، و^{۱۰} وزنه و گلوله دان در میان ، دو^{۱۱} پیشخور^{۱۲} باشمشیری بغایت کج در کمر ، غرق سلاح شد * منهم بهمانسان ، و علاوه بر آن نیز^{۱۳} بلند هم داشتیم ، تا در میان بنده و خواجه فرقی باشد * غلام سیاه نیز با شمشیری نیم - شکسته و تفنگی بی^{۱۴} چقماق^{۱۵} ، سیاهی لشکر شد *

باری در روزی فیروز و ساعتی سعد - اندوز^{۱۶} ، چاوشان زوار ، از هر گوشه و کنار ، باکوس و نقاره ، آواز^{۱۷} ” الرحیل الرحیل “ در انداختند ؛ و ما^{۱۸} بامدادی پگاه از^{۱۹} دروازه طاوqچی بیرون شدیم * اگر چه همه با سلاح ، ولی از اهل صلح و صلاح

1 Zūvār (pl. of zā'ir) "Pilgrims; but zavār "A stranger, visitor, pilgrim."

2 Imām Razā is the eighth Imam, buried at Meshed.

3 Chunānchi "So that." In m.c. Chunānchi is often used for agar chunānchi "If."

4 Baghal-tāq is a sort of bandolier for carrying a rifle and for protecting the clothing. Sāghari is green 'morocco leather,' shagreen.

5 Kīsa-kamar 'A belt with separate pouches for powder, shot, bullets, and caps.'

6 Dabba is a leather pouch as above; a European powder flask; also a copper vessel for ghī when travelling. Kīf is a leather purse, perhaps for cleaning rags; dabba āvardan is to return an article to a shop after purchase (man ān chīz rā bar ī dabba āvardam).

7 Shākh dahna is an old-fashioned Persian powder flask.

8 Vazna "Powder measure."

9 Pīsh-tū "Pistol."

10 Chaqmaq "Trigger"; also "flint."

11 Siyāhi 'the appearance of a multitude from a distance; hence the general or confused appearance of anything.'

12 Chāvush or chāvūsh or chā,ūsh is a professional guide to a pilgrim caravan; he fixes the hours of march, the stages, etc., etc.

He collects a caravan by riding through the streets, bearing a flag, reciting verses on pilgrimages and announcing his intention of conducting such and such a pilgrimage. The names of applicants are taken down in writing.

13 Bāmdād-i "one morning": pagāh "dawn"

14 Darvāza "Large gate;" but dar "door."

می نمودیم * من از جهتِ نو سفری و از مشاهدهٔ اَنعَالِ تَارِه بی اندازهٔ خوسند ، و از فرطِ خوشدلیِ همپوزنان ، اسب از جا برانگیختم ، و عثمان اَغا ازینِ حرکت ¹ ناخوشنود ، از فرطِ ناخوشنودیِ بر من بقااحت که ” حاجی اگر تو بخوای در این راه با این ² اسب خردوانی کنی ، هیچ ³ یک سر سلامت بمنزل نخواهید برد “ * با رفیقانِ اَلَفَت ⁴ را چنان گرم گرفتم که در همان منزلِ اول سرِ بارهٔ را توشیدم ، و اگر بگویم بخواجهٔ خود خدمتی بزرگ ⁵ کردم راست گفته‌ام * او از حرکتِ سواری رنجید ؛ و کوفته چون بمنزل رسید ، بحکم ⁶ مهارت در دلاکیِ مشتَمالی چنان کاملش کردم که گفتی مرده بود ، زنده شد *.

⁷ بیچشم زخمِ بَطهران رسیدیم * برای استراحتِ خود و چهارپایان ، و بعددِ همراهان افزودن ، ده روز در اَنجا بیمار امیدیم * منازلِ خطرناک ⁸ پر دور نبود * قبیلهٔ از ترکمانانِ یاغی سَر رَا مشهد را ⁹ بریده بودند ؛ و در همان روزها بر سرِ کاروانی ریخته ¹⁰ ، مالشانرا بیغما ، و مردِ مرا باسیری برده بودند * از این خبر وحشت-انرییم و هَراسی در میانِ کاروانیان افتاد ، و همه سراسیمه گردیدند ؛ عَلی الخُصوص عثمان اَغا که نخست از بیمِ جان آب در دهانش بخشکید ، و ¹¹ کم ماند که از سَر سودای پوست در گذرد ، اما مفادِ مصراع ” چون رَا حرم باشد سهل است بیابانها “ - وانگی از استانبول خبر آمده بود که پوستِ بَرهٔ بسیار گران است ، این بود که ¹² طرفِ آمیدش بریم غالب آمد *

در طهران و نواهی آن ، بعد از چند روز ، باز ، چاوشی برای همراهی با ما ،

¹ *Khush-vagt, khushnād, etc., “pleased” but nā-khush “ill.”*

² *asp-darvānī* is galloping one's horse

³ Note the incorrect concord

⁴ Note the *rā*; ‘the familiarity that I made.’ The *rā* could be omitted with but a shade of difference in the meaning.

⁵ Better *mī-kardam*: *gufta am* indefinite time: ‘I have said it and still say it.’

⁶ Note the *izafat* after *mahārat*.

⁷ *Chashm zakīm* “evil eye.”

⁸ *Pur dūr* intensive adjective “very far.”

⁹ *Sar-i rāh grifan* “To block the road” and *Sar-i rāh burīdan* “To attack the road” Compare *qat’-i ‘l-fariq* (Ar.) and *qat’-i fariq kardan* (Pers.) ‘To infest the roads and commit highway robbery.’

¹⁰ *Māl-i shān rā* for *māl-ash rā*.

¹¹ *Kam mānd ki—* or *Chir-i na-mānd az—* = “nearly.”

¹² *Taraf* ‘Side in the scale’: *ghālīb āmad* “weighed down.”

بجمع آوری زوار مشغول بود : جمعی کثیر بما افزود - و میگفت " که باید
شکر نهائید که با دست^۱ من " نور علی نور " شدید " • دیگر جای ترس نماند • این چاوش
[گناهش بگردن^۲ او که میگوید] روزی در راه مشهد سر ترکمانی مرده را بریده بود ،
و ازین روی به پردلی و کم ترمی معروف شده • هیأتش مهیب و^۳ کسوتش غریب ؛
بلند بالا ؛ فراخ شانه ؛ رویش از آفتاب سیاه و سوخته ؛^۴ رخسارها برآمده ؛^۵ آروارها
فرو رفته ؛ بجای ریش ، مانند بز در چانه اش دوسه موئی فیزیش نبود • برای اینکه
همه کس بدانند که از هیچ نمیترسد ، زره در بر ، خود^۶ بر سر ،^۷ گوش پوش آهنین
تا بدوش ، شمشیری^۸ مقوس با جفتی پشتو در کمر ، سپهری از پوست^۹ کرگدن بر
کتف ، نیزه^{۱۰} پرچم دار در دست ، همانا با قضا و بلا مبارزت میکرد ؛ و در^{۱۱} رجز میخواند .

نظم

" پیل کوتا کتف و بازوی گردان بیند ؟ . شیر کوتا کف و سر پنجه مردان بیند ؟ "
" از قضا های قدر گرچه گریز نبود . هر قضی که قدر بر سر^{۱۲} ماکرد آن بیند " •

¹ For *nūr* 'ala *nūr*^{1a} ; final *tanvîn* not pronounced. Vulgarly *nūra* instead of *nūr*. Generally used sarcastically in the sense of "better and better"; here the word literally signifies 'your light has been increased by mine,' i.e., 'you were formidable before but now are doubly so'

² Note *āki* instead of correct *ānki*. A person repeating anything that may be false says *gunāh-ash bi-gardan-i ānki guft* (i.e., *na bi-gardan-i man*), and thus shifts the responsibility of possible falsehood on to another. A less colloquial phrase is *Va allāhu a'alam* = 'God knows whether this is true or not'

³ *Kisvat* "Dress" is in m.c. usually applied to the darvish dress

⁴ *Rukhsāra* here "cheek-bone."

⁵ In m.c. *ārvāra* 'gums of the back teeth; also hollows of the cheeks' *Ilvāra* is "jaw." In the Ms. the word is *āvardhā*, a word I am unable to trace

⁶ *Kāhād* "Helmet."

⁷ *Gūsh-pāsh* is the chain armour (hanging from the helmet) that protects the neck, etc.

⁸ *Muqavvas* 'like a bow in shape.'

⁹ *Kargadan* "Rhinceros": also *karg*.

¹⁰ *Parcham* is 'a black tassel tied to the neck of the spear.' The spear is mounted with the figure of a human hand. In India this hand is supposed to represent the hand of 'Ali, but in Persia it may represent the hand of 'Abbās, Husain, Imām Razā, etc., according to the name written on it.

¹¹ *Rajz* is 'reciting verses in the metre *rajaz*,' and *Rajaz-khānī* is the recitation of certain verses by the *chāvush* or in the Muharram by Mullas

¹² *Kard* = 'wrote' (the subject *Qadr*): *ān* refers to *sar*.

اسبش هم بدنبد ^۱ یال پوشی از ^۲ چیت بروجردی بر گردن ، و بجز گوش هایش چیزی در بیرون نه ^۳ سینه بند و ^۴ پاردمش پراز ^۵ زنگوله و منگوله ، یال و دمش حنا بسته ، ^۶ ذوالجناح ^۷ تعزیه حسانی بود * چارش با این بابو آنقدر خود ستائی و شاه-اندازی کرد ، و ترکمانان را استخفاف و استحقار نمود ، که عثمان آغا اورا ^۸ حرز سیفی و جوشن کبیر شمرد ، و با توکل تمام ، دل بهمراهیش سپرد و میگفت مصراع ” چه باک از موج بحر آنرا که باشد نوح کشتیبان ؟ “ ، کما بیش دو هفته از نوروز فیرز رفته ، ^۹ رحم الله ، میرزا مهدیخان نسیم عنبر - شمیم بهار از قزوین دین مؤد ^{۱۰} رنگین آورد * بقیه ^{۱۱} السیف بهمین وشتا گرسنه و ناشتا روی بهزیمت نهاد * توران زمین چمن بترکنازی جنود قوای نامیه بتصرف قزلباش گل در امد * غارتگران صحن چمن و یغمائیان دارالمک گلشن سر بهیوستین کشیدند * ترکان تنگ - ^{۱۲} چشم شگوفه فرج فرج ، و صحرانشینان ریاحین دسته دسته ، فرمانبری سلطان بهار را اختیار کردند * ترکمانان ^{۱۳} کلاغ پیسته مانند باد ^{۱۴} ریسه بقرای دشت قباچاق حاضر - یراق گشتند ^{۱۵} برد المعجز دی

¹ *Yāl-pāsh* is 'the head and neck-piece of horse clothing'

² *Chit* "Chintz." *Burūjard* is the capital of Kurdistan and is noted for a common chintz, coarse in texture and red and black in colour.

³ *Pārdum* 'the breechings of a pad-saddle, for horse, mule, or donkey.' A crupper is in Persia called *قشقرقون* (pronounced *quzhgūn*): the Indian word *dunchi* does not seem to be known.

⁴ *Zangūla* is 'a small bell,' *mangūla* "a tassel"

⁵ Name of Husain's horse, in the Muharram processions it is richly decorated and caparisoned

⁶ *Ta'ziya* in Persia is applied to the ceremonies of the Muharram and not to the litter of Husain (*qabr-i Husain*): *ḥisābi* (m.c.) "regular; exactly like" The subject to *būd* is 'horse' understood

⁷ *Shāh-andāzi* "Boldness, boasting display."

⁸ *Harz* "Protection"

⁹ Apparently 'God bless the spring.' *Mirza Mahdi Khan*, the head Munshi of Nadir Shah and his Chief Adviser. The translator now indulges in a little 'fine writing.'

¹⁰ A peculiarity of the Turks in Persia is the smallness of their eyes.

¹¹ *Kulāgh-i pisa* "The pied crow."

¹² An obscure allusion or else a copyist's error. *Bādrisa* is in m.c. a certain portion of a spindle: it is also a 'circular perforated bit of wood to receive the top of a tent pole; a whirl, a fan.' *Ris* (subs) means "violence; buzzing" and *rīsā* (v1 adj.) "spinning, lamenting"

¹³ *Bard* * *l.-ujūz* "The old woman's cold" is a term applied to a few days in winter, which according to the dictionary are extremely cold. I think, however, it is a term applied to a few days of milder weather in the lambing season.

۱ ردّ العجز علی الظہر کردہ بدانجا تاخت ۲ کہ عرب نیزہ را انداخت • چاوشان ۳ چکاوک
و ۴ ہزار، در راستہ بازار باغ و گلزار، با آواز بلند ۵ صلائی ”خوشبای“ در آنداخته کہ

بیت

” همگانیم ز ایران - صفّا . . . هرکہ ز اہل صفاست خوشبایست “ *
ما نیز بعد از ادای نماز ۶ آدینہ در مسجد جامع، در ۷ شاہ عبدالعظیم جمع شدیم؛
و فردای آنروز، با نعرہ و فریاد چاوشان زوّار کہ

بیت

” زایر مشہد رضا ہستیم . . . هرکہ ز اہل رضاست خوش باشد “
رو بخراسان، بیرون رفتیم *

اولاً بیابانی نمکزار، و از آب و گیاه بی آثار، پیدش آمد کہ نہ دیدہ را از آن
نوری بود، و نہ دل را از آن سروری • آن بیابان بی آب و گیاه را، با منازل کوتاہ
کوتاہ پیمودیم • چون نزدیک آبادی میرسیدیم، یا بقافلہ بر میخوردیم، چاوشان
پیشاپیش می تاخندند و با ۹ گلابانگہای جانگزا، نقارہائی کہ از ۱۰ قبروسہای زین
اسبان آویختہ بودند، می نواخندند • در میان کاروان، روز، ہمہ روز، ذکر ترکان بود؛
و شب، ہمہ شب فکر ایشان • ہر چند در پردلی آنان ہمہ ہمزبان، و در توسی از ایشان
ہمہ یکدل بودیم، امّا با دلگرمی کثرت یاران، و با ۱۱ پشت - بندی صیمنت زوّاران ہمہ
لاف مردی و مردانگی میزدیم *

۱ ردّ العجز علی الظہر ; I do not understand this.

۲ — *ki 'Arab niza' and ākht* a quotation and a not uncommon one, but I have been unable to discover its origin or its proper application.

۳ *Chukāvāk*, vulg. *chikāvāk*, is a species of lark.

۴ *Hazār* or *hazār dāstān* “The Bulbul or Persian nightingale” (not the Indian bulbul); a favourite cage bird in Persia. *Rāsta bāzār* “a straight bazar:” vide Acts IX, 11.

۵ *Ṣalā* “Proclamation.”

۶ *Ādinā* “Friday” though not used is understood by most Persians.

۷ *Masjid-i jāmī* ‘Congregational mosque’ (for Fridays).

۸ *Shāh ‘Abd’-l-‘Azīm* is the name of a shrine (*imām-zāda*) about four miles from Tehran. The rail from Tehran now runs to it.

۹ *Gul-bāng* also *gul-bāng-i Muhammādī* is the recitation of the *chā’ush* and also the chorus of the pilgrims repeated at intervals—“*ṣalanwā-ā-ūt*,” *Jān-gazā* ‘striking terror to the soul’ is an epithet often applied to the *ṣalāt-kash* who announces a death from the roof of the afflicted house.

۱۰ *Qarabūs*, in Pers. *qarbūs*, “the saddle bow of a Persian saddle.”

۱۱ *Pusht-bandī* “assistance; reliance”

نظم

”کو ترکمان^۱ تا بلی بنگسرد :۔ جوانمردی و پر دلی .
گراو مرد، ما جمله مرد افکنیم :۔ وراو شیر، ما جمله^۲ شیر اوژنیم
بکامش چنان آب سازیم تلخ :۔ که یکسردود تا بغارا و بلخ * “

همه باتفاق میگفتیم که ” بگذار بیايند ؛ بخدا اگر^۳ هزاران هزار باشند ، بیاري امام رضا یکی از ایشان سر زده نگور ، نخواهند بود * عثمان آغای ما ، نهانی چنانچه میدانی ، خود را باخته بود ، و از همانگاه لوزه بر استخوانش افتاده ؛ اما او نیز مانند دیگران از لاف و گزاف باز نمی ایستاد ؛ و در ظاهر چنان اظهار مردانگی مینمود که هر کس می شنید میگفت ، که در تمام عمر ، قصاب ترکان بوده است * چون چاوش خود - سقائیهی او بدید (^۴ بدامیه ای که چو باید غیر از او خودستایی باشد) بروت خود را تا ^۵ بذاگوش بقایید ، که ” حرف ترکان زدن ، با دم شیر ، بازی کردن است *

بیت

’ نیازموده دلیری خود بخویش مبال :۔ ندیده دشمن خود را کمر نیکنه میند *
’ در مقابل ترکمانان^۷ اهرمزی مثل^۸ منی میباشد : قوله تعالی ’ الغیبات ’ للخبیثین * “

بیت

’ شمال بیشه مازندران را :۔ نگیرد جز سگ^{۱۰} مازندرانی *
’ اما باید دانست که مایه امیدواری و جبل الحین سلامت عثمان آغا سنی گری
او بود ، و می پنداشت که با استشفاع به دام ابوبکر و عمر از چنگ ترکمانان

1 *Yalı* "heroism."

2 *Shir-aushan* : *aushidan* (obs.) "to cast, hurl."

3 *Hazārān hazār* = *hazār ha.ār*.

4 Note pl. verb after *yaki* (*az īshān*), a common construction. *Sar-i zinda* "a whole head"

5 *Dā'iya* "intention ; object ; desire ; cause, etc."

6 *Bunā-gāsh* also *binā-yi gāsh* "the lobe of the ear."

7 *Ahriman* or *Ahriman* the principle of Evil, as opposed to *Ormuzd* the principle of Good (*Zardushti*) : here 'a devil.'

8 *Man-ī*, note the *ی*.

9 "Unclean things for the unclean." Said as a joke = 'I, not you, am a match for the Turkomans.'

10 A common proverb. 'set a thief to catch a thief.'

رد، که برای تشبیه بقوم، دستاری سبز، بطریق¹ امیران و شرفای اهل
 ریجید، و سر و وضع خود را مانند اهل تسنن آراست، اما خواننده
 می‌دست ده نسبت او به پیغمبر، بیش از نسبت قاطر سوارِ خود بدو، نبود.

روزی چند بدین منوال قطع مسافت نمودیم، تا روزی چاوش شیردل با کمال²
 معقولی و وقار پیش آمد که "ای یاران،³ ایلغار-گلا ترکمانان، اغلب⁴ اوقات، این منزل
 است: باید چشمها را کشود و دست و پا را جمع کرد، و پراگنده نرفت،* اگر خدای نکرده⁵
 قضائی روی نماید، باید دست از جان شسته پایداری کرد، مبدا خوف و هراسی
 بر دل خود راه دهید،⁶ که کار تمام است،*" ازین سخن⁷ باد بروت عثمان آغای شیر-افکن
 فرونشست.* اول کارش اینکه اسلحه و آلات کارزار را از بر خود بشکود، و⁸ ببنگ پشت
 قاطر بست.* پس ببهانه قولنج آغاز ناله و آه کرد.* چون مردم از خیال شجاعت
 نمائے و مقاومت او بدشمن در گذشتند، خود را بعبائی فواخ در پیچید، و با چهره بدوس،
 استغفرالله گویان،⁹ سبحة شماران، بزلزل قضا و بلا تسلیم شد.* وانگی پشت - گرمی
 او بجوش پهلوان بود،¹⁰ که از جمله اسباب بی‌باکی از خطر،¹¹ حرز و تعویذی چند،

¹ *Amir* "a descendant of Muhammad" is I think a term used by Turks (and consequently by some Arabs) and not by Persians. In Persia one whose father is a descendant of the Prophet is a *Sayyid* and one whose mother is so descended is a *Sharif*. After the *hajj* a well-to-do *Sayyid* wears a green, and not a black or dark blue, 'ammāma. A *Sharif* is not distinguished by a black or by a green 'ammāma, but usually by a green *kumār-band*; after the *hajj* he takes the title of *Mirzā*, as *Mirzā Hasan*. *Mirzā*, before a name, is also a title given to clerks or to educated people, and is the equivalent of *Munshī* as now used in India. After a name *Mirzā* signifies *Amīr-zādā* or 'prince.' The term *Sharif* is by the vulgar in Persia applied to any child of a *hājī*. Should a child be conceived while on the *hajj* it is by the Persians called a *hājī*. According to some Muslims a person is not entitled to be styled a *Sayyid* unless his parents were both *Sayyids* or descendants of the Prophet. In India *Jama'rātī Sayyid* is a term of contempt signifying that a person's only claim to the title of *Sayyid* is that he was possibly born on a Friday.

² *Ma'qūlī*. "Solemnity and dignity."

³ *Ilghār-gāh* "Plundering-place"; *ilghār* is a Turkoman raiding expedition, and hence a forced march.

⁴ *Aghlab-auqāt*, no izafat.

⁵ *Qazā'ī* "accident, unfortunate event."

⁶ — *ki kār tamām ast* "otherwise it's all up with you."

⁷ *Bāl* "pride, etc.": "it took all the starch out of him; his hair went out of curl."

⁸ *Tang* "surcingle": in India 'girths.'

⁹ *Subḥa* "rosary," in Pers. *Subḥa*.

¹⁰ *Kī* "who."

¹¹ *Hirz* "amulet": *harz* "guarding."

ببازو بسته میگفت، که "اینها طلسم تیغ بند ^{این بند} بر سر ^{بر سر} راندی است" : و با اصرار تمام میگفت "هرکه ازین قبیل طلسمات ^{بر سر} بدارد، داشته باشد، روئین - تن است : تیغ و تیر بدو کار گر نمیشود، بلکه بزنند و اندازند بر میگردد، مگر اینکه بر دم تیغ و تیر هم طلسمی از اینگونه بسته باشد" *

چاوش روئین تن، با دوسه تن از دیگر دلاوران، قدری ² پیشاپیش کارروان یزک وار روان، گاه گاه برای اظهار شجاعت و جلالت، اسب می تاختند و نیزها بر هوا می انداختند * عاقبت از آنچه ³، آنهمه، میترسیدیم بر سر ما آمد * اول صدای تفنگی چند بلند شد : بعد ازان گرد و غبار روی هوا را تیره و تار ساخت : ⁴ هلهله و ولوله غریبی برخاست که نزدیک بود پیرد گوشها را ⁵ بردارد * از هول و هراس همه بر جا خشک ماندیم * ⁶ رنگ، ⁷ زهرها ⁸ دید * همانا حیوانات هم مثل انسان کنواهمه را دریافتند * کاروانیان بیکبار مانند گنجشکان باز - دیده، اول باطراف ⁹ یکدیگر حلقه زدند * اما چون ⁹ سرو کله ایلغاریان نمایان شد، اوضاع دیگر سان گشت * بی آنکه تفنگی خالی شود و تیغی از حلق بر آید، سلاحداران، مانند ¹⁰ جوجگان کبک، بدینوی و آنسوی، پراکنده شدند * بارگ گریختند، و پارگ از پا در افتادند : جمعی بی صدا گریه میکردند، و جمعی با نغان فریاد بر میآوردند، که "یا امام ¹¹ غریب ! بفریاد غریبان برس ! دستگیری کن ! ¹² دستگیر شدیم ! " * چاوشی که میگفت شغال مازندران را سگ مازندران میگیرد، در اول کار چنان ناپدیدار گشت که هیچکس را

¹ As the Pres Subj. (or Aor.) *dārad* = "he has, he possesses," the Past Subj. of this verb is used for the Pres. Subj.

² *Pish raftan* "to go on ahead" but *pish-ā-pish raftan* "to keep ahead all the way." *Yazak* "advanced guard."

³ *Ān hama* "All that time."

⁴ *Halhala* prop. 'Shrill cries of exultation by women.' The Arabic *halhal* is connected with *Hallelujah* : *walwala* "cries sp. of grief."

⁵ Or *bi-darad*.

⁶ Pl. for a lot of people.

⁷ Should be *tarakid* : *darid* used for rhyme.

⁸ Or *daur-i yak-digar*.

⁹ *Sar u kalla* "heads."

¹⁰ "Young partridges."

¹¹ *Ġharīb* "Stranger," because *Imām Razā'* was a stranger in *Mash-had* when he was killed.

¹² *Dast-girī* "help"; *dast-gir* "captured": even in their fright, the Persians could not avoid a play on words.

ازو خبری نشد * چارواداران تنگها بگسیختند و بارها را یغختند * با ¹ ستوران بگریختند * بیک - ² تیر - باران ترکمانان، کار ما تمام شد * پس بکاروان قاتخند * مردم را بسته بارها را بگشوده بتاراج پرداختند * در چند دقیقه مالک اموال و ³ نفوس بسیار گردیدند * عثمان آغا در آن گیر و دار، در میان ⁴ لنگهای بار، بر روی خزیده بود، و منتظر که چه بر ⁵ سرش آید * ناگاه ترکمانی غول هیأت و عفریت - صورت، و بخیال اینکه آنهم لنگه ایست، از ⁶ دُنبالش گرفت و بر روی بغلناید : و چون از میان عبا بر آورد لکنی سخت به پهلویش نواخت که "بی دولت ⁷ قزلباش ! قالد قول اول ⁸ کیل " * بیچاره عثمان آغا، از هول جان ترسان و لرزان، شروع کرد بلعنت بر شیعیان علی، و برحمت بر پیروان عمر، ⁹ بلکه بدین شیوه دل ترکمانان را نرم سازد : اما ترکمانان ماعون نه بنام علی رحمتی راندند، و نه بنام عمر فاتحه خواندند : آنهمه لعنت و رحمت بهدر رفت * از روی احترام بجز دستار سبز، و برای ستر صورت بجز پیراهن و زیر جامه، هرچه درشت از وی ¹⁰ بستند : مبابی امیرانهای را، هم در آن حال، ترکمانی دیو مثال، با شلوارش ¹¹ در برابر وی در بر کرد * آمدند بر سر من : لباسم بکندنش تمیاززد، زحمتم ندادند : در سایه این بی اعتنائی دستگیر تیغ دلاکی هم بجا ماند، ¹² و بجا شد : اما ¹³ من بی دولت قزلباش ¹⁴ رافضی، اخود ¹⁵ قول افتادم *

¹ *Sutūr* is any beast of burden, but in m.c. is specially applied to mules.

² *Tir-bārān* "volley."

³ *Nufūs* (pl. of *nafs*) "souls, persons."

⁴ *Gir u dar*, "Tumult."

⁵ *Linga* "the load of one side of a transport animal"; (hence "odd, not even").

⁶ Note indirect narration.

⁷ 'Caught him from behind'

⁸ *Qizil-bāsh* lit. red head is a term generally applied to Persians; by the Turks with a contemptuous meaning. Certain settlers in Afghanistan and in India style themselves *Qizil-bāsh*

⁹ I am unable to translate this corrupt Turkish abuse.

¹⁰ *Balki* "Perhaps" (m.c.) *Shewa, shīva* "manner."

¹¹ *Bastān* = *bi-sitānd*.

¹² *Dar barābar-i ve* "In front of him."

¹³ In *kār bi-jā shud* "it is finished." Possibly the expression is here impersonal 'it, (the plundering) was finished,' or 'the matter was finished for me.' Such a slovenly change of subject is not uncommon in Modern Persian.

¹⁴ The first personal pronouns should not be, but frequently are, followed by an *izafat*. Here however an *izafat* would naturally be used to make the construction uniform.

¹⁵ *Rāfiẓī* a term applied to the Shi'ahs by the Sunnis, because a sect of the former renounced and turned away from Zaid, the grandson of Husain.

¹⁶ *Qul* T. "slave": the Turkish word is here used on account of the context.

ترکمانان بعد از ترکقازی، غنایم و ¹ اسرا تقسیم کردند * ما را چشم بسته برتری
اسبان بنشانند، و همه ² روز برانند * شبانگاه در میان ³ دره خلوت برای استراحت
فرود آمدند *

روز دیگر وقتی که اذن چشم کشودن دادند، خود را در جایی دیدم، که بغیر از
چشمهای ⁴ تنگ ترکمانان کسی آنجاها را ندیده است * بعد از طی چندین پست و
⁵ بلندی بی آبادانی، در انجام، بدشتی ⁶ پهناور رسیدیم، که آنسرش بدیار آخرت
می پیوست، و تا چشم کار میکرد سیاه چادر بود، و خیمه و ⁷ گله بود و رمه *
آنوقت دانستم که همین وادیست این بیابان دور. که گم شد درو لشکر ⁸ سلم و تور، *

¹ *Usarā*° (pl. of *asir*) "Captives."

² *Hama rāz* "all day" but in m.c. also "every day": *hama-yi rāz* (m.c.) "the whole day."

³ *Darra-yi khilwat* "Secret glen."

⁴ As already stated the Turks (and Turkomans) have small eyes, *Tang-chasm* also means "avaricious."

⁵ *Past u bulandī* for *pasti u bulandī*; formative **ی** added to second adjective only.

⁶ *Pahnāvar* "broad."

⁷ *Ān sar ash* "the further boundary." *Galla* for sheep and *rama* for cattle.

⁸ *Balm* and *Tūr*, the two sons of *Faridūn*.

گفتار سیم

حاجی بابا بدست که افتاد ، و تیغ دلاکیش بچه کار بر خور *

تقسیم آسرو از یک جهت بغیر ما شد ، که من و عثمان آغا با هم حصه ترکمانی دیو پیکر افتادیم ، که ^۱ ذکر خیرش رفت * اسم این مرد ^۲ ارسلان سلطان و ^۳ سردار اولین قبیله بود که در فرود آمدن از کوه بدان رسیدیم * چادرهای آن قبیله در سایه دره عمیق ، بر کنار آب روان ، و از کوههای اطراف آنها بدانجا ریزان ، و ^۴ سراپا چراگاهها از گاو و گوسفند و سایر مواشی مالا مال بود * ما در آنجا ماندیم و سایر همدردان و همراهانرا دوردست تر از ما ، در میان قبایل ، پراگنده ساختند *

چون چشم ^۵ خیمگیان قبیله از دور بما افتاد نا آوازه های بلند شادی و خرمی " بغیر ناد قدم آسیر آوران " و بمشای اسیران از خیمها بیرون ناخندند * و مگان بر بشم ^۶ بیل از دیدن ما بیگانگان ^۷ بهارس و هجوم برداختند ، چنانچه کم مانده بود که ما را پاره پاره سازند * زن سر - کرده ^۸ که کدبانو میگفتند ، چون دستور سبزو عثمان آغا را (که تا آنگاه معقول - مایه حرمت و اعتبار میشد) دید ، رنگ ^۹ او فریفته ، باشتیاق تمام ، از سرش برداشت و ولی کلاه لته را ، که گنجینه پنجاه اشرفی بود ، بر جا

¹ *Ziki-i khair ash raft* "previously mentioned"; the expression is of course ironical.

² *Sulṭān* "A non-commissioned officer, a sort of Captain; also a chief."

³ Better *Sardār-i qabila-ī būd ki avval*—.

⁴ *Sar-ā-pā* "Completely."

⁵ "Tent-folk."

⁶ *Pīla* "Silk" but *pur pashm u pīla* "long-haired and rough" (of dogs, cats, goats).

⁷ *Pārs* (m.c.) "barking"; apparently corrupted from *pās* "watching."

⁸ *Kad-bānū* in m.c. means a good manager, housewife.

⁹ Note here, as elsewhere, *ū* for *ān* and vice versa.

گذاشت * از شومی بخت، زن دیگری^۱ بعنوان اینکه تکلفوی جهاز شترش پشته را زخم میسازد؛ و در زیر^۲ قلاق لگه نرمی لازم است، بطع کلاه افتاد * عثمان آغا برای بقای بقیه دولت خویش،^۳ دودستی برسر چسبان، خیلی کوشش کرد، ولی سودی نبخشید * کلاهی که من میدانستم و او، که درمیانش چیست،^۴ زنگ برود، و در گوشه چادر درمیان کهنه - پارچه انداخت؛ و در عوض، کلاه کهنه^۵ قلباقی بر سر او نهاد * این کلاه هم^۶ مرده یک کسی بود، که پیش از ما، مثل ما، امیر افتاده و از اندوه تیمار هلاک شده بود *

عثمان آغا، با کلاه^۷ صاحب مرده،^۸ بعکم کلفتی و بی دست و پایی، صاحب^۷ منصب مرده (یعنی منصب شتر چرانی) نامزد شد؛ و مرا غرض کردند، که از چادرها قدمی دور تر^۹ نگذارم، و^{۱۰} بقد وقت بشک جنبانیدن و کمره در آوردن^{۱۱} مباحی گردیدم *

ارسالان سلطان اعلان ظفر و^{۱۲} ولیمه سفر را^{۱۳} شیلان باهل اوبه خود، که بیشتر رفیق سفر او بودند، کشید * دیگی بزرگ بلو بخته شد، و گوسفندی درست بریان کردند * مردان در خیمه و زنان در خیمه دیگر * اول طعام را مردان خوردند، بعد آزان زنان؛ و ناқы را چوپانان، و فضله خائیدن و جاویدن چوپانان را با وسگان انعام دادند * من نا اندیشه تمام، از دور، بوی همی کشیدم، چه از اول اسارت تا آنگاه غذای^{۱۴} حساسی بخورده بودم * ناگهانی اشارت کرده در پشت

¹ *Bi-tavvân-i miki* "Intending, or claiming that—" *Takaltu* "the stuffing or pad of a saddle" *Jahar* "a camel saddle."

² *Qaltaq* T "saddle-tree."

³ *Du-dastî* (adj. and adv.) "with both hands."

⁴ *Zanak*, in m. c. usually *Zanaka*.

⁵ *Qalpâq* is a high Turkoman cap, sp. one bordered with fur.

⁶ *Murda-rîk* old Persian for '*irâ* or *taraka*;' 'heir-loom.'

⁷ *Şahib-murda* (comp. adj.) "whose owner is dead" often applied to animals as a term of abuse *Şahib-i manqub*; note *i:afut*.

⁸ *Bi-ḥukm-i kulûfti va bi-dast u pâr* "on account of his fatness and unwieldiness."

⁹ Indirect narration.

¹⁰ *Bi-naql-i vaqt* "at present."

¹¹ *Mubâhî* "exalted."

¹² *Walima* A. "a general feast."

¹³ *Shilân* "a spread dinner table; a general feast."

¹⁴ *Hîsâbî* "real, regular, worthy of account: غذای حسابی "a square meal."

خیمه بنشانند، و ¹ دوری پلوی با پارچه ² دُنبه در پیشم نهاد، که ³ "این انعام کدبانو است؛ میگوید که دلم بسیار بحال تو میسوزد؛ عم مسخور؛ خداوند بزرگ است،" و بی آنکه جواب شکر گذاری من بشنود، باز پس رفت *

آن روز را مردان با بیان شجاعت و چگونگی سفر و کشیدن توئون، و زنان بنواختن دف و ⁴ ترانهایی گوناگون بسر بردند: من و بیچاره عثمان در گوشه اسارت سربزانی فکرت * من از نشانه لطف کدبانو امیدوار، سودهای خام می پختم، و او از همه چیز نومید، آه سرد از جگر پُر درد بر میکشید * من برای دلداری او (اما بیهوده) میکوشیدم که "ایمرد! توکل و ⁵ تفویض از شعار اسلام و ایمان است * اندوه مدار؛ خدا کریم است *"، اما او، با ناله و آه، از بغت بد خود در شکایت بود که ⁶ "ترا بغدا! دست بردار؛ راست است خدا کریم است، اما برای تو، که نه مالک دیناری و نه صاحب حبه؛ - نه برای من، که خانه ام چنان خواب شد، که دیگر آبادی پذیر نیست،" * همانا همه اندوه او از فوت منفعت پوست بخارا بود، ⁷ که دینار آخر را حساب میکرد، و آه بی حساب میکشید * زمان وصال دراز نکشید * ⁸ فردای روز دیگر او را با بنجاه شتر، بچراگاه فرستادند با تهدیدی شدید و اکید که "اگر از ⁹ بینی یکی خون در آید گوش و بینیت خواهیم کند، و قیمت او را بسر بهایت خواهیم افزود،" * آخرین نشانه دوستی در برابر چادرها او را بر جهاز شقوی بنشانند، و سرش با کمال نرمی و استادی بتراشیدم * این هنر نمائی برای تدبیر آینده ام خیلی بکار خورد: فی الفور هر که را سری بود، ¹⁰ برداشت و بتراشیدن دود * این آوازه بزودی بگوش ارسلان سلطان رسید: مرا ¹¹ بخواست و سرش، که از زخم تیغ و تبر سراسر دره و تپه بود ¹² عرضه نمود * گنگ که در تمام عمر بجز

¹ *Dauri* "a large dish" (manufactured from any substance).

² *Dumba* "the tail of the fat-tailed sheep": in India the sheep itself is called *dumba*.

³ Direct narration.

⁴ *Tarāna* "Song."

⁵ *Tafwīz* "Trusting." *Shi'ār* "rites."

⁶ *Turā bi-khudā* a common expression "I (adjure) you by God."

⁷ *Ki* "Because."

⁸ *Fardā-yi rūz-i digar* = "the third day."

⁹ *Bīnī* "nose"; *az bīnī khūn āmadan* is a common m.c. phrase.

¹⁰ *Bar-dāsh*, i.e., lifted it up to bring it to me.

¹¹ *Kāpāstan* "To desire to be present, send for."

¹² *Arza k.* "to offer, present."

مقراضِ پشم - چینی یا تیغِ اجلادی (یعنی اُستوهای روستائیان) ندیده بود، در دستِ دلاکی چلاک مانند من، خود را در بهشت انگاشت * دستی بسر مالید و با آن همه گودالها و مفاکها بدان ساخت و ² پرداخت ببالید که "حاجی! ³ راستی تو دوروز راه از زیر پوست رفتی: بخدا که هرگز دست از سر تو برنمیدارم؛ ترا دلاک باشی خود ⁴ کردم * بهر سر بها که باشد، آزادت نمیسازم" * قیامی کن که ازین سخن چه بر من گذشت؛ اما ⁵ بروی خود نیاوردم؛ در دل ندینخیال که، اگر در اولین فرصت ازین خدمت استعفا نکنم، نامردم؛ و در ظاهر از روی سپاسگذاری خم گردیده دامنش بوسیدم * باری انیس ⁶ شبان روزی او شدم؛ و هرچه در دلش بیشتر جا⁷ میکردم برهائی از آن خدمت دوزخی با همه یأسی که میدانستم امیدوار تر و استوار تر میگردیدم؛ ازین روی درد اسارت بمن از دیگران کمتر کارگر می نمود، و چندان درد و رنج و اندوه را در نمی یافتیم *

¹ *Jallāl* "a skinner; a whipper; an executioner; also (in Ar.) a leather merchant."

² *Sākht* u *pardākht* "Trimming."

³ *Rāste* (adv) "In truth."

⁴ Preterite to express an action just completed, i.e., a definite point of time.

⁵ *Be-ruy-i khud na-yuwardam* "I didn't shew it in my face"

⁶ Usually *shabāna-rūz*.

⁷ For *mī-kardam* substitute *mī-giriftam*

گفتار چهارم

در تدبیر حاجی بابا برای تحصیل پنجاه اشرفی عثمان آغا

و قصد نگهداری آنها *

برای پیش بُردن خیال گریز، اولین مطمحِ نظرم اینکه کلاه پنجاه اشرفی را بچنگ آرام؛ اما دریغ که ^۱ او را زن کلاه بردار در گوشه ^۲ چادرِ خود انداخته بود * بی رنگ و بوی شبیه، آنرا از آنجا ربودن دشوار، بلکه محال مینمود * ^۳ با اینکه در سایه شهرت دلاکی در نزد مردان آبرویی پیدا کردم، اما با زنان سروکاری نداشتم * اگر چه بعد از دوری پلو جای امیدواری بود، که بانو با من ^۴ گرمتر گیرد اما چون نه بخیمه او راهی داشتم، و نه بخیمه سایر زنان، پیوند دوستی منحصراً بود از جانب او بنافز، و از جانب من نه ^۵ نیاز؛ آنهم از دور * ازین روی، نتیجه کار چندان روشن نبود * از لطایف یزدانی اینکه، ترکمانان را از رسوم شهریان آنقدر سر-رشته هست ^۶ که میدانند که دلاگان ایران نوعی جراحند؛ گذشته از کار حمام، ^۷ خون گرفتن و دندان کشیدن و شکسته - بندی هم از دستشان برمیآید * این بود که بانو در خود زیادتیی خون دریافت و ^۸ کسی بر من فرستاد که ^۷ خون میتوانی گرفت

¹ *Ūrā* for *ān rā*.

² *Chādar* "Tent." In m.c. the small square sheet worn as a head-dress by women is called *chāqad*; the white over-sheet or mantle is called *chādar-mamāz* (much worn in Kirmān), and the blue cut close garment *chādar-arabī*.

³ *Bā in ki* "In spite of the fact that": *dar saya-yi* - "by."

⁴ *Garm tar giriftan* is used both in a good, and in a bad sense.

⁵ *Niyāz* here means "gestures of supplication, entreaty."

⁶ Note the Present Tenses to signify a statement that is still true.

⁷ Care must be taken not to pronounce this *خ* like *ک*.

⁸ Should be *kas-i rā bar-i man fristād*.

یا نه ؟ ” من این فرصت را برای ربودن کلاه¹ والاجاله دست آویز خوبی شمردم ، چه شب و روز علقم در کلاه بود * جواب دادم ” اگر چاقوی نیابم ، بهارت من کسی نیست “ * یکی از ریش سفیدان قبيله که دم از منجی میزد ، حکم کرد که ” در فلان وقت² سکز یلدوز در تحت الارض است ، و در برج³ سنبله قران مریخ و زهرة واقع ؛ خون گرفتن را نیک شاید “ * در آن ساعت مرا بچادر زنان بردند * بانو آستین⁴ برزده ، بروی⁵ خرسک ، ناشکیب ، چشم برآه من ، نشسته بود ؛ ولی از آن⁶ آهونگاهان خالدار ، و سرو - قدان باریک - اندام ، و نازک میانان⁷ دار پستان که در ایران چشم ما بیدار شان روشن و دل بوصل شان مشتاق است ،⁸ نبود ؛ بلکه فیله جده⁹ ، تنگ چشم ، کمر کلفت ، شکم هنگفت ،⁹ شش پستان ،¹⁰ سطر ساق * بعضی دیدن¹¹ از یکطرف دلم بهم خورد ، و از طرف دیگر چنان هول ارسلان سلطان در دلم جایگیر بود ، که جای گنجایش چیزی دیگر نداشت ؛ همیشه خواب بریده شدن گوش و بینی میدیدم ؛ ولی با کمال¹² خوشتن داری مورد القات بانو شدم ، و سابر زنان مرا¹³ بجای استاد کامل و آدمی¹⁴ خارق العادت نهادند * همه نبض خود نمودند * منم بفرار خورشاه و حال هر ایک تجویز عمل¹⁵ و مداوای نمودم * داری از یکسوی در نهی و در نریت تسمه و دستمال و پنبه ، و از دیگر سوی با چار چشم جویای دپیته ، چه دیدم که کلاه صاحب

1 *Vālā-jāh* “of high rank.”

2 *Sikiz* T. “Eight” and *Yıldiz* T. “a star”: *Sikt*: *Yıldiz* is a most unlucky constellation.

3 *Sumbalu* lit. “A ear of corn” is the Zodiacal sign *Virgo*; *Marrikh* “the planet Mars”; *Zuhra* “Venus”

4 *Bar zada* “Having rolled up.”

5 *Khirsak* “a Turkoman carpet-rug with the pile several inches long (connected with *khirs* “a bear”). In m.c. when Persians wish to disparage a carpet they call it *khirsak*, i.e., coarse, and common.

6 *Āhū-nighāhān-i khāldār* “Gazelle-eyed beauties with a mole on the cheek.”

7 *Nār-pistān* “with small firm breasts (like pomegranates).”

8 *Az ān—na-būd* “She was not of those—.”

9 *Shash-pistān*, a joke: there is an idea that some Arab and Turkoman women have six mamme—like a bitch

10 “Thick in the shank.”

11 *Az yak taraf— az faraf-i dīgar* “on the one hand—on the other hand. *Dil-am ba-ham khurd* “I felt sick”: in m.c. *dil* means “stomach”

12 *Khawishtan-dārī* “self-control” (i.e., concealing fear).

13 *Bi-jāy-i* “In the place of, i.e., like.”

14 *Khārvā* “L. ‘ādāt “Contrary to custom”: apparently, here, “supernatural.”

15 *Mudāwāt* “Curing, medical treatment.”

پنجاه اشرفی در گوشه چادر بخاک سیاه افتاده * ببرکت ثانیِ خاکِ پاک تدبیری بخاطر
اندیشه ناک رسید ، ¹ که پنداشتم ، بحصول مراد ، بسیار موافق است * بار دیگر
تفکر کزان نبض بانورا بگرفتم ، و سر جنبانان گفتم ² ”خستگی بانوسنگین و پیدچاپیچ
می نماید * خون او را بزمین ریختن نشاید * باید او را در ظرفی نگاه دارم تا در وقت
فراغت نیک بنظر آرم ، و اساس کار خود بر آن نهم “ * این ³ تکلیف درمیان زنان
موجب قیل و قال بی پایان شد ، ولی بانو آنرا بمهارت من حمل نمود * مشکلی
از نو بظهور پیوست : در خانه ترکمانان ظروف و ⁴ اوانی کمیاب است و گرانها
نوعادیشان اینکه ظرف ⁵ نجس شده را دیگر بکار نمیبردند * همگنان ظرفها را یگان یگان نام
بودند ، و بآلودگی هیچ یک تن در ندادند * من در تردد و تزلزل که در تکلیف خود اصرار
کنم یا نه * بانورا بخاطر آمد که ” ⁶ دلوچه از پوست در فلانجاست : او را بیاورید “ *
بیاوریدند * در برابر آفتاب بداشتم ، و چند جای آنرا با چاقو سوراخ کردم که
” ⁷ پاره است : ظرفی دیگر میباید “ * عاقبت گفتم ” اگر ظرفی از مس و چوب
نیست ، ⁸ کلاه قلباق وار ⁹ چپیزی بیاورید “ * گدبانو گفت ” حالا ¹⁰ خوب شد :
کلاه ¹¹ پیره امیر کجاست ؟ “ زنی که برای قلدق شترش برداشته بود ، فریاد برآورد ،
که ” او از من است “ * بانو بر آشفت که ” سُبْحَانَ اللَّهِ ! مگر من دانی اینخانه
نیستم ؟ و مگر هرچه هست ، اختیارش با من نیست ؟ آن کلاه را میخواهم ، و ¹ البته
میخواهم “ * ¹² آن یک گفت ” نمیدهم و البته نمیدهم “ * بیک بار هنگام نزاع
گرم گردید و چادر ارسلان سلطان ¹³ حمام زنان شد * من ترسان و لرزان که مجاد

¹ *Ki* refers to *taḍbīr*.

² *Khastagi* "Indisposition."

³ *Taklif* "duty, thing to be done" (not as in India 'trouble').

⁴ *Awānī* (pl. of *inā'*) "vessels, vases."

⁵ Muslims consider blood as *najis*.

⁶ Direct narration. *Dalcha* (vulg. *dālcha*) a small pot of wood, or skin, etc., but in cities generally of copper.

⁷ *Pāra ast* (m.c.) "It's torn."

⁸ "A *kulāh* like a Turkoman cap."

⁹ *Chiz-i* "a something of that sort."

¹⁰ *Hālā khūb shud* "Now it's easy."

¹¹ *Pīra amir*. In modern colloquial Persian, *pīr* is followed by an *izafat* as *pīr-i mard* : as *izafat* is never written, the translator, here as elsewhere, marks this colloquialism by writing an *ī*.

¹² —*va albatta mi-khāwāham* 'and I won't yield the point.'

¹³ *Ān yak*, generally in m.c. *ān yak-ī* "the other."

¹⁴ There is always a hubbub in the women's *ḥammām*; hence this common expression.

ارسالان سلطان بیايد و¹ استخوان منازع فيه را از میان برآيد * خدا پدرش را بدلمرزد ،
منتجم نیز بمیان افتاد * او² نحرمت ریش ، و من بقرق لنگ دوارا کوتاه کردیم ،
که ” اگر (خدای نخواستہ) قضائی روی بدهد ، گداهش البته بگردن کسی است که
کلاه لنگ را دریغ داشته است “ * خلاصه اصلاح³ ذات البین شد * پس مہدای خون
گرفتہ شدم * همینکہ بانو⁴ نشتر چاقو را در دست من ، ولکن کلاه را در زیر دست
خود دیدم بترسیدم ؛ و خواست کہ از خون گرفتن در گذرد ؛ اما من نبض او را بدقت⁵ گرفتم
و گفتم ” این⁶ نکول معقول نیست : بعلم الہی⁷ گذشتہ کہ خون تو امروز ریختہ شود *
اگر ریختہ نشود لازم می آید کہ علم خدا جہل شود * پس باید خون تو امروز ریختہ
شود “ * این حکمت موافق طبیعت ہمہ افتاد * بانو نیز تن بقضا در داد * پس خون
او را بمیان کلاه ریختم ، و او را دور از چادرها بیای درختی بردم کہ ”⁸ زہار کسی
برون دست نرزد کہ تدبیر من باطل میشود و اینہمہ زحمت بہدر می رود “ *⁹ شبانہ
منگام چون ہمہ بخواب رفتند ،¹¹ من با سر و سر کلاه رفتم ، و با تپش دل و لرز دست
بسگافتم * همینکہ بالذات کامل بنبجاء عدد اشرفی خون آلود را برداشتم ، خود را
مالک گنج¹² داد آورد بندا شتم * اول ، اشرفیہا را در آن نزدیکی بجائی نہفتم * پس از آن ،
کلاه دریدہ خون آلودہ را در زیر خاک کردہ¹³ گفتم ” برو ، کہ عجب دہنہ داشتی
کہ مرا¹⁴ نیک از خاک برداشتی “ * روز دیگر بدانو خبر فرستادم ” کہ از کلاه آنچه
دايد دستگیر من بشود ، شد * عاقبت مرض بانو بخیراست : ولی چون دیشب
چند گُرگ در حوالی کلاه دیدم ، ترسیدم کہ دہان بخون آلايند و خرابی رسد ؛
کلاه را بخای نہفتم “ * بانو بسیار اظهار اعتقاد نمود : علاوہ بر وعدہ نوازش

¹ *Ustukhupān-i munāzi* fīh “The bone of contention.”

² Note that the pronoun *ash* refers to a subject *munājjim* following it, an unusual construction in Persian (called اضممار قبل الذکر).

³ *Bi-ḥurmat-i rish u lung, az sar-i in matlah bu-guzarid* is a common m.c. expression.

⁴ *Zātu* ‘l-bain properly means “concord.”

⁵ No *izafat* after *nishtar* and *lagan*.

⁶ *Nabẓ* *guyftan* is in m.c. commoner than *nabẓ* *didan*.

⁷ *Nukūl*, “taking back one’s word” (m.c.)

⁸ *Guzashta* “passed, decreed.”

⁹ *Zinlūr—na-zanad* or *mabādū—bi-zanad*. *Ki* “otherwise; because (if he does)”

¹⁰ *Shabāna hangām*; in m.c. *shabān-gāh*.

¹¹ *Man bā sar* “I on my head from joy (and not on my feet).”

¹² *Bād-āvard* “Wind fall.”

¹³ “I said to the *kulāh*”--

¹⁴ *Nik* = “quite.”

و التفات ، بادست خود ، بزرگ^۱ پُر کرد ، و بریان ساخت ؛ و با پلور کُشَمَش
و^۲ سر شیر و ماست بمن هدیه فرستاد *

همینکه اشرفیها بدستم افتاد ، بیاد^۳ آوارگ کوهها ، عدنان آغا ، افتادم که با شتران
۴ سودا میپخت * من نسبت باو در پادشاهی بودم * نیم قراری باخود دادم که
نقودش را واپس دهم ، اما کم کم^۵ بدلیل و برهان تراشیدن و راه شرعی جستن آغازیدم
که ” بدلیل شرع هرکه^۶ گم شده دست از وی شست^۷ جوید ، شرعاً از اوست * من
گم شده دست از وی شست^۸ جسته ام ؛ پس شرعاً از من است ؛ و بدلیل عقل اگر
تدبیر من نمیشد ، این نقود از میان میرفت ؛ پس حق من بر او از همه کس بیشتر است ؛
و گذشته از اینها ، اگر این نقد را بصاحبش بدهم ، با حالت حالیکه خود چه خواهد کرد ؟
بمکن که از بی دست و پایی باز از دست بدهد ، و حال اینکه اگر در دست من باشد ،
مثل آنست که در دست او باشد ؛ شاید من با او سبب خلاصی او^۹ و خود شوم ؛
پس هم خیر من است و هم خیر او ، که در دست من باشد ، * خلاصه عاقبت بر این
قرار دادم که ” اگر خدا میخواست این نقد در دست او باشد ، چرا چنین میکند که
دست من افتد ؟ و ” الله یقدر ما یشاء و هو بکل شیء قدير ” * ، بعد ازین آیه ، که
رفع همه مشکلات کرد ، اشرفیها را بر خود ، از^{۱۰} شیر دایه حلالتر شمردم * اما مانند
رد^{۱۱} مظالم نیمه بریان پیشکشی را ، کم بستم که عثمان آغا فرستم * بچه چوبانی
جستم که دزد او میرفت * سر تنیر را باو خوراندیم تا نیمه تیره را درست عثمان آغا
برساند * بچه چوبان قسم نخوردن خورد * من فریب وی خوردم ، چرا که بمقاد
پیت ” چو با جیب نشینستی و باده پیمائی . . . بیاد آر حریفان باده پیمای را ،^{۱۲} “
سیار دلم میخواست که^{۱۳} الا اقل دوست خود را از دولت و نعمت خود برومند سازم ؛

¹ *Pur kard* 'She stuffed it (with spices and onions).'

² In m.c. usually *sar-shir* (without *izafat*): in India, etc., *sar-i shir*.

³ *Āwāra-yi kāh-hā* "The wanderer in the mountains."

⁴ *Saudā mi-pukht*, 'Chewing the end of reflection.'

⁵ *Dalil tarāshidān* "To fashion proofs."

⁶ *Gum shuda-yi dast az ve shusta-i* "anything hopelessly lost."

⁷ Note the order of the pronouns.

⁸ A frequently recurring verse in the *Qoran*.

⁹ Usually *az shir-i mādar ḥalāl tar*.

¹⁰ Pl. of *maẓlīmā*: *radd-i maẓālīm* "reparation for oppression or restitution for extortion"

¹¹ *Justam* "I found" (m.c.) *Bachcha-chūpān*, no *izafat*.

¹² *Lā aqall* "at least."

¹³ "Those with whom you used to drink."

ولی دریغ ! که چوپان زاده همینکه بدانسوی دَره گذشت ، در برابر چشم من ، سر نیمه بره را ^۱ بکشود ، و بخوردن آغاز نمود ؛ و شک نبود که تا از نظر عایب شود همه استخوانهایش را هم خواهد لیسید ، و خبرش را هم نعمان آغا نخواهد برد * چون از رود گذشته بود ، در تعاقب او فائده ندیدم * سنگی چند انداختم ؛ بقوزکش هم نغورد : دشنامی چند دادم ؛ بگوشش هم نرسید * آتش دل را بدین فرو نشاندم ، که ” ^۲ بچهام ! برو ؛ الهی ، جوانمرد شوی و ^۳ زهر مار بخوری “ *

^۱ 'Opened the covering.'

^۲ *Qāzāk* "ankle."

^۳ *Āy bacheha-yi man*.

^۴ *Zahr-i mār bi-khurī* "May you be bitten by a snake." Compare *kāft bi-khurī* (m.c.) "may you catch syphilis,"—a commoner imprecation.

گفتار پنجم

در دزد شدن حاجی بابا و ایلغاروی بژان و بوم خویش
برای رستگاری خود *

زیاده بر یکسال در دست ترکمانان اسیر مانده ، و در آنمدت رازدار و مستشار خواجه¹
خود واقع شده بودم * در امور ذاتی و کارهای غیر با من² کُنکاش نمودی ، و مرا امین
و کاردان شمردی * بامید خلاصی گردیدن خویش ، نارها ازوی نیاز کردم که مرا باخود³
بالامان برد * عاقبت⁴ بهکم حصول اطمینان گلی بمن بدان راضی شد * چون⁵
دستوری آن نداشتم که قدمی از چادرها دور تر گذارم یا بچراگاهها روم ، راه آن
بیابان نمگذار (که⁶ در میان ما و ترکمانان واقع است) و چند و چون⁷ کوهها که سر بژیا
کشیده ، بر من مجهول بود ؛ و معلوم که اگر تنها بگیریم ، مانند بسیاری از دیگران ،
از سر نو گرفتار ، و عذابم یک بر هزار ، شود * این بود که ازین گونه گریزنا بجا
گریختم * مقصد اصلی از همراهی خواجه ام آن بود که اگر بنقد خلاصی میسر نشود ،
باری بدان وسیله⁸ راه و چاه آن صحرا را یاد گیرم ، تا اگر وقتی خداوند فرصتی دهد

1 *Mustashār* "Consulted."

2 *Kunkāsh* "Consultation."

3 *Ālamān* T. "robber; cavalry" is here used, correctly or incorrectly, for a Turkoman raiding expedition.

4 *Bi-hukm-i* "Because of, on account of—."

5 *Dastūrī* "permission" (from *dustūr* Ar.); in India 'perquisites paid to a servant on a master's purchases.'

6 For *mā* read *Irānīyān*.

7 Better *kūhā-i kī*.

8 *Bār-i* "at least."

9 *Rāh va chāh* "the ins and outs" (the road to go by and the pitfalls to avoid).

بخلاصی^۱ مانعی نباشد * ترکمانان بیشتر اوقات ایلغار را فصل بهار می کنند ، چه در آن ایام ، در کوهها ملف از برای حیوان ، و در صحراها آذوقه برای انسان فراوان است ، و ملاقات کاروان^۲ حتمی * چون اسیران^۳ کنده بر پای بهار ، از غل و پالنگ^۴ افراسیاب^۵ ، بهمن و اسفندیار اسفندارهایی یافتند ، شهر نشینان ربیع را ، که از رنج^۶ ساقی دی در کوهها و دره های دور دست قشلاق^۷ داشتند ، ایام خلاصی رسید * بهادر چیره - دست چنارمهای الامان و بورش گشته بجانب دارالسلطنه گلشن روی آورده افواج خنک - روی شتا و سپاه سرد زمستان^۸ که باد بیمایان^۹ عرصه جهانند ، اوراشته سینه گل را نوخمهای کاری چاک چاک^{۱۰} و گلگون قیایان^{۱۱} چمن را از لباس نار و برگ عریان و هلاک ساخته ، از جیب غنچه^{۱۲} همیان زر در آورده بودند * بلان صاحب شوکت گلستان و دلاوران صنوبر ، لوی گلگون^{۱۳} پیوند در عرصه گلشن افراخته ، با ساز و برگ تمام بمسکری خدیو بهار در آمدند * گلبن عمود غنچه بر دست گرفت *

¹ *Māni* 'i "A hindrance."

² *Bishlar anqāt*; no *īsafat*.

³ *Hatmī* "fixed, decided, sure". *raftan-i man hatmī* 'st (m.e.)

⁴ *Ghull* "fetter for the neck" (also "a manacle") *pālhanq* "pallory" (for neck).

⁵ *Bahman* is the name of the 11th and *Isfandār* (or *Isfandarmuz*) of the 12th month of the Ancient Persian solar year; and *Isfandiyār* is the name of the genius presiding over the former. *Afrāsīyāb* however is the name, not of a month, but of an ancient Sovereign of Turan.

Dai, a few lines further on is the 10th month. The translator, being a Muslim and not a Zardushti, would probably have rather hazy ideas about the old solar months.

The translator here indulges in 'fine writing' and loses himself in the intricacy of his own sentences. In the ms. the construction, owing to a false concord, to the omission of a *vāv* and to the insertion of a *vā*, is quite unintelligible. Persians, however, who (like some old ladies that read poetry), are soothed by sound and who from long practice have a general idea of the meaning, are unaffected by the construction, and read with great gusto a long passage that is absolutely structureless.

Note that the participles *gashā* and *āvarda* are 'misrelated.'

The reader is advised to skip the whole passage.

⁶ *Basāq* "tall, long": (a doubtful word): for *bāsīq*?

⁷ *Bād paimā* "traveller; swift"

⁸ *Mushājara* "opposing."

⁹ *Sūkhā* understood after *chāk chak*.

¹⁰ *Hamyān* "leather purse."

¹¹ *Parand* (old) "painted silk."

تروش بندان شاخسار تیرو کمان بر داشتند * نیزه داران درختان شانه‌های مشکین
1 کلاله افراشتند : 2 درهمزن هنگامه بهمین و غارتگر شهر دبی گشتند *

ارسالان سلطان نیز بهادران و کار آمدان قبیلہ را از 3 دهه و صدہ بخواست و تکلیف
ایلغاری، تا بذات ایران، بدیشان نمود چنانچه تا بسپاهان روز، و در دل شب (که هرکس
بخواست) بمیان کاروانسرای شاه که مسکن بازرگانان نوانگر و سرمایه داران
معتبر است، بخزند، و غارت کنند * در دانستن راه و چاه دشت قیچاق، خود یگانه
ترکمانان، بلکه یگانه آفاق بود، و رهبری * بنفس او معلول؛ اما کسیکه کوچه و بازار
اصفهان را نیک بداند، و در شب راهنمایی بتواند، غیر از من نبود * ازین روی برای
برگردیدن من بدینکار، بدیشان مشورت نمود * پارگی مخالفت برخاستند که " زاده
و بزرگ شده جانی 5 بهمنونی غارت آنجا برگزیدن، 6 کار عاقل نیست؛ چه
در میان 7 چشم و سرو، دلخواه خود را بدرستی تواند از پیش برد، " * بعد از گفتگوی
بسیار کار بر این قرار گرفت که من 8 راهبر شوم و دو تن بر من موکل سازند، تا اگر
در حرکتیم خلفی مشاهده کنند، کار مرا بپردازند * پس از این قرار، بکدل و یکجہت،
9 بسوقان گرفتن اسبان و قدارک راه برداختند * 10 یکرانی که دو ناره در میدان ادو، 11 گوی
پیشی روده بود سوار بر من خاص نمودند * کلاله قلباقی در غایت بزرگی
بوسر، 1 کلیمه از پوست در بر، تیرو کمانی در شانه، نیزه که سنان وی 18 بر آن
و برجا نهاده میشد بر دست، مانند ترکمانان یراق کردم * در خورجین تروی

1 *Kalūla* or *kākul* "the top-knot retained by those who shave the head" [*Kākul* "a crested hawk"].

2 *Darham zan* "upsetting; raising tumult, etc."

3 *دهه و صدہ* : there appears to be a copyist's error here; *dah-bāshī* "commander of ten" and *yūz-bāshī* (in Afghanistan *sad-bāshī*) "commander of a hundred" are in common use.

4 *Bi-nafs-i ā* = *bi-khud-i ā*.

5 *Rah-namūnī* = *rah-numānī*.

6 *Kār-i āqīlān* commoner.

7 "By signals with his eyes, etc." The Persians are skilled in making and reading secret signals.

8 Indirect narration.

9 *Saughān giriftan* "to train, make hard": ق and غ are in Turkish words generally interchangeable.

10 *Yakrān* "a steed."

11 *Gū-yī pīshī*.

12 *Kulīja* "a warm overcoat."

13 *Bar ān va bar jā mihāda mi-shud* (m.c.) = *bar dāshta va guzāshta mi-shud*

توبره جو- خوري و ميخ طويله و رسي براي بستن و نگاهداري اسبها بهادم،
 1 و مرگيري بزرگ بر: فنراک بسنم، و براي احتياط، مُشتي نواله ناشش
 3 دانه تخم مرغ آب- پزدر همياني نهفته بر دوش انداختم، و ذخيره ساير
 اوقات را حواله بقسمت و اعتبار بقذاعت نمودم * در ايام اسيري و محرومي
 از دعم و باز، با هرچه بدست مي افتاد، ديع گرسنگي كردمي؛ و بروي هرچه
 بود 6 ولو خار و خاشاک، خفتمی * 6 شاگردی خوارى، در رختخواب خفتن را فراموش
 کرده بودم؛ رخت خواب داشتن زحمتی نداشت * همراهان نیز چنان سختي دیده
 و رنج آزموده بودند که درين باب 7 کسی نگرد ايشان نميرسيد *

اشرفيهای عمان را بگيرند خوش سعت و دوختم، و بدان بيچاره که از 9 خوابه
 خواري و اندوه - شمالي بجز پوست و استخوان چيزی 9 از آن بر جای نمانده بود،
 وعدها دادم که در وقت فرصت از تخليص وی بقدر توان کوتاهي نکم، و در نزد ياران
 و خاندانش تقصیل سونهای او نکوشم * 10 بی نوي فلک زده آهي سرد از جگر
 بکشيد که "اي فورند! هيهات، هيهات! من کيم تا بشمار کسی آيم و عمم را بچيزی
 شمرد؟ پسرم نالغ اندوخدهايم دامن 11 درميان، و زم دانه مرغم نا شوهری ديگر
 دست 12 در کمر، پرو نالم از همه رو ريخته، دست و پايم از همه جا گسيخته * یک
 القماس از تو دارم و بس، آن ايکه رسي 13 و داد رسي که در اسبابول داد و ستد
 پوست بخارا چگونه بوده است و خبر صعيدي بمن آري *"

دلم بحال وی بسيار سوخت، و دارد در دلم بگذشت که بعودش را و پس

1 'Araqqir "a umda under the saddle; also a gut or covering."

2 Fitrāk in Persia = *task*; in India = 'saddle-straps, etc.'

3 No *izafat* after *dana*: *tukhm-i murgh* and in m.c. *tukhm-murgh* (without *izafat*):
āb-paz "boiled." *Ham-yān* 'a purse, large or small, made from lamb-skin'

4 'Trusted to luck and patience for intions for other occasions'

5 *Wa lau* "even though" (it might be); *bādi* understood

6 'Apprenticeship to hardship.'

7 *Kas-i bi-gard-i ī-shān nam-rasid* "no one could hold a candle to them"; *gard*
 "dust."

8 *Khānāba* "tears of blood."

9 *Az ān* = *a. ā* ('Uṣman Aghā).

10 *Bi-nā'ā* "poor."

11 *Dāman dar miyan* 'with skirt tucked up into the waist-belt; ready.'

12 *Or dast dar qadan* or *dast dar āghāsh*

13 *-va dā'it rasi* = *bi-dā'it-i man rasi*.

دهم: باز با ملاحظات حکمتیه و قیاس و برهان شرعی بناء را بر آن نهادم که¹ نقد در دست من باشد بلکه بدان وسیله بگریزم، و گریز خود را وسیله خلاصی او کنم؛ و ترتیب قضیه چنین دادم² که خلاصی عثمان آغا بی نقد ممکن نیست: و اگر³ نقد را واپس دهم، خلاصی او ممکن نیست: پس نقدش را واپس نباید داد، تا خلاصی او ممکن باشد: طریقه خرج این نقد را من میدانم؛⁴ چه داند آنکه آشتو میچراند؛⁵ “بعد ازین قضیه⁶ بدیهی الإنتاج، اشرفیهایی⁷ زرد را تصرف شرعی نمودم، و با دعای فراوان صاحبش را بخدا سپردم *

منجم، سکز⁸ 7 یلدوز را به پشت سر، و⁹ رجال الغیب را بمقابل انداخت، و ساعت سعدی از برای تاخت و تاز تعیین کرد * شباهنگام بر اسپان بر آمدیم؛ و با سرداری ارسلان سلطان دسته ایلغاربان عبارت بود از بیست تن، بیشتر ایشان دلاوران و بهادران کار آزموده و همه بر اسپان تکه که بناب آوری و سرعت رفتار مشهور¹⁰ است * چون در روشنی مهتاب¹¹ 10 آنگونه مسلح، اسپان را از جای بر می انگيختند آنانرا¹² رستم دستان و سام نویمان¹³ حرامیان می پنداشتیم * آمدیم بر سر بند¹⁴ 13 مسنجد: من خود میدانستم که چند مرده¹⁵ 14 حلاجیم؛ اگر بار خاطر نبودم بار شاطر هم نبودم:

¹ Agar understood—a common omission in m.c.

² “I settled the matter with myself.”

³ Or *naqd-ash nā* “his money” p.

⁴ *Miyān-i ‘āshiq u ma’shūq ramz-i ‘st; chi dānad ānku ushtur mī-charānād?* is a common m.c. saying: a camel-grazer, living alone in deserts with camels, is a specially stupid person.

⁵ *Badīhī* * *l-intāj* = *natija ash ma’lun*.

⁶ *Zard* “yellow, golden”: *taṣarruf-i shara’i* “to bring into lawful possession.”

⁷ This constellation is unlucky if in front of a journey.

⁸ Ten saints hidden to sight: they will accompany the *Mahdi* (or 12th Imam of the Shi’ahs) who will purify Islam. Here apparently the name of a constellation.

⁹ Better and.

¹⁰ *Āngūna musallaḥ* “they, armed in that manner—.”

¹¹ The heroes Rustam, son of Zāl (called *Dastān*): Sām, father of Zāl; Nareman, father of Sām.

¹² *Harāmiyān* “robbers.” “We thought them the very *Rustams* and *Sāms* of robbers.”

¹³ *Mustamand* “wretched, melancholy,” (i.e., ‘I Haji Baba’). The subject to *āmādīm* appears to be the writer (or speaker, i.e., H. B.) and his readers.

¹⁴ *In du-marda ḥallāj ast* (m.c.) “he can card two men’s tasks of cotton”; hence used as an idiom. Here = ‘I knew what I was fit for and that wasn’t much in the way of fighting.’ Haji Baba jokingly acknowledges that he is a coward.

ولی از شجاعت نمی میزدم تا همراهان نپندارند که ^۱ پشک از مویر نیست ؛ وی در باطن دلم می تپید که در هنگام کار جل خود را چگونه از آب ^۲ بر آرم *

راهبر، ما را از ^۳ جنگلهای اندوه دامنۀ کوه تبرستان، بی آنکه قدمی خطا گذارد، رهنمائی همی کرد، و من تعجب همیکردم * دیدار آن ^۴ ورطه‌های هرل انگیز و پست و بلندبهای سهم آمیز ^۵ بچشم مانند من آدمی ناشی در نهایت وحشت و دهشت مینمود * بحکم غرور پای ستوران خود، در وقت و بیوقت، جوی و ^۶ جرده و درّه و تپه ها را بی باک و پروا همی گذشتیم تا اینکه بنمکزار بی آب و ^۷ آبادانی عراق رسیدیم * آنوقت معلوم شد که اطلاع ارسلان سلطان تا بچه حد و از همه جا با خبر است * خورد و ^۸ کلان همه کوه و تپه و درّه و وادی را، با سم و رسم، و جب بوجب بلد بود * در پی زدن، و استدلال از آثار پای، معجزه مینمود : از آثار پا میدانست که راهرو از چه قبیل است و از کجا بکجا میروند - بار دار است یا بی بار * از مشاهده این اطلاع و وقوف، من متعجب ^۹ و لاجول کنان میماندم *

از پهلوی آبادانیها با کمال احتراز مرور کنان شبها میراندیم، و روزها در جای خلوت می ماندیم * از آخرین آبادانی، یعنی از خیمه نشینان صحرا، نوشه و آذوقه کرایه ^{۱۰} منهدی گرفتیم و داخل کویر بی سرو و بن عراق شدیم * امپان را بقدر

1 *Pishk* or *pishkil* "dung of sheep or goats; also of camels." H. B. didn't want the Turkomans to think he was a pellet of *pishk* in the midst of black raisins.

2 A wet *jul*, of man or beast, is a very heavy article.

3 *Jangal* "a forest of trees": *ambāh* "thick, dense." *Tabaristān* is a town near the Caspian.

4 *Varṭa* "a precipice; danger; whirlpool."

5 *Bi chashm i manand-i man, ādam-i nāshī*,—

6 *Jurda* (vulg.) "a small water course."

7 Note *rā*: *az—guzashtim* would, of course, be an alternative construction.

8 Note that *bi* should be repeated before *ābādāni* to remove ambiguity.

9 Adjectives used as substantives.

10 *Lā ḥawla wa lā quwwat illā bi 'llāh* "There is no power nor strength except in God": this is repeated in emergency, perplexity, etc., or for the purpose of driving away Jinn.

11 Note that the *hamza* in *jā'i* signifies that the *ی* is the indefinite *yā* or the *yā-yi waḥdat*: the *ی* of the *izafat* does not in Modern Persian admit of a *hamza*. In India a *hamza* is needlessly inserted in many words *پای، برای،* etc. *Khalwat* is a substantive.

12 "A quantity."

13 *Kavir* is any salt desert

طاقت و توان رانیدیم * بعد از طی صد و بیست ¹ فرسنگ راه بهوالمی ² اصفهان رسیدیم * هنگام دلیری در رسیده * همراهان ³ شالوده نیت خود برپاختند و از شنیدن آن گویشت بدن من ربخت *

نشان اینکه بدلات من از خیابانی ⁴ خلوت بشهر در آیند ؛ و نیمه شب و فتنه مردم آرمیده باشند ، بگازانسرای شاه که در آنوقت از بازرگانان پر ، و از مسافران و نقود ملامال بود ، در خزند ؛ و آنچه از نقود بدست آرند ، با چند تن بازرگانان که ⁵ مظنه سر بهای هنگفت باشند ، برگیرند ؛ و پیش از آنکه آوازه بشهر در آفتد و مردم باعداد رسند ، از راهی که رفته اند ، برگردند * من این ترتیب را چنان خطرناک و غیر ⁶ میسر دیدم که بی محابا بپازدن رای ایشان برخاستم ؛ اما ارسال سلطان ⁷ با چهار افروخته و چشم دریده گفت که " حاجی ! ⁸ اینجا نگاه کن ! این کار باز بچه نیست ؛ شغل همیشگی ما ست ؛ چرا ⁹ همیشه میشد ، حالا نمیشود ؟ بحق خدا و پیغمبر ! اگر آنچه میگویم ، جز آن کنی ، بمغز استخوان پدرت آنچه باید بکنم میکنم " * آنگاه امر فرمود تا در پهلوی او بدلات مشغول باشم ؛ و بجانب دیگرم ¹⁰ خببینی موکل ساخت ، تا اگر در من آزار ¹¹ بد چندیدن مشاهده کند دود از نهادم بر آرد ؛ هر دو درین باب سوگند یاد کردند ، و جای باور بود * پس من در پیش افتادم و از کوچه و ¹² پس - کوچه که بلد بودم به ¹³ بعبوحه آبادی در آمدیم و راه را نیک نشان کردیم * در رسیدن بمحل ازدهام ¹⁴ وقت دیر بود ، و صدا و ندائی نه * در یکی از ویرانهها که در عین آبادانی هم بسیار است آسمان را بهاسداری یکی

¹ *Farsang rāh* ; no *izafat*.

² *Shālūda rikhtan = tarḥ rikhtan dar kār-i* "to make a plan beforehand." [*Tarḥ* also means the plan of the foundation of a building].

³ "Secret."

⁴ *Maḡanna* (subs. used as adv.) "Probably" ; "would be a big ransom."

⁵ *Qhaṭṭ-i muyassar* "impossible" ; note *izafat*.

⁶ "With a face flushed by anger."

⁷ *Injā nigāh kun* or *nigāh kun* in m.o. exactly corresponds to the English "I say; look here." It is merely an exclamation to attract attention and can be used to a person out of sight (on the other side of a locked door).

⁸ M.c. expression : the pronoun 'what' or 'that which' is understood.

⁹ "Unclean ; blackguard."

¹⁰ Indirect narration. *Bād jumḡidan* "flinching" ; lit. = *ḥarakat-i bar khilāf kardan*.

¹¹ *Pas-kūcha* "back-street ; bye street."

¹² *Bahbūha* (old) "court ; area ; middle." *Ābādi* = 'city' here.

¹³ Or *dūr-vaqt* (vulg. *dūr-vaqt*) *būd* "it was late."

نگداشتیم، و از طریق احتیاط، در پنج فرسخی شهر درگ خلوتی را میعاد قرار دادیم تا در صورت اقتضاء، در آنجا فراهم آیم * بعد از اینقوار، بی صدا، دور از² چار سو بازار، که محلّ شبگردان و داروغه است، از گوشه و کنار، بدر گاروانسرا رسیدیم *

بحکم همسایگی دگان پدرم، آنجا را وجب بوجب میدانیستیم * در گاروانسرا بسته بود * با سنگ نکویدم و دربان را فریاد کردم که "علی محمد! بیام در را باز کن، که قافله آمد" * علی محمد، ناچشم نیم خواب، به پشت در آمد، که "چطور قافله؟ قافله کجا؟" گفت "قافله بغداد" * گفت "برو پی کارت؛ تو هم این نصف شب بریشغند ما آمده؟ قافله بغداد دیروز آمد" * دیدم که بد گیر آمدم؛ صغیر را برگرداندم که "خیر، قافله می آید که بغداد برود * حاجی بابا پسر حسن دلاک هم، که با عثمان آغا رفت، به همراه است؛ پدرش مژده آورده ام" * چون دربان این شنید، گفت "آه³ حاجی بابای خودمان گل گلابی؟ خوش آمد، صفا آورد" * پس⁴ نر و لاس در را با طراق و طروق بکشد *

در گاروانسرا آهسته آهسته، با⁵ نوا در کشایش؛ علی محمد،⁶ چراغ موشی بر دست،⁷ یک تازی پیراهن پدیدار شد * فی الفور در دهانش را بگرفتند و بدرون خیزید؛ بچستی و چابکی مشغول کار خود شدند * نظر بهارت در اینگونه امور، جایگاه اموال را بهتر از صاحبانش میدانستند * این بود که در ده دقیقه نقد و⁸ تنخواه بسیاری بدست آوردند؛ و چون عمده - مقصودشان دستگیری آدم توانگر بود تا از سر بهای ایشان بهره ور شوند، سه تن برگزیدند، و بزودی¹⁰ دستهاشان را بسته، بترک اسبان، روی بویرانه نهادند *

¹ *Iqtizā* "exigency."

² *Chār-sū bāzār* "cross street"; formerly the site of the offices of the *dārūgha* and police.

³ "Our own Haji Baba—the pear blossom" ?

⁴ *Nar u lās* "hooks and eyes; also the fastening of a door and its socket": *nar* is a wooden pin that falls into a slot (*lās*) in the wooden bolt of a gate so as to prevent the bolt being withdrawn from the outside by a knife. *Say-i lās* "a bitch (female dog)." In India hooks and eyes are called *nar u mādu* ("hook").

⁵ *Navā* "Sound": *bā navā dar gushāyish* "with a noise in opening."

⁶ *Chirāgh-i mūshī* or *chirāgh-mushī* (m.c.) a small lamp of tin or earthenware, with a wick but no shade,—for kerosine oil. [*Chirāgh-i duzdi* (m.c.), any lamp that gives insufficient light].

⁷ *Yak tā-yi pīrāhan āmad* (m.c.) "He came with nothing on but hi

⁸ *Khāzida* "lying hid; concealed, creeping."

⁹ *Tankhāwāh* "goods": in India "pay."

¹⁰ Or *dashā-yi-shūn*.

من ، چون کاروانسرا نیک بلد بودم و حجرو^۱ توانگر ترین نازرگان را میدانستم ، در حجرو که قدیم مقر عثمان آغا بود ، خزیدم ؛ و در ^۱ محرو^۲ که ^۲ اغلب زرگان خود را در آن می نهند ، کیسه سنگینی یافتم ، و بی تشخیص چند و چون آن ، سخت در بغل نهفتم *

و قتی که ما بتاراج مشغول بودیم ، ^۳ غلغل^۳ و هیاهو از شهر برخاست * کاروانسرایان از ^۴ صاحب اطاقان و پاسبانان و چارواداران و غیره بر بام دویدند * از همسایگی ، مردم فوج فوج بنا کردند بآمدن تا اینکه داروغه با ^۵ شاگردان در رسیدند ، و بجای گرفتن و بستن ، بانگ ” بگیر و نه بند “ برپا ؛ و چند تفنگی ، ^۶ تیر بتاریکی ، خالی شد و بجائی بر نخورد * بی قضا و بلا جان از میان بدر بردیم *

در انزای ^۷ گیر و دار خیلی خواستم که آن ^۸ راه رفته شوم را باز گذرام ، و اگر بتوانم ^۹ بچهم ؛ اما ترسیدم که مبادا از ^{۱۰} خراجات شاه گریزان بارکش غول بیابان شوم ؛ مردم سرو وضع نا مبارکم به بینند ، و تا اثبات کنم که ” من آن انیم “ تسمه ^{۱۱} از گردلام بر آوردند ؛ چه بارها بچشم خود دیده بودم که عوام کالانعام ، کور کورانه ، بیچاره فلکزد را بباد سیلی و مشت می گرفتند ؛ و بعد از خورد و خمور ساختن او از یکدیگر می پرسیدند که ” کیست و گناهش چه ؟ “ دکان پدرم بنظر آمد ؛ یاد

¹ *Mijrī* “a box for money or jewelry.”

² *Aghlab* “most men.” *Zaragān* for *zarān* pl. of *zar* “gold”; former for euphony: *zarhā* would be grammatical.

³ *Ghulghula* “riot”: in m.c. the noise of gargling, or the gurgling of liquid poured out of a bottle. *Hayāhū* “uproar.”

⁴ *Shāhib-u-ṭāq* is the owner of a shop in a *kāravānsarā* (vulg. *kāramsarā*) and *dukāndār* is the owner of a shop in the bazar: the latter is in a smaller way of business.

⁵ *Shāgird* is another word for *gazma*, a kind of police.

⁶ *Tir bi-tārīkī andākhtan* (or *tir tū-yi buta andākhtan*) “to fire without aim; also to make a statement at a venture”: the phrase does not mean ‘to fire into the darkness’; it can be used for daylight.

⁷ *Gir u dār* “fray.”

⁸ “The unlucky road I had travelled (to Isfahan) with the robbers.”

⁹ *Bi-jīham* “jump off; escape.”

¹⁰ *Kharājāt* “taxes.” The following is a common saying:—

Har ki gurizad z’ kharājāt-i shāh

Bār-kash-i ghul-i biyābān shavad.

¹¹ *Tasma az gurdā bar āwardan* (a common m.c. saying) “to make straps out of a person’s back” — *pidar-ash rā sūzāndan*.

ایامیکه در آنجا خوش گذارنده بودم در برابر چشمم جلوه گر شد، که "زیر همان
 قبه و آن بارگاه . . . روی همان مسند و آن تکیه گاه، چها کرده و چها دیده و شنیده
 بودم ! متفکر فروماندم * ناگاه دستی سخت بجایم چسپید : چه دیدم
 ارسلان سلطان با مهابت گفت " حاجی ! بخود آ : اگر امشب مردانگی نکنی، پدرت
 را به پیش چشم خواهی دید " * منم برای اثبات مردانگی، مرد ایرانی² دیدم،
 بر پشتش چسپیدم که " فلان فلان شده ! با من بیا : و گر نه هرچه بدترت بآره
 میکنم " * بیچاره ایرانی ازین سخن، بعد از معهود⁵ ایشان، شروع بالتماس و زاری
 نمود، که " ترا بخدا و پیغمبر ! اگر میشناسی : ترا بروج انوکرو عمر، اگر سستی :
 و بروج حسن و حسین، اگر شیعه : و بجان پدر و مادرت اگر حلال زاده : دست از من
 بردار و مرا بعد از خود بگذار " * صدایش نگوشم آشنا آمد : چه⁶ دیدم پدرم
 کرنائی حسن است * گویا⁷ نهوای هیاهو، یک تا پیرهن، فانوس در دست، بخلاصی
 شش⁸ لنگ و ده دانه تیغ دلاکی و شاخ⁹ حجامت خود آمده بود * فی الفور ریشش
 را رها نمودم : و بجای آن که ندا بحرم پدري نایستی بدست و پایش افتم و پوزش
 بطلبم، از توس جان، بی¹⁰ داد اشنائی، از کش مکش دست بر نداشتم : و چویی
 چند ببالای استری زدم گویا بدو میزنم * آگاه پدرم آهی کشید که " ای وای
 از دیدار پسر ! محروم میبیرم " * این سخن بر من بسیار کارگر افتاد :
 او را رها نموده رویارای خود نمودم که " این مرد را شناختم : دلاک است : بدو
 11 غاز نمی ارزد " *

1 An idiom, the exact meaning of which I do not know.

2 *Didam* should be *dida* : H. B. didn't see the Persian *barāy-i iqbāt-i mardānagi*.

3 *Fulān, fulān shuda* ; abuse to his wife and to himself = *fulān chiz bi-fulān jā-yi zan-at* (or *tu*).

4 *Har chi badtar-at = kūn*. If a person acting contrary to advice, suffers, Persians say "*Khūb* ; *har chi bad tar at pāra shud* ? " "Have you suffered ? serve you right or I told you so."

5 *Ishān*, i.e., 'Persians' : note the slovenly use of the plural pronoun.

6 In India *chi mi-binam* (Hist. Pres.) could be used here instead of the Preterite.

7 *Havā* "air ; atmosphere," not as in India "wind" : *bi-havā-yi rūshnā'i raftam* (m.c.) "I went towards the light in the distance." *Havā* perhaps means *chiz-i khiyālī* as *man bi-havā-yi shumā injā āmadam* = "I thought you were here and so came."

8 *Lung* a barber's red towel, or a red loin cloth for the bath.

9 A horn was formerly used for cupping. *Hajāmat* in Persia signifies "cupping," and not "hair-cutting, shaving, nail-trimming, etc., as in India.

10 *Dād = dādan*.

11 *Qhāz* is a nominal coin, the tenth part of a *shāhi*.

گفتار ششم

در بیان اسرا و غنائم که بدست ترکمانان^۱ افتاد *

پس بی توقف از یغما در گذشته بویرانه شتافتیم ؛ و بر اسبان سوار ، از خوابه ، چار نعل ، رو بدرگ مهوود میعاد تاخلفیم *

در وصول بمیعاد ، از اسبان فرود آمدیم ؛ و برای استراحت خود و رفع خستگی اسبان و تلاقی بی خوابی شب ، قدری در آنجا درنگ کردیم * یکی از همراهان در میان تاخت و تاز بگوسفندی برخورد کرده بود ، و از ربودنش در نگذشته * بمحض ورود ، سرش را بریدند ، و گوشش را بر سیخهای چوبین ، با خار و خاشاک ،^۲ پُرکین ، کباب کردند * با اشتهای تمام آنرا نیم پز خوردیم ، و بر سر غنایم دویدیم *

مقصود^۳ بالذات دانستن قیمت اسیران بود * یکی از آنان مردی بود پنجاه ساله ، باریک قد ، قیز نگاه ، سرخ رخسار ،^۴ انبوه ریش ، زیر جامه^۵ قصب در پا ، و کلیجه کشمیری در بر ، شبیه باهل^۶ در خانه * دیگری میانه سال ، کوتاه بالا ، خنده رو ، عمامه سر ،^۷ قبای بغلی هزار دگمه در بر ، با عبای سیاه *^۸ سه دیگر تنومند و توانا ،^۹ زمخت رو ، و بد هیأت که جهت شدت مقاومت ، او را از دیگران استوارتر

¹ Should be *uftādand*.

² *Pur kin* "greedily."

³ "In reality" (rarely used).

⁴ *Am̄būh-rīsh* "with a thick beard"; opp. to *rīsh-kūsa* (adj.)

⁵ *Qapab* (old) 'a fine stuff supposed to be made in Egypt; muslin.'

⁶ *Ahl-i dar-i khāna* "courtier."

⁷ *Qabā-yi baghali* is a double-breasted *qabā* still worn by Muslims and Zardushtis in Yeẓd. The Persian Jews also wear it. *Hazār dukma* 'covered with buttons'; this pattern of coat has very small buttons of cloth or silk.

⁸ *Si digar* "the third." Note this method of forming an ordinal.

⁹ *Zumuḥḥ* "astringent (med.); harsh."

بسته بودند * به تحقیق چگونگی حالات و پیشه و حرفت ایشان پرداختند * مرد
باریک قد ، چون از همه مشخص تر می نمود و مظهر سربهای متعانه ، نخست
او را به پیش کشیدند ؛ و چون ترکی نهیدانست ، من بترجمانی نامزد گردیدیم *

ارسلان سلطان : — ” تو که ؟ چکار ؟ ”

اسیر : — (با آوازی نرم و حزین) ” بنده کمینگی بیچاره ، هیچ کاره * ”

ارسلان سلطان : — ” آخر هنر و پیشه ۱ - چیست ؟ ”

اسیر : — ” غلام شاه شاعرم ۱ ؛ میخواهید چه باشم ؟ ”

یکی از ترکمانان نا تراشیده : — ” شاعر یعنی چه ؟ شاعر بچه کار میخورد ؟ ”

ارسلان سلطان : — ” شاعر یعنی هیچ ؛ آدمی ۲ هرزه چانه ؛ یاده سرا ؛ نره گدا
خانه بدوش ؛ دروغ فروش ؛ چاپلوس ؛ که همه را میفریبد و همه کس مرگش از خدا
میخواهند * نمیدانم این بلا را از سر ما که ۳ خواهد وا کرد * ”

ارسلان سلطان : — (با سیر) - ” خوب اگر ۴ شاعری و بیچاره ، این زیر جامه قصب
و کلیجه ۵ ترمه ۵ را از کجا آورد ؟ ”

اسیر : — ” اینها بقیه یکدست خلعتی است که حاکم شیواز ۶ بصله ۶ تصدیق
که ساختم ، داد * ”

پس او را از بقیه خلعت شاهزاده برهنه نمودند ، و کلیجه پوستی ۷ منحوس
بر او پوشانیده سردادند * آنگاه مرد کوتاه قد را پیش کشیدند *

ارسلان سلطان : — ” مرد که ! تو کیستی و کارت چیست ؟ ”

اسیر : — ” بنده کمترین ، صلا میباشم * ”

¹ Note 1st Pers. after *ghulām*. In m.c. the 1st Pers. is always used after *bānda* (the 3rd in object writing). In India always the 3rd Pers.

² *Hazār-chāna* “habbler, properly *harza chāna*”: *yāvū-sarā* “one who talks at random.”

³ ‘Who will save us from him.’

⁴ ‘If you are a poet and (are) helpless.’

⁵ *Shāl-i tirma* is the finest and most costly kind of *shawl*.

⁶ *Şila* “a present” (sp. to poets).

⁷ *Manāṣ* in m.c. “ugly”; *prop.* “ill-omened; unfortunate.”

ارسلان سلطان: — ”برو، گم شو پدر سوخته! ملاّ مباحثی: هر چه میخواهی
 1 باشی: پدرت را میسوزانم: سرت را میبرم: بگو، تا جرم و مالدار، * خوب: 2 ملاّ هم
 باشی، باشی: ملاّیان همه توانگرند: مال مردم را همه آنان میخواهند * پس
 معلوم شد که آغا، ملاّی گالادان اصفهان بوده است * کد خدای 8 گالادان، برای
 تخفیف 4 بده ماریین اصفهان، او را بشفاعت، بنزد بگلریگی اصفهان فرستاده بوده است *

ارسلان سلطان: — ”خوب، ملاّ! مداخل تو در گالادان چند است؟“

ملاّ: — ”بنده مداخل ندارم: مخارج خیلی دارم *“

ارسلان سلطان: — ”کسیکه مداخل ندارد و خیلی مخارج دارد، در 6 در خانه

کارش چیست؟“

ملاّ: — ”هیچ * سال گذشته حاصل ماریین را 7 سنّ خورد * 8 عامل آنجا مرا فرستاد
 تا از 9 دهان همه، داد - خواهی کنم“

ارسلان سلطان: — ”آری تو بمیری: حاصل ماریین را سنّ نخورده است:
 تو و عامل خورده 10 بودید * حالا که اینقدر دادخواه خوبی بودی، برو در دشت تبجاق:
 از دهان همه اینقدر داد خواهی کن 11 تا جانّت در آید *“

یکی از ترکمانان پرسید که ”خوب، 12 ببین این ملاّ بچه میارزد *“

ارسلان سلطان گفت ”اگر بچیزی میارزید، ملاّ نمی بود: ملاّ یعنی مفسد
 وی دین * اگر، مهساز 13 مردم باشد، شاید 14 از پیش بالا آیند، و گرنه میگویند ”برود

1 'Say you're anything else, but don't say you're a Mulla.'

2 "Well, if you are a Mulla, be one."

3 *Gālādūn* is the name of a village in the district of *Mārbīn*, under *Isfahan*.

4 Generally *bidīhī* = *māliya* "revenue." *Bi-dīhī* also means "debt."

5 For *fīristāda* ast.

6 *Dar-i khāna* "Court": the Mulla had gone to "intercede."

7 *Sinn* is some kind of a fly or blight that destroys crops; it is found specially on mulberry trees. *Sinn* is not a locust.

8 *Āmil* the tax collector who is appointed by the Governor.

9 *Dahān* "mouth": in m.c. *az zabān-i hama* "on behalf of—."

10 Better *khurda id*.

11 —*tā jān-at dar-āyad* "till you die in agony."

12 *Bi-bīn* "see, i.e., ask." For *pursid* substitute *guft*.

13 *Muhimm-sāz* but pronounced without *tashdīd*.

14 *As pe-yash bālā āyand* (m.o.) "They may come up to look for him."

بجهنم ، * بنظرم می آید ما ¹ شکار گراز کرده ایم : درِیخ از زحمتِ ما ! خوب نگاهش
بداریم ؛ بع بینیم چه در میآید ، *

پهی اسیر سیومین را پدش آوردند *

ارسلان سلطان — ” خوب ، ² یارو ؛ شما که اید ، و چه اید ؟ ”

اسیر — ” مخلص شما فرّاشم ” *

ترکمانان همه — ” دروغ میگوید ؛ مخلص فرّاش نیست چرا که در ³ رخت خراب
میخواهید ، ” *

اسیر — ” رخت ³ و خواب از آغایم بود ، ” *

ترکمانان — ” بمرگِ خودت نمیشود ؛ باید اقرار بکنی * تاجری ، و گونه
می کشیم ، ” *

بس آنقدر مشمت و سیلی بسرو ⁴ صورتش زدند که بیچاره گفت ” حالا که
میخواهید تاجر باشم ، تاجرم ، ” *

من از ⁵ وجناتِ حالش دانستم که راستی فرّاش است : خواستم و تسلطی کنم * همه
بر آشفته شدند که ” ⁶ خفه شو ، و طرفداري مکن ؛ و گر نه ترا هم از نو اسیر
می کنیم ، ” * من هم خفه شدم نا از نو اسیر نشوم *

چون دزدی انسانیِ خود را بی شگون و کم برکت دیدند ، در بارگ اسیران ، در میان
ایشان اختلافی عظیمی پیدا شد * جمعی گفتند که ” ملا را ⁷ بمقتی نداید از دست داد ؛
اما فرّاش و شاعر را باید کشت ، ” * جمعی دیگر گفتند ” ملا را باید برای سربها نگاهداشت ،
و فرّاش را باید نداده ساخت ، اما شاعر ⁸ فضله است ؛ باید از او ایش کرد ، ” * باری
بقدر شاعر همه متفق بودند ، و کم مانده بود شاعر بیچاره از میان برود *

¹ *Shikār-i gurūz k* , “ to get something that is useless ” *gurūz* “ wild boar ”

² *Yārū* (m c)

³ *Rakht u khwāb* vulgar for *rakht-i khwāb*.

⁴ Indirect narration.

⁵ *Şūrat* “ face.”

⁶ *Vajnat-i hāl* “ appearance ” : *vajnat* lit. “ cheekp.”

⁷ “ Intercession ”

⁸ *Khafa shau* (m.c) “ shut up ; hold your tongue ” lit. “ he suffocated ”

⁹ *Bi-muft ī* “ for a nothing , i.e. , not quickly.”

¹⁰ *Faḡla* “ leavings ; ords ” ; in m.c. generally “ excrement.” *Izāla* “ removing ”

رگ مهربانی و مردمی من بچنبید ، چه از سیمای او دانستم که مردی صاحب کمال
 است * گفتیم " ای یاران ! دیوانگی میکنید ؛ از قتل این مرد بگذرید * توانگری و درویشی
 شُهرآ لفظی است ، و در معنی شاعر کشتن * مرغ زرین - تخم کشتن است * مگر حکایت
 آن پادشاه را نشنیده اید که بهر بیت شعر یک مَثقال طلا میداد ؟ چه میدانید
³ بلکه این شاعر هم از آنان باشد که شعرش بمَثقالی طلا ارزد * "

یکی از ایشان فریاد برآورد که " اگر اینطور است ، همین حالا یک ایت بگوید :
 اگر یک مَثقال طلا ارزید ، بسیار خوب ؛ و گرنه دهنش را چاک میکنیم * " از یافتن چنین
 گنجی ⁴ شایگان ، شادمان ، رایگان گفتند که " ای شاعر اگر گفتی ریشت خلاص ؛ و گرنه
 خونت حلال * " باری گفتگو دراز کشید ؛ و نتیجۀ قضایا آنکه هر سه را نگاهدارند
 و از راهیکه آمده اند به ⁵ بنگاه خود برگردند * پس ارسلان سلطان غازیان ترکته را جمع
 کرد که " به بینم چه آورده اید * " •

نظم

یکی ز جیب برآورد ساغری ⁶ سیمین . . بگرد او بخطی نغز شعر های زرین
 یکی دگر سر قلیان سیم ⁷ میذائی . . بر او ⁸ نوشته فلان حاجی فلان ⁹ جائی
 یکی دگر لگن و شمع دانی از زر ناب . . کنار هر دو مَرَّع بدر و لعل خوشاب
 یکی دگر ¹⁰ خُز و سنجاب و شال کشمیری . . که گردانی مال تو بوده ¹¹ می میری *
 یکی از ایشان در تازیکی بگمان اینکه نقره است یک کیسه بزرگ پول ¹² سیاه آورده بود *
 همه بخندیدند و بریختند * غنیمت منحصر بنقد نبود ؛ از قلیان و آفتابه ، لگن مفضض

¹ *Lafzi = bi-sabbab-i zabān* : better omit *darvīshī*

² A literal translation. I do not think the fable of the goose and the golden eggs is current in Persia.

³ *Bulki* "perhaps."

⁴ *Shayagān* (for *shāyagān*) "worthy of a king": *rā'iyān* a *rāyagān* is properly anything picked up in the street (*rāh-gān*) ; gratis, etc , "but it is said to be vulgarly used for *hamagān* "all": the reading is "all," here.

⁵ *Bangāh* "Turkoman cottages."

⁶ A silver cup for drinking.

⁷ *Mīnā'i* "Enamelled."

⁸ *ā* for *ān*.

⁹ *Jā'i* (adj.)

¹⁰ *Khazz* and *Sinjāb* are two kinds of fur: perhaps the marmot and the grey squirrel. I have heard good sable called *Sinjāb*. (The dictionary is not quite correct as regards these two words).

¹¹ For *mī-dānistī* and *mī-murdī*.

¹² *Pāl-i siyāh* "copper coin."

و مطلقاً و از پوستین و کلبه خَر و سنجاب و شالهای کشمیری اعلیٰ، هر جنس و هر نوع متاع که بدستشان افتاده بود، و اگذار نکرده بودند * همینکه نوبت بمن رسید، کیسه در بغل - نهفته را بمیدان نهادم که "بجان شما¹ همین دستگیر من شد" * چون آن من از آن همه گرایه مند اتر بود، بیشتر از همه مورد ستایش و آفرین گردیدم؛ و بافتاق گفتند که "اگر سال دیگر با ما دهانی² قُطب دزدان خواهی شد * نه بپذیرد که اصفهانی که ترکمان بشود چه میشود" *

ارسلان سلطان گفت "نرزد! رویت³ سفید، که روی مرا سفید کردی * پس از این نامن⁴ جمع المال خواهی بود * یکی از کنیزانم را⁵ بزنی بتو میدهم؛ تا ما بیکجا می نشینی؛ چادری تا بیست گوسفند تقو می بخشم؛ در عروست هم قبیله را شیلان می کشم" *

این سخنان بر من چنان تأثیر نمود که بر دیت⁶ گریزم استوار ساخت * تا اینکه در تَه-یم غنیمت مستحق بهره بزرگ بودم، دیناری ندادند؛ و⁷ بهر چشم غدغن کردند که "اگر نیست در آید سرت را مذل سر کنجشک از جای بر می کنیم" * در این حالت اگر مردی، دهن⁸ دکشا، * ناچار باز بحفظ همان پنجاه⁹ اشرفی در کمر، و بچند ربالی که در آن¹⁰ انفاها نکالاه نهفته بودم، قانع شدم * پس در میان ایشان برای تقسیم، اختلاف عظیمی واقع شد، و ستیزی برخاست که کم مانده بود خونی در میان واقع شود * ناگه یکی از ستیزیان را بخاطر رسید که با وجود قاضی چرا ناید بحکم شرع راضی¹¹ نشوند * پس قاضی را حکم کردند تا موافق شرع انور غنیمت را در میان مجاهدین قسمت کند¹² * تا اینکه قدری از آن اموال مال خود قاضی بود، و شرعاً نیز دیت المال بقاضی نعلق داشت، باز بجز مشتقی¹³ ریشخند و استهزاء چیزی بکسء ملاً نرفت *

¹ *Hamīn* "this only": *ki āyamand tar* "more worth having."

² "Pole."

³ *Bāshad* understood.

⁴ *Jam' 'l-māl* 'having a common purse and keeping no account of the separate expenditure'

⁵ *Zunī* (subs.) "Marrying; the state of being a wife"

⁶ *Bu-zahr-i chashm* "with threatening glances"

⁷ This quotation is said by Haji Baba, as a joke

⁸ Note *izafat* after *ashraf* and before *dan*

⁹ *Isnāhā* "meanwhiles," etc. *kālāh* "cloth"

¹⁰ Note the me position of *ān*.

¹¹ Note this classical use of the Preterite to signify that the action was completed. In Modern Persian the ambiguous Present Subjunctive is preferred

¹² *Rishkhāh* 'ridicule', *i-tahzā'* "irony"

گفتار هفتم

در رفتارِ مهر آمیزِ حاجی بابا و سرگذشتِ دلسوزِ ملک الشعراء *

از همان راه که آمده بودیم برگشتیم اما بسبب همراهِی اسیران و نوبتِ نوبتِ سواری ایشان ، ترتیبِ کوچِ طورِ دیگر شد *

من از اول میلِ غربی بشاعرانِ هم‌زمانم ، و از گفتار و رفتارِش تأثیرِ کلی در دام پیدا شد ؛ و انگیزه در چنان عالمی بچنان عالمی برخوردن ، مرا دلداري ، بلکه نوعی از افتخار بود ، که مینمایم منم ¹ فاضلم * رفته رفته بی آنکه اظهارِ محبتِ خود را باو بروز دهم بشرطِ ² واداشتنِ او بساختنِ اشعاریکه ، یک بیتش بیک مَثقال طلا بيارزد ، پاسبانِ او گردیدم * با زبانِ فارسی بی ترس و بیم در هر باب گفتگو میکردیم * گفتیم ” رفیق ! دل قوی دار ، که ³ من شرحِ حالِم چنین است ، و خیالِ فرارِ دارم ؛ در اولین فرصت بخلاصی تو خواهم کوشید “ * ⁴ او ، که بجز دشنامِ چیدی نمی شنید ، چون این سخنانِ مهر آمیز شنید ، سخت شاد شد * ⁵ با یکجَهتی شرحِ حالِ خود را باجمال بیان کرد * دانسته شد که از اعظم رجال است و بلقبِ ملک الشعراء ملقب * از شیراز بطهران برگشته ، و در همان شب ورودِ باصفهان بدستِ ترکمان افتاده بود . * روزی در میان آنصحرای نمکزار ، بعد

¹ “ Man of letters ”

² *Vā dāsh-tan-i ā bi—*(caus.) “ making him compose—”

³ Note the absolute nominative *man* to introduce the subject of a topic : this construction very common.

⁴ Note *ā*, *ki—* : in classical Persian *ān ki* would probably be substituted.

⁵ *Bā yak-jihati* “ with familiarity.”

از آنکه من سرگذشت خود را گفتم، او نیز از آن خود را بدینگونه¹ نقل مجلس دوستداری کرد *

[مترجم گوید که هرچند در نسخه اصل این ملک الشعراء را،² مولف، عسکر خان لقب داده است، اما از حکایت معلوم میشود که آن مرد فتح علی خان صباي کاشي³ است * شاید مؤلف نخواسته است حکایت او را صریحاً بنام او بیان کند؛ و سرگذشت او قریب بحقیقت است] *

سرگذشت ملک الشعراء *

”من در شهر کاشان⁴ زائده شدم * نامم فتحعلی است * پدرم در ایام آغا محمد علی خان⁵ خواجه مدتها حاکم کرمان بود * خیلی قصد عزل و خانه خرابی او کردند اما از برکت عزت و رشوت دست ناو نیافتند * بارها چشمانش بمعرض خطر افتاد، ولی⁶ در نیامد * عاقبت، در ایام این شاه سر زنده نگور برد * ده هزار تومان ترکه او بی تعرض و دست اندازی من⁷ رسید * در کودکی بسیار مواظب دین و مشق بودم، چنانچه در شانزده سالگی بخوشنویسی مشهور گشتم * دیوان حافظ را سراپا از بر داشتم، و⁸ طبعم چنان روان بود که بجای نثر، نا نظم گفتگو میکردم؛ حتی وقتی در زیر⁹ چوب فلک در معرض¹⁰ زنبار خواهی مطلب خود را نا نظم بیان کردم *

1 Nuql is a white sweetmeat kept in every Persian house and offered to callers and guests on arrival. *nuql-i maylis* “the subject of general discourse; the talk of the town; also notorious,” (lit the sweetmeat of the assembly and in everybody's mouth)

2 Author.

3 Kāshi “of Kāshān”

4 Kirman, in the original.

5 The first of the Qājār dynasty.

6 *Dar nayāmad* “they (the eyes) didn't come out”. note a singular verb after a plural in *ān*. Eyes are sometimes removed with the tip of open-knife. The custom of blinding with a red hot needle does not seem to be resorted to now-a-days.

7 An unusual circumstance and hence worthy of remark

8 *Mashq* “writing from a copy”

9 *Tub* sp. for poetry: *raṭān* “facile”

10 *Falak* is the name of the pole (held by two men) that by means of a noose, holds skywards, the soles of the offender to be bastinadoed

11 *Zunhār-khāwāh* “seeking protection”; the sufferers always make a great show of asking pardon, sometimes merely from policy. A judicious bribe will make the executioners beat the pole instead of the feet

موضوع نه-بسته و مضمون نگفته نگذاشتم * ¹ لیل و مجنون خیالی ساختم، بهتر از آن
² مکتبی * در آن کتاب در تعریف و توصیف چیزهای ندیده و وهمی، مانند مشق‌بازی
 گُل و بابل و تعلق شمع و پروانه، داد سخن دادم؛ و ³ بمقاد، اعدبها، اذنبها،
 مبالغه و اغراق را از حد گذراندم * در هر مجلس و محفل که حاضر میشدم،
⁴ همه، اشعار خود را میخواندم؛ و بهر چه میگفتم یا می‌گفتند، از اشعار خود استشهاد
 می‌نمودم *

” در آن ایام، پادشاه با صادقخان ⁶ شقاقی، که سرکشی برخاسته بود، مبارزتی
 نمود، و غالب آمد * فتحنامه ساختم؛ در فتحنامه رستم در میان ابرها بیدان کارزار نگاه
 میکند؛ باغی ازو فرود آمدن و یاری کردن میخواهد * رستم در جواب میگوید
 ” جای من در اینجا خوب است؛ اگر نژیر آیم یمن که از ضرب ⁷ سرپاشی شاه
 خورد و خشکش شوم؛ لاجرم ⁸ پائین را دشمنان شاه را گذاشتم * در این قبیل نکات
 و دقائق در آن قصیده ⁹ بیداد کردم * در آخر گفتم ” بهر حال صادق خان و لشکرش
 را از زمانه جای شکایت نیست؛ با اینکه از دست پادشاه پایمال شدند سرشان
 تا آسمان افراشت، یعنی پادشاه سرشان را نیزه کرد، * این قصیده بگوش میوه پادشاه
 رسید؛ سخت نیکو پسندید و مرا از گزیدگان شعرا ساخت، و در حضور اعیان
 دهانم را با طلا ¹⁰ انداشت *

” این احترام مایه پیشرفت شد؛ بزمی ندما و ¹¹ باریا فنگان در آمدم * ¹² مرتجل
 و غیر ¹² مرتجل بنظم قطعه و غزل می برداختم *

¹ In Persian often *Laili*.

² *Maktabi* “written”

³ *Mufāl* “illustration.”

⁴ “The better it is, the falser.” *Mubālāgha* is the rhetorical figure ‘hyperbole,’ of which there are three kinds: *ighrāq* is that kind which, though possible to reason, is still highly improbable.

⁵ *Hama* = ‘all that I had to say’; *hama* is not here connected with the word following it.

⁶ *Shiqāq* is a Turkish tribe of Tabriz.

⁷ *Sar-pāsh* “a huge mace.”

⁸ *Pāyīn rā* “the below.”

⁹ *Bi-dād* (m.c.) “excessive exaggeration”: *ā khaile bi-dād mī-kunad* is a common m.c. phrase.

¹⁰ *Am̄bāshān* “to fill.”

¹¹ *Bār-yāfta* “courtier.”

¹² *Mustaʿjal* “spoken extempore” note that there is an *izafat* after *ghair* (none in Indian Persian).

”بَاری برای اظهار خدمتگذاری¹ بخاکپای حضرت شهریارِ عرضه داشتیم که در زمان پدش فردوسی طوسی بنام سلطان محمود غزنوی بنظم شهنامه پرداخت و بدان واسطه او را در صفحه روزگار نامبردار ساخت * چه میشود که پادشاهی مانند شهریار امروز ایران (که در هیچ عصر مانند او پادشاهی نیامده و نیاید و سلطان محمود غزنوی زندگی او را نشاید) با ساخته شدن شاهنشاهنامه بنام او از سلطان محمود غزنوی مشهور تر گردد؟ از جانب² سنی الجواب دستوری ارزانی شد و من دست نگار شهنشاه نامه سازی شدم * هرکه معنی³ طمطراق الفاظ و غرابت معنی خواهد، آن کتاب را به بیند * چون این بیت را ساختم که⁴ ”کو کو دل کو سر کونهاد کو آئین کوکیش کو کو نژاد“ همه گفتند که ”فصاحت و بلاغت الفاظ تمام شد“ و چون این بیت را نظم کردم:—

’ خراشید⁵ و پوشید شبرنگ شلا . . ز سُم پشت ماهی ز دم روی ماه ،
همه کس گفتند که ”ریشۀ معنی خشک شد“ *

”امین⁶ الدوله⁷ صدر اصفهان را با من⁸ شکر آبی در میان بود : بهمانکه دوازده هزار تومان جریده ام کرد ؛ اما پادشاه معزوان⁹ اینکه⁹ اشعر شعرایم بخشید و نگرفت * روزی در مجلس بزرگ از سلطان محمود غزنوی و فردوسی سخن میرفت که در ازای هر دینی

¹ *Bi-khāk-i pā* (sp. for kings) = *bi-khidmat*

² *Sanī* “high, sublime”: “of high sides.” *Daulat-i Sanīya-yi Inglis* (m.c.)

³ *Tumtūraq* “pomp, magnificence”

⁴ An example of the imperfection of the Arabic character; the lines completely baffled Persians till a Zardushti gave a clue by reading *gav* (old Pers. “hero”) instead of *kā*.

Gav-i gav-dī-i gav-sar-i gav-nihād

Gav ā’in-i gav-kish-i gav-gar nīzhād

⁵ An example of *taff u nashr*, a poetical figure that leaves it to the discernment of the reader to connect in proper order, substantives and their adjectives, or nouns and their verbs.” *Shab-rang* was the name of the horse of *Siyā’ush* that none but its owner could mount.

“The steed of the Shah scratched with its hoof the back of the Fish (supporting the world) and with its tail hid the face of the moon” (i.e., it was of gigantic size). Compare:—

Z’sum-i suturān darīn pahn dasht

Zamīn shud shash u āsmān gasht hashht (Firdausi).

⁶ *Amīn* “*ā-daula*, a personal title: in the original ‘lord high treasurer.’

⁷ *Šadr* short for *šadr-i a’azam*. The present Prime Minister (A.D. 1902) is called *Šadr-i Hamadāni*

⁸ *Shakar-āb* “a slight disagreement between friends, a coolness, tiff.”

⁹ “The most poetical of poets.”

ز ایاتِ شهنامه، پادشاه باو یکمقال زر داده است ^۱ * من با اینکه نمیدانستم سخن بگوش پادشاه میرسد یا نه، گفتیم 'سخاوتِ سلطان محمود نسبت بسخاوتِ پادشاه ما نسبت قطره بدریا است، زیرا او آن مبلغ را بگرانمایه ترین شعرأ داد: این بیش از آن به کمین پایه ترین شعرأ داد که من بنده حاضرم: تفاوت از زمین تا آسمان است' *

"حاضران متعجب که من کی و کجا و چگونه مورد اینهمه احسان شدم * بیکدیگر نگران، ^۲ بزبان حال پرسیدند و من با زبانِ قال جواب دادم * ^۳ آری، هرچند این مبلغ را پادشاه بمن دستي نداد، اما در معنی رساند: چنانچه ترکهُ پدرم را ^۴ بفحواي 'العبد وما فی یدِه کان لمولاه'، میتوانست همه را ضبط کند؛ نکرد: این ده هزار تومان * امین الدوله دوازده هزار تومان جریمه ام کرد؛ نگرفت: این بیست و دو هزار تومان * با لفظِ مبارک فرمود که 'هر ساله پنج هزار تومان از ارکان و اعیان در ^۵ ایامِ مقبره و اعیاد بصله نستان، و سالها است میستانم و خواهم گرفت * اگر اینها را حساب کنم، همه باهم، از احسانِ سلطان محمود بفردوسی بیشتر میشود * پس پیمت ^۶ ادرار ابراشد یک قطره پیش چودش. هرکس که این گوید ^۷ لله در قائل، * آنگاه دعای بلیغی کردم که 'خداوند ^۸ سایه بلند پایه اش از ^۹ مفارق جهانیان تا آخر الزمان کم نگرداند، و دشمنانش را ^{۱۰} قلیل و کثیر و صغیر و کبیر، ذلیل و حقیر گرداند: و چون میدانستم بگوشِ پادشاه میرسد، مبالغه و افراط را از حد گذراندم * روزی چند بر آن نگذشت که بعطای ^{۱۱} یکدست خلعتِ خاص از قبای

¹ *Dād* would also be correct here

² *Bi-zabān-i hāl* here = *bi-ishārah*; *zabān-i qāl* "with the living voice" *Zabān-i hāl* has also other meanings.

³ *Ārī* "yes; indeed."

⁴ *Fahwā* "purport, import." "The slave and what belongs to him is the property of his master": [*kān* "was"].

⁵ 'Saints days and holidays.'

⁶ *Idrār* "flowing": in m.c. 'to make water.'

⁷ لله در قائل or لله در قائله, an Arabic idiom 'God bless him for a fine speaker.'

⁸ *Sāya-yi shumā kam na-sharad* "may your shadow never grow less" is a common Persian compliment: an old man's shadow is less than that of a young man.

⁹ *Mufāriq* (pl. of *mafraq* or *mafriq*) 'places of the parting of the hair; crowns of the head.'

¹⁰ "Whether few or many, whether small or great."

¹¹ No *izafat* after *dast* "suit" (of clothes, etc.)

۱ پولکی و شال^۲ کرمانی سرو کمر، و^۳ خرقه^۴ ابره-عابرسر^۵ سنجاب-آستیر^۶ ممتاز، و با فرمان ملک الشعرانی سرافراز شدم * برسم * معتاد، سه روز فرمان را^۷ پیر کلاه زده در خانه نشستیم، و دوستان و آشنایان مبارکباد و شیرینی خورانی آمدند * دمیدم بر خود میبایدم و بزرگی خود را هر دم افزون میدیدم * بعد ازان^۸ نیمه از برای انتقام، و نیمه از برای جلب انعام، قصیده برای امین الدوله ساختم؛ الفاظش همه ذومعنیین و^۹ ذووجهین و اکثر عربی؛ چنانچه از کم سوادى، همه را بمدح خود حمل کرد، و در حقیقت همه ذم،^{۱۰} بلکه دشنام او بود * آری، بالای معانی ریکیه را چون لباس^{۱۱} الفاظ عربی پوشانند، رکاکت آنها^{۱۲} ازاله گردد * خلاصه قصیده چنان مغلق و معقد است که کس درک آن نتواند کرد، مگر من خودم معنی دهم: مدلی ازین چند بیت قیاس سایر آن توان نمود: —

۱۱ ای بعره وشی بعر زاده .: چون بعره تازه بر وساده
پدوسته بدگر مایلسنی .: اما بدو فنج قابل استی

¹ *Pīlak* "scale of a fish, brass and silvered ornaments (sequins) sewn on to cloth as ornaments.

² Kirman is justly famed for its 'shāls' and carpets. 'One for the head and another for the middle.'

³ *Kharqa* (m.c.) 'long garment of kings and governors.' *Abra* is the outside of a garment as opposed to *āstar* "lining" *Ambaras* (supposed to be a place in Kashmir) is probably Amritsar (in the Panjab). No *izafat* after *abra*.

⁴ "As is usual."

⁵ *Par* is the loose end of anything; here it refers to the dent in the old-fashioned hat.

⁶ *Nīma-ī—nīma-ī* "partly—partly"

⁷ *Zū-jhatain* or *Muhtaml* 'z-zaldain, etc., is in rhetoric introducing a sentence or clause capable of two constructions, each opposed to the other in meaning. *Taurīya* or *ihām* is using a word or a clause that has a secondary meaning not at first discernible.

⁸ In rhetoric *hayr-i malih* 'seeming praise but real satire.'

⁹ The Persians (understood) is the subject, or else the verb may be considered passive

¹⁰ *Izāla ghardad* "is lost, disappears."

¹¹ These lines are as filthy as they are obscure. *Ba'ra* "camel-dung": *ba'ī* "camel": *vasāda* "mattress,"

"Oh thou who art like camel-dung born of a camel

And on a mattress shorest up black like fresh camel-dung.

¹² Point the word *zīkr* (a religious exercise) with two *fatha* and it becomes *zakar* "penis"; the implication is that the Minister is a *maf'al* or *pusht*. *Ist* (also *ast* and *ust*) is in Arabic the anus.

ای خورده زاست و است زاده : استاده هزار است داده

این است نه گان رزناپ است : درید درهی از آفتاب¹ است *

"هنرم منحصر بنظم اشعار نبود * از عالم هندسه و² جر اقبال سر رشته وافر داشتم *
بزرگان همه از اختراعاتم هیبت می بردند * چوخی ساختم که اگر یک آلت دیگر
داشته، تا قیامت از حرکت باز نایستادی * شکلی بهندسه افزودم که هیچ کس حل
نقوان کرد * در رنگ کاغذ³ ید طولانی داشتم * قلم و دواتی بطرز نو اختراع
نمودم * بقماش بافی برخاستم : بادشاه نگذاشت که تو شعر بیاف : قماش را فرگان
میپاوند * و سوداگران از فرنگستان میآوردند * در روز نوروز، بعد از بزرگان خواستم
پادشاه پیشکشی کنم * قطعه⁴ شیوا نظم کردم : بر خلال دندان - کوی کندم *
سخت مطبوع طبع همایون افتاد * همه⁵ اعیانرا ببوسیدن دهانم فرمانداد * در آن
قطعه دندان پادشاه را بلول⁶ و خلال را⁶ به⁶ در سنب⁶ و گوشت بن دندان را
بشاخهای مرجان که در اطراف لؤلؤ یافت میشود و ریش بلند⁷ عنبر آگند بادشاه را
باضاح⁸ دریا⁸ تشبیه کرده بودم * راستی بحدوث⁹ قریحه⁹ من همه کس آفرین خواند و از
روی مدح همه گفتند¹⁰ که با بودن تو فردوسی¹¹ خریست ؟ ، بصله¹¹ این قطعه ،
پادشاه خواست مبلغی خطیر بمن رسد : خلعت امسال¹¹ فرزند خود ، حاکم فارس را ،

¹ These two last lines are so obscure, that no Persian even can understand them. If the context were known they might be intelligible.

It is said that Fateh 'Ali Khan, the Malik* 'sh-shu'ra' after composing the above quoted lines and some other lines in satire of the Prime Minister, read them to Fateh Ali Shah. The King who didn't understand a word of the composition said, "Bah, bah, excellent, excellent," whereupon the poet with a prompt bow replied, "In ash'ar qābul-i Qibla-yi 'Ālam ast 'These lines are more suited to your Majesty.'

² Jarr-i aqāl "mechanics."

³ Yād-i tūlāni "skill." له اَلَيْدُ الطُّوَلَى فِي الْعِلْمِ "He is very, very learned."

⁴ Shīva "eloquent."

⁵ Tho Persians are great kissers. Men embrace and kiss each other on the mouth.

⁶ Matta an "anger."

⁷ Fateh Ali Shah was famed for his flowing beard.

⁸ Tashbīh in rhetoric is a "simile."

⁹ Jaudat "goodness": qarrīha "genius."

¹⁰ Note the concords; both verbs should be plural. In Persian, however, *har* is used for *hama*, and like 'every' in slovenly English is then followed by a plural verb: similarly *hama* is used for *har* and followed by a singular verb. In the Gulistan *har yak-i* followed by a plural verb, occurs more than once.

¹¹ *Khar-i kist* and *sag-i kist* are common m.c. expressions.

تا من فرستاد * در عرض راه هدیهها گرفتم ، و در شیراز مورد احترام نام و احسان فراوان گشتم ؛ و واقعاً مبلغی خطیر بمن رسید *

” در واقعه¹ پرندوشین آن مبلغ خطیر بدست این ترکمانان خطرناک افتاد ، و من که فلک را ریشخند میکردم ریشخند ایشان شدم که می بینی * اگر تو بغلاصی من نکوشی ، رای بر من !² شاید پادشاه از خلاصی من بدی نیاید ؛ اما آنکه سر بها بدهد کیست ؟ امین الدوله را رنجانیده ام ، چرا که گفتم³ ، آنکه⁴ کوک کردن ساعت را نداند ، اداره مملکت را چگونه تواند ؟ ، ازینجه⁵ با من بد است : میفرسم که بیادم نیفتد تا از اندوه و رنج هلاک شوم * نقدیکه مایه نجاتم بود ، بباد رفت * از وطن جدا ، سر بها از کجا آرم ؟ اما چون اسارت من بنقدیر ایزد یست ، شکایت از آن بیجاست ؛ ما شاء الله کان و ما لم یشاء لم یکن ، * ولی از آنجائیکه تو مُحبّ علی و مُبغضِ عمری ،⁶ هیچ نباشد⁷ لالعبّ علی بل لبغضِ عمر التماسِ اندارم که بغلاصی من از دست⁸ این سگ ستیان صرف ما حاصل مقدرت و توان خود کنی که در نزد⁹ آن طاهرین اجرت ضایع نخواهد ماند *

¹ *Parandūshīn* for m.c. *parī-shab* or *parī-shabīn* or *din-shab*, etc.

² *Shāyad bad-ash nayāyad* (= *shāyad khush-ash bi-yāyad*) “Perhaps he won’t mind.” Persians when shown anything good have, like an English schoolboy, a patronizing way of saying *bad nist* “it is’nt bad.”

³ *Kūk kardan* (m.c.) “to wind up a watch.” *Tū-yi kūk-i kas-i raftan* (m.c.) = “to pull somebody’s leg” : — *va bi-āsmān raft* = “I got a rise out of him.”

⁴ *Hich na-bāshad* “at least.”

⁵ *Lā li-ḥubb* ‘*Ali* but *li-bughḏ* ‘*Umar* “not from love of ‘Ali but rather from hatred of ‘Umar.” The Sunnis like the Shi’ahs reverence ‘Ali, but the former reverence, while the latter hate, ‘Umar.

⁶ *Say-sunniyān*, no *izafat*.

⁷ *A’inna* pl. of *innām*. Note the regular Arabic plural following a broken plural.

گفتار هشتم

در خلاصی حاجی بابا از دست ترکمانان ، و بدست ایرانیان افتادن
و درست آمدن¹ مصداق "ار خاک برخاستی و بخاکستر نشستی" *

"المستجير² معرو عند كربة كالمستجير برضاء من النار" * ملك الشعراء
سرگذشت خود را بپایان رسانید * وعده³ آن دادم که بقدر توان ، از خلاصی⁴ آن اعمال
نکنم ؛ اما در آنحال شکیدائی میبایست که هنوز خود در بند بودم ؛ برهاندن دیگری
از بند کوشیدن دیوانگی بود * آن بیابان ، آن ترکمانان ، آن ما ، آن ایشان با ما ، چگونه
خلاصی میتوان ؟ جز آنکه صبر و تحمل کنم چه چاره کنم ؟

بعد از گذشتن از⁵ کویر عراق بخاک⁶ دامغان ، در طرف شرقی آنجا ، در کنار
واهی که از طهران بمشهد میروید ، ارسلان سلطان روی بیاران کرد که "در اینجا توقف
باید ؛ شاید قافله⁷ بچنگ آید" * در نزدیکی راه ، بر سر تپه⁸ دیدنی بر گماشتند *
سحرگاهان ، دوان دوان پیامد که "از میان راه ، گرد و غباری عظیم برپاست ؛⁹ گویا
کاروان است" *

¹ *Mıddâq* "verification."

² A proverb: "He who seeks refuge with 'Amr at the time of his grief is like a person seeking refuge in burning sand from fire" (because in fire a man dies quickly, whereas in hot sand his tortures are lengthened). The name 'Amr is written عمرو to distinguish it from عمر 'Umar. I do not know why the name 'Amr occurs in the proverb.

³ Better *â*.

⁴ *Kavir* is any 'salt desert.'

⁵ Near Meshed.

⁶ *Did-bân* "looker-out."

⁷ *Gāya* "as though"; in m.c. "perhaps."

ما دست و پای برای یغما جمع‌کنان دست و پای اسپران را بستیم، تا بعد از یغما به‌موا^۱ بریم * همه^۲ حاضر یراق اسپها راندیم *

ارسلان سلطان، بنفسه^۳، طلایه داری میکرد * مرا^۴ بخواست که ” حاجی امروز روز مردانگی است؛ به‌راهی من بیا، و بعد کاتم ملاحظه نما که روزی بکارت خواهد خورد؛ * وانگی شاید با کاروانیان بگفتگو احتیاج افتد، ترجمانی کن “ *

چون گرد و خاک نزدیک رسید، ارسلان سلطان را حال دگرگون شد که ” میترسم این گرد^۵ توتیای چشم ما نباشد؛ تند میرانند پراگنده نمیروند؛ صدای زنگ نمی آید؛ برق تفنگ پدیدار است؛ اسپان^۶ یدکی دارند؛ گمان نمی‌برم دست و پای ما بجائی بند شود “ * چون نیک نظر کرد گفت ” دانستم که کاروان نیست؛ یکی از اعیان دولت یا حاکم مملکتی است؛ بمستقر خویش می‌رود؛ از کثرت خدم و حشمش معلوم است “ *

من این حال را برای گریز فرصت نیکی دیدم؛ دلم به تدبیر آغازید * با خود اندیشیدم تا بی آنکه ارسلان سلطان بفهمانم، گریبان از چنگ او برهانم بدین تدبیر، که چون رهگذاران نزدیک شوم، خود را اسیر ایشان سازم * با خود می‌گفتم که ” اگر چه در اول بد می‌گذرد اما زبان دارم؛ حالی ایشان می‌کنم و نجات می‌یابم “ * پس ارسلان سلطان گفتم ” پیشتر برویم و تحقیق حال رهگذاران کنیم “ * من بی^۸ دستوری او از پشت تپه^۹ اسپ راندم، و او بقصد آنکه مرا باز دارد، از عقب من تاخت * چون بسر تپه رسیدیم خود را در یک^{۱۰} قنبر برتاق رو بروی رهگذاران دیدیم * سواران را چون چشم ما افتاد، شش هفت تن از ایشان جدا شدند، و روی ما تاختن^{۱۰} آوردند * ما برگشتیم * هر چه ارسلان سلطان تند تر راند، من آهسته تر راندم.

¹ *Hāzır yaraq* "ready-equipped." In Persia and T. Arabia *hāzır* means "ready" rather than "present."

² *Talāya dārī* "scouting."

³ *Bi-khāst* "called me."

⁴ Pronounced *vāngahī*

⁵ *Tātriyā* "collyrium." "This doesn't suit my book."

⁶ *Yadak* "lead horse"; hence *yadukī* (subs) "being spare" (of anything).

⁷ *Dast u pā bi-jā'ī band shudan* (m.c.) "to succeed."

⁸ *Dastūrī* "permission."

⁹ *Tir-i partāb* "the distance of a bow shot"; *partāb-i tir* might be expected. In m.c. *tir-i tufang*, *tir-andāzī*, etc., refer to rifle shooting.

¹⁰ Note the Infinitive used as a noun, and as the object of a verb.

تا اینکه دستگیر افتادم : از اسپم فرود آوردند * تاراج اسلحه و کمر-بند پنجاه تومانی، حتی آسترهای هدیه پدر، یک دقیقه بیش نکشید * هرچه فریاد کردم که "مترسید، من نمیگیرم؛ من بعد خواستم بدست شما افتم،" گوش ندادند * دستهایم را با شال از شانه استوار بر بستند، و با ضرب سیلی و مشت بحضور بزرگ خود بردند * بزرگ ایشان با 1 تمکین تمام بتماشا ایستاده بود *

از احترام و تعظیم زبردستان وی * گفتم "شاید شاهزاده باشد،" * 2 پشت گردنی چند زدند که "زود باش کرنش 4 کن،" * گفتم "باید شاهزاده باشد،" * خدام وحشم بر دور او 6 حلقه زدند * امر فرمود تا دستهایم را بکشادند * فی الفور بر جستم و دامزش را گرفتم "که پناه بشهزاده! دخیل دخیل! بفریادم برس!" * فرآشی 6 منع کردنم خواست * شاهزاده نگذاشت که "پناه آورده؛ 7 کار مدار" *

پس با امر وی زمین خدمت بوسیدم، و مختصر اجرای خود را بیان کردم، و گفتم که اگر باور ندارید بر ایشان حمله آورید، و ملک الشعرا را با دو تن اسیر دیگر از دست ایشان بگیرید، تا بدین معنی شهادت دهند، * در آنحال سوارانی که به تعاقب ارسلان سلطان رفته بودند، برگشتند، ترسان و هراسان * بامام رضا قسم خوردند که "8 دست کم، هزار نفر ترکمان بر ما مہمیای هجروند،" * من هر چند سوگند خوردم که "بیش از بیست تن نیستند،" کسی گوش نکرد، و با تهمت جاسوسی و دروغگوئی قسم یاد نمودند که "اگر ترکمانان بر ما هجوم آوردند، اولین کار ما اینکه سر ترا میبریم،" * پس عادت همه اهل ایران از یاد ترکمانان بدینسوی آنسوی نگران رنگها 9 باختند و اسبها تاختند *

چون اسپم را گرفته بودند، بر استری بارکشم سوار نمودند * همینکه نفسی گرفتم 10 بر صبر، بحالت فلاکت خود، باندیشه و تفکر افتادم * نه در جیبم دیناری بود، و نه

1 "Dignity."

2 'Said to myself; thought.'

3 *Pusht-gardani* "a slap on the back of the neck."

4 *Kurnish* "bowing"

5 The pedantic distinction between *halqa zadan* and *halqa bastan* does not exist in Modern Persian.

6 *Man' kardān-am khwāst*.

7 *Kār ma-dār* (m.c.) "let him alone."

8 *Dast-i kam* "at the least."

9 Transitive

10 *Bi-sar-i šabr* "with patience."

در سوم ¹ پرستاری و هواداری * اشرفیهایی عثمان ² آغائی که قوۃ الظہرم بودند، از دستم ربوده بودند؛ و سرمایه، بجزگرسنگی، بر جا ³ نمانده بود * در عقاید اسلام نیز چندان استوار نبودم که کار خود را بقضا و قدر حواله، و ⁴ از نصیب و قسمت ⁵ نواله کنم * بی اختیار آشکم فرو ریخت، و ⁶ گریه در گلویم گره شد * با خود گفتم که ”چشمیت کور شود؛ ⁷ بکش که سزای تو است“ : و چون بمددگریه تسلی یافتم، از همدشهریگری و هم کیشی دیده بر بستم، و دهان بدشنام و نفرین بکشودم که ”لعنت بر مثل شما مسلمانان ! سگ ⁸ ترسا و یهود بر شما شرف دارد؛ ترکمانان در نزد شما اولیاء اند؛ نه دین دارید، نه ایمان؛ نه خدا میشناسید نه پیغمبر؛ اسم آدمی بر شما دریغ است؛ سگید، و از ⁹ اسگ کمتر *“

بجز ¹⁰ تحویل خنده جوابی نشنیدم : دانستم که درشتی پیش نمیروند * با التماس و التجاء طریق نرمی گرفتم که ”مگر من هم مثل شما مسلمان نیستم؟ مگر ¹¹ غیرت از اسلام نیست؟ آیا کم ¹² آورده ام؟ دیر آمده ام؟ چه کرده ام که باین عذاب و عتاب سزاوار شده ام؟ من شما را هم مذهب و هم ولایتی انگاشتم، و ¹³ چشم یاری داشتم * مصراع ¹⁴ اخود غلط بود آنچه می پنداشتم *“ این همه بی رحمی و نامردی در حق من چراست *“

آنهمه مردم چنانچه از درشتی متألّم نشدند، از نرمی هم متأثر نگردیدند : مگر چارواداری ¹⁵ قوی بال وبال، علی قاطر نام، قلیانی چاق کرده بمن تعارف کرد

¹ *Parastār* "nurse, etc.; also servant, worshipper."

² *Āghā'i* (adj.): *zahr = pusht*. Note the plural *būdand* after a neu. noun.

³ The Preterite not the Pluperfect should occur here.

⁴ Better to omit *az*.

⁵ *Navāla k.* "to swallow, etc."

⁶ *Giriya dar gulū girih shudan* "To choke with sobs."

⁷ *Bi-kash* "put up with the trouble; serve you right."

⁸ *Tarsā* "Christian."

⁹ Note *sag* in the singular.

¹⁰ *Tahvil-i khanda* 'returning laughter.'

¹¹ *Ghairat* "sense of honour."

¹² 'Haven't I brought you enough in the way of loot?'

¹³ *Chashm* "hope."

¹⁴ *Mā z' yārān chashm-i yārī dāshīm; khud ghalaṭ bāl ānchi mī-pindāshīm* is a common quotation. In Modern Persian *ishtibāh* is the word for 'mistake' and not *ghalaṭ* as in India: in Persia the latter has a very strong meaning—'to err and sin.'

¹⁵ *Qavīy-yāl u bāl* (m.c.): "with strong limbs": *yāl* properly "mane of horse" and *bāl* "wing of bird."

که "رفیق! بیا؛ قلیان بکش، اندوه مکش؛ دلخوشی دار، غم مدار؛ هرچه برانسان میآید بخواست خداست و چاره بدست خدا * اگر این قاطر سیاه را، که سوارم، خداوند سفید¹ آفریده بود، آیا من میتوانستم سیاه کرد؟ این حیوان دیروز جو خورده است، اما امروز² گاه میخورد: فردا که میداند خار خواهد خورد یا خاشاک؟ با قسمت معارضه، و با طالع ستیزه نمیتوان کرد * تو حالا قلیانت را بکش، اوقات تلخ نشود؛ و دم را غنیمت شمار * مگر این شعر حافظ را نشنیده؟ مصراع و هر وقت خوش که دست دهد مغنم شمار * . امروز هم میگردد: فردا هم خدا بزرگ است" *

از سخنان علی قاطر اندک آرامی یافتیم *³ اختلاط را با هم گرم گرفتیم * چون دید که من هم از اشعار حافظ بی خبر نیستم، خوشش آمد؛ و از همان روز همکاسه⁴ام ساخت و گفت "بزرگ ما، پسر پنجمین پادشاهست * چند روز پیش ازین، حاکم خراسان شد: اکنون بمقر حکومت خود بشهر مشهد میرود * از جهت اغتشاش راه، پیش از عادت معهود،⁵ همراه برداشته است * فرمانی در دست دارد که برترکمانان هجوم آورد، و نا بتواند از اُسارت و غارت کوتاهی نکند؛ و آنقدر سرترکمانان بطهران نفرستد که در میدان ارگ از گلهها⁶ مناری سازند * برو، شکر کن، که هیأت ترکمان نداری: اگر چشمت کوچک، و سرت بزرگ، و بینیت پهن⁷ می بود، امروز سرت در آب نمک می خفت و فردا پر از گاه بطهران میرفت *"

شامگاهان درمیان صحرا در کاروانسرای نیم ویران فرود آمدیم * با خود اندیشیدم که خود را بشهزاده رسانم، و نقود واسب و مسلحه خود را واپس ستانم * هر چند دلم بگوش خرد میگفت "بر اینها، بیشتر از آنها که گرفتند، مستحق نیستی"، اما چشم طمع و حرص کور شود از حقیقت، چشم پوشیده بحرف دل گوش ندادم * پیش از نماز شام، شاهزاده بر بالای بام، مدتی⁸ بمنگاک، بر جانمازی نشسته بود * فرصتی⁹ جستیم، و از دور فریاد برآوردیم که

¹ Note the Pluperfect to express a condition and not the Imperfect, nor the 'Past Habitual.'

² *Kāh* is *bhāsa* (chopped straw) and not 'grass.'

³ *Ikhfātāt rā* 'the intercourse (we had started).'

⁴ *Ham kāsa* = 'mess mate.'

⁵ *Hamrāh* (collective) "companions."

⁶ *Manār* or *minar*.

⁷ *Mi-bāt*: the Imperfect of *bādan* is not now used in speaking.

⁸ *Mutakkī* (partic) "leaning on". *Mutakkā* "pillow."

⁹ *Justan* in m.c. means 'to find' as well as 'to seek.'

”قربانت شوم! عرضي دارم“ * اذن پيش رفتنم داد * از همراهان شکایت کنان
التماس استرداد اموال خود کردم * ظلم کنندگان را احضار فرمود * از دوتن ایشان
سخت انتظّم نمودم *

گفت ”پدر سوختگان! پدرتان را میسوزانم * پنجاه اشرفي اين مرد کجاست؟“ *
قسم خوردند که ”بسر شاهزاده ندیدیم“ *

روي بيکی از بزرگان حاضر کرد که ”حالا مي بينيد که دیده اند يا نه؟“ * بیچها!
چوب، فلک“ *

چوب فلک آوردند، و آذائرا بفلک بر کشیدند * شپاشاپ^۱ ترکه کتک بلند شد *
چوبخووان از بی قابی اقرار ناخذ، و تعهد برد کردند که ”سر شاهزاده سلامت!
نگشانیید: واپس میددیم“ * چون نقود را بدادند، در زیر بالین نهاد، و آذائرا
روان کرد، و بمن گفت ”تو هم^۲ دیگر رویی کارت“ * من از حیرت دهان باز
و منتظر که پولم بگیوم: قراشباشي از شانه ام گرفت و بدور انداخت که ”باز،
ایستاده؟“ * فریاد بر آوردم که ”پولم^۳ کو؟“ *

شاهزاده بشنید و باواز مهیب گفت که ”باز حرف میزند؟ بزن تا کفش بتوی
دهدش، جهنم بشود“ *

قراشباشي کفش ساغریش را در آورد، و^۴ با نعل پاشنه آن، بر دهانم^۵ حوالت
کنان گفت ”شرم نداری در حضور شاهزاده اینطور بی ادبي میکنی؟ برو، گم
شو، وگرنه گوش و بینیت بریده میشود“ * این بگفت و از حضور براند *

نومید و نامراد نزد علي قاطر دار برگشتم که ”چنین شد“ * علي قاطر بی اظهار

1 *Tazallum* "complaint."

2 *Bachcha-hā* "oh boys" is a word used to summon servants *Bachcha* in m. c. has much the same sense as the Irish 'boy.'

3 *Tarka* 'freshly-cut switch,' (gen. of pomegranate): *kutuk* "beating."

4 *Diğer* "then."

5 In m. c. the affixed (possessive) pronouns are frequently used for the reflexive *khud*.

6 *Kū* "where" is m. c. as well as classical.

7 'Iron (like a horse shoe) on the heel.'

8 *Harālat k* "to threaten (with a stick, etc.)"

حیرت و تعجب گفت " تو توقع داشتی غیر ازین بشود ؟ ¹ مرد که شاهزاده است ،
نه باز بچه * خواجه این ، خواجه بزرگی دیگر ، آنچه بدستشان میافتد واپس
نمیدهند * از دست ² نواب اشرف والا اشرفی زرد گرفتن ، از دهان قاطر دستنه قصیل
سبز گرفتن است : اگر ³ دهان داری بر آرد ، و گرنه چشم پیریش ، و بصیر بکوش " *

¹ *Mardaka* "the fellow" is not here used in a contemptuous sense, quite the contrary. *Mardaka* is not addressed to Haji Baba, but refers to the Prince.

² *Navvāb*, (a pl. used as a sing.) is a title of princes not royal: *Haṣrat-i vālā* would be better here. When pronounced, *nuvvāb* (for *nuvvāb*), the word is in Mod. Pers. given its correct meaning of "deputies, etc.," (pl. of *nā'ib*).

³ *Agar zabān dārī bar ār* or *agar duhān dārī bi-gushā* are the usual idioms.

گفتار نهم

در ستائى حاجى بابا از روي ناچاري *

همراهي شاهزاده ، در وقتی معين ، با ۱ دبدبه و طنطنه تمام ، داخل مشهد شدیم *
 آنگاه در آنديار غُرنت ، از آشنا و بيگانه و دوست محروم ، و از ۲ دست افروز
 بی بهره ، ۳ آمدم بوسر ما يملک خود * نقودم عبارت بود از پنج تومان که در شب
 دزدی ، در کاروانسر ، بتقليد عثمان آغا ، در آستر کلاه خود نهفته بودم . لباسم
 ۴ قبالی شالکی با کُلجَه پوست بی ۵ ابره ، و یک پيراهن ، و یک شلوار * تا قاطرچی
 از مطبخ شاهزاده ۶ راتبه خوار بود من نيز ريزه چين خوانش بودم *
 چون شاهزاده بمنزل رسيد راتبه او را برید ، و از من نيز * با خود اندیشيدم که
 باز بحکم رجوع باصل ، پيشه دلاکی پيش گیرم : دیدم که کسی سر خود را به تیغ من ،
 که بجاسوسي ترکمانان متهم ، ۷ نمی سپارند * و آنگی با آن نقد قليل ، اگر اسباب
 دکان میخریدم ، ۸ کار دکان لنگ می ماند * اگر ۹ دکان برآه میانداختم ، کرایه بزمین
 می ماند : کرایه میدادم ، خودم گرسنه می ماندم * بمزدوری نه میل داشتم ،
 و نه میتوانستم *

1 *Dabdaba va tunfina* "pomp, show."

2 *Dast-i afrāz* = *dast-i buland*: *dast-i afrāz na-dārad* (m.c) "He has no money to spend; also he has money but won't spend it"

3 *Amadam* "I came to think of, consider about": *mā yunlik-i khud* "what I owned" (Ar. phrase used as a noun).

4 *Qabālak* 'an old worthless *qabā*': *shālak* "a worthless *kamar-band*."

5 *Abra* 'the outer side of a garment': there was little left but the lining.

6 *Rātiba* "rations; daily allowance": in India generally of animals.

7 Note the false concord.

8 *Kār-i dukān lang mī-mānd* (m.c.) "would stand still" *lang* k. is 'to make a halt on a march.'

9 'To start, to set up shop.'

قاطرچی از روی نصیحت گفت "فرزند! تو جوانی هستی اُمسُعد، و تنوعند،
 ۲ زدن باز، خوش آواز، خنده رو، بذله گو، با آواز خوش؛ مردم را بنوشیدن آب
 مشناق میتوانی ساخت، و با ریشخند و شوخی، بدله را لا توانی یافت * زوار مشهد
 بخيال استحصالِ اجر و ثواب میآیند: برای نجات از دوزخ و وصول بهشت، از هیچ چیز
 بگردان نیستند. کسیکه با ایشان بنام^۵ خیرات و مبرات بر میآید، از عطا و صدقات
 ایشان کامیاب میگردد * بیا، و بیا، لب تشنه کربلا آب بفروش؛ اما زنهار در ظاهر:
 عملت فی سبیل اللہ باشد؛ ولی تا پول نگیری قطره آب بکسی ندهی * چون
 کسی آب گوید، بجوابلوسی، با عبارتهای^۶ آبدار بگو، 'نوش جان، عافیت؛
 ۶ هنیئا، مرینا؛ گوارا باشد؛ لب تشنه کربلا از شفاعت سیر اکت سازد؛ از دست
 بریده عباس علی جام شفاعت بنوشی؛ با این گونه سخنان ریشخند کن که
 ریشخند^{۱۰} دردمندان خیلی کارها میکند * اما آوازت را چنان بلند بر آر که هر کس
 بشنود؛ و لطیفها و نکتها چنان گوئی که همه کس خندند؛ و شعرها چنان خوان که
 همه را خوش آید * ساده لوحی و صاف درونی زواران را به بدن که با آهسته ترس
 و بیم ترکمان، از دیار دور دست، خرجهای گزاف می کنند، و بزیارت می آیند *
 با اینگونه مردم چه کار نمیتوان کرد؟ با سانی همه را توان فریفت * غفلشان در چشم
 است: چشمشان را پرده رنگ خردی تنگ پوشیده * چه می بینند تاچه بفهمند؟^۷ تو هر چه
 میگوئی بنام خدا و پیغمبر بگو؛ دیگر کار مدار * من چند وقت پیش ازین، در
 همین جا همین کار کردم، و از پول سقائی یک قطار قاطر خریدم؛ اکنون اینم که
 می بینی *"

بقول قاطرچی عمل کنان، مشکى تازه خریدم، با^۸ بندى زنجيرين،^۹ و شيرى

1 "Prompt, quick, smart."

2 *Zabān-bāz* "free and pleasant spoken."

3 *Khairāt* in m.c. means "alms": *mubarrāt* is 'good works' (generally).

4 *Lab-tashna-yi Karbālā*, i.e., Husain: no *izafat* after *lab* (m.c.)

5 *Āb-dār* "sweet, pleasant."

6 *Hauṭan marīṭan* Ar. "May it do good to you."

7 "What do they see to understand it?"

8 *Band-i zanjirīn*: instead of a rope, he bought a chain.

9 *Shīr* "a lion; the cock of a samavar, etc." In Constantinople the water-skins have a brass cock, but I never in Persia saw a water-skin so fitted. Some Persian water-carriers are said to wear a brass lion as an ornament; also strong men sometimes tattoo a lion on their arms. [*Khāl kandan* or *kāftan* "to tattoo."]

10 *Rish-khān-dār dardnādan* "chaffing the poor things": objective genitive.

برنجین ، و کمر بندی چرمین * ¹ قلاب خطائی ، چند بکمر دوختم ؛ و طاس چل ² قل هو اللهی چند با ³ زنگوله و منگوله بوی آویختم * دوسه روز مشک را در آب جفت خوابانده بعد از آن پیر از آب نموده داخل ⁴ صحن تربت امام رضا شدم ، و نوبت هنر نمائی رسید * ⁵ افتتاح سختم اینکه ” سَلَامُ اللّٰهِ عَلَی الْحَسَنِ وَ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَی الْقَاتِلِ الْحَسَنِ بیت آبی بنوش و لعنت حق بر ⁷ یزید کن . . جانرا فدای مرقد ⁸ شاه شهید کن : عجب آب خوشگوار دارم ، جگر را خدک میکند ؛ ⁹ دندان را مهیزند تشنه را سیواب ، و سیواب را تشنه میسازد ؛ باغ بهشت را با این آب آبیاری میکنند ؛ آتش دوزخ را با این آب فرو می نشانند * “ چون دو روز بدستور العمل قاطرچی عمل کردم آسودا شدم * معلوم است در چنین کارها ، علم بعد از عمل می آید *

سقایان مشهد را همینکه چشم بر من افتاد ، آب ¹⁰ دهانشان خشک شد * بهم چشمی برخاستند ؛ و بهانه اینکه مرا حق سقائی در آنجا نیست ، خواستند سر چشمه هنرم را به بندند ، یعنی از ¹¹ آب انبارم آب ندهند * اما دیدند که حریف آب ¹² دندان و باب دندان نیست ؛ قابل این است که بزند و مشک همه را پاره کند ؛ چشم پوشیدند * گویا خداوند مرا برای سقائی ¹³ آفریده بوده است * آب گل آلود و بدبوی انبارها و سقا خانها را ، نام آب زلال چشمه ¹⁴ تسنیم و کوثر می فروختم ، و امیدانید از پهلوی تشنگان چه قدر

¹ Hooks believed to be brought from *Khafa*.

² *Qul huwa Allāh* * *ahad* : the *ی* is the Persian adjectival *ی* or else the *ی* of unity. The cup had the verse engraved on it 40 times. Water-sellers generally have a cup of this description.

³ *Zangūla* “small bells” : these are suspended from the cord, (of cotton or of silk) that attaches the cup to the girdle : specially used during the 10 days in the beginning of Muharram. *Mangūla* tassel.

⁴ *Jaft* is some kind of herb. The *mashk* is soaked in it to remove the red stain of the tanning.

⁵ *Sahn* is the courtyard before entering the *haram* of a shrine.

⁶ ‘The opening, beginning of my cry.’

⁷ *Yazid* who caused the death of Husain : Husain was slain by Shimr, one of Yazid’s generals.

⁸ *Shāh-i Shāhid* is Husain.

⁹ ‘It makes your teeth drop out from cold’ ; common saying.

¹⁰ ‘They got jealous.’

¹¹ *Ab-ambār* is an artificial tank or reservoir for drinking water.

¹² *Abdandān* is “strong, firm ;” and in m. c. a kind of sweet : *bāb-i dandān* “fit to be chewed,” in *tankh-wāh* *bāb-i Hind ast na bāb-i Irān* “these goods are suitable for the Indian market, not for the Persian.”

¹³ For *āfurīda bād*.

¹⁴ *Tasnīm*, the name of a fountain in Paradise ; mentioned in the *Qurān* : *Kausar*, a river in Paradise.

میاندرختم * پول یک مشک را از ده کس میگردم ، و باز با پول ¹ میدادم * همیشه چشم بدسته زوار تازه رس بود ، که ² از راه نرسیده و غبار از چهره نشسته جام آب بدستان میفشردم که "بسم الله ؛ فی سبیل الله ؛ بشکر از سلامتی از آفات و بلا ، و بیاد لب نشسته یابان کربلا جرعه آبی بنوشید ؛ با گلاب مشهد منوره سرور را معطر سازید ؛ مشک آبی هم برای خدا ⁴ سبیل کنید " * گاهگاه از اشعار ⁵ میرزا احمد ، ازین قبیل اشعار نیز آهنگ خوش می سرودم :—

نظم *

بُکن ای تشنه رحمت، گُلوتر . . . یاد آبروی حوضِ کوثر
باب، آئینه دل میقلای کن . . . پس ، از دل ، یاد ⁶ عباسعلی کن

نه آبست این ، که از کوثر نم است این . . . نه مشک است این ، که چاه ⁸ زمزم است این
بود عین وی عیناً سلسبیل . . . مزاج او مزاجاً زنجبیل . . .
با آب و تاب ، این گونه گفتار و اشعار را ، خاطر نشان زوار میساختم که اولین ثواب ،
ثواب نوشیدن آب و آب مشهد و آب من است * انعام و احسان زوار بمن بیشمار
بود * قطره از آب بدر نیورفت و نگفت از اشعارم ¹⁰ هباً نمیشد *

چون ¹¹ دهه عاشورا رسید که ایرانیانرا دیوانه مصیبت و عزاء و ¹² بدعتهای بیجا
میسازد ، خواستم من هم هدر مشک گودانی بکنم * تعزیه روز عاشورا در میدان ارگ ،

'Still I didn't give water for nothing even after that.'

² *Az rāh na-rasīdā* "barely arrived."

³ The Persians say *Mashhad-i muqaddas* (not *munavar*).

⁴ *Sabīl kunid = khairāt kunid*. Does this mean 'pay that I may give to others free'?

⁵ *Mirzā Aḥmad*. Persians whom I have questioned do not know even the name of this poet.

⁶ The name of Husain's water-carrier.

⁷ *Ki = balki*.

⁸ *Zam zam* is the sacred well at Mecca: supposed to be the spring from which Hagar and Ismael drank.

⁹ *مزاجاً زنجبیل* and *عیناً سلسبیل* are the terminations of two verses in the Quran. *Zanjabil* "ginger," with which the cups in Paradise are to be flavoured.

¹⁰ *Habā* "a particle of dust," but in Persian 'perished.'

¹¹ *Daha* 'the 10th day.'

¹² 'New things.'

که تماشا خانۀ ایّام معرّست در حضور شاهزادۀ والی خراسان برپا شد * سال قبل ،
سقائی گاو میش نام در مشک - گردانی مسابقت از ¹ همگان ربوده بود * گفتند
که " از گاو میش باید بر حذر بود که ² آلت جارحه دارد وقوف ³ منفعله ندارد " *
گوش نکردم *

وقت در رسید * شاهزادۀ در سر ارگ ، بر ⁴ غرفۀ بنشست * اکابر واعیان در برارشی
بایستادند * من بمیان آمدم ؛ سراییم از زخم تیغ دلاکی خون آلود ؛ تا کمر برهنه ؛
مشکی در فایت بزرگی پر از آب بر دوش ؛ در زیر بار گران نفس زنان ، آهسته آهسته ،
تا زیر غرفۀ آمدم ؛ و با آواز بلند ، بدح شاهزادۀ و بمرثیۀ خواندن شروع کردم *
شاهزادۀ را خوش آمد ؛ یک اشرفی انعام انداخت * مودم از احسان او متعجب ،
از حالت من متعیر ، شدند * برای تأکید اثبات هنر ، طفلی چند خواستم ،
بر روی مشک سوار نمودم ؛ آواز ⁵ " آفرین آفرین " بلند شد * از آفرین ، رگ ⁶ غرابون
حرکت آمد * طفلی دیگر خواستم بر مشک بنشانم * رقیبم گاو میش فرصت یافت اگر
خود بشک بر جست ، و با طفلان بنشست * اگر چه ⁷ بروی بزرگواری خود نیاوردم ،
اندکی تعمّل کردم ، اما از مهر ⁸ پیشتم صدائی برخاست : کمرم خم و شانۀ ام از زور
انجیر ⁹ کبود گردید ، و سراییم خراشیده شد * مشک را بر زمین نهادم و تا ¹⁰ عارضه
رم بود ، دردی نیافتم ؛ ولی بعد از چند دقیقه معلوم شد که گاو میش کار خود را
یده است ، و در من قدرت مشک برداشتن ¹¹ بر جا نگذاشته * این بود که اسباب
لقائی را فروختم ، و با نقودیکه از ¹² آب و هوای سقائی اندوخته بودم حالم به از وقت
بودم بمشهد بود * علی قاطر با کرایه بطهران رفته بود : دستم به نصیحتش

¹ *Hamginān* "all" but *ham kunān* "fellow-craftsmen"; here either reading will do.

² *Alat-i jāriha* "a wounding instrument": this expression does not appear to be used.

³ *Munfa'ila* "shame."

⁴ *Qhurfa* "upper room."

⁵ *Qhurābi* "pride"; commonly used in m.c.

⁶ *Bi-rūy-i buzurgwārī nayāvardan* "not to apply to one's mightiness" (in rather a bad sense): *bi-rūy-i khud na āvardan* (m.c.) 'knowingly not to apply (abuse, etc.), oneself; to pretend not to take to oneself.'

⁷ *Kabūd* "blue."

⁸ "Accident; event."

⁹ "Has not left."

¹⁰ *Ab* 'the water sold': *havā* "business." *Havā-yi qālī bāfi khūb ast* (m.c.) *bāzār-i qālī bāfi ravāj ast.*

نمیرسید * خواستم گاو میش را بمرافعه کشم و دیت بخوراهم * گفتند "بپورده است" ^۱
 مارضه تو در ظاهر عبارت از ^۱ خدشه است و در شریعت دیت خدشه را نصف مریضی
 نیست * خواستم وکیل مرافعه بگیرم : گفتند "زنهار وکیل بگیر که هم ^۲ دعویت باطل
 میشود و هم آنچه داری از دستت می رود " * ^۳ دعوا خران خواستند دعوایم را
 برایگان بخزند : راضی نشدم * باری کهرم شکست و صدایم در نیامد ^۴ *

¹ *Khadsha* is said to be a hurt (scratch) for which the fine in compensation (*diya*) is less than for a *jurh*, a hurt that draws blood. *Hārīṣa* is said to be a scratch that doesn't draw blood. There is a difference of opinion as to the correctness of these terms.

² In m.c. *da'vī* "claim" but *da'va* "fighting": both words are of course the same ^{دعوی}.

³ *Da'va-khar* "one who buys claims and makes what he can out of them."

⁴ 'I kept quiet.'

گفتار دهم

درا کُنکاش حاجي بابا با خویش و قلیان فروشِي پا-گرد شدن *

پس با عقل خود مشورت آمازیدم که ”بعد از شکست کمر تکلیف چیست ؟“
 برای انتخاب ، پیشه چند در پیش داشتم * گدائي در مشهد رواجي داشت ؛ و چون
 سنائي يیز شعبه از آن بود ، راه و چاه آنرا بيک آموخته بودم ؛ و ميدانستم که اگر
 بدان طريق سالک شوم ، عنقریب ۲ داماد عباس دوس ميشوم ؛ اما از در يوزه عارم
 آمد * خواستم ميهوني يا خوسي بخورم و لوطي شوم ؛ دیدم تعليم خرس و ميهون
 خيلي زحمت ، و لوطيگري خيلي هنر و بيخيائي لازم دارد * خواستم ۳ روضه خهاني
 و تعزیه گردان شوم ؛ دیدم در اين کار بيخيائي بيشتر لازم است * خواستم ۴ واعظ
 شوم ؛ دیدم که احاديث و اخبار بايد جعل کنم ، و عربي نهدانستم * خواستم فال گير
 شوم ؛ دیدم فال گير و رمال در مشهد از سگ بيشتر است ، و همان ميخورند که ۵ مرغ
 خاكي ميخورد * خواستم باز دلاک شوم ؛ دیدم که پايند ميشوم و مشهد جای

¹ *Kinkāsh* or *kingāsh* “counsel, deliberation.”

² There is a story book called *Kitāb-i ‘Abbās-i Daus*, ‘*Abbās-i Daus* had a beautiful daughter whom he betrothed to a merchant on the condition that the latter should adopt the profitable profession of begging.

³ *Rauza-khān* is one who recites incidents in the passion play of Hasan and Husayn : a pleasant voice and a good delivery are necessary. There is in Kirman a barber who is also a *rauza-khān* ; his name is Mullā Husayn ‘Alī. He has given rise to the saying ‘*Mullā Husayn ‘Alī ham shuda am ; sar mi-tarāsham giray mi-kunad - rauza mi-khānam khanda mi-kunad*’. (The Mullā is a bad barber and has an ill voice).

⁴ *Ta’ziya gardān* is a professional who arranges a *ta’ziya* ; an undertaker for the business.

⁵ All this is not in the original English.

⁶ ‘*Shā’ir u rammāl u murgh-i khānagi*

Har si tā guh mi-khuranf az gushay.’ (Common saying).

ماندن نیست * دیدم که چرسی و بنگی در مشهد فراوان است و منهم از آن جرگه بدم
 نمی آید * این بود که عاقبت الامر اقرار¹ کار را بقلیان فروشی نهادم * ندادن این
 کار دیدم * قلیانی چند از قلایهای کمر آویختم²؛ قوطی³ برای نهادن³ سرقلیان
 در پیش رو؛ مظهری⁴ پر از آب در پهلو؛ قبلی⁵ برای تنباکو برداشتن⁴؛ آتشدانی⁵ بردست
 آویزان⁶؛ انبرهای متعدد بدینسو و آنسو * خلاصه با آن⁶ یا - نهادن⁶ها و انبرهای متعدد
 اطراف⁷، خار پشت حسابی شدم * چار قسم تنباکو خریدم تبسی⁷، شیرازی⁷، شوشتری⁷،
 کاشی⁷ * در ترکیب و ترتیب تنباکو با خس و خاشاک، و افزایش و⁷ آعیزش با برگ
 درخت و گیاه، مهارتی داشتم؛ و از خدا و خلق شرمی نداشتم * چهار قسم مشتری
 پیدا کردم؛ اعالی، اواسط، اسافل، ارذل * اعالی را خالص، اواسط را نیم مخلوط،
 اسافل را تمام مخلوط، و ارذل را خس و خاشاک صرف میدادم؛ و از هر یک
 بفرخور⁸ هالشان⁸، بهای مختلف میگرفتم * اگر⁸ مشتری اعتراضی میکرد، بنه دادن⁸
⁹ کشاورز و کشت زار و سوداگر تنباکوی خود،⁹ حاضر بودم *

بسی برنیدم که اولین قلیان فروشی⁹ در آمدم * در تنباکوی عطری فروختن،
¹² را سلیقه قلیان چاق کردن، و با رنده¹² نه بندی کردن، شهری نیک پیدا کردم * از¹⁴ عمده
 شنبانم قلند،¹⁰ رویش سقر نام؛ و چنان شناسایی تنباکوی خوب بود که جرأت تنباکوی
 بد ندو دادن نداشتم * همیشه قلیانم را به نسیه میکشید و ادای قرض را هیچ قرض

¹ The settlement of the matter.

² Here 'a box covered with leather.'

³ *Sar-galiyân*; no izafat. *Maḥḥara* is a water-vessel either of copper or of leather (Hind. *chhāgal*).

⁴ A fire-pot of iron, full of holes: when the bearer walks the draught acts on the fire.

⁵ *Ambur* "tongs."

⁶ *Pā-nihādānī* (m. o.) hooks on a belt (such as that worn by a *shikār-chī*).

⁷ 'Adding to it,' i.e., adulterating it.

⁸ *Hāl-i shān*, better *hāl-ash*.

⁹ *Kishāvāz* "cultivator."

¹⁰ *Hama* 'altogether.'

¹¹ "Perfumed."

¹² *Bā salīqa chāq kardān* is a common m. c. expression for 'preparing a good (water) pipe'; there are several points to be attended to in this rather delicate operation. *Salīqa* signifies "good taste."

¹³ *Tah-bandī* here 'a foundation of burnt tobacco' (over which fresh tobacco is placed. *Tah-bandī bi-kun* also means "put some 'bang' under the tobacco"; a *darvesh* idiom for the same is *sarī rā bi-band*: *sarī* is the pipe head.

¹⁴ No *izafat* after 'umda.

نمیدانست ؛ اما از طرف دیگر مشتری کش بود و منهم^۱ به طیب خاطر، به تطیب خاطر او، میکوشیدیم و دوستیش را نعمتی عظیم میشمردم *

این قلندر مردی بود عجیب هیأت، غریب صفت، قوی هیکل، بلند بالا، عقاب بینی، سیاه چشم، تیز نظر، انبوه ریش، گیسوان تا بشانه ریزان، تاجی ۸ هشت-تری مکمل با آیات و ابیات بر تارک، ۳ پوست تختی مرغزین بر پشت، ۴ منقشائی هزار دندانه بردوش، کشکولی ۵ صنت با زنجیر برنجین بردست، خرقه و ۶ جلبندیش با کمال استادی بخیه زده، ۷ رشمه پشمین با مهره از سنگ سلیمانی در میان، تسبیح ۸ هزار دانه برگرد دست، در کوچه و بازار، بهیائی قدم میزد "و شی الله" میطلبید که زهره بینندگان آب میشد * با این هیبت و هیأت، بعد از آنس و آلفت، معلوم شد که آنهمه آرائش و پیرایه برای فروب مردمان، مست مایع است * مردی بود، در باطن خوشخو، خوشگو، ظریف، ۱۱ همه فن حریف * در زمانی اندک، سلسله دوستی ما، خیلی محکم شد * مرا ۱۲ بسر دم درویشان برد * اگر از ایشان سودی نمی بردم (چه تنباکوی مخلوط بایشان نمیتوانستم داد و قلیان هم از ۱۳ نویشان نمی افتاد) اما از گفتار و صحبت حالشان چنان خوشم میآمد که تلاشی همه مافات میشد *

شبی، درویش سفر، از عادت خویش بیشتر سرگرم قلیان شده بود : روی

¹ *Bi-tarb-i khūfir* "willingly."

² 'Eight pieces (shaped like the eighth division of an orange).'

³ *Pūst-takht*, generally *takht-i pūst* 'a flat skin'. *marghuz* is said to be a kind of leather.

⁴ *Mantashā* a stick, thick and knotted, that is carried by dervishes.

⁵ "Carved."

⁶ *Jul-bandī* 'bedding of dervishes.' *Bakhiya zāda* 'Hemmed' (?)

⁷ *Rishma* 'strands of hair' (gen. camel hair), black or brown, worn by dervishes round the waist or round the *kulāh*. *Muhra* "bead."

⁸ For the thousand names of God.

⁹ *Shay Ullah* (dervish begging cry) something for the sake of God: apparently incorrect m.c. for *شی الله*. *Shay Ullah* in the dictionary is said to be a form of salutation.

¹⁰ *Sust mīya* "weak minded, credulous"; also *sust* 'unsur' 'one who changes his mind much.'

¹¹ *Ilama fann harif* I think means 'all things to all men; sociable in every company.'

¹² *Sar-i dam* 'secret meeting-place.'

¹³ *Nāḳ-i shān* 'their beaks' (i.e., lips)

بمن نمود که "حاجی! حیف نیست، تو را، با این عقل و شعور، دیدۀ باطن کور
باشد؛ اینقدر پست پایه باشی که قلیان فروشی را مایۀ گذران سازی؟ میل آن داری
که بساک زندان مُنسلک شوی، و بخلقۀ خاसान در آئی یعنی آدم شوی؟ راست
است لباس درویشی در ظاهر کم بها و چرکین نَماست، و گذران ایشان از درِوزۀ و ریزۀ
خوان دیگران؛ اما این لقمه، لقمه ایست رنگا رنگ، که در اندوختن آن¹ بکدّ یمین
و عرقِ جبین احتیاجی نیست * زندگی درویشان تنبلی و تن آسانی است، و این
دوسلطنت و حکمرانی * به بین² شاعر چه خوب گفته:—

نظم *

روضۀ خلد برین خلوت درویشان است. مایۀ مَحَنشَمی خدمت درویشان است
آنچه زر میشود از پرتو آن³ قلب سیاه. مایۀ کیمیائی است که در صِجبت درویشان است
دولتی را که نباشد غم از آسِیب زوال. بی تکلف بشنوم دولت درویشان است
قصر فردوس که رضوانش بدر بانی رفت. نظری از چمن نزهت درویشان است *
باری مردم زمانه، بازیچۀ دست درویشان⁵ است؛ در سایۀ ضعف نفس و سستی
اعتقاد ایشان میزیم، و برپیش همه میخندیم * همانا تو با این اسنعداد و مایه، فخر
دودمان درویشان دلکه⁶ شبلی و جیدِ ایشان خواهی شد *

همگان این سخنان را تصدیق کنان بیکبار بشنویق و ترغیدیم بخواستند،
و من هم در بطن این کار را غنیمتی شمردم؛ اما از روی خاکساری و⁷ خُفّی
جفاح گفتم "من کجا؛ عالم درویشی کجا؟ پوشیدن خرقۀ درویشی کار هر بیسر و پا
نیست * راست است مرا چندان سواد هست که بتوانم خواند و نوشت، بلکه قاری
قرآن و حافظ اشعار سعدی و حافظ نیز هستم، و بشنایم بی تمنع نیستم؛ اما اینقدر
معرفت در طریقت، نه گمانم که کافی باشد، و با این⁸ جزئیات هنر،⁹ بمقامات
اولیاً پا نهادن نشاید *"

¹ *Bi-kadd-i yamīn* "with the labour of the right hand."

² From Hafiz.

³ *Qalb-i siyāh* 'counterfeit money' (copper?)

⁴ 'The alchymic drug'

⁵ Should be pl. and.

⁶ *Shiblī* is one of the *Qutb*; ditto *Junaid*.

⁷ *Khafz* "lowering, abasing."

⁸ *Juz'iat hunar*; no *izafat*.

⁹ 'High rank.'

درویش سفر گفت "ای یار، اعتقاد تو در حق درویشان بیش از آنست که باید باشند: درویشی را 1 مایه چندان لازم نیست * مایه اصلی درویشی که ما داریم؟ استخاخی و بیشمرمی است * با پنجاه یک این هنر که تو داری، اگر اندکی گستاخی و بیشمرمی بیفزائی، بگردن من، که مرشد کل و مالک مال و منال همه مردم شوی * که من با گستاخی و بیشمرمی چها که نکردم؟ نبوت نمودم؛ معجزه نمودم؛ مرده زنده کردم؛ از لادایذ دنیوی چیزی بر جا نگذاشتم * در سایه گستاخی و بیشمرمی، کسانی که میمانند تواز حقیقت من بیخبرند، مرا بچیزی میشمردند؛ از من میپراسند؛ از قلندران بزرگ و از 2 ابدال و 3 اوتاد میشناسند * در واقع اگر خطراتی ... 4 چشم خود گرفت، من هم میگردم، پیغمبری اولوالعظم میشدم؛ و از او ... شق القمر 5 میگردم؛ همین بس بود که چهار نفر من 6 بگروند * با گستاخی و بیشمرمی شارع اعظم و نبی مکرم می توانستم شد *"

سخنان درویش سفر را سایرین تصدیق، و من اصرار نمودند که "از قلیان فروشی دست بردار، و بطریقت ما که معتبرتر و بلند تر از آنست، پاگذار * پس برای 7 انتباه و عبرت، وعده دادند که در نشست دیگر، هر یک سرگذشت خود را، که مایه حیرت من خواهد شد، بیان کند * من هم در واقع مصاحبت ایشان، بیش از پیش، راعب و مشتاق شدم *

1 'Stock-in-trade.'

2 *Abdāl* "substitutes," are certain persons on whose account God continues the existence of the world: their number is seventy.

3 *Autād* "props"; a Sufi term for the four saints by whom the four corners of the world are supported.

4 *Bi-chashm-i khud girift* = 'undertook'

5 Muhammad split the full moon; one-half entered his collar and coming out at his sleeve kissed his hand.

6 The meaning of this sentence is not quite clear.

7 *Intibāh* = *āyāh*.

گفتار یازدهم *

سرگذشت درویش سفر، و دوانفر، رفیق او *

روز دیگر، باز، عادت معهود، در یکجا جمع آمده در حجره رو بپاچه
هر یک قلیان بدست، پشت بدیوار، نشسته بودیم * درویش سفر بحکم ریاست
بر دیگران پیشی جسته سرگذشت خود را بدین نوع شروع نمود *

”پدرم لوطی باشی حاکم شیراز، و مادرم جندگ بود، طاوس نام * از پدر
و مادر قیاس فرزند نیک توان کرد مصرع ‘کاین نان فیطر از آن خمیر است’ * همدم
و هم باز زمان کودکیم روزبندگان و خرسگان پدرم و سایر¹ همکارانش بود *² بدستپاری
معاشیت جابوران و³ پیامردی مصاحبت لوطیان، تقلید و خیلی که در تمام عمر بکارم
میخورد، آموختم * در پانزده سالگی،⁴ نوچه لوطی بودم با چشم همه بین
و عقل همه دان * در آتش خوردن و آب از دهان افشاندن و کارد بلعیدن، از⁵ چنبر
جستن، بر روی⁶ بند بازی کردن، و سایر⁷ تردستیهای و حقه بازیها⁸ سر آمد اقران
گردیدم، و از همانگاه آثار ترقی و بزرگی از ناصیه ام پدیدار می بود * در روز

¹ *Ham-kārān* “fellow-craftsman” (of my father).

² *Dast-yārī* “help.”

³ *Pāy-mardī* “firm friendship.”

⁴ *Nau-cha* (dimin.) “little, young.”

⁵ *Chamḡbar* “hoop, circle.”

⁶ *Band-bāz* “a tight-rope dancer”: here *band* “rope,” and *bāzī kardan* (comp. verb).

⁷ *Tar-dastī* “sleight-of-hand.”

⁸ *Sar-āmad* “chief”: *aqrān* “peers.”

نوروز در وقت بندبازی دختر زنبورکچی باشی¹ پاسوزم شد * شور عشقش بواسطه ساروانی که خواهرش باندرون زنبورکچی باشی راه داشت بگوش من رسید * بنزد² میرزائی دیدم که درمیان بازار بر سکونی بساط عریضه داشت * با مرکب سرخ، بر کاغذ زرد،³ با سطور بند رومی، محبت نامه - نویساندم، و در آخر آن گنجاندم که "اگرچه هنوز جمالت را ندیده‌ام اما عشقم⁴ ندیده بکمال است، 'والاذن تعشق قبل العین' احیاناً، *"، زردی کاغذ بروی چهره و سرخی مرکب باشک⁵ خنیدن، و کج معی سطور بندشواری و پیچ و تاب راه عشق اشارت بود: هم چنین موئی چند از کاکا⁶ جند⁷ مغز قلم در میان نامه نهادم یعنی مصرع "از⁸ مویه چوموئی شدم از ناله چوناوی. کبابه دہلی یعنی مصرع "از فراق هم کدالم، هم هلاک، عذایی گذاشتم یعنی بیت "عناپ لب لعل ثورا¹⁰ قند توان گفت. چیدیکه بجائی نرسد، چند¹¹ توان گفت؟" زعالی یعنی "روی دشمن سیاه شود، نادامی سفید یعنی بیت "بادام سفید سر زرد زبوست: عالم خبرند من ترا دارم دوست، * ختم نامه بر این شد "که آمیدوارم که از دیدارم محروم گسازي *¹³ ایولی ز محرومی دیدار، و دگر هیچ، والسلام، * از ذوق نامه بدین آب و تاب، چنان از خود بیخبر شدم که بی پروا بپیرا اسم و رسم معشوقه را سراغ دادم * میرزا بهوای آنکه¹⁴ مزد پائی گیرد، آتش بجان،

¹ *Pā-sūz* (adj.) "enamoured."

² *Mirzā'i* "a clerk": *sakū* "a bench; also a raised earthen seat, a seat let into a wall, etc.": *bisāt-i 'ariz* 'spreading for ariz'; *bisāl* is anything spread out.

³ *Šutār-i band-i rāmī* "scalloped lines": I cannot explain the expression.

⁴ *Nā-dida* = *tārā nā-dida*.

⁵ "And the ear loves before the eye, now and then" - *aḥyān* pl. of *hān*

⁶ *Khānīn* "of blood." *Rang-i chihra* would be a simpler reading than *chihra*.

⁷ *Maghẓ-i qalam* "pith of the reed (pen)." [When eaten the pith is supposed to increase knowledge].

⁸ *Māya* "lamenting."

⁹ *Kubāba* "cubobs": *hal* "Cardamoms."

¹⁰ *Qand* is loaf sugar preferred by Persians to all other sugar: [they say crystallized sugar makes the tea smell] The passage is a little obscure: perhaps Haji Baba enclosed a bit of loaf sugar and by a copyist's error the fact has been omitted. Orientals are expert in discovering the keys to such cypher-letters. For an interesting example of sign language and its interpretation see the pathetic story of 'Azceez and 'Azceezeh in the first volume of the Arabian Nights

¹¹ i.e., 'the praise of your lips cannot be completed, it is boundless, etc.'

¹² "Oh white almond, newly ripened," i.e., 'you my mistress.'

¹³ *Āyēāy* "alas."

¹⁴ *Muzl-i pīr* (= *haqq* 'l-qadam) 'a something for his trouble in going.'

جِدّه تر دوش ، یکسر بخانّه زبور کچی باشی تاخت ، و قضیه را عرضه ساخت *

زبور کچی باشی را عشق بازی من نا دخنش گران آمد : و سبک در همان روز ،
فرمانی باخراج من از شیراز صادر نمود . پدرم هم از خشم شاهزاده میترسید ، و هم
از هم - چشمی و رقابت من بجای چاره جوئی و اعمال ، رفتنم استعجال کرد .
روز دیگر وقتی که بوداع یاران (یعنی جانوران پدرم) رفتم ، پدر گفت ' فرزند ! سفر
دور تو بر من ناگوار است ، امّا چه چاره ؟ حکم حاکم و ² مرگ مفاجات چاره ندارد ،
خدا را شکر ، تو نا تریبهای من در هیچ جا گرسنه نمی مانی * چیزی هم بقو میدهم
که بجز پدر نه پس ، کسی بکسی نمیدهد : آنهم میمون بزرگ است ، که سر آمد
میمونان است ؛ او را ³ دست مایه ساز ؛ دست آموز خود کن ؛ امّا بجان من که
بقدر من دوشتش ندار : بدانه که من رسیده ام ، تو هم البته خواهی رسید ، * بابن
میمون طالعت همایون است * پس میمون را بر شاه ام جهاید ، و ناآن همراه
از زاد بوم خود بیرون آمدم *

" چون نمیدانستم که از سفر و حضر کدام یک بر من سودمند تر است ، نمکین
و ادویه پاک ، راه اصفهان را پیدش گرفتم . مالک میمونی چنان ، و مطلق العنان بودن ،
سعادت بیکوانیست ؛ امّا مفارقت آنهمه جانوران مألوف ، و ترک شیراز معروف ،
و علی الخصوص معرومی وصال یار نادیده ، که موافق قاعده ⁴ نایستی لیلی اول
و شیرین دانی باشد ، چنان بر من تنگ که چون در ننگ الله اکبر نه پهلوی ⁵ تکیه ابدال
رسیدم ، خار صدمنم در دل نشست ، و بای رفدارم بکل فرو رفت * نا میمون
خود بر سر سنگی نشستم و نا آه و ناله ، شروع کردم ⁶ بهانهای گریه کردن که

بیت

گرم نار آمدی محبوب سیم ادا سنگین دل . گل از خارم بر آوردی و خار از پا و پا از گل
علامت گوی عاشق را چه گوید مردم دانا . که حال عرقه در دریا نداد خلفه بر ساحل *

¹ *Jubba* "a long clonk."

² A common saying

³ *Dast māya* "stock"

⁴ 'Should have been' (?).

⁵ *Takīya-yi abdal*, the name of a caravan serai near the Tang-i Allah Akbar of Shiraz. It is stated that a miraculous *Qur'an* weighing seventeen *man* is suspended in the *tang*, one leaf of which weighed separately weighs as much as the whole volume.

⁶ *Bu hāy hāy qur'ān k.* "to weep loudly and bitterly."

” از آواز گریه ام درویشی از تکیه بدر آمد: سبب گریه ام برسیده دزد دل نواز نمودم *
 بدرون تکیه دزد درویشی موقتاً قراز خود بُرد * آندرویش در سرو وضع، بعینه مانند
 من بود: حتی این تاج که در سردارم ازوست: آتما چشمش چنان هول انگیز
 و وحشت آمیز بود که زهرهٔ اسان را آب نمیکرد *

” از دیدار من چشمان درویش چار شد * قدری دایکدیگر سرگوشی
 کردند: آگاه درویش وحشت انگیز روی من آورد که ’ من نیز
 دامنهای مبروم: اگر میخواهی داهم مبروم: و اگر سخت یاری کن، ترا از
 خاک بر میدارم، * بی تکلف نکلیدش را قبول نمودم، و بی گفتگو قلبی کشیده براه
 افتادیم * درویش بیدین (ایک دام او) در راه با من از در یگانی و دلسویی
 برآمد و چون از کار و بارم اطلاعی کامل بمهرسایید،¹ خرم و خندان گردید *
 پس از ترجیح درویشی بلوطدگری، و فضل درویشی بنماید، مرا تبرک این طریقه،
 و ساوک بدان سالک نکلیف کرد، که ’ اگر مرا بمشردی قبول کنی و² کوچک ابدال من
 شوی، ترا از اوفاد گردام چه خود از اقطانم * بعد از آن، از نجوم و سحر و زنجرات،
 سخنان بمان آورد و: نسخهٔ چاند من داد که ’ در تمام عمر اینها ترا کانیست، و با
 اینها از همه چیز توانگر خواهی شد، * میگوشت ’ اگر دم خرگوش را در زیر بالین کودک
 نهی، خواب آورد: اگر خون خرگوش با سب خورای، دارک ’ قراریم و لاعرضان و
 قند دو گردد * چشم و آسندخوان کعب گری، اگر بباروی طغای بدد، جرأت بخشد:
 اگر روی گری با لباس زن نماید، شوهر از دل سود شود: زهرهٔ گری دایع دارائی زن
 است * خون خروس مہنج،³ دایه * ناخن ’ هدهد ’ زبان بادی، و چشم خفاش⁴
 خواب بادی را شاید: آتما بهترین نسخهٔ مهر و معیت⁵ کس کفزار است، و در
 حرمتها، مخصوص در اندرون شاهی، خریدارش بسیار،⁶ پیروج الصنم پیش او دم

¹ i.e., he became delighted.

² *Kuchak abdāl* is a term applied to the follower of a dervish, to one who is his votary, accomplice, servant and disciple. In m.c., however, it has come to have an objectionable meaning and is applied to a boy kept for a certain purpose by the subscriptions of a confederacy formed of low fellows.

³ Persians think horses should have legs thin and fine as those of an antelope.

⁴ ‘Aphrodisiac’.

⁵ The Hoopoe, a bird revered by Muslims; (it is called the ‘lapvina’).

⁶ ‘Tongue-tying’: a person so ‘tongue-tied’ can speak no ill of the charmer and believes all he says. *Khawabbandi* “insomnia”.

⁷ “Bat”.

⁸ *Kus* is the *pudendum* of a female.

⁹ Possibly a male up name.

نمی‌تواند زد : ^۱ مهر گدای پیشی او سبز نمی‌تواند شد * ازین قبیل سخنان بسیار گفت و چنان ^۲ چم مرا دید که آخر بتکلیفی سخت ناگوار برخاست : و آن این بود *

” صفر ! باین میمون ، تو مالک گنج ^۳ قارونی ، و خبر نداری : اما نه با زندگی او ، بلکه با مرده او : اگر این را بکشیم و با اعضا و اجزای او ادویه چند بسازیم ، به بهای طلا ، داندرونیان شاه ، تو انیم فروخت * مگر نپیدانی که جگر میمون [علی الغصص میمونی ازین جنس که تو داری] اکسیر معبّت است ؟ پوست بینی او ^۴ یاد زهری است ، تریاق همه سموم * خاکسترش را هر که بداند ، با تمام اوصاف میمونی ، از قبیل تقلید و تردستی و چادکی و حیل و زیرکی مانند او میشود * بیا ، تا او را بکشیم و خود را زنده سازیم *

” شهادت میمونی بدان همایونی ، که در تنگی و فراخی یار و غمگسار بود ، بر من ناگوار نمود * سرّ تکلیف برخاستم * ناگاه چشمانش بر افروخت و ^۵ در گشت * پرهایی بینیش پر داد ، و رگهای گردنش پر خون ، خیره خیره بر من نگریستن گرفت * حساب کار خود ^۶ گرفتم که اگر سرورضا فرو نیاورم ، پای زور به بیان میآورد ، و سرم سرم میمون میبرد * ناچار ، دل بر هلاک میمون نهادم * دور از راه در درّه خلوتی آتشی افروخت * بیچاره میمون را سی هیچ دغدغه خاطر سر برید ، و جگر و پوست بینیش را بر داشته باقی اندامش را سوخت : و خاکسترش را تمام در گوشه ^۷ دسئال ^۸ بچوڑ بندی خود نهاد و براه افتادیم *

” چون ناصحان رسیدیم ، لباس لوطیگوروا لباس درویشی بدل کرده روانه طهران ^۹ شدیم * بعضی خبر ورود ما ب طهران ، دعا جویان و دواخواهان از هر سوی ما روی آوردند * مادری برای فرزند خود دعای چشم زخم میخواست : زنی از برای

¹ “ *Mitr-i giyāh* is nothing to it ” *mitr-i giyāh* (m.c.) is the leaf case of a certain chrysalis found in old mud walls ; it is a potent love philtre.

² *Cham-i marā dād* (m.c.) ‘saw my inclination ; saw which way the wind blew’ : in old Persian *cham* = *ma’nā*.

³ *Qārān*, Korah is mentioned three times in the *Qurān* ; his opulence and avarice have become proverbial.

⁴ *Pādzahr* “bezoar stone,” an antidote against poison : (*pād* “protecting,” *zahr* “poison”).

⁵ “Turned over, rolled.”

⁶ ‘I perceived.’

⁷ *Jauz bandi* is a small bag woven of thread and suspended by dervishes from the wrist.

⁸ ‘Misrelated participle’ ; — ‘I having changed my dress we started—.’

شهر دعی^۱ عقداللسان میخواست؛ پهلوانان حُرز تیغ-بدی؛ دختران دعی کشادگی بخت؛ میراث خواهان دعی مرگ^۲ و ارزان میخواستند * اما مشتریان پایدار و لقمه‌های چوب و شیرین درویش، ادرودیان پادشاهی بودند، که همه محبت پادشاه را نایروی سحر، بخود منحصر میخواستند * دوا خانه درویش مرکب بود از قبیل کس کفتار، موی گری، بیه خرس، استخوان بوم، پر و بال هدهد و غیر ذلک * پدرو زنی از اندورن شاهی میخواست که در رنبه، از همه نانوان برتر باشد؛ جگر میمون را بدو داد * دیگری نا همه جد و جهد هنوز مورد یک نگاه شاه نشده بود؛^۵ یک پخت از خاکستر میمون را بدو داد، تا در شب جمعه، مانند قهوه بنوشد * یکی علاج چین صورت خواست؛ بیه خرس داد که^۶ بصورت نعل، اما زنهار! که نه در شادی بخند، و نه در اندوه روی درهم کش * ناری^۷ لوله‌ای فند بسیار بازوان، بلکه^۸ نای زنان، بست و حبهای گند بسیار بعلق مردان فرو کرد *

"در این افسانه و افسونه من همه جا همراه، و در وقت^{۱۰} گیر کردن همدست و هم‌دا بودم؛ اما در آری بکس ام داخل نشد * میمون هم‌بزن برابگان از دهنم رفت *

"با درویش بیدین ممالک و نواحی بسیار^{۱۱} پیمودیم، و عرض هنرهای خود نمودیم * دربارگانه‌ها را بچشم اقطاب و اوتاد و در پارک جایها قلندرو^{۱۲} اشیان می‌نگریدند * چون پیاده سفر میکردیم از هر جا و هر چیز بیک نا خبر و مستحضر میشدیم * از طایران با سقانبول و از آبها دمه‌ور و حلب و شام رفتیم * از^{۱۳} بندر جداء بکشتی سوار، روانه^{۱۴} بندر سوت شد، و از آنجا بالا هور و کشمیر روان شدیم، اما در این مازل

1 = *zabān bandī*.

2 *Varia* here = *vis dihandā*; better *muvarrian*.

3 'Constant and paying customers'.

4 The *culia* and *sumen* of a virgin sow were a favourite dish with the ancient Romans.

5 *Yak pukht* "one brew, cooking."

6 *Sārāt* in m c "face."

7 *Lula* "a tube, pipe, etc.,"; here 'a roll of paper with a *du'a* written on it' - *Fand* vulgar for *fan*.

8 *Bi-maf-ā zanān* a joke = 'to other parts'.

9 *Ḥab* sing. but *ḥab-ha* Pers. pl.

10 *Gir-kardan* 'getting himself into a fix'.

11 Note this incorrect concord; a common error in Mod. Pers.

12 *Shayyid* "impostor."

13 Note the *zifā* after *Jaddā* - also *Bandā* & 'Abbās (not *Bandā* 'Abbās, as in India).

آخرین نقش درویش^۱ نمیگرفت، چه مردم آنجاها، خیلی^۲ کُبه رند بودند * عاقبت رخت بهرات کشیدیم * در سایه الهی افغانان، تلافی مافات لاهوریان و کشمیریان نمودیم * درویش در هرات^۳ طرح ادعی نبوت انداخت؛ اما هنوز^۴ دسنگاه معجزاتش تمام^۵ نشده و وعدۀ جوانلی که بهزار کس داده بود بسر^۶ نرسیده، بسرای دیگر کوچید * منزل ما در سرکوهی در صومعه بود؛ و مردم گفته بود که با ماندۀ سماوی بسر میبرد * از سخت بد، شبی یک بُرّه بران بتمام با یک من پیشک خورد و از^۷ هیضه برمد * من برای حفظ آبروی وی گفتم که بریان بوجد آدمی بدین کمال رشک بردند و امر را بروحانیان اشتباه نموده معدۀ درویش را چنان از^۸ ماندۀ روحانی انباشتند که جای نفس نگذاشتند * روح راهی جست و بدرجست و بهمراهی ناد شمالی تند، باسمان پنجم، بالا دست حضرت عیسی بنحسب (چه میخواست که پهلوی دست او بود) * این باد،^۹ سراسر تاسقان، در هرات میسوزد، و بی این باد، زندگانی هراتیان دشوار است * من چنان^{۱۰} تحویل دادم که این باد را دروش بازی خوبی هراتیان، باعقاب و اخلاف ایشان، یادگار گذاشت * پیران جهاننده و این باد آزموده را بار برخاستند، اما تا رسوخ سخندان درویش کاری از پیش نبردند * درویش را با دندیه و طنطنه دفن نمودند *^{۱۱} ایشک میوزا، حاکم هرات بالذات نعلش او را بر دوش تا بگور برد و بخرچ اولیا برسان، گدبدی بوسر قبرش بنا نهادند که تا قیامت زدنگاه ابلهانست *

”من بعد از مرگ درویش، مدتی دمام کوچک - اندالی او، دقیقه^{۱۲} الحیشش را با طلسمات^{۱۳} و یوننجات او نازاج و تارات میکردم * در سایه صوبها و استخوانها که از^{۱۴} مزملها جمع میکردم و دمام عمو و استخوان او خرج میدادم، بیشتر از

1 "His tricks didn't catch on"

2 *Kuhna-rind* "old hands and smart"

3 *Tark afgandan* "to lay the foundation"

4 *Dastgah* "properties, machinery, 'plant,' etc."

5 "Miscellaneous participle"

6 *Pashmak* is a fine white sweetmeat like hair.

7 *Harza* in m. c. seems to mean dysentery and not cholera

8 "So stuffed him with spiritual food"

9 *Sar-i-sar-i tãhistan* "the whole summer"

10 "Manifested, published"

11 *Isuk* in Turkish means "ass, donkey"

12 "The remainder of the dervish's army," etc., "disciples."

13 Arabicized plural of the Persian *na'ran*.

14 *Ma-kala* "dunghull"; in m. c. generally "w.c." because refuse is thrown there.

۱ کشیشانی که بنام استخوان خرعیسی^۱ مبلغها اندوختند، بعد از آنکه بقدر یک جوال از موی ریش مقدس، و یک توبری^۲ ناخن اقدس او فروختم، از ترس اینکه اگر در آن تجارت اصرار کنم، خسارت و اصرار برم، و شاید اهل^۳ بخیه بخیه ام را بروی کار اندازند و^۴ میچم گیر و مشتم و اشد شود،^۵ سر دم را از آنجا^۶ کندم؛ و نواحی بسیار ابرار و سیاحت کنان^۷ آخر الامر بمیان قبایل هزاره رخت افگندم* کارم در آنجا، بهتراز آنچه می پنداشتم، بالا گرفت* نادعای پیغمبری (یعنی اتمام کار نا تمام درویش) برخاستم*“

پس دست بدوش درویشی که در پهلوش نشسته بود زد، و گفت ”این^۸ فقیر مولا در آن^۹ کلک، تا من همدست بود، میداند که بچه استادی دیگ بلوی پختم که با خوردن تمام نمیشد* هم، قبایل هزاره^{۱۰} خاصه آنان که پلو آن دیگ را میخورند، بمن بگرویدند* خلاصه حضرت ایشانی^{۱۱} که واقعه او در خراسان آنهمه شهرت دارد، منم* اگرچه بلشکر پادشاهی^{۱۲} که بکرات و مرات برسر من^{۱۳} فوسدان مقاومت نداشتیم، اما اینقدر ابله فریقتم که از کیسه آنان در تمام عمر^{۱۴} راحت میخوانم زیست* اکنون چندیست که در مشهدم، و در این روزها برای دنیا کردن داینائی نقش زدم؛ در گرفت؛ راه اعتبار مسدود شد* میدادم عاقبت امر بکجا می انجامد* ایک سرگذشت من*“

بعد از درویش سفر، درویش دیگر که در پیغمبری هزاره از اصحاب او بوده است، بدینگونه، به بیان سرگذشت خود شروع نمود:—

”بدر من ملائی بود از ملایان مشهور شهر^{۱۵} قم* در زهد و ورع چنان معروف، و بمواظبت عبادت و طاعت چنان موصوف، که آب وضویش را نه بیت شفا میدرد،

¹ This hit at the Roman Catholics is not in the original English.

² *Bakhiya* lit. “hemming” *ahl-i bakhiya* (m.c.) “people who understand the business, experts.”

³ *Much* “wrist” and *mush* “fist”

⁴ *Sar-i dam* “secret meeting-place”

⁵ *Faqir-i maulā*, said to be a dervish title.

⁶ *Hādu bāsh turā kalak nakhud* (m.c.) “Look out he doesn't trick you.”

Hādu is perhaps *حاضر* pronounced in imitation of the Arabic.

⁷ Note *Yā-yi mauval* after a proper name “that very *Hazrat-i Ishān*”

⁸ Example of ‘pros to seminomenon’ construction, by which the noun *pādishah* is understood for the adjective *pādishahi*.

⁹ *Rihā* subst. used as an adverb.

¹⁰ *Qum* is the burial-place of *Ma'suma*.

و اغماله اش را بنام دوا میخورند * ما چدد برادر بودیم ، و میخواست که ما همه مانند او باشیم * اینقدر بر ما سخت گرفت که بغریب و رباً معناد شدیم ، و این صفت در ما طبیعت نابویه شد * عاقبت در میان مردم چنان بدروغ زنی و دورویی مشهور گردیدیم که در هیچ جا نمیتوانستیم سر بر آورد * ² من نداده بخصر چنان ³ گاو سفید پیشانی در آمدم که از برای خلاصی از ننگ آن باختیار کسوت درویشان ناچار شدم ، و داعت ⁴ نامبرداریم این قضیه آبنده شد *

” اولین سفرم بتهران ، و اولین منزل در طهران ، در برابر خانه عطاری بود * هنوز درست در آنجا جایگیر ⁵ نشده پیره زنی شدت هرچه تمام تر در بکوفت که ‘همسایه ما ! اسفاد عطار ⁶ سده کرده ؛ در کار مردن است * دوائی نکرده نماند ، آما هیچ یک سودمند نیفتاد * مرا فرستادند تا از تو دعائی ⁷ گیرم ؛ بلکه از برکت نفس تو ⁸ فتوحی پیدا شود * ‘ چون در منزل خود قلمدان و کاغذ نداشتم ، قرار نوشتن دعا ببالین بیمار گذاشتم * پیره زن مرا از حیاطی کوچک باطاقی بود ، بستر بیماری در میان آن * ازدحام زن و مرد چنانکه ، اگر سر ⁹ سوزنی ¹⁰ انداختی بزمین نرسیدی * بیمار در آن میان فریاد کنان که ‘ ای وای ، مردم ؛ بفرویدم رسید ، * در بیدرامون دستریش شیشها و کاسهای سیار پر از دوا * ¹¹ میگفت ‘ یا نا اینها شفا یا مرگ * ‘ حکیم با شیشیده اماله و لگن قی ، در گوشه ، قلیان در نوک ،

1 *Ghusāla* ‘water with which anything has been washed’

Once in a Persian bazar I came across an enraged Turk with a drawn sword who was exclaiming, “Oh you filthy Persians.” He stated that he had complained of toothache, when a young mulla producing a paper from his turban, offered it as a sovereign remedy. The Turk was on the point of inserting into his tooth the snuff-like substance contained in the paper, when the young mulla reverently told him, that it was the excrement of “our master the—.”

2 The first personal pronoun is not supposed to be followed by the *izafat* Persian Muslims generally say *man banda* but Afghans and Persian Zardushtis say *man-i banda*. All however say *man-i bichāra*, *man-i bi-din*, etc.

3 *Gāv-i safīd pishāni*, i.e., recognized everywhere. Cows with a ‘blaze’ are rare in Persia.

4 ‘Reputation’

5 Misrelated participle.

6 *Sudda* “obstruction in the bowels, colic”

7 ‘A written charm.’ *Balki* “perhaps”

8 *Futūh-i* pl. used as a sing.

9 Needle point.

10 The 2nd Pers. of the Past Habitual Tense, identical with the 2nd Pers. of Preterite.

11 The subject not clear: probably an error for *mī-guftand* or *gufti*.

گفت که 'کار این مرد از دوائی من گذشته ؛¹ تا دوائی درویشی چه کند ، * دیدارِ درویش تازه را تأخیری نازا است * چون چشمِ بیمار-داران بر من افتاد ، بهم² بر آمدند ، و دیده‌ها بر من دوخته شد * منهم با هیأت³ * مستجاب الدعوتی⁴ ؛ با قوتِ نفس و غلظتِ نفس قلم‌دان و کاغذ خواستم-و حال آنکه در تمام عمر قلم بدست نگرفته بودم *

" قلم‌دانی آوردند با ورقی بزرگ از کاغذ که همانا لفافهٔ دوائی بوده است ؛ و من سرا پای آکاغذ را خط خط و خانه خانه ساختم و میان خابها با نقوشی مخترع و مختلف انداشتم * پس از آن ، کاغذ را تماماً درمیان شاه-کاسه⁵ در آب حل کردم و بمریض⁶ لمعانیدم * همگان با انتظار تأثیر دوائی من ، چشمها دریده و گردنها کشیده ، تا ' چه کند قوتِ نازوی من ، * حکیم گفت ' اگر عمرِ این مرد باقی است تأثیرِ این اسماء⁷ حسنی و این اشکالِ منبرکِ شفقای او کافی است ؛ و گرنه ، من نه ، اگر⁸ بوعلی هم از گور در آید کاری ازو بر نیآید ، *

" بیمار دقیقهٔ چند ، مرده وار ، مدهوش و بی‌هوش افتاد * بعد ازان با حالتي⁹ باعثِ حیرت همه ، بلکه من و حکیم هم ، آروغی چند زد و چشمان بشکود ، و سراز¹⁰ بالین برداشت ، و لگن خواست * گلاب بروی خوانندگان⁹ چندان قی کرد که اگر بوعلی کتاب قانون خود را بوی لمعانده بود آقدر قی نمیکرد * خلاصه خلط¹⁰ و ماده در شکم نماد ، تا بیماری بر جا ماند *

" من در دامنِ با خود اندیشیدم که آن کاغذ باید لفافهٔ دوائی مَقْبُی بوده باشد ،

¹ *Tā* "Behold" or let us see "

² *Ba-ham bar āmadand* "collected together, made a stir" In m.c., however, this phrase only means 'to get angry, be put out'

³ Note the Persian adjectival *بی* added to an Arabic phrase

⁴ *Bā quvvat-i nafa* (or *nafas*) 'with an air of authority' *Qahzāt-i nafas* (not *nafa*) means speaking from the throat in imitation of divines, clergyman's voice: in m.c., however, it means a "deep voice"

⁵ 'A big pot.'

⁶ *Husna* pl. fem. of *aḥsan* "the excellent names," i.e. the ninety-nine attributes of God *Allah* is the *ism* 'عَزَّ-وَجَلَّ' or essential name of God

⁷ Short for *Bū 'Alī Sinā Avicenna*

⁸ Note there is an ellipsis of the words *batin-i hamat-i* before *man*: such an ellipsis should be avoided

⁹ 'Rose water for the hearers (or the assembly, etc)'; a phrase used to preface something peculiarly nasty.

¹⁰ *Mādda* = *khilq* "matter, humour", *dast-am mādda shuda* (m.c.) "I have an abscess on my hand."

و اینهمه قی از تأثیر آن و از اِتهّوج مرّتب ؛ و در ظاهر همه را بنّایرِ دعای مُعجّب خود حمل کُنان گفتیم که 'اگر من نمی بودم ، البتّه این مرد قاتلِ مرده بود ، * از عارفِ دیگر حکیم اینحال را بنّایرِ مداوات خود نسبت دهان گفت ' هیچ چیز بجز دوائی من اینقدر قی نمیآورد ؛ اگر دوائی من نمی بود ، این مرد هم نمی بود ، *

”(من) — 'حکیم! اگر تو حکیم خوبی بودی، چرا دوائی تو پیش از دعای من تأثیر نکرده بود ؟ این ² خُرّت و پُرت و آل و اشغال را بدار ، و مردم را بحال خود ³ بگذار * '،

”(حکیم) — 'درویش ! بابا ! در اینکه دعای خوب میتوان نوشت و حق القلم خوب میتوان گرفت ، حرفی نیست ؛ امّا همه کس میداند که درویشان کیستند و چیستند * اگر دعائی تأثیری کند ، گمان نمیبرم که از برکت انّاس درویشان و از یمنِ مقدم ایشان باشد ، *

”(من) — 'تو سنگ کیستی که بمن باین هرزها دهان بیالائی ؟ من غلام شاه مردان و مدّاح خاندانم ؛ و از برکت اولیاء ، معلوم اولین و آخرین آشنا ؛ و حال آنکه جهالت حکیمان ضرب العمل است ، با نقدیر ، نقدیرِ جهلِ خود ⁶ می کنیدی * اگر بیماری شفا ⁷ یابد ، شما داده اند ؛ و اگر ⁸ معیود ، 'تندیرِ چاین رفته است ، اجل علاج ندارد ، * برو ، هر وقت دیگر ، مردی دیگر بتعالّت نزع ⁹ افتاد و دست از وی بستگی ، بیا ، پای مرا ببوس ، تا با دعا بفرداد دوائی نو ¹⁰ برسم و بایک نادانیت را بدانی ، *

”(حکیم) — 'بزرگِ خودم و بزرگِ ¹¹ خودت ، من از آنان نیستم که مرشد تو هم

¹ "Feeling of nausea."

² *Khirt u pirt* "small belongings" *āl u ashghāl* (or *ashkhāl*) "bits of paper, etc., litter; also small belongings not worth mentioning. *Ashkhāl* in m.e. also means 'refuse of a butcher's shop'."

³ "Leave people alone, mind your own business."

⁴ *Hama kas* for *har kas*: better plural. Verb after *hama kas*.

⁵ *Shāh-i mardān*, i.e., 'Alī: 'the family,' i.e., 'Alī's descendants'.

⁶ Should be *kunand*.

⁷ The norist *yābad* to express doubt.

⁸ *Murd* the Preterite would be more cutting as it could assume the certainty of death. *Ajal* is the appointed time of death.

⁹ *Uttād* the Preterite assumes the completion of the condition; *utd* notes 7 and 8.

¹⁰ i.e., 'my *duā* will then come to the assistance of your *dāvā*.'

¹¹ *Tu bi-mūrī* "may you die" is a common oath amongst the Persians. It probably originated in the polite fiction that the speaker holds the life of the addressee dearer than his own.

بنواند این جفنگها را با من ^۱ قالب بزند ، تا چه برسد بقو تر ^۲ قلندر ؛ خر گدا ؛ عاشق سؤال و دربروزه ؛ دشمن نماز و روزه ، *

” پس برخاست و بعد از هزار ^۳ کلیترة روی بمن آورد * منم با جوابهای آب ندیده بمقابلة پرداختم * کار از آب و ناپ سخنان درشت ، بشپا شاپ سلیلی و مشت کشید * گیسوانم را گرفت ؛ ریشش را گرفت ؛ گردانم را درید ؛ آستینش را دریدم ؛ دستم را گزند ؛ صورتش را خراشیدم * ^۴ هی بر سر و مغز هم زدیم ، وهی ریش و گیس بکدیگر را کزدیم و براد دادیم * هرچه بیمار زده زد ، و ^۵ آنچه بیمارداران فریاد کردند ، بجائی نرسید ؛ و کم مانده بود که خونی در میان واقع شود * عاقبت زنی خود را بهیان انداخت که ‘ لعنت هم بحق القلم تو ، و هم بحق القدم او ؛ کوتاه کید ، که ^۶ شاگرد داروغه در خانه را میزند ، که ‘ این همه ^۷ هپا هرو واوله چیست ، ؟ ‘ ” از یکدیگر جدا شدیم ؛ و از یاری بخت دیدم که تقصیر را از وی ^۸ می بیند ، و بمن حق ^۹ مبدهند ، و حکیم را بچشم کسی ^{۱۰} میدیدند که کار نکرده مزدی خواهد ، و مرا بچشم کسیکه کوه ^{۱۱} ابو قدیس را با دعا از جا نواند کند *

” چون حکیم کار را برخلاف مراد خود دید دم در کشید * جبه و ^{۱۲} کلاهش را برداشت تا برود ؛ اما پیش از رفتن موی ریش خود را با قدری از آن گیسوان من جمع و ^{۱۳} گندله کرد و در پیش چشم من ^{۱۴} بجلوه بداشت که ‘ ای ^{۱۵} نره-خر جوز-علی ! هیچ میدانی که

¹ *Qalib zadan* = ‘to make to swallow; put inside one.’ *Jafar* (m.c.) ‘talking rot, rubbish.’

² “How much the loss can you do so, you buck *qalandar*,” *Khar gadū* “ass of a beggar.”

³ *Kalbira* (m.c.) is said to mean “angry looks”; but in the dictionary *kalpatra* is “foolish sayings”

⁴ “Unwashed,” i.e., plain and unvarnished (and of course obscene).

⁵ *Hay* a common m.c. particle that, prefixed to a verb, makes it continuous. Possibly it is connected with *hami* (and *hamisha*) but probably it is identical with the cry *hay, hay, hay*, etc., of the camel-man, used to keep camels in motion: the final *y* must be enunciated in this word. (*Hay* can precede the verbal prefix *mi*).

⁶ *Ācha* = *harchi* here.

⁷ *Shāyrd dāruḡha*, no izafat.

⁸ *Hāyāhū* “uproar”: *valāla* “howling”

⁹ Note the slovenly change from the Historical Present to the Past.

¹⁰ *Abū Qubays*, said to be the name of a mountain near Mecca.

¹¹ Note *ash* for *khud*.

¹² *Gundala k.* ‘to make into a ball.’

¹³ “To flaunt” (after the manner of the possessor of a new watch who is always looking at the time).

¹⁴ *Nara khar* (m.c.) “jackass” but *nar-i khar* “owner of a donkey.” *Jauz* ‘an empty nut’: *jauz-i ‘Alī* (for *jauz-i ‘Alī*) is a term applied by dervishes to a pretender.

۱ دیهٔ یکقار موی ریش در طهران یکقران است ؟ به یینیم فردا در حضور آغای امام^۹ جمعه کیهچ و کیهچ و آهیا و شراهیای^۲ تو از عهدگه^۳ خوردنهای تو چه طور برمی آید ؟ *

”اگر چه میدانستم که بعد از فرو کشی^۴ غرو تیز بیهیچ^۵ جهنمی نمی رود ، اما بسیار دلم میخواست که بدر خانگهٔ امام^۹ جمعه برود ، و مرا آنجا بخواهند ، و این^۶ بزنگاه مایهٔ شهرت و صیت من شود * آواز شقایبی عطار ، که از معتبران بود ، با دعای درویش قازا بهر سوی بیچید * نَقْل من ، نَقْل مجالس شد * پس ، از صبح تا شام ، بنوشتن عزایم و ادعیه و نفرا خور حال هر کس بخالی کردن کیسه و کندن جیب مشغول شدم * در اندک مدت مالک دینار بسیار شدم : اما از شوخی بغت ، همهٔ بیماران عطار سده دار ، و همهٔ کاغذ کفانهٔ دوائی مقی نبود * عمل نعام از عطار تجاوز نکرد : شهرتم^{۱۰} روا تر قیدن روی نمود * ناچار از طهران سیاحت سایر ممالک ایران روی نهادم * پداز شهرها شهرتم پیش از من میرفت ، چه از عطار شهادت نامهٔ عمل در دست داشتم ، و بهر کس مینمودم * تا اکنون هم در آنسایه زندگانی میکنم * با اینکه دعایم در عدم تأثیر مجرب است و آزموده ، باز از حق القلم ناراضی نیستم * همینکه درجائی ،^{۱۱} برواجی کار خود کسادی می بینم و در نظر مردم خوار میشوم ،^{۱۲} سبک سفر میکنم و از آنجا بجای دیگر میروم *

چون نوبت بسیومین رسید ، گفت ، ” اگر چه ندانم^{۱۳} را عادت آنست که رشنه

1 *Diya* "blood money"; *qisās* 'exact retaliation.'

2 These four words have apparently no meaning.

3 Note the plural of the (compound) Infinitive.

4 'Arr is applied to the snorting or braying of a donkey and *tiz* "breaking wind."

5 When a man threatens to lodge a complaint, etc., the reply is *khair bi-bich Jahannam-i namī-ravāi*, i.e., he's not going to do anything very dreadful.

6 *Bazungāh* "spot" (of an occurrence); here = *furqat*

7 'One of the persons of consequence.'

8 Pl. of 'aḏīma "exorcism" (for devils): *aḏīya* pl. of *aḏī*.

9 Muslim Persians say *Imām Juma'h* but Zardushtis insert an *isafat* between the two words.

10 *Vā taraqqidan* (vulg.) "to progress backwards," i.e., of course "to retrograde": *taraqqī-yi ma'kūs k.* (olas.)

11 *Ravāji* (m.o.) = *pish raft*; the final *ی* incorrect.

12 *Subuk safar kun az injā*; *bi-rau bi-jā-yi digar* is a common quotation in m.o.

13 *Ādat ān ast* or '*ādat-i ān ast* : without or with an *isafat*.

سخن را دراز سازند ، اما من افسانه خود را مختصر می‌سازم * من پسر مکتبداریم * چون قوت حافظه و قدرت لافظه ام را دیدم ، از افسانه و حکایاتیکه در فارسی بیش از هر زبان است ، بیشتری² را من آموخت و از سرگردانیدم * چون گنجینه سینه³ را از نقود این هزار ملامال ، و بخروج⁴ و صرف مستعد و قابل شدم ، لباس درویشی و سخنوری دربر ، بمیان مردم ، بلکه بجان مردم ، افتادم . پیشه⁵ معرکه بندی و سخنوری و تقالی پیشی گرفتم * در اوایل ، مردم مرا چسپیدی کار دیدند : نقلهایم را گوش میکردند و از زیر بار ، شی الله ، می جستند : اما رفته رفته⁶ چکیدگی کار شدم * پس با چکیدگی کار تلافی همه ما فات را کردم * در بزنگاه قصه می ایستادم و میگفتم حضرات ! هرگز مهر علی در دل است ، دست بجیب کند ، : میگردند * پس میگفتم هر که دست برده عباس علی را دوست دارد چیزی از جیب بیرون آورد ، : میآوردند * در آخر میگفتم هر که ولدان را نیست آنچه از جیب در آورده بمیان معرکه اندازد ، : کم آدم بود که⁷ بیدارزد * بدین مدوال هر روز میالغی میاندوختم * بزنگاه قصه را نیک میدانستم که مردم تشنه کدام فقره اند : هم در آنجا رنشان را بچنگ میآوردیم و منلاً در افسانه شاهزاده⁸ خدا با دختر نادرشاه ختن چون بدینجا میرسیدیم که⁹ با هزاران کاروان و هزاران دلاروان و¹⁰ خشخشند باد پایان و اهومه پهلوانان و جمجمه¹¹ جیاد و¹² غمغه اجناد و¹³ قعقه صلاح و¹⁴ مصعده رماح ، غول هزار فن با هزار شاخ هزار گز

1 *Afsāna* prop. "fiction"; here perhaps used as a joke.

2 = *brsh̄tar-ī ān hā ra*.

3 This *rā* should be omitted: it is inserted owing to a confusion of thought. Persians reading this passage do not notice the mistake till it is pointed out to them

4 i.e., spending the cash of stories from the treasury of his breast (memory).

5 "Collecting a crowd": *ā ma'rīka mī-kunad* (m.c.) "he's getting a crowd round him (by conjuring tricks, story-telling, etc., etc.)"

6 *Chakīdā-yi kār* (m.c.) "experienced."

7 "Spot."

8 Or *nayandākhtand*.

9 *Khatā* in China. *Khutan* 'Tartary' also its capital. The two names always come together in poetry.

10 *Havāhar* 'cloud of dust raised by the wind'

11 *Takāvar* "horses, camels, etc., in war, cavalcade"

12 *Hazāhar* "tumult"

13 *Khashkhasha* "clang" · *bād-pā* "steed."

14 *Hamhama* "murmuring"

15 *Jiyād* (pl. of *javād*) "a fleet horse" · *jumjuma* (m.c.) "the roar of a crowd"

16 *Ghumghuma* (m.c.) "talking to oneself, muttering"

17 *Qa'qā'h* "the clash of arms; also the sound of munching of teeth."

18 "Shaking"

و هن باز کرده امت و شهزاده را بردهان گرفته است و با نو، زانو بر زمین، دست بر هوا، اشک اژدریده ریزان، خاک بر سر بیزان، و خدم و حشمش اسلحه و براق را ریخته اند و مانند برگ بید لرزان و هراسان گریخته اند، برق میدرخشید رعد میغرید، باد¹ و وز میوزید، غول کورو کورو² میخروشید، می ایستادم؛ و میگفتم 'اینگ شی الله درویش برسد تا بگویم شاهزاده چگونه از کام غول رهایی یافت، و چگونه غول را با یک ضربت گرز³ سر پایی مثل گنبد خشخاش خورد و خاشی کرد، * تپلان⁴ پای معرکه و دیوانگان نقل و افسانه از آن⁵ بیعاران نبودند که ناشنیده بروند * منهم از آن⁶ نادرستان نبودم که برایگان⁷ روانشان سازم * این بود که اکثر اوقات وعد⁸ نقل⁸ بزنگاه را بفردا میانداختم و کیسه سرمایه نقل را تهی نمیساختم * اکنونم ندیامنوال⁹ از پهلوی بیعاران اسباب گذرانی بهم می ندم * و چون جیب و بغل بیعاران شهری خالی میشود شهری دیگر می—روم مصراع 'بود تا ابله اندر دهر، مقلس در نمی ماند،' *

¹ Fızvız "whistling of the wind"

² Kur-rū kur-rū kur-rū is a sound used to call an ass

³ Sarpāsh "a hugo mace" Gumbad "the head (dome-shaped) of the poppy."

⁴ Pā = "near"

⁵ Bi-'ār "good for nothing, lazy and shameless."

⁶ Nā-durust = 'rogue' or 'blackguard.'

⁷ Ravān-i shān sāzam "let them go, send them off"

⁸ Tho 'spot' in the story.

⁹ Az pahlā-yi "by means of."

گفتار دوازدهم

در بیان در یافتن حاجی بابا که دنیا دار مکافات است :

بدکار بدی می بیند ؛ و باندیشه کار دیگر افتادن *

بعد از اجتماع سرگذشت درویشان ، از حکایات مرغوب و مطلوب ایشان بهره مند و سپاسگذار گشتم * بدین خیال اقدام که بقدر امکان حیل و ^۱ دسایس ایشان بیاموزم ، و بعلت ایشان در آیم * درویش سفر از افسانه و انهون کرامت فروشی و دعانویسی ، از طلسمات و عزایم اطلاعی کاملم داد * نقل نیز قدری از نقل و افسانه‌های خود با طریقه معرکه گیری و سخنوری و چیب و بغل نهی سازی بمن بیاموخت ؛ و کذابه‌های خود را بعاریت داد ، تا از آنها مستفید شوم : اما با اینکه باز قلیان فروشی را ترک نمی‌کردم * اینقدر بود که بجهت دوستی با بار ارزق پوش ^۲ بر خانمان انگشت بیل کشیده بودم * آنچه از ^۳ های میباید و ختم بهوی می‌رفت : درویشان غذاکوی خالصم را برائگان جزو هوا می نمودند ، و منهم بخلای منافع ، ^۴ شایگان دود سرگین ، و گاه ، و برگ خشک درختان ^۵ بخورد مشغریان میدادم *

¹ *Dasā's* (pl. of *dasā*) "tricks"

² *Yār-i asrāq pāsh* evidently refers to Dervesh Safar and probably indicates that he was a Sanyid. *Khānumān* or *khān u man* is 'house and possessions': *angusht-e nīl kashidan bar chiz-i* "to renounce utterly." The sentence is not quite clear. The Pluperfect appears incorrect

³ *Hāy* is 'the puffing of the smoke' and *hāy* refers to the darvish cry *Ha* "Ho."

⁴ *Shā'igān* probably means "gratuitously": (anything done for the Shah or for any Eastern potentate, would be gratuitous.)

⁵ *Khward* "food, feeding"

شبى در وقت برچیدن دكانها، پیره زنى بخلاف ساير پدران كم گو، و پوشيده رو،
 ژنده پوش، كوژ پشت، چنان در چادر فرو نهفته كه بزور آوازش بر ميآمد،¹ گريبانم
 را گرفت؛ و قليانى خواست * منهنم از مخلوط ترين معمول خود قلياني بدستش دادم *
 پف بقلبان همان، و فرياد و² آخ و تف همان * ناگاه پنج شش تن غول³ قول چماق
 با چوبهاى⁴ تر در رسيدند، و بيحساب مرا بداد كوتك گرفتند * پيره زن از چادر⁵ داروغه
 در آمد و روى بمن آورد كه "اى⁶ كهنه اصفهاني، دجال! عاقبت خوب دمت
 7 بناله فداه: پدر سوخته! تا كى مردم مشهد را زهر ميچشاني؟ حالا بعد⁸ شاهپا
 كه گرفته چوب بخور، تا⁹ دنده ات نرم شود * بچها! چوب و فلک بياوريد، و ناخنهای
 اين پدر سوخته را¹⁰ برنيزد *

في الفور پايم بفلک برکشیده شد و ناران چوب بر¹¹ سرم باریدن گرفت * گفתי
 ده هزار¹² زبانيه جهنم بشکل داروغه و پيره زن در برابر چشمم، نا آهنگ چوب و نوای
 ناله،¹³ بشکن زنان ميرقصيدند * هرچه داروغه را بريش خود، و بگور پدر و مادر،
 و بچان فرزندان عزيزش قسم دادم، و هرچه خدا و رسول و انبيا و اوليا و ائمه¹⁴ هدى
 را شفيع آوردم، سودى نکرد * هرچه از حضار التماس و درخواست استرعام نمودم،
 فوئده نبخشيد * از رفقای خود، درويشان، استمداد نمودم: لب نجديدند * عاقبت
 از ضرب چوب بى تاب و¹⁵ توش، مدهوش افتادم * وقتي كه بهوش آمدم، خود را سر

1 i.e., "hindered me" (from going just as I was shutting up shop).

2 *Akh* an exclamation of pain and *tuf* "spitting" [*Tuf* is rather a vigorous word: the polite word for spittle by itself is *āb-i dahan*].

3 *Qulchumāq* (m.c.) 'sturdy dare-devils.' I am not sure of the derivation. *Chumāq* is an "iron mace."

4 "Freshly cut switches."

5 *Dārūgha* = *muhtasib*

6 "Good old Isfahani": this use of *kuhna* common in m.c. *Dajjāl* "impostor; also Anti-Christ"

7 *Tula* "a gin" (sp. for jackals, etc.)

8 *Shāhi*; there are twenty to one *quān* or *quāni*: fifty-two to fifty-five *quāns* now (in 1902-3) equal one pound sterling.

9 *Danda* "rib."

10 *Rikhtan* tr.: this is a common m.c. expression. *Nākhun* means nails of the toes, here.

11 *Sar-am* used figuratively

12 Vulgar for *zabāna*.

13 *Bi-shikan zadan* is to snap the fingers to music (dancing boy, etc.): corruption of *bi-shugān* 'as a good omen.'

14 *Huda* "the right way"

15 *Tāsh* "Power, strength, etc."

بدیوار و از تماشاخانهان معطوف دیدم : اما نه برای ترسم و اظهار مروت ، بلکه بتماشا و تماشا * قایانها و ¹ چانده وسایر اسبام را بتاراج برده بودند و مرا سرداده ، قاهره جاکه بغواهم بروم * خدا ² رحم کرد که منزل نزدیک بود : خود کُشان و بزین کُشان با آه و ناله خود را بمنزل انداختم *

با زخم پا و درد دل یکروز در منزل بیخود افتادم * روز دیگر یکی از درویشان ³ بسر-وقدم آمدن جسارت یافته ، بیامد : که ” اگر پیشتر میآمدم ، شاید مرا نیز شریک تو میدانستند ، و بروز تو می نشاندد ” * چون در و تاش * آنهم چنین تکللی بتو برده بود و از آنچه سرش آمده حکیم شده ، چاره و معالجه نمود ، تا در اندکی مدتی ⁴ پروپایم وصله و پینه یافت ، و باز راه افتادم *

در ایام ⁵ زمین گیری ، با سر صبر بحالت خویش اندیشیده چنان بعالم رسید که ” ورودم نمیشد در ساعتی بحس بوده ⁶ است : مثلاً که میدادند قمر در برج چه بوده است ؟ اول ⁷ کمر شکست ، و بعد از آن ناختم ریخت * اگر قدری دیگر بمانم ، شاید خونم بریزد * چه به از آن که تا پا دارم ، ازین ویران شده بگریزم ؟ ” بس قصد سفر طهران نمودم ، و نیت خود را بدرویشان بکشودم * پسندیدند * علاوه برین درویش سفره مسفرین خواست ، که ” علماء از ⁸ 10 هوای کار من بدخوا شده اند و ⁹ 11 خمیر مایه بدی برایم بآب گرفته اند ، چه با ¹² 12 ملایان بجوال رفتن کار حضرت خرس است * مصرع ” باید بیرون کشیدن ازین ورطه رخت خویش ” *

¹ *Chumta* a bag of carpet suspended from the wrist.

² Anglicé "luckily"

³ *Sar-vaqt* (m.c.) = *ahīcāl pursī*.

⁴ *Ān ham* = *ū ham*. *Man in zīm rā tay burdam* (m.c.) "I suffered like this" *takultā* "pad-saddle, etc."

⁵ *Par u pā* "feet, etc."

⁶ *Pina* "a patch."

⁷ *Zamin-gir* "lying on the ground," (generally of an old man): Persians usually sleep on the floor; here "bed-ridden"

⁸ Note the Perfect (and not the Preterite) as the effect still continues.

⁹ *Kamarak* (dimin.) "my poor back."

¹⁰ *Havā* = *khīyāl*, *qaṣd*, etc.: *bad-havā* = *bad khīyāl*.

¹¹ "Mixed leaven with water to cook bread for me"; they are brewing a fine broth for me; the idiom is common in m.c.

¹² "To go into the same sack with a Mulla is a business for Master Bear (and none less rough)". a common m.c. idiom. I think for *chi*, *vai* should be substituted

پس قرار بپوشیدن کسوت درویشان داده ، و خرقة و کشکول و ^۱ تاج و پوست
تختی خریده ، با درویش ، مهدای سفر ^۲ شدیم *

چنان هر دو مشتاق رفتن بودیم که خواستیم بی رفیق عزم طریق کنیم ؛
اما از راه پیش بینی ، خواستیم از کلیات شیخ سعدی نفاذی بزنیم * درویش سفر ،
بعد از وضو و دعای فال امام جعفر ^۳ صادق ، کلیات شیخ را بکشد * این عبارت
آمد که "خلاف رای خردمندان است بامید ترواق ، زهر خوردن ، و راه نادیده
بی کاروان رفتن " ، این فال معجز مثال مانع خیال ما شد *

در هنگام تجسس کاروان ، از قضا ، به علی قاطر برخوردیم ، که تازه
بمشهد رسیده بود ، و برای طهران ^۴ دارگیری پوست بخارائی میخواست *
از دیدارم خرم و خندان ، قلیانی چاق کرد و بدستم داد و استفسار حال ایام جدائیم
نمود * شرح حال خود باز نموده ، او نیز از آن خود را بدین طریق بکشد که
" با پوست بخارائی بی نوس ترکمان از مشهد باصفهان رفتم * در اصفهان هذوز
گفتگوی شبیخون کاروانسرا در دهها بود * میگفتند که غارتیان هزار سوار بوده اند ،
و اصفهانیان با کمال مردانگی مقاومت نموده اند ؛ بخصوص کرمانی حسن ^۵ دلاک
بزرگ غارتیان را زخم دار کرده ، و هزار مشقت از دستش گریخته است * " ،

چون من از سرگذشت خود ^۶ نکته کار پدر را از همه کس پنهان نمیداشتم ،
نخواستیم به علی قاطر هم بروز دهیم : اما از درد دل ^۷ یک پرزوری بقایان زده دهان را
پردود کردم و بف پرزوری بصورت علی قاطر زدم ، چنانچه رش و پشم او پر از
دود شد ، و دود آتش دل من اندکی فروکش کرد *

¹ *Tāj* "crown" is the term by which dervishes style their peaked cap; it is made of eight pieces and has verses (of poetry) embroidered on it.

² Note the concord.

³ *Sādiq* may be an epithet or it may be the name of the father of *Imam Ja'far*. The latter is said to have written books on the interpretation of dreams and on omens. He paid dervishes certain sums to cry the name of 'Ali in the bazars; (the Sunnis were more numerous than the Shi'ahs at that time).

⁴ *Bār-girī* "a loading": *bār* alone might mean one load only.

⁵ Note the *izāfat* after the name and before the trade. In India the *izāfat* would be omitted.

⁶ *Nukta-yi kār-i pīdar rā* 'the little matter about my father.'

⁷ *Puk* 'an inhalation of the pipe.'

⁸ The subject of *kard* is "it" or 'this action' understood.

علي قاهر در آخر گفت که "از اصفهان¹ قدک و تنباکو² و تکه و برنج یزد
 مردم، و از آنجا مال یزد بمشهد آوردم * حالا چنانچه گفتم ازینجا بطهران میروم،
 و بگردن من که شما را بطهران بوسانم * در راه هر وقت خسته میشوید، راه خدا،
 بروی قاهران خود سواران میکنم *"

¹ *Qadak* is a stuff for a *qabā* woven in a size just sufficient to make one *qabā*.
 It is however a speciality of Yazd and not of Isfahan.

² *Tunuka* (= *takhta*) "sheets of metal."

گفتار سیزدهم

بیرون آمدن حاجی بابا از مشهد و چگونگی مداوای درد
کمر او و معرکه گیری او *

در وقت بیرون آمدن در ¹ دم دروازه گفتم "برو ای مشهد! ای ² کوفه دانی! ای! مثل شهر قوم لوط زیر و زیر بشوی" * اما از ترس، بدینسوی و آنسوی می نگریستم که مبادا یکی از مقدسین بشنوند و ³ بسزای بی ادبی بمشهد مقدس سنگسار بشوم * درویش سفر نیز با من هم لعنت بود * من از درد چوب و فلک، و او از درد ⁴ کوک و کلک، هر دو بمشهدیان دعای خیر میکردیم *

میگفت ⁵ "زایق! تو هنوز جوانی و ناپخته؛ خیلی نان باید بخوری تا پخته شوی" * این صدمه صدمه نبود که از آن گله توان کرد. انشاء الله ازین صدمها خیلی خواهی دید: ولی چشم بکشا که تجربه روزگار حاصل کنی * مثلاً ازین صدمه داروغه این تجربه را حاصل کردی که داروغه را با لباس دروغه بشناسی" * پس ریش خود گرفت که "مثل منی را باین سن و سال، سفر ناچاری خیلی سخت است" *

¹ Dam "edge"; threshold."

² 'Ali was killed in a mosque in Kufa.

³ Note the concord with *yak-i*. *Bi-sazā-yi*—"in punishment of—; as a punishment for."

⁴ *Kāk u kalāk* (m.c.) is said to mean "deceit." *Kāk k.* "to wind up a watch, tune an instrument; *tā-yi kāk-i kas-i raftan* "to chaff, 'pull a person's leg,'" (*kalak zadan* "to lampoon, satirize." *Kalak bar sar-i kas-i bastan* "to bring misfortune on any one." I cannot explain the origin of *kāk u kalak*. In the English the word is "persecution."

⁵ *Mi-guft* signifies that the dervish repeated the speech, or words to the same effect, more than once.

گفتم " رفیق ! اگر - تو میخواستی در مشهد بمانی کار در دست خودت بود * در صورتیکه مواظب نماز و روزهات باشی و زیانت را از ناملائیمات وقت نگاهداری با تو چکار دارند ؟ "

گفت " راست است : اما می بینی که ماه رمضان در پیش است و ملایان در این ماه ^۱ هار میشوند * من مرد روزه نیستم ، و خدا نکند بشوم : قلیان ^۳ ممد حیات و شراب مفرح ذات من است : بی این دو نفس کشیدن بر من حرام است * اگر میخواستم مثل ایام پیشین ، در خلوت روزه ^۲ را بخورم ، شاید ممکن میشد : اما نا آن ، دعوی ^۴ ولایت و کرامت ، مذاقات ^۵ داشت و آنگهی مانند من آدم همیشه منظور نظرها ست * اما در سفر به بهانه ^۶ ' فَعْدَة ' من ایام آخر ، بصفای خاطر روزه را میتوان خورد ، و کسی اعتراض نمیتوان کرد * "

مجملاً تا به سمنان بی وقوع واقعه که قابل تکرار باشد ، رسیدیم ، مگر آنکه روزی دو ، پیش از رسیدن در آنجا ، در وقت ^۷ یاری بعلی قاطر در بار بوداری ، از همانجای کرم ، که سقا شکسته بود ، هدای طراقی برخاست ، و درد غریبی عارض شد ، بدو عیقه چون سمنان رسیدیم ، تا زمان بهبودی آن بباژ ماندن از کاروان ناچار گردیدیم ؛ و چون توس ترکمان هم باقی نمانده بود ، در آمدن ^۸ مخطوری بددم * اما درویش سفر برای اینکه از لاذیذ طهران باز نماند ، در سمنان نماند *

¹ *Hār* "mad" (of a day).

² *Imrūz rūza nīstam* (m.c.) "I'm not fasting to-day." *Rūza rū khurdan* (m.c.) "to break the fast."

³ *Mumidl-i hayāt* and *mufarriḥ-i zāt* are expressions that occur in the *Gulistan* (Preface). During the fast Muslims may not even smoke. Some Persians who are not strict about keeping the fast, will still abstain from wine during the month. A dervish told the writer that he daren't drink wine by day during Ramazan as his wife could detect the odour. But for the women the custom of keeping the fast would rapidly die out in Persia. Nothing can be more dreary than a Persian city by day during the month of Ramazan: the shops are not opened till the afternoon; night is turned into day and every Muslim tries to pass as much of the month as possible in sleep.

⁴ *Valāyat* (= *valī būdan*), usually applied to 'Ali only.

⁵ *Dāšt* for *mī-dāšt*: the imperfect of *dāshan* and *būdan* seldom used in modern Persian.

⁶ *Sāra-yi Baqā* (1st sura) - 'count other days in place of them' Many Persians go on a journey to avoid the fast: they pretend that they will fast extra days at the end of the month (*qaza kardan*).

⁷ Note the *izafat* after *yār*.

⁸ *Makhtū* "danger, risk."

در نزدیکی شهر در مقبره، تخت پوست خود را انداختم، و بعد از درویشان
 ۱ نفیر کشان و دیا هو، یا من هو، یا من لیس، ^۲ نَادِ عَلِیَا مَظْهَرِ الْعَجَائِبِ، گویان
 بنای نعره کشیدن و نفیر زدن گذاشتم، تا مردم از ورودم خبردار شوند * چون
 هیأت خود را قلندرانه و عجیب و غریب آراسته بودم، اعتقاد این بود که فسون
 و مکرهای آموخته‌ام در آنجا خوب بخروج می‌رود *

دو سه زن پیش بدعا گرفتن و تعویذ نویساندن می‌آمدند، و هدیه آنان هم
 از هاست و عسل و میوه بیش بود * درد کمرم ^۳ بنوعی شدت کرد که زمین‌گیر
 شدم و بجزستجوی طبیب اقدام * معلوم شد که در سیمان کسبیکه مصلح طبابت
 بدورود، دو کس است، دلاکی و نعلبندی * دلاک بخون گیری و دندندان کنی
 و شکسته باندی مشهور بود؛ نعلبند بحکم سر رشته در بيطاري، در معالجه
 انساني نیز مداخله میکرد * گیس سفیدی دیگر یعنی فرّوتی پر گوی و کم شوری
 بود * بعد از قطع امید از هنر دلاک و دست و پنجه نعلبند، ناو مراجعت
 می‌نمودند، و اعمال او را از معجزات انبیای ^۴ بنی اسرائیل می‌شردند * این سه تن،
 هر سه سر وقت من بیچاره آمدند؛ هر سه متفق بر اینکه ”این درد کمر از سرما
 است؛ و چون گرما ضد سرماست، بهی او را ^۵ علاجی بجز داغ نیست“ *
 نعلبند را بجهت آشنائی باشن جراح قرار دادند * جراح، زنبیلی زعال، نا دم
 و سیخی چند بیاورد، و در گوشه مقبره سیخها را سرخ کرد * بعد از آن مرا وارونه
 انداخت و با آداب هرچه نامر رعشق * چارده معصوم، چارده جای کمر را داغ کرد *

1 *Nafū* "horn; also a blast on the horn."

2 These are dervish cries: *yā hū* "Oh Ho," etc. *Nād-i 'Alī* is a Shī'ah amulet:—
 "Call on Ali, the manifestation of wonders!

Help from trouble you will obtain from him!

For quickly does he remove grief and pain!

By Muhammad's mission and by his own sanctity!"

Nād-i 'Alī Persian, for the Arabic نَادِ عَلِیَا "call on 'Alī."

3 In m. c. *bistārī shudam*.

4 *As* should be *and*; *kas-i kī* should be *kasān-i kī* and *bi-l-ū* should be *bi-d-
 ishān*.

5 *Shukasta bandi* "setting broken bones."

6 The miracles of the Old Testament are mentioned in the Quran.

7 "Persians, like Indians, have a passion for firing things. Horses with a
 Plimsoll line are not uncommon. If an official casts covetous eyes on a horse, it is
 sometimes branded for the sake of disfigurement.

8 *Chahārdah* = the twelve Imams and Muhammad and Fatimah.

وقتیکه ^۱ داغ ^۲ سبیلهای سرخرا برگردی من می چسباید و من از ننگ دل نهره و فریاد بر می آوردم ، حاضران دهم را میگردنند که " صدا در میآورد که خاصیتش باطل میشود ، " * خلاصه تک و تنها در آنگوشه افتادم ، و از ترس بی بوسه‌وار ماندن ، پای بیرون نهادم * ^۳ مبالغه کشید تا جای داغها ده شد و من بهبودی یافتم * همه را اعتقاد اینکه بهبودی من بجهت موافقت اعداد سیخها با اعداد چهارده معصوم شد ؛ و کسی را شک نبود که آهن سرخ نیز از آلات معجزه است : اما من خود نیک میدانستم که طبیب دردم راحت در آن گوشه بود ؛ ولی از ترس ، نفسم در نیامد تا خاصیتش باطل نشود *

پس از آن ، باز راه خود پیش گرفتم ؛ اما پیش از راه افتادن خواستم یک هنر آزمائی کنم * قدری معرکه دیدم * در دم دروازه بازار ، در میان راه ، در میدانچه که در وقت ظهر ^۴ دیک قنبلان بود ، شال و دستمال خود را گسترده ، ^۵ باد برق ، هنگامه را گرم کردم * جمعی با گردنهای کشیده و چشمهای دریده ، دهانها باز ، پیروانم را گردنند ؛ و من در میان ، قدم زنان ، ^۶ تعلیمی در دست ، این حکایت که در زمان دلاکی خود آموخته بودم ، بدین گونه نقل کردم : —

" ^۷ روایان اخبار و ناقلان آثار چنین روایت کرده‌اند که در ایام خلافت هرون الرشید در بغداد دلاکی بود ، علی صقال نام ؛ ^۸ آشنای ماهر و چیره دست که چشم بسته سر توشیدنی و مورچه پی زدی * هیچ کس نماند که سرش را تفراشید * از کبریت مشتقریان و ازدحام دکان ، گستاخی ^۹ بر آن عارض شده و غرورش بر آنداشت که بجز بزرگان کسی را ^{۱۰} محاکمی نیکمداشت ، و بجز سر ^{۱۱} سر شناسان و ^{۱۲} بول خورچ کزان سری نیکمداشت * معلوم است ^{۱۳} هیزم همیشه در بغداد گران است * هیزم فروشان بدر

¹ *Dāgh* is the branding iron, *sūz*, better omitted.

² *Mabāligh-i* (pl.) "a long time"

³ No *vazaf* after *istiqād*.

⁴ *Dakk* Ar. "A level place"; in m. c. 'any meeting-place,' (for good or for bad purposes).

⁵ *Bād bi-būq* "blowing the horn"

⁶ *Tu'lim* "a swagger cane"

⁷ *Bar ū*. For *shuda* substitute *shud*, or else omit the *vā*.

⁸ *Mahall guzā-hān* "to pay attention to, to notice": the *ی* here = 'in the least bit.'

⁹ *Sar-shināsān* "the notables."

¹⁰ *Pāl-kharj-kun* "the open-handed; the money-penders"

¹¹ = *Mushhāt* ast

دکان علی مَقَالَ میآمدند، که جمیعت از همه جا بیشتر بود، تا، هیزَم را از دیگران¹ گران تر بفروشد. * از قضا روزی هیزَم کُشی ناشی، از اُسْتادی علی مَقَالَ بی خبر، بار هیزَمی بر خر، از راه دور بیامد و بع علی مَقَالَ گفت 'بیا، و این چوبها را بجز،' * علی مَقَالَ را از شنیدن لفظ چوب² نادرستنی بخاطر آمده بهیزَم فروش گفت 'بسیار خوب فلان مبلغ میدهم، و هر چه چوب بر روی خر تست میخورم، * هیزَم فروش قبول کرد: * صیغه بیع جاری شد * چون بار خرا بر زمین نهاد و بها خواست، علی مَقَالَ گفت 'تو همه چوبها را تحویل ندادی، تا بها بستانی: پالان خرت نیز از چوب، و آنهم داخل معامله است، * هیزَم فروش سراسیمه شد که چوب هیزَم کجا و چوب پالان خر کجا: گفتگو دراز کشید: مناقشه عظیمی برخاست * آخر الامر علی مَقَالَ بار خر و پالان خرا گرفت، و هیزَم فروش را دست تپی روانه کرد که 'هر کجا دلت میخواهد، برو، * هیزَم فروش پیش قاضی دوید * قاضی از علی مَقَالَ و اعمه داشت: * روی نشان نداد * بنزد مفتی رفت * مفتی مشقّری علی مَقَالَ بود: حواله³ بشیخ الاسلام نمود * هیزَم فروش دست بدامن شیخ الاسلام زد: شیخ الاسلام گفت 'در آیات کُقاب و اخبار سنّت در این مسئله⁴ نصّ صریحی نیست تا بشرع و نقل⁵، حکم قطعی در این باب توان کرد، * هیزَم فروش از میدان در نرفت * عریضه نوشت و در روز جمعه، در وقت رفتن خلیفه بمسجد، بالذات، بدست خلیفه داد * دادرسی و عدالت خلیفه را شنیده آید: او را بحضور طلبید * هیزَم فروش بخاک افکند، و دست بر سینه، منتظر حکم خلیفه بایستاد * خلیفه گفت 'ایمرد مزیز! درین دعا، لفظاً، حق با علی مَقَالَ، و معنأً با تست: اما چون احکام شریعت بلفظ قایم، و عقد بیع و شری و باللفظ جاری میشود، پس لفظ مناظ اعتبار است، و گرنه احکام شرح بی قوام، و امور عامه بی نظام، بلکه معاملات مردم مهمل و معطل می ماند، و اعتماد افراد و احاد بیکدیگر از میان بر میخیزد * در عقد بیع، لفظ 'همه چوبها، ذکر شده است، لهذا داید همه چوبها (از حیثیت اینکه لفظ همه چوبها ذکر شده است) از آن دلاک باشد:

1 Because of the notables

2 *Nā-durusti* 'a trick.'

3 The one man says in Arabic, "I have sold," and the other "I have bought."
Merchants only observe this form in large transactions.

4 'He didn't appear; didn't show his face (to the woodman).'

5 *Shāikh* 'l-*Islām* a title given to a mulla in a city.

6 *Naqq* "manifesting; text of the Quran."

7 *Naql* = precedent, i.e., *ānchi az 'ulama'* *naql ast*.

و پالانِ خر تو چون چوب است ، پس از آن دَلاک میشود ، * اما آنگاه خلیفه
هیزم فروش را پیش خrand و سرگوشی سخنی چند باو بگفت که کسی نشنید ؛
و هیزم فروش را خرم و خرسند با خربی پالان روان کرد * .

چون بدینجا رسیدم ، از نقلِ حکایت باز ایستادم ، و کَشکولِ خود را پیش
حاضران یگان یگان بداشتَم که ” اكدون^۱ شی الله فقیر مولا برسد ، تا تَمَمَّه^۲ حکایت را
دازگویم “ * چون معرکه نشیدان را سخت تشنگ^۳ تَمَمَّه^۴ حکایت کرده بودم ، با قسمهای
غلیظ و شدید ، بلکه دشنامهای سخت ، بر آن داشتم چنان که چیز نداده درمیانه
کم^۵ مازد * .

پس گفتم ” آری ، خلیفه در باب^۶ تقاص^۷ بگوشی هیزم فروش بنجوا سخنی
چند گفت ؛ و هیزم فروش زمین خدمت بدوسیده^۸ افسار خربی پالان خود
بگرفت و برت * بعد از چلندی ، مانند کسیکه هیچ^۹ نقار و شکرابی با دلاک
نداشته باشد ، بدکان وی آمد که ” خوب ، اُستاد دلاک ! العاضی لایذکر ؛
اكدون نظر باشقهار و ذمدا ری تو ، من و یکی از رُفقایم میغواهییم لذت اُستادی
و مهارت ترا دریابیم * سر مارا بچند میتواشی ؟ “ علی صقال ، ببخیال ، باو^{۱۰} بطی
نزد برخاست * چون سر هیزم فروش پاک و پاکیزه تراشیده شد ، دلاک پرسید
که رفیقت کو ؟ * هیزم فروش گفت ” اینک ، اینجا است ؛ میآورم “ * پس ، از دکان
بیرون آمد ، و افسار خر را که بدان نزدیکی بسته بود بگرفت ، و بدکان کشید که
” اینک رفیقم ؛ بیا ، سرش را بنراش “ * علی صقال بر آشفست که ” سر مدلِ توئی
تراشیدن برای من کم بود که باید سر خرت را هم بنراشم ؟ ” شوخیت گرفته است
یا ریشخند میکنی ؟ برو ، گم شو ؛ و گرنه ترا با همین خوک بدرک میفرستم “ * این
گفت و هیزم فروش را از دکان براند * .

هیزم فروش شکایت بخلیفه بُرد * خلیفه سرمدگی بفرستاد و علی صقال

¹ *Shai Ullah-i fuqir-i maulā.*

² Or *māndand.*

³ *Taqādd* “retaliating upon one another.”

⁴ *Afsār* “halter, etc.”

⁵ *Niqār* “stabbing with reproaches”: *shakar-āb* = *ranjish*.

⁶ *Tay-i muzil* “settling the price”: *avval tay kun, ba'd para kun* (m c) “first fix the price and then tear (the cloth).”

⁷ “Are you joking with me or ridiculing me?”

را با اسباب سر تراشی او فی الفور بیاروند * خلیفه روی بدو نمود که
 'چرا سر رفیق این مرد را نمیتراشی ؟ مگر قرار تو بتراشیدن دو سر
 نبوده است ؟' علی زمین خدمت پیوسید که 'امیرالمومنین ! راست است
 اما تا کنون ، خر ، رفیق انسان نبوده است : رفاقت انسان (وانگی اهل
 ایمان) با خر که تصور میتوان کرد ؟ ، خلیفه بخندید که 'راست است ؛
 اما تا کنون پالان کجا جزو هیزم بوده است ؟ اشتغال چوب را به چوب پالان خر که
 تصور میتوان کرد ؟ سر ازین حیثیت که سر است ، داخل مقوله است ؛ و چون غرض
 اینمرد از سر رفیق ، سر خر است ، پس سر خری را باید بقراشی : وگرنه سزای
 خویش خواهی دید ، * پس علی مقال با مدالغی صابون سر خر را در حضور خلیفه
 و سایر حضار ، ناریشخند و استهزای ایشان ، سراپا بتراشید ؛ و خلیفه هیثم
 فروشی را با انعامی فراخور حال وی روانه ساخت ؛ و آواز عدالت و داد خلیفه
 بهمان بندگان پیچید *

گفتار چهاردهم

بر خوردن حاجی بابا بیکی، و نتیجه آن *

از سمنان شادان بیرون آمدم * در آن دم بهبودی پذیرفته : جوانی و جمال
بجا : بیست تومان، پس انداز مشهد، در جیب هنرهای اندوخته در بغل : آهنگ
آن داشتم که چون ب طهران رسم، کسوت درویشی را بر اندازم، و با لباسی بهتر از آن
بکاری بهتر ازین، پردازم *

در یک مدخلی طهران با آواز بلند اشعار لیلی و مجنون خوانان، راه می پیمودم :
با کلاه چاپاری از پشت سر در رسید * در صحبت کشودیم * تکلیف نمود که اندکی
آرام کنیم، و غذائی بخوریم * چون هوا گرم بود، غلیمت شمردم * در کنار کشتزار
بر لب آبی نشنیم : اسبش را بکشتزار مردم سرداد * پس، از قاش ازین کیسه
ماست ² چکیده بکشود : و از یک جیب شلوار، دستمالی پراز ³ کته چلاو با دوسه
فانی، و از جیب دیگر کفش و قدح بخواری و کیسه تنباکونی و چند چیز دیگر
باشش هفت کله پیاز خام در آورد : و با اشتبای تمام همه را بخوردیم *
بعد از آن، بوقت جواب و سؤال از کیفیت حال شد * حالت من از سرو وضع
معلوم بود : سرگذشتم دراز بکشید : اما او معلوم شد، که چارپار حاکم استرآباد
است : و موجب حیرت و شادی من خبر خلاصی ملک الشمر را از اسارت ترکمانان
ب طهران میبرد * دلخوشی خود را ازین خبر بچاپار بروز ندادم : ای یک یکی از

¹ *Qish = qarbū* (for Ar. *qarabū*) 'the pommel or bow of the saddle': (*qaltāq* is the whole of the saddle tree).

² *Māst-ı chakida* is *māst* that is strained from water and is therefore hard

³ *Katta chulāū* or *chulāū* or *chilo* is boiled rice without butter or *ghi* - boiled rice in Persia has *ghi* mixed in it.

تجربہ ہم کہ رازِ دلرا بکس نباید گفت * بذا برین بتجاہل چنان نمودم کہ گویا
نمیدانم چنان کسی در دنیا هست یا نہ *

چاپار گفت "ملک الشعراء تا باسفرآباد صبح و سالم رسید: و چون¹ اوضاع
درستی نداشت، خبر بخانوادہ او میبرم، تا برای او بفرستند *، پس، از بغل
خود، دستمال کاغذهای او را برآورد، چون بیسواد بود، از روی گنج گوی بدم
داد تا بخوانم، و از مضمونهایش مطلع شود *

کاغذ اول عریضہ بود پادشاه، مُنشیانہ و مضمون شرح حال گرفتاری و ایام
اسارت او بدین مضمون:—

"تشنگی و گرسنگی ببعده و پایان، و رفتارِ وحشت آزار دهشت و آثارِ ترکمانان
بدین بندہ نابود و ناچیز و ناتوان، نہ چندان صعب التحمل و دشوار بود، کہ
مہجوری از فیضِ حضورِ ساطع² النور، و ظلم و جورِ آن گروه³ نفساں خدا نشناس
نہ چندان مؤثر کہ مہجوری و دوری از کویاں کروی پایاں و عرشِ اسامی⁴ در دریای
سلطنت و شہرباری و گوهرِ کانِ عظمت و تاجداری شمساً للسلطنة والدولتہ
و المعروفۃ والجلالة و العظمتہ والاقبال، شاهنشاه معظم، قبلہ اعظم عالمیان
و عالم، کہ آنقب مدلتش کران تا کرانِ جهان بر مفارقِ جہانیاں گسترده و صیت
شہربارش قاف تا قاف ناکداف و اطرافِ گیتی رسیده است * عریضہ: از خاکپای
توتیا-آسا و عیون-آرای شہشاهی کہ کحل الابصار ذوی الانظار است، متوقع و امیدوار
است کہ بحکم و السابقون السابقون اولک ہم المقربون⁵، مانند سوابق ایام در سلک
مقربان و خدام حضرت قدر-قدرت منغوط⁶ و منسلک گردد و مندلیب خوش-طبع
سخندان و سخندیش باز از سرِ نو در شاخسارِ مدیعت و ستایش و گلزارِ ثناء و نیایش
ذاتِ همایون میمنت - مقرون با نغمهای موزون و آهنگهای گوناگون تا انجام دہر
بوقلمون نغمہ و توانم در آید * و ختم عریضہ بدین بیت بود کہ
"شکرِ نعمتہای شہ چند آنکہ نعمتہای شہ: عذرِ تقصیرات من چند آنکہ تقصیرات من" *

¹ = asbāb.

² 'Raising up light': *nūr sāt' shud* "the sun has risen"

³ *Nasnās* "ourang outang"; (Sindbad's old man)

⁴ This long and intricate sentence—

Very few Persians even can disentangle a sentence like this and they care very little whether it is correct or not.

⁵ *asbāb* is correct or not.

⁶ *Surā-yi Wāq'ah*: 'The most remote are nearest to God' (i.e., the companions of the Prophet, etc.).

⁷ *Munkharaf* lit. "strung" (as a pearl on a string)

کاغذ دوم خطاب بمصدر اعظم بود، که با کثافت بشیره و عقی منکسره، او را مقدار قابانی در میان نوانت^۱ شگرف و بی پایان سپهر عظمت و جلالت، و لنگر گرانی در میان دریای ژرف و بیکران رنق و فتق امور دولت میبشرد، و التماس حمایت و جانبداری داشت * کاغذ سیم بمعبر الممالک قریب بهمین مضمون * کاغذ دیگر بزنش؛ و دیگر * بلله پسرش؛ و دیگر بناظرش بود * مضمون کاغذ زنش، بعد از پارچه تفصیل اندرونی، اینکه "امیدوارم که در وجه رخت و * پخت، مانند ایام پیش، افراط و اسراف ندموده باشی؛ و کدیزان و غلامان را پرستاری نیکو کرده باشی؛ برای من رخت و لباس حاضر کن، که سر تا پا برهنه ام!" * مضمون کاغذ لله اینکه "انشأ الله در تربیت فرزندى نور چشمی دقت و بتعلیم نشست و برخاست با مردم مواظبت نموده^{۱۲} البته نماز و روزه را ترک نکرده است؛ و قاذفون در سواری و * تیراندازی، خاصه در روی اسب، ماهر شده است * " مضمون کاغذ ناظر اینکه "در ترتیب و تدبیر امور خانه و خانه داری، بیش از پیش، نکوش * هر روز بخدمت * صدراعظم رفته از جانب من در دامن - بوسی و چاپلوسی کوتاهی مدام * زنان و کنیزان منوجه شو * ۷ بسیار بختام نروند * در گردش و * تعزیه همراهشان باش؛ پیوره زنان خاصه * ۹ یهودیان را، باندرون راه مده؛ درودیوار اندرون را از شگاف و سوراخ محکم و معمور بدار، زنهار تا از پشت بام با همسایگان گفتگو و مراوده نکنند * لایسم^{۱۰} چهره سیاه باندرون رفت و آمد بسیار نکند * اگر با کنیزی^{۱۱} معمرانه سخن گوید، پدر هردو را باشلاق در آرد * مزدگانی درستی بچاپار مده * "

¹ *Shagrar* "great, glorious."

² *Lala* "tutor."

³ *Rakht u pakht* "clothes, dress": *pakht* is 'a meaningless appositive' (تابع مهمل).

⁴ *Tir-andāzi* "shooting with a gun" (not with bow and arrows)

⁵ *Dar rū-ye asp* "on horse-back." Note that *namada* refers to the tutor and *karda ast* to the son; misrelated participle.

⁶ There is an *izafat* after *šadar*. Possibly in Tehran, the Arabic (and not the Persian) construction is used and the *izafat* is omitted.

⁷ *Ki* understood after *shau*. The omission of the conjunctions *ki* and *agar* is common in *m c*.

⁸ *Ta'siya* = *rauza-khāni* or *shabih*: not confined to the month of Muharram.

⁹ Jewesses sell needles, etc, and consequently have access to the women's apartments: they are therefore employed in intrigues.

¹⁰ "Johar the 'black'" (slave).

¹¹ *Mahramāna* "confidential, secret."

¹² "Misrelated participle"; note obscurity: *namada* refers to the steward and *na-karda ast* to the son.

کاغذها را خواندم ، و باز پیچیده بچاپار دادم : بدستمال خود نهاد *
از ذوق ایصالِ خبر سلامت ملک الشعراء و از گرفتن مزدگانی ، پایش بزمین ^۲ بند
نبود * میگفت ” که از ترس اینکه مبادا دیگری پدش دستی کند و پدش از من این
خبر را برد ، روز و شب اسب ناختم : اسبم لنگ شد * این اسب را که سوارم از
برزگری ^۳ بزور گرفتم ، و اسب خود بدو دادم تا از عقب بیاورد “ *

پس ازین صحبتها ، بر روی چمن نرم ، از شدتِ خستگی و کوفتگی بغواب گوان
رفت * در آنحال مرا بخیال آمد که ” پدش دستی بدین چاپار دشوار نیست : از کار و بار
ملک الشعراء سر رشته کامل دارم * اگر این مزده را من بدم و مزدگانی را من بگیرم ،
چه ضرر دارد ؟ اگر اسبش را میگوئی ، اینقدر که چاپار حق سواری بر او دارد ، منم دارم ؛
وانگهی اسب او را از عقب می آورند “ * پس بی تأمل ، دستمال - ^۴ کاغذ چاپار را کشوده
کاغذ ناظر را برداشتم ، و اسب نرگز ^۵ سوار ، رکاب زنان از راه طهران ، تا او بیدار شود ،
خیلی پیموده بدم *

با خود تدبیر کار را فکر کردم که ” از چاپار یکروز پیشم * بعد از بیداری ،
ناچار است قدری پیاده رود ، تا اسب پیدا کند : آنهم بکند یا نکند * در صورت
پیدا کردن بدهد ، یا ندهد ؛ و چون پیاده است ، حکایتش را داور کند یا نه کنند *
پس بهتر این است که بعضی ورود بظهران ، اول ، اسب را بهر قیمت که بغرند ، بفروشم ؛
و لباس خود را نلبای ^۶ متعارف تبدیل کرده ببهائے اینکه از سفر میآیم ، بدر خانة
ملک الشعراء روم ، و کار خود را هر طور از پیش برود ، به بینم “ * باعتماد رابطه
ملک الشعراء و اطلاع از کار و بار او هیچ اشکالی در تدبیرم ندیدم *

^۱ *Mushahagāni* “ money for good tidings.”

^۲ ‘ Ho couldn’t stand still ’

^۳ In m.o. a guest, asked if he will have any refreshment, often replies *zarar na-dārad* = ‘ I don’t mind if I do ’

^۴ *Dastmāl-kāghaz* (m.o.) ; no *izafat*.

^۵ “ Ordinary, usual ” : he was in the habit of a dervish

^۶ *Barzgar* or *bazrgar*

گفتار پانزدهم

ورود حاجی بابا بـطهران و رفتن وی بخانه ملک الشعراء *

صبح^۱ زودى از درِ دروازه^۲ شاه عبدالعظیم داخل شدم، و فی الفور میدان اسب رفته، اسب خود را بدلال^۳ دادم * از تندی و تیزی او در راه معلوم شده بود که بد اسبی نیست؛ اما بروایت دلال ایقدر عیب داشت که اگر میگفت میدادم، باز خیلی اندوخته بودم. میگفت که ”درآب - خسب و هرون^۴ و تنگران^۵ و قاپو^۶ زن، سکندری خور، و کچ کول^۷، و کاهل، و کمره^۸ و چپ^۹ است، و ابلق هم دارد؛ دادانپایش را هم داغ کرده اند“ * خلاصه بقول او هر صفتی که باید اسب نداشته باشد، داشت. و بالعکس؛ اما چون با این صفات او را نا زین و یراق بنج تومان

¹ "Very early."

² The railway now runs from this gate to the village of the same name about five miles off. This is the only railway in Persia.

³ *Harūn* "restive"; but in m. c. "hardmouthed, a puller"

⁴ *Tāpūgh zadan* "to brush" *Pā-māl* "brushing with the houghs" (of donkeys). *Tang-rān* seems to mean in m. c. *shahwār bāz nist*, i. e., 'with the hind legs too close together.'

⁵ *Stikandari khurdan* "to trip." *Kaj-kāl* (adj.) "boring": (*kāl* "shoulder").

⁶ *Chap* "with the off fore white and both hind white"

Agar du pā-yash safid u yak-i dast-i rāst

Savāri bar ān asp kardan khata 'st

Du pā-yash safid u yak-i dast-i chap

Suzāvār-i shāhān-i 'Alī nasab

and

Du pā-yi safid u yak-i dast-i rāst

Ma-rau nizd-i u kū nishān-i balā 'st

are common sayings.

⁷ *Ablaq*: I do not understand the application of this word: possibly it is a copyist's error

⁸ *Vice versa*

بها سانجید، من متعیر شدم * چون من بیدرنگ قبول کردم و متعیر شد * نیمه بهار داد
و برای نیمه دیگر خری نیم مرده خواست بدهد * قبول نکردم و او قبول کرد که
باقی نهییه بماند * چون فرصت چانه زدن و چند و چون نداشتم، بزودی
سر^۱ معامله را بهم بسته^۲ و راه بازار گرفتم * کلاه^۳ پایانی خریدم و تاج درویشی را
در بغل نهفته بصورت مسافران بسراغ خانه ملک الشعراء رفتم *

خانه ملک الشعراء در یکی از محلات پاکیزه طهران بود : اطرائش باغچه :
باغچه‌هایش پراز درخت سقیدار و انار : رو برویش خیابانی با آب روان و درختان بزرگ
چنار : اما از زبان حال خانه، غیبت صاحب خانه دانسته میشد * در خانه نیم باز
ناروخته و بی صدا : در باز،^۴ آثار آبادانی کم : و این معنی بامید مزدگانی دلیلی
ناخوش * بدلا خانه سردر^۵ رفتم * مردی پنجاه ساله دیدم بر روی نمد، قلیان
بر دست : بنظر هم آنکه می جستم (یعنی ناظر) آمد *

با آواز بلند گفتم ”مژده ! مژده ! خان می آید * “
ناظر گفت ” یعنی چه ؟ چه میگوئی ؟ چه خان ؟ کی ؟ کجا ؟ کو ؟ “
چون ماجرا بیان کردم و کاغذ را نشان دادم، با شادی دروغ، باندوه راستین
فرو رفت *

ناظر : — ” ترا بخدا ! راست است که خان زنده است ؟ “
من : — ” بلی، و خیلی هم : چنانچه فردا چاپارای دیگر با تفصیلی بیشتر از
آن من، تا عریضه از خان پادشاه، تا نامه چند باعیان دولت میرسد * “
پس سراسیمه، دیوانه وار، بنا کرد بحرفهای پا در هوا^۶ زدن که ”عجیب و فریب !
خدایا، چه خاک بر سر کنم ؟ کجا بروم ؟ چه بکنم ؟ * “

همینکه سراسیمه گیش^۷ اندکی فروکش کرد، خیلی کوشیدم تا بفهم این خبر
شادی، چرا سبب اندوه او شد * اینقدر گفت که ” همه کس را^۸ اعتقاد این بود که

¹ Sar = 'lid.'

² This is pleonastic.

³ In m.o. *puḡḡ-puḡḡ*, a large black lambskin hat, barrel shaped; worn by farrashes.

⁴ *Dar bāz* = 'when the door was opened.' Also there is an ellipsis of the word *khāna* before *nā-rūfta*.

⁵ *Sar-dar* is, I think, the garden gate or garden entrance.

⁶ *Harf-hā-yi pā dar havā* (m.o.) "useless exclamations."

⁷ *Sarāsimagi-yash*.

⁸ No *isafat* after *'itīqād*.

خان مرده است : حتی زنش هم در خواب دیده بود که دندان^۱ آسایش (همانکه همیشه درد میکرد) افتاده است ؛ * لهذا حکماً نایستی مرده باشد ،^۲ که پادشاه نیز همین را گفته است * این که مرده است ، نمیدانم چرا مرده است “ *

گفتم ” خوب ! حالا که میگوئی حکماً باید مرده باشد و پادشاه نیز گفته است ، حکماً مرده باشد * اما آنچه من میتوانم گفت این است که شش روز پیش ازین در استرئاد زنده^۳ بوده است * انشاء الله هفتک^۴ دیگر با پای خود بادیات و اظهار حیات خواهد آمد “ .

پس ، متعجب و متفکر ، آهی کشید که ” هرگاه حالت واقع اینجا را^۵ با یقینی مرگ او بشنوی ، هر آئینه از سرا میمگی من متعجب نخواهی شد * اولاً پادشاه اموال او را ، از خانه و برگ^۶ و ساز ، حتی اموال جاددار مانند کیزان^۷ گرجی نه بره - خره^۸ علی میرزای شاهزاده بخشید * ثانیاً دهش^۹ مصادره شد و با اعتماد الدوله رسید * ثالثاً منصبش بپیرزا فضولی^{۱۰} وعده داده شد * ۷ قوز نالای قوز اینکه زنش ، بعد از آن خواب ، الله پسرش را شوهر کرد * حالا حقدارم که سرا سیمه شوم یا نه ؟ “ *

گفتم ” بلی ، تو حق داری ؛ اما مرده گانی من کو؟ “ *

گفت ” اما درین باب دستت از کیسه^{۱۱} من بجائی ندد نیست ، چرا که این خبر زندگی که تو آوردی برای من بدتر از خبر مرگست * وقتی که می آید ، بیا ؛ از خودش بگیر “ *

پس نامید اینکه وقتی که می آید نیایم ، از خودش بگیرم ، ناظر را مشغول بفکر و حیرت خود گذاشتم ، و از خانه بیرون آمدم *

بیت

مشکی از اشک بدوش مرده دارم شب و روز . : داده^{۱۲} عشق تو بمن منصب سقائی را

1 " Her back tooth, grinder." Kt " because."

2 Should be *bād*.

3 Bā = ' in consequence of.'

4 Barg u sâz " furniture and utensils."

5 Narra khar = " jackass "

6 Muqādara " fining," here seems to mean ' confiscation.'

7 Qiz-i bālā-yi qūz ' to crown all ' ; lit. a hump upon a hump

8 ' Your hand is tied to nothing from my purse.'

9 Mashki az ashk is a metaphor for ' tearful eye ' ; ' ashk is the subject to *dāda*

گفتار شانزدهم

تدبیری باسنتقبال حال و دو چار شدنش بدعوا *

قرار بر آن دادم که منتظر ورودِ شاعرِ شوم و بهمت¹ او گاری بدست آرم که با نفوی و پرهیزگاری لقمه نانی نکفم آرم؛ و بی آنکه حیل و دسایس آموخته را بکار برم، به پیشرفت کار و بار خود پردازم؛ چه از معاشرت بی² سرو پایان و زندگی عوامانه دلنگ شده بودم * از امثال و اقران خود، کسانی را در درجات عالی و مناصب بزرگ میدیدم، که من در نزد آنان مردی بودم؛ و پیش از آنکه بهیچ منصبی برسم، طرح صدارت عظمی³ ریخته آنچه در وصول بآن پایه باید نکم، همه را ترتیب دادم *

باخود میگفتم که "خوب؛ پیشخدمت ناشی اسماعیل دگ طلایی،⁴ با آن کدائی، اول که بود؟ مگر بجای یک فراشی⁵ شلخته بود؟ نه از من⁶ برازنده تر است، و نه از من زیان آور تر * اگر بسواریش بنازد، غالب آنست که مثل من آدمی در زیر دست ترکمان دار⁷ آمده با او براری میدواند⁸ * معیر الممالک که صدوقهای پادشاه را از طلا می انبارد، و ظاهر⁹ از خود را هم خالی نمیگذارد، چیست؟ البته پسر دلاکی بیای پسر نقال میرسد؛ بلکه من بالنسبه¹⁰ از و بهترم، چرا که من نوشتن و خواندن میدانم و¹¹ سرکار تقلب مدار ایشان (العده علی الراوی) قر را از پر¹² فرق نمیکند *

1 "Help."

2 *Bi sar u pa* "not respectable"

3 "I laid (in my imagination) the foundation of the Prime Ministership."

4 *Bā ān kaza'i* "with his being so and so"

5 *Shalakhṭa* "a kick on the backside."

6 *Burāzanda tar* "superior."

7 *Bār ānada* "brought up"

8 Correct but in such sentences modern Persians incorrectly use the 1st Pers. (*mī-tavānam*)

9 *Zāhir* = "as is evident": *az khud rā* = *az ān-i khud rā* "his own."

10 *Az* incorrect for *bi*: a confusion of thought.

11 *Savkār* = H. E.

12 *Hirr rā az pirr na-dānistān* = "not to know anything; not to know the right hand from the left; not to know one's a—e from one's elbow"

با وجود این ، هرچه دلش میخواهد میخورد و مینوشد ؛ و هر روز لباسی دیگر می پوشد * بعد از شاه کسی بقدر او زن خوشگل ندارد * نصف نقد هنر ، و جنس خرد من ، در او نیست : و اگر بعرف این ¹ و آن اعتماد بتوان ، نه خر ، بلکه خر با تشدید ² است * “

عزیز بھرائین افکار ، و پشت بدیوار ارگ ، چنان ذهنم باین بزرگی موهوم مصروف شد که بیکبار بی اختیار مردم را ³ تله زبان و دور داشت کتان برای افتادم ، چنانچه گفنی مردم بواسطه آن * داعیه های جنون آمیز بھرمتم دچار بودند * یکی بھیرت میگزیرست و دیگری فھشم میداد ؛ و یکی بچشم دبوانگی نگاہم میکرد * چون از آن بیخودی بخود آمدم ، رخنهای خود را پاره پاره دیدم و بحالت خود خنده ام گرفت * رو ببازار کهنه - فروشان رفتم تا لباسی نوکم * گفنی در اولین قدم مهر ⁴ خوبشم * ناگاه درمیان راه ازدحامی دیدم ؛ درمیان ازدحام سه زن بشدت تمام بیکدیگر آویخته دشنام میدادند * صف تماشاگران را دریده بمیان ایشان خزیدم * چه دیدم ، من بغت کور ، که چایار رو دست ⁵ زده ام با بزرگو دلال در سراسب و زین و یواق نزاع میکنند *

بزرگو : — ” این اسب از من است “ *

دلال : — ” همه آنها از من است ؛ بکسی دخلی ندارد * “

دیدم که سخت لاثمی دوچار شدم : خواستم آهسته بھجم * ناگاه چشم دلال بمن افتاد * برشالم گرفت که ” ایدک فروشند ؟ اسب “ * همینکه چایار مرا دید همه بقی و باران مزاحه برفیق من ریخت ؛ و کم مانده بود که کلامم ⁷ را برنایند * صدای ” راهزن و دزد و ناکس “ بزرده گوشم را درید *

این میگوشت ” اسبم را بده “ *

آن ، ” زین و براقم کو ؟ “

¹ *In u ān* ‘this person and that’

² *Khar-i bā tashdīd* ‘doubly an *akh*, an emphatic *akh*’

³ *Tana-zunān* ‘shouldering off’

⁴ “Pretensions.”

⁵ In the English—“as the first step towards my change of life.”

⁶ ‘Whom I had outwitted’

⁷ ‘*My kulāh*,’ i.e., ‘all I had’ *Kulāh-i kas-i bādāshān* (in c.) also means, ‘to get the better of anyone; to come off best’ (in an argument; in an agreement, etc.).

آن دیگری، "پولم را پس نده" *

مردم همه "این پدر سوخته را بپرید یا بشرع یا بعرف" *

هرچه فریاد کردم و سوگند خوردم و انکار نمودم، فائده نکرد؛ هرچه التماس کردم و روی ملاهت نمودم، سودی نداد: درده دقیقه اول معال بود کسی گوهی بعزتم دهد؛ از هر^۱ سری صدائی برمیخواست *^۲ چا پارِ خیلی داغ دل داشت و حق هم داشت * بزرگرمیگفت "ظلمیکه بمن شده بهیچ کس نشده است"، و راست میگفت * دلال با هزار زبان دشنام میداد که "مرا فروفتی؟"، اما چندان حق نداشت * تا اولی نرمی و مدارا برخاستم؛ و دومی را دلداري دادم؛ و با سیمی^۳ مدعی شدم * بچاپار گفتم "آغا جان! دعوی توست چیست؟ زین و یراقت میخواهی، اینک زین و یراق تو صعیج و سالم: نه کسی خورده، و نه کسی رده؛ بردار و برو" * بزرگرا گفتم "دانا! تو اسب را زنده جسنه؟ ناز شکر خدارا نمیکنی؟ برو کلاه را بهوا^۴ بینداز که دستت بدمش رسید * این اسب تو، بگیر و برو: صدایت در نیاید" * اما تا دلال شروع کردم بمناقشه و منازعه، که "تو چرا میخواستی مرا گول بزنی و خری نیم مرده بجای^۵ نیم اسب زنده بمن بدهی؟ اگر همه پول اسب را داده بودی حق دعوی داشتی؛ اما حالا حق دعوانداری" *

خواستم پولش را دهم، نخواست، که "از دیروز قانگون خرج اسب را کشیده ام؛ باید بدهی" * بنابر این، دعوا رنگ دیگر گرفت؛ و برهان قاطع هیچیک را، دیگری قبول^۶ نمیکردیم * در آخر قرار دادیم بحضور داروغه رویم، تا طی دعوا بروفق قاعده شود *

داروغه در میان چارسو در سکوتی نشسته، و^۷ چونک داران بقصد جان مجرمان، ترکهای بلند در دست، مهدای چوبکاري، در بیرواموش ایستاده * با تظلم تمام در دعوا کشودم، و صورت واقعه را بیان کنان پای افشردم که "این دلال میخواست

^۱ *Har sar-i* = 'each person; each mouth.'

^۲ 'The poor *chāpār*': *dāgh-i dil* "rage."

^۳ 'Quarrelled with'

^۴ A common m. c. expression, i. e., 'to throw the hat into the air,' (from happiness).

^۵ Because half the price of the horse had been paid in cash.

^۶ Note concord: should be *namī-kard*: Anacoluthon

^۷ (*chūbak-dāi* (in m. c. *shāgird chūbakī*), "armed with a little stick"

^۸ Either *bādant* should be inserted here, or else *būd* should be inserted after *nishasta*.

مرا بفربید ؛ و چشمها بهچشم بجای اسب خر بمن بدهد : نیمه پول را نداده باز میگوید 'اسب دزدیست' و مغارچ آنرا از من میخواهد " * دلال میگفت " در صورتیکه اسب دزدی در آمده است ، اگر چه نیمه پول را نداده ام ، اما معامله باطل است * من چرا خرج اسب دزدی را کشیده باشم ؟ "

چون مسئله خیلی شاخ در شاخ بود اوقات داروغه تلخ شد و گفت " این عقدها در شرع گشوده میشود " * ناگاه پیر^۱ مردی سر از گوشه بر آورد که " گریه که از دست گشوده میشود چرا باید بدندان زحمتش ادا^۲ ؟ هر وقت دلال نصف پول اسب را داد^۳ ، حاجی هم مغارچ اسب را میدهد " * حاضران^۴ علی العیا پسندیدند ، و صدای 'باری الله ! باری الله ! ' بلند شد * داروغه ، از طی دعوا خوشنود ، گفت " بروید ، صلح کنید " *

پس بجستی و چالاکی پول دلال را دادم و قبض رسید گرفتم * آنوقت^۵ یاروسر حساب شده که چه خبر است ، فکری کرد و بمن اقبال از من کشیده^۶ ، بداروغه بند کرد و گفت که " من این حساب را نفهمیدم : چه طور باید نصف پول اسب را بدهم تا او مغارچش را بدهد ؟ گوی بدر این داروغه سگ نشید^۷ که بدقدر کار را^۸ زیرو رو میکند که آدم نمی فهمد چه گفت و چه شنید * خیلی مردکه احمقی است * این قدر که من طریقه راستی و درستی را میدادم او^۹ طریقه عدل و داد نمیداند * "

¹ *Pir-i mard ī* : in m.c. there is always an *izafat* after *pir*.

² A common saying

³ *Har vaqt—dād* "when he shall have paid."

⁴ "Blindly," i.e., without reflection

⁵ *Yār ū* m.c. (for *yār*) somewhat corresponds to the Irish "boy."

⁶ *Bu-dāragha band kard* "fastened on to the Darughā."

⁷ In m.c. usually ——— *bu-rūnād*.

⁸ *Zir u rū*, m.c. for *zir u labar* "upside down."

⁹ 'He knows less of the administration of justice than I (a copier) do of honesty.'

گفتار هفدهم

رختِ نو پوشیدن و بگرمابه رفتن و بشکلی دیگر پدیدار

شدن حاجی بابا *

پس گریبان خود را از دست بلائی که با دست خود تراشیده بودم خلاص کرده خود را تهیّت کنان ، از نو ، بازارِ کنه فروشان رفتم * در اولین دکان ¹ جبهٔ سرخ دیدم * بگمان آنکه با آن جبهٔ ، مانند صاحبانِ جبهٔ ، صاحبِ اعتبار میشوم ، پرسیدم که ” این جبهٔ بچند ؟ “

دکان دار مرا پایم را نگرِست و گفت ” این جبهٔ سرخ را میگوئی ؟ “

گفتم ” بلی * “

گفت ” برای که ؟ “

گفتم ” برای خودم * “

گفت ” بچند میخوری ؟ ترا با این هفت * جل - انار نا این جبهٔ چه کار ؟ این جبهٔ مخصوصِ خوانین است * “

کم مانده بود تراشورم ، و سر و مغزِ کنه فروشِ بر کوبم * ناگاه دلالی با بچهٔ لباسِ مستعملِ گذشته : ² ” ترغِم دکاندارِ او را صدا زدَم * پیش آمد * دکاندار از هرزگی ³ خویش اِشیان ، هرچه صدا زد جواب ندادم * دلال مرا بدالان

¹ Red jubbas, it is said, were worn as late as ten or twelve years ago.

² *Jul-ambār* "bundle of clothes, ragged."

³ "To spite the shopman"

⁴ *Haragi* "absurdity; indecency"

مسجدي برد و بقیه را بکشد : کلبه¹ کمر چین سنجاب کشمیری دوگمه - زر - اندود دیدم : خوشم آمد ، قیمتش پرسیدم * دلالِ اوّل² * سلیقه مرا ، بعد از آن فاخري لباس را بستود ؛ و قسم خورد که مال یکی از فرّاشان خاصه شاهي است ، و بیش از یک دو بار نپوشیده است * چون در بر کردم ، فریاد کنان گرد سرم برآمد که ” * ماشاء الله برانزنگي و خوش آیندگي لباس ! ” بنو ایشاخ گل این رنگ قبا میافند “ * نخواستم جلو او را باغل کنم * شالي کشمیری نیز خواستم : شالي نیرون آورد ، با همه رفو هزار سوراخ ؛ و بهزار و یک نام خدا قسم خورد که ” مال یکی از بانوان حرم شاه است ، و از گوانی بخت ارزان³ میفروشد “ * بغرور خریدن شال دانهی حرم شاه ، بقیمتی که نان شالي نو کرمانی میتوانستم خرید او را خریدم * پس خنجري ناقي ماند : * او را هم دلال تحصیل کرد⁴ * چون بدان گونه مجلل شدم بدلال اظهار خرسندي مکملی کردم و دلال هم قسم خورد که ” امروزه در طهران⁵ برانزنگی تو نیست “ * چون سر حساب آمدیم معامله رنگ دیگر گرفت * دلال قسم خورد که ” من آدم درسیتم و از آنان نیستم که صد بخوایم و پنجاه بگیرم⁶ خدا یکیست و حرف یکی * برای لباس پنجتومان ؛ برای شال پانزده تومان ؛ و برای خنجر چار : همه باهم بیست و چهار تومان * “

از استماع بیست و چهار تومان همه حارت خوشنودی فروکش کرد * خود را سرزش گزان خواستم از خیال تغییر لباس بگذرم * شروع بکندن لاینها نمودم * دلال دستم را گرفت که ” چه میکنی ؟ مگر گران نظارت آمد ؟ خیر یک⁷ عازش را نه بیام که آنچه گفتم سرمایه اش است * خوب ! میفروای چند دهی ؟ “

1 *Kamar-chîn* "planted at the waist."

2 *Salîqa* "good taste"

3 When praising the beauty of a child or admiring a horse, etc., etc., a Persian says *mā shā' Allah* to avoid the evil eye. Should the phrase be omitted (such an omission may cause offence) the owner will probably enjoin the speaker to add it, saying '*mā shā' Allah bi-qu, bi-gū*'

4 For *ân râ*.

5 "Procured."

6 *Ba* "equal to."

7 *Bi-gram* . should be *bi-qirand*

8 'May I never see the benefit of a single *ghâz*, if I have not asked you the stock price only.' A *ghâz* is five *dinârs* (fifty *dinârs* = one *shâhi*: the *dinâr* is an infinitesimal and imaginary coin).

9 A good example of *Tazâdd u Tabâq Antithesis*.

گفتم "با آن قسمهای نوچه بگویم که خدا را خوش آید؟ خوب، پنج تومان میدهم"، * دلال با 1 استغنا قبول نکرد: من هم با استغنا لباسها را پس دادم *

چون بقیه خود را بست و در ظاهر از کار گذشت، روی بمن آورد که "رفیق! من * از تو خوشم آمد * دلم میخواهد خدمتی بتو کنم که بپردازم نمیکم * هرچه نانا باد، ده تومان بده *"، باز قبول نکردم * عقبت با چانه بسیار بشش تومان گذراندم که یک نومانش را برای خود قبائی بخرد * گفتار با کردار بیکبار تمام شد *

و داعم کرد و من با خریدهها در دستمال برای عوض کردن، بعمام رفتم * در سراسر کفشی ساعری پاشده - بلند هم با زیر - جامه و پیراهن قصب آبی * خریدم * چون داخل حمام شدم کسی بمن اعتنائی نکرد * گفتم "ای پدر سوختگان! بگذارید من از حمام با آن رختهای نوییون آیم؛ بتعلق خواهید دويد * " در حمام کسی نکسی نبود، و از هر سري صدائی در میآمد * من نگاهی به پهنی سینه و باریکی کمر کرده، بخود نالیدم که "باز آفرین بخودم! همه چیزم بجاست * " دلاکی خواستم نوره و حذا و رنگ آورد * دست و پارا * حنا و زلف و ریش و سبیل را رنگ بستم * مشت و مال کاملی کرد و کیسه مکملی کشید * بهوای اینکه بعد از بیرون رفتن، رختم نو است، هر ریشخندی که کرد خود را مستحق آن شمردم؛ یعنی * ریش خود خریدم *

گفت "عجب ساعت مبارکی بعمام آمدی؛ کسی از اصفهان خبری؟" 7 گرگانی برای شاه آورده بوده است: شاه خلعتی نو داده است * منجمان این ساعت را برای پوشیدن خلعت او اختیار کرده اند * خدمتش را من کردم: خیلی انعام داد *

1 'With independence'

2 "I like you." Anacoluthon

3 "Blue."

4 'No one was anything to another; all equal' *Kas-i dar khayāl-i kas-i na-būd* (m.c.) = *kas-i multafit-i kas-i na-būd*.

5 *Hinnā** (vulg. *hīnā*) dyes the hair a fine chestnut or copper colour. *Rang* is generally applied to the indigo dye which mixed with *hīnā* dyes the hair a blue-black. *Rang* however is used by people with grey hair.

6 *Bi-rish-i khud kharidan* (m.c.) "to take or to apply to oneself (of praise, abuse, etc.)"

7 The village of Gurgūb is famous for its melons.

چون لُنگ خشک آورد و بسر^۱ بینه ام برد با چه لذتی لباسهای خود را تماشا میکردم ! هر پارچه که از آن می‌پوشیدم ، یکبار از سر نو جوان میشدم * هرگز لباسی حریر نپوشیده بودم * زیر جامه قصب را خیلی * منسجمانه پوشیدم ، و بهر طرف مینگرستم که نه بینم صدای^۲ خشخش از آن میشوند یا نه * کلاه قاجاری را^۳ شکسته بروی گوش نهادم ، و شال را^۴ چوژه - گره بستم و سرش را از پیش روی آویختم * چون خنجر را بکمر زدم ، دیدم راستی رختی به از رخت من ، و وضعی نه از وضع من نیست * چون^۵ دلاک آئینه بدستم داد که ” یعنی بول باید داد “ یکساعت تمام بریش و^۷ زلف خود وررفتم * مزد حمام را^۶ بَدک ندادم * پس لباسهای کهنه را بدلاک سپرده :—

بیت

‘ خود ز حمام آمدم بیرون .: . بطریقه که از خُم ، انلاطون * ‘

1 *Bina* = *jāma-kun* “ the place in the *ḥammām* where the clothing is removed. *Am* = *marā*.

2 ‘ With an air of distinction, importance.’

3 *From frou*.

4 *Shikasta* ‘ made a fashionable dent in it.’

5 *Jauza-girih* is a special knot.

6 In Persia it is the *jāma-dār* and not the *dallāk* who brings the glass. Tips are placed on the glass. (The translator made this translation when in Turkey) In Persia the *dallāk* is usually tipped after the *jāma-dār*, the tip being slipped into his hand. The fee for the bath is paid to the *ustād* or manager as the customer leaves, the fee being placed on the box at the door.

7 ‘ Was lost in the reflection of my beard and curls’ *Man bi-sar u kalla-yi khud var raftam* (m.o.) “ I studied myself in the glass ” : *var* = *bar* = *beard*.

8 *Badak* (dimin.) : “ not bad,” i.e. , ‘ rather good.’ *Litotes* or *Meiosis*.

گفتار هجدهم

ورود ملک الشعراء بطهران و چگونگی رفتار آن با حاجی بابا *
پس بدر خانه ملک الشعراء رفتم تا به بیدم چه خبر است * جمعی انبوه بر
در خانه میگفتند که ملک الشعراء با نردبان از پشت بام بخانه رفت ؛ چرا که خبر
مرگش رسیده بود و هر ا کرا خبر مرگ برسد ، از در داخل شدن او را نشاید *

مبارکباد قدومش گفتم : اولاً نشاخت * چون خود را شناساندم ، ناور نکرد
که : کهنه - مرقعی مثل من شیراز نو پذیرفته باشد *

خانه شاعر از چاپلوسان و خوشامد گویان پر ؛ و از آنجمله میوزا ^۱ فصول
بود که منصبش را دو وعده داده بودند * میگفت " جناب ملک الشعراء ^۲ جای
شما خالی ؛ جای شما هزار مرتبه خالی ؛ چشم ما روشن * " ناگه در بشکون ،
و فرآشی از جانب بادشاه بیامد که " بحضور باید رفت * " شاعر با همان لباس سفر
چکمه در پا ، گرد آلود ، بحضور رفت *

حاضران از هم پاشیدند * من هم با نیت مراجعت فردا ، بیرون
آمدم * بناظر ^۳ معهود درخوردم : چندان بنظرم شد دل و خرم نیامد * گفتم
" ترا بخدا ! دیدی که خان نمرده است ؟ "

آهی کشید که " راست میگفتی ؛ خدا عمرش بدهد * برای ما هم خدا
بزرگست * " این بگفت و با دل پر درد رفت *

¹ *Har kirā* should be *az kar kī*.

² *Kuhna-muraqqi'* = "an old patched garment" (Haji Baba was in rags when with the Turkomans). *Muraqqi'* also means a portfolio. An example of the figure *ihām* or *taariya* a form of Syllepsis.

³ *Fuṣūl* "meddling, officious; also a bore."

⁴ *Jā-yi shumā khālī* (or *sabā būd* "we missed you."

⁵ *Ma'hād* "known," i.e., previously mentioned.

منهم باقی روز را پیدا و درازی کوچه را گزکنان بیازارها و^۵
 خانه که دگ تنبلان است رفته * در در خانه ، سخن مراجعت شاعرو التفاه
 در حق او بود * بنا بر روایتی ، پادشاه باز باور نکرده بود که او زنده است
 و گفته بود که بایستی مرده باشد * بر روایتی دیگر ، از ورود او خشنود ،
 ده تومان بقاصد مرده گانی داده بود * اما حقیقت^۱ نفس الامر اینکه ، چون
 قضیه مراجعت شاعر را معاملات سابقه پادشاه^۲ مانع الجمع بود از این معنی
 خوشی نداشت : اما پادشاه شعر و شاعری میلی داشت و شاعر هم در ایام
 اسارت در میان ترکمانان ، با تفکر بسیار قصیده بدیهه در مدح شاه ساخته بمحض ورود
 خوانده بود * قضیه مانع الخلو^۳ شده ، پادشاه نتوانسته بود از او در گذرد *
 پس اصواج فیوضات^۴ نامتناهی حضرت پادشاهی بار دیگر بتلاطم و تهاجم
 روی نهاده ، دهانش را از زر و گوهر آکنده و ؟ دوشش را با یکدست خلعت فاخر
 آراسته پرتو التفات بمزرع خاطر عاطرش پراکنده باز بمسند اولیش نشانیده بود ؛
 و مال و مدال و اهل و عیالش را رد گردانیده *

در رفت و آمد کوتاهی نکرده هر روز پیش از آفتاب بخانه اش رفته * از التفات
 او درباره خود ، گستاخی پیدا نموده از حالت خود او را آگاهانیدم که از روی ندیده
 پیروزی مرا از سلک زندگان خود شمارد ، یا اینکه^۵ در نزد یکی از دوستان خود بر سرکاری
 گذارد * سبب نومیدی ناظر را از خواجه اش دریافتیم ، که از ترس بروز پاره خیانت‌های
 او بوده است * نامید^۶ جاگیری ناظر ، در نزد شاعر خیلی گوشیدیم ؛ و از گوشه
 و کنار هر گونه رشته بدست آورده در سخن چینی و کوک و کلک دریغ نکردم ،
 اما سودی نبخشید * میدانم چرا شاعر نمیتوانست از او در گذرد : با سرتی در
 میان برد ، و یا عادت بزرگان ای که ایشان مردم را آتش زنند ، و یکی در خانه ایشان
 باشد که ایشان را آتش زند * ناظر بجای خود بر سر کار ماند ، و من با بی التفاتی
 ۷ او به پاپلوسی ناچار ماندم ، تا اینکه روزی ملک الشعراء مرا پیش خواند که " حاجی ،

¹ *Nafs* = 'l-amr ' the essence or pith of anything.'

² *Māni'at* = 'l-jam' = *ẓidd-i yak digar*.

³ *Māni'at* = 'l-khulu " could not be hidden."

⁴ Or *muntahā-yi* ?

⁵ *Nazd-i yak-i* (not *nazdiki*).

⁶ *Jā-giri* "obtaining the place, situation." *Jā-gir*, in India, generally means a grant of land as a reward for services or in fee, etc

⁷ *O* refers to the poet

رفیق! میدانی که من رهین جوانمردی تو ام، و می‌خواهم شکرانگ آنرا بجای آرام *
 درباره تو سفارش بلیغی بحکیم باشی شاه، میرزا احمد، نمودم که آدمی لازم داشت *
 اگر از تو خشنود شود هنر خود را بقو بیاموزد، که راه مداخلی برایت خواهد شد *
 ارو و همین قدر بگو که 'از جانب فلانی آمده‌ام' : دیگرکار مدار * *

من بعد از شنیدن حکایت درویش در حق طیب، طجانت را استعقار می نمودم :
 اما در آنحال حالت رت این تکلیف را نداشتم، چه ^۱ کیسه ته کشیده بود،
 و دیداری نمانده * بنابرین روز دیگر بامدادان بخانگ حکیم باشی رفتم *
 خانه‌اش در نزدیکی ارگ، دلانش تاریک و دراز و نرفته * در میان حیاط
 بیماران بسیار، بارگ تکیه بدیوار نشسته، و پارگ سر بدوش تیماردار ایستاده :
 نسخه و قاروره در دست منتظر ^۲ جمال حکیم باشی بودند، تا از اندرون در آید *
 بعد از مدتی بیرون آمد، و بدم ^۳ اُرسی که تنها ^۴ معمرمان بدانجا راه داشتند،
 بنشست * پیش رفتم : از آنجا بدرونم خواندند * در اطاق حکیم باشی چند
 احاشبه نشین ^۵ بود، چه در ایران هرکس در سرکاری است باندازگ خود چاپلوس دارد *
 از اقوال و اعمال ایشان معلوم شد که برای پیشرفت کار بهر چیز اهل مغایب،
 حتی بسگان و گرگان ایشان هم، چه قدر باید ملتفت و متعلق شد * باخود
 حساب کردم که "تامن بدان پایه رسم و دنیاداری بیاموزم خیلی طول دارد"، *
 از توجه و چشم دوزی ایشان، حکیم باشی را بشاختم *

در بهلولی ^۶ دست انداز اُرسی نشسته، مردی بود کوثر پشت، رخساره برآمده،
 چشمان بگود ^۷ فرو رفته، کوسه ریش، چانه در پیش، سر بقیقا : و دستها از دو طرف،
 برکمر، دو منلت مرتسم میکرد، که زاویه قائمه‌اش ^۸ آرنجش بود * سئولاتش
 مختصر و نا نرشی، و جوابهایش با ^۹ تنگنج و آهسته * چنان می نمود که

¹ *Kīsa tah kashīd* "my purse is empty" (a common m.c. expression).

² *Jamāl* "beauty"; here used satirically.

³ *Urusi* is a large window opening nearly down to the ground: it has stained glasses in sashes.

⁴ "Intimates" (friends or special servants).

⁵ *Hāshma-nishīn* "sitting on the edge of an assembly" = *khash-āmad-gū*. *Būd* should be *bādand*.

⁶ *Dast andīz* is the window ledge just high enough from the ground to support the elbow of a person seated on the floor.

⁷ *Chashm bi-gaud farū rafta* "eyes sunk in."

⁸ *Āranj* elbow.

⁹ *Tana-kunukh* "clearing the throat, hawking." *Ahista*, Enallagē.

ذهنش همه چیز مشغول بود مگر بحالت حاضران ، که ' خبرنداشت از ایشان
 که در جهان هستند ، * بعد از آنکه قدری از حالت بیماران پرسید و مختصری
 با 1 حلقه - گیان خود گفت و شنید کرد ، بوقت بمن رسید * چون معلوم شد که
 فرستاده ملک الشعرايم ، ناري در ، با آن چشمان کوچک ، با نگاهی تیزم دواخت ،
 و گفت " دش ؛ دانو حرفي دارم ، " * پس از ادکي برخاست و مرا بخلوتي
 * کوچک سه موي بسته درش بسوی حرم کشوده بخواست *

1 " Those around him "

2 *Bi-khūvat-ī kūchak-i si-say-basta-yi-dar-ash bi-su-yi-haram gushuda* from *kūchak* to the end is one long compound adjective; or a comma could be inserted after *kūchak*, the compounds following being treated as compound adjectives in apposition.

گفتارِ نوزدهم

در آمدن حاجی بابا بخدمتِ حکیم و اولین کاریکه حکیم وی را
بر آن داشت *

چون حکیم مرا ندید، بدرون خواند، و امر بدشستن فرمود * تاوضع تمام بنشستم *
از سفارشِ شاعر و ¹ ستایش او مرا بندبیر و هوشیاری و جهان‌دیدگی و رازداری
و گردانی و کار گذاری، سخن کشود * منم * دست بسینه، دوزانو نشسته،
دیده بر او دوختم * عاقبت گفت "بنا سفارش ملک الشعراء ترا بخدمت خود
قبول میکنم * اگر کار بامید من بر آید، تو هم از خاک برداشته میشوی :
و اگر حق خدمت تو نشناسم، نمک نشناسم * "

پس پیش بخواند، و مانند کسیکه از مستمعین معتز باشد، نگاهی بدینسوی
و آنسوی انداخته با آوازی آهسته ² و محرومانه گفت "حاجی ! میدانی که این
روزها از فرنگستان ایلچی بایران آمده است و حکیمی بهمرایه اوست * این کافر
درین شهر شهرت و نامبرداری بنا کرده است بیمار را بطرزی خاص ³ تداوی
میکند * ⁴ بکصندوق دوا و درمان، که ماهیچ اسمشان را نمیدانیم، بهمرایه آورده
است * آدهایی چند میکند که تاحال کسی در ایران ندیده و نشنیده است *
بخلاف رای جالینوس و نو علی، حرارت و برودت و ربوبست را نه در امزجه
قبول دارد، و نه در ادویه * جیوه را بعنوان مبرد نگار میبرد * در استسقای ⁵ طبلی

¹ There appears to be some omission here: *marā* seems to be the object of the verbal noun *istāyish*.

² *Tadāvi* "preparing medicines; healing." The Present Tense after *binā* *karda ast* appears to be a mistake.

³ *Sandūq darā*; no *izafat*.

⁴ *Hakims* distinguish two kinds of dropsy, one *tablī* and the other *ziqqi*.

⁵ *Alusta*: *Enallagé*.

و زَقِي شَکْم را دریده اِخْرَاج^۱ میداد و ریاح میکند * از همه بدترنا عُدَّة^۲ که از جگر گاو می گیرند، آبله میکوبد که ' این از مَغْتَرَعَاتِ یکی از حکمای ماست ، * حاجی ! هیدانی که آبله ، یعنی پیوند هیچ آدم نا گاو پیوند میشود ؟ ما سالها از پهلوی^۳ آبله نان میخوریم * این مرد کافر^۴ بهمیدکه فرنگی است ، مارا بجای خر میگذارد ؛ و نان را میخورد از خلق ما بدرد * اینها برکنار ؛ اصل کاریکه در آن همت تو لازمست ، این است ، که میگویم : چند روز پیش از بن معتمد الدوله خیار و سَکَنَجَبین بسیار و گاهو و^۵ سرکه - شیو فراوانی خورده بود ، و نا خوشی غریبی گرفته * ایلچی در وقت خوردن آنها حاضر بوده است ، و دانسته است و گفته است ، که ناخوش خواهد شد * ایلچی بعضی شیدن نا خوشی او همیشه را بمعالجه او فرستاد * در میان ایلچی و معتمد الدوله ایرونها شکر آبی بود چرا که ایلچی در رواج تجارت و گشودن مدارس و مکاتب در ایران اصرار داشت و معتمد الدوله میگفت که " این کارها مصلحت دولت نیست " * بهمانکه اینک شاید قبول حکیم ایلچی رفع شر آسرا از سر ایرانیان میکند حکیم را قبول کرد * اگر آوقت از بامعنی خبردار شده بودم ، یک کوک و کلکی میکردم^۶ که رائي معتمد را بزنم : اما حکیم فرصت ندیدیر من نداده بزودی بمعالجه پرداخت * دوايش از قراریکه شنیدم عبارت بوده است از حَبّ سفید و بیمزه ؛ ولي تأثیرش از قبیل معجزه * در مزاج معتمد الدوله طوفان کرده است * معتمد الدوله ، که از قولنج و سُدّه ، کم مایه بود که کارش ساخته شود ، از تأثیر آن حَبّ حیاتی تازه یافت ، نوعیکه شب و روز حرف تأثیر حَبّ از دهانش میافتد * میگوید ' گویا این حَبّ ، از قارک سر تا نوک پا ، در عروق و اعصاب و احشأ و امعایم ، هرچه اخلاط و فضلات

¹ *Muyāh* (pl. of *mā*) "waters" : *riyāh* (pl. of *rih*) "winds."

² *Qhudda Ar.* (in India *ghudud*) is usually applied to a gland in the neck of sheep, etc.: it is supposed to have medicinal properties: also, any substance, hard and round, like a *ghudud*.

³ *Ābila* (vulg. *aula*) "a blister; the small-pox": *ābila kâftan* "to inoculate." *Chichak* is obsolete.

⁴ *Bi-hamīn ki* "because"

⁵ *Sikanjabin* is a delicious Persian sherbet, something like raspberry vinegar but made of ordinary vinegar and white sugar, with a slight flavouring of mint.

⁶ *Sirka-shira* vinegar and grape juice, in which the lettuce (*kāhū*) is dipped before being conveyed to the mouth. Note the Plup., in a condition, followed by the Imp.

⁷ 'Make him change his mind; divert him from his intention.'

⁸ *Aḥshā* (pl. of *ḥasha*) "the contents of the belly, bowels, etc.": *am'ā* (pl. of *mā*) معاء and معی "intestines, guts."

بود، همه را بیرون ریخت؛ و در خود اکنون نیروی جوانی درمی یابم، و کم ماده
 بعدد زوجات بیا فزایم،* بدبختی ما منحصر بتأثیر این حبّ نیست، شهرت
 حکیم ددربار شاهي پیچیده است، و راز تأثیر حبّ نقل مجالس و معاذل بزرگان
 گردیده،* امروز، همه روز، در حضور، سخن حبّ میرفت،* قبله عالم بمعتمدالدوله
 امر فرمودند که، آنچه از آن حبّ مشاهده نمودی باز گوی که، هوالمسک ما کز رتبه
 1 یفصوح،* معتمدالدوله بلند بلند تعریف حبّ را میکرد، و مردم آهسته
 آهسته تعریف حکیم را میکردند؛ و من دردل بهمه دشنام میدادم،* پس قبله عالم
 روی من آورد، که، حکیم ناشی! سببی باین کوچکی را مسببی بدان بزرگی
 چگونه میشود؟، من سرفروند آوردم که، قبله عالم سلامت! من هنوز دواي
 آن کافرا ندیده ام؛ همین که نه بیدم، عرض میکنم، که عبارت از چیست؛
 ولي ندیده مینوام گفت که تأثیر آن داید از اعمال ارواح خبیثه باشد،* چون ارواح
 خبیثه دشمن حقد، آلت دست مردمان ناحق میشوند،* معلوم میشود که یکی
 از آنان در فرمان این کافر است که بیغمبر مارا مزور و افسونکار میداند،
 و قضا و قدر را انکار میکند،*

”بس این سخنان، تفکر برهمزدن اوضاع شهرت حکیم افتادم،* اکنون
 میدانم که چگونه داید بر اسرار این کافر بانکار، علی الخصوص بسبب این حبّ
 معجزه آبار، اطلاع بهرسانید،* تو سخت بجا، بچشم افغادی؛ روز مردانگیست؛
 داید بی فوت وقت، ناو، طرح آشنائی اندازی،* بنام، اگرچشم را بگیری
 و هدرش را بسا موزی،* اما چون بیت آن دارم که همان حبّ را، که بمعتمدالدوله
 داده است، بعبه بچنگ آرم، و فردا صبح نصیلي در آن باب بخاکهای شهرباري
 عرضه دارم، تو باید، از همین حالا، دست نگار شوی،* اندای کار را از خیار و گاهو
 میکی، بدو عیقه ممداری،* ملطّط خبار و گاهو میخوری؛ و خود را ناخوشی
 معتمدالدوله ناخوش میساری،* آنگاه بدش، حکیم فرنگی میروی و میگوئی

¹ Lāt 'that is musk which the more you stir it up, the more it diffuses odour'

² Sakht bi-jā "just in the nick of time."

³ From *nāzidan* there seems to be a copyist's omission, or else the sentence is too elliptical.

⁴ *Agar cham-i āra bi-giri* "if you get at him" *cham-i āra bi-bin* "see which way the wind blows, what his inclination or intention is"; (a would-be buyer of a horse might say this to a friend whom he asked to 'feel the way' for him and see what sum the seller would really accept).

⁵ No *izafat* after *mufrat*.

⁶ *Hakim-Frangī*; in me no *izafat*

⁷ A ill-constructed antithesis. *past* is the antonym of *buland*.

‘ من با ناخوشی معتمدالدوله ناخوشم ’ * حکیم بیز همان حُبِّ را که بمعتمدالدوله داده است ، نَدُو میدهد ؛ و تو آنرا بمن میدهی ، و من نشاء میدهم * ”
 ازین تکلیف هراسان گفتم ” حکیمداشی ! چطور میدوانم بنزد آدمِ ناشناسا بدان تفصیل بروم ؟ وانگی از فرنگیان چیزهای عجیب و غریب نقل میکنند ؛ و مرا از کردار و حرکات ایشان هیچ سر رشته نیست * بس ، ترا بخدا ! اولاً سر رشته و دستورالعملی بمن بده ، تا حقیقتِ حالِ او را بدانم ؛ و بدانم که با او چگونه باید رفتار کرد ، * ”

میرزا احمق گفت ” قاعدۀ کلیه درین باب این است . که رفتار و کردار فرنگان طابق ۱ *العمل بالعدل* با رفتار و کردار ما مخالفست * من بعضی را میگویم ؛ تو پارۀ ۲ را بر آن حمل و قیاس کن * فرنگان بجای اینکه موی سر را بتراشند و ریش را بگذارند ، ریش را میتراشند ؛ این است که در چانه مودارند ؛ و سرشان چنان از مو ابده است که گویا نذر کرده اند دست تان نزنند * فرنگان بر روی ۲ چوب می نشینند ، و ما بر روی زمین می نشینیم * فرنگان با کارد و چنگال غذا میخورند ؛ و ما با دست و پنجه میخوریم * آنان همیشه متحرکند ، و ما همیشه ساکنیم * آنان لباس تنگ می پوشند ؛ و ما لباس فراخ می پوشیم * آنان ، از چپ تراست می نویسند ؛ و ما از راست بچپ می نویسیم * آنان نماز نمیگذارند ؛ و ما روزی پنج وقت نماز می کنیم * در ما اختیار با مرد است ؛ در ایشان اختیار با زن * زنان ما راست ۳ ناسب سوار میشوند ؛ زنانِ آنان ۴ یکوری * ما نشسته قضای حاجت می کنیم ؛ ایشان ایستاده می کنند * ایشان شراب را حلال میدانند ، و کم میخورند ؛ و ما حرام میدانیم ، و بسیار میخوریم * اما آنچه مسلم و جای انکار نیست ، اینست ، که فرنگان نجس ترین و کثیف ترین اهل روی ۵ زمینند ، چرا که همه چیز را حلال میدانند و همه جور حیوان را میخورند ، حتی خوک و سگ -

1 ‘Placing footprint on footprint; exactly’: *na’l in a man’s shoe (not a horse’s)*.

2 *Chāb*. In original “little platforms.” The modern Persian word for chair is *gandali*.

3 *Rāst* “straight,” i.e., cross-legged like men.

4 *Yak-vari* or *yak-bari* “on one side”

5 Persians cannot understand how an Englishman can write such remarks about his own countrymen, even though the words are supposed to be spoken by a Persian. Whatever modern Persians in a fit of petulance may say, they have at heart a certain admiration for Europeans: to style anyone, man or woman, *Farangi-ma-ab* is a genuine compliment.

6 or *hama*?

پشت و قور باغه را میخورند ، بی آنکه دلشان برهم خورد . مردۀ را با دست شریع میکنند ، بی آنکه بعد از آن ^۱ غسل میت بجا آرند . نه غسل ^۲ جنابت دارند و نه تیمم بدل از غسل ^۳ .

حاجی: — ” حکیمباشی ! راست است که اگر کسی بعرفشان اعتماد نکند و آنان را ^۴ دروغزن گوید ، تا بپای مرگ میایستند و با آدم می جنگند ؟ ”
حکیم: — ” آری گویند مردمان ، و مرا ^۵ استوار نیست ، چرا که ندیده ام . اما از یک چیز بر حذر باید بود : اگر یک فرنگی را از یک چیز تو خوش آید ، زنهار نگوئی که ^۶ پیش - کش است ، یا ^۷ بشما تعلق دارد ، که ^۸ باختۀ گفتن تو همان و بودن مردکه همان : با اینکه قول تو بیجاست ، فعل او بجا خواهد بود . ولی باید با ایشان قول و فعل شخص مطابق باشد ، چرا که ایشان این طور خوش دارند . ”

حاجی: — ” با این حال چگونه ممکن است مرا با آن دروغ ^۹ علانیه بپذیرد ؟ خود را با تندرستی بیمار بگویم ؟ دوائی که از بهر دیگری است برای خود بگیرم ؟ ”

حکیم: — ” نه ، نه : ^{۱۰} تاویل این درست خواهد شد : همینقدر گاهو و خیار را باقراط بخور : اگرنا خوش نشدی ، بپای من : آنوقت دروغ تو عین راست خواهد شد . ” پس دست برگردنم درآورد که ” حاجی ! قربانتم :

¹ Muslims must perform the *ghusl-i maiyit* after touching a dead body, i.e., they must wash the whole of their body. Zardashtis wash the whole body after even looking on the face of a corpse.

² *Janābat* is ceremonial impurity (usually after a special action): *tayammum* is performing the ablution (*vazū*, in P. *vazū*) with sand when water cannot be obtained.

³ It is no insult to tell a Persian he is a liar: a Persian says *n darūgh mi-guyad* where an Englishman says, "I don't think that can be quite the case."

⁴ 'So people say—but I'm not quite certain.' The story is too wonderful for him to believe it.

⁵ *Ki* = "because if you do."

⁶ If you admire anything belonging to a Persian he at once says '*pish-kash*' 'it is a present,' but you are not supposed to take him at his word. When a Governor admires a thing it means that he intends to take it by hook or by crook.

⁷ "Evident."

⁸ "Interpretation," (i.e., you are to interpret my words literally and be really ill).

برو ، حيار و گاهو را همين حالا بخور و خيلي بخور و امشب دېها را بياور ؛
 مبادا ناداني يا خلاف کني ، دير بخوري ، کم بخوري ، که حب نياوري “ * بعد
 از اين سخنان با نزاکت تمام مرا از اطاق بيرون انداخت ، * من نيز بي آنکه
 بدانم دايين صورت کار تازه بايد بخندم يا بگریم ، راه پيش گرفتم . * مؤذ طي نا ، *
 خود را ناخوش کردن کار عاقل ندیدم * بر گشتم تا نا او مقاوله کنم :
 بعدرم رفته بود *

1 *Muzd lay ne-karda* “the reward not settled.”

گفتار بیستم

در فریفتن حاجی بابا دو حکیم را و از یکی حبی و از دیگری
دیناری گرفتند *

ناچار بی مقوله رفتیم * برای دلخوشی حکیم ، بفکر سرغ خانه ایلچی
افزادم ، دین قصد که تا بد آنجا رسم خود را ناخوش سازم * اما بعد از تأمل
بسیار دیدم که شکم - درد خریدن چندان آسان نیست * با خود اندیشیدم که
” اگر چه وزیر خیار و گاهو هضم نتواند کرد ، از کجا که معدی من هم مثل معدی
و باشد ؟ احتمال عدم هضم از صد بکیست * پس بهتر آنست با نا درستی حیل
درستی بکار بوم * اگر تمارض کنم ، شاید حکیم دریابد و مرا بفام¹ چاپ زن و قلاش
از خانه خود براند * بهتر آنست که خود را از عمل خلوت شاهي قرار دهم و بدان
فسون بکام دل بوسم * “ نخست بازار کاه - فروشان رفتیم² و جبه و قبائی که
خاص میرزایان است کرایه نموده در سر کردم *

آنگاه دستور العملهای حکیم همه در پیش نظر ، با نرس و بیم ، در خانه
ایلچی و بمنزل حکیم رفتیم * راه و نیمه راه از نان فقیر ، که بچگان در بغل برای
آبله کوبی بمنزل حکیم می رفتند³ پر بود : علی الخصوص بیماران تهی دست ،
که با دست خالی پیش حکیمان ایران نمیتوانستند⁴ سبزه شد ، در خانه حکیم را
فرو گرفته بودند *

¹ Chāp-san “cheat” • qallāsh “cunning,” etc

² Jubba “a long Mirza's cloak” • qubā an under-coat, worn now under the sandal or “pleated Napoleonic frock coat”

³ Az yah u nim yah (m c) “here and there on the way ; in different streets

⁴ Sabz shudan “to appear, show up”

حکیم بر سرگوسیه^۱، در پشت^۲ چارپایه^۳ بلند از چوب، نشسته بود؛ و در پیش او^۴ قوطیها و کاسه و کوزهها و آجواع^۵ آلات و ادوات، که نمیدانم بچه کار میگرد، چیده* لباسش غریب توین و مضعکترین البسه که در عمر خود دیده ام* زنجدرنش نمیدانم از بین تراشیده یا نوره کشیده* چنانچه بخواجهان می ماند* از بی اعتدائی سرش برهنه* در گرد کردن^۶، خالقه وار، دستمالی با جوز گرههای چم اندر چم بسته* گوشه گربان پیراهنش، از دوسوی عذارش، مانند آنکه زخمی نا آگه را میخواهد پنهان دارد، بالا برآمده* لباسش چنان ننگ که گفتی* نا سبرشم بدش چسبانیده اند* دامن گلیمش اش تیزوتند، مثل دم پرستو* شلوارش چنان بی معنی و بد نما که ساتر عورت نه، کاشف عورت بود؛ گویا ماهوت در ولایت^۷ اشان بسیار گرانست* در اطاق هم، از شدت بی مبادلتی، با چکمه راه روان قالپاها را میسود و میفرسود؛ و این عادت بنظر من خدای گستاخی و نامردمی نمود*

نمیدانم از کجا نا زبان ما حرف میزد* هنوز احوالم را نپرسیده گفت "امروز هوا بسیار خوب است؛" و چون در حقیقت هوا بسیار خوب بود، نتوانستم جواب بدهم، و نه جرأت کردم اعتراض بکنم* پس فکر کردم که باید با او حرفهای خوش آید گفت: نا کمال چابلوسی گندم "حکیم صاحب! ما شاء الله تو در ایران شهرت و شأن عظیمی پیدا فرمودی؛ نا وجود تو کسی لقمانرا پیچیزی، و بقراط را نه پیشوی نمیشمارد* حکیمان معاصرت قابل برداشتن دسته هاون و پاک کردن شیشه^۸ اماله ات نیستند* حکیم فرگی هیچ جواب نداد و نمیدانم چرا داد* بعد از آن گفتم که "اعلا حضرت شهر یازی همیکه نائیر دواى سرکار را در مزاج معدد الدوله شنید، بوقایع نویسان امر فرمود تا آنرا در مصحف نوارین درج سازند؛ و در حرمسرای پادشاهی این امر موجب حیرت^۹ و هیجان گردید* جمعی از نادوان حرم داشتیاق دیدار حکیم نا خوش شده اند* یکی از کنیزان

¹ *Châr-pâya* probably means "a table"

² *Qati* "box" (gen. of tin).

³ In original "like a bandage" I do not know what *خالقه وار* means. The usual word for a bandage is *takhta-band* (sp. for the bandage that binds a splinter on to a broken bone)

⁴ "Glue".

⁵ *Ġhân* "they" i.e. "the Franks" substitute *ā-pros* to *semanome* = non.

⁶ *Imâla* "enema" (*ab-dudak* "syringe").

⁷ *Hayajân* "being raised (of dust); ebullition"

خاصه اکنون در ¹ بستر بیمارست * ² آغا مبارک ، بزرگ خواجه سرايان ، مرا با حکم شاهي فرستاده است تا دوائی بعينه مثل همان که بمعتمدالدوله داده بودید بگیرم و بزودی ببرم * .

حکیم (بعد از تأمل) : — ” عادت من این نیست که بیمار را ندیده دلو بدهم چرا که میشود ضررش بیش از فائده شود * اگر بدانم کنیزک را داروی من در واقع ³ ناگزیر است اورا می بینم “ *

حاجی : — ” از دیدن کنیزک بگذرید که کاری بس دشوار است * در ایران دیدن زنان ، مختص شوهران ایشان است ، مگر اینکه کار خیلی تنگ شود ؛ آنوقت حکیم اذن گرفتن نبض آنها دارد : آنها لز روی ⁴ چادر “ *

حکیم : — ” برای تشخیص مرض نبض گرفتن تنها نیست ، باید زبان بیمار را هم دید “ *

حاجی : — ” دیدن زبان درینجا خیلی نازکی دارد : معده ناخوش است زبان چه ؟ * البته در حرم سرای شاهي این عمل هرگز بشما میسر نخواهد شد حتی اگر بیمار یک خواجه سرا هم باشد ، زبان بریدن را بنشان دادن ⁵ آن بفرنگی ترجیح میدهند “ *

حکیم : — ” سیار خوب ؛ اما در نظر داشته باش که اگر من دوا را بدهم ، بعد از آن بر من ⁶ حرجی نیست : شاید بجای شفا دادن ، نکشد “ *

سیار کوشیدیم تا خاطر نشان وی نمودم که در آن باب چیزی بر آن وارد نیباید * پس صندوقی بزرگ ، بقدر یک دکان عطاری ، پراز ادویه بکسود ؛ و خیلی خیلی کم ، گردی سفید برداشت و نا مغزنان گرد ساخت ، و بکاعدی پیچیده با طریقه استعمال آن من داد * چون دیدم که هنرش از قبیل اسرار نیست گفتم ” حکیم صاحب ، ترا بخدا ! این چه جور دواست و خاصیت و طبیعتش چیست “ ؟

¹ “ Confined to bed ”

² *Aghā* sometimes means ‘a eunuch.’ *Mubārak* is probably the eunuch's name. The head eunuch is *khwāja-bāshī*.

³ ‘Necessary.’

⁴ ‘From outside her *chādar*’ (so as not to touch her skin)

⁵ The Translator has here mistaken the meaning of the English. *Mi-dihand* for passive.

⁶ *Haraj* “ fault, crime , in India gen. “ harm, inconvenience.”

حکیم، نه بطریق حکیمان ایران تا عبارت غلیظ و اصطلاحات اساتید خود، بقراط، و جالینوس، و نوعی سینا، بلکه تا کمال سادگی بی مضائقه جواب داد *

همینکه مطلوب حکیم ناشی بچنگم آمد، برخاستم؛ و شادمانه بیرون آمدم، تا او را بیش از آن منظور نگذارم * نخست لباس هاریتی را بر انداختم و لباس اصلی را باز در بر کردم؛ و بقولنج سازی و مریض نازی حاضر شدم، چه میخواستم مقدار خدمت خود را بحکیم بفهمانم، و حالی کنم که خیار و گاهو خیلی اثر کرده است * در حضور حکیم، در هر کلمه، چین و الو و اشکن رخسار نا پیچ و تاب اظهار کزان چنان نیک تقلید قولنج داران نمودم، که احمق تا آن سنگدلی مثل دلسوزان نمود، و گفت، "ترا بخدا! ادا کی بیاسا؛ شاید درد دلت تخفیفی یابد،" *

من باز بر خود پیچان با آه و فغان گفتم "حکیم! چنانچه نامرتان گوش دادم، بالتفاتان چشم دارم،" * او از یکسودر جد و جهد که دامن مقصود را رایگان بچنگ آورد؛ و من بکوشش که برایگان از دست ندهم * عاقبت باو رسانیدم که زور و زاری² بیوده است؛ زر میدارد * دیدم باز سخت گیری میکند * مراد³ گفتم که "اگر دلخواهم بعمل نیاید حبه‌ها می‌لعم،" * نااندریشه سوال و جواب شاه و اشتیاق تحصیل محصول، فی الفور یک طلا بمشتم نهاد * هیچ عاشق برای وصال معشوق آنقدر نیاز و زاری نکرده است که حکیم برای گرفتن حب از من؛ و هیچ معشوق آنقدر ناز و اسفند نهموده است که من در آنحال نمودم * خواستم بتدبیر و تذویر بفرمایم، و اشرفی دیگر ازو بردایم: اما دیدم که برای علاج درد دلم، خاکشی⁴ و تاج - ریزی⁵ نا شیشه⁶ دستور خواست؛ درد دل را کوتاه کردم و غلبت شمردم، و حبه‌ها بدو سپردم *

دقت نگریست و در کف همی علطانید؛ ولی یقین میدانم که معجولش معلومی بفرزود * پس همه قیاس و براهین خود را در پیش خود نگار برد، تا اصل

¹ *Shikan-i rukhshār* "wrinkled face" *Shikan-i mu* "wavy hair": *muhā-yash pur shikan ast* (m.c.). also *shikanj*

² 'Force or coaxing'

³ *Khākshī* (vulg. *khāk-i shir*) a common seed used in medicine: it is boiled with sugar and eaten as a confection.

⁴ *Tājirī* (= *aupāsh*) in the diet. "felon-wort."

⁵ *Dastūr* "an enema". *shumā rā dastur mi-kunam* is a vulgar joke to a Zardushti priest (*dastur*).

آنرا بداند ؛ ندانست * گفتم ” حکیم ! زحمت بیجا مکش ؛ حکیمِ فرنگی
حقیقت آنرا از من نهان نداشت * این دوا مرکب است از جیوه * ”

میرزا احمد گفت ” په په ! چنان میگوئی مرکب است از جیوه ؟ که گویا
من نمیدانم مرکب است از جیوه ؟ بلی این مردک¹ ترسا میخواهد با جیوه
² تخم مارا از روی زمین براندازد ، و کم مانده است که شهرت مرا تمام کند
و طریقه معالجه مرا ، که پدر او هم در خواب ندیده است ، آلت مسخرگی کند *
خوب ؛ هیچ شنیده که جیوه دوا باشد ؟ وانگی جیوه سرد ؛ خیار سرد ؛ کاهو سرد ؛
هیچ یخ را با یخ نمیتوان آب کرد ؟ ³ تا جیوه رفیع تأثیر برودت خیار و کاهو کند *
این خرهنوز از مبادی طب هم خبر ندارد * خیر ، حاجی ، خیر ؛ این نشدنی است ؛
ما نمیتوانیم چشما چشم ریشخندی مردم شویم * ”

پس بنا کرد بکندن ریش و بر باد دادن ، و دشنام و ناسزا بحرِیف خود
گفتن ، و احتمال کلّی داشت ⁴ که ⁵ فردای قیامت دست از گریبانِ فرنگی
بر ندارد ، که خبر خواستن پادشاه بحضور آمد * شب-کالا را از سر برداشت ،
و خرقه را از بر برکند ؛ و نا شال و کلاّه ، حَب را برداشته ، با ترسی نامید
آمیخته ، شتاب رفت *

¹ *Tarsā* "Christian."

² *Tukhm* "rao"

³ *Tu* = 'how much the less.'

⁴ Impersonal verb.

⁵ *Fa'dā-yi qiyāmat* = *fardā ki qiyāmat ast*.

گفتار بیست و یکم

در بیان آداب دوا خوردن پادشاه ایران *

حکیم ۱ عصر توکمی بخانه برگشت . با ۲ تلاش مرا بخواست * در دخول من .
 و من بجهت ۳ از آنرا "بمخروج اسارت" نمود ؛ و مرا پیش خوانده بگوشم گفت
 که " حاجی ! باید تدبیری کرد ، و دم این حکیم را از اینجا گذد * هیچ میدانی
 چه شده است ؟ امروز بی اطلاع من پادشاه اور خواسته است ، و بقدر یکساعت
 با او گفتگو کرده * مرا طلبیده بود ، تا حاصل گفتگو شان را بگوید * معلوم میشود
 که گوز ۴ حکیم خیلی آب ۵ میگیرد . از قراریکه معلوم شد پادشاه در باب ضعف قوه
 و قوت ۶ ، ضعف ۷ و تنگی نفس و سوء هضم ، با او حرف زده است * با خشنودی
 تمام تعریف حدیثت آنرا مزاده را میامود : گویا بعضی نگاه کردن زبان ، آنچه باید
 از حالت مریض بداند ، دانسته ، و گفته است که " گویا پادشاه بسیار بتمام میروند ؛
 و در وقت قلیان کشیدن بسیار ۸ سرفه میکند . در غذا ۹ ترشی و شیرینی و چربی
 خیلی میخورد ، * پادشاه سه روز با وسهلت داده است که نیک در باب امراض
 او بیدیشد ، و بکذب و اقوال اطمینانی فرنگ ۷ مراجعت نماید ؛ و معجونی چنان
 قوی بسازد که پادشاه را ، از سر نو ، جوان کند * قبله عالم از من در خصوص
 طبایع و اخلاق فرنگان ۹ علی الاطلاق سؤال فرمود ، و جواب صریح خواست *

1 'Afr-i tanq-i "late in the evening" compare *rubh-i zu'd-i*.

2 *Talāsh* "agitation"

3 A common saying; = *pāsh-i mardum kharē shā'n dārad*.

4 *Zu'f-i qu'vat-i qu'vat-i zu'f*; an Oxymoron.

5 *Surfa kardan*; vulg. *sufa kandan*

6 The Persians are passionately fond of all kinds of pickles (*turshi*, vulg. *tursh*) and are experts in making them.

7 "Consult again, refer to."

8 'Ala 'l-'*atlaq* "in general."

من نخواستم ¹ بزنگاهی بدان خوبی را از دست بدهم * در آنچه باید گفت دریغ نکرده، بعد از ادای خدمت بهمین عبارت گفتم ² اما در باب طبایع و اخلاق فرنگان، بر رأی ³ مغیر مهر - تنویر پادشاهی واضح و هویدا است، که این قوم مسح اللوم نجس و کافرونند، چرا که تکذیب بیغمدر ما و استهزاء بدین ما میکنند * علی رؤس ⁴ الاشهاد شراب می نوشند و گوشت خوک میخورند * صورت زن دارند، و ⁵ باطن خرس * باید از بین طایفه بر حذر بود، که غرض عمده ایشان، چنانچه در هندوستان معاینه شد، تصرفی ممالک و استیصال ملوک و ابناء ملوک است * آمدیم بر سر معالجه و مداوات ایشان: ⁶ حضرت شافی الامراض، ⁷ دافع الاعراض پادشاه را از شر دوی این بی دینان محفوظ دارد! دوی ایشان در طبایع و امرجه بهمانقدر فاسد است، که خود در تدبیر سیاست خاین اند * پس حب را از جیب در آورده بنمودم که اینک آنچه ما برای هلاک بکار میبریم: ⁸ قرآن، قرآن، قرآن، میبرد: چه روز اعظم ادویه شان زببق است * آنگاه از سر ترکیب و ضرر حب تصویر و نقویری چنان نمودم که پادشاه تعجب نمود، تا ⁹ بی استخاره و استشاره، دوی فرنگی نخورد، و چون حکیم فرنگی دوی ساخته خود را بفروستد، مرا برای کنکاش بطلبید * اکنون حاجی! باید کاری کرد که پادشاه دست بدوی این ملعون نزند * اگر احدیانا از دوی او خاصیتی بیند، کار من تمام است: کسی بریش احمق نخواهد خداید ⁷ * لا، والله! بمرگ تو حاجی! اگر ناید همه دوی او را خود بخورم، میخورم، و پادشاه نمی خورم! "

ختم سخن بر این شد که دوی حکیم را نگذاریم خاصیتی بخشد * سه روز بعد از آن، پادشاه میرزا احمق را خواست تا دوی حکیم را بدو بنماید * دوا عبارت بود از قوطی پُر از حب * حکیم ناشی انواع و اقسام اعتراصات و اشکالات بمیان آورد و دلایل و براینی بی سرو سن در باب استعمال ادویه از دست بیگانگان بسرود، و چنان داد ⁹ افادات بداد که پادشاه قرار داد تا در آن تاب مجلس مشورتی بر پا کند *

¹ Bi-zan-gâh "place of striking; spot; opportunity"

² Mîhr-tanvîr.

³ "Openly."

⁴ Şârat—bâtin, an incomplete antithesis: the antonym of bâtin is zâhar.

⁵ i.e., God.

⁶ Istikhâra 'seeking an omen from the Qoran or from a rosary': tafâ'ul 'seeking an omen from secular things (Hafliz, etc.)'

⁷ 'No one will come to joke with me, i.e., consult me.'

⁸ Ifâda "teaching": ifâda na-kun (w.c.) "don't teach your grandmother; shut up."

روز دیگر، در بارِ عام، پادشاه بر تخت (و معتمدالدوله و وزیر دول خارجه و معیر الممالک و دبیرالملک و مستوفی الممالک و حاجب الدوله و سردار و میر آخور و ایشیک آعاسی شاهی و حکیم باشی و سایر ارکان و اعیان در حضور وی) روی بصدر اعظم - معتمدالدوله نمود، که "نا حکیم فرنگی، در باب اصلاح مزاج و تدبیر و علاج، انجمن منعقد فرمودیم * در نشست اول، بعد از تحقیق تام و تدقیق با ترتیب و نظام، راجی حکیم بر این قرار گرفت که مزاج مبارک ما را ضعف و کسالتی طاری شده است، و از جادۀ استقامت انحراف ورزیده * در نشست دوم عرضه داشت که 'سه روز، تمام، کُت و دفاتر خود را مصحح و بتفصیل مطالعه و دقت و برای و اعتقاد سایر حکمای فرنگستان مراجعت نموده، بغور مطلب و کُنه مقصد و اِرسی نیک کرده، معجوبی از صفتی، ایامیه، مختلفه الطبایع و اجناس عقاقیر² متفاوته الفاسر، موافق دستور قرآنیات ترکیب و ترتیب ساختم که داخل و خارجاً و ظاهر و باطناً در مزاج همایون چنان تأثیر و فایده عاَجَل و اَجَل بخشد که هیچ طاسم و تعویذی بگردد آن نرسد *، بعد ازان³ گفت که "ذات اقدس ما، حل عقد این مسایل فائده را نهد؛ داخل تدبیر مقرب الخاقان، حکیم باشی، معول ساخت * حکیم باشی از روی خمرخواهی دولت و دولخواهی ملت، نا⁷ راجی رزن اختلافات و اعتراضاتی تبیین نمود که 'اولاً باید دانست که⁴ ممالک داخله، شخص سلطنت را تکف کفایت اجانب و رتق و فتق آنها با و امر و نواهی⁵ بیگانه تسلیم میتوان نمود یا نه * نادماً¹⁰ بفتحواى مضمون حکمت مشعوب، 'لبس فی الحرام شفاء و البس لبس بدواء، آیا در دواى این حکیم (که بحکم آلودگی دست خویش بدان¹¹، بفس و پلید

¹ Kunh-i.

² Pl. of 'uqqān "aromatic roots"

³ Qarā'adin "compound medicines; pharmacopœia."

⁴ 'Ajl "quick; not fleeting." 'Ajl (آجل) "future; procrastinating" ap. appears to be an error here. Possibly though the word is introduced to show the Shah's love of fine words, the application of which he doesn't rightly understand. **آجال** "sooner or later"

⁵ Bi-quadr-i an namī-rasad 'can't touch it; can't come near it': a common in e expression, lit "can't touch its dust even". The idea is taken from chasing a deer.

⁶ The subject of 'quft is "padishah."

⁷ Rān-i razan "weighty counsel."

⁸ Masā'il-i dāthibā is the subject to mā tuwān namāl (usually an impersonal verb).

⁹ To foreign regulations.

¹⁰ Fithā "signification."

¹¹ Inva understood.

1 است (شایسته شفا ملحوظ می تواند بود یا نه * ثالثاً 2 از کجا که درین دوی
3 معجز و مختار تأثیرات خفیه مضرة و مفسده نباشد ، که بجای عمارت و آبادانی ،
بنیاد پادشاهی و بنیان مزاج شهریاری را اندک اندک رخنه دارد و رفته رفته 4 بالمره
قلع و قمع ماده حیات نسازد ، 5 ”

آنگاه گفت که ” رایع مبارک ما مناسب چنان دید که پیش از مباشرت 6 عمل
کدکشی برپا سازیم تا همگان با اتفاق و اجماع ، جوانی در خور مقام پادشاه بدهید :
و برای اینکه از حقیقت 6 او سر رشته کاملاً بهم رسانید ، رایع همایون ما بر این
قرار گرفت ، که هریک از بندگان خیر خواه و ملازمان درگاه ، 7 بلا اشتباه ،
در استعمال این دوا ، با ذائق اقدس ما اشتراک نمایند ؛ تا اگر خیر است ، همگان
از خیر آن مستفاد گردند ، و اگر شر است ، بهکم ’ البلیه اذا عمت 8 طاعت ،
از ضرر آن چندان متأثر و متاثر نشویم و این معنی 9 نوعاً مایه تسلیت
خاطر همایون گردد * ”

حضار مجلس متفق الکلمه ” کلام الملوک ملوک الکلام 10 ” گویان این
سخنان را استعسان نمودند که ” خداوند ، ظلّ ظلیل پادشاه را در مصافق بندگان
ذلیل ، طویل سازد ! العامت ما 11 بندگان ناصر پادشاه جهان ، منحصراً به بلعیدن
یک حبّ نه ، بلکه اگر پادشاه ما را امر نوشیدن سمّ قاتل و زهر هلاهل سازد ،
حکمش مطاع و فرمانش واجب الاتباع است * 12 نشأت و صدور این گونه اواصر
از منشاء و مصادر حقیقی (یعنی از پادشاه جهان) بحال عبودیت - اشتهال بندگان

1 *Ast* refers to *davā*.

2 *Az kujā ki—* 'How do you not know that- '

3 *Mujawwaz* "lawful or deemed lawful; tolerated," is here loosely coupled with *mukhtār* to mean "proscribed" or "selected."

4 *Bi* "suddenly, all at once," in m.c. also means "completely."

5 "Commencing."

6 *An*.

7 *Bilā-ishtihāh* "without any qualms": obviously a joke and not a copyist's error for *bilā istisnā*.

8 *A ḥadīq*: "if a calamity be general, it is easy" (to bear it).

9 *Nuwa* for *ma* (*yakūn* being understood) Better in *ma'nī nuw-i māya-yi taṣliyat*.

10 i.e., *Sukhanān-i padishāhān pādishāhān-i sukhānān ast* 'the speech of kings is the best kind of speech.'

11 Note there is here correctly no *izafat* after *ma* the pronoun of the 1st Pers. pl
12 "Growing; anything produced"

هرچه زیادترا باز کم است که مصرع^۱ بهرچه حکم کند بر وجود ما حکم^۲ است *
 دولتخواهان را مال و جان صدقه^۳ سرو فدای راه پادشاهانست * خداوند پادشاه را
 حیات جاوید بخشاد ؛ و دشمنانش را^۴ مغذول و * مذکوب گرداناد *
 پس از آن ، پادشاه به پیش - خدمت ناشی امر فرمود تا قوای حب را از اندرون
 بیاورد ؛ و حکیم ناشی را پیش خواسته امر فرمود که ” ازین حبوب ، از صدر اعظم
 گرفته همگی را بگان بگان در مرتبه^۵ خویش ببلعان * “

بعد از بلعیده شدن حب ، شربت آوردند * بعد از آن ، استراحتی شد *
 در اندای استراحت ، پادشاه بروی همه میگرپیست ، تا تأثیر دوا را ببند *
 اولاً همه ترش روی و مذکور ماندند * چون چینهایی جبین اندک
 نکشود ، پادشاه از دره^۶ و تپه پارگ^۷ سوالات کرد و آنان بفرآخور عقل خود ،^۸ دست
 و پای جواب دادن نمودند * آنگاه آهسته آهسته دوا بتأثیر آعازید * معیرالمالک
 که مردی^۹ گنده و ستبر و پی^{۱۰} در پی سوالات بود تنها جواب ” بلی بلی قربانت
 شوم “ میگفت * همانا اخلاطش مجتمع و مزاجش مستعد بود ؛ پیش از همه
 متأثر گردید ؛ مزاجش برهم خورد * همگان دیده برو دوختند ، و این معای
 برهم خوردگی مزاجش افزوده بر خود پیچیدن گرفت * مستوفی المالک
 بلند قد بود ، و ناتوان ، و زرد روی * بعد از آن ، او ندا کرد بفرق ربغدن
 و نگاه نیاز آمیز کردن که

” دست من و “ دامن ، ای پادشاه ! .: نگدلم ، زحمت جانم مغواه *
 خلاصه دوا در مزاج هر یک نوع تأثیری کرد ، و هر یک نوعی سفته شدند ،
 بجز صدر اعظم ، بتر کوزه - قد و^{۱۱} زمخت - طبیعت که از دست پاچگی دیگران
 شادان ، در زیر لب ، بهمه میخندید و بهمه مضمون^{۱۲} میگفت *

¹ *Bāshad*, understood.

² *Hakam* “umpire; judge” - *hikam*, pl. of *hikmat*.

³ “Foraken”

⁴ “Afflicted”

⁵ *Az darra u tappa* from ‘hill and dale,’ i.e., things here and there.

⁶ ‘Struggled to answer.’

⁷ *Gunda* (m e) “corpulent”

⁸ I think *pari dar pari* should mean ‘covered with muscle’ - If it is read with *bi-sar’alat* it can mean ‘incessantly asking questions.’ The omission of *ba’d* in the ms makes the meaning obscure

⁹ *Fā-r-i-luziān*

¹⁰ *Zamukht* lit. “astringent.”

¹¹ ‘Something significant; something with a hidden meaning’

چون پادشاه خاصیت آندوارا برای العین بدید، مجلس را فسخ نمود،
و احمق امر فرمود تا درین باب چیزی مفصل بنویسد؛ و خود باندرون رفت *
حکیم حیلہ ساز را فرصتی برای شکست کارفرنگی بدست افتاده در سر آندوا
آنقدر تفصیلات^۱ واهی داد که پادشاه، بی تجربه و آزمایش، از سر استعمال آن
درگذشت و نسخه آنرا بطاقی نسیان نهاد * حکیم در اظهار شادی دل بی اختیار،
مرا بدید؛ و از واقعه مطلع گردانید که ” حاجی ! ما کار خود را دیدیم * این
مرد کافر خیال میکرد که ما بی دست و پا و ریش^۲ گاویم : من باو حاله خواهم کرد
که ما ایرانیان چه جانور^۳ نا درستیم * فرنگی سگ کیست که دوا بشاه ایران بدهد ؟
بی نی اینگونه^۴ مباحث مرا میشاید که اطب^۵ طبینانم * اختراعات^۶ فرنگیک^۷ را
کجا میبرند ؟ پدران ما مردمانی بودند و ما پسر آن پدرانم * از همان پل
که آنان گذشته اند ما نیز میگذریم * دوائیکه بگذشتگان ما شفا میداد، بما هم
میدهد : مگر از حکمت لقمان و نوح علی سینا * تا احمق زده است، قانون
و قانونچه، او را پسندیده است “ * پس مرا اذن داد تا در باب قلع و قمع حکیم
و برای استقرار و اعتبار خود تدبیری جدید اندیشد *

¹ *Fāhī* “without foundation, false”

² *Rish-gāo* “foolish.”

³ *Nā-durust* “blackguards, i.e., smart”

⁴ “Contending for superiority; boasting; honour”

⁵ Diminutive (for contempt).

⁶ A common idiom = “whither are they carrying us?” vide note 8 p 178

⁷ *Qānūncha* is the name of a treatise on medicine.

گفتار بیست و دوم

سؤالِ مواجبِ حاجی بابا از حکیم و چگونگی پاسخ حکیم بوی

قا آگاه، با حکیم، نه بطریقِ خادمی و مخدومی، بلکه بطریقِ دوستی، حرکت می‌کردم، بجهتِ اینکه دسُدوَری^۱ هم بشین و هم کاسه گی دلکه هم قلیانی با او داشتم -
 ۱ و حال آنکه با سایر نوکران نیز همین کار می‌کردم * دادم که ازین حرکت برکتی بیست: نه با خیال من می‌سازد، و نه دلمید من * فائده ام منحصر ماند بهمان اولین اشرفی، که گویا آخرین بود؛ و آنهم در سانه درد شکم * بخود^۲ مختصر کردم که هر چه دادا داد علیکه^۳ او را بر حکیم فرونگی^۴ دست آویز کدان سر شکایتی باو باز نکم * آبروز، در درِ خانه، باو خوش گذشت^۵ * چون برگشت مرا بغواست که "امروز مورد عذایات بیغایات جهل‌داری گشتم: بجای اینکه برسم هادت شش ساعت پای برهنه در بهلولی حوضی مرمز مرمزیا^۶ وادار، دو ساعت بیشتر و نداشت * عجب پادشاهی دارم! چه قدر مهربان وزیر دست-پرور و خاطر-شناس است! می‌دادم با چه زبان شکر انعام و احسان او کنم * حکیم فرونگی را دشنام داد، و تعریف فضل و خداوت من نمود که "فرونگی قابل جفت کردن کفش تو نیست"، * "بقراش - خلوت امر فرمود تا دو کبک، که^۷ باز همایون شکار کرده بود، بمن انعام آورد * معنی پادشاهی این است"، *

¹ "Whilst"

² *Mukhammak* "to brew, concoct a plan"

³ *Dast-âvîz* "opportunity." *Guzaht* imper. verb subject is perhaps *augât* understood.

⁴ *Farash-khalat* (no *izafat*) is a head servant who looks after furniture and is generally present near the person of big officials.

⁵ *Baz* 'goshawk' (sp. female)

* گفتیم "پادشاه راست فرموده اند: امروز نظیر تو در ایران کیست؟ یگفتای بی همتایی * زهی سعادت پادشاهی که مانند تو گنج باد آوردی! ¹ دارد! حکیم فرنگی چانه اش میچاید، ² که در پیش تو ژاژ خاید * درس دانش ³ میخوانند اینک میرزا احمد: تجربه و آزمایش میخوانند، اینک میرزا احمد *"

حکیم ازین سخنان ⁴ بادی کون و بروتی تابید و دستي بریش کشید و قلیان را از دهان خود باز گرفته بمن داد * باز گفتیم "امیدوارم که انشاء الله بنده نیز ازین فیضهای بهره نشوم * البته مرا هم ازین ندها ⁵ کلاهی خواهد بود * امانی نی: من سگ که ام، و ⁶ مرا کجا می برند؟ همانا بقدر گلی که از هم نشیني گل خوشبو شود، هم کمترم *"

حکیم: — "چه چي؟ مگر دیوانه؟ اینها چه حرفست؟ باین شدت که چرا؟" حاجي: — "اگر مرخص بفرمائید حکایتي در این باب بیان کنم و شما

خود ⁸ حکم بشوید: —"

حاجي: — "وقتی سگی بود، در رفتار و کردار چنان گُرک وار، که گُرگان او را در حلقه صعبت و سلک جمیعت خود راه داده بودند: در خور و خواب با گُرگان هم نشست، و در گرفتن و دریدن گوسفند با آنان همدمست * همه تکالیف گُرکی را بجای میآورد و سن و آداب آنان میگذارد، با اینکه ⁹ در جزو با هم جِس خود، سگان ¹⁰، نیز همین میکرد و در زمره آنان نیز ¹¹ نقیر و قطمیری از ایشان باز نمی ماند: تا اینکه رفته رفته سگان را از حرکات و سکنات او شبهه عارض شد، و چنان ¹² پی

¹ Bād-āvarā "windfall."

² Ki "so that." Lit "his chin will catch cold so that he will chatter foolishly before you." Chāna-ash mi-chāyad ki bi-tu bad bi-gāyad = guh mi-kharad ki bi-tu bad bi-gāyad = "He wont be able to say ill of you." The origin of this common m o saying is obscure.

³ The subject is "people," generally There is the common m c. ellipsis of "it."

⁴ Bād-i "a pride; a swagger." Burūt-i tābīd "gave a slight twist to his mouse-tail." Dast-i kashīd "gave a stroke."

⁵ A common idiom.

⁶ Marā kujā mi-barand "What sort of an opinion have they of me?" (i.e., none, I'm dirt): vide note 8, p. 176.

⁷ Chī chī vulg. for chī chīs = "what?"

⁸ Hakam = munṣif

⁹ Dar juzv (m o.) "between whites; at the same time."

¹⁰ = Ya'ni sagān

¹¹ Naqir u qifmīr properly "minutely": in m.c. = kam u andak: here = hich.

¹² Ps (or pay) burdan "to trace, track."

برندند که 'اورا با گُرگان سروکار، بلکه با آذان دستیار است' * از جانب دیگر نیز گُرگان متشکک شدند که 'او کلب ابن کلب است، و تبلییس میکند: باید اورا بحلقه خود رَا نداد، و خَارُجُ النَّسَبِ لَعْنَةُ اللَّهِ علیه شمرد، * کار بجائی رسید که سگ بیچاره از دیر رانده از حرم¹ مانده مذبذب درمیان آندو گروه آواره ماند * چون از حالت تردید² طاقش طاق شد و بیش از آن تحملش نماند، بر آن³ شد که با مجاهد تمام یا⁴ سگ سگ شود یا گرگ گرگ؛ و از آن⁵ بروز ددتر از دوزخ رستگاری باید * ایک من آن سگ * تو من دستوری دادی که نا تو، بهتر خود، همکاسه و هم قلیان شوم * با من شورا و صلاح میکنی، و با دوستانت هم نشینم * اما چه سود⁶ که با سایر خدمتگاران نیز همینم؟ این التفات بر من چه سود دارد؟ نوکری هستم بی مواجب؛ مانند⁷ گدایان ارمنی در دودنیا رو-سیاهم * بنابرین النّاس آن دارم که در خدمت سرکار کارم معین، و مواجبم مشخص و⁸ بریده باشد *

حکیم (با آواز بلند): — "چطور مواجب بریده؟ من هرگز نه آدم مواجب نمیدهم * گذران خدمتگاران من از پهلوی⁹ بیمارانت * تو نیز هرچه بتوانی بستان * فضلۀ غذایم را میخورند: تو نیز هرچه میتوانی بخور * این نوروز خلعت، آن نوروز خلعت میگیرند: تو هم بگیر¹⁰ * زیاده برین چه میخواهی؟ مرگ میخواهی برو بگیلان¹¹ *

¹ *Az dair rānda az haram mānda* (a proverb) is here a compound adjective. [*Dair* "convent"]

² *Tāq* "odd" (not even). When things are even they look well and work smoothly, hence the common m.c. idiom *faq shudan* "to be weak, not to act." An example of *Taq-nisa zā'id* (or *nāq*) a kind of Parison or Annomination

³ "He wished; intended."

⁴ *Saq-i saq* "a real dog." Compare Urdu *dūdh kā dūdh yā pāni kā pāni* "all milk or all water (not half and half) - the real thing"

⁵ *Barzakh* "a thing that intervenes; the interval between death and the resurrection."

⁶ *At* "because or when."

⁷ *Gadā-yi Armanī = na dunyā dārad na ākharat* "The Armenians are Christians."

⁸ *Barda* "fixed, determined"

⁹ "By means of"

¹⁰ The servants of Persians have no fixed salary. They are well fed and well clothed and get a yearly allowance of wheat. Servants consequently have to 'make' what they can.

¹¹ A common saying. Gilan is unhealthy. The saying is equivalent to 'if you want more go to Hell.'

در این انذا قرآشی، سینی و سفره در دست، دو کبک شکارِ اَبازِ همایون را بیاورد؛
و دوازده تمام در پیش روی حکیم نهاد * حکیم از جای برخاست و سینی را بر سر نهاد که
"خانۀ احسان پادشاه آباد؛ عمر و دولتش مزید و جاوید باد" * پس نوبت انعام
بقرآشی آمد * اول پنجقرآن با نیاز فرستاد؛ قرآش با ۸ نازد کرد * بعد از آن یکتومان
با کج خلقی فرستاد؛ قرآش نیز با کج خلقی نگرفت که "انعام" متعارف پنجقرمان
است، * آخر الامر، خواهی نخواهی، تا پنجقرمان انعام متعارفی را نگرفت،
نرفت * این حال پر ملال همه لذت احسان پادشاه را ۴ حباباً متوراً کرد؛ و دعاهای
خیر حکیم بدر رفت * از خشم چشم پوشید و دهان بکشد و چنان دشنامهای شدید
و علیظ پادشاه بشود که اگر بگوشش میرسید، البته گوش حکیم را مبرد * میگفت
"احسان؟ احسان؟ میخواهم این جور احسانها هرگز و ۵ هفتاد سال باشد * این
التفانها ۶ بدرگ اسفل برو * ما بیچارگان باید چه قدر این گرسنه چشم لقمه ربای بی شرم
۷ و حیاهما را تملق گوئیم؛ جیبشانرا بزنیم، و خیلی هم! بلی موجب نوکوان
شاهی را ما باید ندیم * درد بی درمان اینکه اگر ندی و یکروز زیر چوشان بیدتی
(از ۸ کجا که من نیقتم؟) تسمه از ۹ گردۀ آدم میکشد؛ پدر آدمرا از گور بیرون
میآورند * هرکه جیبشان را بزنمیکند، کلاهش را بر میکنند ۱۰ * بجای ده شاهی
احسان، پنجقرمان انعام میخواهد؛ و انگی این احسانها از کجا که پایدار باشد ۱۱؟
سعدی مگر دروغ گفته است که :-

تنبیه - بر آوازِ خوشِ کودکان و در دوسنی پادشاهان اعتماد نشاید که این
بخوابی منغیر گردد و آن بخیالی منبدل شود، ؟

1 Vide note 5, p. 133.

2 *Noz* usually means 'declining a thing for the sake of being pressed; co-queury, etc.'

3 "Ordinary, usual"

4 "*Habān manū'ān*" (m c) "scattered dust."

5 A common expression *mi-khoshim haftad sal na-bāshī pish-i man* (m c) = 'I never want to see you again (in this life).'

6 "Lowest Hell"

7 Note the plural termination added to the last only of these epithets. Also *tausiq-e-shāt*.

8 'How do I know when I shall find myself there?'

9 'They take the very skin off one's back' *bi* they draw straps out of one's back. This is of course figurative, as it is the soles of the feet that are beaten

10 i e, *az nijasat*.

11 "How does one know even that they will continue?"

پس از حدت و شدت بسیار، اندکی بخود آمد؛ و خیالِ تلخیِ چوب و فلکِ
 فراشان، تَرشیِ پنجه‌تومانرا شیرین ساخت *
 دیدم با آنحال جایِ مقالِ نیست * از فقر و موآجب، دم در کشیدم؛ اما آنچه
 باید نفهم فهمیدم، که ناید هرچه زودتر ترکِ لقمانِ مصر¹ شدن گیریم؛ و بنقد،
 بحالتِ نه گری و نه سگی بسازم *

¹ *Shudan* has to be coupled with *tark*: *tark shudan-i Luqmān-i 'aqr*—; *shudan* might with advantage be omitted altogether.

گفتار بیست و سوم

ناخرسندی حاجی بابا از حالِ خود ، و از بلای کسالت

بعشق مبتلا شدن *

از ۱ حال ناخوشبود و از استغیالِ مزدِ روز ، همه روز ببطالت ، و شب ، همه شب کسالت میگذرانیدم * طبّ و طبابت میلی نداشتم ، با اینکه میدانستم کاری بیمایه است ؛ و بسا کسان که نا ۲ مایه اندک از آن من ، نان میخورند : اصرار میرزا احمق در آن باب بگوشتم فرو نمیرفت * همه حیالام اینکه نا وسیله نیک عطای او را تلقای او ببخشم * ناگاه واقعه چنان برگ و ریشه ام جایگزین شد ، که با همه بی فایده گی ، بخانه حکیم زمین گیرم ۳ ساخت * این قضیه چنان همه چیز را از لوح خاطرم بشست و آتش مقاصد و نیاتم را فرو نشاند که خود را فراموش کردم * سلسله جنونم چنان بجایید که گفتمی *مجنون بن عامر شاگرد من بوده است* * بعد ازین تفصیلات لازم نیست بگویم عاشق شدم •

موسم بهار گذشته بود و ایام تاسندان مردم را بالنجای پشت نامها ناچار ساخته * من نیز با این حال از هم خوابی و هم منزلی وراشان و آتش بزم در اطاق پائین بستو ، رخت خواب خود را به پشت نامی مشرف باندرون حکیم کشیدم • ناگفته اندرون ، نا گل ۴ و لاله آراسته و نا درختان چنار و اسفیدار پیراسته ، آرسیمها و پنجرهای متعدّد

1 *Hāl* "present;" *istighāl* "future."

2 *Māya* "stock," here means 'knowledge'

3 This obviously ill-constructed sentence (a violent *anacoluthon*) shows a looseness of thought not uncommon among Persians. The subject to *shud* is *vāq'ā-i* : and *chunān barg u risha* and standing by itself and alone gives no correct meaning; yet few Persians would in reading notice the inaccuracy.

4 Whether *tala* is really a "tulip" as rendered by translators I cannot say, but it is certainly a name applied to the common poppy.

رو بباغچه داشت * تختی درمیان باغچه بود که در ^۱ قهر گرما ، زنان فرشی بر آن نداخته می‌نشستند * در سراچه ^۲ حکیم پاره ^۳ زن میدیدم ولی هیچک چنگ بدل زن نبودند ، و مهم نه جسارت میکردم ، و نه بغاظم خطور میکرد که بدیشان نگاهی کنم ، برای آنکه بعضی دیدن آنچه بدهنشان میآمد می‌گفتند *

از قضا ، روزی بعد از غروب آفتاب ، در وقت گشتن در رختخواب ، از درز دیواری مشرف ^۴ به پهنایی اندرون ، در روی مهدایی دختری دیدم ، نگه کردن برگ تباکو مشغول ؛ چارقد بکودی ^۵ باستغنا ^۶ بر سر * چون سر بلند کرد ، دو زلفش از دو سو بر روی افناد ^۷ آمد چندان ^۸ جای باقی نهد ، که دل مرا نواند ربود * این مشاهده مرا مشاق تماشای سایر اندامش نمود چه دیدم :—

بیت

”دست قدرت از آن خویند نشاید دوخت . قبادی لطف بدالای صورت بشری“ *
اندامتش همه متناسب ، و هر یک بجمال و کمال ^۹ دیگری ؛ دست و پای هدانش کوچک و ظریف ، لب و دندانها نازک و لطیف ، چشماش آهوانه ، نگاهش جادوانه *
آنقدر بگریستم که :—

بیت

* ”نه توشی ماند اندر تن ، نه هوشی ماند اندر سر *
نه آبی ماند بر عارضی ، نه نانی ماند در پیکر“ *
بی ^{۱۰} اختیار سرفه کردم : رو بمن نمود ، و تا فرصت روی - پوشی کند چهر مهر آسایش را نیک تماشا کردم * حاصل تماشا اینک :—

¹ *Qahr-i garmā = ghalaba-yi garmā* “the overpowering heat of summer.”

² *Barācha* “the inner court” (gen. *hayat*)

³ *Commoner pāra-yi zanhā*

⁴ Note concord : compare the English solecism “none of them do” for “none of them does.” *āi āz-i a chang-i bi-dil namī-ānād* (m.c.) “his voice doesn't attract.” *Chang bi-dil-zan* is here one compound word.

⁵ i.e., ‘abuse.’

⁶ *Mahtabī* is a flat roof (for sleeping on). Owing to the scarcity of wood, houses in Persia are usually domed. The Shah, in his Diary, uses this word to signify a “terrace” (of a big house).

⁷ “‘carelessly.”

⁸ *Jāy i e*, ‘of her face’

⁹ ‘Her limbs were all beautifully proportioned and each equal to the other in its perfection of beauty’

¹⁰ *Bi khityār* = ‘beside myself with infatuation’: it doesn't mean ‘I couldn't help coughing’

بیت

”از کفانِ ابرویش تیری بخت : راست آمدنِ بردلم، تا پر نشست *
 رخ را با ۱ معجز پوشید، ولی بعد گزشت چشم سیاه را باز گذاشت و همانا ۲ سر تماشای
 سوزش دلم داشت * چون دید که دیده از دیدارش ۳ برنمیدارم دست درکار، زبان
 نگفتار بکشد که ”بزن بیگانه این همه نگاه گناه نیست ؟“ گفتیم ”حاشا و کلا“

بیت

* ”که گفتند بر رخِ خوبان نظر خطا باشد ؟ *
 * خطا بود که نه بینند روی زیبا را *
 توا بحق امام حسین، و بجان پدر و مادرت ”نظر لطف ز حال دل من باز مگیر *
 امان از آن چشمها : امان از آن کوشمها که :—
 مصرع

”که بود بردل و جان کار گر از خنجر و تیر *
 ناوازی نرم گفت ”مگر تو محرم و نا محرم نمیشناسی ؟ پدر و مادرم نیستی ؛
 برادرم نیستی ؛ شوهرم نیستی ؛ چرا رو بنمایم ؟ مگر حرام نیست “ ؟ پس بعد
 سهوی ۴ کرده چارقد از سر بینداخت ؛ و من سرا پایش را، چنانچه باید، تماشا کردم *

بیت

”حیران شدم که تا بچه مضوی گزم نگاه : زبانه بود این یک از آن یک بدیعتر“
 ”مانا ۵ که حسن هر دو جهان آفریده بود : در جزو جزو صورت او واهب الصور ۶“
 ”معلوم من نشد که تنش بود یا حریر : مفهوم من نشد که لبش بود یا شکر“ *
 چشمانش سیاه و آهوانه ؛ نگاهش جانخواه و جادوانه ؛ مرگانش دراز ؛ ابرانش
 تیر انداز، بی حاجت مشاطه بهم پیوسته، و بازوی کمانداران شکسته ۷ * خلاصه
 سراپایش تفسیر اشعار شمرای ایران یعنی گل و لاله و ریحان، و سرو و صنوبر، و شیر

1 Ma'jar (= chādar) is a word seldom used in m.c.

2 Sar "intention."

3 An example of *ḡana't-i ishtiḡāq*, a form of the figures Polyptoton or Paregmenon.

4 "Accidentally on purpose."

5 Poet for *hamānā*.

6 'The Bestower of shapes,' i.e., God.

7 'Joined eye-brows' are considered a great beauty amongst the Persians and Arabs. Persian women often paint a join. *Bāzū-yi kamāndārān shikasta*, i.e., *tir-andāzān rā maghlūb sākht*. *Tir-andāz* of the *tir-i ishāra* is *kindya*.

ا و آهو، و مار^۱ و گزدم، طوطی و طاووس^۲، همه در وی جمع بود * اگر تا قیامت می‌نگریستم
میر نمی‌شدم * در کار آن^۳ بودم که حجاب از میان بردارم و از دیوا بگذرم * ناگاه
آوازه جانگزا بلند شد که ”زینب، زینب“ * نگاریم از عقب آن آواز، از بام پرواز
کود؛ و من از حیرت دهان باز ماندم، که شاید دوباره برگردد؛ اما برگشت *
هرچه ایستادم بجز آوازی که با در و دیوار در جنگ بود آوازی بگوشم نرسید * صاحب
آواز معلوم است باید^۴ زن حکیم باشد که (المعدة علی الراوی) درصورتی زنانه،
بلکه بد خوینترین ایشان؛ و شوهرش^۵ همذکر^۶ سمایی او، چنانچه فرمانش بدو^۷ جاری
و حکمش ساری بود *

هم چنان بر سر پا ماندم، تا روشنائی روز در گذشت * نو می‌دید بگستردن رخت
خواب مشغول شدم * ناگاه باز همان آواز بلند شد که ”زینب، در کجائی؟“^۸ چرا
سیروی بخوانی؟“

جوابی شنیدم که تشخیص آن نتوانستم؛ اما چون صاحب جواب را در بام دیدم
معنی آنرا فهمیدم * دلم به تپیدن آغازید و باز صیهای جستن از دیوار بودم که سبد^۹
برگ تباکو بر سر، از نظر پنهان شد؛ و در وقت رفتن آهسته گفت ”فردا شب
در همین جا باش“ * شاید به از آن سخن در عمرم بگوش نرسیده بود، بنوعی که
اطمینان آن بهمه سراپایم پیچید * این سخن را تکرار کنان با یاد فردا - شب، در تاب
و تب، تا صبح مددش، دیده برهم ندوختم * مصرع^{۱۰} عاشقی کار سری نیست
که بر دالین است *

1 *Shir u dhū* "lion and lamb"; the idea apparently is that the mistress's eye is a lion and the lover's heart a lamb. Also a lion is *giranda* and the m.c. phrase *chashm-ash giranda ast* signifies "her eyes are attractive"

2 *Mār* refers to long plaits and *qash-dum* to the little curved side-looks over the ears.

3 *Tūfi i o*, *shirin-zaban*; *fā'ūs i o*, *dar qashangi*.

4 'I was just in the act of—'

5 'It was evident must belong to—'

6 *Muzakkur-i samā'i* = 'henpecked.' *i o*, *shahar-i shunidan* (na haqiqi)

7 *i e*, 'to him' *Chunānchī*, "so that"

8 *Chirā nami-ravi bi-khāwābi*? "Why don't you go to bed?"

9 *Sabad* "basket"

10 *Tānin* "a thrilling or tinkling noise."

گفتار بیست و چهارم در ملاقاتِ حاجی بابا با زینب، و تفصیلی حالِ زینب در اندرونِ حکیم

چون چشم خود را نیک مالیدم دیدم که عاشقم * با خود گفتم "نهیجهٔ این
عشق نه بینم، چه خواهد شد * امشب معلوم میشوند که معشوقه چیست و کیست *
اگر از کنیزانِ حکیم خانه - خراب باشد، خواهم باو حالی کرد که چگونه کنیز¹ نگه
میدارند، و گرنه هیچ چیزم درست نیست * اما اگر کسی دیگر² است و پای گرفتن
درمیان آرد، این مسئله دیگر است * من کجا و زن گرفتن کجا؟ بهای یک شلوار
زنانه ندارم، تا چه رسد بخرجِ هروسی³ * اشاء الله آنهم میشود در وقتش؛ ولی بنقد
ناید حاجی با پول حکیم خورش بگذرانند *"

با این نیت برخاستم و لباسِ خود را با تکلفی بیشتر از رسمِ معمول پوشیدم *
³ زلف را موبو شانه زدم؛ کمر را جوز - گره بستم؛ کلاه را کج نهادم * بعد از آن
رختِ خوابِ خود را جمع کرده ناغلی خدمنگاران بردم * برای گذراندنِ وقت
* مقدماتی چیدم * اولاً بقصد شست و شو و پاکیزگی برای شب، بتمام رفتم، و در
آنجا با آواز، اشعارِ مناسب بسیار خواندم * باقی روز را بیغرض و مقصود در کوچه
و بازار سرگردان گردیدم * بهزار⁴ معرکه روز شب و شبکیب من نهایت⁵ انجامید *

¹ Nigāh.

² Ast; the subject is she. Gīrfītan, i.e., zan gīrfītan.

³ The Persians are justly vain of their curls. *Zulf-i Irān va chashm-i Kashmir va himmat-i Hindustān* is a common saying; *himmat* signifies here *ghairat* i.e., 'jealousy about the honour of one's women folk.'

⁴ "Made preparations."

⁵ *Ma'raka* here means "turmoil."

⁶ "Ended."

⁷ *Tā chi rasād bi—*"How much the less—."

بیت

‘ و مدد وصل چون شود نزدیک . آتش شوق نیز تر گردد * ’
 گوشت همه بر آن که ببهانه درد سر بخوابگاه دوم * از شومی بخت ، آتش حکیم
 از هر شب دیر تر از در خانه برگشت ؛ و چون میبایست ما فضل او را بخوریم ^۱ شام
 خیلی دیر کشید *

حرفه مغربی بر طرف شد و ماه از جانب مشرق نمایان گردید * رخت خواب ^۲ را
 در زیر بغل بر نام معهود شدم ، و دیوار مقصود شتافتم : اما نا نوبیدی و تلخکامی
 بهز برگهای قباکوی پریشان ، که نشان نا تمامی کار بود ، چیزی نیافتم * سرفه
 چند کردم : جواب شنیدم * بجزلند لند نیز ^۳ و ندیدم که هر آینه * از آن زن حکیم
 بود و از ندیدی و تیزی ، در و دیوار را سوراخ می نمود ، گوش نمیرسید ، قا اینکه زنک
 میخ را بلند تو و روشنی کرد ، که ” تخم شیطان ! پدر سوخته ! زب ! کارتو
 بجائی رسیده که با من ^۴ مکاره کنی ؟ تو روی من نایستی ؟ ترا که گفته بود ،
 سر خود ، بتمام روی ؟ در سر قبرستان کارت چه بود ؟ من کنیزم و تو خانم یا تو
 کنیزی و من خادم ؟ هر چه دلت میخواهد میکنی * چرا کارهایت را نا تمام گذاشته ؟
 قا تمام نکلی خواب حرام است * زود باش ، برو ، کارهایت را تمام کن * اگر بدم کاره
 گذاشتی وای بعالق * واللّه واللّه ! ایقدر نگله ات بزم که چشمانت از چاله در آید *
 پس آواز مشت و سیلی بلند ، و نگار بزم نا چهره ترش دیدار شد * ماه روئی ، که دقیقه
 پیش از آن از وصالش معزوم مانده بودم ، بزم بر آمد * با خود گفتم ” ای عشق
 عجب استغ ^۵ ، و غریب ^۶ مانده ، در ندیدم چه قدر چیره و چست ، و در تزویر چه قدر
 نا درستی ! به بین معشوقه چه نیک ادب ^۷ جامع یار و مانع اعیار چیده است ! “ *

¹ *Shām* ‘ the Persian evening meal ’ is eaten about four hours after sunset. The common people, however, eat it about two hours earlier.

² The *rā* should be omitted. *Rakht-i khwab-ra* is here the object of an imaginary verb “ pheng ; ” an example of ‘ absolute ellipsis ’. This error of construction would probably pass unnoticed even by educated Persians.

³ *Lund lund* in c. “ grumbling ”.

⁴ *As ān-i zan-i hakīm* ; note *zafat* after *ān*.

⁵ *Shukh* “ shriek, cry. ”

⁶ *Bā man mukābara kunī* and *rāy-i man bi-istī* both mean the same, “ do you answer me back ? ”

⁷ *Chala* “ vault, repository for grain ”. in m.c. = *gaudi*.

⁸ *Mātila* here means *asī*.

⁹ ‘ For collecting her lover and keeping off strangers. ’

زینب مرا ^۱ ندیده انگاشت ، تا جوش و خروشِ طوفانِ بلا فرو گذشت ، و آب از آسیا افتاد ^۲ * پس از آن روی بجانب من گردانید ، و خواننده میداند که من چگونه خود را باورساندم - آری کسانیکه ذوقِ عشق چشیده اند ، میدانند که این مسئله وجدانی است ، نه بدانی * یکی از شعراء را مضمونی است که آلهای هستی ما اگر چه ^۳ از سر چشمهای جداگانه است ، اما چون بهم می پیوندند سیلی چنان تند بر میانگیرند که آنرا پروای هیچ سد و بندی نیست ، و از هیچ نمی اندیشد *

با لفظ مبارک گفت که " من دختر شیخی کردم : در کوچکی با مال و منال خود بدست ایرانیان افتادم ، و بتفصیل بیان آن خواهم کرد که بعد از آن چگونه بهنگ حکیم افتادم و اکنون کنیزِ اَم " *

بعد از اطفاسی فائز اولین - دیدار ، معشوقه از رفتار و گفتارِ زن حکیم ^۴ دلخون ، نا فهم و اندوخی از حد افزون ، آهی کشید و شکایت ^۵ سر کرد که " داد و بیداد ازین زن که گمراهی را شنیدی ، و دیدی که مرا بیدین و لامذهب میگرد ! روز و شب همین آهی است و همین کاسه : دشنام میدهد : از ^۶ سگ کمتر میگوید * همه اهل خانه مرا ریشخند میکنند : کسی با من الفت نمیکند : جگر آب میشود : کم می ماند بترکم : مرا تنخم شیطان میگویند چرا که کردم : ^۷ یزیدی میگویند با این که ابزدیم ^۸ * راست است من از شیطان میترسم : و کیست ازو نترسد ؟ " اما تنخم شیطان نیستم * اگر این ^۹ در کوهستان گردستان بدست می افتاد شانم میدادم که دخترِ کورد یعنی چه : و تنخم شیطان چها میتواند کرد ، *

بقدر امکان بدلداری وی پرداختم و از روی دلسوزی گفتم که " اکنون صبر باید کرد : البته وقت انتقام میرسد " * اما می گفت که " از اخذ انتقام مایوسم چرا که خانم همه اطوار مرا کُلی و جزئی ملتفت است : بنوعیکه بی اطلاع او ، ازین آطاق بآن آطاق

¹ Also *na-dida girift* "pretended not to see me."

² A common saying - "everything was still."

³ The thought is somewhat confused. Also the metaphor appears to be confused: 'the waters care nothing for dams and fear nothing.' Note false concords.

⁴ *Dil-khūn* "grieved."

⁵ "Bogan."

⁶ *Az sag kamtar-am* indirect narration.

⁷ *Marā*, understood.

⁸ The Yazidis are supposed to worship the Devil. *Yazidi* "worshipper of God."

⁹ *In* i.e., the Hukim's wife.

نمیدوانم رفت * حکیم مردبست^۱ پست پایه و تنگ مایه * این زن که از کیژان
شاهی بوده است و بسبب بدکاری از حرم سرا رانده شده تا شاهي گرفته است *
این زن بجز خوی بد و حال تکبر یاد ادا گذشته (بعی بادی که در اندرون
شاهی بوده)^۲ جهیزی ندارد و با این بی جهیزی، حکیم را بجهیزی
نمی شمارد، بلکه خاکپای خود می نگارد؛ و بطوری تا او حرکت میکند که حکیم
محل ترخم بینندگان است * بی اذن (که آیم بسیار کم اتفاق می افتد) در پیش
زنش نمی نشیند * بدتر از همه چنان رشکین است که در اندرون هیچ کیزی
از نعمت او برسنده است * حکیم نیز با همه حرص جاه و ترس پادشاه از دیدار کیژان
بی تأثیر نیست و از هوا و هوس بشری بیخبر نه؛ و از نو چه پنهان؟ مطمح نظر
خاص او منم * این است که محل رشک این زن * اما از ترس زن جرأت نگاهی
و اشارت و یک کلمه حرفی نون ندارد * در حرم حکیم فده و سخن و چینی
نداردی است که دلت بخواهد * همینکه خادم مسجد یا حمام می رود، او از روی
احیاط و پیش بینی، ملاحظه زمان و مکان و وضع و فرصت همه میکند^۳ و چنان
هر یک از کنیزان را نگار و میدارد که گویا ندارد عروسی زرنگی در میان است *
چون نا آگاه بجز اندرون خانه خود اندر وی ندیده بودم ازین اوضاع
منعبر ماندم و ازین حکایت آبنده معشوقه، که چگونه در خانه حکیم بسر میبرد،
حیرتم افزود :-

”ما در حرم پنج کایه زیم - شی - رن گرجی - نور جهان بهاسی -

فانامه آتش بز - لیلای^۴ گیس سفید و من * کار من خدمات خاصه خادم است * قلیان
و قهوه و غذا دادن؛ همراهی حمام؛ و دوخت و دوز؛ پوشاندن و کندن لباس او؛
و گسردن و خشک کردن و کوفتن و پیغدن نذاکوی وی تا من است؛ و همیشه
دست بسببه رو برویش میزنم * شترین گرجی وکیل خرچ و صدوقدار؛ ادبای حمام

¹ *Past-pāya* “of no family” - *tanj mayā* “badly off, not well off.”

² “Married her by the Shah's orders”

³ *Jahiz* “dowry or plenishing;” brought to the husband by the wife.

⁴ *Rashkin* “jealous.”

⁵ “Is not insensible to the charms of his fair slaves”

⁶ “Fault-finding”

⁷ “With respect to time, place and opportunity and all that, she takes precautions (as regards the female slaves).”

⁸ *Gis-safid* (lit grey locks) “duenna, etc.”: compare *rish-safid* and the Pushtu *spin-giras*

شوهر و زن ، بلکه لباس همه خانگیان را نگاه میدارد : خرج خانه و مطبخ از قبیل آرد و برنج و روغن و آو : و سایر لوازمات و اسباب خانه ، از آنچه در خانه گراندها و معتدبه است ، بدست او سپرده است * نور جهان بهمانی بمنزله فراش است : شست و شو و رفت و ور ، چیدن و برچیدن اطاقها ، آب پاشی حیاط پادوی¹ آتش پزنگردن اوست : اینسو و آنسو میدود : و رقعۀ خانم و حکیم را باینجا و آنجا میبرد : خلاصه محکوم اکثر حکماست * اما لیلای پیر ، بگیس سفیدی و سر² پرستی پرستاران جوان و خدمت بدرون نامزد است * امور مخصوص خانم را سر و صورت میدهد و (بگردن گویندگان) دستس حرکات حکیم³ هم متهم است * شب و روز ما ، بی تلخکامی و کشاکش نمیدزد * ما بیز همیشه دوسه تن دهم⁴ میسازیم و بجان یک دیگر میفکیم * این روزها نا شیرین گویی در آوازها ام⁵ ، که چندی پیش ازین بگمان اینکه بخدش را سده اند ، بزم ما ، از درویشی غلام ناظم السعوی گرفت : فردای آنروز خانم ما⁶ چپکری داد * ازین معنی عبرت من بچنید : من نیز از همان درویش دعای گرفتم ، نا خدا شوهر خدای بصدیم کرد * تمام آنروز ترا در بام دیدم * دیگر ، قیاس خوش بخدی⁷ تن * اما این کار دعا ، رقابت سختی میان من و شیرین اداخت : هم چشمی بکیده کرد * اکنون دشمن جانی بکدیگریم * اما میشود که باز یکروز ، خود بخود ، ما⁸ ما ساز گاری آفند * حالا من نا نور جهان ساخته ام : او بتهریک من ، در نزد خانم⁹ زهر آب شیرین را میزد + چند روز بدش ازین یکی از بانوان شاهی¹⁰ خدمت میبودی بخانم معروف فرستاده بود : قدری از آنرا مویش خورد * ما بصدیم¹¹ ، شیرین خورد : گرجی از دست نور جهان¹² بک معذولی خورد * سخت بد را به بدین که شیرینی را مویش میخورد ، کدک را شیرین¹³ * کاسه آنخوری خانم را من شکتم و بگردن شیرین

¹ *Padaui* is an 'understrapper, assistant,' etc. *pa-hui* 'the business of an understrapper'

² *Sar-parasti* 'overlooking, also watching the sick.'

³ 'Conspire together'

⁴ Note concord

⁵ 'Her good luck had gone' Note the *Pashto* sense of the 3rd Pers. pl. active

⁶ *Chaplan* 'a jacket for women'

⁷ *Zir āb-e 'ars-e āman* 'to report against' Sometimes this expression gives the idea of 'to suck up to.'

⁸ *Khānā'ha* 'an enormous wooden tray' (as large as a rug); carried on the head.

⁹ An example of *tajnis-i zā'id* (or *nāqis* or *mutaraf*).

ابداختم: هم دشنام شنید، و هم اوان کشید * میدادم آبم من مایه میگیرد¹
 بجهت اینکه همیشه با ایلا که حالا در پیش خاتم کوزه اش خیلی آب² میگیرد،
 سرگوشی دارد * از بیم آنکه مبادا، هرم اندند، چیزی از دستش نماند: چیزیکه
 دستش ناو میدرد، میخورم * آدمم با من همی غم میبرد * غمتم این نیست
 که دراسمی کار ده، دهن کشیده است: دهن³ میخورم دهنم که در اندوهها این کارها
 رسم است * بای دیار کارمان از سخنان زشت هست و زشت نشید * او مرا کج
 خاکی کرد برای آنکه دهنم را دخت و گشت⁴ اعت سلطان⁵، میدانی که این کار
 در نزد بزرگان دشنام بزرگی است: من بروی وی افتادم: دشنامش دادم:
 کینه اش را دهنم دادم: اداش را با دندان⁶ تمرد دهنم: ایلا تمیان افغان:
 مارا از هم داد * تا حلقه از دهن و نلسمان⁷ بدود به دیگر فحش دادیم * بعد
 از آن سینه، میزدان ادسی⁸ روکش کرد: اما باز باقی است، برای اینکه شیرین
 بغرض من در لای نه بود و بکار میزد: و من هم چابن⁹.

ادیه قبول نامه در دستم * و چون صدای الله¹⁰ بزرگه نشان مفارقت
 از یکدیگه است، دستم را و داج¹¹ کردیم تا این قوار، که هر وقت خوش،
 که دست دهد، معانم سواریم: ⁹ ددیو ابکه هر گاه زبیب¹⁰ چارقدش را در
 شاخ دخی که از دهنم میزد و میزد، من ندانم که ملاقات ممکن است: و گرفته،
 دهنم ام راج¹¹.

1 'She is making a brew for me, she is plotting against me.'

2 *Kū-a-ash khāle āb mi-gard* "she is much teased on her head by water with..."

3 *Tonhā* "only."

4 *Husht u musht* "boxing."

5 Pres. Subj. for past time.

6 *Lam-a-astah yu n khah ast (m e.) = lam-a-astah yu n*

7 The beginning of every *azan*.

8 Note Pres. Tense for past time.

9 No *rafat* after *tadbi*.

10 *Chârqud* is a large sort of handkerchief used as a head covering. The *chadai* envelops the figure from the head to the feet.

11 'My eye should not be on the road.'

* گفتار بیست و پنجم *

ملاقات عاشق و معشوق بار دیگر با یکدیگر، و نغمه سازی حاجی بابا

شب دیگر، بخیل دیدار اشاره وصل، بدم برآمدم : اما دریغ که چارقد برشاخ
 نبود : نوید نشستم * نه تباکو بود، و نه اسباب پاک تباکو : در زیر پایم سکوئی
 مستولی : آوازه ناخوش پی در پی خاسم که در آن ایام از سرود بارید اخوش
 می نمود، * برده * تنها صدای کفش که نه گاه گاه بگوش میرسید علامت آن بود
 که دره دار دیارست، و آرم پیروزه لیل است * صدای گوناگون شنیدم : اول صدای
 نقره * خانه : زانیا صدای اذان : پس از آن صدای طبل اول : پس از آن
 صدای طبل برچین : بعد از آن صدای طبل بگیر و نه ند : بعد از آن آواز حائق
 باش و بیدار باش، کشیکچیان بازار و پاسبانان برج و ناری ارگ * خلاصه شب
 حقیقی^۵ در بافت، و در خانه حکیم بجز خاموشی چیزی نبود *

1 Bārbud, a famous musician; a native of Jahrum, near Shiraz.

2 Burida in m.c. "ceased; also interrupted."

3 The rhetorical figure *ishtiqāq*.

4 Drums are beaten about half an hour or less before sunset; an ancient custom in Persia and possibly connected with sun-worship.

The *tabl-i aaval* sounds about an hour after sunset; it is supposed to say 'bi rau bi-rau.'

The *tabl-i bar-chin* is beaten two hours after sunset. it is the signal to close the shops: it says 'bar-chin bar-chin.'

The *naqira-khāna* is also called *naqira-yi āftāb-zād*.

5 *Tabl-i bi-gir u bi-band*, three hours after sunset; 'seize and bind anyone in the streets'. At the present time—in Kirman at least—this drum has no significance; an hour later however a trumpet is sounded, after which no one should go out without the *shah-shah*, the countersign.

6 *Dar-yāft* verb; the object is perhaps 'ālam understood.

که "دل قوی دار که در خانه بجز زینب کسی نیست ؛ اگر بخت یاری کند ، تا شام بی ا سر خرزندگی خواهیم کرد " *

حاجی (با تعجب) : — "بچه معجز بدین حال دست یافتی؟ خانم کجاست ؟ زنان چه شدند ؟ از دست حکیم چگونه در امان بودن میتوان ؟"
 زینب : — "متوس همه درها بسته است : اگر کسی بیاید ، تا بکشودن آنها تو فرصت گزینداری ، و بیم واکه نذاری * زنان همه عزا داری رفته اند : اما میرزا ادهق ، خانم کاری کرده است ، که بیک فرسنگی خانه هم نزدیک نمیتواند شد * باید از همه چیز ترا مخبر سازم چرا که می بینم ازین سعادت در حیرتی * این روز اولین دیدار برای ما سخت مسعود شد * همه چیز در خانه یاری من برخاست * رفیقیم ، شیرین ، بوای اینکه خانم مرا باخود نبرد ، و از چارقد سیاه و انعام عزا معروم مانم ، خاطر نشان خادم کرد که "لیلا از کودکی تا حال مشق گریه و زاری نوده ، و در مانها خیلی کار کرده است : خذانه و آئینه اسفادی است * مصلحت آنست که در چنین حال او را باخود ببری و زینب را بگذاری که گرداست ، و ناشی ؛ و از عادت ما بیخبر * بنابرین یکساعت است که مرا باز گذاشتند ، و خود بتمسرا بسوگاری " رفقا * ساخنگی ، خیلی اوقات تلخی کردم که "چرا من ماندم و لیلا رفت ، ؟ اما خدا را شکر که کام من شد * دم را غنیمت شماریم ، که چنین دم کم آفتد *"

پس او بگذارک نهار رفت و من بتماشای چیزهایی^۱ مشغول شدم که حقیقت آنها بغریبان مجهول است *

نخست باالحاق خانم رفتم * آرمیهایی او آعشقه^۲ ، رو بباغچه^۳ بود * در گوشه پهلوی آرمی ، نوشکی^۴ دالیش بزرگ بر ، با^۵ منگوله و روبهش^۶ پولکدار^۷ ، و بروی آنجا آئینه^۸ خام با قوطی^۹ سرخاب و سفیداب و سده و سرنده و زی^{۱۰} ، نایک جفت

1 *Sar-i khar* is an intruder; anyone who is not wanted.

2 *Sāghārī* "mourning."

3 Note the *yā-yi māghāl* separated from the *kāf-i gila*.

4 *Ighishqa* (m c) a door with small window panes in the upper half; (this word does not appear to be in the dictionaries).

5 *Mangula* "tassels" *Rū-pūsh* "a pillow case (of netting, *tur*); also "a light shoot for the body" (in hot weather)

6 *Pulak-dār* "covered with sequins": *pūlak* "scale of a fish, etc.; a sequin."

7 *Fazak* "materials for making up the face."

دازوند علمسم دار، ویک تویی^۱ زلفی نا چافو و مقرائی و سابو آلات مشاعلی •
 دریک طاقچه^۲ قاری و تَبْکِی : در یک گوشه رخت خوابی بچادر^۳ شب پدیده •
 چند^۴ صورت، بی چار چوبه، بردوار چسپانیده : ^۵ رِفِ اُطاق بر از بلور و نارفتن
 و چینی • در یک گوشه شیشه چند شراب حاضر، که یک سرش تازه کشوده و گلی تازه
 بردش نهاده، علامت آن بود که صبح خادم برای گرمی هذگانه عزا نیمه آنرا نوشیده بود •
 باخود گفته ام " ترسِ خدا و رسول گویا در انداختن چندان حکمی
 نداشته باشد : حالتِ مَقْدَسین^۶ را دانستم • حکیم که در ظاهر تَدَسّس خرج میدهد،
 بجای آن آبهای ناب، که در خارج می نوشد، در داخل شراب خارا شیراز نکار میبرد، *
^۹ تا من از کَنج گاوی اطاقِ خام و نمناکی حجرهای کنیزان فارغ شدم، زینب
 در اطاقِ خانم سفره را حاضر کرد • بروی توشک در بهلوی هم نشستیم •
 غذا عبارت بود از پلو، و کباب بردرمیان دان، با خاگینه شب داده، و پیرو دوغ،
 و ماست، و عمل، و ^{۱۰} خربوزه اصقهان و ^{۱۱} امروود و زردالو •
 چون سفره دیدم برتقا دَیدم که " زینب بجانِ مادرت بگو، نه بینم،
 چگونه در این مدت اندک این ^{۱۲} فواهم آوردی ؟ ای یک سفره در خورِ شاهان، *
 گفت " غذا بخور و غصه مخور • خانم از شب سقارش^{۱۳} ناهار کرده بود :
 صبح رانش ^{۱۴} برگشت، و خواست در خانه مرده غذا بخورد، زحمتِ چندان
 ما نگذاشت • بخوریم و بگذرانیم " •

1 *Tân-zaltā* a skewer for the hair, of gold or silver

2 *Tā* is a stringed instrument: *tumbak* or *dumbak* is a drum played by the fingers

3 *Chādar-stab* no tufat.

4 *Surat* "picture" *chā-chāba* "frame" (of wood).

5 The upper narrow ledge that runs all round a Persian room

6 *Bālā* "cut glass" *ba-jālan* or *ba-jālan* is coloured glassware that looks like China (probably a corruption of some Austrian word)

7 *ta* now and for the future

8 *Khā'lan* a place near Shiraz, famous for its wine.

9 *Tā* "by the time that" - "

10 Isfahan is famous for its melons - the village of Gurgab is specially noted.

11 *Amrud* "a sort of pear"

12 = *athā*

13 "She changed her mind."

14 "She left me but little to do."

پس داد غذا^۱ ندادیم، و بد آنان که بعد از ما بیایند چیزی بسیار
ترجانه ندادیم * بعد از شستن دست، شریعت محمدی را بر کنار و شیشه شراب را
در کنار نهاده،^۲ بطاق ابروی^۳ دو سعادتمند دوستکام، به پیمودن^۴ سائگین و جام،
مشغول شدیم *

مسئله بعدی بر من غلبه کرد که با آنهمه ترس^۵ حال و اندیشه استقبال
نار خانم را برداشتم و اندک نغمه خود را، با آواز ساز، دمساز نموده این غزل حافظ را،
که در جوانی برای لذت افزائی مشقریان دکان پدر آموخته بودم، شروع
بخواندن نمودم:—

- * خوشتر ز میش و مصیبت باغ و بهار چیست ؟ *
- * ساقی کجاست، کو ؟ سبب انتظار چیست ؟ *
- * هر وقت خویش که دست دهد مغنم شمار *
- * کس را وقوف نیست که انجام کار چیست *
- * بدوند عمر بسته بمویشست ؟ هوشدار *
- * فمغوار خویش باش : غم روزگار چیست ؟ *
- * راز درون پرده ز دندان مست پرس *
- * ای مدعی ا نزاع تو با پرده دار چیست ؟ *
- * مستور و مست هر دو چو از یک قبيله اند *
- * ما دل معشوق که دهیم اختیار چیست ؟ *
- * سهو و خطای ندهد چو گیرد اعتبار *
- * معنی مفر و رحمت پروردگار چیست ؟ *
- * زاهد شراب کوثر و حافظ پداله خواست *
- * نا در میانه خواستگ کردگار چیست ؟ *

زینب از شادی بیخود افتاد، چه در عمر خویش نه شعری بدان خوشی
و نه آوازی بدان دلکشی، و نه سازی بدان سازگاری، شنیده بود * غافل از اینکه
هر دو بد نختیم - (او کیزی است سیاه روز، و من نندگ روسیاه) - گویا آنچه در جلو

1 'Did our duty to the food.'

2 Bi-fāq-i abrū sharāb khūdan "to drink to the health of."

3 'Two happy beings'

4 Sātgin 'a large bumper glass drunk to anyone's health.'

5 Hāl "present."

ماست از آن پدر و مادر هست ، و گویا مستی این شراب تا قیامت ^۱ نجاست •
 بعد از خواندن چندین غزل موزون و پیچ-ودن چندین ماهر گلگون ، کیسه
 اشعار خالی و شیشه شراب تمی گردید : و چون یار ساقی بود و وقت باقی ، گفتیم
 ” زینب تو بمن وعده دادی تا سرگذشت خود را بگوئی : اکنون وقت است ؛ احتمال
 آن می-رود که بزودی اوضاع ما را برهم ^۲ زنند : فرصتی بدین خوشی و دلکشی کم
 بدست می-آفتد : بهتر آنست که این فرصت را صرف گفت و شنید حال تو نمائیم “ •
 بخنده پذیرفت ، و شرح حال خود را بدیگرونه گفت •

¹ “We did and felt as if all that surrounded us were our own, and that the
 and our love would last for ever.” Note the present tenses; ‘*Hypotyposis*’ and
stasis.

² ‘They will interrupt, upset, us.’

* گفتار بیست و ششم *

در سرگذشت زینب *

۱ «من دختر اوکوز آغا نام^۱ شیخم که در کردستان مشهور است» مادر مرا نمی‌دانم کیست * اینقدر شنیدم که^۲ محصول یکی از شدهای^۳ «چراغ کُشان»^۴ کردند که گردان اینقدر مسطور میگیرند که کسی را یارای پرسیدن چگونگی آن از ایشان نیست: این است که آنچه در باب نژاد من گفته‌اند، دروغ و راست آنرا نمیدانم؛ گستاخی نکردم که حقیقت آنرا بدرسم. آنچه واقع و نفس‌الامر^۵ است، این است که من هرگز هیچ زنی بچشم مادری نگاه نکرده‌ام * در میان زنان قبیله، در دست بخت و اتفاق بزرگ شدم * رفیق اولی‌م گوی^۶ اسبی بود که در چادر زنان پدرم، مثل همسفر^۷ ما، میزیست؛ و مادر او مادیانی بود مری که نزد ما نه چون حیوان، بلکه مانند یکی از اعضای خاندان، بود * در واقع از همه زنان عزیزتر بود، و جایش از همه برتر و بهتر؛^۸ برگ و سازش هر چه گرانباتر: در سفرها از همه چیز بیشتر ناو دقت و رعایت میکردیم * و قتی که مادیان نمود، همه قبیله مزاداری و سوگواری نمودند * کوه‌اش برای سواری روز جنگ پدرم نرست و بزرگ شد؛ و هم امروز مایه اعتبار و افتخار گردانست * کاش

1 An *izafat* after *nām*; an awkward m. o. sentence.

2 *Mahgūl* "product." The *Chirāgh-kush* or "Lamp-extinguishers" are a religious sect: its rites are or were secret and obscene. Amongst the Waziris, on the N.-W. frontier of India, there is said to be a sect or class that calls itself *or-mur* or "fire-extinguishers": I have failed to obtain any trustworthy information about its mysterious customs.

3 *Karrand* or *Karand* is in Kurdistan.

4 *Nafs* "I-amr" "truth."

5 *Kurra-ash-i*, no *izafat*.

6 "Trappings."

ما آنهمه مهر بدان حیوان نبسته بودیم^۱ که آنهمه بلا سبب یک مادیان سر ما آمد *
 چنانچه تفصیل آرد^۲ دیگر بیشتر در ضمن حکایت خواهی شنید *
 ” باید دانست که گودان با اینکه خر را زیر دست هیچ زبردستی نمیدانند ،
 اما نیاگان ما و پدرم تا چندی پیش ازین هم با رَمه و گلّه خود در کوههای ممالک
 گوردستان ، که اکنون در تصرف عثمانیان و در زیر اداره والی بغداد است ، مانند
 قبیله^۳ عثمانی چادر نشین بودند ؛ و هر وقت والی را با کسی جنگی و نزاعی بود ،
 از ما یاری سواره میگرفت * سواران ما چون در همه مشرق - زمین بدلیری
 و چادری معروفند ، اولین سوارانی^۴ بودند که مظهر این معنی^۵ میشدند * پدرم
 بجهت بهادری و سواری و عدد زیادی که در جنگها بدست خود کشته بود امتیاز
 پرچم^۶ زدن بر نیزه خود داشت ؛ و پاشای بغداد او را وقعی^۷ وافر میگذاشت * قبیله
 وهادی نزدیکی بغداد آمد و از دخول او^۸ بشهر میترسیدند * پاشا مصلحت دید که
 پدرم را یاری طلبد * پدرم با جمعی از سواران خود رفت ، و از قضا بر وهادیه
 شبخون^۹ بود و پسر شیخ وهادیان را بکشت ؛ و غنیمت او را با مادیانی بی نظیر ،
 که سواری او بود ، بیابرد * قدر آن مادیان و غدر ترکان^{۱۰} ما میدانست که اگر خبر
 شود برای ناز پس گرفتن آن از هیچ کوناهی نمیکند * این بود که او را پهنای
 بقبيله فرسداد ، و در چادر زنان بهفت اما سعی او بیهوده شد * صیت شجاعت
 و آواز اخذ غنیمت پدرم به دهانها پیچید * خبر اسب بگوش پاشا رسید ؛ اما نا
 بخاطر او و ملاحظه وقت ، بنقد چیزی نگفت * همدکه وهادیارا راندند ، و گودان
 به نگاره برگشتند ، روزی میر آخور پاشا با ده سوار مسلح ، بچادر ما آمد * هر خدمتی
 که چادر نشین بچان کسان تواند کرد ، در حق ایشان کردیم * پدرم ، معصم پدردار
 شدن ایشان ، مرحله^{۱۱} را در یافت ؛ و از روی احتیاط مادیان را گریزاید * چادر ما

^۱ Note Plup after *kāsh*.

^۲ *Diğer* (adv.) "again; hereafter"

^۳ *Tab'a* (قبيلة) pl. of *tabi*; generally used in m. c. for followers of *mujtahids*.

^۴ Note the *yā* of the relative pron. in after a plural.

^۵ i. e., *yāri*

^۶ *Paicham* (and *tūgh*) is an ox or horse tail used as a standard or mark of rank amongst the Turks. I think the tassel on the neck of a spear is also called *paicham*.

^۷ *Vaq' nihādan* "to esteem."

^۸ *ū* for *ān*

^۹ *Shab-i khūn*.

^{۱۰} *Türkân-i mâ; izāfat* i. b. a. d. n. *mutābisat*.

^{۱۱} *Marḥala* here = *maḥlab*

چنان واقع شده بود که ما زنان مردان را می دیدیم، و آنان ما را نمیدیدند * بعد از تعارفات^۱ رسمی میر آخور روی پیدرم کرد و از زبان خود و زبان پاشا صداقت و غیرت و حمیت او را بستود و هابری نیز تصدیق او نمودند * عاقبت در مطلب بدین نوع بکشود:—

‘او کوز آغا، وهاییان (علیهم اللعنة) آدمی به پاشا فرستاده اند و مادیانیکه پسر شیخشان سوار بوده است، خواسته اند * اول میگفتند که خوبای او خورن پاشاست؟ و پس، حالا، بياز دادن مادیان راضي شده اند * این مادیان گویا پشت به پشت بمادیانی می پیوندند که پیغمبر در وقت هجرت از مکه بمدینه سوار شده است؟ و اینقدر پول در این راه خواهند شمرد که پاشا بگوید ‘بس است، * همه کس شجاعت ترا شنیده * است و میداند * که تو پسر شیخ را کشته * پاشا در کار وهاییان مشورت کرد و مصلحت چنان دید که چون این کار دولتی شده است، از تو این مادیانرا در خواهند * تا قتنه وهاییان فرو نشیند * اینک سبب فوستان من، * ‘پدرم جواب داد که ‘چه بگویم و چه بکنم؟ مادیان اینجا نیست: وهاییان دروغ میگویند، *

‘پس پدرم میر آخور را بکنار کشید: و پیی از قدری سرگوشی، میر آخور خندان شد * بعد از غذا، میر آخور را با بیست * باچاقلو و یک تازی راضي بفرستاد، تا در نزد پاشا شفاعت او نماید، و کار مادیان را رفع و رجوع سازد: و نیز وعده داد که ‘اگر پاشا در دنیا مالک حور عین شود:

نظم

به پرد درونم بود دخترى .: چه دختر بچرخ جمال اخترى
اگرچه بصورت بود بچه کرد .: بمعنی پری میذوانش شود
بکیش و نژاد و نهاد ایزدی .: چون شیطان شیطانی و بخردی *
با اینکه ما ایرانیانرا با اصحاب سریر ملل داد و ستد دختر نشاید، اما میتوانم او را بدشاش پیشکش فرستاد، *

1 "Compliments"

2 Plural better after *hama kas*.

3 A good example of the Passive sense of the 3rd Pers. pl. active.

4 Gen. *bājughli* a European gold ducat, value about one *tumān*.

”بعد از ساعتی میر آخور نرفت؛ و چون پدرم از رفتن او خاطر جمع شد، کسی بفرستاد و مادوانرا بیاورد؛ و ریش سفیدان قبیله را جمع آوری سوده گفت:—

’حضرات، کار ما گیر کرده است * مدتی است درین حدود، عثمانیان را از خراج و رشوت و پدشکش سیر میکنیم * در هرکار، نگارشان میخوریم * پاشا بمن اظهار دوستی میکند برای اینکه من در راه او جان فدا میکنم: اما چنان تشنگی طلسمت که دنیا را بدیناری میفروشد * این فرصت که بدست او افتاده است برایگان از دست نخواستاده داد * اگر صاحب زن و بچه نبودم، میدانستم با این ترکان چه کنم * اما چه کنم که پای بست عیالم و کاری از دستم بر نیآید؟ ناعقباد من، باید نزدی ترک حدود عثمانی نمود، و بعدود ایران گریخت * البته آنجا پناهی خواهیم یافت *

”یکی از ریش سفیدان جواب داد که: ’او کوز آغا، من نپذیرم، چرا که ترکان همیشه پی بهانه میگردند، قارعت خود را خراب سازند * اکنونکه بهانه مادیانی بدست پاشا افتاده است، زندگی بر ما حرام است! * فردا خواهد فرستاد و از ما گروی خواهند گرفت، تا ناچار سازند بدینجا بمانیم * پس از آن آنچه دلخواهشان است می کنند * پناه بخدا، و هرچه بادا باد! باز دگرهائی قدیم نیاگان خود میرویم، و باصل خود رجوع میکنیم: اصل ما ایرانی است، و هم ایرانی حقیقی و ایزد پرست ما’یم *

”چندی دیگر با او یکرزان گردیدند * آدمی شاهزاده کرمانشاهان فرستادند، تا بخواهد بشینان سرحد غدغن کند، بما کاری نداشته باشد؛ چه ایشان در باب دخل و تصرف سرحد خود بسیار غیورند *

”پس نیمه شب چادرها را کفاده بارها برگوان و شتران، گله و رمه در پیش، زن و مرد پیاده و سواره، رو سرحد ایران نهادیم *

”من از دگره دلخور بودم که چرا زن پاشا و محسود امثال و اقوان خود از دختران ایزدیان، نشدم؟

”خلاصه از راه و بیراه، بیماع، سرحد ایران رسیدیم، و در آنجا توقف

نمودیم *

¹ = 'It would be better for us to die.'

” پدرم بکرمانشاه رفت، و چون در آنجا معروف بود، شاهزاده او را بنواخت و خلعت و اطمینان بخشید که ’ملک خدا وسیعست: هر کس در هرجا میخواهد می نشیند * اگر پاشا بیهانگ اینک’ ایذان رعیت ما هستند و گریخته اند، شما را راز پس خواهد پدرش را میسوزانیم * ده فرسخ دور تر از خاک عثمانی، ¹ سه روزه راه - خاک، برای بیلاق و قشلاق، بما دادند: و با سودگی آنجا قرار گرفتیم *

” شاهزاده راست گفته بود * چند روز بعد از آن پاشای بغداد بشاهزاده نوشت که ’او کوز آغا دزد و راهزن و مفسد و سرکش است * مادیانی از ما برده است بی نظیر، که عالمی میارزد * اگر او را با قبیله اش بجانب ما برنگردانید، امداد گاززار باشید *

” از آن خبر نرسان و هراسان، اضطراب عظیمی در میان ما افتاد * پدرم مادیان را نهفت، و بخدمت شاهزاده رفت * شاهزاده او را اطمینان داد که ’در پناه شاهنشاه ایران می ناشی: از هیچ، ناک مدار * کسیکه دست توصل بامان قاجار زند، از حوادث روزگار مصون است * تو برو، آسوده ناش * ما میدانیم، و پاشا * تو رعیت پادشاهی، و در امان خدا *

” پدرم این خبر را بقبیله رسانید: همه خوشنود شدند مگر عمومی بیرو، که در ایام نادر شاه خدمت دایران کرده بود * گفت ’ای یاران! بایراندان دل میدید، که وفا ندارند * سلاح جنگ و آلت صلح ایشان، دروغ و خیانت است * بیچ و پوچ، آدم را بدام میاندازند * هرچند بعمارت ایشان کوشی، بخوابی تو میگویند * دروغ ناخوشی ملتی و عیب فطری ایشان است: و قسم شاهد بزرگ این معنی * قسمهای ایشان را بینید: سخن راست را چه احتیاج بقسم است؟ بچنان تو، بچنان خودم، بمرگ اولادم، بروح پدر و مادرم، بشاه، بقبیله شاه، بمرگ تو، بروش تو، بسلام و علیک، بذان و نمک، به پیغمبر، باجداد طاهربین پیغمبر، بقبله بقرآن، بعن، بحسین، بچهارده معصوم، بدوازده امام، از اصطلاحات سوگند ایشان است *

¹ *Si-rūza-rāh khāk* means a tract of country in extent about three days' journey across.

² *Tawaqqul* “being joined; seeking connection with.”

³ *Irānī wafā na-dārad* is a common saying.

⁴ ‘Their weapons are lying and treachery.’

⁵ ‘*Imārat* “cultivating; rendering habitable”

⁶ *Bi-salām* = ‘by the greeting’ and *va ‘alaik* by the answer to it.

⁷ This by no means exhausts the list of oaths used in daily conversation. A very common one is *tu bi-miri* “may you die!”

خلاصه از روح و جان مُرده و زنده گرفته ، تا سرو چشم مقدس^۱ و ریش و هبیل
مداری^۲ و دندان^۳ شکسته و بازوی^۴ بریده^۵ تا نآتش و چراغ و آب حمام^۶ همه را ،
مایه میگذارند تا دروغ خود را راست نمایند * باین دروغها داور مکذیب * باینحال
شما را اعتقاد این است که این مادیان بلائی را شما ناز خواهید گذاشت ؟ ایرانیان
از عثمانیان طمعکار ترند * این مادیان مذل جواهر است : چگونه بدست شما
میگذارند ؟ اگر شهرت این حیوان بگوش پادشاه ایشان برسد و بخوهد چه خاک سر
کنیم ؟ هرچه میخواستید بگوئید من دایرانیان اعتقاد ندارم : هرچه میخواستید
بگوئید *

”کار ، چنانچه پیر^۷ مرد گفته بود ، واقع شد : و مرا دین روز که می بینی

انداخت *

”روزی مبعگاهان سگان قبیله شروع بدارس و شور و غوغا نمودند * بدرم برفت
تا ببند چه خبر است * اول یک سوار بدید شد : بعد از آن یکی دیگر ، و یکی دیگر
معلوم شد که اطراف چادران را احاطه کرده اند : بدرم حمله آوردند * دوسه تن
از ایشان نکشت * عرضشان مادیان بود : بجادرها ریختند ، و مادیانرا ضبط کردند *
”چون روز روشن شد دانستیم که دشمنان ما ایرانیانند^۸ * بدرم از قضا بزرگشانرا
کشته بود * معلوم است مارا اسیر کردند * قبایس حالت مارا تو خود دکن * بدرم را
در بیش چشم نامنوع و اقسام اشکبجه کشند : و اموال ما غارت و تاراج شد ، *
زینب میخواست نا شرح امداد خود بدست میرزا احمق گوید که ناگاه شدت
درا زدند * ما دست و پا چه * من از نام فرار کردم و زینب نکشودن در رفت *
از صدای دردانت که میرزا احمق است و بعد از خود بنهار اعمهات کنان در را

¹ *Sar-i muqaddas*, of Hussein, *chashm-i muqaddas* of 'Abbās.

² *Rish u sabl-i mubā'ak* of any Imam or of the Shah.

³ *Dandān-i shakasta*. The Prophet had a front tooth broken by a stone at the battle of Uhud (أُحُد). Uhud is the name of a mountain at the foot of which the battle took place.

⁴ Of 'Abbās at Kerbela.

⁵ *Bi-in ātash bi-sūzam agar darūgh gayam* (m.c.). *Tā* is here an error: it should occur only once after *a. gūfta*.

⁶ *Ab-i hammām*, this appears to be said in joke.

⁷ *Pir* *ma'd* appears to be so written to indicate the *izafat* (never written) in m.c. after *pir*: *pir-i ma'd* or *pir-i ma'd-i* (m.c.) "an old man."

⁸ *Fānuqān*, note the plural of definiteness "the Persians:" but *shumā say-id* "you are dogs."

بگشود، چه راه هذر خوبی داشت * من از پشت بام تماشای ماجرا میکردم *
 زینب و او چنان با مهردانی صعبت داشتند که آب از دهان من جاری شد * چشم
 حکیم از دور با وضاع ناچار افتاد، و یقین کرد که در خانه اغیار بوده است ¹ * درکار
 سوال و جواب بود، که خانم با همراهان در رسید ²، و چنان بغفلت داخل اطاق شد
 که حکیم و زینب فرصت جدا شدن از یکدیگر نکردند * حالت خانم را در آن حالت،
 تا قیامت فراموش نمیشود * با احترامی که میدانی گفت "سلام علیکم" ³ کزین شما
 هستم * انشاء الله مزاج شریفان را مکروهی نیست * لذت عیش و نوش عافیت باشد *
 وقت شریف، انشاء الله بخیر و خوبی گذشته است ؟ دروغ که قدری زود رسیدم، *
 اما خون چشمانش را فرو گرفت : عقل از کلاهش پرواز کرد / با ناخن و دندان
 روی مقصوران افتاد :—

".... و ناچار هم! در اطاق من هم! بروی - توشک من هم! * ماشا الله! چشم
 بد دور! حالا معلوم شد که من هیچ سگی نیستم : در خانه من : در اطاق من :
 بروی توشک من : بر روی مکتای من : غلام ⁴ من : کزین من : ... ماشاء الله،
 من ⁵! خداوندا تو میدانی * عجیب و غریب! من کجا بودم : کجا افتادم ؟ در
 آسمان بودم : بزمین افتادم " *

پس روی شوهر کرد که "خوب، احمق جان! سر بالا کن : بر روی من نگاه کن *
 بجان من بگو به یزید، ترا بچه دلیل باید آدم گفت * تو کجا، اسم آدمی کجا ؟
 اگر خدا بخواهد تو هم باید سر در میان سران آری ؟ خود را آدم شماری، با این
 همه ریش، با این همه بشم ؟ نف باین ریش ! نف باین بشم ! وانگهی حکیم،
 لقمان عصر، وحید دهر، با این صورت میمون : با این قوز ⁶ موزون : با این هیأت
 ریشخندی : با این ریش بزقندی ⁷، این طور عشقبازی ؟ زهی نازی ! زهی بازی !
 من کیم که تو کیزی را نه از من شماری ؟ چه کرده ام که مرا بجای هیچ

¹ Should be būda and.

² Note the correct concord

³ Note the *tanwin* in the Persian m.c. salutation.

⁴ There is an indecent suggestion.

⁵ *Qhulām* here refers to the poor husband.

⁶ i.e., *afarin bi-man*

⁷ 'Do you count your head like other people's heads?' = *khār-i khud rā dar dākhil-i khārān-i 'allāfān mī-rāni?*

⁸ *Qū* "hump"

⁹ *Buz-i qandi* is a ho-goat kept by *lātis* for show. it usually has its beard dyed with henna.

میگذاری ؟ وقتی تو بودی و شیشهٔ دستور و قوطیِ خاکشیت^۱ من از خاکت برداشتم ؛ آدمت کردم * شال کشمیری بستنی ؛ سر^۲ شناس شدی * ای آدم از سگ کمتر ! ای سگ کمترین آدم ! تو این حرکات ؟ این چه حکایت باشد ؟ این چه معنی دارد ؟ حکیم بعضی قسم ، برهان انکار نداشت * برهانش قاطع نبود ، و انکارش مجال نداشت * خلاصهٔ خشم زن آنشی فرونشاندی ؛ سیلی بود که پیش بستنی نداشت * دشنام بروی دشنام میداد ، و سقط بروی سقط * از رزی حکیم بروی زینب می افتاد ؛ و از روی زینب بروی حکیم * از گیسوانِ دلارام زینب گرفت ، و چنان بدانسوی و ' انسوی کشید که بد دل من برید ؛ ر کم ماند که ریشهٔ چانم نگسلد * بیاری همراهان و برادر بگوشه انداخت ، و چاندان نکوفت که خود از حال افتاد *

دریغ که من اینها را میدیدم ، و دلم میخواست که بیاری روم ؛ اما اگر بایم بحرم میرسید ، نهم بیرون میآمد * اگر میفرستم شاید کشته میشدم ، و فاندۀ هم بحال زینب نداشت ، بلکه خالقش بدتر میشد * چون طوفان بلا فروکش کرد از نام فرود آمدم ؛ و باین قضیه ، که خود از ارکان آن بودم ، * تفکر کنان گردش رفتم * بدیهی است که بایستی همان وقت ترکی آن مکان کنم ، چه بعد از آن ، عشق نازی من با زینب امکان^۳ نداشت * چون حالت او را بنظر میآوردم ، دلم خون میشد ، برای اینکه از حرمتها تفصیلهایی غریب شنیده بودم ، و ماملهٔ عفریتی مثل زن حکیم ، با بی نوازی مثل زینب معلوم بود *

^۱ 'When you had nothing but yourself, your enema and your box of *khākshūt*—'

^۲ *Sar-shinās* 'a somebody.'

^۳ *Far-i istibād* or *vā-e ta'ajjub* ?

^۴ 'Pondering that I was one of the causes of it.'

^۵ This should be *na-dārad*.

گفتار بیست و هفتم

در تدارک حکیم باشی برای مهمانی شاه و خرخِ هنگفتی

که بزور بگردنش افتاد *

در هنگام گردش نا خود متوجه کردم که در ادم ترک خانۀ حکیم بلکه ترک شهر
 طهران گویم که جای اُمید نه، بلکه ورطۀ خطر بود: اما
 'عشق چون زند خیمه در دیون: عقل را براگنده میکند' *
 عشق زینب بعقل من غالب آمد و نامید عطای او، بقای میوزا. احمق متحمل
 شدم، که "نه سگ و نه گُرگ ناز زحمت بزرگ او را نکشم" * میوزا احمق را از
 رقابت من نا او، و از اینکه سبب آهه شور و غوغای خانم من خود بودم، نا خبر
 نبود: ولی اینقدر میدادست که در زیر کاسه نیم کاسه است^۱، یعنی در این کار پایی
 اغیاری در میان است * بدینجهت چنان چشم دقت نکشود که من از حال زینب
 نا هزاران تعب نتوانستم خبر شد: و از نتیجۀ عقاب خانم نا هزارۀ زحمت نتوانستم سر
 حساب گردید * دم، همه دم، چشمم بر در حرم، که زینب نا نانوشش بیرون میآید
 یا نه: اما هیچ انری ازو در میان نبود، بدو عذکه گمان کردم یا در ستر بیماری است،
 و یا در قید گرفتاری * طاقم طاق شد، تا اینکه روزی نور جهان را دیدم تنها بازار
 روان * نه پشت سراو افتادم و بحکم انهادی که بدوستداری ایشان نا هم، داشتم،
 سلام دادم که "نور جهان، تنها کجا میروی؟"

1 *Dar dam* "at once."

2 "There's something secret; no smoke without fire."

3 Or *hazaran*.

جواب سلام بداد که " آقا صاحب، میروم برای کنیز. ^۱ کرده^۱ ۱ دوا و درمان بخرم * "

آهی کشیدم که " مگر زینب ناخوش است ؟ "

پاسخ داد که " نه تنها ناخوش، حالش بسیار خراب است * شما اهل ایران (خدا خیرتان دهد) سخت بیرحم مردمانید * ما میانان، سگمان شما میارزد * همیشه دم از حدیث ' اکرم الضیف ^۲ ' میزنید و خبر از آنچه باین کنیز گرد گردید ندارید ؟ "

گفتم " ترا بخدا ! چه شد ؟ مگر چه ناو کرده اند ؟ راستش را بگو * "

از دلسوزی من دلنرم گفتم " که خانم از روی رشک زینب را در ^۳ پست - توئی نهاده، و غدغن کرده است که روی آفتاب نه بیند * از شدت بد رفتاری نااو، قبی شدید بوی عارض شده است، نوعیکه در دم مرگ است : اما خدا برکت بدهد، جوانی و قویش به تپ غالب آمد : حالا رو به بدویست * غضب خانم هم اندکی فروکش کرده است : اذن حنا و سرمه داد * پیش عطار میروم تا حنا و سرمه بگیرم * اما بقیین میدانم که اگر خانم خبر آمدن پادشاه را در ایرونها بخاندن میرزا احمد بشنیده بود، هرگز این اذن را نمیداد * چون پادشاه مختار است که بحرم هر کس داخل شود و زبان را رو برده تماشا کند، خانم برای خود فروشی و خود نمائی زینب را از حبس بیرون آورد، تا در حضور پادشاه خدم و حشمش را زند تر نماید * اما هنوز زینب اینقدر مأذون بیرون و توفرن و آمدن نیست * "

ازین خبر آسوده و دلگرم، تفکر و تدبیر ملاقات دیگر افتادم : ولی چون موانع را سخت قوی میدانم، و از ناعت بدبختی نوشدن میتوسیدم، آهنگ آن کردم که بنقد از خیال ملاقات در گذرم : و بصیحت حکیمی را کار ندادم که گفته است " فرش هوس در نوردم، و گرد مصاحبت نگرדם * "

اما روز بیلاق - رفتن پادشاه نزدیک بود * برسم معهود بیش از رفتن دیدن نجباء و بزرگان میروفت، و برای خود و اتباع خود پیشکشی ارکان میگرفت، و ایشان هم بیل

¹ *Kaniz-kurda* (m.c.) for *kaniz-i Kurda*; the *z* is diminutive. *Teheran in any qan-kachaku and pir-i-ana*

² *اکرم الضیف ولو کان کافرا* "Honour the guest, even though he be an infidel."

³ *Past-ta* "a small back-room, or closet"

⁴ Should be *bad* - Persians, especially women, are careless about the sequence of tenses. Here the negress would probably use *ast* for the sake of dramatic effect.

خاطر این پیشکش دادن را مایهٔ مباحات و افتخار می‌شمردند : و از جملهٔ کسانی که آن را مایهٔ مباحات میدانستند ، میرزا احمد بود *

رندان^۱ ، از دیرگاهی^۲ باز ، او را شکاری لایق سیمرغ شهریاری دیده بودند ، چه شهرت توانگری داشت * بنابراین روز تشریف مشخص شد : و خبر دادند که این مباحات افزائی مانند مباحات افزائیهای عادی متعارف نه ، بلکه با لطفی خاص ، و شرفی باختصاص خواهد بود : چنانچه پادشاه یا شام یا نهار را ، در خانهٔ احمد خواهد خورد *

حکیم^۳ نیمه‌ای از مباحات خشنود ، و نیمه‌ای از طرف کیسه نا خوشنود ، بتدارک و تهیه افتاد * اولین تدارک ، تدارک پای انداز بود * میدانست که این فقرهٔ بدهانها افتاده و میباید که مهمانی او خار چشم دشمنان و گل باغ دوستان شود ، تا رایب سرافرازی از التفات شاه سرافراز * از یک سو مرض حب جاه^۴ گل کرده بود : از دیگر سو بغالتش بغداد دخالت میکرد^۵ * اگر دست از مال شسته بجزاوردی حرکت میکرد ، برکت میشد * مدتی بود که بالتفات استشارهٔ سرافراز نفرموده بود^۶ ، و من طفیلی حقیقی شده بودم : اما چون کارش تنگ شد ، چشم - گشودگی من و تدبیر و تزویرم با حکیم فرنگی بخاطرش آمده ، مرا بککاش خواست *

حکیم : — « حاجی ، کار ما گیر کرده است : نمیدانم چه باید کرد * شنیده ام قبلهٔ عالم از من توقع پای اندازی متناهی دارد * معیر الممالک که در این کارها سرآمد اقران و معسود اعیان است ، با زبان خود بمن گفت که « تو با من هم - چشمی نمیتوانی کرد » * اصرارش این است که سرتاسر^۷ راه شاهرا تا بجائیکه از مرکب فرود میآید قماش ابریشمین ، و تا در باغ اطلس ، و از آنجا تا بشاه نشین خانه که محل نشستن شاه است شال کشمیری^۸ بگسرد ، حاجی : میدانی که من مرد اینهمه مخارج نیستم * راست است حکیم و حکیم باشی : اما شب و روز در جمع مال دنیا نیستم : و انگهی میدانم غرض معیر الممالک ازین حرفها این است که قدری حریر رشتی و شال دارد ،

¹ Rindān = here *saringān* and probably refers to the Shah's touts.

² *Az dīr-gāh-i bās* = *az khaile vaqt bi-ba'd*.

³ *Nim-i nim-i*, "partly ..... partly."

⁴ This *rau* should be omitted. Instead of *uftāda* the future should be substituted.

⁵ *Gul kardan* "to blossom; commence."

⁶ *Bakhālat* and *dakhālat* are forms of doubtful accuracy: they do not appear to be used either in Persian or in Arabic.

⁷ 'He had not deigned to consult me.'

⁸ *Sār tā sar* "all the way."

از سِروا کند، یعنی بمن بفروشد * خیرا، بمرگِ خودش من رودست^۱ او را نمیخورم
این نصیحتها را بدیگری بدهد * و لے به بیدم من چه باید بکنم * ”

حاجی: — ”راست است تو حکیمی، اما حکیم تنها نه؛ حکیم شاهي و صاحب
رُبده و جاه؛ و آنکهي بملاحظه آبروي خانم و حفظ شأن او اگر پادشاه را بنوع فدوي گري
پذيرائي نکني، و پادشاه ندادد که مال و جان تو در راه او فداست، اوقاتِ خانم
تلف می شود * ”

حکیم: — ”آري شايد حق داري اما من حکيمي بیش نیستم^۲: نمی توانند
گفت که همه شال زربفت در وقت لزوم بکار میبرم * ”

حاجی: — ”خوب، فیئر این میخواستی چه نکني؟ نمی تواني بگوئي من
حکیم و سر راه پادشاه بگري خطمي^۳ میباشم؛ یا اینکه سندییش را لپه^۴ میگذارم * ”

حکیم: — ”نه خیر؛ مثلا میتوانم برگ گل بپاشم که چندان گران نیست *
گاوي^۵ بسر راهش بگشیم؛ شیشه هاي شربت فراوان در زیر پای اسبش بشکنم * آیا
اینها کافي نخواهد بود ؟ ”

حاجی: — ”خیر، خیر؛ این گونه حرکت با پادشاه مناسب نیست؛ سر رشته
بدمت دشمنان میدهی؛ و گاري میکنند که ریشه ات بآب^۶ میرسد * شاید
بآطورهاي گزافي که معیرالملک گفته است، خرج لازم نباشد؛ اما میشود راه را چیت،
در باغ را مخمل، حیاط را زربفت، و اطاق را شال بگستري؛ و گویا این خرج چندان
گزافي نباشد * ”

¹ *Khar* “no.”

² *Rū-dast* a throw in wrestling (by placing the right hand in the opponent's ‘fork’ and throwing him over the head).

³ *Hakim-i bish nistam* (m.c.) “I am no more than a doctor.”

⁴ *Hama* = ‘always’

⁵ *Khatmī* “hollyhock”; the flower is used in medicine. The hollyhock grows wild and is very common in Persia.

⁶ *Lappa vulg lappā* is a cloth on which flat cakes are kneaded and then cast on to the upright sides of the oven: the cake sticks and the cloth comes away. *Sar-dali* or *mandali* “chair.”

⁷ A sheep's throat is still cut in the road as a person of importance passes on first arrival.

⁸ Better *risha at rā tā āb mī-rasānand* (m.c.) “they will follow your roots up to the water” (i.e., to the extremities, digging them out).

حکیم :- ”بد نمیگوئی؛ خوبست اینطور سرش را بهم آریم * چیت درخانه حاضر داریم؛ میخواستند شلوار زانده بدوزند، ندوزند * یک² ناخوشی پیروز³ دو توپ مخمل اصفهانی آورده است * خلعت⁴ امساله را هم میفروشیم زر بقت میگیریم * شالهایی خانگیان هم برای اطاق بس است * بیاری شاه مردان⁵ کار سرانجام میگیرد * “

حاجی :- ”بسیار خوب اما در باب حرم چه میکنی؟ میدانی که شاه برای اظهار التفات، دیدنشان خواهد کرد * ناید سر، و وضعشان موافق حساب⁶ باشد * “

حکیم :- ”گاش همه دعاها برسر این بود! که در خانه هرچه لازم باشد از جواهر - آلات و چکن و شلوار و چارقد و شال از دوست و آشنا و همسایگان عاریت میگیریم؛ غصه آن نداریم * “

چون تفصیل این تدبیر بخانم رسید، علم تر افراخت که ”قبول ندارم * “ شهروش را فرومایه و بست پایه خواند که ”قابل شوهری من نیستی * البته داید بطوری حرکت کنی که شایسته تشخصی باشد که بعد ازین ناید پیدا کنی * “ با خانم چانه زدن کار حضرت⁷ فیل است * بنابراین تدارک خیلی مکلف تر از آن شد که حکیم پنداشته بود * پس همه اهل خانه، معلوم شد که زنایی داشته اند * آنچه در سالهایی سال، حکیم، بی آنکه از هیچ کوتاهی کند، از وده این و آن بیرون آورده بود، در ظرف چند روز بی آنکه سر موئی کوتاهی کند، از حلقش بیرون آوردند * “

1 = *tamām-ash bi-kunīm* "finish the matter."

2 "Patient." In Persia patients often pay in kind, i.e., if they pay at all.

3 *Tāp* is a "piece" generally of forty yards.

4 i.e., 'by the help of 'Alī.'

5 'As it should be.'

6 *Jawāhir al-āt*, no *izāfat*.

7 = *janāb-i āl*.

گفتار بیست و هشتم*

در آداب پذیرایی پادشاه و پیشکشا و گفتگوهای که واقع شد.*

منجمان برای حرکت شاه روز مخصوصی از اسعد ابام و ساعت مخصوصی از اشرف ساعات برگزیدند * صبح روز موعود در خانه احمدق سازندارک چیده شد، یعنی مصراع^۱ شد وحشتی که روز قیامت ز باد^۲ رفت *، بیشخدمتان و فراشان در اطراف سلام پُرسدند: فرهای نو گُستردند: شاه نشین را با شالِ فرد و اعلا گُستردند: حیاط را جاروب و آب پاشی کردند * فوارهای حوض را گُشودند * بر روی حوض، روبروی آرسی شاه از بزرگ گل شکلهای گوناگون ساختند * گلداهای و تغارهای نارنج و ترنج بر اطراف حوضها چیدند، باوعیکه عراوت^۳ بهار بنظرها نمودار شد *

جمعی کثیر از آشنایان بوسه کن نادیک و مجموعه^۴ و طشت^۵ و سینی و لنگری^۶ و دوزی^۷ و شقاق و کاسله و کوزه و قدح و فنجان شربت خوری و قهوه خوری در رسیدند * حکیم دست و پا را گُم کرد که "شمارا بغداد، مگر میخواهید که همه شهر را غذا بدهید"

گفتند "خیرولی نباید شعر المقلمین شیخ سعدی را فراموش کرد که فرموده است:—

شعر

* اگر ز باغ رعیت ملک حورد سببی . نو آوردند غلامان او درخت از بیخ؛
به پنج بیضه چون سلطان ستم روا دارد . زند لُسکریاش هزار مرغ سبج *

1 *A: yād.*

2 "Freshness."

3 "Round copper tray"

4 "Copper vessel for water and sherbet."

5 *Langari*, a kind of drinking-glass.

6 *Dauri* "a big dish."

7 An instance of *Zeugma*.

مطبخ حکیم که گنجائش چار یک تدارکات آتش پزان را نداشت ، بدست آتش پزان افتاد ؛ و ناچار با جاق^۱ همسایگان التجاء بردند * دیگهای پلو برپا شد * علاوه بر آتش پزان یکدسته^۲ شربتدار و شیرینی ساز در جانب دیگر، حلویات و مشروبات و بستنیها^۳ و میوه ترتیب میدادند * اینقدر چیزهای ندیده و نشنیده با قیمتهای گزاف خواستند ، که حکیم چون سیاه^۴ آنرا بدید ، کم ماند که روح از بدنش پرواز کند * بعد از آن لوطی باشی با دسته مقلدان و بازیگران ، و با بیست نفر زن ، و تنبک - زن ، از قبیل احمدی و باقری و اکبری و با بانی در رسیده *

ساعت معین حرکت شالا طرف نماز پسین بود * چون سورت^۵ گرمی روز گذشت و مردم طهران از گرما چشمی وا کردند ، پادشاه بقصد خانه حکیم از ارگ بیرون آمد * راهها همه رفته بود ، و آب زده * در پیش پای خدم و حشم شهریاری در هر گام ، گُلها نثار میشد * حکیم بنفسه خبر حاضر بودن ناهار را برد ؛ و در رکاب همایون ، با غلامان سواره ، پیاده برگشت * ریکایان^۶ پیدایش دوان ؛ یساولان با کلاها و گرزهای مخصوص ، از چپ و راست ، مشغول ”رو ، برو ، و دوراش ؛“ زنان با رو بندها بر نامها و در پشت دیوارهای سوراخ - دار ؛ گروهی انبوه از قراشان و پیش خدمتان ، با ترکه و چوهای بلند ، مردم را بر سر و صورت زنان بدنسوی و آنسوی میدوانیدند * بعد از قراشان ، گروهی غاشیه^۷ بدوش ، یدک کش ؛ پس از آن ، مشتکی غلامان ، با کمرهای زرین ، قلیان دار ، و کفش دار ، و آندار ، و جبه دار ، و چتر دار و افیون دار ، فلاندار و بهماندار * این گروه چون از خدام خاصند ، همه پیشاپیش شاه میروفتند * بعد از ایشان گروهی پیدگان با لباسهای گوناگون ، جفت جفت ، رَه نا رختهای زردوز و پولکدار ، و یارَه نا کلیجهای مخملین و حریر ، پا از پاشنه پادشاه برنمیداشتند * میر آخور ، قمچی^۸ دسته - مینا بر کمر ، در رکاب پادشاه ، و پادشاه براسی نرمو و لباسهای ساده اما گرانبها ، سوار ؛ سه نفر شاهزادگان در عقب ؛ نجیای قاجار در عقب شاهزادگان ؛^۹ ایلخانی و ملک الشعراء و جمیع شیرین دیگر ، همه

1 *Ujāq* 'a temporary fire-place of mud or of bricks.'

2 *Sharbat-dār* is a man who looks after vessels and sweetmeats. No *izafat* after *dasta*.

3 *Bastani-hā* "ices"

4 In Teheran *Aḥmadī* is vulgar for *Aḥmad*. in Kirman *Aḥmadā*. There appears to be no reason for the mention of these names,—except that they are common names.

5 *Saurat* "strength, fierceness."

6 *Rikā* a man who precedes the Shah and clears the way.

7 "Saddle-cloth."

8 *Ilkhāni* the title of the head of an *il*; here the *il* of *Qājār*

با خدمتگاران و نوکران : خلاصه همه آداب که با دینی بر سر سفره میرزا احمد نشیند * اگر پانصد بگویم کم گفته ام *

اسب شاه از در خانه حکیم درون میرفت * فرود آمد ، و بروی پای اندازها رفته بمسندیکه آراسته بودند ، نشست * بجز شاهزادگان همه همراهان در حضور ایستادند * حکیم ناشی بفسه خدمتگذاری میکرد ، و پیوسته میگفت ، " داور از نعت ندارم که تو مهمان منی . خیمه سلطنت آنگاه فضائی درویش ؟ "

همینکه پادشاه بیاسود ، امین خلوت ، با میر آخر ، بای برهنه در بهاوی حوض پیدا شدند ، امین خلوت از بر شال خود ، صد تومان اشرافی تازه سکه بیرون دیاورد ، و ناوازی بلند گفت " جان - نثار خاکسار و نمک پرورده بی مقدار حضرت شهریار ، اعنی میرزا احمد حکیم ، بخاکپای تونیا آسای قبله عالم و عالمیان ، سابع یزدان ، شهشاه تمام ممالک معروسه ایران ، بعرض این صد تومان پیشکش ، که به نمابه پای صالح سلیمان بودن است ، اجتناسار میدا بد * "

پادشاه جواب داد که " خانه آبادان ، حکیم ؛ معقول تو کوثر جانفاری بود ، ما در حق تو التفات خاصی در ایم ، الحق با این جانفاری در نزد امثال واقوان خود رو سفید گشتی ؛ شکر خدای بجای آر ، و سر افتخار بآسمان بسای که پادشاه نازل نازل خانه ات ارزانی فرمود ؛ و پیشکشت در معرض قبول مقبول نمود * "

حکیم چنان گواشی کرد که کم مانده بود بدیش بخاک مالیده شود * پس پادشاه روی دایلمانی کرد که " سر شاه میرزا احمد خوب آدمی است ؛ امروز در ایران مانند او کم است ؛ از لقمان دانا تر ؛ و از جالینوس بالا تراست * "

دایلمانی جواب داد که " بی بی ، قراداد شوم ؛ لقمان را کجا میبرد ؟ جالینوس سگ کیست ؟ این بیژ از فیروزی نعت شاه است که چنین حکیم دارد * هرگز نه ایران را چنین شاهی ، و نه هرگز شاه ایران را چنین حکیمی بوده است * بی بی ، اگر چه در فرنگستان و هندوستان هم حکیم هست ، اما اسم بی مسماست * "

¹ Par-shāl "the end of his kamar-band."

² "I mean"

³ Misāba "a place where one returns again and again; likeness"

⁴ Ijtisār = jnsarat

⁵ Tam bā musamma is "worthy of the name b rne, whose name is expressive of (its) qualities" bi-musamma is the opposite.

بجز در ایران حکمت در کجا است ؟ حکمت هر مملکت بدست حاکم¹ اوست و حاکم علی الاطلاق، مانند پادشاه کجاست ؟ آری حقیقت اولین است² و مذت وافر خدا برا که چنین است *

پادشاه: — ” آری راست گفتی ؛ سرزمین ایران از بدو خلقت دنیا ، تا زمان شهریاری ما³ مهد معارف و علوم ، و منبع عرفاء و علماء بوده است * مردم ایران همیشه بدانش و بینش معروف ، و بفرهنگ و خرد موصوف ؛ و سلاطین ایران خواقین دوران بوده اند * از زمان کیومرث که نخستین خدو کشور گشاست⁴ تا بعد ما ، چه سلاطین نامدار از ایران برآمده است ؟⁵ بلی در هند راجگان و چیتالان⁶ و در چین و خطا فغفوران ؛ و در توران خانان ؛ و در عرب خلیفگان ؛ و در عثمانی خونکاران⁷ بوده اند اما این فرزندان ، نمیدانم از کجا پیدا شده اند * حمد خدا را که ما پیله ور⁸ و هدیه آوری پیدا کردیم * صاحب⁹ مردگان خیلی پادشاهان هم داشته اند ، که ما اسمشان را ننشیده ایم *

ایلخانی: — ” بلی بلی قربانت شوم * بغیر از انگلیز و فرانسه ، که از قرار معلوم چیز کینند¹⁰ ، سابقین را کالعدم هم نمیتوان شمرد * اگر روس را میگوئی ، آن فرنگی نه ؛ از سگ فرنگی هم کمتر است *

شاه (قهقهه کنان) : — ” روس خورشید کلاه¹¹ دارد ؛ اعتقاد روسیان این است که این زن خیلی نقل¹² داشته است ، اما میدانیم که چون در کاری پای زن میان میآید - پناه بر خدا ! و آنکهی روسیان پطری دارند که دوانه حساسی است¹³ ؛

¹ An (mulk).

² 'The King is the first truth in the world'; the phrase seems to have no particular meaning. Muslims say *Paighambar haqiqat-i arralān ast*.

³ "Cradle."

⁴ *As* should be *and*.

⁵ *Jay-pāl* "guardian of victory" is the name of several celebrated Hindu princes

⁶ *Khwan-kār* for *Khwand-kār* and *Khwand-gār* is a title applied to the Turkis' Emperors. Has this word any connection with the Persian *khūn-khwar* "blood drinking?" Vide original English

⁷ *Pila-var* "pedlar."

⁸ *Shahib-murda* is a term of abuse usually applied to animals; 'one whose master is dead.'

⁹ *Chizak-i* and.

¹⁰ *Khushid Kulāh* "Catherine II."

¹¹ "Very smart, very clever."

¹² "A perfect madman"

تُرکان میخورد، دلی ا پطرو، نگفتند اند * برای دیوانگی او همین بس که میخواست لشکر بدهد بفرستد، مثل اینکه گویا نظم قزلباش از دنیا بر افتاده است ؟ روسیان خیال میکنند که بعض کلاه فرنگی ندادن، و رخت تنگ پوشیدن، و ریش و سبیل تراشیدن، آدم فرنگی میشود * خیر، هزار نکته تاریکتر از مواهبجاست، * پس تو هم اگر دو نال فاز بدوی به بدی، میتوانی فرشته بشوی ؟

ایلخانی : — " احسنت احسنت ! کلام الملوك، ملوك الکلام * مصراع

" این ده تکلم که معجز است و کرامت * "

همه حضار : — " بلی، بلی، چاین است * عمرو دولت شاه جاویدی و اندی ناد ! " * شاه : — " اما اربانشان چیزهایی غریب نقل میکنند * میگویند که در میان روس بیرونی و اندرونی و محرم و نامحرم نیست * زانشان مثل زنان ابلات ما رودند ندارند : زن و مرد باهم کار میکنند، و نوبی هم راه میروند، و کار نکردگیتر میکنند * " چه خبری بیداد اربان خاندان که بانگ خروس آید اربانکیان ؟ " ، پس بخندید و استهزاء، روی احمق کرد که " خوب، حکیم باشی : نو مودی هستی حکیم : بگو به بندهم چطور شده است که در دنیا ملای که بزبان خود مسلط باشند آنها ما مسلمانان واقع شده ایم ؟ علی الخصوص نو، که میگوید زنی داری بسیار فرمانبردار، حرف شنو، نرمخو، خنده رو، حد خود را خوب میداند و حق ترا نمگذارد * "

احمق : — " از عنادت بی عایب پادشاه دوران، ندیده خاکسار مظهر سعادت دارین و عافیت کوین ؟ گردیده ام. ندیده علامی از علما و خانگیانم که بیژنی از کیژان : و همگان بحکم، العبد و صافی ندیده کان لمولاه، نعلق بخاکدای پادشاه داریم * اگر در ندیده فضلی است از مولای من است، که " کل کلب 7 بیا نه 8 بیا، " و اگر عینی است در صورتیکه منظور همایون گردیده ام : —

مصراع
" هر میب که سلطان به پسدد هنر است، * اما آنچه در باب زبان با لفظ گهر دار

1 Di in Turkish "mid" In the English "Paul" (Bulus Pers.) and not "Peter"

2 *Ahsant Ar* " Bravo, thou hast well said "

3 " It is a sad house where the hen crows louder than the cock." *Eng. Prover.*

4 *Mand-i haqi hakim* " you are a philosopher."

5 " Both worlds "

6 i.e., the Shah.

7 " Every dog barks at his own door," i.e., the dog helps the dog and the Shah helps me.

فرمود بد نظر بندگان خاکسار چنین می آید که در میان فرنگان و حیوانات
ممانعت و مشاکفتی تمام است؛ و پستی فطرت و دنی خلقت آنان از اسلامیان
اینجا ظاهر میگردد که حیوانات نر و ماده باهم بسر میبرند؛ فرنگان هم چنین: حیوانات
جنب^۱ راه میروند؛ فرنگان هم چنین: حیوانات نماز نمیکنند؛ فرنگان هم چنین * خلاصه
حیوانات با خوک و گراز همدم و همرازند؛ فرنگان هم چنین: چرا که بجای قطع نسل
خوک و گراز نجس العین، چنانچه ما میکنیم، شنیده ام که خوک چران خاص و عویله
مخصوص دارند * اگر زنشانرا میگوئید، خوب؛ کدام سگ نر است که در کوچه سگ
ماده را نه بزند و باستقلالش زود کرشمکشی نکند؟ فرنگان نیز همین میکنند *
در مملکت ایشان نام مرد لفظی بیمعی و اسمی بی مسماست، چه بکزن زن همه است؛
و چنانچه در مذهب ما یکمرد میتواند چند زن بگیرد، در مذهب فرنگان یکزن میتواند
چند مرد بگیرد *

شاه: --- "خوب گفتی، حکیم؛ معلوم است که بجز ما، همه مردم حیواناتند؛
در این باب حدیث نبوی هم هست که 'انا افضل الانبیاء و امتی افضل الامم' بیت
'ما و دار الدعیم و حور و قصور'. کافران و جحیم و نیرانا *
اما حکیم، از قرائکه شنیده ام نو از حالا در بهشتی: آن دیبای تو بدین دنیا آمده
است * تفصیلش شنیدنی است با * دیدنی؟ "

میرزا احمد: --- "زهی سعادت من بدده که پای فلک نورسای حضرت
شهریاری باندرون دَره - مومن ساید، نا اگر سر بر ترش سایم شاید *"

شاه: --- "خواب! با چشم خود خواهیم دید: نظر پادشاهان مبارک است *
برو باندرون خبر بده * اگر در میان زنان بیماری شفا جوی، یا تازه جوانی شوهر -
خواه، یا از شوهر سیر شده خلاصی طلب هست، خود را پادشاه عرضه دارد، که
نظر التفات پادشاه دولی همه این گونه دردها است *"
شاعر (که تا آنگاه عرق دریایی فکرت ایستاده بود) گفت "فرمان پادشاهی معض

¹ Junub 'ceremonially unclean.'

² *Kum kushtan* (m.c.) "to satisfy desire"

³ "The Abode of Delights," i.e. Heaven. *vāv-i-luzum*.

⁴ "Is it to be heard only or seen?"

مهربانی و بیکو خواهی است" * پس لولهٔ کاهذ را از کمر در آورد و تارازی غرا^۱
این قصیده را شروع بخواندن نمود :-

" یکيست مهرمنور مظهرگردون را . . . بدین دلیل که یک شاه هست ایرانرا *
 " حیات و پرورش کاینات و پرتو عبش . . . بود مطیع و مناع ، هم این و هم آنرا *
 " طبیب! چه همی برعلاج خود نازی؟ . . . نظر دهایی شفای نگاه سلطانرا *
 " بپادشاه و مژدود و مومیائی خویش . . . مناز، بدین نگاه پادشاه دورا را *
 " حکیمباشیکا ! مبرزای احمدکا ! . . . که بیست چون تو مباحث هیچ^۵ انسانرا *
 " بخانه داری، ایدر، دواى^۷ دردی . . . ددار مدّت دارالش-فای یزدانرا *
 " بهل بکنجی بقرط خویش و جالیدوس^۸ . . . ترا خدای فرستاده همچو-ولقمانرا *
 " نگاه شاه چو^۹ کى، احراالدوا باشد . . . بگو و بدرد که آماده باش^{۱۰} نعرانرا *
 " خجسته-بخت حکیمی، که شه-بخند او . . . بهاد مقدم میم-ون خویش احسانرا *
 " برای آنکه رسد دست میرزا احمد . . . بدیض، حق حرکت بر بهاد^{۱۱} اشردانرا *
 " همیشه^{۱۲} آنکه طبیب است میرزا احمد . . . هماره تا که حماقت بود طبیبانرا ،
 " فدای دشمن او باد^{۱۳} نقله الحماق . . . خورد چوپیکان خصمش بجان^{۱۴} اسپسانرا ،"

در وقت انشاء قصیده ، حاضران سرنا پا گوش ، مدهوش ایستاده بودند * پادشاه
بآواز بلند گفت " آفرین ! آفرین ! عجب مضامین بدیع ، و معانی عریب بنظم
آوردی * حقیقهٔ شایستهٔ ملک الشمرانی ما هستی * فردوسی سنگ که بوده است ؟

¹ *Lūla kaghaz*, no izafat.

² *Qharrā* (n.c.) "loud and clear."

³ These lines are said to be taken from the works of Fāteḥ Ali Khan, the real *Malik* "sh-shu'ara". *Māh* "sun"

⁴ *Pad-zahr* (protecting from poison) is the 'bezoar stone.' *Mārud-i Tūs* is a *ma'jūn* or 'electuary,' that is, an antidote against poison.

⁵ *Hakim bāshīyaka* and *Ahmadakā* are both vocatives of the diminutive.

⁶ 'None but you is so honoured' (by the visit of the Shah)

⁷ 'You have here, now, (*idar*) in your house a remedy (i.e., the Shah).'

⁸ Metonymy *majāz-i mursal*

⁹ *Kayy* "cauterizing" - *ākhay* "d-dawa" at-kayy. Arab saying.

¹⁰ *Buḥrān* "crisis of a disease", here 'cure.'

¹¹ 'God made the blood to course in man's veins merely that Mirza Ahmad might feel the pulse'

¹² *Tu ki* "as long as"

¹³ 'Beans' *Har ki bāqda ziyād bi-khward khā mī-sharad* is a common saying.

¹⁴ *Sipistān* is a kind of medicine. 'May the medicine act on the life of his enemies like an arrow.'

سلطان محمود غزنوي را کجا میبرند ؟ ایلخانی ابرو : دهان ملک اشمراو را بدوس ،
دهانش را پرازین شیرینها بکن : دهانیکه از آن اینهمه سخنان شیرین در می آید
شیرین خوشتر است * ”

ایلخانی با ریش انبوه بوسه سختی بر دهان شاعر نواخت که دهانش پراز موی
ریش شد : و با مشت شیرینی دهان او را چنان بینداشت نه سر و ریشش پر آمد
و خاکه قند شد *

در ظاهر شعر از آن شیرینیها تلخکام : آب از چشمان و شیرک ذکر از گوشه دهانش
بر روی سینش روان شد * جد و جهد بسیار کرد و حالت خود را از حاضران
مخفی داشت *

آنگاه پادشاه اذن حاضر کردن دهاار داد *

گفتار بیست و نهم

در تفصیل ناهار و واقعه که بعد از ناهار پشت پا
ببساط عیش حاجی بابا زد^۱

در اطای ناهار شاه بجز پیشخدمتان، سه تن شاهزاده بودند و پس * شاهزادگان
دور از شاه، دوزانو نشسته، پشت بدوار، شمشیرها بر روی زانو * میرزا احمد
در کفش کن منتظر فرمان * امین خلوت، سفره از شال کشمیری زردوز بزمین بگسترده *
پادشاه دست بشت و ظرفیکه در وقت بیرون آوردن از مطبخ، از نرس زهر - ریزي،
آش - پز - ناشی مهر کرده بود، بکشود * همه استادی و طبّاحی بکار رفته بود * پلو
از هر گونه، مانند * مزعفر پلو، باقلا پلو، عدس پلو، ماش پلو، سیر پلو، و شاه همه،
خوراک نارنج پلو پخته بودند؛ و بوی دگ - افراز^۲ آنها مشام جان را معطر میساخت *
ماهی قزل آلا^۳ و ماهی شور در طبقهای چینی؛ مرغهای بریان؛ فسنجان^۴؛ کوکو،
کباب شامی^۵؛ آنگروشت^۶؛ نامغز بادام، و پسته، و فندق، و آلو، و تمر هندی؛
۷ خاگینه با شکر؛ داندجان^۷ سرخ - کرده و یتیم چه^۸؛ و چندین غذای دیگر که بوصف

¹ *Pusht-i pā bi-chiz-i zadan* "to kick away"

² *Muza'far* "coloured with saffron" (the name of a pulao).

³ "The savour that their pots sent up."

⁴ "Trout"

⁵ *Fisnjān* is a palatable Persian stew with pomegranate juice and walnuts in it.
Kākū "savoury omelette" (with leeks in it).

⁶ In India *shāni kabāb* is a fish rissole, highly spiced, and flavoured with coriander, fenugreek, etc. it is encased in gram flour and fried in butter. It is delicious.

⁷ *Khāyina* "sweet omelette"

⁸ *Bādinjān* "egg-plant." *bādinjān farangi*, "tomato."

⁹ *Yatimcha* or *yatim bādinjān* is the name of the egg plant when cooked in a special manner

نمیداید * یک تَرهٔ بویان دُرست ، با دُنبه¹ ، و سر ، و کبک ، و تذرو ، و تپهو ، و قرقاول
مازندران ، و گوشت گورخر² ، و آهو و غیره و غیره * کذرت و ندرت اطعمه چشم بینندگان
و خورندگانرا لذت می بخشد * این قدر دوری و کاسه در اطراف پادشاه بود که
نمیدانست بکدام دست برد * از جزئیات سفره ، از قبیل ترشیا و³ ریچارها و مرباها
و پنیر و کره و سبزی و پیاز و نمک و فلفل در گذر ، که سر دراز دارد ؛ اما از شربتها
در نمیتوان گذشت : شاه کاسهای چینی با قاشقهای شیشادی منبت - کار خوانساری⁴
و شیرازی ، پُر از شربت لیمو و نارج و سکنجبین - همه با گلاب⁵ معطر ، و با تخم
ه شربت مبدل : آخرین شربت انار اردستان بود و یخ در همه شنا میکرد *

پادشاه ازین قاب و آن قاب تنفل کفان ، و شاهزادگان و پیشخدمتان در برابر دست
بر میزدند ایستاده * بخاموشی غذا خورد ، و دست شست ، و باطاق دیگر بقلیان
کشیدن رفت *

در هر غذا یک قاب پلورا امر فرمود تا پیشخدمتی بحکیمباشی برد * چون این
اشارت نوعی از شارت و التفات بود ، میرزا احق ناچار شد که انعامی ببردند پلو دهد *
التفاتی ازین قبیل هم شاعر شد ، و او نیز گویا چیزی⁷ بمایه گذاشت * یکی از
دوربها نیز که دست اقدس شهریار رسیداده بود ، زن حکیمباشی فرستاد : او نیز
انعامی مردانه داد * بدینطریق دل دو کس همی⁸ بدست میآید احسان - ده و انعام گیر *
خلاصه فضل شاه را شاهزادگان ، و فضلا شاهزادگان را ایلخانی و ملک الشعراء
و میو آخور و آنداران و سایر صاحب منصبان و مقرب الخاقانان نوی جان فرمودند *
عاقبت بوبت نوکران و شاگرد - آتش بزان هم رسید *

پس از آن حکیم پادشاه را تنها داندرون برد ، و چون اگر کسی میخواست⁹ گوش-بزنک

¹ *Dum̄ba* "the tail of the fat-tailed sheep" : in India the sheep itself is so called.

² *Gūr-i khar* "wild ass."

³ *Turshī* "pickles." *Richār* "dried cherries"

⁴ *Khvānsār* is noted for its wooden spoons.

⁵ *Muqaffar* "sprinkled."

⁶ A seed sprinkled into sherbet to make its effects *khunuk* - it is also used in medicine.

⁷ *Bi-māya guzāsh-tan* = *khārj kardan*.

⁸ *Hani* or *hay* a continuative particle used in m.o. *ūrā دیدام hani mi-khurd* (m.o.) "I saw him eating and eating away."

⁹ *Gūsh bi-zan* (or *bi-zanak*) adj. = *gūsh-kash* "eaves-dropping." It is a common saying *shafān istirāq-i san' mi-kunad*.

باشد، گوشش! قاپوق کویده میشد، از جای نجنبیدم *¹
و سخت مشتاق بودم که تفصیل آنرا بدانم * چه قدر هول کردم و
برای قدم پادشاه نادران، کنیز گردی را پای انداز کرد! ازین خبر رب و²
پروید، با اینکه میبایست از خلاصی او از دست زن حکیم دلشاد شوم * با یاد
که در برابر چشم مصور بود، خون در رگ و بیم افسرد * چون عشق بیکدیگر زد
بر آن بود که گوش بحرف عقل دهیم و اندیشه استقبل کنیم،³ زمینه از صور هولناک
در نظرم مصور می نمود، که دست هیچ مصور مانند آن کشیدن نتوان *⁴ با خود
اندیشیدم که "در آن هرج و مرج، خود زینب را به بیم و حقیقت حال را بفهمم."
بیدرنگ به پشت بام⁵ بیقات معهود رفتم * صدای زنان بدانجا طنین - انداز بود چرا که
علاوه بر خانگیان حکیم جمعی دیگر نیز تماشا آمده بودند؛ اما منظر خود را در میان
ندیدم * بسبب نزدیکی شب، راه اشارت مسدود بود اما بحکم مهربانی⁶ دوسری یقین
داشتم که او هم در همین تلاش است * پشت بام معهود ما یکطرفش رو بکوچه بود،
که در وقت سیر و تماشا، زنان بدانجا جمع میشدند *⁷ شهنگه آسمان و نعره مردان
و جلوه⁸ فانوسها، که دلیل رفتن پادشاه است، در رسید * ازین بغت و طالع
ققنق⁹ کفش و خش خش¹⁰ تدیان بلند شد * معلوم شد که زنان به پشت بام میایند *
در پشت دیوار چنان اهلانم که بجز کسیکه سرش در حساب¹¹ باشد ندانند و نه بید
و چشم آن داشتم که زینب، خواهی نخواهی، نگاهی بد آنسوی خواهد انداخت *
حدسم بجای بوده است * زینب در میان تماشاگران بود؛ نگاهی بمن انداخت و آنچه
میخواستم همان بود * ناگه تدبیر و ترتیب ملاقات را برای او وا گذاشتم *

صدای "دور ناس"، و "نروید"، و "نروید"، بلند؛ و هر کس حاضر رفتن شد * بجز

¹ I do not know what قاپوق is unless it is a vulgar form of قاپو or قاپی T. "door."

² Vulg. for rang-i rā-yi man.

³ Zamīna "background."

⁴ Noto na-tavān for na-tavānād

⁵ Miqāt "a place appointed."

⁶ Du-bārī "mutual."

⁷ Shahua "neighing."

⁸ Fēnās is a kind of Chinese lantern made of cloth.

⁹ Tūmbun in Modern Persian is the name of the short ballet dancer outer skirt worn by Persian women in the house. The still shorter skirt worn under the tūmbun is called shalita.

¹¹ Sar-ash dar ḥisāb bāshad (m.c.) "who was in the know."

نمی‌آید * یکت ، از همان راه که آمده بودند باز با همان ترتیب از همانراه برگشته
 خانۀ با پادشاه برفت * زنان از پشت بامها رفتند * صحبتشان همه
 و جدان اینکه پادشاه بکه بهتر و با دقت تر نگریست ؛ و از همانگاه حسد ایشان
 ب نمودار بود *

یکی میگفت "نمیدانم شاه در این دختر چه دید * گذشته از اینکه خوشگل
 بیست ، بد گلست ؛ دهن از آن بزرگتر نمیشود ، و ا جاذبه که هیچ ندارد * " دیگری
 که میگفت " قریش را چه بکنم ؟ " آن یکی میگفت " قد و بالایش را به بین ؛
 خدا فیل را بدمرزد ، و اگر پاهایش را هیچوئی ، خدا شتر را رحمت کند ! " آن دیگری
 میگفت " گویم که خوشگل است ، یزیدی است ؛ البته شیطان او را بنظر انسان
 طاروس مینماید * " عاقبت قرار برین دادند که شیطان او را پادشاه خوراند و خوب
 خوراند * درین اتفاق من با آنان متفق نبودم و میگفتم : —
 " گویند مردمان و مرا استوار نیست ، * صدای زنان بریده شد و ببهانه حالت رفتن شاه
 یکی بیش در پشت بام نمائد ؛ آنهم زینب بود *

¹ *Jāziba* "attraction." Note the idiomatic use of *ki*.

² "Hump."

³ i.e., a third.

⁴ 'God forgive the elephant' (which is much more elegant though it has been called the reverse). *U chi qudr bad-gil ast : Khudā 'Umar rā bi-yāmurzad* is a common m.e. expression. An effigy of Umar, hideous and indecent is, burnt on the 9th of *Rabi' 'l-Awwal*.

⁵ 'Another.' *Giram* "I admit."

⁶ 'People say so but I don't feel sure.'

گفتار سیّم

در رقابت شاه با حاجی بابا و ربودن معشوقه او را

چون حجاب دیوار از میان من و زینب برخاست ، دست و پای میکردم که خطر ملحوظ را بزیب بیان نمایم . گفت ” این دیدار آخرین است : پس ازین من مالِ شاهم * اگر ما را ناهم ببندد ، قتلِ هردو حتمی^۱ است “ . خواستم تفصیل قبولِ او را از جانبِ پادشاه بدانم ، ولی گریه ، خواه از روی شادی قبولِ شاه و حلّامی اسارت ، و خواه از جدائی من ،^۲ امانِ بیانش نداد . کمتر از یحییگر گریه نکردیم : پشتِ نام حکیم تکیه^۳ تغریبه^۴ روز عاشورا شد *

زینب گفت که ” چون پادشاه باندروں داخل شد ، یکدسته زنان ، سازنده و دازنده ، او را با ساز و نواز باطاقِ خانم بردند * خانم ، بعد از پای - بوسی اطلسی زراندود پای اندازش کرد که معصی رسیدنِ پادشاه بدان ، غلامان سیاه بپهانه تبرک او را^۵ پارچه پارچه کردند * پیشکشِ خانم عبارت بود از شش^۶ مرقچین^۷ ، شش^۸ سینه بند ، دوشلوار شال ، سه پیراهن ابریشم ، شش جفت جوراب * همه بمعرض قبول و تحسین در آمد * پس زبان از دو سوی صف آراستند * من در عقب همه ، حتی در عقب نور جهان بودم * جات^۹ خالی بود

^۱ "Unavoidable."

^۲ *Amēn = fūrat.*

^۳ *Tak* is an open courtyard with rooms round it: used for celebrating the *rauzā-kh yān*.

^۴ "Each took a piece."

^۵ *Araq-chin* is a small cap worn by children: also by men under the *kulāh*.

^۶ *Sina-band* "breast-cover" (not now worn). In m.c. *sina-band* is a jacket without sleeves worn by very small children.

^۷ "Your place was empty to see it, i.e., 'would that you had been there to see it.'"

به بینی؛ حتی لیلای پیر هم حاضر پسند خاطر شاه-افزادن بود * یکی عصمت میفروخت؛ دیگری ناز خرج میداد؛ آن دیگر جلوه گری میساخت مصراع
 'نا چه قبول افتد و که در نظر آید *' شاه بعد از تماشای همه نگاه بمن دوخت؛ به حکیم گفت که 'این دختر بدقماش¹ نیست * بحقیق² شاه که جانور کی خوب بنظر میآید! حکیم باشی، ماشاء الله بی سلیقه نبوده * پس روی بمن کرد که 'قعبه³! چشم گیر، رخ زیبا قدر عا داری * و آنچه خوبان همه دارند تو تنها⁴ داری *' حکیم کرنشی عظیم کرد که 'قربانت شوم! من غلام پادشاه و اینان همه کنیزکاند * اگرچه این دختر بیدج روی لایق جان، سپاری خاکپای حضرت شهر یاری نیست، اما اگر طبع همایون پادشاه جهان پناه قبول و ارزانی فرماید، پیشکش حضور معدات - دستور است *'

'شاه گفت 'قبول کردیم *، خواجه باشی را خواست و گفت 'داین دختر، بازیگری بیاموزند و لباسش را درست کنند * همینکه قابل حضور شد بحضور آورند *'
 'امان از حالت زن حکیم! چون این بدید، نگاهی خشم - آلود بر من انداخت که کم ماند تا تیر نگاه مرا نکشد * گرچی دالمرد مرد * نور جهان خوش حال بود چرا که هوادار من است *'

خلاصه من در پیش پادشاه منظور نظر، و بعضی دور شدن شاه تبدیل حرکات خانم با من تماشا داشت * به 'تغم شیطان' نه 'دختر ملعون بلکه مظهر 'خواهر - جان' و 'نور چشم' و 'فرزدم' شدم * من که هرگز نام قلیان پیش او ندانم می توانستم آورد، تکلیف قلیان کشیدم کرد * خوا ناخواه با دست خود شی - ریزی بدعا گذاشت * گرچی در گوشه سوگواری مشغول شد * سایرین همه 'مبارکباد' و 'عاقبت بخیر' گفتند که 'در عشق و شراب و ساز و جواهر گرانبها و لباسهای فاخر برویت گشوده شد * کاری نکن که مورد التفات پادشاه شوی : بانوی حرم گردی : ما را هم فراموش مکن *' آداب سخن گفتن و پاسخ دادن پادشاه،

¹ 'Is not a bad bit of stuff'

² *Qahba* "whore" (from a root signifying "to cough") is a pleasantry on the part of the Shah, it would be taken as a compliment. Persian mothers sometimes address their small girls as "little whore," much in the same manner as an English father affectionately styles his son 'a young blackguard.'

³ The Shah apparently means that she alone has all the conventional points of beauty enumerated by the poets.

بیادام میدادند * حلامه مذکره در هیچ^۱ حساسی نبودم ، در دم ، بانوی حساسی
شدم * ”

داری زینب چنان از حال خود خرسند بود که من باز نمودن خطریکه پهای
خود بدان میرفت ، مقاومت خیال آن^۲ نداشتم * هیچ راهی که آن نداشت که پادشاه
او را بخواهد و قابل حضور نباشد ، و حال اینکه دیده و شنیده بود که در چنان حال
بعجز قتل - کاری کسی را مجال شفاعت نبود * بنابراین خود را شریک خرسندی او
باز نمودم و با دلگشایی جدائی ، بدان^۳ دلگوشی بودیم که باز فرصت ملاقات
خواهد افتاد *

میگفت که ” پس فردا یکی از خواجه سرایان خواهد آمد و مرا خواهد برد ،
قا فم الفور داخل دستک بازیگران شوم * ”

پس ، بنام ، او را مکرر خواندند ؛ و با اظهار مهری چنان که گویا دیدار آخرین
ماست ، از یکدیگر جدا شدیم *

^۱ Yā of unity.

^۲ 'I did not dare to think of it.'

^۳ 'In spite of sorrow at our parting we were pleased that—'

گفتار سی یکم

در اندیشه حاجی بابا بجهت جدائی زینب

و بناگاه حکیم - شدنش *

چون آرام جان از سرم رفت ، بی آرام ، بجای او نشسته ، مستغرق دروای
اندیشه ، با خود گفتیم ” اینک معنی دو دوست چون دو مغز در یک پوست ! اگر دنیا
عبارت از بنحالت بود (که مرا در دوماه مشغول داشت) خواب است یا خیال *
مجنون لیلائی شدم که تا زنده ام باید از آتش عشق بسوزم و تا درد دل بسازم *
باید آوارگ کوه و بیابان ، تا رنج بی پایان ، تا وحش و طیر همراز ، و با دیو و دد دمساز
شوم ؛ که ‘عشق این کارها تسبیح کرده است ‘ * این قضیه گویا ریشخند فلک است
بر من * شاهي آمد ؛ ماهي را دید ؛ دو کلمه ^۱ حرفی زد ؛ کار از کار گذشت *
حاجی بابا فراموش شد ، و زینب با بال شاهي پیریدن گرفت * باشد ؛ برای من هم
قسط النساء بیست * ولی مزه دار بیست ^۲ که خرما را حاجی خورد و ^۳ قوصره ، یعنی
جلدش ، بشاه ماند ؟ و قتیکه می بیند چه می بیند ؟ ‘ در دجله که مرغابی از اندیشه
نرفتی . گشتی رود آنجا که سر جسر بریده است . از کوزه که بیگانه میکند است فجاج -
بخورد تا چشمش کور شود ‘ * ، “

شبى تبنای گذرانیدم و سحرگاهان با سرى پُر از اندیشه نو ، از بالین برخاستم
و برای آسوده - خیال - کردن ده پشت ناروی شهر رفتم * در وقت رفتن دیدم زینب

¹ No isafat after kalima.

² ‘Is it not funny that—?’

³ Qauqara is a basket of woven dwarf-palm leaves, etc., used for packing dates.

⁴ The application of the quotation or quotations is not clear. ‘Fuqa’ is a drink made from barley. The Subject to bi-khurad seems to be ‘he’ i.e., the Shah (understood).

بر اسبی مجلل سوار، غلام سیاهی رکابدار، با جمعی دور باش کن^۱، از خانه حکیم دور میشود * من داعتقاد این، که گوشه چشمی بها کند؛ اما هیئات! از ترس اینکه مبادا وضع سواریش برهم خورد،^۲ خودی^۳ هم نجنبانید * با اوقات تلخ خواستم بالمره از خیالش بیفتم؛ زور برآه آوردم * نمیدام چه شد؛ بجای اینکه از دروازه قزوین بیرون روم، خود را در ارگ دادم *

میدان ارگ از سواره پُر و پادشاه در سردر^۴ دیوانخانه نشسته مشغول شان دیدن بود * از پس قراولان بدینسو و آنسوی انداختند^۵؛ زینب از نظرم غالب و رنگ تماشای دیگرگون شد * فوج شان ده، سواره^۶ دایمرد خان نسقچی باشی بود، که خود بر اسبی بسیار پاکیزه سوار، بر سر فوج فرمان میداد * کلیجه^۷؟ سحافی - زربین درخشان در بر، نشان شیرو خورشید مهنا کاری در کلاهش شام افشان، دیده را خیره میکرد * چون هرگز سان نه دیده بودم، این تماشا برای من نازگی داشت * تماشای اسبان و سواران و نیزه ها و تفنگها، باد آرام میان ترکمانان را، بغضاروم میآورد؛ چنانچه باز طریقه سپاهیان پیش گرفتن^۸ در دلم میگذشت * فوج سان - ده در یک گوشه میدان ایستاده؛ سردار با شش نفر^۹ مشرف فوج در میان میدان، نام و نشان سواران می پرسید * بک مشرف تا آواز بلند نام سواره را میبرد؛ دیگری "حاضر" و "غائب" میگفت * بهر آواز، سواره از فوج جدا شده با تندی هرچه تمامتر از اطراف میدان میداخت، و از روی شاه، بعد از کرنشی سخت، میگذشت * این قاعده تا آخرین کس جاری شد * سوارگان گویا هر یک مشقی دیگر داشتند؛ حرکات پارگی نجیبانه و بنظر رستم میآمدند؛ بار دیگر (که اسبشان البته عاریقی بود) با اسب^{۱۰} شل از جنگ برگشته بنظر می نمودند * جمعی از آنان را میشناختم؛ در آرمیان جوانی بود چست و چالاک، و مرچب حیرت و تعجب *

¹ *Dar-bāsh* "baton"; *dār-bāsh-kun* "the man who carries the baton" (and cries '*dār-bāsh, dār-bāsh*')
² 'For fear lest she should disarrange her seat.'

³ *Khud-i m. c. = khud rā* Possibly the *yā* gives the signification of "a little."

⁴ *Dar-dar* "lintel."

⁵ *Khud-i shān rā*, understood. The subject is Zainab and her slave, understood.
⁶ *Izafat after Nāmard Khān.*

⁷ *Sijaf* "piping." *Maghza* "piping on a military uniform."

⁸ 'Adopting the profession of a soldier'

⁹ *Mushrif* is a military clerk who keeps the nominal rolls, accounts, etc. There is one to each *fauj*

¹⁰ *Shal-i az jang bin gashta* is one compound epithet.

اسب برانگیخت * از قضای آسمانی پای اسبش¹ بمیل میان میدان پیچیده بسر
بغلطید، و جوانمرد بیچاره را بروی میل پرانید * دردم برداشتند و از اژدهامش بیرون
گذاشتند * یکی از آنمیان مرا بشناخت که از بستگان حکیم شاهم² *
بمداوتم طلبید * من هم بی آنکه پرگاهی از نادانی خود پروا کنم، قبول کردم *
جوان را دیدم بروی زمین دراز، و از قرار ظاهر مرده³؛ و پیروامونیان، هر یک بفراخور
عقل خود، بطبابت مشغول * یکی بیاد یکه⁴ - تازی⁵ میدان گریله آب بعلقش میریخت،
تا دهان گشاید * دیگری بعکم تجربه دود قلیان بدماعش⁶ میدمید تا بعال آید *
یکی⁷ جوارح و اعضایش را بباد میلی و مشت گرفته بود، تا خون فسرده اش در ری
و شریان جریان گیرد * این همه مداوات بمحض ورود من باطل شد * پیش رفتم و با
کمال وقار نبضش گرفتم * چون چشم هر کس بتجویز من دوخته بود، با طمأنینه⁸ تمام
گفتم که "باین جوان⁹ نظر خورده است و حیأت و معات در سر او بچنگند، تا کدام
غالب آید"، * پس، بهادت استاد خود، بعد از باز نمودن بعاضیان که هرچه در دنیا
ند تر آزان نیست ممکن است که بدین شخص رسد، گفتم "ناید بنقد این نیم مرده
را سخت چبایید، تا دانسته شود که هنوز جان در بدن دارد یا نه"، * هرگز هیچ
تجویز بدانگونه اجرا نشده است: حاضران هر یک یک اندام او را گرفته چنان تکانیدند
که از هرنندش آوازی دیگر خاست * ناگاه آواز "سر⁹ حساب"، و "را⁹ بدهید"،
بلند شد * حکیم فونگی که ذکر خیرش گذشت در رسید * همانا از جانب ایلچی
انگلیس، که از تماشاگران قضا بود، آمد؛ و بی آنکه ناخوش را به بیند فریاد برآورد
که "زود خون بگیر"، *

من روسیاه⁹، که برای رو سفیدی ایرانیان در طبابت و هنر نمائی خود بد آنجا
دعوت شده بودم، گفتم "چگونه خون گرفتن؟ زهی طبابت! مگر نمیدانی که مرگی

¹ *Mil* here probably means a 'high pole'. The subject to *bi-ghaltud* and *parānid* is *asp* understood.

² Indirect narration.

³ *Yakka-tāz* (or *yaka-tāz*) "single-champion."

⁴ "Noso."

⁵ "Limbs"; pl. of *jārīha*.

⁶ *Tumā'ninat* "repose, quiet of manner."

⁷ *Naẓar* "evil eye."

⁸ *Sar-i ḥisāb* (*bāsh*) (m.c.) "Look out;" gen used by riders. This corresponds to the *posh posh* of Northern India and the *pusht pusht* of classical Persia (Umar-i Khayyām, etc.).

⁹ *Rū-siyāh* here implies ignorance.

سرد و خورن گرم است ؟ قاعدۀ کلیۀ در طبابت آن است که مرغی نارد را باید با حار
معالجه نمود * بفراط ، که رئیس الاطباءست ، همین اعتقاد است ؛ و تو منکر اعتقاد
او نمی توانی شد * خون گرفتن همان و مردن این مرد همان : برو ؛ بهر که میخواهی
بگو من این را گفته ام و میگویم ، * همینکه چشم فرنگی بر قضا زده افتاد گفت
” دعوا کوتاه ؛ نه از شما و نه از ما ؛ و نه طعن و لعن بفراط حکیم : مرده که سرد
و گرم باو عالی السویه است “ * پس کلاه فرنگیش را بر سر نهاد و مرا با نقراط خود
مدمع نهاده رفت *

آنگاه گفتیم ” چون قضا آید طبیب آنله شود : با اجل ، حکیم کارزار نمیتواند
کرد ، * ما معاشر الجباء با خواست خدا بیگار نمیتوانیم ، چنانچه آب کاربز با رود
سیل خیز مقلد ییازد “ * ملائی حاضر بود * ” انا لله و انا الیه راجعون “^۱
گویان باهای مرده رو قبله کشید ؛^۲ ششهای با را بهم پیوست : چشمان و زیر چانه اش
با دستمالی ده بست * در این اندام جمعی از صاحب مردگان در رسیده داشیون و^۳ شین ،
مرده را بخانه بردند *

از قرار تحقیق دانستم که مرده یکی از صد و پنجاه نسقچی ابواب^۴ جمعی
نامرد خان بوده است ، که پیشاپیش شاه میدوید و مردم را می برانگند : نظم و نسق
کارها میدهند ؛ زندانبانی و کاروانار معدومی نا ایشان است * وی الفور خیدال مرا
بوداشت که بمرگ آن ناکام ، شاد - کام بدشینم * با خود گفتم که ” با واسطه آدم کشدن
به از بیواسطه کشدن است * با پیشرو و نبغ بران چه حاجت بعاب و^۵ سپستان “ ؟
با اینخیال بغاطرم آمد که نسقچی ناشی دوست بزرگ میرزا احمق ؛ وسعت
در خیال آن بود که با خدمتی کند ، چه چند روز پیش از آن سوگند در حضور شاه
خورده بود که ” با مخالفت شرع اگر نسقچی ناشی شراب بخورد ، اوضاع دولت^۶ بهم
میخورد ؛ و منع شراب باو شمول^۷ ندارد ، چه از برای لذت نه بلکه برای حفظ صحت^۸

¹ Pl. of *ma'shan* "companion" In the Quran occurs a passage *yā ma'shanā 'l-jannā wa 'l-nas'*.

² "Verily to God we belong and verily to him do we return." said at death.

³ *Shast-i pa* (m.c.) "big toe."

⁴ "Relatives, connections."

⁵ *Shiran u sheyn* (m.c.) = *qirya u zāri*.

⁶ *Abi āh jam'i* (m.c.) "subordinates, directly commanded by".

⁷ *'Anāb* "the Jujub," *sipistān*, the name of a common drug.

⁸ Executioners in Persia, it is said, make themselves drunk before an execution.

⁹ = *shāmūl-i hāl-i ū nat*.

میخورد، * این بود که نامرد¹ استفتاء کرده بود : و با فتوای علماء، بی پروا
 شبانه روز شراب میخورد * آهنگ آن کردم که بآن شربت ناگوار (که ساغر قضا
 .² فسقچی را نلخکام کرد) با دستیاری میرزا احمق از آن شیرین - کام کردم *

¹ *Istiftā*? asking for a *fatwa* from a *mufti*.

² i.e., the deceased sub-executioner.

گفتار سی و دوم

در آمدن حاجی بابا بخدمت دولت، و نسقی شدنش *

فرستی میجستم تا پیش از رفتن حکیم بدر خانه، التماس گرفتن جای نسقی مرحوم از برای من کند * بسیار اصرار بوقت نمودن وقت نمودم * چون در آن روزها شاه خیال سفر سلطانیه داشت و حکیم نیز از همراهان او بود، تخفیف نار مرا از دوش خود از خدا میخواست * وعده صریح داد؛ و قرار دیدن نسقی - باشی دادیم * بعد از سلام عام در دیوان خانه منتظر آمدن او بایستی^۱ بود * در آذان ظهر رو بروی تالار بزرگ دیوان خانه که مخصوص نسقی باشی است حاضر شدم * نسقی باشی خود در گوشه اطاق بنماز، و جمعی دیگر با ملک الشعراء و ایشیک آغاسی باشی در صحبت * ایشیک آغاسی بشاعر تفصیل مرگ نسقی دیروز را با خیلی کم و زیاد و تعجب صحبت میداشت * ناگاه نسقی باشی (در میان نماز) فریاد برآورد که "دروغ است؛ صبر نکاید؛ من میگویم چه طور شد" * بعد از نماز، هنوز تشنه^۲ و خواننده مشغول تفصیل شد، با مبالغه بیشتر از مال دیگران؛ و قصیه را بدین آنجا مانید که فردگی خون بیچاره^۳ - نسقی را گرفت و نمود؛ و حال آنکه اگر حکیم ایرانی تمام نکاش

¹ Note the 1st Pers. of the impersonal verb *bâyistan*: rare and of course ungrammatical.

² *Kam u ziyad* "misrepresentation, exaggeration," i.e., he took away much from the truth and added much to it.

³ *Tashahhud*, the principal part of the prayer, is the "I testify that there is no God but God [to which the Shi'ahs add "who has no partner"] ; and I testify that Muhammad is his servant and his messenger." The *tashahhud* is repeated in the sitting posture, both hands on the knees, the eyes lowered, the face to the front.

Persians, when reciting the *tashahhud*, do not raise the forefinger of the right hand

⁴ In m c, *bī chāra*, like *pī*, is often, when it precedes the noun it qualifies, followed by an *isajāt*.

داده بود نیمرد * در اثنای این گفتگو میرزا احمق داخل شد و^۱ غیبت حکیم را بجای انکار بیشتر تصدیق کرد؛ و حق^۲ داشت * پس مرا با انگشت بنمود که ”اینک آنکه اگر می گذاشتند، نمیگذاشت نسقی میبرد“ * پس همه چشمها بر من دوخته، تفصیل قضیه را چنانچه واقع شده نه، بلکه چنانچه گفته شده بود، گفتم: و هنرهایکه آنجا بخرج مردم داده بودم اینجا باسم حکیم خرج دادم * میرزا احمق ازین مدایع سرفراز و برای خدمت نمودن بر من مهیا، بنسقی چپ باشی گفت که ”این جوان بسیار قابل و مستعد گرفتن جای نسقی مرحوم است“ * نسقی چپ باشی تعجب کنان که^۳ ”حکیم جلاّدی خواهد؟ این کار تازگی دارد“ *

شاعر با گوشه چشم میرزا احمق نگرهست که ”چندان تازگی ندارد؛ طبیب و جلاّد سیاه و زرد^۴ تودار یکدیگر اند؛ مرگ خواله آهسته آهسته از تأثیر حبّ باشد و خواله بیک ضرب کارد، هر دو یکی است“ *

میرزا احمق جواب داد که ”شما شعراء قیام^۵ بنفس میکندید * این طایفه سر ننگ و ناموس مردم را میبرند که مرگ روحانی است؛ و گردن من که این مرگ باعقاد همه بد تر از مرگ جسمانی باشد که از حکیم آید یا از نسقی“ *

نسقی باشی: — ”شما اطباء و شعراء هر طور میخواهید مردم را بکشید؛ همین قدر بکار سرباز مداخله مکنید * تنی را که باید در معرکه با یک ضرب شمشیر دو نیم ساخت، و سری را که باید در جاگ با یک زخم خنجر جدا کرد، بمن بگذارید؛ باقی را خود دابید * جناب حکیم! گرز و گاو - سر^۶ از من؛ گل گاو - زبان^۷ از تو * من تخم دشمن را از میان میدان بر دارم، و تو تخم ریحان و کدو^۸ را از دکان عطاری * جناب شاعر! بوی باروت و نعره توپ از من؛ بوی گل و نغمه لیل از تو؛ گلونه تفنگ و سر نیزه از من؛ تیر غمزه و پیکان نگاه از تو * از فدون جنون، فن من این ست: شما خود دابید“ *

¹ "Backbiting."

² "He had right on his side," (as the Frank was spoiling the Hakim's practice).

³ Kī "saying that."

⁴ Sag-i zard barādar-i shighal-i siyāh (m c) "they are nearly allied."

⁵ = *khayāl-i khud-at mī-kunīd* 'judge others by yourselves' *Nafs* also means "breath"—a hit at poetry.

⁶ *Gāv-sar* is a large mallet used in executions: *gūz* is a roundish battle club.

⁷ *Gul-i gāv-zabān* is a medicinal herb with a violet coloured flower: in the dictionary it is said to be the plant "ox-tongue or bugloss."

⁸ Pumpkin seed is used in medicine. 'Attārī (adj.).

ایشیک آغاسی باشی روی بدیشان نمود : ” بلی همه ، هنرهای گوناگون شما را میداند ، بخصوص پادشاه که از جلالت شما - ¹ همگی بسیار اظهار امتنان می نماید که ” در ایران هیچ شهریاری مانند ² من سرداران و غلامان جان - نثار نداشته است : با این جان نثاران تا باغ گرچستان لشکر خواهم راند ، “ * پس روی بنسقی باشی آورد که ” اگر دوات روس آهنگ جنگ - داشتن شما را بشنود ، البته ازین دنیا فرار کرده ، میرود در آن دنیا بدعاى شما مشغول میشود ، “ *

نسقی باشی اندکی سر خورد ³ شانه نیم - بلند کرد که ” دخول روس گرچستان مثل افتادن ⁴ کک است به تنبان نداده ؛ اندکی زحمت میدهد اما اگر بکام ریشه اش را میکنم * حرف روس منحوس ، قابل زدن نیست “ * آنگاه از برای قطع ⁵ دنباله کلام روی بمن کرد که ” بسیار خوب ترا بخدمت قبول میکنم ، شرطیکه تو هم بوی ناروت را بقدر من دوست داری ؛ و باید بدانی که نسقی را قوت رستم و قدرت پشنگ ⁶ و دل شیر و زهره پلنگ میداید “ * پس سرارایم را نگرید و از وضع و طورم خشنود گفت ” برو ، نایب را ببین ، ⁷ همین حالا لباس را بپوشاند و تکلیف را معین کند “ *

⁸ نایب نسقی مشغول تدارکات سفر شاه ، ترتیب لوازمات میداد و از ⁹ قاضینان نوشته میگرفت * بعد از اظهار قضیه ، اسب نسقی را با لباسی فریب بمن تسلیم ، و غذای بلیغ نمود که ” خوب متوجه شو ؛ و تا دم و پوست داغ ¹⁰ شهر یاری او را نیاوری دیگری نغذیه داد : ¹¹ مواجب سی تومان ، و خرج خود و اسب

¹ *Shumā-hamagī*, no *izafat*.

² *Mānand-ī ū* (indirect narration) could be substituted.

³ *Sar-khurdan* or *sar-khurda shudan* “to be disheartened; to be checked by fear or by shame” *ā az raftan-ī Tahrān sar-khurda* = *zarar kard* or *padma did*.

⁴ *Kak vulg* for *kakik* or *kark* “a flea”; also *kek*.

⁵ “To end the topic under discussion; to change the subject.”

⁶ *Pashang* the father of *Afrāsiyāb*. There are several *Pashangs* mentioned in the dictionaries.

⁷ *Hamin kālā* “this very moment.”

⁸ After *na'ib* an *izafat* can in m. c. either be inserted or omitted.

⁹ *Tā'bin* = *zir-dast*. *Nawakhtā* = ‘reports.’

¹⁰ i. e., ‘should it die you must bring its tail and the piece of skin branded with the royal brand.’

¹¹ Yearly stipend, not monthly as in India. Thirty *tomans* (a year) is about ninety rupees, not sufficient to buy flour for one man.

با نُسْت * پس چنانچه داید، ملبس و مُسلح شدم * از آلاتِ نسفچیکریِ تبری باقی
مازند که آن نایست از جانب دولت داده شود *

از مطلب پُر - دور نرفته اول قدری از حالت نامرد خان نسفچیکری باشی، رئیس
ما، شنوید * مودی بود بزرگ - اندام، پهن شانه، درشت استخوان؛ سالش نزدیک
بچل اما هنوز جوان، و قابل گفتن 'خوب جوانی است'؛ سیمایش سهمنای،
و در سایه ابروی سیاه پرموی¹ مشکین و ریش² عنبرین؛ چهره ای تیره؛ دستش
بزرگ و پهن و رگ رگ، و از موی بیخ³ پیچ که از چاک پیراهنش می نمود قوم
و خویش که بودنش معلوم⁴ بود * روی هم رفته صورتش مهیب و وضعش با⁵ موضوع
مطابق و موافق * شهرتش⁶ آسایش شهر را کافی؛ دیدارش تنها نسق مُفسدان را
وافی * در خوش⁷ گذرانی و عیش و عشرت مشهور زمان؛ علی الرؤس، بلکه با بانگ
کوهی، شراب - خوار، در خلا و ملا صلاّیان را لعنت گذار * باوجود آنکه باید او را
7 سیف الاسلام و یادگاری ندوی شمارند، باز با نام میرضی و جلّادی از اراذل ناس
بود * خانه اش عشرت آباد یعنی بیت اللطف؛ شب تا صبح صدای تار بود و تنبک؛
رقص مرد بود و زن؛ لوطیان وابسته او؛ مقلدان دسته او * با همه خدائت و نابکاری،
از⁸ عَف و سختی منصب خود سر موئی فرد گذار نمیگرد؛ اغلب اوقات با آوازِ دَف
و نی، و دور عرق و می، صدای چوب و فلک و تصرع نسق و کتک هم بلند بود *
در سواری چست و چالاک؛ در جرید - بازی چیره و بی باک؛ با اینکه قالب و قواره
مرد جنگی و پو دل داشت، در واقع کمدل و کم زهره ترین مردم بود * عیوب ذاتی
خود را در سایه شاه - اندازنها⁹ و رِوا - بازها می پوشید؛ و با کسانی که از چند و چون
وی خبر نداشتند، سامی و افراسیانی و پهلوانان قدیم ایرانیان را¹⁰ می فروخت *

¹ *Mushkin* "dark, jetty," is tautology (*hashv-i qabih*): it has already been stated that his eyebrows were *siyah*.

² *Ambarin* is simply used to rhyme with *mushkin*: it is quite inappropriate here.

³ 'His being the relation of whom was evident.' Persians take this to mean he was rough and uncouth like a bear, but in the English he is likened to a monkey.

⁴ = *gāhūr bā bāfin muṭābūq*.

⁵ Or *pūrat-ash*?

⁶ *Khush-guzārāni* is 'luxury' or rather 'being well to do' and not 'sensuality'.

⁷ *Saij* 'l-Islām is said to be a euphemistic title given to the Chief Executioner by people in conversation.

⁸ 'Unf, "severity"

⁹ *Shah-andāzi* = "boasting."

¹⁰ 'Made himself out to be a Sam,' etc.

تا وقت رفتن شاه منزل شبها در خانه حکیم، و روزها کارم جمع آوری سیورسات * بنقد همه چیز را بی زحمت بنسب میخریدم * در زمان اقامت خانه حکیم، از آنچه از بیماران بزور اندوخته و از آنچه ناخود بدست آورده بودم، از قبیل زیر¹ انداز، و رو انداز، اسباب منزل، دست و پا کرده بودم * بیچاره - نسقچی که در دست ما مرد بشویشاوندان او گفتم که "باعقار من اینجوان مسلمان پای است و مرگش تقصیر ما نه * همه کس میدانند که تدبیر ما نا تقدیر خدا نساخت * رختخوابش ابریشمین است و استعمال هریر در شرع حرام؛ و انگهی در این رخت خواب پایش را روی بقبله نیز کشیدند" * این رختخواب از چشم قبیلۀ افتاد؛ این بود که رخت خواب را بمن دادند که 'الخبيثات للخبيثين' *

آئینه لازم داشتم: میزرائی ناخوشی³ برفان داشت و صورتش را در آئینه زرد میدید * خاطر شاش کردم که زردی در آئینه است و صورتش مثل گل شگفته * میزرا بر آشفته، آئینه را بمن داد که "بجهنم:" من آئینه را بلبیدم *

در احوال دبیۀ میرزا احمق خود سخت و در منہیات و معصومات بسیار⁴ موسوس بود * جفت یفندان⁵ لازم داشتم و احمق دو جفت از آن در یک اطاق داشت * شب و روز دیده بر آنها دوخته بودم که "چه کم یک جفتش را بربانم؟ اگر نیمۀ تدابیر درویش سفر را داشتمی اکنون اسباب سفرم در اس یفدانها بهلقه بودمی" * تدبیری کردم: یکی از آن مگان که در طهران از شپش و شاهزاده و⁶ شقر کمتر بیستند در نزدیکی خانه ما در زیر دیوار خرابه بچه نهاده بود * دور از چشم مردمان بچه گان او را آورده در یکی از آن یفدانها گذاشتم و دیگرها را از استخوان اجاشتم * در وقت سفر حکیم برای العین یفدانها را پر از بچه سگ⁷ دید که مادر شان آدم باره باره میکرد * متعجب و متحیر آنها بشگون خوب نگرفت: معانی و تأویلات دادند، یکی میگفت که "این دلیل بر آنست که از خانم یک خانه پر از حرامزاده متولد خواهد شد،" دیگری میگفت

¹ *Zir-andāz* is anything to lie on, quilt, etc.

² 'Had struggled together (collected with difficulty) for myself.'

³ "Jaundice"

⁴ i.e. 'Devil take the glass'

⁵ *Murasus* "superstitious."

⁶ *Teheran* is famous for three things all beginning with the letter *shin*, viz., lice, princes and camels: all three are equally common in Teheran. I have seen a *Shāhzāda* ploughing in the field.

⁷ Or *bachcha-sag*, without an *izafat*.

1 بچه - سگان چشمشان وا نشده است ؛ خدا نکند که ما و حکیم مثل آنها بشویم !
 ما حکیم دلش بیخدا نهد میسوخت . قرار بندجاست بخدا نهد داد ؛ قرار بیرون انداختن
 نها با سگان نیز داد : و من قرار بدرون آوردن آنها * اذابین مردی شدم صاحب
 خدان * اندکی پس از آن اینقدر خرت و پرت جمع کردم که بزحمت ² سیاهه گرفتن
 میارزید : در هنگام سفر دیدم که اگر ³ با خر - بندجان شاهي بر سر استری بند - بردار
 جنگم ، جا ⁴ دارد .

¹ In m c. *bachcha-sagūn*, no *izafat*.

² *Siyāha* "list."

³ *Khār-band* = *chārvā-ilār* "a donkey man or a mule man."

⁴ *Jā dārad* = *bi-jā ast*.

گفتار سی و سیم

در همراهی حاجی بابا با اردوی شاهی و آموختن

مقدمات کار خود

رو حرکت شاه اردوی سلطانیه از جانب مجیدین تعیین شد: و بیست و یکم ربیع الاول چهل و پنج دقیقه پیش از طلوع آفتاب دروازه افتاد: و یکسره در کوشک سلیمانیه که در نه فرسخی در کنار کرج است فرود آمد * همراهان اردوی سلطانیه همه در ساعت معین در آنجا حاضر شدند * همراهان شاه عبارت بود از یک فوج سواران و شتران زنبوری خانه و یکدسته سواره * وزراء و صاحب منصبان بزرگ و مستوفیان همه یکبار حرکت آمده، شهر در یکروز از ثلث مکنه محروم ماند * بنظر آمد ندیده * ^۱ گویا مردم طهران، بلکه مردم ایران، مانند زنبور عمل کندویا ترک کرده اتفاق * ^۲ کندوی دیگر میروند * قطارهای استرو آشترا از بارو نند و رختخواب و فرش و اسباب مطبخ و چادر و جل و بالاس و آذوقه پربار، با گرد و غبار و آواز زنگوله و درای * ^۳ و غلغله و ولول و قاطرحیان و ساربانان، چشم و گوش را تیره و خیره میساخت * صبح روز حرکت، مرا بر در دروازه گماشتند تا مانع از دحام سواره شاه شوم * دهقانان که شبها آذوقه و میوه بشهر می آوردند و تا کشودن در پشت دروازه منتظر میماندند، امر شد که از راه دیگر بروند * سقایان راهها را با دقت تمام چنان آب-بازی و روت و روب کرده بودند که بهتر از آن تصور نمیشد * وجود بیره زن، سبب بداوغری ایشان، در سواره شاه مدعی بود *

¹ *Kūshk* "villa, summer residence; kiosk"

² *Bī nazar-am āmad na-dīda-ī* "I think you have never seen such a sight."

³ *Kandū* "hive."

⁴ *Darā* or *darāy* "hell."

⁵ *Bad-āghārī* "being ill-omened": *āghār bi-khār bāshad* is a road greeting in some parts of Persia. *Ighān* 'Kuta sunesin' construction.

⁶ An example of *taft u nashr-i murattab*.

در آنروز دورباهی^۱ مردم، در خود غیرتی دیدم که هرگز گمان آن بخود نمیدیدم زیرا که یادم آمد که در آن زمان که از اراذل و اوداش بودم چه قدر مردمان معتبرا اهازت می کردم * چنان بی محابا و بی تعاشی چماق بسر و مغز مردم می نواختم که نسفچیان میگفتند "عجب ولد الزانی بزمرو ما داخل شده"، * بشهرت کار آمدی و جرأت^۲ شتابان، امیدوار بودم که رفته رفته بمناصب عالیج برسم *

خلاصه اردو نوا افتاد * شبانه پیش، یک قطار شتر زنبورک - خانه بانتظار شاه بسلیماویه رفت *^۳ صدای توپ سواری شاه بلند، و سکوتی بهر سویی مستولی شده، همه صامت و ساکت منتظر ایستادند * اول تفکنداران؛ بعد از آن یدکداران - با اسبان پاکیزه^۴ یراق - مرمع و زین - بندهای کشمیری و اطلس زردوز اعلا؛^۵ بعد از آن^۶ شاعران و ریکایان؛ بعد از آن ذات اقدس شهریاری و شاهزادگان و وزراء؛ بعد از آن یک^۷ تب سواره در رسیدند *

بزرگان و ادبگان ایشان، و بسیاری از واستگان و استنگان، و میرزایان و نوکران و قلیانداران و آتش پزان و شاگرد آتش پزان و قرآشان،^۸ پادوان، مهتران، قاطرچیان، ساربانان، و آردو - بازاریان و ده هزار دیگران؛ همراهان آردو را برای این میگویم که معشرو معشری تصور کنی که از پیش چشم من و دروازه - بانان دروازه قزوین میگذشت^۹ * سر و کله پادشاه با ریشی، از پهنای تا دوش و از درازی تا کمر، با چهری پر از علامت قهری و جباری، دیدار شد * چشم و گوش و بینی من هر یک جداگانه، از ترس، تودیع یک دیگر میکردند، پیش از آنکه صدا توأم در آورد *

همگنان از دروازه برون رفتند، و من با دروازه بانان برای^{۱۰} خستگی در آوردن و مشغول قلیان کشیدن بودم؛ ناگه زن وزیر، مآذون بهرامی شوهر بارود، آمد از آنجا

^۱ = dūr-bāsh kardan.

^۲ 'Hastening to acquire a reputation for usefulness and courage, I was in hopes that—'

^۳ 'The gun fire announcing the mounting of the Shah.' *Sukūt-i* "a silence."

^۴ Generally *sakī u šāmī*.

^۵ No *cajāt* after *qurāq*; *zīn-band* is in m.c. the cloth in which the saddle is wrapped when in the stable. اعلا for اعلی.

^۶ *Shāhū* is a running footman who runs just in front of the horse. A *rikā* goes a little way ahead, gives notice of the approach of the Shah and clears the way.

^۷ *Tūp* T. (m.c.) 'a body of troops, a division:' in dictionary *top*.

^۸ *Pā-dau* a boy who is an assistant in a kitchen, a bakery, a *hammām* or a stable.

^۹ *Sar u kalla-yi fulān shakhs paidā shud* (m.c.) 'so and so appeared in sight' (gen. used for important people).

^{۱۰} *Khastagi dar andākhān* (m.c.), "to rest, refresh oneself"

نگذرد : زینب و شومی بخت آن بخاطرم گذشت * شب پیش ، بنا بر روایت دورجهان ،
او را بقصر قاجار^۱ شهران ناموختن مازندگی و بایندگی با سایر مطربان فرستاده بودند ؛
چه شاه خواسته بود که نا مراجعت او از اردو زینب قابل حضور او شده باشد * چشم
بقصر قاجار و پایم راه . سپار ، اگر ناردوی سلطانیه رفتن مامور نمی بودم احتمال
داشت که بد آنجا بروم *

بیت
” نایید بکه بدهم بوسه خای آشناس را . زم هر شب هزاران بوسه بای پاسباش را ، “
روز^۲ نوبتم دسر رسید *

بغیمه گاه نسفچی داشی رسیده برای من ، نا پنج نفر نسفچی دیگر ،
خیمه برپا دیدم * در شهر باهم آشنائی جزوی داشنیم : در آنجا کتی و ننگ^۳ شد ،
چه عرض و طول چادر زیاده از شش گز بود * رفقا مرا داشی و کوچک تر میشموردند
و من مصاحبت وقت را تحمل می نمودم *

نسفچی داشی هلاوه بر نایب که ذکر خیرش لازم است و کیلی هم داشت که من
بواسطه او باوچ اعلائی معروفی و نوانائی عروج کردم * این وکیل ، لقبش شیر علی
و اصلش شیرازی ؛ و نا آنکه او شیرازی و من اصفهائی با همه رقابت با یکدیگر ، دوست
جانی شدیم . در روزی گرم ، او بمن * قاچ خربزه تعارف کرد ؛ و من نا دست خود
قلیانی برای او قاچ کردم * من^۴ هیضه کرده بودم ؛ او نا چاقوی خود خون از من
گرفت . اسب او قوانچ کرده بود ؛ من نا آب تنباکو اماله اش کردم * دوستی از دو سو
مصحح شد ، و بقول حکماء نخل حیائمان یکدیگر بیوسنه یک میوه داد * او سه سال
از من پیشتر داشت و بزرگ هیأت و خوش صورت و فراخ شانه و کمر - باریک و نوپ -
ریش^۵ بود ؛ برودهایش کلفت و^۶ کمره ، و (مانند شاخ ناک ، که بر دیوار باغ پیچید
پیچان) از دنا گوشش در میگذشت *

¹ Shimran is a district N. of Teheran and on the slopes of the Elburz - this word already plural has been arabicized by munshis into *shimranat*. *Sham* Ar is a mountain that supplies plains with water.

² 'My turn for duty'

³ *Kullī va tang shud* = 'our acquaintance became complete and close'

⁴ *Qāch* or *qāsh* (T ?) "a bit, a piece" A melon is divided into quarters; the pulp is then slashed across diagonally and a knife passed between the pulp and the rind - the cut pieces which are of a convenient size for eating are served on the rind. *Qāch* may mean an entire quarter or one of these diagonal pieces.

⁵ "Indigestion."

⁶ *Tūp-rish* = *rish-ash tūpī* 'st "thick-bearded" (not long bearded); opposed to *kūsa*.

⁷ *Kam-rāh*, i.e., 'short.'

شیر علی در خدمت ¹ چکیده بلکه مرتباً بود : چرا که در مجلس ² اول چشم-
بازیش معلوم شد * چشم مرا هم خیلی باز کرد *

میگفت "برادر! شاه مواجبی نمیدهد : اگر هم بدهد، دوی درد مان
نمیشود. * مزد ما بسقه بخدمت ما، یا ³ بقوللق یا برشوت یا نسق - ⁴ بها یا چیز
دیگر ازین قبیل است * ⁵ عبرت از رئیس خود گیریم که اسگ را بخداوند میشناسند *
مواجب نسقچیباشی سالیانه هزار تومان است : انهم ناسم، نه رسم : برسد، یا
نرسد خدا میداند * اما اقلأ پنج یا شش مقابل آن خرج دارد * اگر از جای دیگر
نگیرد از کجا خرج میکند؟ خانی مغضوب و مستحق کتک و جریمه میشود : البته
حد کتک و جریمه ببلغی واسته است که بنسقچی باشی باید بدهد : اگر پول هنگفتی
داد، ما چوب را بجای پای او بفک میزنیم * این روزها ⁶ مستوفی باین بلا مبتلا
شد : برای حرمت، نمدی بزیرش انداختیم : دو نفر نسقچی فلک را گرفته بودند و
من با یکی دیگر چوب ⁷ میزدیم * عمامه شال کشمیری را از سر، و شال را از کمر،
وجبه اش را از سر، چون حق صریح ما بود، بر می داشتیم که آهسته و چنان که
نه شاه و نه کسی دیگر شنود گفت 'اگر هیچ چوب نخوردم ده تومان میدهم، *
چون بایش بفک بر کشیده بود و مشغول کار شدیم برای اطعمیان و خاطر جمعی وعده،
اولاً بنا کردیم بضرر حقیقی تا فریادش بلند شد * پس باستانی چنانچه شاه هم
نفهمید بخاطر - خواه خود بمقدار نقد موعود افزودیم تا آنکه بنا کردیم بزدن چوب بر روی
فلک * مقارنه طرفین همانا بدین طریق شد 'ابوای ! امان ! مردم ! غلط کردم ! شما
را بخدا، نه بیغمبر، دوازده تومان ! بجان بدر و مادران پانزده تومان ! بروش
شاه بیست تومان ! دوازده امام سی تومان ! چهل تومان، پنجاه شصت، صد

¹ *Chakida-yi kār* (m.c.) = *pukhta* : *murabbā* "jam" is a joke depending on the word *chakida*, 'anything dropped or distilled : ' the meaning is that he was thicker (and better) than *chakida*.

² *Majlis* "sitting : " *chashm-bāzi* (m.o.) "being wide awake" for *chashm-u-wāzi*.

³ *Qullūq* (قولتی or قوللق) a fee to any *mā'mūr* The proper fee is fixed but the *mā'mūr* extracts all he can The word "perquisite" is perhaps better expressed by *khurda manfa'at*

⁴ *Nasaq-bahā* a fee to those who execute *nasaq*. [After an execution, an executioner will demand a tip from the relatives of the deceased].

⁵ 'Ibrat here = *namūna*.

⁶ A common saying. People only respect a dog on account of its master.

⁷ 'An accountant, secretary.'

⁸ Note false concord.

هزار تومان! بعضرت عباى هرچه بخوانيد!، قسم كه بعضرت عباى رسيد كار تمام شد * اما نا مرد پدر سوخته، بهمان زودي كه در شدت¹ افزود در فراغت كاست؛ و از آنچه اول وعده داده بود زياده ندادن خواست: آنهاى از ترس اينكه اگر بار ديگر دُمش گير بيايد سر سلامت نبرد،

اين حكايَت شير علي چنان رگ اشتهاى مرا چنبايد كه بجز چوب زدن و پول گرفتن هوسي در دلم نماند * روز تا شام تركه بدست، در گردش، هرچه شكل آدمي داشت ميژدم: بقوت ورزش و² ممارست اگر مي گفتمد 'هرچه در عالم پاست، همه را بیکبار چوب بزن، ميژدم * من كه در خود هيچ سنگدلى و شجاعت گمان نداشتم، نميدانى چه شير بي پير³ شده بودم * اما حقيقت امر اين است كه اين ادا از هبرت و معاشرت ديگران بود:—

* بيت *

* 'اسب تازي را دو روزي گره بندي پيش خر، *

* 'رنگشان همگون نگردد، طبعشان همگون شود، *

در آن اوقات زندگاييم در عالم بود كه بجز بيني بري، گوش بري، شقه كردن، داغ نهادن، چشم كندن، بدم توپ گذاشتن، از نام انداختن، چيزي ديگر نمي شنيدم: ميتوانم گفتم كه اگر پدرم را ميدادند كه "بوستش را بكن و پير از كالا كن"، مضايقه نداشتم * مصراع 'گرمصب برسي، مست نگري، مردمي،⁴ *

¹ Shuddat = sakhti; farāghat = āsūdagi.

² Munārasat from maras. Ar. "to soak, macerate;" mārasa "to exercise oneself."

³ Shīr-i bī-pīr "desperado; a fellow without pity."

⁴ A common proverb. Persians are easily elated and as easily depressed.

گفتار سی و چهارم

شمه از ظلم ایرانیان در هنگام مأموری حاجی بابا *

پادشاه آهسته آهسته سلطانیه را از پیویان بعد از چارده روز در ساعتی معین و مهمل اندوز بکوشک تابستانی نو ساخته خود فرود آمد * این کوشک در پهلوی خرابهای شهر قدیم بر تلی واقع و بچمن سلطانیه مشرف، منظره خوش و خرم دارد * در زیر پای نظار گیان تا چشم کار میکرد چادر سفید برافراشته بود * من اینحالت بسقچی گری خود را با حالت اسیری خود در میان ترکمانان قیاس کنان با عظمت و شکوه برخورد میبایدم که "باری امروز^۱ مردیم : وقتی مردم مرا میزدند و امروز من مردم را میزنم * اسم فاعل و مفعول را مثالی صحیحیم : مثلاً وقتی که آخوندم چوب میزد تا عری آموزم ، اسم مفعول و بمنزله لازم^۲ بودم : اکنون که فعلم میتواند بدیگری تجاوز کند ، بمنزله^۳ اسم فاعل و منعّیم " *

من در تصور و تصدیق این قضایای انعاقبه شیر علی داخل چادر شد که "رفیق، چه نشسته ؟ کار و بار چکه شد : بهمراه من بیا و کار^۴ مدار * برای آردو^۵ سیورسات ناظران و جوانب حواله شده است * سیورسات از ده قاچ سوار که میانه اینجا و همدان است ، بعد از اینکه چند روز پیش شاهزاده نعزم شکار آنها رفته

^۱ *Mard-i am.*

^۲ *Lāzim* "intransitive (verb)."

^۳ *Ism-i fā'ul* "active participle." *ism-i maf'ul* "passive participle." *Muta'addi* "transitive (verb)."

^۴ *Kār u bār-ash chāq u chilla* (m.c.) "this work is profitable;" *chilla* is here short for *chāq u chilla*.

^۵ *Kār ma-dār* (m.c.) "do nothing; ask no questions."

^۶ *Siyūrsāt = dādan-i siyūrsāt.* The word *siyūrsāt* "rations; provisions for a camp," to a Persian mind suggests articles taken by force and without payment. *Havāla shuda ast* "was consigned."

و^۱ سپورسات را چرانیده، نرسیده است * تحصیل آن و تحقیق آن و آوردن ریش - سفیدان و کدخدایان آنجا را بخدمت نسقی ناشی^۲، بمن واگذار کرده اند * چون رفیق منی، ا. ه. ه. ل. ل. ل. ل. نسقیان، که نوبت قوللق از دست ایشان گرفتم نورا بهمراه میبرم * بعد از نماز عصر بهمراهی حاضر باش که باید فردا صبح در آنجا باشیم * *

من از شادی بی تاب که باین زودی قوللق پیدا کردم، ونا بی خبری^۴ از شالوده کار شیرو علی، میدانستم که این چنین فرصتها اقبال ما مردمان جاده-جورا خیلی غنیمت است * نا خود گفتم که "اگر شاهزاده از سپورسات چیزی برای ما بجا گذاشته دریغ از زحمت ما،" * اما باز خیال میکردم که^۵ "هرچه بجا نمانده باشد بقدر سیر

کردن ما مانده؛" چنانچه شاعر گفته است : — * نظم *

"خورند از مغز را بجای ماند . . . اقلأ پیوستی از هندوانه
کنند از چانه از ریش کسی را . . . ازو ماند بجا البته چانه * "

اسیم در پهلوی چادر^۶ در چدار بود؛ بشناختم : * نظم *

گشودم پای-بند از بای رهوار . . . بهادم زین و برگش بر نکاهل^۷
بدو گفتم که ای پاسته تا حال . . . هلا^۸ پابند خویش از پای نگسل
بچر کت عنبرین دادا چرا گاه . . . بچم^۹ کت آهنین دادا مفاصل
اگر ابرائی را نگسلانند . . . چوتوپا-بند^{۱۰} از پا (گرچه مشکل)
لگد اندازی و گردنغ-رازی . . . تماشا کرد باید رب سہل^{۱۱} *

1 *Siyûrsât charânudan* (m c.) "to eat up." *Asl* is understood after *rafta* and *charânida*.

2 'Bringing them before the N. Bâshî.'

3 "In spite of all the grumbling of—"

4 *Shâlûda rikhtan* (m c) = *tarh rikhtan* "to make a plan of operations; make a plan beforehand:" also *rang u rishta rikhtan* (m c).

5 *Harchi* "although."

6 *Chidâr* or *chudâr* "cord fetters for horses."

7 *Kahl* 'the spot between the shoulders' (of man or beast): *bar bi*—, a double preposition—by some sort of poetical license.

8 *Halâ!* "come along; bravo; take care."

9 *Bi-cham* = *bi-kharam*. *Chamidan*, "to walk affectedly, waving from side to side; to twist." *Mafâzil* "joints"

10 *Pâ-band* "fetter" (object).

11 For *Rabbî* "my Lord": *sahhîl* Ar. "make easy" (its kicking, etc.).

في الجملة من و اوبا يك قاطر بنه و بنه دار در وقت غروب از اردو بيرون
رفتيم * در عالم نوكر دايي¹ لقب بيگي هم دست و پا ،² و از رفيقي رشمة³ نقره برای
سراسب خود ، و كمري⁴ نقره برای میان خویش ، كرايه كرده بودم ، بشرطيكه اگر كم
شود تاوانش بدهم ؛ و اگر نه بگرايه سوقاتي براي او برم⁵ *
با آن يراق و آن كمز ، شب ، همه شب راه پيمایان ، دوساعت بیش در راه نخواستيد ،
در وقت بيرون رفتن گلّه و قلپان كشیدن صحراروندگان ، به قاچ سوار رسيديم * از دیدن ما
معلوم است دست پاچه زنان رو پوشيدند * مردان بتواضع برخاستند * حالا⁶ بيا و باد
و بروت ميرغضبانّه شیرعلي را باش كه نا چه قارت⁷ و قورت كدخدای آنها را
خواست * مردی بن رشمة معتزم ، با لباسي از⁸ لباس خود سده⁹ لب ،
و سلام و دايستاد كه " كدخدا بندۀ شما منم : خوش آمديد : صفا آورديد ؛
قدم دالای چشم : بسم الله ؛ از اسب فرود بياييد : بفرمائيد * " يکی جلو
اسب را گرفت ، ديگری ركاب را ؛ و يکی بزير بغلش خزید : از اسب فرودش
آوردند *⁹ بزركي فروشي ما دیدني بود * بروی سكوی در خانه كد خدا ، قاليچه
گسترند تا اطاق حاضر¹⁰ شود * تمام اهل ده در دنبال رفته بروی قاليچه نشستيم *
كدخدا با دست خود چكمه ما را از پای كند * از انواع تعارفات رسمي¹¹ كه نسبت
ببزرگان بجا می آوردند سر موئی فرو نگذاشت * شیرعلي ببعيا متل كسيكه در واقع
مستحق آن احترامات است آنها را برپیش خود ميغريد¹² * بعد از دمی چند بچپوق

¹ Dar 'ulam-i naukar bābī "in the days of my being a servant;" az naukar bāb-hā 'st (m. c.) "he is a servant."

² After *dast u pā* the *kardā budam* at the end of the clause is understood, but after *khud* the full compound verb *kirāya kardā būdam* is understood: such an elliptical sentence is impossible in English. *Beg* (pronounced like the English words 'beg' or 'big') is in Persian a title of respect added to the names of servants of a good class. In India descendants of the Mughals have *Beg* after their names.

³ *Rishma* is a picketing chain for a horse or donkey; it is worn round the animal's neck: also a picketing rope of camel hair worn in the same way.

⁴ *Kamar-ī* (m. c.) = *kamar-band-ī*

⁵ *Ū* i c., the *rafīq*. *Baram* or *biyāvaram*, both common

⁶ This is addressed to the reader. *Bāsh* means 'be attentive to, consider;' *ū ā bāsh* (m. c.) "just look at him:" *bā shumā na-būdam* (m. c.) "I wasn't with you, i.e., I wasn't addressing you."

⁷ *Qart u qart* (m. c.) "commanding airs; ordering about insolently."

⁸ *Manish* = *vaz*.

⁹ A Persian gentleman is lifted on to and off his horse.

¹⁰ *Hāzir* "ready."

¹¹ *Rasmi* "usual"

¹² *Bi-rish-ī khud kharidan* "not to reply, to accept as one's due": *fahsh-hā-yi ā rā bi-rish-ī khud kharidam* (m. c.) "I did not reply to his abuse (either from fear or amusement.)"

زین ، روی بکدخدا نمود که ” مرد که ! تو ، که کدخدای قَچ سوارِی ، ندان که من از جانب پادشاه آمده‌ام ، از جانب پادشاه ؛ و محض از برای اینکه بدانم چرا بحسب فرمان پادشاه که دو ماه بیش ازین بوالی همدان فرستاده شده است ¹ مقهری خود را دارودی سلطانیه نفرستاده اید . “

کد خدا : — ” اگر دروغ گویم چشمانم از چاله ² در آید * “ (مردم را نشان دهان) ” این مردم همه میدانند که من تا حال دروغ نگفته‌ام : هر چه گفته‌ام باز همانوا میگویم * سرکار نسقچی باشی ، عرض میشود که تو (حمد خدا را) چشم حقیقت بین و گوش حقیقت - شو داری ؛ آدمی زیور و هوشیاری ؛ متذیری و خدا بیوست * من راست و پاکش را عرض بکنم ؛ بعد از آن تو هر چه میخواهی بکن ؛ خود دای * “

شیر علی : — ” من نوکر پادشاهم ؛ هر چه پادشاه فرموده آنرا می‌کنم * “

کد خدا : — ” اختیار داری ؛ حالا عرض من گوش ده * سه ماه پیش ازین وقتی که گندمها بیش از یک گز قد نکشیده بودند ³ و ترها در پشت سر مادران خود ⁴ مرمز میکردند و هر کس بکار کشت خود مشغول و ناگوار و گوسفند خود ⁵ مشغوف بود ، کسی از جانب خواب قلم ⁶ میرزا آمد که ” ارباب فردا بدینجا بشکار گور خر و آهو و کبک میآید با امراء ؛ و داند ، خاها را برای خدم و حشم او خالی کنند ، * مردم را جمع کرد که ” تا وقت بودن او در اینجا ، خرج مطبخ و پول گاه و جو ⁷ مالهایش با شما ست ، * ازین خبر مردم هرسان و نرسان که ⁸ کبادگ شهبازگان کشیدن به کاری است آسان * خواستیم با رشوت و التماس و اناست ⁹ دفع بلا کنیم : نشد * قرار بخالی

¹ *Muqarrari* "that which was fixed for you"

² *Chāla* "socket, also the pit for the feet of shawl-weavers when weaving"

³ Better *būd*.

⁴ *Man-mar* "bleating"

⁵ "Delighted"

⁶ *Mozā* when it follows a name = "prince" before the name "clerk"

⁷ *Mal-hā* "horse, mules, etc."

⁸ *Kabāda* is an iron bow for gymnastic exercises: it has a loose chain instead of a string. During the exercise the left hand holds the bow the right one the chain

⁹ *Talbat* "penitence" signifies saying *ghalat kardam, talbat kardam*, etc., etc.

کردن ده و فرار کردن بکوهها دادیم تا ازین ستارگ^۱ دمدار رستگاری باییم * سرکار
نسقی باشی ! اگر آنوقت حالت آن بیچارگان ، و ریختن آنچه دارند و ندارند ،
و فرار کردن ایشان بکوهها میدیدی دلت کباب و جگر آب میشد * ”

شیر علی (باواز بلند) : — ” باری الله ! ده پادشاه را تق^۲ و لق میاندارند تا
خراب شود و توقع آنهم دارید که دلم کباب و جگر آب شود ؟ چنین نیست ؟ اگر پادشاه
بفهمد همه را از شمشیر میگذارند * ”

کد خدا : — ” سبحان الله ! تا آخر گوش دهید : از اوقات تلخی فرود خواهید
آمد * گاو و گوسفند خود را با آنچه می توانستیم برداشتیم و بمیان دره و آبگند^۳ کوهها
فرار کردیم * در ده بجز گربها و سه زن پدر ناخوش برای شاهزاده نماند * ”

شیر علی (روی بعاجی بابا) : — ” حاجی بیگ ! می بینی مال و اموال و آنچه
اشیای گرانجا داشته اند بکوه برده اند ، و برای شاهزاده گربها را را زنان پدر ناخوش
گذاشته اند ؟ ای کد خدا ! ناکی را بگو * ”

کد خدا : — ” سرکار آقا ، ما در میان درهها و کنار آنها چادر زدیم و آدمی چند
گماشتیم تا بما خبر آرند * روز دیگر در وقت ظهر خبر آوردند که شاهزاده با خدم و حشم
سیار آمد * از فرار اهل ده در غضب ، امر فرمود تا خدمتگاران^۴ درهای خانه را
بزور شکسته داخل و جایگیر شدند * می گفتند که برای اطفای آتش غضب شاهزاده ،
یکی از زنان بپر چشم را بسته^۵ دهن را کشوده از فحش و دشنام شاهزاده چیزی
باقی نگذاشت * پس شاهزاده امر فرمود تا آذوقه و علوفه از جای دیگر آوردند و درخانه
من نشست * همراهانش آنچه در خانه غله یافتند بردند * اول آلات و ادوات^۶ کشت
و زرع بعد از آن در و پیچره ، و در آخر تیرهای خانها را بجای هیژم و هیمه سوزاندند *
اسبان را در کشتزار بخصیل بسند : آنچه از پیش اسبان باز ماند چیدند و بردند * ”

¹ A comet is a sign of calamity.

² i. e., leaving all their belongings.

³ *Laqq u duqq* or *laq u taq* (m. c.) “ a desert, a wilderness ”

⁴ *Ab-kand* (m. c. *ā-kand*) is any place where the water collects or any place hollowed out by water during a torrent.

⁵ Blind people in Persia are noted for the carelessness of their speech, perhaps because they cannot see the effect of their words. When uttering angry abuse Persians often shut their eyes, partly to concentrate their attention and partly to avoid any feeling of shame at the sight of the face of the abused. Here the phrase *chaahm rā busta* signifies, I think, ‘ blind abuse,’ and not ‘ shutting their eyes to the consequence.’

⁶ *Adavāt* (pl. of *adit*) “ instruments.”

خلامه مارا بپای میاده نشاندند ؛ اکنون خانه-خراب ، بی پول ، بی لباس ، بی کار و گوسفند ، نه خانه نه مایه نه زندگی ، بجز شما و خدا بدایي ندارم ” *
 ازین سخنان شیر علی از جای برخاست و ریش پیر مرد را گرفت که
 ” مرد که ! با این ریش و پشم سفید حیا نمیکنی ؟ اینطور دروغ میگوئی ؟ دو دقیقه پیش باقرار خودت هرچه گرانها داشته اید بکوه برده اید : و حالا خانه خراب شده اید ؟ این میشود ؟ ما این همه راه برای مزخرف و نامربوط - شنیدن نیامده ایم . اگر خیال ریشخند ما کردی اشتباه کردی * تو شیر علی را نمیشناسی : ما این جور مردمان ، 1 اگر یک چشمان در خواب باشد دیگری باز است . اگر تو روابی ، ما پدر روابیم : اگر تو کهنه-آپاردیلی 2 ، ما کهنه-آپاردی تریم * باید ریش تو خیلی سفید تر و ازینها 3 دراز تر باشد و چشمت خیلی دنیا دیده تر که مارا رودست بزنی ” *
 کد خدا : — ” خدا نکند ؛ من هرگز قریب تو نخواستم : من کجا ، این خیال کجا ؟ ما رعیت پادشاهیم ؛ هرچه داریم و نداریم از پادشاهست : اما چه کنیم ؟ لُختمان 4 کرده اند : پوستمان کنده اند : این ناپوهامان 5 این لدهامان 6 : نه در خانه مان 7 حبه ایست و نه در کشتان خوشه ” *
 شیر علی : — ” من این حرفها سرم نمیشود 7 : پوست کنده یا بکنده حبه دار یا بی حبه ، ما یک کار کردنی داریم و بکھوف گفتنی * حکم پادشاه باید بجا بیاید : یا سیورسات یا بدل سیورسات ، یا تو وسایر ریش - سفیدان سلطانیه بحضور حاکم ” *
 پس کدخدا و ریش سفیدان بگوشه فراکشیده ، با سرگوشی ، باستشاره 8 و استخاره

1 'We are such that —' is understood.

2 *Āpārdī* T. "he took away" from *apārmay* : *kuhna āpārdī* (m.c. = *bardār* u *bi-dau* (m.c.).

3 *Inhā* refers to the hairs in his beard.

4 *Lukht* (m.c.) "naked, bare"

5 Or *tapūhā yī-mān*. *Tapū* (m.c.) is a wooden hut shaped like a *tente d'abri* and covered with mud. In the diet, *tapu* is said to be "an earthen vessel for baking bread."

6 "A grain."

7 *Turki sar-at mi-shavad* ? (m.c.) "do you know Turki? is it in your head?"

* 8 *Istikhāra* u *istikhāra* "consultation." *Istikhāra* by itself means seeking augury by the head or from the Quran

پرداخذند ؛ و ما با کمال تشخص و کیف بی^۱ آنکه ککمان گزید چپوق میکشیدیم
و فیس میکردیم^۲ *

نتیجۀ استشاره^۳ اینکه مارا بپزند^۴ * یکی شیرعلی را بکناری کشید ، و کدخدا
با کمال چرب زبانی و چاپلوسی بنزد من آمد که ” آغا ! هم من و هم سایر اهل این
ده محبت غریبی بتو پیدا کردیم * همانا تو خضر^۵ وقتی که خدا بخلاصی ما بیچارگان
فرستاده است * کسیکه مارا ازین ورطه نجات دهد توئی “ * کدخدا این حرفهای
چاپلوسانۀ را میزد و من با وقار تمام با چپوق خود بی صدا بازی میکردم ؛ اما راستش
نگویم همینکه حرف رشوت بمیان آمد طوری دیگر شدم * کدخدا گفت که ” ما
مشورت کردیم و منتهی^۶ بر اینکه چیزی که نداریم چگونه بفروستیم ؟ این مسئله^۷ است *
آمدیم^۸ بر سر اینکه اگر شما این بلا را از سر ما دفع کنید حاضریم ؛ چیزی
شما پیشکش کنیم “ *

من : — ” بسیار خوب ، اما ما تنها نیستیم ؛ بزرگی داریم * اگر چم بزرگ مارا
نبیننی این حرفها مفت است ؛ ازین گذشته چونی دست او را روغن بمن بآید ، نه
بمنقال “ *

کدخدا : — ” چه بکنیم ؟ هرچه داریم ظاهر و باطن^۹ * اما تعجیل^{۱۰} مساله
ما خیلی گران بود ؛ بجز فرزند و زن چیزی نماند که بدهیم “ *

من : — ” رفیق ! راستش این ابعث که اگر پول نقد ندارید بپوده زحمت
مکشید ؛ با پول نقد بالای سبیل شاه بقاره مینوان زد^{۱۱} ؛ ولی بی پول بجز ضرب
چوب چیزی در میان نیست “ *

1 *Bi ānki lak-i mām gazād* ‘without even the distraction of a flea-bite.’

2 *Fis kaydan* = *tashakkhiq farūkhān*.

3 *Bi-qazand* = *narm kunand*.

4 The common people believe that ‘*Khizr dar āh-shāhī bi-far-yād-i dān-māndagān mī-rasād va Il-yās dar dā-yā*’. *Khizr* is confused with Elias and St. George of England.

5 *Musallami* for *musallam*.

6 “ We now come to this matter, viz.— ”

7 i.e., *zāhir-i mā īn ast va ham bātin-i mā īn ast*.

8 *Tāhmīl* “ imposing a burden,” perhaps refers to the revenue (*māl-i-yāt*).

9 A m.c. expression = “ you can do anything you like ”

کدخدا : — " از کجا پول ؟ پول اینقدر کمیاب است ، که اگر زنان ما بیایند تهنوت کردن میکنند ؛ و اگر ما مردان پنجاه تومان بدست آریم خود را مالک کوه نور میشماریم و در زو خاک پنهان میکنیم که ' قارویم ' ، * بس سر بگوئیم فرود آورد که " تو مردی مندیانی ، احمق نیستی * اگر خلاصی ممکن است ما را بدهن شیر مینداز " * رفیقم را نشان دهان گفت " نه بدم چم این را چطور مینوان دید ؟ نه بجای تومن نقد و بیگ شلوار قصب سُرُخ مینوان دهندش را بست یا نه ؟ * "

گفتم " این را نمیدانم ولی میدانم که معنی رحم ذرّه در دل او نیست * تومن را ده ، و شلوار را دست ¹ رخت کنید ، بلکه بگردن قبولش بگذارم " *
پیر ² مرد گفت " آه ! خیلی است : همه ده ما باین مبلغ نمیازد * تو او را بایده میگویم راضی کن ، نعارف تو هم بالایی چشمان ؛ ترا هم راضی خواهیم کرد " *

مجلس ما بدینجا انجامید * من متذانی اینکه آن مرد دیگر بگوئش شیر علی چه یا سینی ³ خوانده است ، و او مشتاقتر که کدخدا بمن چه افسونی دمیده ، خود را بیکدیگر رساندیم * از فقرات گذشته بیکدیگر را مطلع ساختیم * معلوم شد که هر دو میخواسته اند بدانند ما چند مرده حالیم * شیر علی گفت " رفیق ! من ترا جانوری قلم داده ام که شیر نمیشوی ؛ و چند آنکه شرمغ آهن میگوارد ⁴ نو نقره و طلا میگواری * حرصت بحدی که از آحاد و عشرات حرف زدن در نزد تو کفر است ؛ همه از ⁵ سات و الوف دابد گفت " *

شیر علی : — " راست گفتی و خوب گفتی * اگر ترا راضی نکنند ، با این نومی ، همه سختی از دست من بر میآید " ، * در آخر بعد از بجوای بسیار ، همه

¹ *Dast-i rakht* "a suit of clothes." Balki "perhaps"

² *Pura-mard* is the translator's method of writing *pura-mard*; an *izafat* is never written.

³ *Yā sin* is the 36th *sura* of the *Quran*. *Harbi-ha bi-gu't mīnā yā sin khwāndan ast bi-gu'h-i khay* (in c. saying). Sometimes the chapter *yā sin* is repeated into the ear of a refractory animal to subdue it.

⁴ "Have been wishing;" *Contin. Perf.*, a tense rarely used.

⁵ "Have given you out as—."

⁶ *Gavārdan* "to digest"

⁷ Pl. of *مئة* *my-atāh* "one hundred"

⁸ "In return for this, if the villagers do not reward you, I will in spite of my present mildness treat them roughly."

اهل ده با کدخدا هدیه نزرگی از سیب و امرو^۱ و عسل و پیر تازه در خوانچه^۲ آورده
با کمال فروتنی التماس پذیرفتن آن نمودند * کدخدا آهسته پنجهتومان و شلوار را
در پیش ما نهاده از بیچارگی اهل ده و ویرانی ده بنوعی سخن گفت که بجزد دل
شیرعلی هر دلی آب مشید *

ما ناهم ساخته ، هدیه شان را رد کرده پیش اشیان انداختیم * دست
پاچه ، خوانچه میوه بر سر آهسته ، بی نواوار ،^۳ برفتند * بعد از نیمسامع
کدخدا بحکم دستور العمل با ده تومان و یکدست رخت آمد * بعد از خوردن میوه ها ،
و گذاشتن شیرعلی ده تومان را در جیب ، من بروی کدخدا نگران که ” مال من
کو ؟ “ اما بجز بعض اشارات و رموز وی چیزی در میان ندیدم .

از تنگی حوصله بی تابانه گفتم ” آخر کو ؟ و چه ؟ و ده قدر ؟ “

گفت ” اندکی تأمل بفرومائید ؛ هنوز حاضر نیست “ *

در آخر بعد از کنکاش بسیار دهقانان شلوار مرده ریگ^۴ رد کرده شیرعلی را در
مجموعه نزرگی با سخنان اعتذاری خیلی از مجموعه بزرگ تر بحضورم آوردند *
دانگ بر آوردم که ” این چه چیز است ؟ عجب مردمان بی شرمید * مگر
نمیدانید که من نسقمچیم ؟ پدر آدم را میسوزانم ؟ بلائی بر سران نیارم که اگر بروی
زان بگذاری سگ بخورد “^۵ کدخدا ! تو خیال میکنی که همه کس مثل تو خراست ؟
نا این شلینگ مادر صمد^۶ که هفت هشت پارا زیارت^۷ کرده میخواهی مرا احیا^۸ کنی ؟
می پنداری با این پیراهن^۹ یوسف چشم من روشن خواهد شد ؟ بیا ، بردار ؛ برو

¹ *Umrūd* a hard kind of pear like a winter pear: *natanz* is a somewhat softer kind and *gulāb* is a good eating pear.

² *Khāwāncha* is a large (not small) oblong tray with legs three or four inches high.

³ *Bī-nawā-wār* “disappointedly.”

⁴ *Murda rig* “effects of a dead person; anything hereditary; worthless.”

⁵ *Chunān fūshshā'-ī dād ki agar rū-yi nūn bi-guzā'i sag namikhurad* (m.c.) “He gave me such abuse that were you to put the abuse on a bit of bread, a dog wouldn't eat it.”

⁶ *Mādar-i Šamad*. In Kirman they say *Mādar-i Ḥasan*: no special person is referred to. *Shalita* is the short woman's petticoat worn under the *tumbān*: the latter is a short ballet dancer kind of skirt (barely down to the knees) which is the modern indoor dress of Persian women.

⁷ *Ziyārat k.* is here a quaint term for ‘visited’ (*pā* = the legs of seven or eight men).

⁸ = *Zinda k* ‘to revive, i.e., to delight.’ The rhetorical figure *talmih*.

⁹ Joseph's shirt brought to Jacob and cast in his face restored his sight.

شیرِ علمِ عرضِ این شلوارِ نسیجی چه ^۱ پتانگ برای آدم میدوزد ! *
 ن. بعد ازین سخنان کدخدا درکار دلجوئی من ، ناگاه شیرِ علی شلوار را برداشت که
 به بینم بطور چیزِ است * پس مانند کدیکه میخواست بر آورد ^۲ کد ، روی بافتاب
 گرفته نیگریست و تا کرده ^۳ پهلویاد که ” هیچ عیبی ندارد ؛ خوب چیزِ است :
 من قبولش دارم * کدخدا ، خاله ات آنادان * “
 ازین سخن مردم ده انگشت بردهان ، کسی را یارای دهان گشائی نماند *
 من با دست تهی (یعنی * با لگ بی شلوار) چیزی که فهمیدم تجربه این بود
 که بعد ازین با همشهریان و همکاران خود چگونه حرکت کنم ؛ و کسیکه خود را
 دوست من میگفت چگونه اعتماد نمایم *

1 *Pā-tāla* ‘putties’ (which are sometimes lined).

2 ‘To make an estimate’

3 *Tā karda* “having folded them :” *bi-pahlu uchāl* “put them aside.”

4 *Ling* “leg.”

« خوانچه^۱ آورده

• شلوار را

بدل^۲

گفتار سی و پنجم *

در تبدیل ترش روئی بخت به خنده روئی و رساندن

حاجی بابا را بدرجه وکیل ذیاب^۱ نسقچگری *

دو تَره بزرگ که بزرگ قاطر بده بسته بودیم تنها پیشکش بزرگ مان شد *
در ورود بار دو اول پیش نائب رفته او ما را بنزد رئیس برد * رئیس در چادر با جمعی
از رفقا داخلات مشغول ، بشیر علی گفت : ” خوب : چه کردی ؟ سیورسات را
آوردی با کد خدا را ؟ “ *

شیر علی جواب داد که ” خدمت سرکار عرض میشود که نه سیورسات را نه
کد خدا را * قاج سواران دو تَره خدمت سرکار فرستاده و ما بچشم خود دیدیم که
بدچارگان را بجز این دو تَره چیزی در دست نداشت ، بلکه جانی درخست نبود * هرچه
داشته و نداشته اند از دستشان گرفته اند * بالعکس اگر چیزی باشان فرستاده
شود از گوساگی گوشت یکدیگر را میخورند “ *

نامرد خان : — ” بسیار خوب : اگر گوسفند نداشته ، تَره از کجا فرستادند ؟ “
شیر علی : — ” راست است : حرف سرکار درست است ، اما حرف سرگندم
بود ، نه گوسفند “ *

خان : — ” چرا بموجب فرمان ، کد خدا و ریش سعیدان را بیاوردی ؟ اگر
آنجا مهیا می بودم ، زنده زنده آتششان میزدیم : زانو بند^۲ می کردم تا اقرار چیزداری
نکند * بگو نه بزنم چرا بیاوردی ؟ “

¹ *Nā'ib-nasāqchi* is the 2nd in command and *valī-nā'ib-nasāqchi* is the 3rd in command.

² *Bisāl* "goods, wares, etc."

³ *Zānu-band* is a kind of *nasāq*, the term is not now quite understood by Persians. In the English original the "Camel-tie." The foreleg of a kneeling camel is bound above the knee (fore-arm and shank) to prevent it rising.

شیر علی (بمن نگاه و استشهاد کدان) : — ” ما خیلی جهد کردیم ؛ بستیم ؛ زدیم ؛ فحش دادیم * حاجی همه را دزد و میداند و گفت که ” اگر پول ندهید البته که رحم نخواهد کرد ، * مرحمتی از ما ایشان بشد و حالی کردیم که خان مرحمت اگر دیکار زیر دستش بیفتید دیگر خلاصی ندارید ، “ *

خان : — ” ۱۲ را گفنی ؟ “

شیر علی : — ” گفتم و چنان ترسیدند که اگر زمین میشگافت فرو میرفتند “ *

خان : — ” حاجی ، چه میگوید ؟ نمی فهمم چرا اینها را پیش من میاورده است “ *

من (با تواضع تمام) : — ” راضی شده هم نمی فهمم * نائب دوم او بود و همه کاره ، و من بیچاره “ *

خان (خشمناک و محزون) : — ” این دو پدر سوخته بد ساخته اند ! “ *

شیر علی ! سر من ، بدان و نمک بادشاه ، بگو به بینو چه قدر گرفتی ؟ حاجی ! تو که یک ماه پیش بیست در خدمت منی ، بگو به بدام چه ادوختی ؟ “

پیرچه قسم خوردیم و عذر آوردیم کسی گوش نه داد و ناور نکرد . در آخر ما را از چادر بیرون کرده بدست نائب سپردند تا کدخدا را بیاورند و برو کنند * چون با شیر علی تنها ماندیم ۲ ، فی الفور خواست آنچه گرفته بود با من قسمت کند * ده تومان را از حجب در آورد و نصیحتش را بمن داد ؛ اما من رد کردم که ” رفیق ! حالا کار از کار گذشته است : شراب را تو خوردی ، درد سر خمار را تو بکن ، * من چرا باخوش شوم ؟ تو خود درس خوبی بمن دادی “ *

بسیار سعی کرد که در وقت روبرو شدن با کدخدا از اینج ۳ حاشا کند و هر نوع قسم بخورد ، و من شهادت دادم : اما فرب و بی نخوردم * میگفت ” اگر پای من دملک بود زندگی بمن حرام است ، همه چیز تن در میدهم الا بجم : من چوب زانوا چندان رنجآورده ام و بدرهمی در حق ایشان کرده که اگر بدستشان بیفتم زنده جان بدر نمیبرم “ * سوگندها یاد کرد که ” بچوب خوردن تن در نخواهم داد “ *

1 Ironical ~ 'have well conspired together'

2 Note concord.

3 A. *bi kh* = *az agh*.

بار دیگر که بعضو خواستند کسی از وی خبر نداشت : ' رفت بد آنجا که موب نی نکند ، * تحقیق حالش از من خواستند : گفتم " اینقدر میتوانم گفت که از چوب سخت میتوانی رسید ، " در ورود کد خدا وریش سفیدان ، مرا بروبرو کردن بُردند : همه باتفاق گفتند که " حاجی چیز بی نخواست و نگرفت : بلکه اصرار همداشت که پیشکشی داید بزرگ ما داد ، " * همه شکایتها را بجان شیر علی بستند که " استکمال بدبختی ما بدست او شد : و پوست بدن مجروح ما را او کند ، " *
این وقایع همه آهسته آهسته بخیر من واقع میشد و راه پیشرفت ۱ من میکشود *
قصه راستی و درستی من بهر هو پیچید و حکایت یگانه روزگار بودنم بدشانها افتاد *
یکی میگفت که " این در سایه دانستن حکمت و طبابت اوست که میداند آبرو بهتر از مال است ، " *

دیگری میگفت " بواسطه ماقبت بینی اوست ، " *
دیگری هم میگفت که " کهنه اصفهانی است : جایی نمیخواهد که آب زیرش ۲ در آید ، " *

خلاصه داستادی و رندی مشهور شدم چرا که طالع نکام میگشت ۳ : و همه مسموم میشمردند * نتیجه این جزو سرگذشتم اینکه بجای شیر علی نایب دوم نسقی - باشی ایران شدم * اگرچه خواننده این را منصبی کوچک میشمارد ، اما در ضمن ۴ خواهند دید که منصبی بزرگ بوده است *

1 *Pish-raft* " promotion "

2 i.e., at the time of rain. *Kuhna-ısfahānist* " he's a real old Isfahani."

3 *Mi-yasht* = *harakat mi-kard*.

4 *Dar ẓimn* ' in the contents ' (of this story), i.e., further on in the story.

گفتار سی و ششم *

با میرنضیمیش اظهار شفقت و جوانمردی دیدن

اوزنی را در حالت بد *

لشکر روس که نا بادشاه ایران جنگ داشت در آنروزها در گرجستان بود *
توس آن داشت که، از حدود، میانگ ارس و کور نگردد * حاکم ایروان ملقب
بسردار و مقرب شهریار از مدتی ناز نا چرخ چپهای روسیه بطریق جنگ و گریز،
ستیز و آویزا، و دهها و قصبهای سرراه را بخراب کردن مشغول بود * ولیعهد، حاکم
تبریز، در نزدیکی آنجا نا اردوئی قصد آن داشت که دشمن را تا تقلیس
(و باصطلاح اهل دربار تا نه بیش دیوار شهر مسکو) براند *

در اردوئی شاهي هر روز منتظر ورود خبر یورشی که ناست به قمشلو برد، و در
تدارک پذیرائی * سران دشمنان بودند که برای نشان فتح و ظفر بایستی نفرستند :
تا اینکه چپاری جلو - * ریز بهارهای پنج بار سر دارد آمده سرها را نا تنگ تمام در
سرراه چارها چیدند : اما چون جبر استمداد مؤکد هداشت معلوم میشد که
حادثه تازه واقع شده است * از یغیته، بزرگ ما، نامردخان را فردای همانروز نا ده هزار
سوار برگماشتند تا نزدیکی بکار ارس رود *

مین * ناشی و یوز ناشی و اون ناشیان در آردو بدیاسو و آرسو شقان
تهیه و تدارک نامرد خان را میدیدند، و دستور العمل خویش میگرفتند *
چادر نامردخان را از سرکردگان *، ناشان دستور العمل و چگونگی حرکتشان میداد *

1 All this means desultory skirmishes. *Charkchi* is a scout sent ahead to spy upon the enemy. *Az muddat-i bâz = az muddat-i bi-bâd*.

2 *Sarân* means the decapitated heads (not captured chiefs).

3 *Jilav-riz* "at full gallop."

4 *Min* T. "one thousand." *yuz* T. "one hundred" and *on* T. "ten." *Yüz-bâsh*. T. (lit. 'one hundred, its head') is 'a commander of one hundred, a centurion'; in *Afghânistân* *pad-bâsh-i*.

5 "Being," understood: misrelated participle.

مأموریت من اینکه با یک فوج¹ نسقچی یگروز بیشتر از همه، برای ترتیب سیورسات بروم * این کار غیرت و کوشش بسیار لازم داشت * اگر پیر کردن کیسه میخواستیم فرصتی بود؛ اما از حرکت شیر علی² متنبه، جرأت رشوت نموده عهد کردم با آپ قداست آتش حرص و طمع را فرو نشانم *

با ابوالجمعی³ خود نشتاب یگروز پیش از ورود اردو بایروان رسیدم * سردار هم بعد از هجوم بر قمشلو خود را بدانجا کشیده منتظر سواران نامردخان میدود؛ و اردویی ولیعهد از سمت دیگر سرحد، سرگنجه که تازه بدست دشمن افتاده بود میرفت؛ و چون ولیعهد نمیتوانست از لشکر خود کسی جدا کند سردار از اردویی شاهی استعانت میخواست *

بعد از ملاقات سردار با نامرد و کدکاش ایشان باهم قرار دادند که از برای اطلاع از حرکت روس بهر سویی جاسوس روانه دارند * من با بیست نفر از جاب نامرد خان مأمور بدین کار شدم * سردار بیز از برای بلد بیست نفر همراهم کرد *

در وقت فروب همه جمع شده در آذان⁴ الله اکبر نواه افتادیم * در نزدیکی طلوع آفتاب ده اشترک رسیدیم تا از آنجا بقرق کلیسا جایگاه⁵ خلیفه برویم * در کنار پل اشترک کلیسا⁶ خرابیهای ارمیزان بسیار است * ناگاه یکی از همراهان ناگ برآورد که "ناد علیاً مظهر العجایب⁷ ! این هیکل عجیب و غریب چیست ؟ آنچه من می بینم شما هم می بینید یا نه ؟"

یکی گفت "ما هم می بینم : غول بیابانی است * این ساعت ساعت غولان است که میآیند و مردگان را میخورند * شاید حالا هم در آنجا مرده میخورند * من هم چیزی میدیدم اما تشغیص آن نمیتوانستم *

بر سر پل ایستادم و چشمها بجانب سباهی دوخته، همه باعتراف اینکه چیزی خارج از عادت و ماورای طبیعت است * همه پناه به پیغمبر و امام میبردند و کسی بارای پیش رفتن نداشت * هریک⁸ نام دفع و گریزاندن غول آینی و عزیمتی

¹ *Fauj* "body, detachment : " no *izafat* after *fauj*.

² *Abu 'l-jamāl-i-yi khud* (m.c.) (also *abuāb-jamāl*) refers to either things or people; here to the latter, "detachment."

³ i.e. of that evening.

⁴ *Khalṭa* is said to be the title of the Armenian Bishop. *Usqf* (pl. *asāqif*) is the ordinary word for a bishop.

⁵ *Kalīsā-kharāba* (no *izafat*) "ruins of churches." A Christian church is also called *kanisa*; Greek 'ekkleisia.

⁶ "Call on 'Alī, the exhibitor of wonders."

⁷ *Bi-nam* = *bi-ism* = *barāy*.

دیگر میخواند * پیری عراقی گفت که "بد آنبا هارا بگشائید ، تا در رود : ما در اصفهان تجربه کرده ایم ؛ این مجرب است " *

جوانی نرگ گفت " این تجربه بد تبابی برای گریز آیدن عول اصفهان است : مول آذربایجان با این چیزها از میدان بدر نمیروند . ناند پاچه را رو مالید و او را پی کرد " . این گفت اسب براگیخت * خبر آورد که " عول زنی است ، چادر سفید : تا مردی در پناه دیوار پنهان شده است " .

تا پنج شش از همراهان برای تحقیق حال بخانه رفتم چه ³ وظیفه ام بود *

در زیر طافی شکسته زنی دیدم نیم مرده ، ترویی زمین دراز کشیده ، و جوانی * سر بگردان در پهلایش نشسته : هر دو جوان و هر دو با لباس گرجی : و نا اینکه زن در برده و زرد گونه بود ، آنا وجهت ازو پیدا * جوان قمه در کمر ، تنگی بدیوار بهاده ، یکی از آن را زندگان که هرگز چونان ندیده ام * روند زن سفید ، و جا بجا خونی و در دهه *

پرسیدم که " ایدو ! در اینجا چه میکنید ؟ اگر رهگذرید ، چرا بدلا نمیروید ؟ " جوان سر برداشت که " اینجا مرد ، روز داری و دستگیر یست * اگر هم نگرفتم مأموری ، بحق مردی و مردانگی که این زن را از چنگ سردار برهان " * گفتیم " نی بی گرفتن تو مأمور بیسنیم * تو خود بگوار کجا میائی و بکجا میروی " ؟

چون مرد جواب داد که :

" آن ده که نپرسی نو ، و ما نیز بگوئیم . . . کافسان ما دعت صد گوه ملالست " *

اولا از روی یاری و مددگاری این زن نیم مرده را به دهه گاهی بوسان نامبرد ، چه معروح است و تیمار داری لازم دارد * آنگاه عن بیان حال خود خواهم کرد ،

1 *Tamshin* here means the old fashioned wide trousers.

2 T 'turn up the trousers and run after him.'

3 "My duty" (m.c.).

4 'Head hanging down.'

5 "Oh, you two" (m.c.).

وهر آئینه دلت بحال من خواهد سوخت • همین بس که از ا^۱ غلامانِ سودار بداشی • *
 مرا دل بحالِ او چندان سوخته بود که التماسش لازم نداشت * با وعدۀ یاری
 زنش را پوشیده - روی ، با آه و زاری ، بخانۀ پیرۀ زنی برده بقیماردار ماهری سپردم •
 چون جوانمرد گفت ” ارماییم “ و اهلِ اشتَرک هم ارمیند ، این کار سخت
 بجا ^۲ افتاد •

^۱ *Qhulām* is a Government servant, mounted and armed.

^۲ 'The matter turned out very fortunate.'

گفتار سی و هفتم *

سرگذشت یوسف ارمنی و زنش *

غرضم این بود که برای استراحت خود و چریدن حیوانات بکوه ایهران روم ؛ ولی ^۱ از قبیلۀ که بایست سیورسات گرفت ، از قوس جنگ بکوها گریخته بودند * ناچار بامید خبر گرفتن از روس ، در اشترک ماندم *

بعد از دو ساعت خواب ، و صرف غذایی ما حصّر جوان مرد ارمنی را طلبیدم تا شرح حال خود ، و علمی الخصوص فرارش را ، بیان سازد * چون روز روشن شده بود ؛ از وجبات حال و حرکاتش چنان استنباط کردم که در سرگذشت او نباید دروغ و ساختگی باشد . او بدین گونه بیان حال خود نمود : —

” من اصلم ارمنی و اسمم یوسف ، و پدرم کد خدای ده قمشلو که در دو فرسخی اینجا است * بجهت مرد - سیدرو کوهستانی مکان تنومند و با توان ، و از ظلم و جور حکام اندکی در امانیم * موم^۲ و خالویم در خدمت^۳ اوچ^۴ کلایسا بودند ؛ مرا بد آنجا مربوط نمودن خواستند ؛ مدرسه^۵ آنجا فرستادند * در کتاب خانۀ مدرسه با اینکده اکثر کتابها متعلق بادبان بود ، کتابی در تاریخ ارمنیان مطالعه نمودم و فهمیدم که ما وقتی در دنیا قومی و ملتی و صاحب حکمرانی بوده ایم * ازین معنی سلسلۀ غیرتم بجایید ، چنانچه ترکی رهبانیت و اختیار سپاهیگری کردم * در آن اندک جنگ میان روس و ایران ، و ده ما در راهگذار لشکریان واقع شد * برای باری بخاندان خویش بد آنجا شذافتم و زراعتی را که مانه تعیش^۴ و زندگانی ماست بایعال^۵ سیول

^۱ Az is incorrect : confusion of thought.

^۲ Ammu “ paternal uncle ; ” khālū “ maternal uncle.”

^۳ A Persian Armenian informs me this is the name of a place now in Persian territory

^۴ Ta'ayush “ procuring a livelihood by industry ; also leading a pleasant life rejoicing.”

^۵ ‘ Floods of horse, of cavalry.’

خیول دو سوی ، و آشنا و بیگانه را ترسان و پریشان ، یافتیم * اینک شرح حالِ علی العموم *

”و از آن من علی‌الخصوص اینکه روزی مسلح در کشتزار سواری ایرانی دیدم که زنی در ترک ، از میان درّه^۱ پهلوانیم میگذرد * چشم زن از دور بر من افتاده بیاری اشارت نمود و من از روی غیرت دعویش را اجابت گفتم ، تیغ بر دست ، در دره^۲ سر را بر سوار گرفتم * سوار بجهت سنگینی^۳ سر را ، دست بفلک و شمشیر یازیدن^۴ نتوانست : ناسب قازیدن آغازید * بر روی ناختم و سبب رسیدن^۵ اسب ، زن را از ترکش بیداختم * خواست در آویزد ؛ حریف را سخت دید * از ترس جان چاره^۶ نتوانست جز اینکه بگریزد *

”من بیاری زن دویدم : در لباس ارمندیش دیدم * پرتساری شتافتم : بهترین زنانش یافتیم :—

* نظم *

سیدم خد ، سر و قد ، فرشته^۱ همال . : مشک مو ، ماله رو ، ستاره جبین
بدل سرمه ، در دو چشمش ناز . : عوض شاه ، در دو زلفش چین
داد در زلفگاش حلقه^۲ شمار . : ناز در چشمهای گوشه نشین *
سالمش چهارده و بهتر از ماله^۳ چهارده * چشمم بر افتاد ؛ از پای در افتادم * زانویم
لرزیدن گرفت و دلم ناپدیدن * عشقش چنان برادریم مسئولی شد که * مصراع *
”گفتی ازین جهان بجهان دگر شدم “ * اگر چشم بر نمیکرد تا قیامت از
دبدارش دیده بر نمیکندم * چون خویش را در بغل بیگانه دید از عقل بیگانه
گودید^۴ * هراسان چهرا بخراشید^۵ که ”خوبست با خیال ؟ من و بیگانه ابروست
معال “ * اما مرا هم جس دید : میاش بکشید * گناه من نه آن که او را از چنگ

¹ *Pahlūn* (ndj)

² *Bār* “load” and *sar-bār* “something extra on the top of the load, an extra load or a person riding on the top of a load.”

³ *Fāzidn* (obs.) “to extend the hand to take anything”

⁴ i.e., “I made the horse to shy.”

⁵ *Hamāl* (old) “like, resembling”

⁶ An example of *Tājnis-i kāmūl*.

⁷ Scratching the face is a sign of fear and sometimes of astonishment.

دشمن نبودم ، بلکه چرا نقابش کشودم ؟ چه درمیان ارمیدان بجز شوهر هرکس
نقاب زن را کشودن نتواند * سوگندها خوردم که کشودن برقع وی نه از روی هوا بود
و هوس ، بلکه برای افاقت و خود یابی او بود و بس : و ^۱ استوارش داشتم که این
راز درمیان من و او ماند و کسی دیگر نداند *

” پس از آرام گفت که ‘ من این مرد ایرانی را نمی شناختم ، اما چند
روز پیش ازین جایی درمیان ایرانیان و گرجیان واقع شد * ایرانیان جمعی از گرجیان
اسیر گرفتند * این مرد همانا در آب گل آلود ماهی گرفتن ، و مرا بجای اسیر
گرجی گذراندن خواست * صبحی زود کوزه آب در دست ، سر چشمه رفتم * اینمرد
از پشت دیوار ، گارد بر دست ، بر آمد و تهدید گفت ‘ اگر صدقات بر آید شکمت را
میدرم * ‘ مرا بترک خود نشانند و براند * دخترهای چند از دور اینحال
را مشاهده نمودند و بعد از آنکه خبر بخاواده ام رسانیدند * مرا از راه ویمه ^۲ راه
بدینجا رسانید ؛ با همه تهدیدات او ، از تو استمداد نمودم : دانی را تو دانی ، *
” در اینحال جمعی سواره و پیاده تازان و دوان در رسیدند * دخترک فریاد
بر آورد که ‘ اینک خوششان من ، *

یکدیگر را شناخند و ببوس و کنار پرداختند * من از یکسوی هراسان و لردان
که مبادا ناعزدي در آنگهان داشته باشد ، اما حمد خدا ! که نداشت * ایشان
اظهار شکرانه نمودند و دختر مرا عوادار خود ^۳ شمرد * پدرش نام و بسیم پرسید * نگفتم :
شناسا در آمد * شانمان گردید و برای ادای شکرانه ناصرار و ابرام بهمانیم برد *
” در نزدیکی ده مرد و زن بدیدن ما شانداران میگفتند که ‘ دیوی آهن - سربولاد -

پنجه روئین - تن زره دار بر آسمی سوار ، که در وقت پیوه زمین را شگافتی
و مانند رعد عرندی ، مریم را برود ؛ (اینک اسم آن) * همانا این دیو ^۴ دجال
آن فرشته بود که در سر چشمه آمده مریم را حامله ساخت * پس فرشته
دیگر بصورت جوانی کشور از میان ابر کوه ، و از کوه بدره ، فرود آمد ،

¹ “ Made her assured.”

² *Rāh u nīma rāh = rāh u bi-rāh*

³ *Shumurd = nishān dād.*

⁴ These epithets are all connected to each other and to the name they qualify
by an *izafat* - this construction is called *tanīq-i pīfāt*.

⁵ It is supposed that every *paighambar* has a *dajjal*.

با سلاحی^۱ اژدر - شکل آتش نشان مریم را از دست دیو خلاص ساخت ؛ و او را خاکستر وار بباد نیستی^۲ داده خود نا پدید گردید * همانا این فرشته روح القدس مجسم بود که بغلامی مریم آمد ، * مرا نادیده فرشته انگاشته بودند ، و سخت بر خود میبایدم که بهمان اعتقاد باز مانند ؛ اما یکی از کودکان که مرا بارها د گله بان و گاورانی دیده بود بشناخت که ؛ اینک این فرشته ، پسر فلان قمشلوئی^۳ ، * با آنهمه ، مرا معجزه - کردار و کار مرا معجزه - دار میشمردند * خویشان مریم از شکرانه عاجز و دل من از عشق او مالا مال * میسوختم و میساختم ، چه دیگر او را بی نقاب ندیدم : مگر آن لذت لذت یکدمه بوده هست * بر خود مصمم کردم که

● بیت ●

دست از طلب ندارم تا کام من بر آید . : یا جان رسد بجان یا جان ز تن بر آید^۴ *
اگر همه باید تا دجال سازم آن فرشته مثال را میبرایم ، * گاه گاهی مریم بر می خوردم ؛ و لو آنکه گفت و گوی زیادی نمی شد دانستم که مهرانی از دوست *
” اما فردای آنروز بغله برگشته بدست و پای پدر افتادم و مادر را شقیع ساختم که ” مریم را بهر بها باشد برایم خواستاری کن ، * پدر پوزش کنان ؛ این اوقات عروسی را نشاید ؛ من بی سر و سامان ، جنگ در میان ، با این عروسی^۵ یعنی چه ؟ *
خلاصه نروری وزاری در انجام راضی شده بغواستاری رفتند * پدر و مادر دختر نیز راضی شدند * نشان داده نامزد شد ؛ شیرینی خورده تدارک عروسی دیده شد ؛ و هم در آنروزها ده ما بدست روس افتاد * خانه ما بحکم اینکه خانه کدخداست منزل سرهنگ روس شد * از ایرانیان بیش از روس میترسیدیم * سرهنگ روس را با ما دلگرمی بود ، اما از جانب مریم بیمی نداشتم * این سرهنگ مودی بود در صورت بعینه نسانس : رویش مانند رخسار^۶ برصیان ، سفید ؛ مویش مانند سوزن خار پشت و برنگ کلاه ؛ چشماش کوچک و گود و کبود ، بلکه زاغ ، و^۷ در پشت تیغه عذار ، در دامنه کوه پیداشان ، در مفاکی درخشان ؛ بینیش اندکی گوشت با دو سوراخ

¹ *Azhdar* = *azhdahā*.

² *Haftz*.

³ *'Araḡāt* (pl. of *'arḡa*); *'araḡāt-i 'arḡā* a common m.o. saying = *maidān* or *dash-gāh-i*.

⁴ *'Lepers*.

⁵ *Chashm-e-āgh*, lit. "one who has eyes the colour of a crow," i.e., light bluish grey; *chashm-i zāgh* "eyes of this colour"

کوچک : چاه افی^۱ نوره کشیده ، و در نوک آن موئی دوسه نمایان * مصراع *
مگس گفندی بزوک تیزه تخم مرغ ریدستی *

” خلاصه شب زفاف شد و من در حاله^۲ بودم که ناگاه طوفانی برخاست
از یکسوی رعد و برق و باران : از دیگر سوی عرش نوپ و تفنگ و شهان^۳ اسبان *
چیزی در میان حیره افتاد و گمان کردم که برق است * مریم فریاد کردم
که ‘ بگریز’ * او در کار چستن نقاب بود : من بیهوش شدم *

” چون بیهوش ناز آمدم عروس من خیالی نمود * در روشنائی برق سرفهنگ
روس را خون چکان در دست سربازان ایران دیدم * رومیان را پی میکردند : مرقم^۴
از نام بنام میگریختند * دو سوار زنی بتوک اسپ میراندند : یاد مریم آمد * از بی
ایشان دویدم ، اما پادم بارائی نکرده بیهوش افتادم * نا صبح بیهوش * فردای آروز
چون بحال آمدم بده رفتم * ده را خراب و مریم را ناسپری رفته دیدم *

” ایرانیان در کار شادی فتح که خبر ورود روس رسید * خیمه از آنجا کده
نابروان زدند *

” چندی از مریم بی خبر ، در آخر شنیدم که در ابروان در سوای هردار است *
نابروان رفتم و در بل^۵ زنگی که دیوان خانه بد آنجا مشرف است پانزده زور پی
در بی بایستادم : انری ندیدم *

عاقبت روزی ببالاتی نام آمده مرا دید و شناخت * بدست اشارت کردن گوشت *
من خود را بنهر انداخته بپای سرج رفتم * او از بالایی سرج خود را پائین انداخت :
آبادیاری بخت در نیمه راه بشاخه درخت بیدی گیر کرده زخمدار شد ، اولی هلاک
نگردید * او را برنده شنا کزان کنار آمدم و نا ایجا توانستم آورد * ایگ
من و ایگ او ، *

¹ i. e., clean shaved. the speaker concludes that the hair had been removed by a depilatory

² ‘As though a fly had * * on the sharp end of an egg.’

³ *Hayta* “bridal chamber.”

⁴ In original Zengui.

گفتار سی و هشتم

در تَمَمِ مرگِ گذشت یوسف ارمینی و نیت حاجی بابا

یوسفِ حکایت خود را با اختصار تمام کرد و من متعجب ماندم * دستوری خواست تا برود و زنِ خود را دیده از حالتِ وی بمن خبر آورد *

چون تنها ماندم نا خود گفتم ” اینچوان ، چندین حکایتی در حضور من نمیتوانست بسازد ؛ البته واقعیت دارد * زنِ خون آلود گواهِ صادقِ اوست ؛ اما اگر بگذارم فرار کند ، در پیشِ سردار چه گویم ؟ رفتنِ منصب از دست سهل است ؛ حرف در سرگوش و بینی است * رها نباید کرد که منافعی نسقچیکریست * لقمان حکیم چه خوب گفته که ‘ اگر پلنگی ، برآستی ناامی ، تا سایر جانوران بدانند سرکارشان ¹ تا کیست ؛ اما اگر دراز گوشی باشی در زیر پوست پلنگ ، پوستت را بدتر از آن میکنند که خر واقعی باشی ‘ ، “ *

من در تردد که پلنگِ واقعی باشم یا خری در پوست پلنگ که یوسف خبر آورد که ” مریم بخود آمده و راحتی یافته ؛ اما از کثرتِ ریختنِ خونِ ضعفی بر او طاریست ؛ و بجهتِ صدمهٔ صاقِ پایش در اضطرابست ؛ و تا چند روز از اینجا حرکت نمیتواند کرد ، مگر اینکه سردار تعاقب کند و بزورِ حرکتمان دهد * “ و هم گفت که ” از وقت بیرون آمدن از ایوان تا حال ، حالتِ شرحِ حالِ خود را نداشت ؛ اما اکنون گفت که ‘ چون از حجله - گاه با نقاب بیرون دویدم ، دستگیرِ سرِ بازیِ ایرانی شدم * در روشنائیِ برقِ صاحبِ جمالِ دیدم * از ده دور تر ، و نا یاریِ دیگری ، ناردو برده بسردارم فروخت ، و سردار مرا داندرونِ فوستاد * نا آنحال ² در نظرِ سردار جاوا نمودم ، بلکه جلوه نمودن هم نخواستم ، چه حرکات و اطوار و هشیانگیِ او را باندرویش شنیده بودم * گفتم زنی شوهر دارم ، و نامِ شوهرم فلان است ؛ و چون در خانه

¹ 'If you are a leopard be one in truth so that the other animals may know with whom and with what they are dealing' Sar-i kūr or sar u kar.

² 'In the state I was then in.'

مسلمانان زن شوهر دار محترم است ¹، محترمم داشتند و کسی بخيال من نيفتاد * اما لا شومي نعت داهيد رهائي بيكي راز دل كشودم * او براي خود نمائي خبر سردار داد * سردار خواست که اقرار بدخترى ² خود کنم، و حاضر شدم امر فرمود، تا در حال بومال رعد * بخيال فرار اندام : راهها بسته بود * تا آنگاه ملتفت پرتابگاه ³ پاي پنجه ⁴ الماق خود نشده بودم * چون آنجا را دیدم خيال کردم که خود را از آنجا براندن بهتر، که ناموس خود را بباد دادن * دوسه ساعت پيش از آن که تورا * بیدم سردار خبر فرستاد که حمام روم ⁵ و مهياي پذيرائي او شوم * بپهانگ ايکه دوسه دقيقه کار خلوت دارم زن را بيرون فرستادم * در را بسته بپجوره را كشودم : و کردم آنچه کردم تا نورسیدم * ، ، “

يوسف بعد از اتمام سرگذشت متعجب، بپاري من العماس و النجاء نمود * چون ⁶ روز دالا آمده بود و همراهان براي پژومش، سوار و منتظر من مي بودند، خيالي بظلم رسيد که ⁷ دايد دفع همه دشوايها کرد * يوسف را طلبيدم که “ بعد از بيعکابت من ترا رهائي نيتوانم * باقرار خود زني از ادرون سردار گريزاده که در مسلمانان بالا تر از اين خطائے بيست * ناچار بايستي ترا دايروان بفروسم، اما نمي فرستم : تو را ما بيا و در جاهاي نا باد بلدي نما * اگر فiertي درست و خدمتي بزرگ کودي، مورد مکافات ميشوي و من هم در خدمت سردار طرفداري و کاري ميکنم که شايد با زنت بي دغدغه خلاص شوي ⁸، بالفعل زنت در اینجا آسوده است : و تا بوقت برگشتن تو البته از تأخير صدمات راحت مي بايد * “ جوان از اين سخنان شادان دستم ببوسيد و بموجب دستور العمل من، وداع زن کرده مسلح بهمراله ما روانه شد، و مانند گوزن کوهي، بیک چشم بر همزدن، تا بيوک کوه پيش روي ما فرا رفت *

¹ This is not correct in these days—though according to Muslim law stoning is the punishment for adultery (*zinā-yi muḥṣṣana*).

² “Virginity.”

³ *Partāb-gāh* = *part-gah* “precipice.”

⁴ Note this modern use of the Present Subjunctive. In classical and in Indian Persian *didam* the Preterite would be used here.

⁵ *Ravam* is the indirect narration, and not as might easily be at first supposed the direct.

⁶ *Rūz* “the sun” (m c)

⁷ *Bāyad* = “should or would”

⁸ *Shavid* incorrect for *shavi*.

گفتار سی و نهم *

در امنیت حاجی بابا بیوسف ارمنی *

از میان درّه و کوههای خلوت و راهبای دزده با راهبری یوسف، که از قرار ظاهر^۱ بلد بود، روی سرحد گرجستان نهادیم * اذن رفتن بده خود نخواست که "بی زن بد اینجا نخواهم رفتن" * خبر رسیدن روسی در کنار^۲ بمباکی بود؛ و حاملو را تصرف کرده با مستحکام قرا کلیسا می پرداختند * چون از قرا کلیسا چندان دور نبودیم، بسیار مشتاق بودم که از چند و چون روس اطلاعی بهم رسانم * با خود اندیشیدم که "نا^۳ مجمعی خود این ارمنی را بکشتن میدهم یا رستگار میکنم * چه به از این که او را به حاملو فرستم؟ اگر خبری بدخواه آورد، اشکالی بخلاصی او و زشش باقی نمی ماند؛ و اگر خیانت کند، بلائی از سر خود دفع میکنم و از سردار انعامی میطلبم که 'بند^۴ گریختهات را آورد^۵ام' *"

غرض خود را بدو بیان کردم * دردم نتیجه قضیه را استنباط کرده بی تردید پذیرفت * کمر را تنگ بست و دامن بر میان، کلاه را کج نهاده، تفنگ بشانه، راه کوه مرا گرفت؛ و بیک طوقه العین در میان جنگل دامنه کوه ناپدید شد *
^۵ دلپخان می گفت "رفت که رفت؛ و عد^۶ ما و او بقیامت ماند *"
 گفتم "چرا، مگر دمش در دست ما نیست؟ مگر ارمنی که شد^۷ از زنش دست بر میدارد؟"

دلپخان جواب داد که "چون او ترسا و روسیان هم ترسا هستند، اگر^۸ بمیرد

^۱ "Apparently."

^۲ The Pembaki River.

^۳ *Mujma'* and *mujamma'* "collected; resolved upon" Here the word appears to be *mujma'i* (with the Persian formative *ی*) "resolution," etc.

^۴ Or *haniz*?

^۵ *Delikhan* according to the original English means 'a bare-brained youth' and refers to the youth in Chapter 36 who made a facetious remark on the supposed *ghul*. Persians, I have asked, do not understand the term *dalikhan*. In Turkish *dali* means "mad, also a kind of trooper."

^۶ *Raft ki raft* (m.o.) "gone clean; gone and doubly gone."

^۷ *Armani ki shud* (m.o.) Armenian though he be; Armenian, grant him."

^۸ 'Even if he were to die by staying—'

آنانرا گذاشته بمیان مسلمانان بر نمیگردد * با این اسب سواری خود نذر امی بندم که اگر او خود * یوسف کنعان و زنش زلیخا مصر باشد ، ما ایشانرا نخواهیم دید ” *
پیروز مردی با روی پر چین ، از آفتاب هیاه و سوخته ، با ریشی انبوه ، و ابروی از ریش انبوه تر، روی بدلیخان کرد که ” حرف مفت مزن: اسب سواری تو شاهي است * چه طور بر سر آن نذر می ندی ؟ ”

” بدلیخان گفت ” نه بخشید ؛ اسب از من است ، از شاه نیست ” *

مرا بمیانچیزی خواستند و مباحثه دواز کشید تا در چمن زاری از اسبان پیاده شدیم * بهر سویی پراگنده ، از جل اسهان و بالا پوش خود هریک آفتاب گردانی ساختیم ، و اسبان را بهر زار بچریدن و بر جستن و فرو جستن سردادیم * خیال داشتیم که اگر یوسف تا شب نیاید شب در آنجا بمانم * دو تن از همراهان فرستادم تا از گوسفند و مرغ و چیز دیگر برای شام دست و پائی کنند * بعد از ساعتی گوسفندی از گله دهقان بزور بیاوردند * فی الفور مرش را بریده بسیج کشیدیم * همگان با اتفاق بر او تاختند ، اما قسمت مرا از روی احترام جدا گانه دادند *

تا انجام روز از یوسف خبری نشد ، و ما آماده خواب شدیم * دو نفر کشیکچی قرار دادیم * تقریباً نیم ساعت از شب گذشته و ما در حالت عروب بود : ناگهان صدائی چند پشت سر هم شنیدیم * مراجعت یوسف شکی نماند * ما را جواب دادیم : بعد از اندک ، مراجعتی شد : تا همه خستگی و کوفتگی راه واقعه را بدیدمضمون گفت : —

” چون بعماملو داخل شدم ، یکی از * سالدات روس که از ده ما از دست ایرانیان گریخته بود ، مرا شناخت * از در دوستی در آمد * مرا بنزد سردار خود برد * سردار ناگهان دقت بچستجوی حال مرا آمد * بهانه جستن زن ، گردانمرا خلاص کردم ، و انگهی اطلاعات از خراب شدن ده و حمله ایرانیان و غیره شاهد راست گوئی من بود ” * از اطلاعات و استحضارات ، آنچه می خواستم ، آورده بود : چنانچه با قیاس و احتمال ، حرکات دشمن بعد از آن وقوت و تعداد ایشان را هم استنباط کردم *

1 Nazr "gift," here = "bet"

2 ' Were he as true as Joseph of Canaan and were his wife as beautiful as Zuleikha.'

3 Kishik-chi E. T. is the ordinary word for a "sentry, guard, etc."

4 Pusht-i sar-i ham "one behind the other, one after the other, in quick succession"

5 Sāldāt (R) "soldier."

يوسف را اذن استراحت دادم * چون براستي و معتمدي يوسف شكي نداشتم
 دستگه خود امر بر گشتن بايروان دادم * بحکم خستگي يوسف را بفری دیگران سوار ،
 و از کوتاهترین راهها بي - سپار در نزديكي دهی قدری استراحت نمودیم ، تا از حرکت
 سردار و نسقچي باشي خبري گیریم * و يوسف را هم اذن دادم تا برود ، و زن خود را
 بپند * از شادي بيخود برفت ، و خبر بهبودي او را باز آورد *
 سردار و نسقچي باشي از ايووان نزديک منزل خليفه ارمنيان آمده بودند * با يوسف
 روي بد آنجا رفتيم *

گفتار چہلم

در رفتار حاجی بابا با رئیسان خود و خود را یار بد - بختان نمودن

۱ اوچ کایسا در صحرائی وسیع و معمور و پر آب در پای کوه * اغری داغ واقع است که با اعتقاد عیسویان ، خاصه ارمنیان ، کوه * جودی مفر کشتی نوح است * کلیسای آنجا که در مشرق - زمین بمول مشهور است ، در میان دیوار های بلند است و در های آهنین * خلیفه بزرگ ارمنیان در انواع و خدم و حشم از رهبان و سایر کشیشان در آنجا می نشیند * ابرایان او را خلیفه لقب میدهند و ارمنیان با احترام تمام گروه گروه از هر جانب زیارت او می روند *

ما روی بد آنجا نهادیم * دیدم که سردار و سقایی داهی در اعراف کایسه ناچار داهی
سقید اردویی بی نظامی نظام داده بودند * پیش از آنکه آنجا برسیم " شدیدیم " آهی
دو سر کرده مهمان خلیفه اند *

دانشیار، ا. ا. بهر مقدمان اسب نسوی من فاخت " که پدر ازمدیان واسوایر

« راندان ۶ خستگی خوبی در می‌کایم » *

ن

دعای زلی "مسلمان! تو کجا و شراب کجا؟ پس پدر سوخته توئی" *

1 'The three churches.' T.

‡ In the English Agri Dagh. Mount Ararat (on the confines of Georgia and Armenia) is by the Western Turks called آفری طای.

3 *Al-Judi* according to the Muslims is the name of the mountain on which the Ark rested, by some it is supposed to be in Sham.

* *A t* here is m.c.: better than *had*

⁶ In the original "in an irregular figure" The meaning of the Persian is not quite clear; the sentence is capable of two constructions, neither of which, however, is a correct rendering of the English.

6 "Before we reached there;" note the Pres. Subj.

⁷ The Armenians being Christians would naturally have wine. The Jews also in Persia usually sell wine. The Zardushtis make excellent wine but only for their own consumption.

* *Khyatsang* *du* *bandun* 'to get rid of one's weariness'

گفت "به بخشید، من پیر و بزرگانِ خویشم : سردار خود شراب را مثل خر¹ میخورد * من چرا نخورم ؟ خریکه از خوی باز² ماند یال و دمش باید برید *"

در نزدیکی کلیسا یوسف را خواسته تعلیم دادیم که "اگر در فلان و فلان باب قسم لازم آید، بخور، که فایده تودر آنست * زهار زهار³ خدمت خود را شاخ و برگ بسیار بگذار : و خرج خود را باضعاف⁴ مضاعف خرج ده : و پا فشرده بادای آن البته قبض و صولی بگیر تا وسیله وصول بزنت شود *"

پس از اینقرار - داد داخل بار بند⁵ کلیسا شدیم که از نه و اُروق⁶ و ابداع سردار و نسقی⁷ باشی مالا مال بود * اسبان در هر سو در پیابند : مهتران در میان : زین⁸ و برگها و کشیده : یکسو قاطران با زنگ⁹ و درای : و از یکسو قاطرچیان در جنگ و¹⁰ هرای * اسبان نوکران بزرگ در حیاط دوم، و خود در حجرهای آن *

در بار بند پائین آمدیم * بجادر نسقی¹¹ باشی رفتم * وقت نهار بود، و او در پیش سردار * بی درنگ با چکمه و شلوار مرا آنجا خواستند *

گویا مالک حریم¹² مبارک خلیفه بودند * آنان در حجره نشسته، خلیفه بدینسوئی و آنسوئی تکلیف میکرد * همانا از تصرف آنان بمال خود شرم داشت * اسبان خاصه سردار نسقی¹³ باشی بدیوار کلیسا بسته، بعالت استراحت و آسودگی آنها بیشتر از حالت ارمنیان وقت میکردند *

بخوانندگان کتاب پیش ازین گفتیم که نسقی¹⁴ باشی که و چه بود * اکنون دو - - از سردار بگویم * هرگز صورتی بشومی و نهوست صورت او دیده نشده * چشمش زاغ

¹ 'To eat or drink like a donkey' is a common m.c. expression to signify 'greedily.'

² *Bāz mānāl* 'is beaten in going.' In m.c. *gūsh u dum-ash bāyad burīd* is the usual expression.

³ *Zinhār zinhār* (with the verb in the affirmative) "mind you do."

⁴ *Az āf* (pl. of *zīf*) "doubles," and *muḏā* if "double; doubled."

⁵ The translator has here missed a point in the English.

⁶ *Bār-band* is an open yard for stabling, etc.

⁷ *l'ghrāy* "tent, camp"

⁸ *Zin u baig* (m.c.) "horso furniture."

⁹ *Zang* is a cattle bell hung from the neck; *darāy* is a large bell suspended (one on each side) from the loads of a camel or of a mule; one or two animals only in each *kāfla* have *darāy*.

¹⁰ *Harāy* "an incoherent speech; foolishness, etc."

¹¹ *Harīm* "sanctuary, sacred place."

¹² *Hamānā* means "apparently" as well as "certainly."

مانند توتیا^۱، و مثل چشم گریب^۲، در شب تار درخشان، و با هیبت، بلکه آتش - نشان؛ و گفتنی از^۳ حدقه در^۴ بلوقیده بود * صاحب مرده^۵ بعد از نگاه، تبسمی * داشت که ملک الشعراء در آن ناب گفته بود "صورت حسن خان سردار بکوه آغری داغ می ماند؛ و قتی که کله اش پُر از ابرو میغ است و دریای آن آفتاب می تابد، میتوان گفت که نشان طوفان است " * از دست برد^۶ پدر پدرفاک، دو چین در دورخسارش، که ریش کوسه اش با همه تخلخل^۷ آنها را نمی انداشت * پدري^۸ پیر از دندانهایش چیزی بر جایی مانده مگر یکی، که مانند^۹ کل گراز از دهانش بیرون بود * دو آوردش دره وار سخت بگود فرو رفته و موهای^{۱۰} تنکش خاشاک. کردار آنگاه را پرمیکرد * بسیار مشکل بود که تشخیص توان داد ببلنگ شبیه تو است، یا بنسلس * اما آنچه محقق است این است که هرگز صورت آدمی بد آنطور نمیشود * سیرتش تعین صورتش، چنانچه هیچ رسم و آئین انسانی، جلوشهوات حیوانی او را نمیتوانست گرفت * چون سلسله هوا و هوش می جاببد، سنگدلی و تهورش را کرانه^{۱۱} و کران نمیتوان قرار داد * اما با این همه، خصایص و خصایل مخصوص داشت؛ زیردستانش را مینواخت؛ دسنگیری میکرد؛ خنده روئی تعویل میداد؛ دلداری میکرد و با آمناء^{۱۲} چنان حرکت میکرد که در نزد شاه معتمد تر و معتزتر از همه بود * مثل شاه بعیش و عشرت گذران مینمود، و با دانه سفره مردم را بدام میکشید * از فسق و فجور مانند مسلمانان ناک، قرس و ناک نداشت، و پوشیده و پنهان نمیدانست؛ رو^{۱۳} دروایی نمیکرد؛ در پنهان هرچه بود در میدان همان بود * زیوردهاش را ایسی، و هم ماعزان را جلیسی خوب بود * بجز رفیقش سقچی ناشی، کسی از دائم الخمران، بی دغدغه از خشم و عیظ پادشاه، عهد بند با میدادی^{۱۴} می و ادای بی نموده بود *

1 "Blue stone"

2 *Hadaqa* in the diet "the pupil of the eye" but in m.c. the "eye-socket"

3 *Qulūqidan* or *dar bulūqidan* "to bulge out suddenly" (m.c.)

4 "Had a kind of smile after looking at one, had a habit of smiling after looking at one."

5 *Dast-burd* "victory, getting the better of."

6 *Takhalkhul* "to be displaced."

7 *Bi-pur* = *bi-din*. Does *pur* refer to Time or to the Sardar? The construction is faulty.

8 *Kal-i gurāz* "boar's tusk"

9 *Tācuḳ kardan* is "to spread out, scatter." *Khā-shak-kudar* "like chips"

10 *Kirāna va kirān* "end."

11 "Ministers."

12 *Rū dar vāsti karidan* (for *vā istādan*) m.c. = *takalluf kardan* and *khujālat kashidan*; here the latter.

13 *Mina* "decanter, etc."

با دوسه تن از نابان خود معضور آن دو بزرگوار در آمده دردم در بایستادم *
نسقی باشی رو بمن کرد که ” حاجی ، رسیدن ¹ بغیر * مرگ من ، بگو به بینم
 چند رومی کشتی ؟ سر آوردی یا نه ؟ “

سردار :- ” بگو به بینم ، چه کردی ؟ رومی تا سرحد آمده یا نه ؟ کثیر بزیر
 چنگ ما میآوند “ ؟

من :- ” بلی سرکار ، آنچه میبایست بکنم کردم * از یمن طالع سرکار ساعت
 سفر ما ساعت سعدی بوده است * بقدر دلخواه اطلاع حاصل نمودیم ؛ خدمت شما
 عرض خواهم کرد * بدیهي است که بخت بلند سردار و سرکار نسقی باشی خیلی یار
 است که مانند من باده خاکساری مورد خدمت ایشان توانسته است شود “ *

سردار (چشمها را گردانیده ، با چهره خندان ، رو نسقی باشی) :- ” راستی
 بخت خوب چیزی است ، اما پشت - گرمی ما بشمسیر ما است نه ² بخت ما “ *

نسقی باشی :- ” بلی گلوه و باروت و تیغ و تیر ، اینک سهم الغیب ، اینک
 سهم ³ السعادت * ساعت سعد ، ساعتیکه سرکافری بریم * اگر مرا میگوئی قزلباشم
 و هنرم همین کافی است * اسب عربی در زیر ، تیغ هندی در دست ، نیزه بر کف ،
 میدانی پر از رومی منعوس ، از خدا همین میخواهم و بس “ *

سردار :- ” اما از شراب خوب هم مگذر * اعتقاد من این است که شراب
 خوب هیچ کم ازینها نیست * خلیفه را بگوئید بیاید ، و یک شیشه از آن شرابهایی اعلی
 نه حاجی نه بپماید * اما حاجی ، پدش از همه بگو به بینم چه دیدی و چه کردی ؟
 لشکر روس در کجا اردو زده است ؟ چه قدر است ؟ توپی چیزی دارند یا نه ؟ سردار
 شان کیست ؟ قزاقشان کجاست ؟ از گرجیان هیچ حرفی شنیدی ؟ سپهسالار روس
 در کجا است ؟ لرگیان چه میکنند ؟ اسمعیل خان مژد در کجا است ؟ زود باش همه
 ابدار در دست بیان کن “ * پس روی بمشی خود کرد که ” میرزا ، تو هم زود باش ؛
 هر چه حاجی میگوید ، بنویس “ *

¹ "May your arrival be good; well come."

² Notice that the preposition *bi* is not repeated before *bakht*.

³ "The arrow of the invisible" and "the arrow of fortune" are said to be two lucky stars in the dictionary, however, the former means 'death' and the latter 'wealth.'

پس من بکمال وقار و تشخص آغاز گفتگو نمودم بدبطریق :-

” بجان سردار، نان و نمک نسقچی باشی که لشکر روس هیچ هیچ نیست * نسبت بلشکر ایرانی سگ حسايند * من که چکیده کارم میدوانم گفت که بک ایرانی، بی آنکه شمشیر نکشد، میتواند ده روس را نکشد “ *

نسقچی باشی زین گفتگو شادان بی‌تابانه فریاد برآورد که ” های شیر نرم، حاجی، های ! من میدانستم که توکاری خواهی کرد * آخرین، کهنه اصفهانی ! باید خیلی دجالی بکار زده باشی “ *

حاجی :- ” در سرحد روس خیلی کم است ؛ پانصد، ششصد هفتصد یا هشتصد، شاید هزار، نه دوهزار ؛ البته بیش ازینها نیست * ده، بیست، صدها، چهل یا پنجاه توپ دارد * قزاقشان را میگوئی هیچند، پوچ * بسیار کم است که آدم ایشانرا در جائیکه گمان میبرد، بیند * با آن بیزهای کلفت که ابدکنک گاوی - میش - رانی می‌ماند نه بنیزه جنگی، نمی‌دانم چه میتوانند کرد * آن نیزها * دارند، نه مردم - * اوباز * آمدیم بر سر اسبشان : ” بابویی حسانی است ؛ هرگز نگرد اسبان چهل پنجاه تومان ما نمی‌رسد، که تا دشمن چشم باز کند، از نظر غائب میشوند “ *

نسقچی باشی :- ” چرا زحمت میکشی، و نام قزاق واسب قزاق میبری ؟ بگو، میموند بر خوس سوار ؛ رئیسشان هم گفتار “ *

حاجی :- ” رئیسشان گفتار نیست اورا، دلی مایور^۱، می‌گویند * چیزهای عریب ازونقل میکنند * از اجمله میگوید قرآن^۲ بغلی سردار را برده همه کس مثل علامت ظنربزرگ می‌آید “ *

سردار :- ” آه راست است ؛ این سگ - پدران^۳ لات و لوت، سال گذشته مرا عاقل گیر آوردند * در پاجفرسنگی همین جا چادر زده بودیم * مرا فرصت شانه و رخت ندادند * یکتا - پیراهن وزیر جامعه، با اسب بی‌زین، در رفتم * چادر

¹ *Dukanak* 'an ox goad.'

² *And here better than ast.*

³ *Aubāridan* "to worry, be a nuisance; stir up (a wasp's nest)" in dict "to swallow, engulph."

⁴ 'The mad major: ' *dali* T. "mad"

⁵ "Pocket Quran"

⁶ *Lāt u lūt* (n.c) "poverty-stricken."

را یلما کردند ، و از میانه قرآنم را هم دزدیدند * *امّا من هم تلافی را خوب در می آوردم **
در قمشلو کردم آنچه کردم و هنوز هم بر روی قبر پدر شان کار کردنی خیلی دارم *
گفتی چه قدر توپ دارند ؟

حاجی :- ” پنج یا شش “ *

میرزا :- ” من حالا سی یا چهل نوشتم * کدام یک راست است ؟ “

سردار (با چشم دریده) :- ” بما هم دروغ ؟ اگر آنچه میگوئی ، بخلاف آن
در آید ، بامیرالمومنین که خواهی دید ما بمقتی ریشخندی نمیشویم “ *

حاجی :- ” راست این است که این اطلاعات از من نیست * از یمن طالع
سردار و نسقچی باشی وسیله غیر¹ متوقبی جستم و این استحضارات درسایه اوست *
جوانی ارمنی جان خود را بواه مانده بواسطه وعده التفاتی که من از جانب سرکار
سردار باو دادم “ *

پس حکایت یوسف را از اول تا آخر نقل کرده چشم آن داشتم که با آن رندی
و آشکار - گوئی تدبیرم مفید فائده شود ؛ و با خود میگفتم که محالست سردار در
حق جوان ارمنی نا بی اعتدالی رفتار کند و زنش را واپس ندهد *

بعد از سخنان من سردار چیزی نگفت * حاضرین گاه گاه ” لا إله إلا الله
ولا حول ولا قوة إلا بالله “ می گفتند * آنکه سردار باطراف نظر کفان با دهان کج و میج
گفت ” ارمنی معرکه کرده است * بچه ! قلیان “ *

بعد از دو سه پف دراز بقلیان گفت ” این ارمنی کجا است ؟ خلیفه را بگوئید
بیايد اینجا “ *

پس بوسیله اکثر اوقات ارمنیان را بزور حضور زرگان ایران بیش میرانند ،
یوسف را پیش رانند * نا جمالی که در مردان بالا تر از آن تصور نمیتوان ،² حضور
آمد و هیأت بیباکانه اش البته حضور تأثیر بزرگی کرد ؛ علی الخصوص بسردار که
با چشم خربدار³ نگاهي باو اندوخته * روبه نسقچی باشی ، با آن اشارتهای مخصوص
ایرانی آنچه باید حال کند کرد *

¹ “ Unexpected.” Justam “ I found ” (m.c.).

² Note this method of forming the superlative.

³ I am sure of the meaning of *khuridār* here; it may mean ‘with the eye of approval of a person who is desirous of purchasing an article’ or it may have a secondary and more objectionable meaning.

آگاه خلیفه با دوسه تن راهب بدامد * مردی بود درشت اندام ، فربه ، خندان
چهره ، گلگون روی ، نالباسی مخصوص کشیشان ارمی * بعد از اندکی توقف سرپا ،
سردار اشارت بنشستن کرد * با ادب تمام بدو زانو نشست * پس سردار رو بدوی
کرد که ” خلیفه ! راستی ما مسلمانان در یوان از سگ هم کمتریم * ارمیانیان بحرم
ما داخل میشوند : زن و کنیز ما را می کشند و بگور پدر ما میزنند * اینها چه معای
دارد ؟ این کار خدا نیست یا کار شما ؟“

خلیفه ازین سخنان ناشنیده^۱ در تلاشی ، هراسان بنا کرد عرق ریختن : و بتجربه
دانسته بود که این گونه * تشرها مقدمه جریحه دزدگست * بدافعه برخاست که
” اینها چه فرمایش است ؟ ما سگ کیستیم که نسبت بسرکار بی ادبی از ما سرزند ؟
ما رعیت شاهیم : پشت و پناه ما شماست * ارمیانیان در زیر سایه سرکار آسوده اند * که
چنین خاکی سر ما ریخته است “ ؟

سردار (یوسف را نشان دهان) : — ” این پسر * چگونه بینم تو یک کنیزی
ندزدیدی ؟“

یوسف : — ” اگر زنی بغیر از زن خود نداشته ام مقصّر و مستحق هر جزائی که
میفرمائید هستم * اما زبیکه از پنجره خود را به بغل من انداخته ، پیش از اینکه
کنیز شما * شود ، زن من بوده است * من و زنم هر دو رعیت شاهیم : شما از همه
کس بهتر میدانید که ما اسیر میتوان گفت یا نه * راست است ما ارمیانیان ، اما آدمیلم *
همه کس میداد که پادشاه ما ، که ولی نعمت ماست ، هرگز ، خود ، دست بحرم
کمترین خدمش دراز نکرده است * چگونه میشود که سردار گل ، حاکم ما ،
این عداوت را در حق ما دریغ دارد ؟ کسیکه بخدمت شما عرض کرده که آن
زن اسیر گرچی است البته خلاف عرض کرده است * اگر سرکار * شما میدانستید که
این زن بگلی از رعیتان شما است هرگز بکنیزی قبول نمیفرمودید “ *

خلیفه از گستاخی یوسف ترسان باو برآشفته ، اما سردار بجای اینکه از بی
پروائی او برآشوبد (چه هرگز چنان حرفهای بی پروا بگوشش نفورده بود) اثر
خشنودی از چهره اش نمایان شد تا اینکه در چهره نامدار اش اثر خوشنودی از قبیل

1 *Dar talāḥ* "in agitation."

2 "Threatening words; frightening"

3 *Shavad* Pres. Subj. for classical *shud*.

4 *Sarkār-i shumā* "you."

کرامات است * پس دیدگ^۱ خیره^۱ بجوانمرد دوخت ، چنانچه گویا سبب احضار او را فراموش کرده * خشونت اولین را بناگاه بدل بملایمت نمود ، و از روی طمی دعوا باو گفت ” بس است ، بس است ؛ برو زنت را بگیر و آه و فریاد را کوتاه کن * چون در حماملو خدمت کردگ^۲ ، در خدمت من بمان و خاصه^۳ بهمرآه من باش * برو ؛ قراشباشی^۴ تکلیف را معین میکند * همینکه رخت بتو پوشاند ، بیا بعضور^۵ * هم در خاطر داشته باش که التفات من در بارگ^۶ تو برفقار^۷ بعد ازینت وابسته است “ * یوسف ازین سخنان شادان ، از دل و جان بعضور سردار دوید و درمیان آن شادی ، بی آنکه بداند چه میگوید و چه میکند ، زمین خدمت بوسید *

همه حضار اظهار خیرت و تعجب نمودند * نسقچی^۸ باشی شانه بر افراخت^۹ و خمیازگ^{۱۰} بزرگی کشید * خلیفه مثل اینکه باری گران از دوستش افتاده است ، دست و پائی وا کرد^{۱۱} : قطرهایی خوی جبینش چکید ، و دماغش^{۱۲} تر شد * همه کس سردار را^{۱۳} در مردمی و نیکوکاری و داد ، بنوشیروان عادل معادل نمودند * دهانها از ” بارک الله “ پر ، و آوازگ^{۱۴} ” احسنت احسنت “^{۱۵} به بیرون پیچید ، و در همه اردو نقل مجلس شد * من نمی توانم ادعا کرد که فرض اصلی سردار بدانجوان مرد برای چه بود ؛ اما آنان که سردار را خوب میشناختند یقین کردند که این نیکوئی و نوشیروانی او از راه درستی و خوبی نمیتوانست بود * مصراع^{۱۶} درخت^{۱۷} مقل نه خرما دهد نه شفتا لو^{۱۸} *

¹ “Fixed a staring eye on—.”

² *Taklif* “duties” (m.c.) : never as in India “trouble, wrong, exertion.”

³ *Raftār-i ba'd az in-at.*

⁴ “Gave a slight shrug.”

⁵ “Stretched himself.”

⁶ *Dimāgh-ast tar shud* “he recovered” (from *dimāgh-khushkī* “imbecility”).

⁷ *Ahsant* “well done!” (classical *A. ahsanta* “thou hast done well”) : in m.o. usually contracted to *ahsan ahsan*.

⁸ *Māql* “bdellium,” an Arabian shrub.

گفتار چهل یکم

در لشکر کشی ایرانیان بر سرِ روس و نامردی نامرد خان

چون سپه‌داران ابوان از بوسف ارمدی استحضاری نام بحال و محل روسیان حاصل کردند ، قرار بقاوت بودن بمقام داده سپاه را بحرکت امر فرمودند *

در دم همه براه افتادند ؛ توپ خاده از میان کوه با حرکتی خسته دار و دشوار ، روانه گردید ؛ و پیادگان بدخود خود راه میبار ، و سواران دسته دسته پراکنده و تار و مار از هرسوی هامون پدید آمدند * پیش از آنکه فراموش شود ، این را هم بگویم که من پیش از حرکت ، دارمندی ملاقات کردم * دیدم که او آنکوهستانی را اقلیاتی گذاشت و کمر ، چین کوتاه گرجی و کنش باشد دار ، با قله دراز در کمر ، و تنگی چپ و راست انداخته دوش ، بیست * قبای اعلیٰ سرخ سنجاب ترمه و زرین تکه در بر ؛ شال اعلای کشمیری با جرز و گره در کمر ؛ کلاه بخارایی فرد اعلای نهاده ؛ و زلفگان دراز را با نهایت مشاطگی و سلیقه شاده زده و ناپ داده ، و مروس ، آسماعطرسا * و از بس اندام نازیبش در لباسهای گوناگون مهله بود ، تشخیص زن و مردش دشوار می نمود * از صنع ما شطگان بینی اگر دگر نرسای دادگری وزنی ذات ^۱ حری * چون مرا بدید از آن * استعجاله و انفعال در شرم و حجاب بیش آمد و بهر زبان و بیان که می توانست اظهار شکرده و امتنان بجای آورد * گفت " بجای آنکه خود را سردار آیین * العرکه نامم ناخود مخمور کرده ام که از زن دلکه از جان در گذرم ؛ با او دست از جان شسته سخن گفته ام * با این تغییر اوضاع هرگز رنگ پیشخدمتی سردار را بر خود هموار نمیتوانم کرد ؛ اگر هر چه رود تر نرک سعادت خدمت سردار نکم نامردم * تا زانم را بجای امن بنهم آن رنگ را بر خود بنمیم ، اما بعد از آن دیگر نه * در کوهستان گرجستان

¹ " Fur cap. " *kazā Ar.* " such like, such and such " and *kazā* (Pers. *ad j*) = " before mentioned, well known."

² *Hur* or *hu* = *putenda mulieris*.

³ *Istihāla* " undergoing a change of state."

⁴ *Arka* " nature, disposition."

برهنه وی خانمان گراز - چرانندن بهتر که در پرنیان و هریر زیر دست و بیعار بودن - اگر چه در نار خسر و پرویز¹ ایران باشد * *

اگر دیگر مرا محرم میساخت کمال سعادت من میبود، چه در فرار پایی مواخذۀ را در میان میدیدم؛ اما از استحسان خیال و همت او نتوانستم گذشت *

باری لشکر را می پیمود * در پهلوی اشترک یوسف دستوری خواست تا مریم را با خود آورد، چه در آنحال مریم زن مردی بود متشخص و مورد نظر اتفاقات سردار، سواره و معتزم و معتبر، و یکی از آنان که در اردوی ابراهیم اغلب در سر کارند * اردو در میان قمشلو و انهران خیمه زد، و غدغن شد که بجو² ناگزیریهایی جنگ آنچه هست تا وقت برگشتن در آنجا باشد؛ و قرار اینکه سردار و نامرد خان هر یک را توابع خود و دو توج توپچی بکنگ پردازند * در دم آفتاب برآه افقادیم *

چون به ننگاه رسیدیم، سردار از دیویری جنگ تنگ ماند، و مثل سایر ایرانیان که در نوبخانه اعتقاد³ ندارند گفت " دلم میخواهد با سوار⁴ خود پیش رانم " * من نمیگویم که آرزوی رئیس ما هم کمتر از آرزوی سردار بود *⁵ منتهای شلا اندازی و عزای⁶ را خرچ میداد و میخواست بهر کس بنماید که بعضی دیدار او دشمن از معرکه کارزار رو برقرار خواهد نهاد * در آخر، بخوابش سردار قوار بر این شد که سردار با سواران گزیده خود بکامالو تازد، و او با⁶ دمداران لشکر از دنبال در رسد * سردار بداعیۀ اینکه پیش از آفتاب بکامالو رسد، و راهها را بر دشمن تنگ سازد، از راه جدا شد، تا از گذار رود بیدک بگذرد * ما بایستی در سر آفتاب بکامالو برسیم که اگر (خدای نکرده) سردار را⁷ وهی عارض شود ناسای او را⁸ دریابیم *

چون بکار رود رسیدیم آفتاب تیغ⁹ کشید * در دور نسقچی دشتی قریب پاصد سوار بودند و بیداده بمیل خاطر از عقب می آمدند * خواستیم از گذار بگذریم *

¹ The son of Nūshīrvān and a contemporary of the Prophet.

² "Necessities;" ānchi hast = 'all else'

³ Persians say *mandānagi bā-ghamghīr ast na bā tāp u tufang*.

⁴ "Utmost limit"

⁵ *ghuābi* (m.c.) = *bī-bāki*.

⁶ *Ū* is the chief executioner. *Dum-dār* may mean "rear-guard; also camp-followers" and in m.c. "a blackguard." *Dam-dār* in m.c. signifies "adherents." The translator has probably selected the word on account of its obscurity.

⁷ *Wahan* "being unequal to."

⁸ "Assist him."

⁹ i.e. 'had just risen.'

داگاه از آن سوي رود آوازي و دوسه کلمه دا زباني^۱ غير معروف سخني شنيدم که باواز معروف ننگ تفسير شد * اين معني ما را از حرکت باز داشت ؛ و موجب تلاش رئيس شده ، دا زباني از رنگ مرده بزموده تر نزديک من دويد ، و دا آوازي از آواز معنادار خود بلند تر ، گفت ” چه دايد کرد ؟ کجا بايد رفت ؟ حاجي ! تو بودي ؟ ” ننگ اداخي ؟

من از او ترساک تر گفتم ” نه من چکار دارم ننگ ايندازم ؟ بلکه چنانچه در اشوک ارمنيان عول دارند ، روسيان هم اينجا دارند ” *

يکدينگه ديگر آوازي عرب تر در آمد و تنگي ديگر خالي شد * در سابه تيغ آفتاب ، دو نفر سالدات روس در اطرف رود ديدم * چون سر کرده ما بچشم خطرا (يعني دشمن را) رو برو ديد چهره اش بشگفت * مرده روي داشکوران کرد و پي در پي ميگفت ” برويد ، بگيريد ، لغت کيد ، بکشيد ؛ سرشان را براي من بياوريد ” *

دس سوازي چند شمشير بدست خود را برو اداخند و آندو سالدات خود را به نيگه کشيده پشت به پشت برروي هجوميان چنان بي پروا گلوله دارند گرفتند که ما منيعير مانديم * دو سوار مارا دکشند و باقي به پيش سر کرده باز آمده کسي باراي خود کشي نکرد * دستچي داشي بيهوده دستامها وعدها وعيدها انماسها^۳ کرد که ” برويد ، سر اين دو نفر را بياوريد ” * کسي پيش رفتن نخواست * عاقبت خود نهادزانه فرياد بر آورد که ” من ميروم ، خود ميآورم ، راه بدهيد * کسي همواره من ميآيد يا نه ؟ ” پس روي من کرد که ” حاجي ، مرگ من ! برو ، سر اين دو سالدات بياور ، هرچه دات ميخواهد ميدهم ” : پس دست نشانه من زد که ” برو ، برو ؛ حالرم جمع است که اين دو سر در دست تو است ” *

ما در اين گنگو که گلوله برگاب دستچي داشي خورد : سخت ترسيد و ندا کرد ، هرچه بدتر تنگ و ناروت و روس معش دادن * طبل دار گشت زده ، اسب تاران ، فرياد برآورد که ” لغات بيدرو و نادر شان ! دگله بدرشان سگ ” .. ، اينطور هم جنگ ميشود ؟ آدم را

¹ *Izafat* after *ghair* : in India no *izafat*

² *Tu buli* — ? “ was it you who fired the shot ? ”

³ *Asyndeton*.

⁴ *Bi-harcha bad-tar-i tufang = bi kun-i tufang. Harcha bad-tar-i khud ash u khina-ash u mal-ash kardā (m.c.)* “ I abused him by the *shamagh* of himself, of his house and of his property ” = “ I abused him as much as it was possible to do, I covered him with filthy abuse ”

⁵ The verb is for the sake of decency omitted, even in the original Persian

مثل گراز میکشند * عجب جانورند ! هرگار ميکني فرار نمي کنند * از جانور هم بدترند :
جانور اقلاً شعور دارد ؛ اينان شعور هم ندارند * خدايا ! تو بهتر ميداني که اگر پاي
مرگ درميان نمي بود ، ايرانيان عجب جنگاور مي بودند ، *

باري چون قدرتي رالا برفت ، داز ايستاد * خيال داشت که در پاي هر خار - بُني
دو سالادت روس پشت بيکديگر داده نشسته اند : نيميدانست چه کند تا اينکه ورود لشکر
سردار دعو را طي کرد * ديديم سردار با جنگ و گريز از پيش دشمن برگشته است ،
و معلوم شد که حمله اش بجز بازگشت اثري نبخشیده بود *

حال بر ملال لشکر سردار را بيان کردن زحمت بيهوده است * بيدچارگان کوفته
و خسته ، خنده بر لبها و رنگ بر روها نمانده (ولي در دل خرسند) بي آنکه يک نگاه
بقفا کنند رو بديار خود نهانند * اما هر قدر دماغ سردار سوخته بود ، دماغ نسقجي
داشي کوی ۱ بود * از ۲ صداها و افتخار هنر بروز - داده ، از زخم برداشته ، از تدبير
خيال کرده خود لاف زنان بي تاب نيزگ نگرفت ؛ و چار نعل رو بآش پز خود ، که سوار
اسب آکشن خانه ۳ش بود ، نذاخت ؛ و دا گرمي غيوت نيزه را چنان بر پشت بيدچاره
آش پز نواخت که کمرش سوراخ شد *

باري لشکر کشي که سردار آنهمه اميد افتخار و غيبت - اندوزي و بدر دشمن
سوزي از آن داشت ، باين طريق پدايان انجاميد * و نسقجي داشي شهرت و اعتبار
عظيمي تا با خر عمر اندوخت *

و تديکه کور و ۴ کچلان او (که من هم جزو ايشان بودم) اطراف او را گرفته بودند
و او خود فروشي مي نمود ، قاصدي از سردار رسيد که ” جاجی را زود بمن بفرست ” *
با قاصد بوفتم * سردار چون چشمش بر من افتاد او اين سوالش اينکه ” يوسف کو
و زش کجاست ؟ ”

فی الفور دريافتم که يارو ۵ گريخته است * با کمال صاف و صادق
و اظهار بي خبري گفتم ” چه مي داي ؟ من اصلاً از حرکت او خبر ندارم ” *

بس چشمها را در گامه ۶ بفر فود انداخت ، و دهان خود را کج مچ کنان ، و دندان

1 Lit. "wound np" (like a watch).

2 *Mubāhāt* "disputing for superiority, vain glory."

3 'His blind and scald-headed beggars'; a joking term for 'his adherents.'

4 *Yārū* (m.c.) "the friend" somewhat corresponds to the Irish "boy"

5 *Firfirā* or *firfirū* (m.c.) is a child's paper wind-mill and also sometimes a spinning-top. [This word also signifies 'breaking-wind'.]

خابان ، دشنامهای شدید و غلیظ دادن گرفت ؛ و قسم یاد کرد که دمار از روزگار یوسف و خاندان و خانمان و ده و برگ و ساز^۱ خانه و آنچه که رابطه و پیوندی باو داشته باشد در^۲ آورد ؛ و روی بمن کرد که ”هنوز از عدم معاوت تو باو خاطر جمع نیستم ؛ و بدانکه اگر دست تو در کار بودن گوش زدم بشود ، صفحه زمین را از لوث وجود خبثیت پاک میگردانم “ *

بعد از آن شنیدم جمعی به قهشلو فرستاد تا پدر و مادر یوسف را با آنچه دارند بحضور آورند ، و خانمهاش را عارت کنند ، و بسوزانند ؛ اما یوسف از ردی همه را نهمیده بود و چنان خوب^۳ دست پیش را گرفته بود که دست سردار هیچ^۴ بند نشد * خود وزن و پدر و مادر و خویشان و دوستان و اموالش بجز کشتزار خود همه را برداشته بحدای روس گذشته بودند ؛ و دولت روس و سایر همملتانیشان آنرا بجان و دل پذیرفته ، آنقدر ملک و مال که تلافی مافات بشود دایشان داده بودند *

1 *Barg u sâz-i khāna* “furniture ; plenishing”

2 Indirect narration. Note the direct narration immediately afterwards.

3 *Dast-i pîsh grifta bud* = *pîsh-dast-i kard i bud* “had anticipated”

4 ‘Was tied to nothing’ i.e. got nothing

گفتار چهل و دوم

رؤن حاجي بابا باردوی شاهي و اثبات کردن وي
که درونگويي بزرگست

از تهدیدات سردار سراپایم لرزیدن گرفت و چون رفتار زبودستان ایرانرا با زیر
دستان میدانستم قضیه را نسقچي ناشي گشودم * آنستي گرفت که اگر اندکي
دامن میزدیم در میان ایشان نزاع بزرگي برپا میشد : اما چون ضرر سردار یقيني،
و یاری نسقچي ناشي مشکوک بود مناسب دیدم که مسله ر کوتاه گرفته اذن برگشت
نظران گیرم * از کثرت مدح و ستایشم در نزد نسقچي ناشي که ” مذل نو کسی
با زیر دستان خود خوشوفزار نیست “ بمقصد خود واصل گردیده اذن رجوع
و دستورالعمل آن داد که در باب سفر جنگ بصدر اعظم چه گوئیم و شرح حال
مردانگي او را چگونه بنمایم *

گفت ” حاجي ، تو خود آنجا بودي و قضیه را بچشم خود دیدي : مذل من
۱ نقل مینوایي کرد * در واقع ما نمیتوانیم گفت که غالب آمدیم ، اما مغلوب هم
نشدیم * سردار مذل خر واقعی ، بجای آنکه منتظر توپ و توپخانه شود و با پیاده
جنگ کند ، با سواره شهر مستحکم حمله بُرد * مستحفظین درها را بسته
و از برج و بارو گلوله باران رخ کردند : کاری از پیش نبرد : شرمندة واپس
برگشت * باوجود اینهمه کسیکه با دشمن دست ۲ و گریبان شد و زخم
برداشت ، من بودم * اگر رود حایله حایله نمی ۳ بود و کوسوي زنده نمیگذاشتم تا
مملکت خود خبر بُرد * اینها را همه میگوئي و آنچه مناسب میدانی از شاخ و برگ
میانفرائي * پس یک دستمال کاعد از برای صدر اعظم و سایر بزرگان و عریضه
بشاه داده مریخص نمود *

1 "Explain."

2 *Dast u giriban shudan* "to come hand to hand."

3 "If the intervening river had not intervened."

4 "Embellishing."

قاسمان گذشته و وقت رجعت بتهران رسیده آما باز پادشاه در سلطانه بود * نا چند تن از قاصدان ولایت دیگر، وقت صبح، کاغذ های خود را بحضور صدر اعظم بردم * او بعد از مطالعه مرا خواسته ناواز بلند گفت ”خوش آمدی ! تو هم در همانلو بودی ؟“

حاجی :- ”بله، بله، آقا“ *

صدر اعظم :- ”روى منحوس با اقبالش جرأت مقابله و مقاتله که نکرد ؟“

حاجی :- ”خیر، خیر، آقا“ *

صدر اعظم :- ”معلوم میشود که خان شما زخم دار شده است : او از فدویان شاه و از جاسپاران دولت است * خدا رحم کرده است ، الحمد لله ضرری چندان بوجودش نرسیده ؟“

حاجی :- ”خیر، خیر، آقا“ *

صدر اعظم :- ”در کنار آب پدیک جنگ روزی کرده اند ؟“

حاجی :- ”بله، بله، آقا“ *

بهمه سئوالها، جواب ”بله، بله“ را ”خیر خیر“ گفتم : و خوشم می آمد ده مرا به چشم آدمی از جنگ برگشته می دیدند * وزیر یکی از مبرزان خود را طلبید که ”پیش بیا و فتحنامه دروس که بهر جا، و بخصوص بخراسان، فرستاده شود تا فتنه خازان عاصی فرو بشیبد و قدر پادشاه مظهر و منصور، معلوم نزدیک و دور گردد * در حقیقت ما را این فتح لازم بود : اما ملتفت باش که این فتح خیلی عمده و خویشتن است“ *

میرزا روی بمن کرد که ”خوب عدد دشمن چه قدر بود ؟“

من :- (مفرد چه بگویم که موافق طبع ایشان بشود) گفتم ”بسیار بسیار“ *

وزیر (آهسته در بدی) :- ”دویس ده هزار“ *

میرزا :- ”چه قدر شان کشته شد ؟“

وزیر :- ”دویس ده دوازده هزار^۱ شان : و مملکت باش که فتحنامه برام دور

^۱ *Qizil-bash* or ‘red head’ is by Turks and others a term applied to the Persians and it means simply ‘Persian’. The *Qizil-bash* were also a separate class.

* An *az* out after *hazari*.

می‌رود * شأن پادشاه اجل از آن است که دست بخون پنج شش بلکه ده هزار دشمن بیالاید * پادشاه کجاش از رستم و افراسیاب کمتر است ؟ خیر خیر : تا پادشاه خونخوار و خونریز و دشمن کش قلم نرود ، رعایای دور دست از او حساب نمی‌برند * میرزا نوشتی یا نه ؟

میرزا : — ” بلی سرکار وزیر “ *

پس فتحنامه را بخواند بدیضمون :

صورت فتحنامه : — آنکه حکام دور و نزدیک و تبعه ترک و تازی که ذات اقدمی ملوکانه ما بدانند که درین اوقات روس مذکور خورشید کلاه معکوس چون ادبار طالع ناسارگار و برگشتگی بغت نامیمون بی‌هتجار بمخاصمت ذات اقدس همایون ما که سایه آفریدگار ، مایه رحمت شامله پروردگاریم ، بر انگیزخته سپاهی گمراه شقاوت پناه با چند توپ بلا اراده از راه رود ارس نصفحات آذر بایجان از بلاد می‌نوروز ایران حرکت داد * از آنجا که همواره تأییدات الهی و فیوضات و تفضلات نامتناهی در خاطر دریا ما نوما مکنون و مکنون است ، امر و مقرر فرمودیم تا مقرب الخاقان معتمد السلطان نامردخان ، با سپاهی شیر افکن و کتیبه لشکر شکن ، بمداغه و مقابله آن گروه شقاوت - انبوه نامزد گردیده بیهن بغت بلند و کوب ارجمند فیروزی - موب حضرت شهر یاری ما که همه جا فتح و ظفر همعان دارد و نصرت و شوکت همدست نامردخان موصی الیه در یک حمله چون مردان شیر - شکار و شیران دلیر در میدان کارزار ، آن فرقه ذاکار را قار و مار نموده و مانند طومار بهم پیچیده ، و در یک حمله مردانه پانزده هزار پانصد و شصت نفر از آن ذاکاران را بر خاک هلاک افکنده و آنان را شکست داده پست نمود : و بقیه السیف ایشانرا تعقب کرد * بلی گور و گوزن را همینکه اجل نزدیک شود و مرگ بسر رسد ، خود را هموزن شیر نریان خواهد * و هم سنگ یلنگ ببند * لهدا بر حسب این فرمان جهان - مطاع همایون معموم ممالک فسیح المسالک ملوکانه خود امر و مقرر میداریم که باسم جریک لشکر سیاری از دور و نزدیک با سیورسات سیار و سایر لوازم سفر و جنگ گرد آورده جمع

1 " Misfortune "

2 *Katiba* " army. "

3 ' Those who escaped from the sword. '

4 ' Wishes to make itself equal '

5 " Obeyed by the World. "

6 Or *char'h*, ' volunteers enlisted by force and lent arms and uniforms. '

آوري نمايد؛ و بطرف رود اس سوق و اعزام^۱ دارند تا اينكه ما بکليه ريشه عداوت پيشه اين قوم مستحق اللوم بخت برگشته را تا تيشه قهر و تير انقام از بيع و بن برآورده و عالمي از اوٹ و کنايت روس ماحرس پاى و پاينده گشته، قاطبه رمايا و^۲ برايا در کف^۳ امن و امان و کيف راحت و آسايش در سايه خديوانه حضرت ملاکداري ما بيارامند * المقر آنکه مضمون حکم مطاع و فرمان واجب الاتباع را مستوفيان مقام^۴ ثبت دارند و در عهده شناسند * نى فان^۵ *

وزير:—"بارک الله! خوب نوشته * اگر هم قضيه چندان واقعيت ندارد، بيمن همت پادشاه، انشاءالله، واقعيت بهم ميرساند * قال نيك نزييم تا ايشاي تو بدر نرود * حقيقت وقتي^۶ خوب است که با ميل شخصي مطابق باشد؛ و گر نه چه فايده از آن؟"

ميوزا سر از زانو برداشت که "براي همين شيخ سعدي فرموده است 'دروغ مصداق آلوده از راست فتنه انگيز،' *"

پس وزير کفش خواست و سوار شده بمژده فتح حضور شاه رفت * من هم بهمراة نوکران ميرفتم روي بمن نهون که "تو برگرد؛ برو استراحت کن: آمدنت لازم نيست،" *

¹ *Sāq dāshtan* = *ravāna kardān*: *'uzām* = *'azimat dādan* (caus). These unusual expressions occur in *farman*s.

² Pl. of *bariyat*; "creatures, people."

³ *Kanf* lit. "edge."

⁴ From *al-muqarrar* to the end of this *farman* is the usual wording of the close of every *farman*.

⁵ Pl. of *'azim*.

⁶ 'Dated such and such.'

⁷ *Vaqt-i* = *ān vaqt*

گفتار چهل و سوم

وقوع واقعه هولناک که حاجی را سخت دردناک ساخت

چند روز بعد از آن ، اردو از سلطانیۀ طهران برگشتنی شد * من باز در سرکارِ خود مأمور بنظم و نسق راهگذر شاه ، ناگاه قاصدی خبر آورد که بازبگران ، بدش از ورود شاه در قصر سلیمانیۀ حاضر شوند * این قصر چنانچه گفتم در نه فرسنگی طهران ، در کنار رود کرج ، واقعست *

از یخبزر ، باد فراموش شده ریادم نوشت : هندوستان بیاد فیل¹ افذاذ * از اول آشنائی تا آگاه ، یعنی از هفتماه ، همه را با مردم دلساک و بیمه و فراموش ساز مهرنسی و هودت سر میبندم ، اما از یاد آن کار هولناک و هراس آمیز (که سبب آن خودم بودم) دود از نهادم بر می آمد ؛ و با خود میگفتم ” اگر تو رسم را واقعی نی است موعده² ظهور آن شده است * در سلطانیۀ بوی آن بلند میشود ؟ “ *

در روز ورود نصر ، بر سر دستۀ متوجه بودم هر چیزی بجای خود باشد : در وصول بدبوار حرمسرای آلاک و ادوات موسیقی شنیده میشد * اگر دایب از دور گفتار و دیداری ممکن میشد ، چها که نمیدادم و چها که نمیکردم ! جوای حالش از کسی موافق مصالحت نبود ، چه خوف عروض شبیه داشت ، و زدن هردو بانجا که میباشد * در حقیقت اگر درین باب سعی هم میکردم بجای نمیرسید ، چه بسی دگشت که صدای توپ سلام ، از پشت شتران زبور کخانه بلند ، و آمدن شاه معلوم شد *

پادشاه ، بعد از قلیان و روانه کردن همراهان ، داخل اندرون ، و مغایر دخول او آواز زن و صدای ساز و تنبک نآسمان بلند شد * من اگر چه سرا پا گوش بودم

¹ A common m.c. saying.

² "Fixed time"

³ 'Will spread abroad.'

⁴ Death.

اما صدای زینب را نمی شنودم : سحیم یهوده بود : ازین سبب درمیان بیم و امید
معلق ماندم . * پس فی الفور خواجه سوامی بیرون آمد که "میرزا اححق حکیم ناشی را حاضر
کند . " * قیاسات عقل در موادی که ما را بدان علاقه و مدخل کلی است ، مانند
وحي و الهام نبوت وقوع می یابد * ازین خبر لریه برانداختم آفند ، و عرق عرق
سرد را خود گفتم " ایوایی ؟ که کار زینب تمام شد ، " *

میرزا احمدق زود باندرون رفت و زود بیرون آمد ، و در آتعل مرا در دم در دید .
مکاري کنید و گشت " حاجي ! شاه آتش گرفته است * در خاطر داري که من در
بوروژ کایمزی شاه بیشهش کردم ؟ با دارکوان ندیجا بیامده است و خود را باخوشي
زده است . " * شاه مرا برای تحقیق خواسته بود ، چنانچه گویا من الله آن نعمت
بوده ام * قسم خورد که ، اگر درازی او را سمعیم و نادرست و قشنگ نه بیدم ، ریش
را از تیغ بدم ، * خدا لعنت کند ساعی را که آن دختر کایمزی من شد ، و لعنت بدان
روز که من شاه را بخاتم خود مهمان خواستم ، " *

این گفت و زود جدا شد نا بظهران رود * من خود را بچادر رسانیده در سه
بخت وارون دخترک داندیشه خیلی کوشیدم که باخوش بودنش را دور کام آید *
نسلیت بدن یافتم که اگر در واقع توهم بخت است ، شاید دل حکیم بختش بسوزد
و بروز کار بدست : با کاري کند که شاه بپند : بدم نمیشود * عاقبت ، بکرا این
اشعار ، باخوش شدم

* بیت *

- * ۱ . در جهان گل روی و سده زینبی است ^۱ *
- * درختها همه سبز است و بوستان گلزار *
- * چه لازم است یکی شادمان و من عم - بگیس *
- * یکی بخواب و من ادر خیال او بسیدار ؟ *
- * خاک کسیکه ششرب در کنار گیرد دوست *
- * چنانچه شرط وصال است و باعدان گذار ^۲ *

¹ *Muvâdil* (pl. of *mâdila*) "matters."

² *Âyâtıy* "idna"

³ "Made herself out to be ill."

⁴ A figure of speech as the Shah invited himself.

⁵ 'There is not one charmer in the world (there are many).'

⁶ *Kınar* = *dürü*

آری باین اشعار خواندنها و حکمت¹ راندنها میخواستم کار را² سرسری گیرم و بعد از معاندت مسلمانان، زن را جزو آدم شمارم؛ اما بهر دند که غلطیدم و واغلطیدم، و بهر جا که خیالم رفت و باز آمد، یاد زینب و نعش باره باره اش در پیش چشمم³ مجسم شده خیالم را از همه جا باز میداشت *

خلاصه روز نافرورز شاه در رسیدن با احتشام تمام از میان تماشاگران و پیش-باز-آمدگان⁴ داخل طهران شد *⁵ هم واحدی اینک حکیم را به بینم و از حال زینب اطلاعی گرفته از شک و شبهه در آیم *⁶

بخت بد من! در همان شب ورود، آرزویم بجا آمد، اما بنوعیکه مسلمان نشنود، کافر نه بیند⁷ * نه یک نسقچی در کار فرمان دادن بودم؛ نگاه حکیم از خلوت شاهي بیرون آمد، یکدست به پیر شال، یکدست بر دل؛ قوزش از سایر اوقات بر آمده تر؛ دیده اش بر زمین دوخته * بر سر راهش بایستادم، سلام دادم، سر بالا کرد و گفت *
 " حاجی خوب شد، قرا در آیدمان میجستم، در زمین یافتم⁸ * بیا اینجا، " *
 بگوشه رفتم *

حکیم: — " هیچ خبر داری که این گنیز کرد خای عالم بر سر من ریخت؟
 والله واللّه که شاه دیوانه شده است! میگوید، هر مردی که در حرص و غیره است، از وزیر گرفته تا خواجه سرا، همه را قتل میکنم،⁹ و نه پیغمبر قسم خورد که اگر مقصّر را نجویم¹⁰ از همه بیشتر سرا میبرد. " *

حاجی: — " چه مقصّر؟ مگر چه شده است؟ " *

حکیم: — " این شده است که زیاب آستن است " *

¹ Note the plural Infinitive.

² Sar-sari "an easy business; a perfunctory carrying out of a duty."

³ Mujassam "embodied," i.e. 'the thought took shape and appeared vividly before my eyes'

⁴ Pish-bāz-āmadagān = istiqbāliyān.

⁵ Hamm "anxiety, solicitude"

⁶ Az—dar āmadan "to come out of."

⁷ Musalmān na-shinavad, kāfir na-bīnad (m.c. saying) 'alas how fatally.'

⁸ A common m.c. saying.

⁹ Mi-kunam, direct narration, the speaker being the Shah.

¹⁰ Na-jūyam "if I (the doctor) do not discover;" indirect narration. Note that the indirect narration here gives rise to an obscurity as the subject to na-jūyam could grammatically and idiomatically be the Shah.

حاجي: — “ها فهميدم * آنكه¹ تو اينقدر خاطرش ميخواستني” *

حكيم (ترسناك مانند كسيكه از خود شبهه ناك باشد): — “من ؟ استغفرالله ! حاجي ، ترا بخدا اين حرفها را مزن ، براي اينكه اگر چنين شبهه در حق من شود ، پادشاه ، در دم ، قول خود را بفعل مياورد * خوب ، تو كي شنيدي من خاطرش را ميخواستم ؟”

حاجي: — “آنروز ها در حق شما چيزها ميگفتند ؛ و همه كس تعجب ميكرد كه چگونه آدمي مثل شما ، لقمان عصر و جالينوس دهر ، بچنان مقام غروري و شيطان - زاده حساسي دل دهد كه بجز² مين بدبختي نيست ؛ و نه تنها خرابي خانمان مثل ترا ، بلكه خرابي مملكتي را ، گاني است” *

حكيم سري چنانديد و دستي بردل زد “كه راست مي گويي ، حاجي ، كه ديگر فريبتي كه مغفون چشم سياهش شدم * در واقع آنها چشم نبود ؛ دام بلا بود * شيطان خود در آنها آسيان داشت * آگاه او نگاه خود شيطان بود كه بجزاي او³ قرص⁴ ابدي شدم * اما بعد از همه ، حالا چه دايد كرد ، ؟”

حاجي: — “چه بگويم ؟ چيزي بعقلم نميرسد * پادشاه چه مينواند باو بكند ؟”

حكيم: — “هرچه ميخواهد بكند ؛ بجهنم برود ، پهلوي دست پدرش ! من درد خود دارم” *

آنگاه دادل نرم روي بمن كرد كه “حاجي ! ميداني من چه طور هميشه ترا دوست ميدارم ؛ وظيفه در بيرون ماده بودي ، در خانه ام جا دادم ؛ رتبهات دادم * مگر بواسطه من بدبن منصب نرسيدي ؟ اگر اعتقاد داري باينكه در دنيا چيزي نه از حق - گذاري و نمك - شناسي نيست ، اينك وقت آنست كه اعتقاد خود عمل كني ، * پس قدرتي دارش خود نازي كدان گفت “يافتي چه گفتن ؟”

حاجي: — “نه خير ؛ درست فهميدم” *

حكيم: — “خوب ، مختصر اينكه ، بيا بگو ‘ اين دختر از من حامله است ‘ * فايده و اعتبار ابهرف بمن خيلي است و بتوضري ندارد * جوانمردي ؛ چه عيب دارد بگويند فلان زن از فلان جوان حامله است ؟”

¹ “She whom.”

² ‘Ain probably means “spring” here.

³ Qurramasq T., is properly kas-i ki zan-i khud ra bi-harif mi-barad.

حاجي :- ” راستي، راست ميگوئي ؟ جان عزيز تر است يا اعتبار ؟ مگر دوانه ؟
 حکيم ناشي ! مرا چه پنداشتي ؟ چرا خود را بکشتن بدهم ؟ جانم فدائي سر تو بکنم ؟
 بعشق چه ؟ بباد که ؟ آنچه از من بر ميآيد اينست که اگر از من بپرسند ،
 ميگويم ’ از حکيم ناشي نيست ؛ حکيم ناشي خيلي از خانم ميترسيد ’ : اما اينکه
 تقصير را بگردن خود گيرم هرگز نميشود : نه آنجوانمردي ، نه اين جوانمردگي “ *

در اين انداء خواجه سرائي بنزد من آمد که ” بخواجه ناشي امر داده اند که
 تا نصف شب مغواييد ، تا وقتيکه وکيل مير غضب ناشي ، يعني تو ، با پنج نفر
 جلاد در زير برج پشت حرم بيائي ؛ و تا وقتي با خود بياوري که 1 جنازه ايست بايد
 بقبستان ببريد “ *

بجز ’ بچشم ’ چيزي نوانستم گفت * از يمن طالع زود برفت * احمق نيز
 رفته بود * . تاريخي شب هم 2 بفرادم رسيد و گرده باختن رنگ و دست پاچگي و 3 تلاش
 بظروم مياداخت * عرق سردی از سرا بایم جاربيديد ، و کم ماند که دردم
 حرمسرا غش کنم *

با خود گفتم ” سبب قتلش ، شدم کم نبود که بايد قاتلش هم بشوم ؟ قبر
 بچاهم را بدست خود بکنم ؟ خون مادرش را برزم ؟ يا رب ! بچه فدائي
 معذب شده ام ؟ اي طالع بدس و اختر زشت ! اين خط به چيدين من که دوشست ؟
 از بين حال پر ملال کو خلاصي و مجال ؟ بجاي ابن کار بهتر اينکه 4 دشنة
 آندار بر سينه خود فرو کنم : اما نه ؛ معلوم است تقدير چدين بوده است * با سر
 نوشت چه چاره ؟ اي قصاي بي نغير ! اي تقدري بي تدبير ! کوشش من
 بي فايده است : خطائي که آرزوده ام ، بايد بدانجام * نف بر تو ايدنيا ! اگر هر کس
 بوده از کار خود برميداشتي و چنانچه هست مي نمودی ، آنوقت معلوم شدي که
 دنيا چيست و اهلش که “ *

با اين اعتقاد ، با حالى که گفتي کوه دماود را بر پشتم بار کرده اند با پنج

1 Janāza "a corpse."

2 i.e. 'helped me'

3 Talāsh in m.c. often = iṭṭāb.

4 "Was not my being the cause of her being killed sufficient that I must also
 be her actual killer ?"

Dishna "dagger."

نفر که با بستی شریک آن مصیبت خون آلوده شود، رنگ خود را بکمال رساندم *
آنان را پروائی نبود، چه مرده بودن و زنده کشدن در نزد ایشان نازکی نداشت *

آن شب ناز و مناسب این کار دهمشت آواز، برخلاف سایر اوقات، آفاق در میان
انبرهای خوبین رنگ فرو مانده * هرچه از شب زیاده تر میگذشت، انبرها انبوه
تر و قارتر، و از بوی کوه البرز صدای رعد از روشنائی برق دیده میشد * ماهی هاله دار
گاه از میان انبرهای تنگ سر بر میگردد و عالم را منور میکند؛ گاه بیکبار می نهفت
و عالم را بظلمت می نهفت * من در گوشه ای از قلعه قصر نشستم تا صدای شب
خوانان * گلدستها، که باواز غراب العین * رحمت میخواند، و آواز پاسبانان بشت
دامپای بازار، که * نوزده شغال و کفار می ماند خبر شوم بیهوش (بعنی آواز پیش -
آمدن قافله مرگ بیچاره زینب) بلند شد * لرزه سرانیم را فرو گرفت * بیش از آن
ماددن نتوانستم * از جان بومند، روان شدم و در جای موعود رفقای خود را،
بیش از خود، در کنار قادیانی، که داشت هفت زینب را، آن بهاد، بنشسته دیدم *
نظرها سخنی که توانستم گفت، پرسیدم: "شد؟" گفتند: "هنوز نشد" * همه ساکت
و صامت ماندیم * مرا گمان که آن تماشا بی من تمام شده است و بجز بودن بعش
چیزی نخواهم دید اما کار هنوز تا تمام بود و مرا قدرت و اس کتیدن نه *

در گوشه حرمسرای شاهي نر جیست، * هشت پنج، چند گز از عمارت بلند تر،
از همه جای طهران همان * در بالای آن آطاقست نوزده گاه شاه: اطراف آن برج،

1 *Nang* "disgrace."

2 *Hala* "hail."

3 *Shah-khayan-gul-da-ta*; paid singers (generally one in each mosque) that three or four hours before dawn commence singing sacred verses in Arabic and Persian. Here the translator makes them chant before midnight, probably by an oversight. *Gul-dasta* is the place between two minarets and over the gate of the mosque.

Ma-khau-qi; a false concord.

4 In m.c. *rakhat khawādan* = *gufan ku tu az man bishar hasti* in *Kitāb bi-Kitāb* "Mash u Garba" *rakhat ma-khauan* in m.c. = "the book 'Mash u Garba' in far better."

5 *Zāat kashadan* "to howl" (of jackals).

6 In caravans a lightly laden horse with bells on its sides preceded the line of mules; this horse is called *pash-ahang*; it is a quick ampler and the mules try to keep up with it.

7 "The only word I could utter—"

8 *Hasht-pakh* "octagonal." In m.c. *pakh* is used only in compounds and with reference to buildings as *chahār-pakh* "with four sides;" if, however, the angles were right-angles *muraṭṭab* (which properly means "square") would be substituted.

زمین خالی که اکثر درهای حرم بد آنجا کشوده میشود و بامی بد آنجا مشرف است ؛ هرگز فرا موشم نمیشود ؛ همه چشم بدان بام دو ختیم * در بالای بام بر شنائی مهتاب گاه گاهی دو مرد و یک زن می دیدیم * مردان ، معلوم بود که زن را بزور می کشیدند ؛ وزن بالقماس و النجا بزانو افتاده با وضع جان کنده ، که بد تر از آن نمیشود ، دست و پا میزد * چون بلب بام رسیدند آواز زن بلند شد ، اما اثر نادی که از طرف مارت میوزید چنان در هم برهم و بنوعی وحشت انگیز ، که بقیه خنده دیوانگان مینمود *

ما با خاموشی تمام نگران ، و بگشودن دهان هر اسان ؛ حتی آن پنج نا مرد که با من بودند متأثر می نمودند * من مانند ¹ پارچه چوبی بر جای خشک * اگر از حالت بپرسی از خود بیخبر ؛ در واقع مرده بودم ، اما بچشم سر آنچه میگذشت میدیدم * در آخر بیکبار آواز سخت هول افزا و جانگزا در نهایت شدت برخاست و با صدای ² خره خره فرو نشست ؛ و از انداختن نعش از بام دانستیم که کار گذشت * من از اندیشه بخود باز آمدم ؛ سرم از خیالات درهم و برهم بر * واقعه را میدیدم و ناور نمی کردم * روی بجانبی که نعش خفه شده (یعنی بجای که زیدب خود با طفل من در شکم) افتاده بود دویدم * هنوز نفس باقی ولی در کشاکش مرگ بود ؛ و این که لا دهانش خون مانند فواره فرو می ریخت ³ لبانش بهم می خورد ، چنانچه گفتم حرف میزد * ولی در آن حالت از غرغره اش چیزی مفهوم نشد مگر آنکه آوازش با آواز "فرزندم ! فرزندم !" گفتن می ماند - اما شاید این خیال من بود * با کمال نومیدی بر روی نعش متعیر ، اندیشه خویش از یادم رفت و چنان بیخود شدم ؛ که اگر همراهان اندکی از حالت نا خبر می بودند ، اندک مافی الضمیرم می نمودند ، و مرا از پنجه مرگ بهیچ روی خلاصی نمی بود * عالم بیخودی را بجای رساندم که دستمال خود را از جیب آورده بخونش آلودم و بیغل نفتم که "لا اقل تا آخر عمر یادگارم داشت" * باری از صدای وحشت افزای یکی از جلادان که از بالای دام مانند زانۀ دوزخ فریاد برآورد که "مرد یا نه ؟" بخود آمدم * یکی از پنج نا بکاران گفت "آری ، مثل سنگ" * گفت "پس ببرید" * نا بکاری دیگر آهسته گفت "بجهنم را تو" * پس نعش را بردوش گرفتند و در بیرون شهر بقبرستانی که قبرش

¹ *Pārcha* "piece."

² *Khara khara*, also *khir khir* "breathing heavily at the time of death; the death rattle in the throat of a slaughtered sheep. *Khur khur* "snoring; also the purring of a cat."

³ Generally *labhā*.

را در آنجا آمده بودند بریند * من تا فکرهای نیره^۱ و نار، ندا خواهم، همراهی نمودم * چون قبرستان رسیدیم بیخود بر روی مزاری در نزدیکی ششم^۲ و آنچه می گذشت^۳ بزور می فهمیدم، و با نظری بی معنی ملنگت^۴ آداب سنجیدان بودم * نهش را بهنند و قبر را از خاک اداشتند * دو سنگ بر سرو پای قبر نهادند * پس نزد من آمدند که "تمام شد" * گفتم "شما بروید بخانه، من می آیم" * مرا در قبرستان گذاشته خود رفتند *

هائوز ناریکی شب بجا، و رمد و برق از کوههای دور هویدا بود * بجز آوازی شغالان که گاهی همه ناام، و گاهی جدا جدا، در اطراف قبرستان مانند^۵ مرده کشان میگردیدند، آوازی شنیده نمیشد *

هرچه بیشتر در آنجا نشستم دلم از شغل خود بیشتر^۶ وازده گزید و بیشتر بخدال ترک آن کارید^۷ فرجام افزادم * از زندگی سیر، هرچه زود تر دلم میخواست ترک دنیا و مافیاء کنم : تنها خواهم اینکه لباس درویشان بوشم و باقی عمر در گوشه عزلت و خلوت، با نوبه وادانه، دور از مردم بسر برم * از همه گذشته، خدال اینکه مباد رفتار و گفتار من نسبت بحالت مرده رفقا را شک زده ساخته باشد، مرا با این اندیشه اسوار ساخت *

خلاصه در دم آفتاب از خطر ملحوظ و ناآرویی دوری از جائی بدان شومی و مکروهی، عزم بر آن جزم شد که نگاره بود روم و از آنجا تا اولین کاروان خود را تا سلفهان رسانم *

با خون گندم "میروم و در پهلوی پدر و مادر می بنشینم، و نه بینم چه شده اند" شاید پیش از ترک پدر نرسیم، و مورد دعای خیر او شوم * شاید در پیری چشمهش بدیدار پسر گم کند روشن شوم * با این دار ۷ شامت بجای خود برگشتن نمیتوانم * نگاهکاری بس است : در هر وقت نوبه است " *

داری این قصیده هابله چنان تألیفی در ذهنم کرد که اگر آن نایب برجا می ماند هر آئینه یکی از اولاء و ارباب کرامات میشد *

1 "Gloomy."

2 *Bi zar*, (m.c.) better *bi-mughkuli*

3 *Ādāb* "rites"

4 *Munda-kaghan* is here probably slip for *munda-khucān*.

5 *Vā-andan* (m.c.) "to cause loathing etc." in *khurak mand vā and* "this food has disgusted me;" *man in tankh-wāh va va zodan* (m.c.) "I repented and rejected these goods"

6 *Farām* "end, conclusion, etc."

7 *Bār-i shāmat* "load of misfortune"

In Teheran *far-yi khud* = "profession."

گفتار چهل و چهارم *

در ملاقات حاجی بابا بایکی از دوستان قدیم خود و نصیحت دادن و از خطر رها کردن وی حاجی را *

دستمالي که غنوز از خونِ زینب تر بود از بغل بدر آوردم و بروی قبر گسترده نمازیکه مدتها نکرده بودم کردم * ازین روی دلم اندکی تسلی یافت و بفرک طهران مصمم، از سر قبر ورو ناصفهان نهادم *

چون ننگاره گرد رسیدم اترکاروان نبود؛ اما در من قدرت بیش رفتن بود: عزم آن کردم که تا حوض سلطان رفته شب را در آنجا مانم *

در نزدیکی کاروانسرای حوض سلطان، در صبح، مردی دیدم با وضعی غریب، بچیزی در زمین خطاب کنان؛ گفتی مسخرگی و نازی میکنم * چون نزدیک وی رسیدم دیدم کلاه خود مخاطب اوست * نزدیکتر رفتم، آشنا بنظر آمد * گفتم این نمی تواند بود مگر یکی از درویشان رفیق مشهد * در واقع رفیق نقالم بود: حکایتی تازه ساخته، برای زیر^۱ چاقی نکلای خود نقل میکرد * بمحض دیدن شناخت: و ناشادی تمام، نغمه مصاحبه^۲ پیش دود که "حاجی، جمال^۳ دیدیم! اینهمه سال در کجا بودی؟ جاییت در حلقه زندان خالی" * پس از مدتی دراز از این قبیل تعارفات، سر گفتگو آمدیم *

¹ *Zirchāqī* (m.c.) "quickness in anything, facility"

² *Muqāḥḥa*. "Taking by the hand; joining hands, etc." Each person closes the two hands palm to palm and then presents them in that attitude till their finger-tips meet; the hands are then opened and conveyed to the chin and forehead. This action perhaps signifies 'I kiss your hands, and your stop (i.e., coming) is on my head.'

³ A darvish idiom. Darvishes on meeting after a long absence say *jamāl دیدیم* (= *jamāl-i yah digar دیدیم*).

سرگذشت خود را از ایام جدائی تا آنگاه¹ که مبارک بود از سفرهای دور و دراز با زحمت و تدابیر متعدده برای اندوختن نان، نقل کرد؛ و معلوم شد که پیاده از استانبول میآید و خیال داشت که به همان پا² باصفهان و از آنجا بدلی³ هندوستان رود *

اگرچه نا آنحال پر ملال دماغ گفتگو چندان نداشتیم، ولی باصرار و ابرام وی تاب نیاورده شرح حال خود را از وقتی که نا درویش سفر از مشهد بیرون آمدیم⁴ تا بدانگاه بدان کردیم *

تماشا داشت⁵ که هرچه در ایام سرگذشت من عزت و احترام من بیشتر میشد، عزت و احترام او در ظاهر من بیشتر میشد * چون بد آنجا رسیدیم که وکیل نسقی داهی شدم، از کثرت تجربه که در چگونگی حرکت نا این طایفه داشت، کم ماند که من سجده بود : اما همیشه دنباله کار دید که من بجهت خاطر نی ترک پیشرفت کار نموده ام، بیکبار ترک عزت و حرمنم کرد؛ و ناواز بلند گفت ” رفیق! قابل نشریفی که دست قدر بر⁶ بالایت دوخته بوده است بدو؟ * بیت *

* سالها باید که تا یک مشت پشم از پشت میش *

* زاهدی را خرقه گردد یا حماری را رس *

خوب ! پادشاه خواست از بی رهمی کنیزی را، که در تقصیر او ترا مدحلی بوده است بکشد؛ بدوچه ؟ بگذار بکشد * نو چرا باید از راهی که دولت برویت گشوده برگردی، و باز راه دربوze و سرگردانی (که ترا من هم نمارزد⁷) پیش گیری؟ ” پس اندکی توقف نمود و گفت ” آری راه طلب سعادت مردم مختلف است : یکی شاه راه میگیرد، یکی کوره⁸ راه؛ یکی از راه نو میروید، دیگری هرچه بادا باد گویان پیش میروید : اما من تا حال کسی را بجز توندیده ام که از همه راهها که در پیش او گشوده برگردد، و با میل خود چنان راه را کم کند که دیگر روی بازگشت بدان

¹ K₁ refers to sar-guzasht and not to āngah.

² Bi-hamān pā = yak rāst “without stopping.”

³ Note the *izafat* after Dihli.

⁴ *Amadim* note idiom; pl. for grammatical sing. This idiom (or grammatical error?) occurs in the *Qulistan*.

⁵ *Tamāshā dāsh* “it was amusing to see—.”

⁶ *Bālā-yat* = *qāmat-at*.

⁷ “Which is not even as profitable as my means of livelihood.”

⁸ *Kūra rah* “short cut, by-path.”

نداشته، * آخر الامر برای تسلیت من این بیت فردوسی بخواند *
 * بیت *
 "چنین است رسم سزای درشت ۱ * گهی پشت زین گهی زین ده پشت .:"
 ما درین گفتگو که کاروان اصفهان بدکنجا رسیده بار انداخت *

درویش از روی خنده روی و خوش صحبتی گفت "رفیق! گذشته گذشته
 است * اینقدر اندوه گذشته را فراموش کن * نا اینکه در بیان بی آب و علفیم،
 شبی خوش میگذرانیم * بگذار مسافران و چاروا داران جمع شوند؛ بعد از شام
 حکایتی تازه نقل میکنم که در استانبول واقع شده است، و البته نا حال نایران
 نیامده است،"

ازین گفتار بسیار خشنود شدم، چرا که بسیار دلم دفع ملال میخواست *
 هرچه بود و هر طور ۲ بود نا هم نه کاروانسرا رفتیم *

راهروان هر یک کاری مشغول بودند: یکی بار فرود می آورد، یکی حجری
 خود را میبرفت؛ یکی چای می پخت، یکی قلیان چاق میکرد * درویش وانگهی
 نقال ۳ مرایشان را نعمتی بود * بعد از خستگی و کوفتگی آن صحرای نمکزار، بر روی
 صفاهی کاروانسرا جمع شدند، و درویش حکایت ۴ معهود را نقل کرد *

خیلی میخواستم گوش دهم، اما چنان حواسم پرتشان بود که بی اختیار
 درمیان قصه ذهنم بجای دیگر میرفت؛ و رفته سخن را گم میکردم، بلکه نمیدانستم
 چه میگوید * نا خود می گفتم: —

* بیت *

"من از وجود برنجم؛ مرا چه غم بودی .: اگر وجود پریشان من عدم بودی *
 همه عذاب وجود است هر چه می بدم .: اگر وجود نه بودی عذاب کم بودی *
 نای وجود که در رنج و بیم و ترس بود .: اگر بدوئی خود غایت کرم بودی *
 اما میدیدم که شنودگان بهادت لذت دارند، چه در عین اندیشه ۵ من بیکبار صدای
 خنده و کف ۶ زدن بلند میشد، و من از جا بر می جستم * قرار بر این دادم که
 در وقت دیگر آن حکایت را ازو بشنوم و بنقد فارغ الدال بخيال خود پردازم * چه

1 "This rough world"

2 Bi-harchi bad or bi-har tau bld "somehow or other" Here it probably means "somehow or other that I need not detail."

3 Mar ishan va mar is still used in writing.

4 "Promised above"

5 "While plunged in melancholy."

6 The Persians clap their hands as an expression of joy.

قدر حسرت سبکروحي رفقا میبرد که پی در پی صحن کاروانسرا را از خنده شادی پر صدا میکردند * با خود میگفتم " کی میشود که من نیز مانند اینان با دلی بیغم و جانی خرم از زندگی برخوردارم ؟ " اما غم نیز مانند سایر قانیرات نفسانی نوبت خویش دارد ؛ و بهمان گونه که آب بُند از بالای سنگ ریزان آهسته آهسته جوی زمرّد میشود ، غم و اندوه نیز باید بتدریج نکاهد تا خیال معتدل گردد ، و کم کم جزو هوای ادبیا میشود * "

در انجام قصّه درویش ، روز نیز انجامید * سقف پیروزه گوی آسمان از ستارگان روشن تابناک شده بود و داران شب دوشین تان ، آب و تانی تازه داده * ماه درکار آن که ³ بروشنان فلک رونقی افزاید ، ناگاه سواری سراپا مسلّح بدهلینز کاروانسرا در آمد *

چاروا داران سرپرستی چاربايان ، و خدمتگاران سرپرستی خواجگان ، و خواجگان قلیانها در دست ، بر روی مهدی نباحت ³ کم و کیف قصه مشغول بودند * من از رنج راه خورد و خمیر ، در خیال آن بودم که سررسنگ ، بر روی خاک بغوايم * چون چشمم بسواره افتاد ، خیالم دیگر شد * دیدم یکی از سقچیدای است که در شهادت زینب بیچاره با من بود *

برسید که " این کاروان از طهران می آید ، یا طهران می رود ؛ و آدمی بافلان و فلان نشان در این میان هست یا نه ؟ " من دادم که خودمم *

رفیقم درویش فی الفور استدباط کرد که چه خبر است ؛ و عاقلانه بچاره کار کوشان ، و با دهان همه همراهان بجواب شداران ، گفت " همه طهران میروند مگر من و یک نفر که از استانبول می آیم * مردی چنانچه میگوئی دادم ، اندوهناک ، دردمند ؛ روی نه بیادان نهاده میروم " * باز چیزهایی دیگر عطا بق علامات و نشانه من میفرزد ، تا سوار را سکی نماد که عطلوب او بوده است * چارهل بجائیکه درویش سراغ داده بسفافت و معلوم است که درویش راه خلاصی نشان داده بود *

چون سقچی برفت درویش مرا نکاری کشید و گفت که " اگر میخواستی از شرّ این جانور در امان باشی ، باید همین حالا رفت ، برای آنکه او میروید و میگردد

1 *Khayāl juze-i havā ast* (m.c. saying) *havā* " air "

2 " Lights of the sky, " i. e., the stars.

3 *Kam u kayf* (m.c.) *kam* Ar. " how much " and *kayf* Ar. " how " "

و خسته میشود : چون چیزی نمی یابد باز بدینجا بر میگردد * آنگاه کیست که ضامن نمودن تو شود ؟ ”

گفتم ” من هرچه باید کنم میکنم - مگر نمودن خود * البته او را بگرفتن من فرستاده اند * از چنان خبیث چشم مرحمت نباید داشت : و انگهی نقدی هم ندارم که باو دهم ، چه زبان - بند او نقد است * پس کجا بروم ؟ ”

درویش قدری فکر کرده گفت ” نقم : پیش از صبح بآنجا برسی : و بی فوت وقت یکسر بصحن معصومه به بست ¹ میروی آنوقت : از شاه هم در پناهی * و گرنه اگر در بیرون دیوار قم هم بگیرند امید خلاصی نداری * دستپایت را می بندند و خدا حافظ ” *

گفتم ” خوب ! در بست از کجا گذران کنم ؟ ”

گفت ” آن با من * من از عقب می آیم و چون اکثر سگان آنجا را میشناسم ، کاری میکنم که بد بوجدت نگذرد : مگر * من یکدفعه به بست رفته ام برای اینکه بجهت یکی از زنان شاه زهر تحصیل کردم : رقیبش را بکشت * مرا گرفتن خواستند ، اما بنج دقیقه پیش از آنکه فرارش بمن رسد ، من خود را بشاه عبدالعظیم ² رساندم * در عمرم هرگز چنان خوش نگذراندم که در آنجا : چرا که زواران متوجه من میشدند * زنانیکه با برای زیارت و یا برای عیش و عشرت ³ بد آنجا می آمدند ، هر یک بواسطه دستگیریم میکردند * یک ترسی هست و بس ، که شاه امر کند کسی چیزی بقو ندهد تا از گرسنگی نمیری یا تسلیم شوی * آنوقت پناه بر خدا ! ولی تقصیر تو چندان بزرگ نیست که کار باینجا کشد * شاه را از مرگ یک کنیز چندان غم نباشد که در * خباش به ازو کم نباشد * و مردم چنان که ما ایرانیان می پنداریم بدان آمانی نمی میرند * نمی بینی شیخ چه میگوید : — * قطعه *

اگر باد و مه و خورشید و فلک درکارند . . تا توانی بکف آری و بغفلت نخوری همه از نهر تو سرگشته و فرمان بردار . . شرط انصاف نباشد که تو فرمان ببری “

1 *Ma'pūma*, i.e., the sister of *Imām Rāzā* : she is buried at *Maḡh-had*.

Bast “sanctuary” : in m.o. *bast nishastan* “to take sanctuary.”

2 *Shāh 'Abd' 'l-'Aẓīm* (an *imām-sāda* of sorts) is within four miles of Tehran.

Nāpūr “d-din Shah is said to have gilded the dome.

3 There are gardens by the shrine.

4 *Khal* “troop” (prop. of horses).

گفتم ” من از آن بیستم که خوبی ترا فراموش کنم * شاید باز آبی بروی کارم آمد آنوقت تلاقی خوب می‌کند * خلاصه ریش حاجی بابا بدست تست * او را می‌شناسی ؛ از آنایکه هنرها را بکف دست و میبها را در زیر بغل می‌انهند * نیست * حالا همانم که در مشهد بودم : قلیان فروش نا تباکوی ساخته ، با وکیل میر غضب باشی ، در معنا یکیست : هر دو آدم را میکشند “ *

پس مرا بکنار گرفت و گفت ” دست علی بهمراست ! اما در صحرای نمکزار از ، قول مردم - آزما بر حذر داری : برو ، بخدا سپردیم “ *

در دم طلوع آفتاب گنبد زرین معصومه قم از دور نمایان شد ؛ اما من هنوز مباحی راه پیمودنی داشتم * ولی ازین نشان اطمینان ، برای طی بیابان زانویم قوتی تازه گرفتم * چون به پشت باروی قم رسیدم ، از دور سوار چوبیده خود را دیدم ؛ ناچار این نه تراست نگاه کردم ، و نه بچپ ، تا اینکه زنجیر در بزرگ صحن درمیان من و سواره حایل شد * آنگاه نفس کشیدم که ” الحمد لله و صلی الله علی سیدنا محمد و آله ! “ آسمانه در معصومه را بوسه دادم و نمازی از سر صدق و خلوص ، مانند نماز نجات یافندگان از طوفان ، کردم *

اول دبداری که دیدم روی نسقچی بود * بیش آمد که ” بحکم شاه هرجا ترا دیدم باید بدم “ *

حاجی : — ” اگر چه بحکم شاه بی ادبی است ، اما میخواهم از فایده این سر زمین محترم و معزز مستفید و مستفیض شوم * نو مرا از اینجا بیرون نمیتوانی برد * وانگهی ازین تست که را یاری بیرون بردن من هست ؟ “

نسقچی : — ” حاجی ! پس چه کنم ؟ این اول دفعه ایست که مرا بآدم گرفتن فرستاده اند “ *

حاجی : — ” مرگ تو ! منهم این اول دفعه ایست که به بست آمده‌ام تا مرا نگیرند “ *

1 More or less a quotation from Sa'di.

2 i. e., the tobacco and the executioner.

3 “ Praise be to God ” and “ may God bestow blessings on our Lord Muhammad and his descendants ” : — *salawat firustadan*. The following, however, is a commoner expression :—

اللهم صل علی محمد و آله الطیبین الطاهرین

نسقیچی: — ”میدانی مضمون فرمان این است که اگر من بی تو بروم پادشاه^۱ گوشم را می بُرد ؟“

حاجی: — ”هر که نخواهد چشمش کور شود“ *

نسقیچی: — ”عجیب و غریب ! بس من اینهمه راه آمده‌ام که تو مرا بجای خر بگذاری ؟ اگر ترا ببرم آدم نیستم“ *

حاجی: — ”اگر ببری آدمی“ * پس دعوا دراز کشید ، شدت‌تی که چند از^۲ متولیان از حجرها بیرون آمدند که ”چه خبر است ؟“

فویاد بر آوردم ؛ که ”ای مسلمانان ! این مرد میخواهد بست را بشکند * من داینجا پناه آورده‌ام ؛ میخواهد بزور ببرد * شما که دیندار و پرهیزگارید ، روا میدارید ؟“

همه طرف مرا گرفتند که ”این در ایران تا حال شنیده نشده است * اگر نخواهی بست را بشکنی ، نه تنها صاحب بست بکمرت^۳ میزند ، بلکه همه کس بسرت میزند“ *
نسقیچی لال ماند و نمیدانست چه کند * عاقبت ناچار از در معقولی در آمد که ”ترا ببرم چه میدهی ؟“

من نمیگویم که نسقیچی حق قوالق نداشت : اگر منم می بودم همین میکردم *

مذهبی ؛ تنگدستی خود اظهار نمودم و خود هم میدانست که بچه حال از طهران گریخته ام ؛ پیرگاهی ناخود پر نداشته بودم *

گفت ”آنچه در طهران باز داشتی بمن ببخش“ *

گفتم ”ترا بخدا ! از راهی که آمده برگرد ؛ و عمزدگان را بحال خود بگذار ؛

جواب من این است و بس“ *

¹ Often the lobe only is cut off.

² Mutavalli: assistants to the mutavalli-bāshi; they attend to the shrine, the hospital, the cook-house, etc., etc.

³ Kamar-at mi-zanad: it is related that once at Najaf (in Turkey) the hand of Ali came out of the tomb and a finger struck a certain sinner on the waist, and severed the body in two.

Bi-sar-at mi-zanand “will beat you on the head.”

⁴ “Excess.”

آما در واقع و نفس الامر^۱ یارو^۲ بیش از همه آنچه از رخت و مندوق و قلیان و غیره داشتم همه را ضبط کرده ، و خبر را هم خود بشاه داده بود که از تأیید مرغ کبیری^۳ ناو ، معلوم شد که ماهی کار اوست ؛ و تعهد کرده بود که مرا^۴ بگیرد ، و در عوض منزهت من سرافراز گردد *

چون ببقدرنی خود و بی عرضگی فرمان شاه را در دست دید ، به برگشتن طهران مصمم گردید ؛ آما در وقت رفتن فرمان را بهاکم قم داده غدغن بلیغ کرد که ملتفت من شود و اگر از دست بیرون آیم دست سته طهران بفرستد *

1 "Essence, pith:" *fi nafs*, '*l-amr* "in fact, in truth."

2 *Yārū* = "the fellow; the rogue."

3 *Bi-ū*, i.e., to Haji Baba.

4 *Marā*; note change from the third to the first person and apparently from direct to indirect narration.

گفتار چهل و پنجم

در بست نشستن حاجی بابا و دفع ملال وی

از شنیدن قصه عجیب *

بعد از دست ¹ بسر کردن نسقی، صدای درویش بلند شده، و مدح خوانان داخل صحن گردید *

بفرمود من آمد که "چشم روشن! جانِ مفنی ² در بر دی که بشرِ نسقی گرفتار شدی" *

قوار بر این شد که مدتی با هم بسر ببریم * در صحن امام زاده، حجره گرفتیم * از یاری بخت نقودم را (یعنی بیست طلا ³ و چند قران نقره) با خود آورده بودم * قدری از آنرا بلوازم ضروریه، از قبیل حصیر و کاسه و کوزه و جاروب و گلک ⁴، خرج کردیم *

اما پیش از تکمیل ادا⁵ الحجه درویش پیش آمد که "رفیق! پیش از همه بگو، نه بینم، نماز و روزه و غسل و صریت بقاعده است؟ با اینکه باز همانی که در مشهد بودی؟"

حاجی: — "ایها چه حرف است؟ خوب! تو ⁶ قاضی نماز و روزه من نیستی: نتو چه و نتو چه دخلی دارد؟"

درویش: — "من چه ⁶ یعنی چه؟ اگر من دخلی ندارد نتوخلی دارد * این

¹ *Dast bi-sar kardan* (m.c.) "to get rid of somehow or other."

² "You bought your life for nothing" i.e., "you've got off cheaply."

³ i.e., "pieces of gold."

⁴ *Galak* (m.c.) "an earthen brazier" [for *galak* (?)].

⁵ "Keeper" i.e. *zāmin*.

⁶ *Bi man chi?* "what is that to me?" — *you say*. "ya'ni chi" "what do you mean?"

شهر قم جائیست که حرف دیگر غیر از ثواب و عقاب¹، و حلال و حرام و نجس و طاهر، در میان نیست * ساکنین، همه، با سر سبزند، یعنی جناب سید یا سر سفید یعنی سرکار آخوند *² عملی شرعاً یعنی طلب؛ عملی دین یعنی مقدس؛ همه زرد رنگ، دراز صورت، عبوس رو؛ اگر کسی را بچهره برباب و تاب و خندان نه بیند، منافق و فاسق میگویند * این است که من بعد از ورود بدینجا پیش از تبدیل آب و هوا تبدیل صورت و سیما میکنم * بمقدضای وقت و مقام، ملاحظه طهارت و نجاست و کذافت و نظافت همه میکنم * کرم که هیچ وقت خم نمیشد، از رکوع، و سرم که زمین نمیرسید، از سجده، برمیخیزد؛ یکی می شکند و یکی³ پینه می بندد * میدانی که من در سایر اوقات روی نیاز از همه سوتانم قبله نفهمیده مسلمانم؟ در وقت خواب هم رو قبله میخوانم و راه قبله ایجارا از اعتراف و میل نه یسار و یمن و جنوب و شمال بهتر از راه دهان خود میدادم، *

حاجی: — ”خوب! اینها، که مینوئی صحیح، اما بچه کار میخورد؟ من مسلمانم، بخدا و پیغمبر و قیامت اعتقاد دارم، نس است * دین شدت و دین درجه چرا؟ * خیر، هرگز، “

درویش: — ”چه طور بکار میخورد؟ بار بکار میخورد که نمیگذارد تو از گرسنگی بمیری، یا سگسار بشوی * این ملائک حد و وسط را نمیدانند: باید بداند که نورانی مؤمنی یا نه، اگر مؤمنی، باید که سر مؤمنی از مدن شرع فرو نگذاری، ملاً اگر نداند که قرآن را معجزه و غیر⁴ مخلوق دانی، و خواص معیش را نفهمی خواه نفهمی، با احترام⁵ و تجوید و تلاوت و قرأت نمائی، ریشهات را بآب⁶ میسازند * خدا نکرده، اگر بفهمد تو مؤمنی، بجان پدر و مادرت که دادند که تکه ای می کنند، دین اعتقاد که برای هدایت بصراط مستقیم مستقیمتر ازین راهی نیست * رفیق!

¹ *Iqāb* "Coming behind; chastisement, torment"

² *Amala* here properly used as a plural is in m.c. treated as a singular noun

³ *Pina* "corn;" (produced on his forehead from its constant pressure on the *mukha-namaz* the little block of sacred earth).

⁴ *Khair* "no" (m.c.)

⁵ i.e., part of the Creator and not created

⁶ *Tajwid* is a special way of reading the Quran. A treatise exists on *tajwid u-qirā'at*

⁷ i.e., they will utterly uproot and destroy you (by digging up your roots and following them up to the place whence they drink their water, deep down in the ground).

اینجا را قم مگویند : * مصراع * سرزمینی است که ایمان فلک رفته بباد ¹ * اینجا نشیمن میرزا * * * ² مجتهد است که اگر همت کند ، هر دینی را بخواهد به مردم تلقین تواند کرد * در پیش رفت ³ حرف ، اعتقاد همه اینکه با پادشاه سر کلاه ⁴ میزند و فرمان شاه را مردم بیش از پارچه گاغذ ⁵ قلم ندهد * حقیقتاً آدم خوبی است ، اما عیبش اینکه دشمن درویش و صوفی است ، و ما را سخت خوار میدارد * بجز این هیچ عیبی ندارد ” *

بعد از استماع این سخنان اگرچه بسبب بعد ⁶ عهد نماز کردن نمون زور ⁷ و دشوار بود ، اما برای مصلحت وقت و بخصوص بجهت قبول عامه لازم آمد * بنای طهارت وضو و نماز گذاشتم ، شدتی که گفتم از برای همینها زندام * فی الواقع اول تکلف و مغل ⁸ می پنداشتم ؛ در آخر دیدم بد مشغولیتی نیست : برای دفع ملال و وقت گذرانی معقول نگار میخورم * وقت اذان صبح بر میخاستم و در سر حوض ، با ⁹ بی معنی و سخت ترین تکلفات شیعه وضو میساختم * پس از آن در محضر همه انظار ، با قرائت ¹⁰ چهار ، که از چهار جانب شنیده میشد ، نماز میخواندم باین امید که آهسته آهسته ¹¹ گوش زد همه بشود * هیچ صورت مثل صورت من منحوس و نا میمون و پرملعت و بی ¹² آغور نبود * درویش خود نیز در تقدس فروشی و ظاهر سازی (¹³ از قبیل ده زمین نگریستن و آله سرد کشیدن و بیهوده لب ¹⁴ جنبانی

¹ *Sar-zamin-i 'st ki imān-i fulak rafta bi-bād.*

Har-ki Shirin talabad tisha khurad chūn Farhād.

Farhad killed himself on receiving false intelligence of Shirin's death.

The first line, commonly quoted aptly or inaptly, signifies *hich kas imān na-dārad* or else *fulak havārān ast*.

² I have been requested to omit the name.

³ *Pish-i-raft-i ħarf* "advancing his own word" i.e. "influence"

⁴ *Sar-kalla zadan* (m.c.) "to fight, dispute, stand up to, etc."

⁵ *Qalam dādan* "to give out."

⁶ *'Ahd* "time:" perhaps *'adat* would be clearer.

⁷ *Zūr* in m.c. is often used as an adjective "difficult," etc.

⁸ *Takalluf* here "inconvenience," etc : *mukāṭṭil* (in P. also *mukāṭṭil*) "disturbing a nuisance."

⁹ In the English original "strictest" is the only epithet used.

¹⁰ *Jahr* "speaking loud" " (a word used in the Quran). *Az chahār jānib* "on all sides"

¹¹ *Gūsh-zad* "renowned," *Bi-shavad* or *bi-shavam* ?

¹² *Ughūr* T. "omen;" (= *shugūr* which latter is either a good or an evil omen, but generally the former).

¹³ *ʿAn usafat* after *qabil*.

¹⁴ Should be *jumbānidan*, to avoid a change of construction.

وسکوت^۱ ساخته و ترشی رو و کج خلقي و بیمزگی بار سائي (نگرد من نمیرسید *
پیشانی را داغ^۲ نهادم و مایلها را از بیخ برچیدم : چشمها را^۳ سرمه کشیدم *^۴ مهر
در بغل تسبیح در دست ،^۵ مسواک در کمر ، با پای بی جوراب و کفش^۶ شلخته پاشته
تخته^۷ ، ملحدی شدم حساسی *

عنقرب معلوم شد که از سقیانم^۸ * خاصیت زهد فروشی که درویش بیان کرده
برای العین مشاهده نمودم * آواز^۹ بد بختیم بالطبع میل دلم بهر جا پیچید که محرم
بهریم دیگریم و بحد و بقین می گفتند که ” خطا از حکیم است و این بیچاره
محکوم شده است “ *

با معارف و مشاهیر آشنا شدم و کار بجائی رسید که می گفتند ” اگر در بست
نمودی هر آینه تو را در مسجد خود پیش نماز میکردیم “ * دیدم این زهد ریائی بهترین
وسیلۀ اکتساب شهرت داشمندی و دانائی است ؛ و در سائۀ شمار پی در پی تسبیح ،
و جنبش لا بنقطع حنک و^{۱۰} پوزه و آه اندوهناک گاه گاهی ، شاه راه اعتبار و احترام
بر رویم گشوده شد .

از كثرت وصول اقمه مفت ، من و درویش ، بی آنکه دیداری مایه^{۱۱} گذاریم
وقتی خوش میگذرانیدیم . زبان از میوه و غسل و ان روغنی آوردن کوتاهی نمیکردند *
من هم گاهی تعبدی بازوی ایشان می بستم و طلسمی نگردشان میاداختم *

1 *Sukūt* perhaps refers to sitting still pondering on the *shari'at*.

2 "I branded my forehead (with the impression of the *muhra-namas*);" vide note on *pina*, p. 259.

3 To make the eyes look 'hollow.'

4 i.e. *muhra-namāz*.

5 *Miswak* is a fibrous stick used as a tooth brush. There is a *hadith* that the teeth should be cleansed with a *miswak*.

6 *Kafsh-i shalakhā* a kind of shoe down trodden at the heel; it makes a slipshod noise in walking; this shoe is used by mullas as it can be easily removed for ablutions.

Pāshna takhta is much the same, perhaps even identical with the above: the second word is used here for the sake of rhyme.

7 A *mullā* is often styled a *mullā* "infidel" in the sense of "hypocrite" *misl-i ākhūnd-hā dast az mulhūd-gari bar nami dāri* ' (m.c. saying).

Banda rā nis Khudā marg dihad mullā-yam

Man as in fā'ifa yak mulhūd-i pa bar jā-yam (is a joke by irreligious mullas).

8 *As bastiyān-am* "I am (was) one of the refugees of the sanctuary."

9 *Maḥkūm* "judicially condemned."

10 *Hanak* "chin." *pāzu* is "nose, chin and mouth"

11 *Māya guzāsh-tan* "to spend (out of our capital.)"

خلاصه با اینکه گذران مان در ظاهر موافق طبع شد اما در معنی خیلی خدک بود
و بیمه * از اتفاقات، خنده رویی رفیقم نیز کم کم شدن بلکه بنمادن روی گرفت *
عاقبت برای گذراندن پارگی از آن ساعتهای سال نما اورا^۱ و داشتن تا قصه‌های
از بر کرده خود را یگان یگان بگوید؛ و قصه را، که در مهتابی حوض سلطان
با آن حسن نتیجه بیان کرده بود، فراموش نکند؛ که گذران وقت را دست آویز
خوبی دیدم *

ای مستمع! می بینم تو هم مانند من دلتنگ شدی؛ برای این بهمان گونه
که درویش از من رفع دل تنگی کرد، من از تو کم * یکی از قصه‌های اورا بگو
تا من میگویم، خواه خورشید آید خواه نیاید * خواهی دانست که ذهن بیچاره بست
نشین باچه چیزها از اندوه و ملال رهائی می یابد:—

حکایت سربریان

”خونگار؟ امروز؟ روم سنی است پاک، منشرح، متدین؛ در راه ایمان سخت
بایدار، و در حفظ ناموس شرع استوار * چون بر تخت سلطنت استقرار یافت * آوازه
نداخت که * بسیاری از رسوم و عادات خاصه کفار را که مملکت داسم^۲، * آلا فراتر،
راه یافته، باید بر انداخت * بر ذمت ما واجب است که همه اشیاء را بحالت اصلی
و بسادگی طبیعی برگردانیم و طریقه حکمرانی ترکان و یاسای^۳ قدیم خود را که متروک
شده مجدد باید ساخت، * بنابرین عادت^۴ تبدیل گردی و تجسس احوال و افکار را،
که از دیر گاهی باز فراموش شده بود، نو کرد * در باب لباس تبدیلی خود و همراهان
بسیار سخت گیری می نمود؛ و بنوعی پوشیده میداشت که کسی از حرکات ایشان سر
نبونی و قوف نمی یافت *

^۱ *Ū rā vā dāhtam tā*—(causal) “I made him relate—.”

^۲ *Khūn kār*, for *khivand-kār*, a title of the Turkish Emperor; *khivand* “lord, prince.” This word should not be *khūn-khār* “blood-drinker; bloodthirsty.”

^۳ “Announced openly.”

^۴ “A la Frank.”

^۵ *Yāsā* “rule” = *qānūn*.

^۶ “Wandering about in disguise.”

”چندی پیش از این در ممالک ترکی، خاصه در استانبول، ناخشنودی بسیار و آتار شورش در مردم پدیدار گردید * خونکار اطلاع حال مردم را بنفسه خواست : — آهنگ آن کرد که تبدیل گردی خود را از ندیمان خاص و همرازان خود نیز پنهان دارد * نابین خیاطهای مختلف آوردن و لباسهای مختلف ساختن گرفت *

”یکبار از غلامان خاص خود، خواجه منصوری را برگماشت تا خیاطی غیر معروف با کمال احتیاط برای دوختن لباس نو آورد *

”غلام زمین خدمت بوسیده بهر جانب شتافتن گرفت * در پهلوی نرستان بیرو مردی، خمیده قد، و چشمانش از شدت نظر بکار تحمیل بار عینک دو چار، دید * در دکانی که گنجایش اندام او بیشتر نداشت مشغول وصله کاری دبدۀ گفت ”ایک وصله - کار من“ * سلامی داد و دست¹ مریزاد، گفت * بیرو مرد اول از شدت التفات بدوخت و دوز، ملذذت او نشد؛ در آخر بهوای مبدا² سری بلند کرد : مردی موقر دید : * محلی نگذاشت چه خود را قابل خطاب او نمی پنداشت *

”چون خود را منظور نظر آن مرد موقر دید، عینک از چشمان برداشت؛ و کار بکار گذاشته خواست بزبانی ادب بنشیند * منصوری دست سانه اش نهاد که زحمت مکش؛ از کار همان * اسمت چیست ؟“

”خیاط : — ‘غلام شما عبدالله؛ اما دوستان و بچه‌های بابا عبدال مدگوید *‘

”منصوری : — ‘نو خیاطی ؟‘

”بابا عبدال : — ‘هم خیاط و هم موذن مسجد بازار ماهی * چه راند کرد ؟‘

”منصوری : — ‘خوب ! میتوانی برای ما زحمتی کنی ؟‘، حمایلی کنی ؟‘

”بابا عبدال : — ‘کارم چه چیز است ؟ برای همین اینجا نشستم * بفرمائید :

چه خدمتی است ؟‘

”منصوری : — ‘رفیق ! آمده : پر نند برویم مبدا بیقیم * آبا بدین

¹ *Dast na-rizād* (m.c.) is a greeting to anyone who is labouring with his hands = *dast-ı şumā na-rizād* = *dast-ı şumā hamisha bāshad*.

² *Sur-ı buland kard* “raised his head a little”

³ “Paid no attention

⁴ i.e., *zahmat-ı buzurg-ı*.

مسئله راضی هستی که نیم شب آمده چشمان ترا به بندم و برای حمالی که گفتیم همراه من بیائی ؟

”بابا عبدال—“ این مسئله دیگر است : وقت قدری نازک و نا هموار ، و سرهای پیران بسیار است * سرخیاط بینوا از سر وزیر و ^۱ قیودان پاشا متشخص تر نیست * مزد درست بده ؛ اگر بخوای برای الیس هم لباس تلپسی توانم دوخت ، * ”منصوری—“ از اینقرار راضی هستی ؟ و دوطلا بر مشت او نهاد *

بابا عبدال—“ راضیم * خدمت را بفرمائید ، * پس قرار بر این شد که منصوری نیم شب بدکان بابا عبدال بیاید و او را چشم بسته ببرد *

”چون بابا عبدال تنها ماند مشغول نگر ، سراسیمه وار با خود میگفت ‘ حمالی من با چشم پوشیده چه میتواند بود ؟ ‘ پس برای اینکه مزده این سعادت تازه را بزن خود برد ، از سایر اوقات زود تر در دکان خود به بست و در پهلوی مسجد نازار ماهی بخانده خود رفت *

”دلفریب زن بابا عبدال ، در خمیدگی قد ، جفت با شوهر و همسر بود * دیدار آن دوطلا و نامید عقبه ^۲ او^۲ سفره را از کباب و سبزیها و میوه و مژا بیاراست ؛ و قهوه تلخی بر پشت آن نهاده زن و شوهر بنای شکم^۳ ناب زنی گذاشتند *

”در نیم شب بابا عبدال صادق الوعد ، و منصوری از صادق الوعد تر ، در دکان بابا عبدال بکدبگر را جستند * بی آنکه بابا عبدال سخنی گوید ، منصوری چشمش را به بست و از کوچه و پس کوچه بحرمسرای پادشاهی برده از در کوچکی بغلوت خاص سلطانی درون برد * چون چشمش بکشد اطاعتی دید زمینه اش از انواع قابلهای نفیس گسترده و ^۴ صقه هایش از قماشهای گوناگون آراسته ؛ اما بجز یک ^۵ چراغ دزدی روشنائی نه * منصوری بابا عبدال را در آنجا نشان و برقت و با بچه شال کشمیری برگشت * از میان بچه لباس درویشی در آورد و بابا عبدال نشان داد که ‘ نیک

¹ apparently the English word ‘Captain’ or the French equivalent.

² U for *ân*.

³ *Binā-yi shikam bi-āb-zanī guzāsh-tan* or *shikam bi-āb-zanī kardan* ‘to give oneself up to gobbling all that comes to hand.’

⁴ “Sofas”

⁵ *Chirāgh-i duzdi* is any lamp that gives insufficient light ; sometimes a lamp closed on three sides. [For *chirāgh-i mūshi* ‘vide’ chapter V.]

بیازمای و ببین که برای دوختن لباسی بدین قسم چه قدر وقت لازم است ؛ و درست پیچیده باز به بقیه بگذارد ؛ و از جای معذب نامن بر گردم * .

”بابا عبدال لباس را بدین سوی و آنسوی گردانیده نیک بیازمود ، و آنچه باید نیک حساب نامود و بموجب امر باز به بقیه نهاد * ناگاه مردی مهیب ، بلند قامت ، که از دیدارش بابا عبدال را سراپا لرزه گرفت ، داخل شد ؛ و بی آنکه سخنی گوید بقیه را برداشت و بیرون رفت * .

”دقیقه دیگر ، هنوز بابا عبدال از حیرت حال اول بخود نیامده در دیگری بگشود ، و مردی را لباس فاخر ، بقیه کشمیری موضع و بزرگی بقیه بول بیاورده به پیش پای بابا عبدال نهاد ؛ و بی آنکه لب سخن و یا چشم تروی بابا عبدال گشاید ، زمین ببوسید ، و رفت * .

”بابا عبدال با خود در اندیشه که ‘ این کار بد نباید بود و من باید آدمی بزرگ شوم ، اما از همه بهتر این بود که در گوشه دکان باز همان وصله کاری مشغول باشم ، و این حمالی را با همه سود بگردن نگیرم * که میدانم مرا برای چه بد اینجا آورده اند ؟ دخول و خروج این مردمان غریب که ا بزبان بسته می مانند ، هیچ خوب نمی نماید * اگر تواضع نمی نمودند و سخن می گفتند همانا بهتر می بود ؛ و من می دانستم چرا بدینجا آمده ام * شنیده ام پارک زنان را بچوال میدوزند و بآب میاندازد * یحتمل برای آنگونه خیاطی مرا بدینجا آورده اند * .

”بابا عبدال با خود درین سخنان که منصوری داخل شد ؛ و بی آنکه حرفی دیگر بزند گفت ‘ بقیه را بردار ، و باز چشم او را بسته از جای که آورده بود بد آنجا رسانید * بابا عبدال در ^۲ مهد خود استوار ، بی هیچ جواب و سوال وعده داد که ‘ بعد از سه روز حاضر است ؛ ده طلا بیاور از دکان بگیر * .

”بابا عبدال بخانه خود برگشت تا زن خود را از انتظار بدر آورد * در راه با خود میگفت ‘ راستی این کار بزدمنش میارزد ؛ آسمان در این آخر عمر خوب فانی بوارم بخت * ، دو سه ساعت صبح مانده بود که در خانه را بزد * زنش با عزت و احترام بشود ؛ و بقیه را دو دستی گرفت * بابا عبدال فریاد بر آورد که

¹ Zabān-basta “tongue-tied” usually signifies ‘animal, brute.’

² “Promiss., agreement.”

‘دلفریب جان! مرده! کار، این را میگویند: تمام شود، بین چه قدر مزد میدهند؟’
 ”صورت دلفریب بخندید و دماغش چاق شد * خواست سر بقیچه را بگشاید *

”بابا عبدال گفت، حالا بنا بخوابیم؛ وقت گشودن او نیست * ”

”دلفریب گفت، تا آن نگشایم و نه بینم چه آوردی راحت نمیشوم،
 و خوابم نمیبود، * پس بقیچه را گشوده بدم روشنائی برد * چه دید و چه شد تو خود
 قیاس کن * نه بین، خیاط و زنش که بجای لباس در بقیچه، سر آدمی درهم آورده
 کشیده در دستمالی نه بینند، چه حالتی بایشان دست میدهد!

”سر بریده از دست غاطان بیفتاد * اول، زن و شوهر هر دو چشم پوشیده
 قدری تفکر کردند * بعد از آن ساکت و صامت، قدری بروی یکدیگر نگریستند بطوریکه
 بهیچ زبان و بیان نمی آید *

”پس دلفریب نمره بزد که، عجب کاری آوردی؛ مثل جان آدم قربان کارت
 بروی * مرده! این چه کار است؟ مگر بدبختی درون خانه مان کم بود که این
 همه راه رفتی و از بیرون آوردی؟ سر مرده آوردی که لباس بدوزی؟ خاک بوس
 مرده ات!“

”بابا عبدال:— ای! اناسنه بابا² سنه! بکله پدر و مادر ازکده این بلا را سر من
 انداخت! همان وقت که آن سگ سیاه چشم مرا می بست و میگفت، صدا در میاور،
 دلم می طپید و گواهی میداد که بی چیز نیست *³ نا همه ترکی و خری میدانستم
 که حمالی - گفتن او معض⁴ لباس دوزی نباید داشت * پدر مریخته بجای
 لباس سر آدمی⁵ جا زده است * خداوند! حالا چه داید کرد؟ راه خانه اش را
 نمیدانم تا سر را ببرم⁶ بصورتش بزنم که⁷ نه سگ! بیا لباست بگیر، * حال است

¹ 'With wrinkled-up face'

² *Anā T* "mother;" *bābā T* "father;" generally *la'nat ana sena bābā sena*
 The Persians say *bar pidar-ash, bar mādār-ash*, the word *la'nah* being understood

³ "With all my 'Turkishness' and 'asininity,'" The Persians laugh at the
 Turks for their stupidity.

⁴ *Mahz* in mod. Pers. = *barāy*

⁵ *Ja zadan* "to substitute, put in the place of"

⁶ *Sūrat* in m.c. "face."

⁷ *Nana-sag* = *mādar sag* or *sag-mādar* = 'his mother is a dog.' Children call
 their mother *nānā*, or *nana* or *nāna jān* (and not *mādan*).

که استادی ^۱ داشی با هزار داشی دیگر بخانه ام میریزد که 'بیا و خوبهای^۲ این سر را بده' + 'آنگاه خربار و معرکه^۳ دار کن' ! احمال است که مرا بیاوریزد، یا خفه سازند، یا پوستم از گاه^۴ بر کنند * دلقرب جان ! بیا و تدبیری نما *

"دلقرب: — 'باید گردیان خود را از شر^۵ این سر خلاص کنیم * مگر عذر از ما آدم قحط^۶ بود که داد این سر نکردن ما بیفتد؟

"دانا عدل: — 'خوب ! حالا روز روشن میشود؛ هر کار^۷ کردیدم زود بکنیم *

"دلقرب: — 'یک تدبیری بخاطر من میرسد * همسایه^۸ ما حسن نانوا، حالا نورش را میافروزد * اکثر اوقات همسایگان دیزی و کداحدان^۹ میدهند بپزند * عادتشان این است که در اول شب آنها را می برد، در دم^{۱۰} تنور میگذارند * چه طور است این سورا در دیزی بتریم؛ در دم تنور او بگذاریم تا بپزد و چه لازم که بعد از آن برویم بیاوریم؟ گور پدر^{۱۱} دیزی ! بگذار بگردن حسن^{۱۲} بیفتد *

"دانا عدل بمنزل زک ماشاءالله گویان درون خلوت سورا در دیزی بوده ذر پهلوی ظریفهای دیگر (که آورده بودند بپزند) گذاشت^{۱۳} و بخت * پس زن و من در را محکم چفت کرده، بغایت شال و دستمال خرسد، بخوابیدند *

"حسن پسری داشت، محمود نام * پدر و پسر هر دو بنفّس معروف^{۱۴} در آنحال نور میآفروختند، ناگاه سگی (که برای ریختن چینی دان اکثرند آنجا میآمد و بسیار عزیز میداشتند) بیامد و بطرزی عریب و عجیب^{۱۵} پارس کردن گرفت * من روی نه پسر کرد که 'آنا این سگ را چه شده است؟ باید چیزی^{۱۶} عرب

¹ *Bustānji bāsh* is said to be the Superintendent of the Police on the Bosphorous. *Bustān-ji* of course means "gardener."

² The *khūn-bahā* or *diya* for a Muslim is a thousand *manqal* of gold.

³ Fetch a donkey and carry away (load up) the *ma'nika* "is a common mode saying = "then the fat will be in the fire;" *ma'nika* = *janjāl* *ghl biyār va ushtūn darast kun* has the same application *ushtūn* is *dimin* "a small camel."

⁴ *At* would perhaps be better than *bud* here.

⁵ *Kardana'im*.

⁶ *Dizi* is a pot of baked clay for cooking meat; used by Muslims and not by Parsis. *Kumājīdān* is a copper-pot for cooking; (it is not shaped like the Indian *degchi*).

⁷ *Gā-e pīdar-e dizi* = "damn the cost of the *dizi*; let it go."

⁸ The subject to *bi-yuftad* is the "matter" or else *kalla*.

⁹ *Bi-yast* = "cleared off, departed."

¹⁰ *Pāis k.* (m.e., corrupt.) "to bark."

دیده باشد * محمود بدینسوی و آنسوی نگران سبب پارس سگ را ندید * گفت :
 " بر شی¹ یوق " (چیزى نیست) و برفت *

اما سگ چندان پارس کرد که حسن نا چار بجهستجوی سبب افتاد *
 سگ دیوانه وار بوی همی کشیدی و پیرامون دیزی بابا عبدل همی گشتی و بروی
 * حلق جستی ، تا اینکه حسن را یقین شد که در دیزی چیزی است * سرپوشش
 را برداشت : سر بریده دید ، در دیزی چشم باز * و لازم نیست که بگویم
 حالش² چون شد *

" فریاد بر آورد لا اله الا الله " ؛³ و چون آدمی کم جگر نبود سرپوش را از دست
 نینداخت ؛ بلکه باز بجای خود نهاده بسوی اطمینان کرد ؛ فرزند محمود ا دنیا بد دنیا
 شده است و مردم دنیا بد مردمی * ناکاری سر انسانی را برای پختن در تنور
 فرستاده است ؛ اما از یمن طالع ما و ببرکت شعور سگ تنور ما ملوث شد : زمین
 باب آسوده باشیم * اما چون پای شیطان در میان است بگذار آنچه ما دید به بینیم
 دیگری بیند * اگر بدانند در تنور ما سر آدم پخته میشود ، دیگر کسی از ما نان
 نمیخورد * باید از گرسنگی بمیریم : اسمان بدین در میآید که نان را با روغن آدم
 چرب⁴ میکند ؛ اگر باتفاق موئی از نان ما در آید میگویند موی ریش انسان است *
 " محمود جوانی بود بیست ساله ، و در خشک⁵ مغزی پسر پدرش ؛ اما اندک

زود - تدبیر و شوخ * این قضیه را اسباب شوخی دید و بهیات غریب و زشت
 سر نظر کرده سخت بخندید که " این سر را بدان علی کور دلاک یا علی دلاک کور
 که روی ماست میپریم * علی در کار واکردن دکان است ؛ با یک چشمی خوب
 نمیتواند دید : ما خوب می توانیم کار خود را به بینم * بابا ، ترا بخدا ! چاین کنیم *
 " پدر به تکلیف پسر راضی شد ، و وقتی که علی کور بسر⁶ آب رفته بود محمود

¹ *Bur shay yeq* T. "there's nothing"

² The street dogs in Constantinople are protected ; they are, in consequence, civilised and friendly, even with strangers. In Baghdad, however, they are vicious and attack strangers.

³ *Ohūn* "how."

⁴ *Lā ilāha illā 'llāh wa Muhammad rasūl 'llāh*, the fundamental doctrine of Islam.

⁵ Or *mī-kunīm*.

⁶ *Khusk-maaghzi* in m.o. signifies "being cracked, insane," but here it seems to mean "insensibility" or "dullness."

⁷ *Bi-sar-i ab raftan* (m.o. and polite) "to go to the lavatory."

سررا بُرد و در دکان او بطاقت^۱ پشت بر دیوار نهاد ؛ و در اطراف^۲ او پاره-کهنه چند پیچید مثل اینکه مشتریست ، و حاضر سر تراشیدن نشسته است * پس با حیل^۳ مخصوص اطفال بجای خود آمد تا از تأثیر تدبیر خود بعلی کور ، کیف کند *

”علی کور عصا زان داخل دکان شد : اطراف نظر گزان ، از عکس شعاع آفتاب که تازه بر پنجره‌های گاغذین دکان تافه بود ، آنصورت را بدید ؛ و در حقیقت مشتری پنداشته گفت : سلام^۴ ! علیکم ، خوش آمدید ؛ صبح خیزی خوبی کرده‌اید ؛ چشم درست نه می بیند ، آما موی سر تان خیلی بلند شده^۵ بوده است و تراشیدن لازم داشته است * چرا پیش از وقت گلاختان را بر داشته آید ؟ بلکه زکام بشوید ، * چون جوانی نشنید با خود گفت : معلوم است یا گنگ است یا کر * منم که کورم باهم^۶ جفته توانیم رفت ، * پس روی بدو کرد که : مو ! بیک چشمی من ببین ؛ اگر بالم^۷ کور شوم باز سو ترا توانم تراشید ؛ تیغ من در سر تراشی از چاقوی گوش بران^۸ تیز تر است ، *

” آنگاه با ادب تمام لگن و صابون حاضر کرد ؛ و تیغ^۹ نفسان زده روی بمشتری گرفت * همینکه دست بدان سر افسوده زد ، چنان زود واپس کشید که گفنی سوخت * گفت : رفیق ! سخت سرت سرد است ؛ گویا یخ کرده است ، * بار دیگر دست پیش بُرد ؛ سر از جای بغلطید و بزمن افتاد ، و علی هم شش‌گز از آن دور تر ، فریاد میکرد که : خداوندا پناه بر تو ! ، و جرات بیرون آمدن از کج دکان نمیکرد ؛ و میگفت : ای سر ! این دکان ، این تیغها ، این^۸ قوطها ، هر چه دارم از آن تو ؛ بگیر و دست از گردان من بردار * اگر چنی^{۱۰} یا شیطان^{۱۱} بسخن درآ ؛ و مرا معذور دار که میخورم^{۱۲} سر ترا صابون مالی کام ، *

” چون از سر بریده صدا برید آمد و دید که جای ترس نیست ، پیش آمد ، و از^{۱۳} کاکاش

1 No izafat (m.c.) after *pāra*

2 *Salām* * 'alai kum : note that the Persians (Shi'ahs) insert the *tanwīn* in the greeting : also the reply differs slightly from that of the Indians and Arabs.

3 Should be *shuda ast*.

4 *Justa* (adj. or adv.) ; generally applied to a pair of horses that go in a carriage.

5 *Kūr shavam*, i.e., blind in both eyes

6 Compare *gūsh-i fulān rā imrūz khāle burīdam* (m.c.) = “ I got goods on credit from so and so.

7 *Fasān* “ whet-stone.”

8 *Fūṭa* “ an apron ; a bath wrapper.”

9 *Kākul* is a top-knot left on a head that is otherwise clean shaven.

گرفته از زمین برداشت : و نگاهی درست کرد و گفت ' راستی سر بریده بودی : اما بچه ناب بدینجا آمده ؟ ای لقمه گوشت نجس ! چه تدبیری در زیر سر داشته ؟ نی-نی : علی یکچشم است اما نا آن چشم دیگر هر چه در دنیا میشود دیدن میتواند * ترا بدانان حسن نازوا می انداختم ، اما پسرش پر شیطان و نادرست است : سرا حساب میشود * خوب ! حالا که چنین است ترا بجای ببرم که کسی بسر² وقت نیفتد * ترا بدانان کبابی یانقوری یونانی میبرم تا بجای³ مزه عرق به مشتریان بدهد * پس بیکدست چپوق ، و بدست دیگر سر بریده ، در زیر دامن ، در کوچه پهلویان بدانان یونانی رفت *

"علی کور این دکان را بسایر دکانهای کبابی مسلمانان ترجیح میداد ، چه در آنجا بی سر⁴ خرشواب نیز میتوانست خورد * در دکان⁶ دولای بود که کبابی گزشتهای ناپخته را در آنجا نگاه میداشت * علی نگاه بدینسوی و آنسوی کرد : چون کسی را ملتفت خود ندید سر را در پشت⁷ شقه گوشت انداخت که دایست آنروز کباب شود *

چون⁸ اول روز بود و جمیع کم ، کسی ندید * پس چپوق خود را با آتش آجاق⁹ یانقو بر افروخت : و برای گم کردن پی ، کبابی را برای بهار خود سفارش کرد و رفت *

"با بقوبعد از آنکه ظرفهای ناشسته خود بشست و سیخهای کباب را بترتیب به⁹ پیچید ، آتش بر افروخت ، شربت بساخت ، دکان را جاروب کرد : رفت از دولاب برای کباب علی کور پارچه گوشتی بیاورد * این یا نقو مردی بود یونانی¹⁰ خالص : زیرک و حیل کار¹¹ و دهم : نسبت به بزرگان متعلق و مظلوم¹² ، و نسبت بخوردان متکبر و ظالم * نا اینکه¹³ شنوران عثمانی بود با آعیان خود کینه¹⁴ شتری داشت : و برای چاپلوسی ایشان از هیچ دروغ نمیداشت : هر چند پست پایه هم بودند دایشان از روی احترام

¹ 'Ho would trace it out, perceive.'

² *Sar-vaqt uftādan* (m.c.) = *fahmīdan*.

³ *Maza-yi 'araq*, a relish eaten with 'araq.

⁴ *Ānjā* should be *īnjā* as the shop is referred to as *in dūkān*.

⁵ *Sar-i khar* (m.c. "intruder": *zamīn bi-shigāft*, *sar-i khar paidā shud* and *yak dam na-shud ki bi-sar-i khar zindagi kunam* are common m.c. quotations or sayings.

⁶ *Dalāb* "cupboard."

⁷ *Shaqqa* 'a split (a half) of any carcass.'

⁸ *Arval-i rās* not *arval rūz*.

⁹ Note the three Preterite tenses after *ba'd azānki* as the actions closely followed each other. In English these three first verbs would be in the Pluperfect.

¹⁰ "A true Greek, a real Greak."

¹¹ *Vahhām* "suspicious; cunning."

¹² *Mazlūm* in m.c. means "quiet, subdued" (of horse, etc.) and not "oppressed."

¹³ *Shutur-bān*, i.e. *nisbat bi 'Uṣmāniyān misl-i shuturbān-i-būd*.

¹⁴ "The camel in India and in Persia is proverbial for bearing malice."

سر فرود میآورد * ناری یا نقو گوشتها را برهم زدن گرفت ، تا بارچه گوشتی گندید .
برای علی کور جوید ؛ و نا خود میگفت ' زهر مار مار گوارا ؛ شکم ترکی ، عمر قابل
دریدن نا خنجر و تیغ است ، ^۱ گوشت گورم و پشت ^۲ مازه دروغ است ، * ^۳ پخته و
می آزمود و میگفت ' خیر ، هنوز ^۴ علی کور خور نشده است ، * ناگاه گوشه چشمش به من
بریده آدمی افتاده دلش از جای بر آمد ؛ و چند قدم دور ترک بسته گفت ' ماشاوالله ،
عجب چشمهای درخشان ، ! دست فرا کرد و از میان گله ، پاچا و گوشتهای گندیده سر را
بیرون آورد ؛ و مانند آنکه ناو ضرری برساند دور از خود نگرفت ؛ اما از هیأت او سر مسلمان
بودنش بشناخت ؛ گفت ' لعنت خدا بر تو ! چرا سر همه بیروان عمر این طور نمیشود
نا من کباب کنم و سگهای استاجول را رایگان فربه سازم ؟ کاش عاقبت همه ایشان
اینطور شود ! کاش همه یونانیان امروز مثل من خوش بخت شوند ، ! پس باغیض
سر را بر زمین انداخت و نا نوک پا بغلطاید . بعد ازین بازها و هرزگیها نا خود گفت
' خوب ! حالا چه باید کرد ؟ اگر این سر را اینجا نه بندند ، کار من تمام است ؛
می پندارند که من مسلمانی کشته ام ، *

" ناگاه شیطانیتی بغاطرش رسید : بحالتی ناکارانه گفت ' زهی طالع ! یهودی .
خوب بیادم آمد : برای این سر از آنجا بهتر جائی نمیشود * ای اندام خبیث
ملت محمد ، برو پیش دست اندام خبیث ملت موسی ! "

" پس سر را ب زیر دامان گرفته بجائیکه نعشی یهودی سر درمیان پا بود دوید *

" درویش گفت ' باید دانست که در ممالک ترک وقتی که سر ترکی را میبرند ، سر را
بر روی بازوی او میگذارند تا اینکه مرده او از مرده یهود و نصاری فرق شود ؛ اما سر
نصاری و یهود را میان پا ، نزدیک موضع ^۵ معقاد شان میگذارند ، *

" بانقو فرستی جست ، و سر را میان پای یهودی در پهلوی سر او گذاشت *
چون هنوز کوچه خلوت بود ، کسی او را ندید * در باطن دلش از اینکه یکی از

1 *Gūsh-t-i gorm* (m.c.) is a butcher's term for the nook of a slaughtered animal.

2 *Māza* "back-bone."

3 '*Ali-Kūr-khūr* is one compound word = 'Ali-Kur-eatable,' i.e. fit for Ali Kur to eat. In m.c. *hanūz mullā khūr na-shuda ast* signifies that anything in a shop has not yet become cheap and worthless ('suitable for a mulla').

4 *Kalla pācha* (m.c.) "head and legs of a slaughtered animal."

5 Note the Pros. Subj. after *kāsh*.

6 Better *bā vajd-i mufaidāna*.

7 *Mauẓa-i mu'tāl* (m.c.) = "penis" and not "nushin-gah."

8 " = The streets were empty."

۱ ظلمت خود ظلم نمود، و بکین خواهی^۲ سرش را بهره بدتر یهودی گذاشته بدکان برگشت.

”یهودی کشته شده، متهم شده بود بر اینکه کودی مسلمانی را دزدیده و کشته است. (ترکان و ایرانیان را اعتقاد اینکه برآستی یهودان این کار را می کنند) * از این جهت فتنه غربی برپا شده و هنوز فرو نه نشسته بود. این کشتار بعد در دم در یونانی متمول واقع شده بود، تا نعلش چند روز در آنجا باشد، و یونانی برای استخلاص از شر، میلی گزاف بجلا دهد * یونانی هم برغم میر غضب در و پنجره خانه خود را بسته، از خانه بیرون نمی آمد؛ و نعلش یهودی در همانجا بود * بعضی مسلمانان کمتر کسی جرئت پیرامون گردی آن نعلش میکرد، از ترس اینکه مجاد مسلمانان. بزور ایشانرا بمرده کشی^۳ را دارند * چون روز قدری بالا آمد مردم بآمد و شد شروع کردند؛ از دهامی در آنجا شد و آواز بهر سو پیچید که امشب معجزه شده، و نعلش یهودی دو سر پیدا کرده است * از اینخبر همه اهل شهر بتماشا دویدند * کعب^۴ الا حبار یهود خبر داد که چون چیزی خارج عادت در میان قوم نبی اسرائیل بظهور پیوسته است البته صاحبی برای ایشان ظهور خواهد کرد * دانشمندان یهود بهر سوینگاپو، مرده میدادند که حالا این مرده بر میخیزد، و با دو سر، یهودان رویشان را از پنجه^۵ ستمگران میرهاند *

”اما همانا این بیج و^۶ واپیج کار، برای بدبختی ایشان بوده است * یکی از یکپچریان^۷ از میان قماشائیان بحیرت فریاد و فغان برداشت که ”مبعان الله! یکی از این دو سر، سر بزرگ و رئیس ما، آغای یکپچریان است، یکپچری دیگر شهادت داد * رگ غیرشان بچنید : بنزد^۸ آورنده خود دوبندند *

”خبر همگانی، و آتشی بجان یکپچریان شد * این طایفه هول انگیز یکبار از

¹ Pl. of *zālim*.

² *Sar-ash rā*, i.e. 'the head of one of his oppressors.'

Guzāshsta should apparently be *guzāshst*: the sentence is incorrect in construction.

³ In Kerman the Jews are (it is said) obliged to keep watch over the corpse of a Muslim that is executed, and under the directions of the executioner to bury it next day—no prayers being said over the body.

⁴ A title given by the Persians (and the Arabs?) to a Rabbi. *Ahbar* is the pl. of *hābr* "a learned man, a Jewish doctor."

⁵ *Pich u vū-pich* "tangle (of events)."

⁶ *Yangicheri* "Janissary."

⁷ *Orta* is a regiment of Janissaries.

جای برخاستند و معلوم شد که در پای تخت هوز از قتل آغای منتخب خود، خبر نداشتند * می گفتند 'فرب ما و قتل بزرگ ما کافی بیست که دابد باینخواری و بیمقداری حریفی را در میان پای یهودی گزارند ؟ این اهانت نه تنها بر ما شد بلکه بیضه اسلام ملوث گردید * هرگز چنین معامله نسبت نمانده است و تلفی این نمیشود مگر بقطع نسل یهود * این کار کدام سگ است ؟ این صرا چه پادینجا آمده است ؟ یا کار وزیر است ، با کار رئیس افندی ؛ یا اینکه باز کار پدر سوخته ایلچیان فرنگست * والله و بالله ، نه پیغمبر ، نبی ، نکه ، بدره ^۱ عمر ، و تیغ ^۲ حیدر صقدر که ما کین خود خواهیم خواست ! "

بگذارم ازدهام زیاد تر^۳ شود : ما قدری حرف بزییم * ای مـتـمـعـین ! تصور کنید که یهودان در اینجا چه حال داشتند * هر یک بعضی دو پا با چهار پا بسورخ خود میدویدند ، ترکان غضب آلود با فحش و قسم و طیانچه و کارد و خنجر و شمشیر فریاد می کنند ، " بگریزد ، نه نندید ، بزیید ، بکشید ، * شهری بنظر^۴ آورید با راههای تنگ و خانههای دیوار کوتاه ، و کوچهای پر از دحام با مردمی با لباسهای گوناگون^۵ و رنگا رنگ دماوزون^۶ و شفاف و برق^۷ همه میفرسند و نمی دانند چرا ؛ همه سخن میگویند و نمی دانند چه می گویند : گویا حالا قیامت برپا میشود ؛ آسمان وزمین برهم میخورد * شما را باین شهر میدان این مردم رها میکنم ؛ و میگویم^۸ از اینجا نگاهی سرای سلطانی بیندازید تا معلوم شود با این حال در این حال جناب شوکت^۹ افتد بیز در چه کارند *

" در شب آوردن خیاط سرای شاهی ، پادشاه امر فرموده بود که سر آغای یکچوریان

1 A spear made of the sword of a sword fish ; still carried by some dervishes.

2 *Haidar* Ar "lion." The Arabs style 'Ali, *Asad* "Allah, etc.; the Persians style him *Shir-i Khudā*.

By the Persians Ali is also styled *Haidār-i karrār* or "the lion of repeated attack." When only four months old he slew an *azhdaha* or python. According to some accounts he, for this reason, was given the epithet *hayya-dar* ('snake-tearer') which has been corrupted into *haidar*.

Saf-dar "breaking the ranks of the enemy," from *saf* and *daridan*. Note the omission of the *tashdid* in the compound.

3 *Shavad* is perhaps a clerical error for *shorad*.

4 'Imagine, oh hearers.'

5 *Gūnāgūn* "of different shapes" and *rang-rang* "of different colours."

6 *Nā-mausūn* - better *kaj u kūr* 'put on anyhow.'

7 "Bright coloured."

8 *Efendi-miz* T. "our effendi"

را که در آنروزها فساد بزرگ میکرد بپزند * از کثرت اعتدای اودرین باب بایستی بمحض بریدن، سرشرا بمحض آوردند * مأمور این امر، در وقت آوردن سر باطاق (چون جرئت نگاه بر روی سلطان نداشت) بالطبع خیاط را سلطان فرض نمود؛ و سر را به پیش پای او نهاد و برفت * سلطان برای اینکه منصوری خواجه خود را هم فریاد و لباس تبدیلی را جای زند، یکدقیقه پیش از آن باطاق داخل شد و بقچه لباس را برد تا لباس دیگر آورد * در این اثنا منصوری آمد؛ و خیاط بقچه سر را که آنجا بود بجای بقچه لباس برداشت و بیرون برد * پادشاه از قضیه سر را و بردن خیاط ۱ آنرا بیخبر: چون باز گشت خیاط را در آنجا ندید. آدم فرستادن و خیاط را باز آوردن منافعی تدبیر وی بود * بی اطلاع از حقیقت حال، ناچار، منظر برگشتن منصوری شد. میدانست که خیاط بی لباس نمیرفت و لباس هنوز در نزد او بود. از طرف دیگر در باب انتظار سری قاتی داشت * مأمور کشتن آغای یکچربان را بخواست * حالا بیا و حیرت آمو مأمور هر دورا ببین *

”سلطان دست بزانوی حیرت میزد که ‘اگر خیاط سر را نبرده من این ریش را میفراشم’ !

”سلطان در انتظار منصوری بی تاب شد * هر چه آشوب کرد و دست و پا زد، و خود گشتی نمود و ‘الله، الله!’ گفت منصوری برگشت * فحش هم داد: باز برگشت * اگر آدم نمی فرستاد و منصوری را از رخن خواب بیرون نمی کشیدند، باز بر نمی گشت * آنوقت منصوری خیلی خواب هم دیده^۳ بود *

”بمحض پدیدار شدن وی، سلطان فریاد کرد که ‘زنهار، ای منصوری’ بزد خیاط بدو که سر آغا را بجای لباس درویش برده است * تا زود است، مابست برو، بگیر، بیاور؛ و گرنه قیامتی برپا خواهد شد * پس قضیه را حاله منصوری کرد * نوبت حیرت منصوری رسید * دکان خیاط را میدانست، اما خانه اش را نمیدانست * پیش از صبح بود، و بزندان باز نشده *^۴ یکقهود باز دید: از آنجا هم فائده نشد * دستش از همه جا برید * عاقبت بخطارش آمد که خیاط میگفت مؤذن مسجد بازار

^۱ Note that *ân ra* is the object of the Infinitive *burdan*.

^۲ M.o. for *na-burda bâshad*.

^۳ I.e., he had been asleep a long time.

^۴ *Tâ zûd ast* ‘while the matter is fresh, while there is still time.’

^۵ *Qahvah* (often pronounced *gahvah*) is used by the Arabs and Turks for “coffee house” - the Persians say *qahva-khâna*.

ماهی است؛ بد آنجا دوید؛ خیاط را دید دست^۱ در گوش، چشم بسته،
با دهانی یک گز باز، برای فراموشی حالت شب نانگ نماز صبح میداد *

”منصوری نفس زنان بالای مناره رفت * چون چشم خیاط منصورى افتاد،
از ترس استنطاق در باب مر، اذان در گلویش گره شد؛ و کم ماند که مکنه کند *
بی آنکه فرصت حرف زدن کند نگریشان منصورى آویخت که ’مردکه! ۲ با شریفی
مثل من این چه بازی بود؟ مگر خانه من قبرستان است، با کله پزخانه؟‘

”منصوری: — ’رفیق! داد و بیداد مکن؛ مگر نمی بینی که در کار
اشتباهی است؟‘

”خیاط: — ’اشنابه کجا؟ صنداً سهو کردی که بچارا را بلا بیندازی *
مرا ریشخند میکنی که ’لباس خواهم ساخت‘؟ تو نمونه میآوری، دیگری میبرد؛
دیگری سری بجای او میگذارد * سبحان الله! در میان عجب گروهی گیر کرده بودم *
آنجا ۳ کجا بود؟ آشپا ۴ حرامزادگان یا سوراخ شیطان؟‘

”منصوری (دهن او را گرفته): — ’مردکه! خفه شو، بس است، پُرپیش
مرو * میدانی با که حرف میزنی؟‘ *

”خیاط: — ’میدانم و نمیخواهم هم بدانم * این قدر میدادم که ****‘

”منصوری (دیوانه وار): — ’مردکه! سایه خدا را سنگ میخوایی؟
خدا دهنش را بشکند! پادشاه مالپناه اسلام را کافر خطاب میکنی؟ ۵ چه. میخواری؟
زود باش، خفه شو؛ بگو سر کجا است؟ وگرنه مرترا بجای او میرود *‘

”ازین سخنان دهان خیاط بسته شده بپای منصورى افتاد که ’زنهار، زنهار!
خطا کردم، غلط کردم، هرچه میگوئی خوردم؛ خرم، دیوانه ام؛ از تقصیرم در گذر *
و یا نگاه: دمت بالای چشم *‘

¹ A *muazzin* usually places the tips of his fingers in his ears when calling the *azān*.

² *Sharif* “noble” is one whose mother only is a *sayyid*.

³ *Ānjā ku-jā būd* (m.c.) “what place was that?”

⁴ *Pur jush na-rau* (m.c.) “don’t go so fast” = *tunūl ma-rau*, var *mī-kūbī*; (var = *bar*); note that *pur* is intensive

⁵ *Qhu* * * * *mi-khūrī*: *guh* understood.

- ”منصوری: — ‘خانه ات آبادان! زود باش؛ من کار دارم * بگو به بینم سر آغای یکپهریان کجا است؟’
- ”چون خیاط دانست که سراز کیست و دیده که او و زنش با آنسر چه کرده اند، قوت زانویش برید و سراپا غرق عرق شد؛ و گفت ‘نمیدانم کجا است * خداوند! عجب طالع بد و بخت شومی داشته ایم!’
- ”منصوری: — ‘کجا است؟ آخر کجا است؟ زود باشی بگو، *
- ”خیاط (با اضطراب): — ‘نمیدانم، خبر ندارم، *
- ”منصوری: — ‘سوزاندي؟’
- ”خیاط: — ‘نه، *
- ”منصوری: — ‘انداختي؟’
- ”خیاط: — ‘نه، *
- ”منصوری: — ‘پس چه کردی؟ ترا نه پیغمبر نگو! خوردی؟’
- ”خیاط: — ‘نه، *
- ”منصوری: — ‘درخانه، تو است؟’
- ”خیاط: — ‘نه، *
- ”منصوری: — ‘درجایی پنهان کردی؟’
- ”خیاط: — ‘نه، *
- ”منصوری بی تاب، ریش خیاط را گرفته، دیوانه وار، فریاد برآورد که ‘مردکه! پیر مرده شوی مرده! آخربه بینم چه کرده، *
- ”خیاط نیم مرده و با آوازی در گلو گره شده گفت ‘در تنور بریان شد، *
- ”منصوری: — ‘چه بریان؟ مگر میخواستني بخوري، *
- ”خیاط: — ‘نمیخواستم بخورم اما بریان شد * حالا در تنور است * دیگر چه میخواهي؟’ پس تفصیل تدبیر را باز گفت *

”منصوري خواست سررا بردارد، اما هواداران سررا دید و مقصود شان را فهمید و گفتار شان را بشنید * مصلحت در برداشتن آن ندانست * با سه تن شاهد نفرد سلطان برگشت *

”چون سلطان دانست که سررا در کجا یافته اند و چگونه بد آنجا رفته است و چگونه شورش برپا شده، خواننده میداند که نویسنده صورت حالت او را نتواند نوشت * سلطان دید که بیان واقع حال مخالف شان، و مایه ریشخندی است؛ و از طرف دیگر البته باید پیش این کار گرفته شود، و گرنه مخبر ببارگونی تخت و وارونی بغت او خواهد شد *

”متعیر بتفکر فرو رفت؛ و لا حول کنان وزیر و شیخ الاسلام را بخواست *

”ترسان و هراسان، با حالیکه جای رشک نیست، آمدند * پادشاه شرح شورش شهر را دیشان بیان کرد *

”بعد از استخاره و استشارة قوار برین دادند که خیاط و نانوا و دلاک و کبابی را محاکمه کنند؛ چنانچه گویا آنان را در قتل آغا مدخلی بوده است و ایشانرا متهم سازند که سررا پیخته و تراشیده و کباب کرده اند؛ و باید خونبهای او را بدهند * وهم قوار دادند که چون علت غائی شورش کبابی است، و با سر آغا بطور بی ادبی کرده (و آنگهی ترسا و یونانی است) شورش را باید برید؛ و بهانجا که سر آغا را نهاده بوده است گذاشت * تمهیدی نیز نمودند که برای تسکین هیجان و غلیان یکپوریان، باید آغائی از نو، ایشان خود، انتخاب کنند؛ و آغای مرده را بعزت و احترام دفن سازند * همه اینها شد، مگر قتل یونانی که دست کسی نداشت؛ و شهر آسود * اما بهمت سلطان این را نیز باند افزود که نه تنها تلاقی ماناک خیاط و نانوا و دلاک کرد، بلکه ابعامی بفرآ خور حال هرک نابشان بداد، تا کفار زحمت ایشان شود * *

من این قصه را خیلی کوتاه گرفتم بخصوص جائی را که منصوري حالت سررا سلطان بیان کرد * اگر مدل درویش شاخ و برگ¹ می نهادم خیلی دراز میشد؛ و بیم آن بود که کتاب حاجی بابا هفتاد من کاغذ شود * قصه چنانچه (قصه خوانان و قصه شنوان دقت می کنند) باید دراز باشد اما موجب ملال نشود؛ بلکه هرچه بیشتر

¹ *Shākh u barg nihādan* (m.c.) “to embellish with details, etc.”

بیشتر رود ، شنونده را مشتاقتر سازد * و آنگهی درویش قسم می‌طورد که ” با سرمایه
همین حکایت سه روز متوالی میتوانم جیب مردم را خالی کنم ، و باز چیزی از آن
باقی مانده باشد “ .

¹ *An* refers to “story”

گفتار چهل و ششم

در تقدس حاجی بابا و آشنائیش با مشهور ترین مجتهدان

ماقرب میرزا *** قمی اخذ آواز؛ تقدس و زهدم بشنید * روزی در وقت رفتن بز یارت
حرم کس بعقب من فرستاد * این فقره را ترسناک دیدم * ترسیدم که علم و فضل (که
عبارت از مبادی شریعت بود و بس) در مقام امتحان بخیهام بروی کار² اندازد *
بذابرین مسایل لازمه را روان و زیر³ چاق کردم و آنها عبارت بود از اینها :—

اول : هر کس به نبوت محمد و امامت علی نگردد ، کافر و واجب القتل است *

دوم : بجز امت محمد (آنها شیعه علی) همه مردم بدوزخ میروند *

سوم : لعنت بر عمر از جمله واجبات است ؛ و کسانی که پیرو عمراند از
اهل جهنم اند *

چهارم : همه نصاری و یهود و سایر ملل از اهل کتاب و غیره نجس اند *

پنجم : شراب نوشیدن و گوشت خوک خوردن حرام است *

ششم : کافر و خوک و سگ نجس العین اند *

هفتم : نماز و روزه و زکوة و حج و خمس بر همه کس واجب است *

هشتم : وضو از واجبات نماز است ؛ اما باید آب را از⁴ مرفق روی بسر انگشتان
ریخت ؛ و مرفق باید شست که⁵ غایت داخل صغیا است⁶ ، * هر که مانند⁶ سنیان

بعکس این کند ، کافر و پیدین است *

¹ Vide p. 260, note 2; Chap. xlv. The teacher whose name is omitted is the author of a work in *usūl*, so profound that few have ever grasped its meaning.

Qumī a man of Qum is in m.o. *Qummī*.

² An idiom, = *musht vā kardan* or *parda az rū-yi kār bar dāshdan*.

³ *Ravān* k. "to learn by heart; to repeat to oneself;" *zir-chāq* "ready, quick,"

etc

⁴ *Mirfaq* "elbow." *Sar-angusht* no izafat.

⁵ Mulla saying: غایت is the further end, the extremity; and مغیبل is what is fixed as the extremity. The meaning is that as the elbow is the limit its further edge must be included, i.e. taken as the limit.

⁶ The Shi'ahs of course perform the *ruḍū*⁶ differently from the Sunnis

در این کار بودم که ناین فضیلتها پاره چیزهای دیگر نیز بیفزایم که درویش در آمد * بی پروا اظهار نادانی خود، بوی نمودم *

درویش: — ”در بنه مدّتِ عمرِ خود نفهمیدی که در دنیا هیچ کاری بی گسناخی نمیشود؟ و حکایتهای من و درویش سفر را فراموش کردی؟“

حاجی: — ”من حکایات شما را فراموش نمی کنم: در سایه آن حکایات چوبی خوردم که لدنش نا قیامت از دماغ بیرون نمیروند * چوب و فلک حافظه را زیاد میکند * حالا بگو تو خود اگر فسقم بروز کند بجای چوب و فلک خوف سنگسار است: این معنی برای تو علی السویه است، اما نه برای من * درویش جان! حالا بگو چه دایدم کرد“ *

درویش: — ”اگر آن قدر نزویر، که مجتهد را خرگونی، نتوانی بکار ببری، حاجی و اصفهانی نیستی * سکوت، و حیثیت، و قوز، و بزمین نگاه کردن، و داغ پیداشی، و زدن شارب، و خود را احمق نمودن از دست مدله دیگر کار مدار * من هم بیش ازینها نمی توانم“ *

حاجی: — ”در این باب خدا کریم است، اما بی شام خوابیدن بهتر که بمهانی رفتن و دامنوط خوردن“ *

پس با چهری عبوس و چشمی بزمین دوخته بدیدن مجتهد رفتم * در عالم مصیبت خود در شهر قم، همانا کسی صورتِ تقدّس مرا نداشت * در وقت آهسته آهسته راه رفتن، این حکایت شیخ سعدی در باب فضیلت درویشان بطاظم میآمد (و سفت بحال خود مناسب میدیدم) که ”یکی از بزرگان پارسائی را پرسید که چه گوئی در حق فلان عابد که دیگران در حق او سخنها بطعنه گفته اند * گفت در ظاهرش میبوی نمی بدم و از باطنش غیب نمیدانم * قطعاً“ *

هر که را جامه پارسا بینی . . پارسا دان و نیک امر انگار
ور ندانی که در بهادش چیست . . محتسب را درون خاده چه کار؟“

1 Nā-marbū! khurdan = chā-i bi-khud khurdan, i.e. guh khurdan: there is an imā' here.

و هم از شیخ مرحوم فقرات دیگر بغاطرم آمد که اگر فرصت^۱ بجویم بمناسبت
مقام برای مجتهد بخوانم * از آنجمله "إفعل بی ما انت امله ولا تفعل
بی ما انا امله *

* بیت *

گر کشی وز جریم بخشی روی و سر بر آستانم . نذره را فرمان نباشد هر چه فرمائی بر آنم * *

آغا نماز ظهر را تمام کرده ، سر بدوش راست و چپ خُمان ،^۲ سلام میداد
که برسیدم * مقلدان^۳ و صرده ، پشت سراو ، همه خشب^۴ مسدده^۵ دیده بر او دوخته
بودند * چون از او را و اذکار^۶ برداشت یکی از ملایان پیش رفته مرا معرفی
کرد * آغا اشارت نشستن فرمود * دامن عبدش بوسیده بشستم * گفت " حاجی !
خوش آمدی ؛ مشرف ؛ مزین ؛ ما مدح ترا خیلی شنیدیم : بالا تر فرمائید " *

با توقف و اعتدال بسیار ، از صف^۷ نعل ، با هزار اصرار ، زانوزانو مرا بجای
نزدیک خود کشانید * دستهارا در آستین عبا و پاهارا در آستان مقعد نهفتم *

مجتهد :- " شنیدیم شما مردی مؤمن و متعبدید ؛ قول و فعلتان یکیست ؛
۷ ریش دوندار بد معنی مانند رباکاران در ظاهر مؤمن و در باطن منافق نیستید " *

حاجی :- " سایه سرکار^۸ آقا از سر ما کم نشود ! کمترین خاکپای آغا و سگ
آستان سرکار^۱ شریعتدارم " *

¹ *Justan* in m.e. means "to find."

² There are two recording angels, the *Kirām al-kātibin* or "Illustrious writers". one is on the right to record man's good actions, and one on the left to record his bad actions. (Muslims ought to spit to the left hand). The *sālam* at the end of the prayer "the pence of God be with you" is supposed to be said to these angels:—

Looking to the front the suppliant says *As-salām*^۴, and then over the right shoulder *'alaikum*; then while turning the head to the left shoulder *va rahmat 'llah*, the final short vowel being enunciated just as the face is over the left shoulder; next while the face is being turned again to the right shoulder *va barakāt 'ah*, the final—*ah* being said just as the face reaches the shoulder.

³ *Muqallidān* "his imitators: " *marada* pl. of *murid*.

⁴ A saying from the Quran; *كأنهم خشب مسددة* 'like dry sticks propped against a wall.'

⁵ Pl. of *ward* "a portion of the Quran" *az-kār* (pl. of *zīkr*) 'telling over beads or any religious repetition as an exercise.'

⁶ Pl. of *na'ī*.

⁷ *Rish-du*: this idiom is not in use; probably there is a clerical error. In the original "—not wearing a beard of two colours, like—"

Du-ā niktīl "you're not double faced" is a common m.e. expression.

⁸ An *rafat* after *sarkār* in both cases

مَجْتَهِد (خودې جمع كړد كه) "حاجي! راست است توفيق الهي چراغی فرا را نه نوداشته است كه معجور قم شده؟ ما، مدتی است، ترك دنیا گفته ایم؛ سؤال من برای این است كه نه بیدم نسبت بحال تواز دست من خدمتی برمیآید یا نه." "نموانوا! وتعاونا"، * حدیث شریف نبوی است "مَنْ بَصُرَ يَهْدٍ مَنْ لَا يَبْصُرُ وَمَنْ نَسَعَدَ يَهْدٍ مَنْ لَا نَسَعَدُ 2" .

ازین سخنان جرأتی پیدا كردم و حكایت شیخ سعدی را بكار زدم و سرگذشت خود را با تعدیل، بلکه با تبدیل، بیان كردم كه حصار بنظر شهیدم نگریستند *

مَجْتَهِد :- "از اندرقرار روزيكه بیاری خدا اصلاح كارت شود، نزدیک است * شاه بزارت معصومه قم میآید. چون بمن يك نوع ارادتى دارد، بقین داشته باش كه در استغلاص تو به پیچوجه كونا می بخوامم كرد" *

حاجي :- "بده خاكساری مانند این مقدار در ازای القات سرکار شریعتمدار چه می نواد گفت؟ هر احسانی كه در حق حقیر بفرا مید محض عنایت والدفات است؛ و گر نه من كجا و لطف سرکار كجا؟"

مَجْتَهِد (بیادایی مملقات من) :- "معلوم است نواز مائی بحكم المومنین اخوة"، مومنین پاک یكدیگر را بحض ملاقات میشناسند، چنانچه میگویند طاهره ار فرمان هستند بام اهل فراموش خانه كه یكدیگر را در میان هزار نفر بحض یكنظر تشخیص میدهند" .

همه حصار "لا اله الا الله" و "لا حول" گویان استعسان كردند *

مَجْتَهِد :- "حاجي! قلندری نا ئست كه درویشش میگوید * شایدهام گنده است بادم آشنا و همراه بوده اند * راست است" ؟

حاجي :- "چه عرض كم" ؟ (مترداده) "دای فقیر و مردی بی نواست در باوی خود جا دادم * خدمتی جزوی در حق من كرده است، آن ملاحظه رعایتش میكدم" *

1 *Tu'āwiniñ wa tahābbū* "help each other and love each other."

2 'Let him who sees help him who does not see, and let him who is fortunate help him who is unfortunate.' [*Man apocopates two verbs*].

3 *Faiāmūsh-khāna* 'a lodge of freemasons.'

مچنهد دست بر شال^۱ کرد و مريدان ميدانستند که در آنجا سر افاده^۲ دارد ؛ همه گویى شدند * " اينان همه نام خود درویش مي گذارند * خواة بور علي شاهي ، خواة نعمت^۳ الهي ، خواة ذهبي ، خواة نقشبندي ، خواة سلسله ملعون^۴ اويسي ، همه کافزند و مُردند ، و واجب القتل * هرکه بدبنها معتقد باشد ، کشتني و سوختني و گردن - زدن است * پارو از اينان مي گویند که ' روزگ رمضان^۵ صرفه نان است ؛ و نماز کار بيوه - زنان ، و حج تماشای جهان ؛ اما دل بدست آوردن کار نيگان ، * پارو ديگر ميگویند : —

* بيت *

' طاعت آن نيست که بر خاک نهي پيشاني .: صدق پيش آر که اخلاص به پيشاني نيست ،'

يکي ميگويد : —

* بيت *

' گر کسی از سجدها رهبر شدی .: دنگ هر رزّاز پيغمبر شدی^۶ ،'

ديگري ميگويد : —

* بيت *

' نسق من و زهد تو نلک را چه تفاوت ؟ .: آنجا که بصر نيست چه خوبی و چه زشتي ؛'

' پس حسن و قبح اعمال و افعال باعتبار ماست : در حقيقت حسن و قبح نيست ، * خلاصه عباراتهم شتي^۷ و معناها واحد * حقيقت اين است که بقران و احاديث و اخبار و سنن اعتقاد ندارند : ميگویند ' قران رطب^۸ و ياس است و احاديث و اخبار مجهول و ساخته * ما را بسان آداب گذشتگان پيروي بچه کار آيد ، ؟ قومي ' يا هو ، يا من هو ، يا من ليس إلا هو ، گويان اينقدر سر مي جنبانند که دهانشان مانند دهان شتر کف^۹

¹ *Dast par-i shāl kard* 'stuck his hand into the front of his *kamarband*,' a not uncommon attitude amongst orientals when standing at their ease.

² *Ifāla* "instruction, speech:" *ifāla nu-kun* (m.c.) = 'dont teach your grandmother.'

³ *Na'mat Ullah Shah* was from India: he is buried at *Māhān* (always pronounced *Māhūn*) near Kirman.

⁴ *Uvais-i Qaran* is said to have lived in the time of Muhammad. Dervishes claim that he was the first dervish.

⁵ *Sharfa* "gain, economy."

⁶ 'If anyone could become a spiritual guide by doing *sijda*, the *ding* of a rice-cleaner would become a prophet.' The *ding* is an instrument (like a hammer) for husking rice; it falls down on the ground into a hole.

⁷ *Shattā* pl. of *shatit* "scattered, divided, dispersed."

⁸ *Raṭb* "moist" and *yābis* "dry:" the meaning is obscure.

⁹ The Persian translator is probably here referring to the sect of "howling dervishes" of Cairo, Constantinople, etc.

می کند و اسم اینرا 'ذکر' میگویند * قومی دیگر میگویند که 'ما اهل حقیقتیم و برتر از همه مردم * پیروان ما اهل طریقتند و باقی مردم اهل شریعت * حقیقت اعتقاد صحیح است و طریقت افعال او، و شریعت اقوال * ما را با معنی محمدی کار است و بافعال و اقوال او کاری نیست * ما اهل باطنیم و بس * پیروی افعال و اقوال کار اهل ظاهر و اقصای است * حرکات و سکات این قوم بیشتر بحركات و سکات زنود و قلاش و بوالفضول و اوباهی می ماند، نه بحركات و سکات مردمان معقول * رابعی هم دارند که میگویند 'ما با ذات واجب الوجود متعبدیم یعنی وحدت وجودیم' * شطحیاتی چند از قبیل 'لیس فی جُبنی سوی : الله' و 'انا الحق'، نقاب زده اند * خرقه و زنده می پوشند و نعمتهای الهی را خوار میشمارند که 'پشت پا بدنیا زده آیم' * از جذبه و شوق و سماع و خلسه و مراقبه و خلوت و وصول بالله و فنا فی الله، و ازین قبیل مزخرفات و ترهات سخن میرانند؛ و معانی اینها را نه خود می فهمند و نه دیگری میفهمد * پاک و بلید و حرام و حلال و مباح و مکروه نمی دانند * لعنهم الله، لعنهم الله ! هرچه بدهنشان میآید میخورند؛ و هرچه در زبانشان میگذرد میگویند * یهود و نصاری و کُبر و ترسا در نزدشان مساوی است * کیش و آئین و مذهب و دین نمیشناسد * خذلهم الله، خذلهم الله !¹ یکی از رؤسای ایشان گفته است :—

'نه در آئین مسلمان و نه در کیش کشیشم . . . چیزی میبرم از خود که من آخرت بکیشم' *

"آن بدر سوخته ملای روم را نمی بینی تا آن غوغو و کوههای بی معنی چه

¹ Qishri = pusti.

² Shafh "the ravings of ecstasies."

³ "There is a nothing in my garment except God;" a saying of the Dervish Manşūr, for which he was executed.

⁴ Qālīb means a brick mould (which makes about a thousand bricks a day): a *darvāgh bi-qālīb mi-sanad* = 'he turns out lies as quickly as bricks are made.'

⁵ These are dervish idioms. *Jazba* "the attraction of God;" *shauq* "the desire for God;" *sima'* (also *raq-i sima'*) "the dance of dervishes" (during which they hear a voice from the unseen and then attain the two states first mentioned); *halṣa* (lit. "carrying off") is a state betwixt sleeping and waking in which revelations are made; *murdqiba* = '*dar chilla nishastan*, etc.'

⁶ *Gabr*, vulgarly *gaur*, is a Parsee.

⁷ 'God forsake them'!

⁸ Mulla-yi Rum, celebrated mystic and poet and founder of the sect of whirling dervishes uses, it is said, these words (*ghū ghū* and *kū kū* the cooing of doves, etc.) about Shama-i Tabrizi.

نامربوط و چه جفتنگها قالب زده است ؟ در متنویش هم میگوید : — * بیت *

‘هر کرا خلقتش نیکو نیکش شمر .: خواله از نسل علی خواله از عمر’ *
 ”آن مَظارِ بیمزه^۱ شان ، که پرورد^۱ افتاده است ، با وحدت و کثرت و ریاضت و مجاهده
 و مشاهده و سلوک و سیرش باز چیز است ؛ اما از طرف دیگر خدا میشود ، گدا میشود ،
 آب ، آتش ، زمین ، زمان ، نوا ، تیره ، زردالو ، شفتالو ، میشود ، میشود ، میشود *
 اینان همه خود را اهل معنی و صوفی و عاقل و حکیم و راهنما و راهبر می دانند *
 زهی راهنما ! زهی راهبر ! زهی راهرو ! زهی راه جوی ! ” اِذَا كَانَ الْغَرْبُ دَلِيلُ قَوْمٍ
 سَيَهْدِيهِمْ بُوَادِي^۲ الْهَالِكِيَا “ *

از ذوالنون مصری ، و حسن بصری ، و حذیب عجمی ، معروف کرخی ،
 شبلی بغدادی ، منصور حلاج ، و اویس قرن گرفته نا بچوسی و بنگیان^۳ ،
 امروز همه باید لعنت کرد “ * حاضران همه لعنت کردند و من ملعون
 هم را ایشان لعنت کردم *

چون سخنان مجتهد تمام شد ، حاضران از استعصار و اطلاع او متعجب و از طریقه
 و اعتقاد او متعجب ، ملتفت بودند که این سخنان در من چه تاثیر کرده است *
 من هم در اظهار حیرت و تعجب هیچ از ایشان واپس نماندم ؛ و در تملق^۴
 و مزاج گوئی استادی و بیساختگی بسیار خرج دادم ؛ چنانچه مورد آفرین
 و تحسین همه گشتم *

مجتهد از حیرت حاضران سرگرم ، چنان داد تقبیح و توبیخ صوفیان بدان که اگر
 من صوفی میبودم البته او را با دست خود میکشتم * اما از حسن نتیجه تقدس -
 فروشی خود ، بر خرد بالیدم و کم مانده بود که امر بر خردم نیز مشتبه شود
 که در واقع مقدسم *

^۱ i.e., *pur dūr az shari'at*.

^۲ A quotation from an Arab poet, "when a raven is the guide of a tribe, it will guide them to the valley of them that perish." The final *atf* in هالکیها is a poetical license.

^۳ Note the plural termination added to the second noun only.

^۴ *Misāj-gū'i* is 'saying something suitable to a person's temperament, i.e., something merely to please him, 'blarney'; *mizāaj-gū'i ma-kun, haqiqat-rā bī-gū*, "don't say this to please me, tell me the truth" is a common m.c. saying.

با خود گفتیم "اگر زهدِ ربانی مایه‌اش همین است، این چیزی نیست * با اینحال چرا باید زحمت کشید و اسیرِ ستمگاران و متعطلِ ناملازمات دنیا شد، و علاوه بر حالتِ حالیه حدی هزار¹ و یک تیرِ بلا گردید؟" *

نا نیت مواظبتِ عملِ تقدّس، بمنزلِ خود برگشتم * چون ما درویش تنها ماندیم، آنچه در حقِ درویشان علی‌العموم، و در حقِ او علی‌الخصوص، گفته بود ما و اظهار نمودم؛ و گفتیم "مناسب است که ترکِ بودنِ محلِ مظنهٔ سوءِ گوئی؛ همه را دیده بر تست * اگر فرصتی یابند دمار از روزگارِ تو می‌آورد" *

درویش تند شد که "سرشان را بسنگ می‌زدند! قرصاقان تشنهٔ خون شده اند! از کشتنِ چهارگ بی اذیت چه توانی حاصل خواهند کرد؟ من در ایخانه کاری بطریقت دارم نه شریعت؛ نه بصوفی می‌پردازم نه به متشرّع * بنا بغضا و ایشان سرم که روی خاک نمی‌دید؟ پنج‌وقت سجده می‌رود؛ انقدر برای ایشان بس نیست که می‌خواهند اینجا نباشم؟ من می‌روم * این درک⁸ بدان ریاکاران ارزانی! اگر دیگر سرم می‌ر مهر⁹ یا رویم روی وضو دید، لعنتی که سزای ایشان است بمن نداد!" *

از شما چه پنهان؟ از بیتِ درویش بدم نیامد * برخاست،⁶ رشمه و جوز دند⁷ بر کمر، و تسبیحها بر گردِ دست، تخته - پوست و کشکول بردوش، و منتشا در⁹ دست روان شد؛ و وداع بکدیگر کرده خلوت را بمن باز گذاشت * تا آنکه بجوز و پای دنیا کوب بهرگ از دنیا نداشت، با شادی که گویا مال دنیا همه از اوست، رفت *

از دفعِ شرِّ آن بلا خندان گفتیم "دمتِ علی بهمراحت¹ پایت از گیوگ² تو برهنه، و چننه ات³ از قصهٔ نوتهی مماناد⁴ که¹⁰ تا این حال میتوایی نکام خود و نکام دیگران

¹ *Hazār tir-i balā* is commoner in m c. *Hazār u yak* is popularly supposed to be the number of the names of the deity, and hence to be the limit in counting. *Ali* is said to have a thousand names and God a thousand and one.

² *Māndim* incorrect for *mādam*.

³ *Darak* "lower Hell."

⁴ *Sar-am* is the subject and *sar-i muhr* is the object in the clause (the verb *did* being understood).

⁵ *Shumā*, i.e., the reader, the audience.

⁶ *Rishma* 'the strings on the head and waist of a dervish' (gon. of camel hair).

⁷ *Jauz-band* a small bag, generally of carpet, suspended from the *hamar-band*.

⁸ *Mantashā* is a knotted stick carried by dervishes.

⁹ *Chinta* is said to be a dervish's bag, (rather larger than a *jauz-band*) or a wallet suspended from the shoulder; also a small nose-bag for a donkey.

¹⁰ *Ki* "because."

اطراف جهان را بگردي و لذتی که اغنیا با اسارت هزار گونه مایلزم و ما یحتاج
بمی برند، تو با بی احتیاجی و بی ضرورتی ببری!“ !

گفتار چهل و هفتم

در اطلاع حاجی بابا^۱ اینکه درویش او را بی برگ و نوا ساخته ،
و خلاصی وی از بست *

در باب خلاصی از بست همه خیالم صرف وعده^۲ مجتهد بود و چنان گوش^۱ زدم شد
که برای اطمینان از وعده^۳ او باید بقدر امکان هدیه باو داد که هرکار در ایران
بی مایه فیطراست^۴ : پس بایستی پیش از وقت بدین امر بیدیشم * بجز جزئی
و جبهی که بالفعل مایه^۵ گذرانم بود چیزی نداشتم ؛ و از روی احتیاط او را در یک
گوشه بزرگ خاک بهفته بودم *

خیالم بر آن قرار گرفت که جا نماز برای پیش نماز^۶ بخرم ، و سفارش کردم
بیاورند به بیدم *

با خود می گفتم که ” جانماز همیشه در حضور مجتهد مرا بخاطر او میآورد “ *
نگوشه دفینه^۷ دیدم * اذن^۸ بده تا من قدری بایستم * توهم تفکر بکن
اگر نه بینم که جاهست و کیسه نیست ، حیرت و نومیدی و حدت و خشونت و از
جا برآمدیم چه قدر میشود *

چگونگی بدنام آمد ؛ بی تأمل بر سر زدم و فویاد بر آوردم که ” ای تره
قلندر سگ^۹ صوفی ! عجب ، کشتی مرا بلندگاه آوردی و بی لنگر گذاشتی *
” الهی ! از تلخکامی خلاص نشوی ، و از گدائی و دربوزگی رهائی نیابی که مرا بخاک
میافشانندی و گدایم کردی “ *

¹ *Gūsh-zad-am*.

² The meaning is not clear: *māya* is ‘leaven’ and *faḥīr* is ‘dough without leaven’; also anything done precipitately (fig.).

³ *Pish-namāz*, i.e., the Mulla.

⁴ These words are addressed to the reader.

⁵ *Sag-pāfi* and *sag-sunni*; no *isafat*.

پس بنا کردم بهایهای گریه و زاری نمودن : چه ترس آن داشتم که اهل قم
 یازیم نکنند ، و از گرسنگی بمیرم * چون نومیددی نا خوشی است که هرچه با و رو
 ۱ دهی زور آور تر میگردد ، بنا کردم باندیشه نمودن : اولاً دیدن قتل زیب
 بدان حالت : بعد از آن بحالت بست که نوعی از زندان است : بعد از آن بدزدیده
 شدن پول که مایه امیدواریم بود * نومیددی خود را بمرتبه دیدم که اگر زهر میداشتم
 هر آئینه میخوردم *

در اینحال پیره آخوندی از پیره آخوندان که در نزد معتقد مرا باجفتاب
 از درویش تحریص می نمود داخل شد * حال دل نگشودم ، با سوز و گداز
 که داش بسوخت *

گفتم "جناب ! راست گفتی که داید از آن درویش ملعون بر حذر بود *
 پولم برد و مرا بدرد درویشی نشاند * خود را دوست من میگفت و در وقع دشمنم
 بوده ۲ است * اکنون کجا روم ؟ چکنم ؟ چه چاره سازم ؟"

گفت "غم مخور ، خدائی هست : اگر مشیت الهی بوندگاری تو با ذلت
 قرار گرفته است ، هرچه سعی کنی بیهوده است * پولت رفت : بود * جانت سلامت
 که سلامت نفس سرور همه چیزهاست *"

گفتم "ترا بخدا ! اینها چه حرف است ؟ ازجان خشک و خالی چه فائده ؟
 سلامت نفس پول مرا از درویش پس نمیگیرد *"

پس انماس کردم که حالم را بمعتمد ناز نماید و عذر حال هدیه ندادن بخواهد *
 ملا نا تعبد درست کردن کارم در رفت وهم در آنروز خبر نزدیکی ورود شاه بقم
 بواسطه فرادشاهی ، که برای تهیه و تدارک آمده بود ، رسید *

خیابانهای صحن آراسته ، و صحن شسته و رفته ، و قواری جاری ، و اطاق
 مخصوص پادشاه فرش شد * جمعی از ملایان مأموره پیش ناز ۳ رفتن شدند *
 خلاصه از رسوم استقبال ۴ و پذیرائی بادشاه سر موئی فروگذار نکردند *

1 *Harchi bi-rū rū bi-dihī* = 'the more you think about it, encourage it.'

2 *Bāda ast*, indefinite time "has been all along and still is : " *bād* (definite time) would signify that the dervish was an enemy at a particular time.

3 *Pish-bāz* "going out to meet a personage."

4 The first *istiqbāl* signifies 'reception by going out some distance to meet a person,' and the second *istiqbāl* signifies "future."

پس من نادیده استقبالی افتادم چه مدتی بود از طهران خبر نداشتم، و میدانستم که ۱ مفضوبیم تا بچه درجه است * چون کار را از جای بدش ملاحظه میکردم، میدیدم که استیفای غیظ شاه بریدن سر من است و پس : از طرف دیگر با خود میگفتم مصراع " من کیم تا که بیایم شماری باری ۲ ، با همت شاه و علو جاه او " ؟ مصراع " آنچه در هیچ حسابی نبود خون من است " * و آنکه امید خود را بر روی شفاعت و وساطت معتمد مدعی میساختم *

فرشباشی دوست قدیم بود، و در میان همراهایش چند تا از آشنایانم بودند * با اینکه گفته اند

* بیت *

" هر کرا پادشاه بیداداز : کشش از ۳ خیل خانه دوازده "

ناز اظهار آشنائی با ایشان شد * تازه رسیدگان آنچه در غیبت من روی داده بود، ناز گفتند * با اینکه بزرگ دنیا مصمم شده بودم، ناز حرف دنیائی ایشان بگوשמ خوش آید می نمود * گفتند که نسقچی باشی از جنگ روس برگشت : هدایای بسیار برای شاه آورد * از جمله هدایا و ملامت غیرت و شجاعت او کنیزان و غلامان گرجی فراوان بود * هدایایش مستحسن افتاد، و شاه برای اظهار التفات خلعتی باو بخشید، باین شرط که من بعد از شراب خواری توبه کند * هم، چنین شنیدم که با فهمیدن شاه که مرا در تقصیر زینب دخل است، و با اینکه حکیم باشی پیشکش بسیار داده بود، شاه بجهت محرومی خود از خواندگی و سازندگی زینب ریش حکیمباشی را کنده بود * خشمش فروکش نکرده بود تا اینکه نسقچی باشی کنیزی گرجی آورده که بانفاق همه اهل ۴ خیره بعد از طاعوس، زنی بدان برزندگی و گوهری بدان ارزندگی دیده نشده بود، بلکه هرگز از پشت انسانی مغزی بدان کمال و از چرخ ۵ حسن ماهی بدان جمال نیامده * از قراریکه فرشباشی نشان میداد چشمش بقدره ۶ مایه کف دست او، و قدش مثل همان سرو که در ۷ داعجه سخن

1 *Maghzi-bi-yam* " my being the object of wrath "

2 " Who am I that I should ever be counted as anything ? "

3 *Khayl-i khāna* = *ahl-i dar-i khāna-yi shāhi*

4 *Ahl-i khībra* " experts. "

5 *Charkh-i huan* " heaven of beauty. "

6 *Māya-yi kaf-i dast* (m.c.) = *kaf-i dast* *kaff* in Ar.

7 There is a famous cypress in the garden of the shrine at Qum. *Mash-had*, lit " place of martyrdom " is often applied to any place where a holy person has died *Ma'pūma* was not martyred.

مشهد قم است (اما بشروطیکه روان باشد) * در آخر گفت که " سر دمه و سایل
اطفای فصب شاهي مایه-گذاشتن چند تومان است و بسی " *

از اسم تومان باز درویش بیادم افتاد و باز دشنامش دادم که " خیر نبینی ،
قلندر ! اگر مال مرا نبرده بودی ، اکنون مبالغی کارسازی¹ میتوانست کرد " *
باری دلم بدان خوش شد که گفت " کار تونه بدان دشواریست که می پنداری " *
بنابراین بر سر حصیر صبر ، قلیان انتظار برلب ، باورد " الصبر مفتاح الفرج " *
و " من صبر ظفر " ، منتظر عاقبت کار ، نشستم *

روز دیگر پادشاه رسید و در بیرون شهر در چادر منزل کرد * تفصیل پذیرائی
او درد سر آرد * پادشاه بقدر امکان آنرا مختصر گرفت تا ثواب زیارت بیشتر شود *

تدبیر پادشاه خوش رفتاری با ملایان قم بود ، چه از ایشان در باطن
واهمه داشت * ازین سبب به * * * * خیلی اظهار ارادت نمود : پیاده
دیدنش رفت : او را در پهلوی خویش بنشاند * این التفات بکثرت ملایان شده است *
در ایام مجاورت در شهر پیاده میگشت : بفقرا ، و لایسما بسات ، صدقه
زیاد میداد * همراهانش نیز بحکم " الناس علی دین ملوکهم " زهد و ورع
میورزیدند : و من چون ایشانرا در ریاء هم رنگ خود میدیدم خوشم میآمد * در ایام
ظلمگی² شنیده بودم که پادشاه در باطن صوفی و اهل حال ، و در ظاهر منشرع و اهل
قال³ است * از بزرگان بی دین یکی را می شناختم که هیچ کم از یزید⁴ نبود :
او را هم دیدم لباس ایمان ظاهری در بر کرده است *

روز زیارت عرض لعیه⁵ نمودم تا وعده⁶ مجتهد از خاطرش نرود *

نزدیک بظهر ، شاه پیاده ، عاری از همه لباس و جواهر حشمت ،⁷ تعلیمی
منقش در دست ، با بزرگان و ملایان داخل حرم شد * از مال گرانمایه دنیا تسبیعی

¹ The subject is *māl*.

² M.o. for *kam bi-mullā'ī dāda shuda ast*.

³ *Zalamagi* " being an official : " *ahl-i zalamā* is a term applied by Mullas to all Government officials.

⁴ *Ahl-i hāl* is a term applied to a sect of free-living dervishes ; opposed to *ahl-i qāl* a term applied to bigoted mullās. *Hāl* also means a state of religious ecstasy.

⁵ *Yasid* who caused the death of Husain.

⁶ " I showed my beard (*laḥya*) " i.e., face : " I appeared in public."

⁷ *Ta'lim* (m.o.) " a swagger cane."

در دست داشت و بس * این تسبیح از سرورید بزرگ - دانه آبدار ، پشیمشی بود که از بحرین^۱ آورده بودند و از دست فرو نمیگذاشت *

مجهتد سه قدم عقب تر سرالای شاه محترمانه جواب میداد و شاه ازین معنی داد - کنان نیک ملتفت گفتارش بود *

چون ازدحام بایستی از در حجره من نگردد ، همینکه پادشاه بدم حجره رسید ، اطرافش را از مانع خالی و فرصت را غنیمت دیدم * پایش افتادم که " ای پناه ضعیف ! ای پادشاه عالم پناه ! بحق همین معصومم قم که بحال من^۲ ناتوان رحمت فرما " *

پادشاه روی بمجهتد کرد که " این کیست ؟ از شما ست ؟ "

مجهتد جواب داد که " مردی هست سنی ، وادعت که بستیان ییچاره در چنین وقت از پادشاهان نظم و استغافه می نمایند * خداوند سایه پادشاه را از سر فقراء و ضعیف کم نگرداند ! " *

پس شاه روی بمن کرد که " کیستی ، و برای چه به بست نشسته " ؟

گفتم " تصدقت شوم ! کمترین وکیل نسقچی^۳ داری بودم ؛ اسم حاجی بابا است * با بی گناهی به تهمت هم چشمان گرفتار شدم " *

بعد از اندکی سکوت گفت " یافتم ! مبارکی ؛ حاجی بابای معهود تو بود ؟ " پس روی بمجهتد نمود —

پادشاه : — " خواه نسقچی داری ، خواه وکیلش ، خواه سگی دیگر ، هرکه خطا کرده ، کرده باشد ؛ حرف در سر این است که مال پادشاه را آتش زده اند * سرکار آغا غیر این است ؟ "

آغای مقدس : — " خیر ، سرشاه همین طور است ؛ اما اغلب در چنین

¹ Bahrein, an island in the Persian Gulf near the Arab Coast, is still noted for its pearl fishery : the trade is chiefly in the hands of Hindus from Bombay.

² No isafat after man though *nd-tardn* qualifies it.

³ *Yāstīm* " we have it ; we've grasped it ; understood it."

* *Khair* in m.c. means "no" and not "yes."

موارد (یعنی در مسائل متعلق مرد و زن) مذاط^۱ اعتبار قولِ طرفین است
نه قول خارج * ”

پادشاه : — ” اما سرکارِ آغا چه میفرمائید در صورتیکه این چنین موارد
تعلق بشاه داشته باشد ؟ گنیزی از شاه هلاک شد * ادنی نفس را هم دیت لازم
است ؛ روس با همه بیدینی از چنین عمل بمقت نمیگذرد * ما چرا برای
لذتِ نفس حکیمباشی ، یا برای استیفای شهوت وکیلِ نسقی باشی بمقت
از مال خود بگذریم ؟ ”

مجتهد : — ” راست است هر نفسی را دیتی است ، و حفظِ نفس از واجبات
است ؛ اما عفو خطایا نیز از متوباتست * اگر چه انتقام را در این احوال لذیست ،
اما لذتِ عفو بیش از لذتِ انتقام است ؛ و انگی حدیث است که ^۱ عفوِ معصومین
را ثواب بیش از عفو سایرین است ^۲ ، * اگر حضرتِ ظلّ الهی از خطای این مجرم
مسکین در گذرند ، ثواب آن دارد که بیست روس با دستِ خود کشته ، یا قبرِ فرنگی
را آتش زده ، یا صوفی را سنگسار نموده باشند * ”

پادشاه روی بمن کرد که ” مرخصی ” ؛ و (دست نشانده مجتهد گذاشت که)
” برو دعا بجانِ این مرد بکن ؛ وگرنه روزِ روشن در جهان ^۳ نبایستی دید * برو !
چشمِت را وا کن ؛ برو ! دیگر ترا چشم نه بیند * ”

^۱ *Manāṭ* “place of suspension; cause.”

^۲ ‘Pardoning the besieged (who are in a corner and can’t escape) is better than pardoning others.’

^۳ *Na-bāyisti دید*, lit. “you ought not to have seen; you would not have seen.”

گفتار چهل و هشتم

در رفتن حاجی بابا بامقها^۱ و تصادف ورود وی با وفات پدر

احتیاج بتکرار این^۲ لفظها بود : بی آنکه یکبار بعقب بنگرم و بی هیچ^۳ دلنگرانی از قم و مچهند قم رو بامقها^۴ نهادم * دوسه^۵ قرانی که مرا بامقها^۶ رساند در جیب داشتم : اگر منزل را بگویی ، در ابواب بهمت شاه عباس * این قدر کاروانسرا در راهها هست که سرماسفر معقاج^۷ ببالین خاکی نداشت *^۸ راهمه - جوانی از دنیا میرو شده بودم ؛ شاید اگر در قم مایه^۹ بودم دستصواب * * * مواظب توشی و تلخی زهد شده ، عاقبت هم می ترشیدم هم می تلخیدم : اما میدان عمر هنوز وسیع و^{۱۰} سمند امید هنوز از تک و ناز جهان خسته و ناتوان نشده * بغضایم آمد که این بلاها که بد آنها مبتلا شدم باید بجهنم فراموشی بدر و مادر و عدم مراعات حق والدین داشتم *

با خود گفتم "وای بر من که بد پسری بوده ام ! وقتی که در سرکار و^{۱۱} آما سیده^{۱۲} باد افتخار بودم ، باد دلاک^{۱۳} بیچاره^{۱۴} امقها^{۱۵} هیچ در دیرامون^{۱۶} خاطرم نگشت و حالا که سرم بسنگ^{۱۷} حوادث خورد ، و دسهم از خوش گذارانی کوتاه گردید ، بیاد پدر و مادر افتادم * بیت *

گنج قاروانت از بود جهان . . . نتوان دوستی خرید ندان *

1 *Tapādus* "meeting by chance; happening by chance."

2 *Le*, the last words of the Shah.

3 *Dil-nigarānī* "sorrow; regret."

4 *Himmat* "magnanimity, ability." Most of the fine caravanserais in Persia are said to have been built by Shah 'Abbas

5 No *izafat* after *hama*, here.

6 *Samand* "charger, etc.; also dun-coloured."

7 *Amāsida* "swollen; puffed up."

گفتم "کو دوستی بهتر از پدر و مادر" و نا تکرار این کلمات وقتی دست داد* در دل گفتم که "بگذار پدر و مادر به بیند که پسری داشته اند: چون بخانه برسم می بیند که ناخلف نبوده ام" * اما گویا یکی بگوش جانم میگفت که "وقتی نیامدی که بیائی بکار دل" * * حدسی⁸ که با ناسف زینب در حال بیرون آمدن از طهران با آن حالت تقوی زده بودم بخاطرم میآمد *

چون چشمم بکله⁷ کوه قاضی⁸ که علامت نزدیکی اصفهان است افتاد، دلم در سینه طپیدن گرفت * در هر قدم اضطرابم میافزود که "خاندان خود را در چه حالی خواهم دید؟ آیا آخوند پیرم هنوز عمامه حیانتش در سر است یا کفن معانش در بر؟ بقال⁹ همسایه دکانان (که پول سیاههای دزدیده از دخل پدر را همه در دکان او شیرینی آب میکردم) دکان زنده گیش تخته⁶ شده است یا هنوز کشاده؟ پیر کاروانسرداری که در شب الامان ترکمانان چندان ترساندم، دروازه عمرش باز است یا دست اجل آن را برویش بسته است" و

تا دیدار صابرهای شهر از بن قبیله خیالات میکردم * از دیدار خاک پاک⁷ شادمان بشکرانگ اینکه یاد وطن با این همه سفر هنوز در خاطرم مانده دورگه⁸ نماز کردم و سجده شکر بجای آوردم * بعد از آن، دو سنگ بر روی هم گذاشتم و نذر امام رضا کردم که "یا امام نامن ضامن⁹! اگر ضامن ورود من بسلامت به دودمانم نشوی، نذر کردم که در راه تو یک گوسفند بکشم و پلاو بخنجه بدوستان و اقربای خود بدهم" *

1 *Riqqat* "tenderness"

2 "Dar rūz-i-marg āmadī, āy gham-gusār-i dīl!"

Rūz-i nayāmadi ki bi-yāyi bi-kār-i-dīl."

3 *Hadis* "imagining; conjecturing."

4 Name of a hill about seven miles from Isfahan.

5 *Izafat* after *baqqāl*.

6 *Dukān-ash takhta ast* (m.o.) "his shop is shut."

7 *Man bachcha-yi khāk-i-pāk-am* is a *luḡī* phrase—"I am a Shirazi." The Shirazis call their town *Khāk-i-pāk* and the Isfahanis have borrowed the expression.

8 No *izafat* after *rak'a't*.

9 When out riding one day Imam Raza met a hunter leading in a leash a hind to the slaughter. The hind besought the Imam and the Imam besought the hunter to let her go free for a time to visit her young. The hunter demanded security for the hind's return and Imam Raza gave his riding animal. The hind returned in due course attended by her two young and also by a wolf that had tended them in the hind's absence. [All ended happily]. From the previous circumstance Imam Raza is styled *Imām-i zāmin-i Āhā*. He is also styled *Imām Razā-i-gharib* because he was a stranger in *Khurasān* where he suffered martyrdom.

از دههای اطراف شهر نا دل طپان گذشتم ، و هرجا را که میدیدم یادِ حال قدیمی وی ¹ ندانم میآمد ، تا اینکه در بازارهای روبروی دکان پدر ، پدرِ کاروانسرای شاه ، رسیدم *

در دکان بسته بود ، هیچ علامتی از سکونی وی ² پدیدار نه * چون این حالت را بشگون نیک نمیگرفتم ، پیش از پیش رفتن خیلی ملاحظه ³ کردم ؛ اما در آخر مخاطرم آمد که " شب جمعه است ، شاید چنانچه عادت است پدرم در پیروی مقدس شده و شب جمعه را نه تخت ⁴ فولاد بزبارت اهل قبور ⁵ رفته است " *

خلامه کاروانسرا ناز ، و نظرم من همان بود که بود * لنگهای ⁶ بازگزان بدیسوی و آدسوی افتاده ؛ در هر گوشه استروا و استرواداران و مسافران ؛ و مردمان دیگر نالبا سهای رنگارنگ ، همه با هاپو ⁷ صعبت کزان ؛ پارچه مردهوار در تماشا ؛ باره ای هیچ خیال با کفشهای ⁸ پاشنه تخته بر روی سنگ - فرشها ⁹ نامدادی بلند ، تند تند در رفت و آمد ، رها همه نمناک و درهم ؛ سرها همه بر از سودا و حساب * دوست ایام کودکی خود دروازه نانزا جستم ، ندیدم ؛ ترسیدم که دروازه کاروانسرای حیانش کلید شده باشد ؛ ناگاه دیدم قلیانش را چاق کرده ¹⁰ سرش را میبرد آتش نگذارد *

سر بیچاره بیدان شانها فرورفته بود ، و از خمیدگی قدش معلوم میشد که در پشت ، بار سال سیار دارد *

¹ *Ve seems to refer to ja and not to pidar.*

² *Ve for an*

³ "Thought ; contemplation."

⁴ *Takht-i-fulad* is the name of the old graveyard of Isfahan.

⁵ On their Friday evening (Thursday evening according to English computation), the Persians visit the graves of their dead, give alms to the poor and pour water on the graves. When asked why they pour water they reply, "*rah-i-murda taze mi-sharad.*" There seems to be some special belief attached to the custom of pouring water. Many Persians believe that from the morning of Thursday to the noon of Friday, the souls of the dead are free to revisit this earth.

⁶ *Linga-hā* "bales," etc. All shops are shut on Fridays but the carpet-weavers work till noon.

⁷ *Bā hāy u hā*, such as *hā*, *biyā* *bi-bar*, *bi-rau*, etc., etc.

⁸ *Kafsh-i pāshua takhta*, (now almost confined to Mullas) were formerly generally worn, as shoes of European pattern were not obtainable.

⁹ *Sang-farsh*

¹⁰ *Sar-ash*, head of the pipe. *atash bu guzārad* "put fire on the top of it"

گفتم ” آری ! ¹ خودِ علی-محمّد است ؛ آن بینی را من در میان هزار بینی میشناسم ، چرا که سبیلِ زیرِ او را بارها درست کرده ام * “

من با او در کشودن ² سرِ سلام و کلام ، و او چنان با صحبتِ آینه و ³ رونده مألوف و چنان در ترتیبِ قلیان سرگرم که دنیا در نظرش نبود : سرنیز بالا نکرد *
گفتم ” هـو ! علی-محمّد ! مرا میشناسی ؟ “ سری بالا کرد و مانند کسی که از تک چاه نگاه کند بر روی من نگریست که ” رفیق ! کاروانسرا نمونه دنیاست ؛ مردم ازین درش می آیند و از آن بیرون میروند ؛ کسی ملتفتِ ایشان نیست * چگونه ترا بشناسم ؟ علی-محمّد پیرشده ، و چشمانش بدنیا شب ⁴ خوش ، گفنه است “ *
حاجی بابا : — ” امّا باندِ حاجی بابا ، آن حاجی بابای کوچک که بارها سرت را تراشید و ⁵ شاربِت را زد ، شناسی * “

علی-محمّد : — ” لا اله الا الله ! عجیب و غریب ! راستی تو حاجی بابایی ؟
فرزند ، جات ⁶ خالی • آخر آمدی ؛ خوب کردی آمدی : ⁷ مولا را شکر *
کربلایی حسن در دمِ مرگِ چشمی بیدارِ فرزند روشن میکند “ *

حاجی : — ” چه طور ؟ مگر پدرم کجا است ؟ چرا دکانش بسته است ؟
دمِ مرگِ یعنی چه ؟ “

علی-محمّد : — ” ای حاجی ! پدرت ، دلّاکِ پیر ، سرِ آخریش را تراشید *
فرصت را فوت نکن ؛ برو بخانه ، شاید در دمِ آخرِ دریایی و دعایِ خیرش بگیري *
او در حالِ نزاع است دنیا فانی است : ماهمه میمیریم * من ، پنجاه سال است

¹ *Izafat* after *khud*.

² *Sar* “beginning.”

³ *Āyanda va ravanda* “the comer and goer; traveller.”

⁴ ‘*Ammū* = “paternal uncle” Persians, like Arabs, often address strangers of almost any age as ‘*ammū*, but by the Persians this is now considered vulgar. A father will address his son as *pada* and a paternal uncle his nephew as ‘*ammū*, using the same address that the younger rightly uses to the elder.

⁵ *Shab-khush* “good night.”

⁶ *Shā'ib* (also *āb-khūā*) is that portion of the moustache that overhangs the mouth.

⁷ “Your place is empty” = “you are missed” “so and so's place is empty” can also mean “he ought to be here (to see this etc.) ; I wish he were here.”

⁸ *Maula*, i.e., *Āli*.

که در این کاروانسرا را میکشایم و می بندم ؛ حالا می بینم که همه درها^۱ بر روی من بسته است * کلید های درها از صافیدن دستها روز بروز شفافتر و پاکیزه تر میشود و من از فرسودگی دست روزگار رنگدار شدم^۲ * ما کاروانیان و جهان کاروانسرا : در کاروانسرا نکند کاروان^۳ سرا * *

فرست انام گفتگو بداده سرعت تمام بخانه پدر شفافدم *

در دم در دو ما^۴ دیدم : با خود گفتم ” ایان بوم شومند که بجز خبر مرگ خبری نمی آورند * هر کجا دست اجل کوس رحلت میوزد ایان بار اقامت نمی اندازد “ *

بی آنکه بابشان سخنی بگویم داخل اطاق شدم * بیره مردی دیدم بر روی ستر انداده و جمعی کبیر پیراوش را گرفته * اندک پدرم *

کسی مرا شناخت ؛ و چون در چنان حال همه کس بی مانع نزد بیمار داخله توارد شد ، کسی مانعم نشد * حکیم در یکطرف بیمار ، در طرف دیگر پیره مردی که اخوند قدیم بود بسلی بیمار می پرداخت ، و سخنانش همانا آنکه ” کربلائی مدرس ، انشاء الله هاوز امید عمر هست * و شاید دیدار پسر و نصیب میشود ، شاید حاجی در همین نزدیکی است * امّا در هر حال وصیت مبارکی است * بهر این است که برای خود وصیّتی تعیین کنی * یکی از حاضران را وصی کن “ *

پدرم آهی کشید که ” افسوس ! حاجی چنان دست از من برداشت که در من امید ناز درد خود نگذاشت * میگویند از نام پدر و مادر خود عار دارد * میراث من قابل او نیست “ *

این سخنان تأدیری عظیم در من کرد * بیش از آن داپ ناشناسائی بدآوردم : بیخودانه فراد بر آوردم که ” حاجی ابیجاست ؛ حاجی دامبد دعای خیر تو بدو بوست آمده است ، دیده ناز کن ، بدر من^۱ فرزند تو ام “ *

¹ Dar-hā, i.e., dar-hā-yi unmod.

² I.e. "My keys got brighter by use but I more rusty."

³ Sarā "staying"

⁴ Pā bes me for pa-beh

پس در پای بستر بدو زانو نشسته دست پدر را بوسیدم ؛ و نشان مهر پرسی ،
 ۱ اشکم ، ریخت و گریه ^۲ در گلویم گره شد *

حاضران از آن حالت در حیرت * دیدم پاره را خوش نیامده است و پاره این حال
 را باور ندارند و بعضی ^۳ مات مانده اند *

چشمان پدرم که دیگر تاب گشادن نداشت دقیقه چند بر رویم دوخته شد ،
 گویا جهد میکرد تا مرا نیک بشناسد * پس دستی برداشت که ” الحمد لله ! نه مردم
 نا پسر را دیدم * ایذک وصی من “ * بعد از آن روی بمن کرد که ” فرزند !
 چگونه دلت تاب آورد که این همه وقت ترکی ما گفتی ؟ چرا اندکی پیشتر نیامدی “ ؟
 خواست بیش ازین سخنی گوید ؛ اما ضعف بیماری از یک سو و شادی دیدار من
 از یکسو عیان طاقت و توانش را از دست گرفت : بیهوش برفتاد *

آخوند مرا شناخت و گفت ” حاجی ! دست ^۴ مزین ؛ بگذار پدرت بحال آید ،
 هنوز وصیت نکرده است “ ؛ و جوانی که بنظر دشمنی بمن مینگریست گفت ، ” آری وانگهی
 ناید شناسیم که این حاجی است یا نه “ * بعد از آن دانستم که او برادر ^۵ زن اول
 پدرم بود و امید میراث بردن داشت ؛ میفرسید از گلویش ^۶ ببردند ؛ و معلوم شد که
 سایرین نیز از همان قبیل بودند ؛ ^۷ بپوی میراثی که من از آن محروم میشدم .
 در آنجا جمع شده بودند *

در ظاهر همه در تردد که من حاجی دانا میباشم * اگر آخوند حاضر نمی بود ،
 همه متفق الکلمه ساحر و چشم بندم میگفتند ؛ اما با اقرار او جای انکار نبود *

¹ *Ya'ni understood before ashk-am.*

² *Giriya dar gulū girih shudan* (m.c.) = 'to sob with inarticulate sobbings.'

³ *Māt* Ar. "he is dead" (hence English "mate" in chess) : *māt-ash mi-barad* (m.c.) "he is struck dumb from amazement."

⁴ *Dast ma-zan* "don't interfere, don't touch him."

⁵ In m.c. *barādar-zan* and *mādar-zan*, without any *ẓafat* : here, however, as *avval* qualifies the word *zan* alone, an *ẓafat* after *barādar* is necessary ; *barādar-zan-t-avval* would signify "the first brother-in-law" and not "the brother of the first wife."

⁶ *Bi-barand* is passive ; *bi-baram* would be better. *Az gulū burdan* (m.c.) "to deprive a person of a thing at the last moment (as he is about to swallow) ; to snatch from the lips (throat)."

⁷ *Bū* "hope"

در آن حال مادرم پیدا و دفع همه شبهاست گردید * از خبر ورود من ذاب ماندن در اندرون بیاورد * بغل کشوده بمیان مردان دود که " کو فرزندم ؟ کو حاجی دایم ، کو ؟ مادر جان ! کجائی " ؟

معص دیدن ، دست در گردنم انداخت و در کنارم گرفت ؛ و با اصطلاحات و تعبیراتی که بعضی مادران قافل ترکیب و ترتیب آن بیسند بفاى شادمانی و مهریانی گذاشت *

حکیم شریقی برای بهوش آوردن پدرم ترتیب نمود ، خواست بعلتش ریزد * چون ذاب خوش را از جای حرکت دادند عطسه کرد * حاضران گفتند " صبر آمد 1 ؛ باید تا دو ساعت صبر کرد " * بنابر این ، دوا دو ساعت در کاسه بماند *

بعد از دو ساعت خواستند بیمار را برخیزانند ؛ سرد شده بود *

پیره ملا هر چه گفت " برخیز تا حالا وصیت نامهات را بدویسم " و خیلی زور کرد که سرش را از بالین بردارد ، کار از کار گذشته بود *

پس دهانش را بستند ؛ پاهایش رو بقبله کشیدند ؛ 2 کاسه آبی بر بالینش نهادند ؛ انگشتان بزرگ پایش را بهم پیوستند ؛ همه " اِنَّا لِلّٰه وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ " خواندند *

این مقدمات ناهنجاری تمهید یافت ؛ 3 پس از آن گسائیکه بام خویش 4 و پیوندی گرد آمده بودند همه بیکبار نعره و فریاد جاگالا شروع نمودند ؛ و شیون دلند شد * ازین نشان دو نفر آخوند که ذکر خیرشان بگذشت بام خانه فرا رفتند و برای اخبار مردم از مرگ یکی از مؤمنین ، بای گلنباگ و خواندن آیات و اخبار گذاشتند *

انگاه شیون همگانی 5 شد * زبان نیز از اندرون شیون و شیون برخاستند *

1 *Ṣabr āmad* 'a sign of patience has come (as one sneeze is unlucky) i.e., we must wait."

2 *Kāsa-āb-i* (m c) "a glass of water" also *kāsa-yi ābi*.

Some Persians place water or pillow at night near the spot where the person died under the idea that the spirit revisits that spot.

3 *Tamhīd vāft* "were performed."

4 For *khwīshī u paivandī*.

5 *Hamagūni* (adj) 'general' from pl of *hama*.

پدرم بجهته نیک مردی و خوشخوئی، مطبوع طبع همه کس بوده است * مادرم، که در اصل از گریه کنان مشهور و تعزیه¹ گیران معروف بود، جمعی از زنان همکار خویش بر سر خود جمع آورده معشری برپا کرد، که میتوان گفت در مرگ هیچ امیری آن قدر عزاداری نشده است *

من تازه خانه² دیده، نودودمان یافته، در گریه حقیقی رشک امثال واقران شدم³: یاد اعمال گذشته و فراموش نمودن اهل و عیال خود میکردم و میدیدم که داید بحال من گریه کنند *

در گوشه تنها، آواز گریه راستین را با گریه ساختۀ دیگران دمساز نموده⁴ بودم؛ ناگاه اخوندی پیش آمد که "گریبان بدر تا پدر مردگیت⁵ معلوم شود؛ اما زینهار بر صدر و بد صدر" *

گفتم "این ثواب را تو بجای آر" * درزی⁶ از گریبانم شکافت و سه پارچه از لباسم بیابوخت و کفش و کلاههم را بیرون⁷ آورد که "افلا تا سر مزار سرویا برهنه رو" *

درد مادرم بی درمان بود: چار قد سیاه بر سر، موی کنان، فویاد کنان، "حسن! حسن!" گویان، خانه را از جا میکند *

در آن حال همسایگان و راهگذران، آشنا و بیگانه، خویش و اقوام، در دور خانه جمع شدند: باز قرآن خوان، پارۀ گوش دهان، این اعمال را ثواب میشمردند * پارۀ هم بنام تسلی بخشی آمده بودند و هریک با اصطلاحی خاص تسلی ماثم - زدگان میکردند *

¹ *Nauha-gar* is the usual term for professional mourners: *mātam-gar* and *giriya-kun* is a term applied to any mourner. *Tā'ziya-gir* = *mātam-dār*, etc

² *Man tāza-khāna-dida*; it is better to omit the *izafat* after *man* (the 1st Pers.) but it can be inserted.

³ 'I became the envy of my companions (whose simulated grief was eclipsed by my emotion).'

⁴ *Dām-sāz* "reciting together; in harmony, etc": *namūda būdam*, the Imperfect might be expected here and not the Pluperfect.

⁵ *Pidar-murdagiya*.

⁶ *Dars-i* "seam" [In India *darsī* is a "tailor"].

⁷ This custom is not now general—at least Persians do not seem to understand this passage.

⁸ "Took off", this does not seem to be a modern custom.

آخوند قدیم از روی دلوازی دست مرا گرفت و در پهاونم نشسته بدین عبارات بقسلی پرداخت :—

”نلی پدرت مُرد : مُرده باشد * چه شد ؟ مگر ما همه نمی‌میریم ؟ زندگانی کرد : اولاد پیدا کرد : در آخر مرد * چه می توان کرد ؟ یادگارش در دنیا نوبی : تو خوشه آن هاشم گندمی : از نو هزاران خوشه تواند حاصل شد * اگر ساقه خشک شد و بریخت ، این مسئله باید موجب شادی تو باشد ، نه موجب اندوه تو * بجای آنکه درین دنیا بسر نراشی این و آن بردازد ^۱ ، اکنون در آن دنیا نا حور در قصور ، شراب ^۲ طهور با مزاج ^۳ زنجبیل و کافور می‌خورد * چرا باد گریه کنی ؟ خیر : گریه بر آن کن که اگر نومی مردی چه میشد * اما از گریه چه سود ؟ چیزهای دیگر بغاطر بیار * نه بین که این حالت مایه شادی است ، مثلاً احتمال ^۴ داشت بدیرت کافر باشد - و حال آنکه مسلمان است ، احتمال داشت نرک باشد و حال آنکه تاجیک است ، سنی باشد و حال آنکه شیعه است ، عیسوی باشد و حال آنکه محمدی است * کلمه ^۵ شهادت در دهان مُرد که اولین سعادت دارین است “ *

ناری از این قذیل چیزها بسیار گفت . و بعد از اتمام اودات ، مرا گریه خود باز گذاشت و رفت *

مُرده شوی مُرده ” روی را خواستد : نابویی آورد * پرسیدند ” : عمارت لازم است بانه “ ؟ حواله برای ^۶ آنان کردم * آخوند و سایرین مُرده را با آب

^۱ *Pardāzad* ; the subject is now *he*, i.e. the dead man, and not *sāqa*.

^۲ *Sharab-i-tuhūr* : the phrase شراباً طهوراً occurs in the *Qoran*, but its meaning is not quite clear. *Tahur* = “purification, cleansing.”

^۳ The phrase مزاجاً زنجبیل occurs in the *Qoran*, but the application of the word *mizaj* is obscure. The old tutor is of course using set and conventional phrases which he does not in the least understand.

^۴ *Ihtimāl dāsh*t = “perhaps ; or he might have (been)”

^۵ The *kalima-yi shahādāt* or creed is the same as the *ta-shahhūd* ; (the Shi'ah formula varies slightly from the Sunni formula. The Shi'ahs, or at least the Persian Shi'ahs, add the name of Ali

^۶ *Mudā-yū = wāsh* , only one washer is referred to. In the whole of Kirman there are but two, one for men, one for women

^۷ *Imām* is an arched canopy with a bottom to it, used as a hand-bier.

^۸ ‘I told them to act as they (the askers) thought fit.’

۱ قراح شستند و با ۲ سدر و کافور ۳ حنوط کردند ؛ و در کفنی که ۴ با تربت تمام قران باو نوشته بود پدیدند ؛ و با تعمید و تمجید بگورستان بردند *

از ازدحام ۵ مرده کشان معلوم میشد که پدرم خیلی محبوب القلوب بوده است * بیگانگان نیز هر یک برای ثواب گوشه تابوت را می گرفتند : تا سزارستان جمعیت بسیار شد *

من نیز با آنان که خود را متعلقان ما می گفتند بهمرأه رفتم * با ۶ اذن ، نماز میت شد * مرده را بگور سپردند و با عربی تلقین ۷ نمودند که ” یا عبد الله و ابن عبد الله اذا جاءك الملكان المقربان و يسئلاک من ربک قل الله ربی و محمد نبی و علی امامی و الیمه قبلتی و القرآن کذابی و الله حق و الی حق و الیمه حق و القرآن حق و الصراط حق و الجنة حق و الدار حق و القبر حق و سؤال المنکر و النکیر حق و البرزخ حق و التواب حق و العقاب حق “ * پس فاتحه خوانده قبر را پوشانیدند و آب بر آن پاشیدند و حاضران بخانه مرده برگشتند * تنها آخوندی در آنجا برای قرآن خواندن گذاشتند *

در برگشت ۸ بخانه چون خود را یگانه وارث پدر دیدم ، ناچار از روی خود نمایی دو اطاق فرش کردم ؛ یکی مردانه یکی زنانه * جنازه کشان و آینه و ورنه را غذا دادم * ندی که در راه کرده بودم بغاطرم آمد : گوسفند و پلاؤ هم بخرچ رفت * سه ملا کرایه کردم برای قرآن خواندن در خانه ؛ و دو برای قرآن خواندن در چادر کوچکی که بر سر قبر برپا کرده بودم * تعزیه دارئی که از سه روز تا هفت روز

1 *Qarāh* "puro."

2 *Sidr* in the diet. the "loto tree." Whatever *sidr* may be it is a leaf used for sprinkling the dead.

The corpse is first washed, generally with *sidr* or with camphor, and lastly with *puro* water *āb-i qarāh*; in m.c. called *āb-i ākhirat*.

3 *Hanūt kardan*, "to sprinkle the dead with sweet herbs."

4 *Turbat*, i.e. the earth of Karbalā. *Tamām-i Qur-ān* is used for the sake of exaggeration.

5 *Murda-kash* "the bearer of a bier," (generally a professional) It is, however, a *gawāb* to carry a bier.

6 The Mujtahid asks the heir if he will permit the prayers to be read over the dead.

7 *Talqin* 'instruction as to the replies to be made to the angels Nakir and Munkir.'

8 *Idāfat* after *bar-gasht*

طول میکشد برپا داشتم * روز آخر چند تن از ریش¹ و گیس سفیدان آمده
مجلس² ختم را برداشتند * گریبان دریده را دوختند * در آنروز هم ناچار
عذا دادم و آنان نیز، در عوض، هر یک جزوی از سی³ پارگی قرآن خواندند *
بعد از آن مدرم بهمراهی چند زن دیگر بر سر قبر رفت؛ حلوا و نان⁴ فطر
مفقراء داد و دا کرده و زاری برگشت *

چندی بعد از آن ما را به تمام بردند؛ حفا بستیم و من سر تراشیدم * آداب
مانم داری تمام شد؛ و من بحال خود ماندم تا کار پدر را صورتی دهم؛ و برای
آپده و رونده قوار و صداری دهم *

¹ I.e., *rish-safidan* va *gis-safidan*.

² *Majlis-i khatm* is a sitting for reading through the entire Quran.

³ *Sipāra* in m.c. is a Quran in thirty parts, well written in large bold writing. Each *pāra* is subdivided into two, so that the whole volume can be *shant pāra*. Such a Quran is usually *vagf* 'church property' and is borrowed when necessity arises. Anyone coming to a *fātḥa-khūānī* can take a *pāra* or a *nim-pāra* and read by himself, but the *ākhūāns* read aloud.

As a sign that a *majlis-i fātḥa-khūānī* is taking place, a chair is covered with a cloth and at the foot of the chair is placed a tray with two empty sherbet bottles and a little dry coffee in a coffee-pot. Amongst the better classes unweetened black coffee in little cups and a *gulāb-pāsh* (containing rose water for sprinkling the person) is handed round. *Qalyāns* are smoked but tea or sherbet being sweet are never served.

⁴ *Nān-i fatīr* "unleavened bread;" not now used

گفتار چهل و نهم

در اطلاع حاجی بابا بمیراثی که نتوانستند یافت و سُوْطانِ

وی در این باب *

چون پدرم بی وصیت مُرد شرعاً من وارث منفرد^۱ او شدم ؛ و آنانی که دزدان
سمال او تیز کرده بودند معروفی نصیب ایشان شد * برای فرو نشان دادن آتش دل
بدشنام من پرخفتند که " ناکس ، نامردم ،^۲ بی دین ،^۳ هرجائی ، عاقی پدر ، با لوطیان
هم نشست ، با درویشان هم مشرب ، خانه بدوش ،^۴ بی سرو پا است " *

چون مقصود من ماندن در اصفهان نبود محل سنگ هم باین حرفها
نگذاشتم * خوارشان شمردم و بیک دشنام ده دشنام جواب میدادم با اصطلاحاتی
تازه محصل سفرهای بی اندازه ، و یادگار قلندران و میر غضبان که پدر وجدشان
هم نشیده بودند *

چون نا مادر از تعزیه داری و سوگواری فارغ شدیم ، در گفتگو بهین
طریق باز شد : —

من : — " مادر جان ! بیا به بنیم ، در میان مادر و پسر چیزی پنهان و پوشیده

^۱ *Munfarid* "sole." His mother, having a child, would be entitled to one-eighth of the inheritance.

^۲ *Nā-mardum*.

^۳ *Har-jū'i*, "of every place, vagabond, adventurer"; *'āq-i-pidar* "undutiful, disowned by one's father."

^۴ *Bi sar u ḡā* (m.o.) "not respectable."

^۵ *Mahall guzāsh-tan* "to take notice of" "I paid no more attention to what they said than a dog would have."

بدايد بود * کارِ مرحوم^۱ اگر لائي حسن چه طور شد؟ تو دوستار و محرم اسرارش بودي؛ بنابر اين بايد از کار و بار او سر رشته گاملي داشته باشي*^۲

مادرَم (نا دست پاچگي) — ”فرزند! من چه مي دانم؟“

من (مي تاب) — ”ميداني که شرعاً بايد وارث قرض ميّت را بدهد؛ قرضهايش را بايد دانست؛ وانگهي اينهمه خرج کفن و دفن کرديم؛ من امروزه لغت مادرِ زادم، هيچ در دست ندارم *^۳ دست خالي هيچکار نمیتوان کرد؛ درميان مردم سر نمينوين در آورد *^۴ براي اظهار حيات در پيش اين و آن پول لازم است، وگرنه اسم من و پدرم هردو آلوده ميشود؛ زنان دشمنان و سرزنش گنان دراز هيگرود *^۵ در ظاهر پديم ناند توانگر بوده باشد، وگرنه آنهمه زانو *^۶ که در وقت مرگ نمکيدن خون منقظر بودند و از دندار من از هم پاشيدند، دَرش را نمي گرفتند * مادر جان! نگونه بييم بول ندش را کجا ميگذاشت؟ بده *^۷ کاراش کياند؟ تخميناً مالش چه قدر ميشود؟^۸ مير از آنچه درميان است ديگر چه دارد؟“

مادرَم — ”خدایا! پناه برونو! اينها چه حرف است؟ پارت مردی بود لات *^۹ و اوت؛ نقد چه؟ نه نفواه چه؟ ناي خشک را بهزار جهد و تلا پيدا ميکردم * اگر آلوده و روندگ دکانش سبار ميشد، ما روی گوشت و برنجی ميديدم؛ و آژ زندگاني ما ماصصر بود نژان و پاير *^{۱۰} از ماست *^{۱۱} و پياز سنفوه آمده بودم * با ابهال از من پول برسيدن (وانگهي بول نقد) يعني چه؟ مال پدرت بده ازين خانه، از اين دکان، ازين اسباب خانه که مي بيني و ميداني؛ هست و نيست اينها و آخر سخن^{۱۲} اين *^{۱۳} نوزند! تو خوب بجا و بوقت آمدي؛ در سوي دکان

1 *Marhūm-i Karbalā'ī Husn*; (m c) note the incorrect *izātāt*, generally in m c, inserted after *marhūm* when it precedes its substantive — compare *pi-i-mat*

2 *Dast-i-khālī* (m c); note *vajāt*.

3 The subject is *dast-i-khālī*

4 *Izhā-i haqāt* "avoiding disgrace, showing oneself respectable"

5 *Zālī* "leech"

6 *Bi-āih-kār* subh. "debtor"

7 *Kiyān* and/or *khlā yand* (m c)

8 *Lā' u lut* (m c) "destitute"

9 *Māst* and onions are cheap

10 *Ākh* "sukhan" the last word."

پدر بشین ؛ بیشه او را پیش گیر * اگر خدا بخواند دست مبارک است¹ ، از ابسِر سال تا آن سر سال خالی و بیکار نخواهد ماند ” *

من : — ” خیلی عجیب است ! بعد از پنجاه سال کسب² و کار نه یکدم ، نه یک دینار ! این بمقل هیچ آدمی نمی گنجد * باید فالگیر و رمال آورد ” *

مادر (تالاش³) : — ” فالگیر و رمال برای چه ؟ بیایند چه بکنند ؟ بلی ، فال گیر و رمال را وقتی می آورند که بخوانند دزدیده⁴ یا گمشده⁵ پیدا کند * تو مادرت را دزد ندیده گویی ؛ اگر بگوئی میگویم دروغ⁶ میگوئی * برو ؛ از آخوند رفیق مرحوم پدرت⁷ بپرس ؛ او از همه کار و دانش خبردار است : بگویند داریم که او نیز همه آنها را می گوید ” *

من : — ” بلی حق داری مادر ؛ آخوند باید از تمامی حالت پدرم مطلع باشد ، چه ترتیب امور پدرم را ظاهر او میداد ؛ و اگر پدرم بول نداشت یا داشت ، و در کجا است او بمن میگوید ” *

بابرین راست پیش آخوند رفتم * آخوند ، در همان گوشه بیست سال پیش ازین ، در میان شاگردان بود * چون چشمش بمن افتاد شاگردان را آزاد کرد که ” بروند ، دعا ببرکت فدوم حاجی کنید ، که بهر جا میروند شادی پیشا پیش او می رود ” *

من : — ” آخوند ، ترا بخدا دست بردار ! ریشخند مکن : مبارکی قدوم کجا ؟ طاع یکباره روی از من گردانیده * مرا گمان که اگر آسمان پدری از دستم گرفت ، میراثی از وی یادگار نهاد تا تلفی مافات شود ، و حال آنکه نزدیک است

¹ Note *ast* and not *bāshad* : she assumes that it is or will be (and not may be) fortunate.

² *Panjāh sāl kasb u kār* ; no *zafat* after *sāl*.

³ *Talāsh* (m.c.) “ agitation.”

⁴ *Duydida-i yā gum-ghuda-i*, “ something stolen or lost.”

⁵ A common m.c. phrase ; “ you wont, I know, call me a thief, and if you do I'll tell you that you are a liar ”

⁶ *Rafiq-i marhūm-i pīdar-at* (m.c.) ; note the faulty collocation ; *marhūm* ought from its position to qualify *rafīq*, whereas it is intended to qualify *pīdar*. Substitute *rafīq-i pīdar-i marhūm-at*.

شیراز^۱ کارم از هم بگسلد چنانچه دیگر انتظام پذیرد ، و بیش از پیش لات ولوت مانم ” *

آخوند (روی بآسمان و دستها کشاده^۲) : — ” اِنَّ اللّٰهَ يَقَعُلُ مَا يُوَدُّ ، يُعَزُّ مِنْ يَشَاءُ و يَذَلُّ مِنْ يَشَاءُ بغير حساب ! آری فرزند چنین است ، دنیا همین است^۳ ؛ و تا آدمی نوب دنیا و ما فیها کند همین خواهد بود * چیزی لازم نداشته باش ، چیزی مطلب ، چیزی ترا نمی طلبد ” *

من : — ” آخوند ! از کی نا حال تو این مسلک را اختیار کرده ؟
پیر - صوفیانه خوف می زنی * مہم وقتی شومی سخت یا پیچم شد و تقم راند ، همین حرفها را می زدم ؛ اما حالا بخيال دیگرم ” * پس سر مطلب کشودم و التماس کردم کہ ” در باب کاروار بدر من استحضاري^۴ ده ” *

آخوند سرفه کرد و با وضعی حکیمانه اولاً چند قسم خورد ؛ بعد از آن بعینه همان حرفها کہ مادرم گفته گفت ؛ بعدی اعتقادش اینکه پدرم نقدی نداشته و چیزی میراث نگذاشته است ؛ ما ملکش عدارت بوده است اگر آنچه من دادم و میداستم *

اولاً قدری سکوت کردم ؛ پس از آن ناشدت تمام اظهار حیرت نمودم کہ ” میدانم پدرم بسیار مقدس بود ، بواس را^۵ برآء نمی داد ، چرا کہ در کوچکی من ، این قضیه مدلل شد : عثمان آغا ، خواجه اولیوم ، پولی ار پدرم بقرض خواست و سود بسیاری^۶ عرضه کرد * پدرم آیت ” وَ حَرَّمَ الرِّبَا ”^۷ بخواد و سود نخواست *

1 *Shirāza* “binding of a book,” specially the two outside cords in an Eastern binding on which the solidity of the binding depends.

2 This probably means the attitude in which the hands are placed on the knees, palm upwards; an attitude adopted in the *ta'qib-i namāz*, a voluntary or extra prayer said at the end of each *namāz*. (Each *namāz* has a special *ta'qib*)

3 *Dunyā hamin ast* “such is the world”

4 *Chiz-i turā namā-talabād*; there is no special meaning in this speech of the garrulous old man.

5 *Istihzār* “calling, summoning; information”

6 In the text *hai bād*, evidently a copyist's error for *bi-ribā'*

7 The Persians, though Muslims, have seldom any objection to taking interest.

8 In the *Sūra-yi Baqara* : -

وَ أَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا

“And he made lawful to you merchandise and he made unlawful to you usury”
The ordinary term for “usury” is *ribā'*.

اگر از آن بعد سود خوار شد ، آنرا نمی دانم ، اما بقیین دارم پدرم مؤمن پاک ،
و منزه از اعمال ناپاک مرد *

از مسجد بیرون آمدم ؛ و با کج خلقي تمام بدی² اولین کسب و کار (یعنی
بدکار پدر) رفتم ، سرم ازین سودا پر که ” چه کنم ؟ در اصفهان ماندنم معال
است چه لعنت باصفهان و بر هر چه اصفهانی است³ ! بنابراین چارگ نیست مگر اینکه
هست و نیست خود را فروخته باز بیای تخت برگردم که جای مردمان بیگار و بیعار آنجا
است ، * اما از اینخیال هم نمیتوانستم گذشت که ” پدرم را البته نقدی بوده
است ، * : اینخیال گریبانم را رها نکرد * ماندنم معطل و مشوش ؛ خواستم کار را
بدرگاه قاضی اندازم : بدر کاروانسرا رسیدم * پدر⁴ دربان سلام داد ؛ سر⁵ سلامتیم
گفت ؛ درازی و برکت عمر از خدا خواست * گفتم ” با⁶ علی محمد ! بنظرم
ذهنت کور شده است ؛ با این حرفها چه سلامتی بهر ، چه درازی عمر ؟ این سر
سلامت نباشد ! این عمر را مرده شو ببرد ! برکتی⁷ که میگوئی در زحمت
من است . پس آهی کشیدم که ” افسوس ، افسوس ! دلم آب است و جگرم
آتش گرفت ” *

پدر متعجب گفت ” اینها چه حرف است ؟ پدر مرحومت فوت شد * نه
وارثش هستی ، جوانی داری ، ماشاء الله برازنده⁸ و خوش اندامی ؛ عقلت هم کم
نیست . دیگر چه میخواهی ؟ اگر مرگ میخواهی⁹ برو بگیلان ” *

¹ *Munazzah* “ blameless, free, holy.”

² *Dak* (m.c.) = *bi-zan-gāh* “ place, spot.”

³ I.e. “ I hate all that is in Isfahan or is Isfahani.”

⁴ *Pir-i darbān* ; izafat after *pir*.

⁵ *Sar-salāmati* is greeting to the bereaved after the death of a relation, as *Sar-i shumā bi-salāmat bāshad* ; *Khudāwānd qabr bi-shumā bi-dihad* ; *Khudāwānd fāl-i ‘umr-i bi-dihad* ; *Khudā kunad qham-i ākhīr-i tām bāshad*, etc., etc. Such expressions take the place of the English phrase, “ You have my sympathy.” A European might say *Sharik-i qham-i shumā hastam*, but such a phrase would not be used by a Muslim to a Muslim.

⁶ *Bābā* is used in addressing very old people ; also by the latter to the very young.

⁷ “ May it not be !”

⁸ “ The *baikat* is for my *zahmat*, not for my *rāhat*.”

⁹ *Barāzanda* “ superior, accomplished : ” in *kulāh bi-tu mī barāzad* (m.c.) “ this *kulāh* suits you.”

¹⁰ A common saying, “ You have everything but death, and that you get by going to Gilan.”

من: — "آری، تنها وارث منم؛ کو اَرث؟ از یک خانۀ گلین و چار پاچه گایم کهنه و کاسه و ا کوزه شکسته چه فایده؟ دور از جناب² لعنت برین مُرده ریگ³ صاحب مُرده⁴؛"

علی محمد: — "اما کو بولها؟ حاجی! کو پولها؟ پدر رحمتیت⁵ بقدری که در خرج صابون دهنت کشاده بود در خرج نقد کف بسته بود؛ ارزن⁶ از لای انگشتاش نیبربخت * همه کس میداند که خیلی اندوخت و پس انداخت⁷؛ همه میدانند که روزی نگدشت که چیزی بماند نیفزاید * کو آنها کو؟"

من: — "احتمال که راست باشد، اما در صورتیکه یکدیگرش در میان نیست، امیدام از آن چه طرفی می⁸ بندم * مادرم میگوید 'بدرت چیزی نداشت'؛ آخوند شهادت میدهد: منم غیب نخوانده ام⁹ * رَمال هم بستم که به بیم راست است یا نه، و اگر راست است کجا است * منخواهم پیش حاکم شرع بروم *"

علی محمد: — "حاکم شرع! خدا نکند! بچنهم برو و آنجا مرو * رفتن آنجا مثل این است که من اینجا باشم و تودر کاروانسرای بزنی، آن وقت که بفروادت میرسد؟ در در خانۀ حاکم شرع فریاد رسی میجوئی و انگی خبر از خرجش نداری: حاکم شرع حکم را بمنقل میفروشد و رشوه را¹⁰ بقطار میگیرد، و حکمش یکجور نمی آرد * اگر جدول قرآن از طلا نمی بود نه یکشود * از همه گذشته کسایکه

¹ In m.c. *kūšā-shikasta*, without an *izafat*, is also used

² *Dū az janāb* (m.c.) = 'present company excepted.' In the *Gulistan* the expression *dū az dastān* occurs with a similar application. *Bi-nusbat-i haziran* has the same signification but is less common.

³ *Murda-eq* or *murda-rik* "effects of a dead person;" often used in the sense of "worthless."

⁴ *Shāhib-murda* = *shāhib-ush murda ast* "its owner is dead" is generally used of animals, also abuse to an animal

⁵ *Rahmat* = *marham*

⁶ 'Millet couldn't escape between his fingers: he kept them so tight.' In m.c. generally "water could not escape between his fingers"

⁷ "Saved", better *pas-andāz kard*.

⁸ *Taraf bastan* (class and m.c.) "to derive advantage, profit"

⁹ 'I have not learnt how to read the invisible.'

¹⁰ *Quṭār* "a weight of forty *āqiyat* (ounces) of gold, the hide of an ox full of gold or silver." In m.c. used in an indeterminate sense "an enormous amount."

پول بدرت را ارمیان بوده اند مپندار که حکم تو پس دهند نه نه ،
تو بمیری بحلقِ حاکم می‌ریزند تا از حلق تو ببرد * ”

من : — ” پس چه کنم ؟ از فالگیر و رمال فائده هست یا نه ؟ ”

علی محمد : — ” ۱ باز فالگیر و رمال بد نیست * از وقتی که در این کار و سرا
هستم خیلی چیزها از ایشان شنیده‌ام * نازارگان دارها پول کم کردند و بواسطه ایشان
جستند * بلی مالی که رفت و پیدا نشد آن بود که ترکمانان بودند * هیئات ! هیئات !
آنوقت عجب و غریب بود * چه بلاها بر ما آورد : پدر سوختگان بسیار بودند که
ما را هم دستیار ترکمانان می گفتند : از همه غریب تر اینکه پای تو در میان بود :
بنام تو در را بمن ناز گردانیدند و آنهمه عوغا برپا شد * ”

خدا رحم کرد که علی محمد نیم کور بود و تأثیریکه حرفهای او در رنگ و روی
من میکرد نمیدید : و گر نه ۲ فسق من بر روی دایره میافتاد ۳ * خلاصه سخن برین
وعدہ آنجامید که فرستد و ماهر ترین ۴ طاس گردانان اصفهان را بخواند ، تا می‌راث
بدرم را بیاند * میگفت که ” این طاس گردان آدمی است که اگر بگذرد - طلا بیست
گذرد زبیر زمین ، بلکه اگر در ۵ چاه مشهور کاشان هم نافتد ، باز در می‌آورد ، * ”

1 *Bāz* “well !” In vulgar m. c. *bāz* and *bā’z* are often used for *bih az ān*, the origin of the corruption being forgotten.

2 *Fisq* is any immoral or vicious conduct.

3 *Bar rī-yi dā’ira uftādan* is a common m. c. expression ; I am uncertain of its exact signification.

4 *Māhur-farīn-i tās gardānān* or *māhur-tarīn fās-gardān* (sung)

5 There was, and still may be, a well in Kashan celebrated for its depth.

* گفتار پنجاهم *

در تدبیر حاجی بابا برای یافتن مال پدر و چگونگی حال تیز نگاه طاس گردان *

روز دیگر بعد نماز صبح^۱ مردکی داخل شد؛ دانستم که طاس گردان است *
کوثر پشت؛ رعایت سر - بزرگ؛ چشماش آتشین و چنان تند و تیز که گفتم بیک نگاه
هر چه دانستم خواهد دانست^۲ و ناج کلاهی با عمامه کوچک بر سر؛ موهای قلندر واره^۳
در شانه ریخته؛ ریشش پهن و مانگ هیبت و مهابت * از چشمان تیزش، که خواه ساخته
خواه راستین^۴، با حرکات پی در پی می درخشید، معلوم میشد که آن جانور، نه از قبیل
آدمیان، بلکه نوعی از شیاطین و جنیانست *

مرا بزییر سؤال کشید: اکثر وقایع عمر، لا سیما وقایع بعد از عودتم باصفهان را،
پرسید؛ و دانست که دوست حقیقی پدرم که بوده، و بکه گمان می‌رود * خلاصه
صانع حکیمی که اربابار کیفیت درد مشکل - فهمش را استنباط کند همه را از من
استمراج کرد^۵ *

همینکه تمام گلهایم را بذهن^۶ سپرد جایی را که پدرم اکثر اوقات می نشست

¹ *Mardak-i* "a little man"

² *Tāy-kulāh* is a dervish's tall cap, generally of eight pieces, verses being worked on it in silk.

Tās-kulāh is a common Persian felt hat (so called while fairly new and still in shape).

³ A dervish may be well dressed and quiet in manner but a *qalandar* always has long hair, an axe, etc., etc., and a wild appearance.

⁴ *Kāu āh rūkhta khwah yastin* "real or affected"

⁵ *Estamzāj* "asking after a person's health - asking one's opinion"

⁶ *Be-zehn sapard* = *be-khāṭer qabt kard*

پرسید * اتفاقاً مادرم بتمام رفته بود : من اورا باندرون بردم و بکام دل همه جا را دید : التماس کرد که او را تنها بحال خود گذارم ، تا از راه و چاه خبردار گردد و بقدیر آن پردازد * ¹ یک چهار یک تمام آنجا ماند : و چون بیرون آمد گفت که " یاران عزیز و مراد را گزندگانت را جع کن : بعد از آن من آمده کار خود می بینم " *

بی آنکه ازین مسئله سخنی بنادر گشایم ، از وی خواستم تا یاران پدر مرا ² بنهار طلبد : منهم آخوند و دربان و متعلقان زن اول و خالوی خود و کسایکه بخانه ما راهی داشتند همه را طلبیدم *

³ بی تغلف آمدند * بعد از نهار سر مسئله را کشودم که " طاس گردان آورده ام تا جا و چند و چون پول پدر را که همه میدانند بوده است بفهمم " * با این سخن بسیمای همه حاضرین نگاه میکردم تا علامتی که بدردم دوائی بخشد می توانم دریافت یا نه : اما همه را مستعد یاری بخود ، ⁴ بی عرض دیدم *

داری درویش تیز نگاه (اینک اسم او) بهمراهی شاگردی که پاره چیزها در دستمال ناخود داشت بیآمد * زنان روی پوشیدند و درویش دست بکار شد *

اول همه حاضرین را از نظر ⁵ گذرانید ، اما بيشقور بروی آخوند نگریست * آخوند تلب آنهمه نگاه تیز نگاه نیاورده ، در زیر لب " لا اله الا الله " و " اللهم " و قنی شر من لا یخافک ، خوانده و باغرافی خود دمید ، و دست بر شانها مالید چنانچه گفتی شیاطین میگزیند * مردم قدری بدو خندیدند اما خنده هیچک را بریش نگرفت * ⁷

پس درویش شاگرد خود را بیش خواند و از دستمال طاسی مسین بیرون آورد ، بر اطراف او آبانی مناسب دزدی مال یتیم نوشته : از قبیل " السارق والسارقة فاقطعوا ⁸ ایدیها " — " فلا تقرنوا مال ⁹ الیتیم " * این مرد کم حرف میزد : همین قدر گفت

¹ *Yak chahūr-yak-i tamām* "a full quarter of an hour". this expression is incorrect. *Yak rub'i sa'at-i tamām*.

² *Pidar-am-rā*

³ *Bi-takhallaf* "without disappointing us, without breaking their word."

⁴ *Bi-gharaz* without self-interest

⁵ "Looked at, scrutinized"; not "made them pass before him"

⁶ (Ar.) *نَقَى - وقى* "to protect."

⁷ *Bi-ish na-guift* "he did not respond to; apply to himself."

⁸ "The man-thief and the woman-thief, sever the hands of the twain." From the Quran.

⁹ "Do not appropriate to yourselves the property of the orphan" From the Quran.

”إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَتَعْلَمُ مَا فِي الصُّدُورِ وَيَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ“ *

پس طاس را بر زمین گذاشت و قدری غرابم مناسب بخواد *

آنگاه روی معاضرتین نمود که ”این طاس ما را بجائی که پهلِ مرحوم کربلایی حسن بوده است یا هست خواهد بُرد“ *

نارگ نا سسني اعتقاد و پاږ نا اعتقاد کامل بر روی او نگران و چوښي از کُل (که ناظران او پاږ اشکال کشیده بود) در دست ، ندا کرد طاس زدن * حمله طاس² آورد و او را با دست حرکت داد که ”نه بینم کجا مبرود ؛ چیزی در دم بین طاس بند³ نمیشود ، راهش را کسی نمیتواند بست ؛ بزور خواهد رفت ؛ ایشا الله ؛ ماشا الله ؛ ای طاس ! مال را بیدا کن ؛ دزد را رسوا کن“ *

همراهي او رفتیم تا طاس را بدر اندرون رسانید * در را نزدیم * بعد از مشورت دکشودند ؛ جمعی کبیر از زبان بود ، پاږ روی بسته ، نارگ بیم - ، ناز ، همه بمعجزه طاس بی شکیب *

ردان را امر کرد تا از سر طاس واپس کشند که ”رهبر هوا چیزی نمیتوانست بدزد داشت“ ، تا طاس را بکجی که رورنگ⁴ ، اطاق بد آنجا مشرف بود براند *

زنی که میدانستم مادر من است نارها جلو طاس را نگرفت نا اینکه نیز نگاه نا نگاه تیز و آواز تند او را واپس راند که ”مگر کوری که نمی بینی ما کار خدائی می کنیم ؟ خواه مخلوق نخواهد خواه نخواهد ، خالق کار خود خواهد کرد“ *

عاقبت طاس بکجی رسید که معلوم بود خاکش تازه کنده شده است ، و باستاند *

طاس گردان آستین بالا زد که ”دام اززد اکنون همه خواهد دید که چه خواهیم کرد“ * زمین را بسکافت ؛ بده - کورگ بیرون آمد و معلوم بود که در بهلوی آن بده - کورگ کورگ دیگر بوده است *

1 - *Khāydnat kunanda-ye chashmehā* = na pah-zir-e cha-hm kundan = nighat-e to-zir.

2 *Havla bi-tās āvard* "he rushed at the cup."

3 *Dam* "edge", "nothing will stick to and stop this *tas*."

4 *Nim-bāz*, i.e., *nūy nim-bāz* "half-unveiled."

5 *Rauzana* is any light-hole, glazed or unglazed, any skylight, covered or uncovered.

گفت "پول اینجا بوده است، اما حالا اینجا نیست"، پس طاس را برداشت
و بنواخت که "جانمی، طاس! عمرمی، طاس!"

همه بتعجب بدو نگران گفتند "العجب ثم العجب! زهی معجزه! کرامت!"
غوزک^۱ را مردی خارج از عادت و از قبیل معجزه و کرامت شمردند *

تنها دربان که ازین گارها بسیار دیده بود و حدیثی^۲ ذهنی داشت از آنمیانه
گفت که "اما دزد کو؟ آنچه نمودی شکار گاهست؛ شکار کجا است؟ ما را شکار
می باید، یا دزد با پول، یا پول بی دزد؛ اینک آنچه ما را لازم است" *

درویش گفت "آهسته رفیق، باین زودی از گناه بگناهکار محبه * ما درمان
همه درد را میدانیم اما هر چیزی را مقاصی و هر کاری را هنگامی است" *

پس نگاهی تند بخصار کرد که "امید وارم همه شمارا از شبهه بیرون آورم؛
تکلیفی میکنم، قبول بفرمائید *^۳ عمل خیلی ساده و آسان است" *

همه گفتند "بچشم"؛ و من از درویش خواستم تا عمل را بجای آرد *

ماز از شاگرد خود چنته^۴ را خواست و کیسه از آن بیرون آورد که "این کیسه
پُر از برنج کهنه است * هر کس را مشتی از آن در دهان میروزم، بجاود و بخاید
و بدلد * هر که نتواند، ملتفت باشد که پای شیطان در میان است" *

پس ما را قطار کرد و مشتی برنج در دهان هر کس ریخت * همه بنای جاودین
گذاشتند * چون من مدعی بودم مرا مسئنا داشت * مادرم بیز خود را شریک
من قلم داد؛ خواست مسئنا ایستد * قبول نکرد که "مالی که میجوئیم از آن
پسر تو است نه از آن تو" * اگر پسر تو شوهرت بود چه مضایقه؟ اما شوهرت نیست *
نرا هم باید آزمود" * مادرم نیز با ترش روی پذیرفت و برنج را در دهان گرفت *
آوراه^۵ همه بجنبش افتاد؛ پارگ^۶ این آزمون^۷ را بازبچه شمرید و پارگ برنج را

1 "Caressed it."

2 Qhūzak "the little hunch back."

3 Hūdlat-i zihū "quick understanding."

4 'Amal "operation," etc.

5 Chanta (m a) "a small bag."

6 Ārvār (for ulvār) "jaw."

7 Āzmān "proof, trial"

مستحيل^۱ البضع مي گفند يعني جاودنش ممكن نيست * هر كه مي چاويد
و مي خايد دهان را بدرويش بنمود *

همه بيگناهي خود را اذات نمودند مگر آخوند و مادر * آن^۲ با خند^۳ مجازي
و توس حقيقي دهان را بسته برنج را در دهان مي گردايد : عاقبت با شكابت فرياد كرد
كه " اين چه لجن^۴ بود دهان من اداخند^۵ مرا دندان پالوده^۶ خوردن نيست ،
برنج چهل ساله چه طور خورد كنم ؟ اين دانه باب^۷ دندان من نيست " *
برنجهارا بريخت * مادر م نيز از سختي برنج ، شكابت كنان همين كرد * همه خاموش
شديم * راه شبهه از هر سو كشود * رفع خاموشي موجب التفاتي شد در حق مادر :
پدره زني فغان برداشت " كه اين بازيجهاي^۸ كودكان چيست ؟ هيچ كس ديده يكي
با مادر و اسنادش اين نوع گستاخي و بي ادبي كرد ؟ نف بر شما ، تف ! برويم
بي كار خودمان : شاد دزد ، خودش است * "

درويش گفت " مگر ما ديواه ايم يا خر ، كه اين طور حرف مي زنيد ؟
در اين گوشه پول روده است يا نه ؟ در عالم دزد هست يانه ؟ " آخوند و مادر م را
نامود كه " اينان آنچه ديگران كردند نكردند : شايد بدروشي پيوند و تجربه^۹ نمي آيند .
كسي نمي گويد كه دزدند " * پس نگاهی^{۱۰} كاشفانه بدندان نمود كه " ايدان خود
ميدانند كه طاس گردان مشهور كه هزار فن ميگويند (و برادر كوچك دُب اكبر^{۱۱}
و بار غار^{۱۲} زحل لقب داشت و آنچه دكي ايت ميگردد يا كرده بود همه را ميدانست)
كو گفته است كه براي شناختن مجرم از معصوم عملي بهتر از عمل برنج نيست *
حالا رفيقان ، مي بديم كه هيچيك از شما شير انگن نيسيد ؛ شما را آوسايدن كاري
ندارد * اگر در اين هر من شكي داريد تكليفي ديگر ساده تر و آسان تر ميكنم
كه دكسي صرر نوساند و كسي را دزد قلم بدهد ، مثل سحر ، بر اذهان^{۱۳} كار ميكند

1 *Mustahil* "impossible, absurd": *mazgh* "chewing, mastication."

2 *Ān* "the former" (the more remotely mentioned).

3 *Lajan* is the black mud at the bottom of a stream, well or marsh.

4 *Pālūda* is a drink made of starch water, rose water, syrup, ice, etc.

5 *In tankhūwāh bāb-i Irān niast* (m.c.) "these goods are not suitable for the Persian market; would not sell in Persia."

6 *Bi-tajriba nāmi-āyād* "cannot be (justly) tried"; in *qalam bi-tajriba nāmi-āyād* (m.c.)

7 *Dubb-i kabār* "The Great Bear"; *dubb-i aghar* "the Little Bear."

8 *Zuhāl* "Saturn"

9 "Consciences, minds;" pl. of *zahu*.

و دزد را بپای¹ خود می آورد : و از مشغول ذمگی و مال مردم خوردن فارغ² میسازد ؛ و همه اینها³ از روی اختیار و رضا میشود * این تکلیف ، خاک ریزی بطاس است * در این گوشه طاس میگذارم و امشب چنان بشدت و سختی عرایم میخوانم که بیاری خدا ، حاجی بمراد خود میرسد یعنی پول که برده اند ، بجایش میآورند ؛ و فردا هر که میخواهد نه بیند ، بیاید * اگر اثری و آزاری ندیدند یک⁴ متقال از موی ریش من بگرو ، *

پس طاس را در گوشه ، در زیر تلی ، از خاک بنهفت ؛ و مردم در اطراف او جمع ، هریک از کار او سختی میگفتند : پارگی مرا مانند درویش از ارواح خبیثه و تابع سوء⁵ ظن میسمردند ، و پارگی این گمان را در حق مادر و آخوند می بوند * بعد از آن همه از هم پاشیدند و بیشتر و عده رجعت فردا و تماشای طاس نهفته نمودند *

¹ *Bi-pā-yi khud* "of his own accord."

² "Frees his conscience and frees him from having obtained other people's goods." *Mashghūl-zimma* (subs.) "occupying the conscience." *Man mashghūl-zimma-yi shunā hastam* (m.c.) "my conscience pricks me about something that has reference to you."

³ *Hama-yi inhā* "all these acts; all this."

⁴ In m.c. *yak shākhā az rīgh-i man bi-giro* is a common expression.

⁵ "A follower up of my own evil thought."

* گفتار پینجاه و یکم *

در میسر شدن مراد طاس گردان و نیت حاجی بابا

بعد از پیدا شدن مال^۱ مسروق *

از شما^۲ چه بهان؟ من از پیدا شدن گم شده مابوس و بومید ماندم * اخبار غیبی طاس گردان همینقدر فایده داد که دایتم در خانه بدرم در حقیقت پول بوده است؛ و گمان بدی در حق مادرم و آخوند حاصل شد؛ بیش از آن امید نداشتیم کاری کند * ولیکن فردا او نا دران و جمعی از دسوزبان بار آمدند * اما آخوند پیدا شد؛ و مادرم نیز بهانه عیادت^۳ یکی از دوستان غائب گردید * با جمعیت نکاح طاس بهفته رفتیم * درویش عرایمی چند با مهانت بخواد و ناهرمقی خاص و رمز آمیز بیش رفت که "به بدم دیشب جديان و بوران کاری کرده اند یا نه" *

دام خدا زمین را شکافت * سنگی بزرگ نمودار و در زیر سنگ نشادی دل من ،
و بحیرت بندگان ، کیسه پر اشکار شد *

فریاد برآورد که "هی جانم ! هی آفرین بر بری و جدی^۴ ! " کیسه را برداشت تا به بید * "درویش نیز نگاه موی ریش در گرو^۵ نمیگذارد" * کیسه را بمشت من نهاد که
"درفرا^۶ شکر خدا کن که بدست من افتادی ، " حق سعی مرا فراعوش میکن " *

¹ In m e m a l i m a s a n q a

² Shemā, i.e., the reader

³ 'Updlat' = visiting the sick

⁴ 'Wont let that hair of his beard remain any longer in pawn.'

⁵ Bi fa'mā = "please"

⁶ Haqq-i sa'i, haqq-i qadam, haqq-i qalam, etc., and their Arabic equivalents all signify 'communion,' according to the nature of the service rendered.

همه بر دور من ریختند تا از کیسه چه بر آید * من ناامید طلا گشودم ؛
نقره در آمد * زنگ عم، زنگ چهروام را تار، و دلم را تیره ساخت * بانصد ربال در کیسه
بود ؛ پنجاه عددش را نیاز چشمان تیز نگاه کردم که ” بگیر، خانه ابادان ! اگر بیشتر
می بود بیشتر میدادم ؛ با اینکه این ده یک نهاده پدرم نیست اما باز خانه آبادان !
بسیار بسیار مهنون و متشکرم “ *

درویش از حرکت من خشنود با سائوین² بدرود نمود * دربان همانند و روی
بمن کرد که ” راستی امروز سحر کردیم * من بتو ننگتم این درویش خیلی³ نقش
است ؟ مود که اعجاز⁴ دارد “ * گفتیم ” آری هرگز مرا باو این امید نبود “ *

چون چشمم بنقد افتاد رگ طعمم بحرکت آمد * بعلي محمد گفتم ” باید
کار را بموافقه کشاید ؛ بهمین طور که بانصد بدستم رسید باقی نیز بدستم خواهد
آمد ؛ تو نیز شهادت میدهی که این اقل⁵ قلیل⁶ ارث کوبلای⁷ حسن است “ *

علي محمد گفت ” رفیق ! آنچه بدست افتاد غنیمت شمار * آمدیم بر سرِ شرع
اولاً بقین را باید بدهی شک بخری : آنهم بدست آید یا نیاید * یقین بدان که بعد
از مغارج ، خواهند گفت ” بروید صلح نکنید ؛ سر مردم را بدرد میاورید “ *
وانگهی مگر شاید که همه کس را دندان بقرشی کند شود مگر قاضی را که
بشیرینی کند گردد ؟ “

بعد از استخاره و استشارة، قرار بر شاییدن نصیحت دربان دادم چه⁸ مدعی
مادر و آخوند بودند ؛ و در تعاقب آن احتمال داشت که مبالغی دشمن بهم رسانم و در
آخر مورد طعن و لعن همه گردم *

بنامح خود گفتم ” هرچه در اصفهان دارم میفروشم ، باین بیت که دیگر
بدینجا برنگردم ؛ مگر اینکه وقت و حال خیلی مساعد باشد * اصفهان مرا دیگر
نخواهد دید مگر با قوت و قدرت باشد “ *

¹ Dah-yak-i nihāda-yi pīdar-am “ a tenth of that put by, by my father ”: note the *raafat* after the fraction.

² *Bidrūd* (m o) for *padrūd* “good-bye.”

³ In m.o. *naqsh* or *numra* = “smart, clever”: *numrat* Ar. (“a spot of any kind”) is in m.o. supposed to be the European word “number, numero,” etc.

⁴ *I'jāz* “miracle.”

⁵ *Aqall-i qalil* (m o) “the least part”

⁶ A violation of the ‘rule of suspense’ the causal clause should come first.

من این سفطان را با حدت و خشم میگفتم و خبر نداشتم که طالع چگونه برای
بجا آوردن آرزویم میکوشد *

دربان نینم را پسندید چه پسری داشت دلاک : بهتر و با رواج تر از دکان
ما جانی برای او نبود *

تکلیف خریدن دکانم کرد و باستصواب^۱ اهل خبره - دکان و اسباب
دکانرا باو فروختم *

در باب خانه ، چون خواستم نام نیکی بگذارم (و خیلی هم لازم داشتم)
تمسکش را دگله داشتم و دکان با اسباب بمادر سپردم *

پول دکان را از دربان ، که او نیز مانند پدرم اندوخته بود ، گرفتم * همه کس میدانند
که با آن پول ، نه از آن دکان از حیثیت جا و مکان ، جالی خریدن ممکن نبود * همه
باهم صد تومان پول شد : بطلا بدل کردم نامنگینی نکند * قدری را برخت و لباس خرج
کردم : استوری نیز خریدم نه اسب ، بجهت اینکه از طریقت شمشیر بندان سیر شده بودم *
بعد از همه زحمات در آنراه و بعد از قیضه قم ، طریقت خر^۲ سواران را ترجیح میدادم
که " اسپ و شمشیر و طپانچه و تفنگ دیگر بکارم نمیخورد * و گلا را نمی شکم :
زلف را می تراشم : بجای شال با جوز گره^۳ شال شل و مل^۴ ، و عمامه می بندم * بجای
قبای کمر چین ،^۵ قبای بغلی می پوشم تا خلایق همه دانند که مؤمن شده ام *
بجای طپانچه^۶ لوله کاغذ بر کمر میزنم : بجای^۷ پالسه ، قران حمایل^۸ میاندازم *

¹ *Istiqrāb* here "taking the opinion of:" *ahl-i khbra* "experts."

² *Mullas* generally ride donkeys and mules.

³ *Kulāh rā shikastan* "to indent the cap": the pattern of cap that used to be indented is not now worn but the idiom is still in use.

⁴ *Shul u mul* "loose."

⁵ *Qabā-yi baghali* the *qabā* with a flap over the breast; still worn by Zardushtis.

⁶ *Lūla-kāghaz*, no izafat.

⁷ Or *fālisqa*: said to be a leathern case carried, slung from the shoulder, by gunners or by soldiers, and to contain paper cartridges.

⁸ *Himāyil andākhtan*, (m.o.) "to suspend from the neck (as field-glasses)"; also *qur-ān-i himāyil* is a small *Qoran* (of course with a cover) for such suspension. [The *Qoran* should be read in the *du-zānā* position and with clean hands: the *raza'* should be performed before reading. Should the volume fall to the ground it is raised kissed and its weight in sweetmeats given to the poor: should the donor himself be poor, salt is substituted. However, the generality of modern Persians omit these ceremonies—as a rule.]

بجای اُرسی کفش پاشنه^۱ خوابیده بپا میکنم؛ بجای^۲ لوطی اجلاقی و قشنگی، ژرلیده، کوریده^۳، حمیده قد، دیده بر زمین، دست^۴ بر پرشال، بی جوراب،^۵ پا بر زمین کشان، در رفتار بی تبختر،^۶ میشوم * چشم مردم همه بظاهر است؛ ظاهر خود را موام پسند میآریم؛ اگر^۷ نامربوطی هم بگیریم، بجای مربوط بخرچ میرود — علی الخصوص از دهن مردی مراضی، ریا خو، با دستار و شال بزرگ، و با آله و ناله، و ذکر 'سبحان الله' باشد * اگر احياناً در مقابل مردی دانا آنتم خود را با سکوت، عالم قلم میدهم؛^۸ چو در بسته باشد چه داند کسی که چهره فروش است یا پیله ور،؟ وانگهی خواندن میتوانم؛ در سایه مواظبت، در اندک صفت خوش نویسی هم میآموزم : بنای قرآن نوشتن میگذارم و بدین سبب شهرت میاندوزم *"

بدین تفکر می بودم تا اینکه وقت سفر رسید * همه چیز بگوش دلم میگفت "از تأثیریکه در دل میرزا * * * می گردد استفاده و استفاده کن که از همه کس بهتر درین عالم نو بکارت میخورد : او قابل این است که ترا یکی از معتمدین سفارش کند تا محرر یا نوکوش باشی و راه و چاه سلاطین را نیک بیاموزی " * وانگهی بعد از رهایی از بست چنان زود ازو جدا شده بودم که گفتی دیدنش بر من قرض بلکه قرض است * گفتیم هدیه ببرم تا نگوید 'فراموشم کرد' * بعد از خیلی اندیشه راتم بخریدن^۹ چنانا زی قرار گرفت * خریدم و در حقیقت در راه و بر روی طاهر زیر^{۱۰} انداز خوبی بود *

¹ *Ursi*, now the term applied to shoes of European pattern: *pāshna-kh-wābida*; the 'down at heel' pattern of shoe is worn by mullas. The big mullas, however, wear green *na'tain*.

² *Lāfi izlāfi* "swaggering in walk" (with the arms apart from the body and the shoulders raised, something in the London music-hall style).

³ *Zholida* means unkempt, slovenly; *kūridā* "slack (without spring in the limbs), slouching."

⁴ *Dast bar par-i shāl*: Mullas never swing the arms; they usually put their hands in the *kamarband*.

⁵ *Pā bar zamin kashān* refers to the shuffling walk in the down at heel shoes.

⁶ *Tabakhtur* "walking in a stately manner; strutting."

⁷ *Nā-marbūf* "confused, disconnected, foolish"; *marbūf harf zadan* (m.c.) "to speak Persian grammatically and correctly."

⁸ In Persia a prayer carpet is generally called *sujjāda*, but in India *jā-namās*.

In England people erroneously think that any small Persian rug is a prayer-carpet.

⁹ *Zir-andāz*; a prayer-carpet should be kept clean, but Haji Baba was anything but a good *Musliman*.

همه بسیج سفر ساز^۱ شد * ظاهر ملائی از سرکه هفت ساله تر شتر * بستن
آن لقب را بر خود، بوقت مرحون^۲ گذاشتم چه لقب حاجیگری مادرزادی
کفایت میکرد *

یک کار باقی مانده بود : ادای وجهه^۳ کفن و دفن پدر * راستی تصور کردم
که " با آن نهب و غارت خویشان، اینخرج صفت دشوار است " * بارها در دلم
آمد که بیهیز از اصفهان بروم و این بار را بدوش مادر و آخوند اندازم : اما حسن
نیت و پاکدلی نگذاشت : گفتم " باین حرکت البته موجب دشنام پدر سوختگی اصفهانیان
میشوم کد بد دشنامی است " * بنابراین بی تاب بنزد ملا و گریه کن و مرده شو
و گور کن رفته مزد^۴ همه را دادم و از همه حلالیت طلبیدم^۵ *

^۱ *Sāz shudan* "to be arranged, prepared."

^۲ *Bi-vaqt marhūn guzāsh tam* "I left it to time (or circumstances)."

^۳ *Vajh-i*, (not *vajh-yi*).

^۴ Especially bad then as his father was just dead.

^۵ In Kirman these gentry require ready money.

^۶ *Hulāliyat*, i.e., *marā bihāl bi-kunīd* ; *marā bi-bakhshid*, etc.

* گفتار پنجاه و دوم *

در وداع حاجی بابا با مادر و ¹ بمحرری یکی از علمای

مشهور زقن *

مادر را بی دل واپسی ² وداع کردم * آنهم گویا چندان دلگران نماند چه
او در خیال خود بود و من در خیال خود * از خدا میخواستم که بکار یکدیگر
مداخله نداشته باشیم *

بامدادی سوار بر استر، تا یک نیزه آفتاب بلند شود مبالغی راه قم را پیموده بودم *
دلم بسیار میخواست که قدری در راه لگ ³ کنم بخصوص در گاشان ؛ اما از ترس
تضییع وقت به بیهودگی ، روز نهم بار دویم باز با گنبد معصومه قم دیدار تازه کردم *

قاطر را نگاروانسرا بستم * پس از ⁴ واری بگاه و جوش ، پیشکشی ⁵ را در زیر
بغل رو بخانۀ مجتهد نهادم * در خانۀ مجتهد باز بود ، و مانند در خانۀ سائیر
بزرگان ، کبر ⁶ و ناز و حاجب و دربان نداشت ؛ هر کس میخواست میآمد ؛
هر که میخواست میرفت * جانماز را در گفش کن نهاد باطاقی که مجتهد
در گوشه اش نشسته بود داخل شدم *

فی الفور بشناخت : تواعمی نمودم : با اعزاز و اکرام در زیر دست ⁷ خود نشان

¹ *Muḥarrirī* "the being a writer; the office of writership."

² *Dil-vāpasi* "looking back, regret."

³ *Lang* "a halt."

⁴ *Vā-rusi* "looking after."

⁵ Better omit *rā*.

⁶ *Kibr u nās* means parade of servants.

Har ki khvāhad gū biyā va har ki khvāhad gū bi-rān.

Kibr u nās u ḥājib u darbān dar in dargāh nist common quotation from Ḥafiz).

⁷ The mujtahid was seated in the *qadr* = *bālā dast*: anyone sitting nearer to the *qadr* (whether on the right or on the left) is *bālā-dast* of anyone sitting further off; and the further off person is *sir-i dast* or *pāyin-dast* of anyone who is nearer to the *qadr*.

و از شدت میلی که کیفیت کار و بارم داشت، بتفصیل،^۱ استعلام و پرسش حال نمود؛ و منهم نقیر^۲ و قطمیر جواب دادم؛ و استخلاصم را، در مایه او، اظهار امتنان کردم و گفتم که "اکنون دلم از همه راه میر شده، طریقه عباد و زهاد میشه گرفتن، و از امور دنیوی بامور آخروی پرداختن، و در سلک علماء عمر گذرانیدن میخوانم." اگر نجات سرکار جنتی معین شود که بقیه عمر را در خدمت شرع شریف بسر برم اجر این مسئول عندالله و عندالرسول ضائع نخواهد ماند،* *

مجتهد قدری بتأمل فرورفت: پی از آن گفت که "امروز صبح از ملا نادان که یکی از علمای مشهور طهرانست کاغذی بمن رسید؛ آدمی لازم دارد که هم معرّز او باشد و هم نوکر؛ یعنی هم سواد داشته باشد و هم گاردان باشد: امروز درس و تربیت و ترقیش را هم متعهد^۳ است،* *

از استماع این^۴ نوید دلم به تپیدن آغازید که منتهای آرزویم همین بود * با خود گفتم "بگذار دستم بگوشه دامن ملائی بند شود، بعد از آن من میدانم چه میشوم،* *

بی هیچ تردّد اظهار شکرانه و التماس^۵ همتی نمودم * با دمت خود سفارش نامه نوشت و مهر کرد و بدستم داد که "زود بظهران رو، مبادا تا تو برسی^۶ دیگری این لقمه را ربوده باشد * ملا نادان^۷ عباد الاسلام است و پهلویش خیلی^۸ چرب،* * شادمان، دستش ببوسیدم و با شکر گذاری گفتم "اکنون التماس دیگر دارم؛ پر ملخی برسم نیاز آورده ام که در هنگام نماز بروی آن از گوشه خاطر عالی معرّشوم،* *

گفت "حاجی خانه آبادان؛ همین قدر که مارا فراوانش نکردی؛ احتیاج

1 *Isl'âm*, "wishing to know; asking for news or for information."

2 *Naqir u qasmir* "minutely."

3 *Muta'ahhid* "attentive to; undertaking, engaging in."

4 *Navid* "Good tidings."

5 "Entreating for help, good offices."

6 Or *na-rasi* or *na-rasida bâshi*.

7 *'Imâd-i 'l-Islâm*, now the title of certain mullahs.

8 *Pahlû-ash charb* as used in either a good or in a bad sense, generally the former: "there is much gain to be made by being with him."

9 *Par-i malak*, lit. "wing of a locust," i.e., "a trifling offering": *pd-yi malak* and *rân-i malak* are also used.

باین زحمتها نبود. اگر رضایت مرا میخواهی امر بمعرف، و نهی از منکر را از دست
 1 مده؛ علماء را دوست بدار؛ و مرفا را 2 خوار شمار؛ بیش ازین از تو نمی خواهم *
 پس 3 اذن خواسته بکاروانسرا رفتم و بی آنکه بزیارت حرم 4 یا ملاقات دوستان
 روم سوار شدم؛ و در همان شب پیل دلاک و از آنجا بطهران رفتم *

شامگاهی بطهران رسیدم و برای ندیدن قبر زینب از دروازه شاه عبدالعظیم نه،
 از دروازه قزوین داخل شدم * بیمن اقبال دربانان نشاخشند و مانند سایر اوقات
 مأموریتم بسلام نایستادند * در حقیقت نسقچی را در لباهی آخوندی دیدن
 بی تماشا نیست * از میدان و بازاریکه وقتی بجز صورت من صورتی دیگر در آنجا جلوهرگر
 نمی بود بی آنکه کسی بصورت 5 مبارکم ملتفت شود بگذشتم * راه خانه ملا نادان
 را پرسیدم * بیش از آن مشهور بود که نشانسد * شب را در همسایگی در کاروانسرائی
 ماندم و برای تهیه حضور، صبح را بعمام رفته دست و پا و ریش را حنا بستم؛
 و رختی عوض کردم، و بدر خانه اش رفتم *

خانه ملا نادان در پشت مسجد شاه نزدیک خانه زنبورکچی باشی و مانند

* مصراع * در سرای مغان رفته بود و آب زده، دهلیز و حیاطش سنگ
 فرش؛ آطاقها نه پر محتشمانه، و نه پر فقیرانه، گسترده 6 *

در تالار روبروی حوض، آخوندی نشسته بود، پژمرده رخسار، بیمار وار *
 پنداشتم ملا نادان است اما چون نوکران گفتند "آغا در اندرون است، حالا بیرون
 می آید"، دانستم نه آنست *

داخل تالار شدم و برای اینکه بآخوند خود را برترشان نوکری بنمایم، بنشستم *
 در صحبت باز شد * من با دو کلمه دانستم که آخوند از وابستگان ملا نادان است؛
 اما آخوند بس کوشید که بدانم من کیستم؛ نتوانست؛ سوالهای عجیب و غریب
 و موجب حیرت در میان واقع شد *

1 "Dont cease to counsel what is right and warn from what is wrong."

2 Pl. of 'arif which seems here to mean 'irfān bāf or ʿāfi.

3 Iʿn 'permission to go'; in India generally ʿijāzat.

4 Hāram is the sacred portion of the shrine (i.e., the inside portion where the tomb is).

5 A joke as he was a mulla.

6 i.e., utāghā gusturda; the rooms were spread with carpets or felts.

آخوند — "گویا شما تازه بطهران آمده اید ؟"

من — "بلی جناب" *

آخوند — "البته اینجا خیلی وقت خواهید ماند ؟"

من — "خدا میداند" ¹ *

آخوند — "طهران جای خوش گذرانیست : چنین نیست ؟"

من — "هم چنین شنیدم" *

آخوند — "اما در طهران تنها بآدم بد میگردد" *

من — "همه جا همین طور است" *

آخوند — "اگر خدمتی نسبت به بنده دارید حاضرم" *

من — "خیر لطف شما زیاد * خود آقا را میخواهم به بینم" *

آخوند — "چه آقا چه من ، تفاوت نمیکند * حمد خدا را دست سگشته نیستم *

بدلتوا شما بهر طور و بهر بها بخواهید ممکن است" *

من — "بنده تاجر نیستم" *

آخوند — "تاجر بودن لازم ندارد : همین قدر که مردی هستی غریب ، و راه

و چاه را نمی دانید : خدمت کردن بشما بر ما فرض است * مگر فرض وقت گذرانی

است ، خواه یکساله خواه یکماهه * برای یک هفته و یکساعت هم هست" *

ازین سخن شک زده شدم ، چه خیلی گوشه ² دار بنظرم آمد ، و دست و پا

میزدم که بگویم "زدنی ³ نیانا" که ناگاه سر و کله ملا نادان پدیدار شد *

ملا نادان مردی بود پا ⁴ بهیچل ، خوش اندام : تازه رو ، ریشش از شدت

هنا ⁵ و رنگ بغایت سیاه و مثل پر پرستوه شانه زده : چشمانش سرمه کشیده :

¹ Note the Pres. Indic. : in India the Aor. or Pres-Subj. would be used, the equivalent of *Khudā jāne*.

² *Gusha-dār* = *ma'ni-dār*, i e., 'with hidden meaning'

³ From the Qoran; = *ziyād kun marā bayān rā* "make clearer to me."

⁴ *Pā bi-chihil* "rising forty or just forty."

⁵ *Hinā bastan* is to dye the hair (a beautiful chestnut colour) with henna : *rang bastan* is to dye the hair a purple black with indigo leaves ; as a rule, the hair is first dyed with henna.

⁶ *Migl-i par-i piristū shāna-zada*, i e., glossy and smooth from combing, like the plumage of a swallow.

عمامة بزرگ با پیدچشی غریب بر سر؛ عبای¹ شوشتری لطیف در بر * قالب و تواراش قابل توبیجگری و تراشی، اما بعد از گفتگو، از فصاحت بیان و نرمی سخنانش معلوم شد که درشتی و تندی نوکر بابان² ندارد *

بجایاکی بر خاستم و کاغذ مجتهد را بدستش داده بایستادم * نگاهی بعنوان کاغذ کرد و نگاهی بصورت من، تا مناسبت رسول و مراسله را دریابد *

چون نامه را بخواند چهره اش بشگفت و گفت "خوش آمدی * سرکار آغا چه میگردند؟ انشاء الله مکروهی نداشتند؟" منم بی تکلف گفتم "الحمد لله صعیب و سالم بودند؛ سلام بسیار رساندند" * نامه را با دقت تمام مطالعه فرمود اما از مضمونش چیزی نگشود * بعد از آن عذر قلیان نیاوردن خواست که "من خود قلیان نمی کشم، و غدغن کرده ام بهممان هم ندهند * تکلیف³ ما اهل شرع این است که از آنچه مشایبه نپی و منع رود، کف⁴ نفس نمایم * اگر چه در حرمت قلیان نص صریحی نیست و از مسکرات بودنش مشکوک است و در نزد اهل تسنن و تشیع، هردو، استعمال آن متداول، اما چون احیاناً کیفیتی خمار وار میدهد و باعث نوعی⁵ دوار میشود، لهذا⁶ لحوط اجتناب از آنست *

پس، از صوم و علو⁷ و از سایر عبادات و طاعات خود سخن گشود؛ و من با خود گفتم که "لقمه که مجتهد قم گفته بود چندان هم چرب نباید باشد"، اما وقتی که ترو تازگی مو ریش را با آنچه گفته بود موازنه کردم گفتم "آقا نباید چندان پابند قوانین پرهیزگاری خود هم باشد؛ البته با تاویل شرعی راه کار خود را میجوید و با این ظاهر سازی، در معنی، باید خیلی⁷ نقش باشد" *

¹ A Shuster 'abā is made of pure camel hair and is somewhat costly: camel hair is considered holy. Silk is of course forbidden, but modern Persians evade the law by mixing silk with the wool, or wool with the silk.

² *Naukar-bāb* Government officials of the lower ranks, *farrashes*, *mirzas*, etc.

³ Note, no *izafat* after *mā* the 1st Pers. Pl.

⁴ *Kaff* "abstaining from, refraining from."

⁵ *Duvar* "giddiness, light-headedness."

⁶ *Aḥwat* "most comprehensive"; in m.o. "most prudent."

⁷ *Naqsh* = *rind* or *numra* (m.o.).

* گفتار پنجاه و سیم *

در تدبیر ملا نادان برای پول اندوختن و مردم آسوده ساختن *

آخوند از اطاق بیرون رفت و همینکه ملا نادان مرا با خود تنها دید کاغذ میخند قم را از جیب بر آورد که "بموجب این سفارش نامه ترا در نزد خود نگاه میدارم" * از حال کیفیتم سؤالی چند نمود و از جوانیهایم خیلی حظ کرد *

بس سرمسئله کشود و بطور که "مدنی" بود مانند توئی می جستیم اما نمی یافتیم * این آخوند که حالا از اطاق بیرون رفت معاون و دستیار من است اما بسیار ناپاک * است * آدمی دلم می خواهد که مال مرا مثل مال خود بداد و با لقمه زانی که می خورد قناعت کند و ریاضه طلب نداشت *

چون عرض من (چنانچه میخند قم گفته بودم) با زهد و بارسائی در زور دست علما مایه ن بود تا بر جائی پا بر جا شوم جواب دادم که "سرکار اعلیٰ من آدمی جهان گشته و جهان دیده ام: تکلیف خود را میدانم و انشاء الله شما در خدمت خود مرا آدمی راستکار و درست رفتار و بدلقوا فرما بدار خواهید دید" *

گفت "تو هم آسوده باش که در خانگی من سعادته دارین نصیب میشود * اولاً بدانکه من عماد الاسلام و قُدوة الانام، نخبه ملت حنیف و شرع شریف، انورج دین حمدی و ملت محمدیم * اجتهاد بهم جاری و فتاوی و احکامم بهم ساری

¹ *Muddat-i 'st-mi-jāyan* would also be correct.

² *Nā-pāk* properly "impure, polluted, lewd, licentious," is in m.c. often applied to a woman in a sense by no means bad, much in the same way as "wicked" might be used. Here the word seems to mean "intriguer."

³ *Pā bar jā khudan* = *mustaqill khudan*.

⁴ *Qidat* "pattern, exemplar"

⁵ *Nukhba-yi millat-i hanif* "chosen of the orthodox faith"

⁶ *Amūnaz* or *amūnaz* "a sample, model"; also *namūnah* and *namūnah*

است * شاربین خمر را حداً میزنم : زانیان محضه را رجم² می کنم * در امر معروف³، و نهی از منکر، و تألیف قلوب، و موعظه و خطبات، وحید و فریدم * حامی بیضه اسلام⁴ و راهنمای خواص و عوامم : آیت صائم النهار : معنی قائم الایل * غسل و وضویم عبره للناظرین؛ و صوم و صلواتم أسوة⁵ للسايرين است * بحکم اجتهاد خود، از استعمال الات و آوانی مفضض و مطلا⁶ معذورم، و از اکتسای کسوف اقمشه و حریر معتنب : مواظب تعبّد ملتزم تهجد⁷ * از قلیان و انقیه متنفرم، و بازی نود و گنجیفه و شطرنج و سایر ملاعب و ملاهی را منکر؛ چه این گونه مناهی و مکاره⁸ مضر آداب دیانت⁹ و مشغول¹⁰ اوقات طاعت و عبادت است * پارچ اجاص¹¹ و اوئاش و زرد در باب تخفیف تکالیف روزه از قبیل تجویز¹² قلیان کشیدن و مصطکی¹³ خائیدن از من استفقا نمودند؛ اما از من بجز جواب 'لا، چیزی نشنود * سرشان را با عصای 'لا' شکستم * که روزه خوردن¹⁴ (دور از جناب!) که خوردن است؛ و باید روزه را گرفت و نماز را کرد تا چشمتان کور شود، * اگر شارع مقدس¹⁵ حکم فرموده بود که مدت افطار یک هفته باید باشد، هر آئینه اولین روزه گیر و آخرین روزه - گشا من می بودم؛ و حاشا وکلا اگر دهان بلا و لعل میگذردم، *

اگرچه این قدر شدت در پرهیزگاری بمذاق¹⁶ من گوارا نمی نمود اما باز ا

¹ Fifty stripes. *Mi-zanam* and *mī-kānam* are futures to signify desire, intention, etc., since the Mujtahid has never yet delivered such a *fatwā*.

² Though stoning is the punishment for adultery fixed by Muslim law, it is not inflicted in Persia.

³ *Ma'ruf* "what is known; good": a word used in the Quran.

⁴ *بیضه الاسلام* = *jamā'at-hu* " (Ar. Diet.).

⁵ *Usatun* "a paragon." *Sā'irīn* "all" (also "walkers").

⁶ *Le*, even silver-plated or gold-plated vessels.

⁷ *Tahajjud* "repeating prayers during the night": [*shab zinda-dārī* = "watching"].

⁸ Pl. of *mahrāh*.

⁹ = *rusum-i dīyānat* (*dīn-dārī*).

¹⁰ *Mushtaghl*, 'employs, takes up the time for holy meditation.'

¹¹ *Ajāmrat* "turbulent fellows."

¹² *Tajwiz* "permitting."

¹³ *Maṣṭakī* (in diet. *maṣṭakā* "gum mastic") is a gum that does not melt and is lawful for weak persons during the Fast.

¹⁴ *Raca khordan* (n.e.) "to eat during the Fast."

¹⁵ "The expounder of the Law."

¹⁶ *Mazāq* "tasting, palate."

استحسان ظاهر دروغ نداشتنم ؛ و بعد از آن مقام اظهار استغراب^۱ می نمودم که خدای حفظ میکند *

از نشاء^۲ استحسان و استغراب من سرگرم ، شروع سخنان آشنا کرد که "بارسائی من بدین نامه حد است که از زن گرفتن اجتناب کرده ام و کمال بهی^۳ من درین باب از درجه کمال نفس حضرت^۴ خدمی مآب گذشته است : آنجناب در تعدد زوجات از حضرت سلیمان گذشت و من در ترک نزوج ازو در گذشتم که بکی هم ندارم * درین باب بعد از شریف خیرآتمی بعدی رجل خبط^۵ بعمل کرده ام * اگرچه خود سنت نکاح بها^۶ بیاورده ام ، اما از نواب این سنت معزوم بیستم : دیگران را بما کهت و مزاجت می پردازم و ترا می خواهم درین نواب شریک سازم " *

اگرچه در کشنزار این هنر از کشاورزان چغندر و گرز هم کم سر رشته نبردم ، اما باز سخنانش را تصدیق کدان روی رضا نمودم و او دنباله سخن را بدین نوع کشیدن گرفت : —

"بدان و آگاه باش که بخلاف شرع امور و برع قوانین مطهر^۷ به ننگ دایوس و بناموس ننگ^۸ ، کار بجه بازی و علام بازی^۹ چندان انتشار و اشتها یافته که نام زن گرفتن ، کم مانده از صفحه روزگار سترده شود ، و همه مردم به بشت بی ربشان میافزند * بیچاره زنان بغداد میالند * پادشاه از آنجا که معبب^{۱۰} علمای اسلام و مروج شعائر^{۱۱} ایمان است ، درین باب شکایت مالا ناشی کرده سوزش وی نمود که 'ندبیر و چارگ ابن ناخوشی عام البلولی^{۱۲} در دست تست ، * در میان خودمان^{۱۳} باشد مالا ناشی مرد که خیلی خریست : از وظایف^{۱۴} اسلام بقدر یک نورگی هم

¹ *Istighrāb* "wonder, admiration."

² *Nasha* "intoxication" a doubtful form; *vide dict.*

³ "Spirit, self"

⁴ *Khatmī-ma-ah* from *khatm*.

⁵ Has not the Persian translator misquoted this *hadīth*?

⁶ *Bī-nang-i nāmūs va bi nāmūs-i nang* (= bad name) is a saying without any special meaning.

⁷ This is not in the original English.

⁸ *Shā'ir* (pl. of *shā'ira*) "singer"

⁹ "Which is a common affliction."

¹⁰ "Between you and me."

¹¹ "Duties, observances."

خبر ندارد، تا چه رسد بقلع و قمع این گونه مواد مهم درهم^۱؟ بندگی شما ملا نادان، بلی ملا نادان، منافع عوام را با قوانین و اساس شرع مطابق و موافق کرده بقوت تنبیح احادیث و اخبار، اجتهادی^۲ نمودم که بی ضرر و مضار^۳، منافع عوف با قوانین شرع جمع آیند * میدانی که در مذهب شیعه اثنتی عشریه^۴، منعه (یعنی نکاح موثقت) بهر قدر مدت باشد، جایز است * در نزد ملا باشی زمزمه کردم که 'در شریعت سمعه سهله ما، چرا باید^۵ با تجویز منعه، از عهده^۶ پیشگیری این فسق و فجور بر نیامد؟ چرا این درد آسان، و مرد میدان این چاره ملا نادان، * ملا باشی، که در هر کار خسر حساسی است، در حساب کار خود خیلی روانه است؛ تکلیف مرا پسندید، چه خیر خود را در آن دید * بنابراین خانه کوچکی چند خرید و میفروخته خانه ساخت * در آنجا جمعی از زنان^۷ یائسه و غیر یائسه بنشاند، تا هر مرد که خواهد تمتع از ایشان بتواند؛ و ملا باشی هم از طرفین، حق تمتعی میگیرد * این است که بر ایگان مالک گنج شایگان شده است * هجوم عام بدرجه ایست که ده دوازده آخوند از صبح تا شام از عهده میفروخواندن بر نمی آیند * راه این شریعه را دست اجتهاد من کشاد؛ این فکر از خیال بکر من زاد؛ و ملا باشی هیچ بهره از آن بمن نداد و این تدبیر هم باسم او بقلم رفت * من هم رغباً لائقه^۸ قصد آن کرده ام که زمام حل و عقد این کارخانه ابداع^۹ را بالذات بدست گیرم و خدمتی خاص بعام کنم * ولی زینهار این راز را سر بسته دار که اگر ملا باشی بوی برد آنچه از دستش بر آید فرو نمی گذارد و شاید، عاقبت، مارا اخراج بلد کند، *

لایزال

ملا نادان مشغول این ههختان و من سرایایی او را نگران، با خود میگفتم "آیا این گونه آدم میتواند عماد الاسلام شود؟ مجتهد قم کذائی^{۱۰} در حق این یارو آغزویها که گفت آیا راست گفت؟ اما چون در جاده شرع هنوز پای

¹ Darham "intricate."

² Legal or theological decision.

³ Zarâr "hurting each other."

⁴ Shī'ah-yi aḡḡā 'ashariya, i.e., followers of the 12 Imams.

⁵ Bayud = should.

⁶ Pish-giri = jilav-giri "stopping."

⁷ Yā'is "despairing;" of an age when the ḥaiḡ stops. Sayyid women are supposed to continue their courses, and consequently their hope of offspring, up to the age of sixty.

⁸ Raḡhmān li-anfih (= bi-zidd-i ū) 'for rubbing his nose on the ground.'

⁹ Ibdā' "publishing something new."

¹⁰ Kaḡū'i = hamchunānī = ba julān va fulān mājāt.

برجا شده از مراتب متشرعین^۱ بیخبر بودم * ناچار تصدیق سخنان وی نمودم و او مطلب را بدین طریق پی کرد :-

” از همین حالا سه زن تدارک کرده درین همسایگی در خانه کوچکی نشاندہ ام * ترا میفرواہم برای آنہا آدم بیاروی * راه پیدا کردن آدم آسان است * هر صبح میروی بکاروانسرا ؛ همینکہ تاجری یا مسافری وارد میشود آہستہ پهلویش خزیدہ میگوئی کہ ^۲ اگر زن بغواہی ، من دارم خوشگل و ارزان و سی ترس ، * اما زنہار کہ نرخ آنہا را از نرخ زنان ملا ناشی گرانتز نکنی کہ باعث کسادہی است ؛ در تجارت ، ارزانی و رواج شرط است * بفراخور هر کس مزد خود را ہم میگیری ؛ من موجب علیحدہ نتوانیدہم ، اما ہرچہ دلت بخواہد در خانہام موجود است * تنگی نمی بینی ؛ مزد پائی^۳ ہم میگیری مفت چنگ^۴ تو * وقتی کہ مہمان دارم سراپا میایستی ، نوکری^۵ ؛ و در سایر اوقات می نشینی و معترّی “ .

ملا نادان از افادات ناز ایستاد و منتظر کہ من چہ جواب خواہم داد * بحکم غامض بودن و خیلی آب برداشتن مسئلہ^۶ ، تأملی میبابست * - را ہوائی^۷ آنکہ از مردم کنارہ گزینم و در کنج عبادات بکار نماز و روزہ پردازم و زیلوی^۸ مدارس و بویای مساجد شوم ؛ و امیدوار بودم کہ مخدومی نازک دنیا و طالب عقبی پیدا کردہ ام ؛ معلوم شد کہ مخدوم در حرم جاہ و حب مال و مزال دنیا از ہیچ نامی نگ ندارد و نگ نام و ناموس بر شرع میگذارد * مال دنیا نیاند از ہر راہ و از ہر روی کہ باشد ، شہرت دہد ہر اسم و بہر رسم کہ بخواہد * ” من ہم خادم چنین مخدومی و مالک چنین مسلکی شوم “ ، * اما چون حالم پریشان قرار آن بود کہ ترک این تکلیف ناسانی گفتن نتوانم ، و معترّی مردی کہ در پای تخت بعماد الاسلامی شہرت داشتہ باشد خیلی نقل است ، ناچار دندہ نقضا و نون رضا دادم *

پس ازان گشت کہ ” انشاء اللہ تعالی درین باب عریض و عمیق ، صحبت

^۱ "The ranks of the holy."

^۲ *Muzd-i jai* "fee for the trouble of going, an errand-fee."

^۳ *Muft-i chang-i tu* = for your own pocket.

^۴ "You will be a servant."

^۵ *In mas'ala khale ab mi-girad* (m.c.) this requires much thought, considera-
tion." [i.e., sucks up a lot of water (thought) like a sponge]

^۶ *Havā = khayāl*.

^۷ *Zila* is a cotton stuff used for the floors of schools and mosques.

^۸ *Shabab* "conversation, speech."

خواهیم داشت : اکنون مرا ملا ناشی خواسته است ، باید بروم “ ؛ و در وقت بیرون رفتن گفت که ” من ^۱ از جلا و جلال خوشم نمیآید ؛ زیاده از لزوم ، نوکر نگه نمیدارم “ - و راست میگفت * خدم و حشم آغا ، عبارت بود از یک آتش پز و یک نوکر ناسه اسم ، ناظر و فراش و میر آخور * در سر طویلک اش بیش از یک خرسفید نبود ، که میگفت ” بهزار مشقت گیر آورده ام چونکه خرسفید نشان نشخص و اعتبار است ، و مشتری بهیار ، و بدست آوردنش دشوار * چون کار و بارم روز بروز در ترقی و اعتدال در نژاید است ، اشاء الله بعد از ^۲ تعمر تبقل هم خواهم کرد ؛ استغری میبخرم — “ * من این فرصت را غیبت شهرده گفتم که ” اگر سرکار آغا میل داشتند باشند قاطر ^۳ حاضر است ، و موافق دلخواه ایشان “ * بعد از گفتگوئی ، قرار بر این شد که او بسمت مخدومی در قاطر من و من بسمت خادمی بر خیزد او سوار شوم ، و چاین کردیم *

¹ Note that there is no verb to *man* ; this construction not uncommon in modern Persian.

² *Tahammur* = *khar-savāi* and *tabāghghul* = *qāṭir-savāi*.

³ *Banda-qāṭir* : compare *banda-manzil*.

* گفتار پنجاه و چهارم *

در مهساز گردیدن حاجی بابا و دفتر-دار متعه خانه شدن وی *

همینکه دستور العمل معین گردید ملا نادان شخص مرا بزبان و شخص زبان را بمن معرفی کردن خواست ، تا سر رشته کاملی از کار و بار شان پیدا کنم ؛ و بآئنده و رونده در تومیف و تعریفشان نامه عملی بنویسم ، و چند و چون ¹ ارزش و مقدار شان را معین سازم *

نخست ببازار رفتم و با دسدار و عبا و شال ، خود را بصورت آخوندان آراسم * بعد از آن بمنعه خانه رفتم * چون از پیش خبردار بودم ² مرده ³ داخل شدم * متعه خانه محقر خبرانگ بود مدحوس ، و خرابانیان ⁴ بعلیان کشیدن مشغول * از دیدارم رویها پوشیدند *

سلام دادم که ” ای باوان حرمسرای عفت ! ملانادان مرا بخدمت شما فرستاده ، و معلوم است از برای چه * این روگرفتن پس از برای چیست و از که ؟ از در البقات بر آمدند که ” خوش آمدی ، سایه ات از سر ما کم نشود ! اشادالله خدمت مبارک است ، و اعورت بخیر “ *

پس دوتن برده از رخسار بر انداختند و گل را راجه را عرضه ساختند * دیدم که شاخ گل سریشان ⁵ از گردش آسم خزانست و ⁶ چراغ لاله شان را از دم سرد

¹ *Arzish* "cost, value"

² *Sar-zada* "suddenly, without warning"

³ There is a play on the words *kharaba* and *kharābati*.

⁴ *Shākh-i gul-i nasrin-i shan*—is a common m.c. phrase for "their youth had gone" the word *shākh*, though redundant, is used in this phrase, *nasrin* (and not *nasrin*) is the usual form of the word in m.c.

⁵ *Chirāgh-i lāl*—*lāl* and is here used on account of the word *lālā* "a poppy, a pink cheek" and in m.c. a (European) candlestick with a globe "

روزگار آفتها 1 * را همه و سوسه و سرمه و خط و خال، شکمچ 2 عذار شان
از دور نمایان بود *

با گشایش رو، چنان تندرق قهقهه بررویم 3 طوفانیدند که کم مانده بود
پرتاب شوم 4 * بی اختیار گفتم "روی بپوشید ای قمران خانگی که عقل بدیوانگی!
چشم بد دور! این چه چشمان نیکو! چشم زخمی باید 5 * این چه خال
عنبرین است! سپند 6 بسوزانیم: داخل السحری لازم است * آتش نه تنها بجان من،
بجهان زدید * بیش ازین منگردید که چیزیم 7 میشود * اما شمارا بخدا! ناز آن
سه دیگر از کجا؟ و آن همه استغذا چرا؟
* مصراع *

'حیف نبود که رخ خوب برقع باشد،' ؟

آن دوروی نازان بر او قازان که "حق دارد: این درگاه کبر و ناز بر نمیدارد؛ درگاه
نیاز است * هیچ چیز ما نباید از آینده و رونده پنهان باشد، تا چه رسد برویمان؟
وانگهی نهفتگی دیدار باعث کسادى ناز و مایه سرکوب 8 یار و اغیار است،"

گفتم "شاید چشم من شور است — یا اینکه قابل دیدار نیستیم * رخسار که
صاع افلاک از شرم اوسمیغ است از آخوندی مفلوک پوشیدن دریغ است،"

بالتماس من و اصرار آن دو تن تاب نیاورده گفت "خوب حالا که باید پرده
از کار برداشته شود، بگذار تا آنچه در دیگست بچمچه آید،" * با هزار غنچ و دلال
نقاب از جمال برداشت * چه دیدم؟ مخدر 9 عصمت سرای حکیم باشی شاهي،
مخدوم قدیم زندگان - پناهی 10، میرزا احمق *

1 *Aftat-hā = gadma-hā.*

2 *Shikanj* "a fold, wrinkle."

3 'Bubbled over with laughter in my face.' *Tanāra* is the tunnel through which the water rushes on to the mill-wheel. Also note the rhet. figure *Talmih* "Allusion."

4 *Partāb shūdan* "to fall away from (a horse, etc)": *partāb k.* "to cast to a dis-tance" *Hamīn fāur ki mi-david partāb shud (m.c.)* "As he was running, he fell."

5 i.e. *dā'ā yi chashm-zakhmī.*

6 *Ispand* or *sipand* seed is burnt to remove the effect of the evil eye.

7 "I shall think something": *An zan chizi-ash mi shavad (m.c.) = khayāl-i (bad kash) ast.*

8 *Sar-kob* "reproaching"

9 *Mukhad-dara* "matron, virtuous woman."

10 *Bandag m panahi* is an epithet jokingly applied to the *Hakim*.

خروشي چهرت آميز بر آوردم كه ”سبحان الله ! * * * آنچه مي بينم به بيداريست ، يا رب ، يا بخواب ؟“ چشم ماليدم ”كه منم و او ، يا كار پري و جادو ؟“ گفت ”معجب مدار ، من همانم كه ميداني : اما ترا كه قائل شوهر مني با اين لباس زهد و تقوى چه كار ؟“

من : — ”مگر شوهرت را چه شد ؟ مرا از مرگ شوهرت چه خبر ؟ وقتي خادم و مخدوم بوديم ، آنوقت گذشت : يادش بخير * او مرد : خداش بيامرزد : شما زنده ايد ، خدا عمرتان دهد !“

خانم : — ”تجاهل و ندانم ¹ كاري مفروهي * تو باعث مرگ زينب شدي : مرگ زينب سبب ريش كندن ، ريش كندن سبب فلاكت ، و فلاكت سبب مرگ حكيم * پس سبب مرگ حكيم نوشدي ، يعنى تو او را كشي *“

من : — ”من چه نصير دارم ؟ چه خاك بسر كنم ؟ صد فرسنگ از شوهرت دور تر بودم * از صد فرسنگي چه گونه مي توانستم او را كشت ؟ * مصرع * ”خري زاد و خري زيد و خري مرد ، * ² گناه اين همه را از چشم من بايد ديد ؟“ خلاصه گفتگوي ما دراز كشيد * زنان گويا از ترس گشتن وقت رواج ³ بر اشفتند كه ”بس است : دعوى را کوتاه كنيد * مصرع * همانا فرض تو زين كار داريم *“ چه درد سرا پيش از آنكه دست بكار زنم زن حكيم را گفتم كه ”از حال و كيفيت خود سرا آگاه گردان *“

گفت ”ميداني كه من وقتي در اندرون شاهي خيلي نقل داشتم : پادشاه برايم مي مرد : حسنم از همه بيش و رتبه ام از همه پيش * اما از بازی فلک غافل نتوان بود * زنى نو بانديرون آمد و بزيروي كشي * و فش و بقوت فند ⁴ و فعل ، پادشاه را از دست من ربود و از ترس اينكه صباها آب رفته ام باز بچوي آيد ، تا از اندرون بيرونم نكرد ، نياميد * پادشاه مرا به حكيم باشي بخشيد — از بهشت بچنم ، يعنى از ميان مشك و عنبر ببيان معجون و مرهم افتادم * از حكايت زينب

¹ Na-dānam kārī is a compound substantive = "saying 'I do not know.'"

² Zād = zā'ida shud and zid = zist kard. "He was born an ass, lived an ass & died an ass."

³ Ravāj "selling well."

⁴ Kish u fish a meaningless phrase that signifies qir or qurr.

⁵ Fand vulgar for fan (Ar. fann). fand u fa'l (m.c.) "tricks, artifices."

در گذریم ؛ من حوصله روزه^۱ خوانی ندارم * حکیم باشی هم مرد * بعد ازان
خیلی کوشیدم که باز راهی باندرون پیدا کنم و ناصم بگوشی شاه برسد ؛ اما هیپیات !
زن فغانه^۲ نه چنان راه چشم و گوش شاه را بسته بود که ممکن باشد * ای میرزا
حاجی بابا من که بکندن ریش پادشاه مقتدر بودم ، ریش شوهرم را کندند *
ناچار در کوچه و بازار بسراغ^۳ خریدارم افکندند “ *

پس از طالع زشت و واروی سر نوشت شروع کرد بهاییایی گریه کردن *
دلداریش دادم که ” غم مخور ؛ جوانی بر نمیگردد - اما ایام آن توان برگشت *
این کلبه^۴ احزان^۵ روزی برایت گلستان میشود * بیاری خدا جد^۶ و جهد میکنم تا
شوهری خوب برایت بجویم^۷ و ترا ازین رنج و اندوه رستگار سازم “ *

آنگاه رویش خندیدن گرفت و بشوخی گفت ” نادوست^۸ ! میدانم که هنوز
وقت من نگذشته است ؛ آهوی چشمم نرمیده ، کمان ابرویم زده نزده ، آئینه بلورینم
از طاق نیفتاده ، کوزه^۹ حقه^{۱۰} نافم هنوز خیلی آب میگیرد “ *

او مرموش^{۱۱} شرح حسن و جمال خود میکرد و من با چار چشم حیرت ، بعدال
جمال و جوانی اونگران ، او را از ندوست^{۱۲} برجی و از ملعنت درجی بیش ننیدیدم *
خیلی دلم میخواست که انتقام زینب از وی بکشم که خیلی خونا به اش چشانیده بود *

آن دوزن نیز شرح حال خود بگفتند * یکی زن زرگری بوده است که شوهرش
را بجهت دزدی چند مثقال - طلا از شمعدان پادشاه ، بدم توپ گذاشته بوده اند * دیگری
را ، شوهرش بجهت خلاصی از پنجه شاه گذاشته ، خود بمملکت روس فرار کرده بود *

¹ *Rauza-khawānī* is the funeral-speeches or narratives of the death of the Martyrs (declained during the Muharram, etc.).

² *Fattān* “a great tempter; seductive.”

³ *Surāgh* “mark, etc.; inquiry; a thing cried for or searched for publicly.”

⁴ “Cell of sorrowing.”

⁵ An imperfect quotation from *Hafiz*.

⁶ “Find” (m.o.).

⁷ *Nā-durust* “sly; naughty one” (m.o.).

⁸ *Huqqa-yi nāf = nāf* (*huqqa* “a small box”). “My navel is still beautiful and open” In old age the navel is supposed to close up.

⁹ *Nuḥṣat-i burjī = naḥs būdan-i burj: durj* “a small box; a casket (contents unknown), and hence = *taqdīr*.”

¹⁰ *Qā*, the object of *nāmī didam*, refers to the lady, and *bish az = ghay az*. “I saw nothing more than her wretchedness.”

در آخر سینه و نای و ساق خود را نشان دهان زیبائی و رعنائی و هنر خود را
معرضه داشتند و من هم اسم و رسم و خواص او قیمت ایشان را در جریده عمل خود
ثبت کرده ایفائی خدمت هر یک را جداگانه بگردن گرفتم *

در وقت بیرون آمدن از خانه یکی از دور فریاد بر میآورد که "فراموش نکنی
که من هجده سال بیش ندارم،" دیگری میگفت "قر و نره من از یادت نرود،" *
زن حکیم میگفت "پیوستگی امروز را فراموش مکن،" *

گفتم "ای بچشم، ای بچشم؛ خاطر جمع باشید * خواهان پیدا بشود،
من حدیثم همه از سر و گل و لاله میروند،" * در دل خود گفتم "ثلاثة غسلات
مردة - شو - برده،" * پس بکثافت بشرة و عنق منکسر^۱؛ ایشان خندان و برای
خُنکی دل بآن سه گنده تنور دوزخ و متروهي^۲ بستان برزخ^۳ دشنام دهان پی کار
خود گرفتم *

1 Pl. of *خاصة*

2 *Qir u fir*: *fir* is the 'meaningless appositive' *tābi'i muhmal*.

3 *Ṣalāṭā* is said to be "the three washings of the dead body": *ghassāla* (fem.)
"body-washer": *murda-shū burda* is a common term of abuse. Can the translator
have meant to say "three body-washers"? If so *qalāṣ*, should be substituted for
ṣalāṣa.

4 ' *Unuq-i munkasira* (= *gardan-i-shikasta*) means, I think, *nā-tavānā*^۵ or *bud-
gili* and not "old wrinkled necks."

5 *Si gānda tanūr-i-duzakā* "three evil-smelling ovens of hell."

Ma-tars "a scare-crow" (the thing).

Bustān = *khayārstan* = a bed of melons or cucumbers.

6 *Barzakā* is the interval between death and the resurrection, etc.: in m.c. used
in a bad sense as *ān shakāḥ hamisha barzakā dārād* (m.c.) = *hamisha turush rū ast*.

* گفتار پنجاه و پنجم *

در ملاقات حاجی بابا با کسیکه مرده می انگاشت و زن
دادن وی اورا *

بعد از ترتیب مقدمات کار خود برای آگندن کیسه ملا نادان، بجانب کاروانسرائی که بیشتر از همه جا محل آینه و رونده بود، روان شدم * در نزدیکی کاروانسرا شتران و استوان گرانبار بسیار و جمعی دهتار بند بصورت زوار دیدم * چون از آمدن کاروان خراسان خبر داشتم دانستم که زوار مشهدند * در گوشه بایستادم تا غلغل و هاپهوی کاروانیان فرونشست * داخل محن کاروانسرا شدم؛ و بامید اینکه بیاری بخت یکی از آشنایان مشهد برخورد، چشم بهر جانب میگردانیدم و بدقت همه را می نگریستم * اگرچه بعد از کتک و ترک کردن من مشهد را، بسبب دست تظلم روزگار باید خیلی تفاوت کرده باشند، اما در شناختن آدم ماهر بودم، و هیولا و هیأت مشتریان مشهد چنان در نظرم بود که بمحض دیدن، هر کدام باشد می شناختم *

از شکار نومید وار در کار برگشتن بودم، ناگاه بینلی بزرگ و غوزی^۱ عظیم و شکمی گنده خیال عثمان آغا، خواجه اولین را در برابرم جلوه گر ساخت *

با خود گفتم که این هیأت مقوس بنظرم خیلی آشنا می آید * اگرچه یقین داشتم که عثمان آغا تا نگاه ندای سخت گیر ~~بازی~~ ترکمانان شده است، اما باز دیده از دیدارش بر نداشتم * هر چه زیاد تر نگریستم خیالم بیشتر قوت گرفت که

¹ Hayula here = right or haikal.

² "Hump."

”عثمان آغا یا برادرش یا سیاهی آوست“^۱ * بهوای شنیدن صدایش نزد بکتر رفتیم اما باز، یارو هر از قلهان برنیداشت تا صدا در آورد * بعد از معطلی بسیار عاقبت سری بالا کرد و از قاجری که از در حجره اش میگذشت پرسید که ”ترا صدا! هیچ مهدانی نرخ پوست بخارانی در استانبول چه طور بوده است؟“

بمحض شنیدن این سخن گفتیم ”والله! خود عثمان آغا است؛ والله! خود عثمان آغاست.“ * پیش رفتم و آشنائی دادم * او در شناسائی بیش از من متروک شد *

بعد از گفتگوی بسیار بکدیگر را بشناختیم و در کنار گرفتیم * من میگفتم ”ریش تو چو گندم^۲ شده است“ و او می گفت ”عجب ریش سیاه خوبی بهم زده“ و می خندیدیم *

پس با کمال آهستگی و وقار، از ایام گذشته و دنیای ناپائیدار سخن کشودم * دیدم که اعتقادش بقضا و قدر همان است که بود؛ و بجای اینکه از مصیبت کمتر شود افزون و استوار شده است * پس بطریق اجمال، از وقت مفارقت تا زمان مواصلت، سرگذشت خود را بدین گونه بیان کرد:—

”چون تلغی ابتدای ایام آسارت را گذاشتم، روزگار به ازان شد که می پنداشتم * همدم و هم نفس شترانی بودند، در برداری و نرمشوتی هم مزاج و هم خوی * از خوراک بگذر اما آبهای گوارا آشامیدم * از چیزی که تنگی می کشیدم نترس بود * سالها با محال بودن امید خلاصی گذشت * ناگاه چرخ باز بگر یکی از آن بازبچه که به خاطر کسی خطور نمی کند بلخت^۳، و مرا بامید نجات انداخت * رندی پاچه برمالیده^۴ در میان ترکمانان بادمانی پیغمبری برخاست و پیشی^۵ برد * نردستی دوسه معجزه، تنگ مغزان^۶ دور و بری را گرفتند * ترکمانانی که مال خدا و رهول را میدزدند هرچه داشتند نثار پای او نمودند؛ و سر از خط فرمانش

¹ *Siyāhi* here means "spectro."

² *Jau-pandum* "grizzled, half black and half white (of hair)."

³ *Bāhāt* = *bāsi kard*.

⁴ *Pācha bar mālida* here = *na-kharāshida*. The expression *let*, signifies 'to roll up the bottom of the trousers.'

⁵ *Pish burd* "was successful."

⁶ *Tang-maghs* "foolish, credulous."

⁷ *Daur u bar-ash rā giriftand* "collected round him."

نمیکشیدند * من بسایه سنت و سیادت باو پناهیدم * بنام خدمت بدین مبین ،
 بی سر بها ، از دست ترکمانان خلاصی داد * آزاد شده بشهد شافتم و از برکت
 قضا در میان تجار بغداد از یکی از خویشاوندانم سرمائه جزوی گرفتم *
 رواجی متاع بخارا را در ممالک عثمانی شنیدم و بخارا رفتم * در سائِه
 الفت ایرانیان و تجارت ترکمانان ، در میان بخارا و ایران راه سوداگری کشودم ؛
 و چندان نقد اندوختیم که مرا بدیار خود تواند رسانید ، هم با چیزهای زاید * اکنون
 با چند سر¹ استرازا امتعه بخارا و کشمیر محمول ، باستانبول میروم ؛ و بعد
 از فروختن اموال ، بغداد بهر خانه و اهل و عیال خود بر میگردم *
 پس گفت " اما تا جمع آمدن کاروان بهار ، در طهران خواهم ماند ؛ و داد دلی
 از خوش گذرانی در پای تخت ایران خواهم داد * در این مدت در میان ترکمانان
 از لذاذ جهان محروم ماندم * راه خوش گذرانی در طهران چه طور است ؟ میدانی ؟"
 دیدم که شاهراه بخت زن حکیم و جاده کارا من² باز شد * از اول ، طبیعت
 عثمان آغا را میدانستم * گفتم " لذت طهران عبارت از زن بودن * است و آوردن
 آنهم در دست من " *

ازین قضیه مرا معقق شد که " هر آینه در دنیا قضا و قدری است : بهر چه
 سخن بدین ³ درازی نمیشود * چنانچه دست قضا از شرق ، یعنی از اقصای خراسان ،
 با آرزوی خوشگذرانی به پشت سر عثمان آغا میزند و بجانب غرب میدواند * خواجه
 دوم را ، برای اینکه خواجه اولم با زنش خوشگذاراند ، در آن اوقات در طهران
 می میراند * مرا در همان اوقات برای زحمت کشیدن در این کار ، از جنوب بشمال
 یعنی از اصفهان تری⁴ میکشاند * اِذَا ارَادَ اللّٰهُ شَيْئًا فَانَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ " *

زن حکیم از سایر زنان گنده تر و عثمان آغا هم گنده * عرضه کردم ، قبول کرد ؛
 و وافق شبقه⁵ طبقه آغاد * بد خوئی زنک را با اندک اعتدالی ماستمالی⁶ و تعریف

¹ Sar astar : no izafat.

² Zan burdan "to marry." 'Usmān Aghā was a Sunni and the Sunnis hold that marriages by mut'ah are unlawful. However, Sunnis in Persia generally shed these scruples.

³ Subhūn "sayings of men." 'People would not talk of it at such length were there not something in it.'

⁴ Ray is the city of Tehran.

⁵ The Arab saying is رَافِقُ شَنْ طَبَقَةٍ (and Shabaqa) is a man's name and Tabaga a woman's.

⁶ Māstmalī k. "to whiten by rubbing on curds."

پیوستگی ابرویش را فراموشی ننموده تا بقوس قُزح رساندم * خلاصه از سرپایش
چنان تعریفی به عثمان آغا نمودم که آب در دهانش آمد *

پس دوان دوان بنزد ملا نادان رفتم * از نوید این فتح و ظفر چهره اش بشگفت
و از شرح حال آندو گنده با بیان واقع حقی کرد و گفت " اما پیش از کار باید
توصیفه متعه خواندن را بیاموزی تا عمل عقدت بروفق شرع باشد * بدانکه
در متعه دو وکیل لازم است یکی از طرف مرد و دیگری از طرف زن : وصیفه
1 ایجاب و قبول آن، باید برعری جاری شود * مثلاً بعد از تعیین مدت و مبلغ
و وکالت، وکیل زن بطریق ایجاب میگوید ' متعت نفسي موکلتی - لموکلک علی الثمن
المعلوم فی المدة المعلومه ' * وکیل مرد بطریق قبول میگوید ' قبلتها لموکلتي علی الثمن
المعلوم فی المدة المعلومه ' و چون احوط آنست که صیفه ' متعت و قبلت ' باهمه
حروف تمدی * متعدي شود وکیل زن میگوید ' متعت موکلتی لموکلک بموکلک
من موکلک من موکلک علی موکلک علی الثمن المعلوم فی المدة المعلومه ' *
وکیل مرد میگوید ' قبلتها له من متعه و عنه و اياه علی الثمن المعلوم فی المدة
المعلومه ' 2 * پس قرار بر این دادیم که ملا نادان همیشه طرف ایجاب و من طرف قبول
واقع شوم و بمن حالی کرد که " این چنین فرصتها را برایگان از دست نباید داد
و از طرفین بقدر امکان باید تمتعی گرفت " *

چون این مژده را بگوشی خانم رساندم معلوم اهدت رگ غیرت و حسد
دیگران را چناندم * گفتند " بلی ما را ناز شست، نیست : ابروی پیوست نیست " *
باری بر راستان 3 داستان پرشیده و پنهان هماناد که زن حکیم برای جلوه گری
و دلپایی به عثمان آغا، بی اضطراب بود و در خود سراغ هنری که استیفاي میل ترکی
نماید داشت : و من بر آن بودم که با همه وسعه و صرمه، بزور 4 کمان ابرو و نغمه 5
چشم آمو، نباید مغرور شود *

از نزد خانم بنزد عثمان آغا رفتم : دیدم که حاضر - بواق ایستاده اهدت *

1 *Ijab* is the first proposal in negotiating a bargain.

2 I.e., prepositions; making a verb transitive with two prepositions. In Arabic an intransitive verb with a preposition may be equivalent to a transitive verb.

3 The Arabic is intentionally inaccurate.

4 *Nās i shaast* "a tip; donceur", (*ahant* "thumb").

5 *Rāstān* (*i āst* "true") here means 'readers'.

6 *Zūr* "power."

چون دیر کاهی میان کُمبَر¹ و سرگین حیوانات بسز بوده بود صفای سرو و مورثی و استعمال عطر و طیبی لازم داشت * بهتمام رفت : دست و پارا جدا و ریش را رنگ بست : لباسی عوض کرد : بروت خود را بخلاف عادت مستمر چاقای² * نایید * پس با گرگ³ یزاق خود یعنی من بنزد ملا نادان آمدیم * راستی عثمان آغا با آن هیأت ، هیچ نباشد⁴ پانزده شانزده سال کوچکتر از خانم می نمود *

قرآن نرو ماده تماشا داشت * عثمان آغا بحکم آنکه یکبار⁵ حق الرویه⁶ دارد خیلی گردن دراز کرد تا رازی از پرده بداند : ولی خانم نه از آن استادان فن بود که از پرده رازی بدر اندازد * در زیر رو - بند مشوه و کرشمه‌های چند اظهار کرد که دل سنگ آب شد * من از دور در تماشا ، و در دل بی دریافت ، ذوق بنمودم اما این را هم خیال میکردم که اگر عثمان آغا از فقر⁷ پنجاه اشرفی مطلع شده باشد و بخواهد او را بجای حق متمع بگیرد من چه خاک بر سر کنم *

باری صیغه شرعی جاری شد و بجزرات قسم میتوانم خورد که تا آنگاه با همه گردن - دوازی و کوشش ، عثمان آغا سرموئی از اندام خانم ندید : و هم سوگند میخورم که بعد از دیدن هم غش نه کرد * همینکه دید ، ما بها التمتعش⁸ زیغای مصر و لیلی عصر نیست ، مرا بکناری کشید که " حاجی رویت سفید ! با من هم ؟ خوش گلش بجهنم ، کاش جوان میدود و رویش بیش از گردن شتر چین و شکنج نمیداشت ! "

من بتلاش افتادم و برای ترکیه نفس خود گفتم " این زن وقتی چشم و چراغ اندرون پادشاه قاجار بوده است * و انگهی در زن چندان جوانی و زیبایی شرط نیست : سازگاری و مطابقت ستاره شرط است * گذشته از اینها کار بخت و طالع است ، " *

گفت " بلی بخت و طالع بد جوابی نیست * اما نه هرگز یک و یک صد نه هرگز پیر جوان میشود " *

¹ *Kumiz* (rare in m.c.) "dung."

² *Sabil-i chaqmāqī* "moustaches stiff like the cock of a gun," i.e., twisted and curled upwards.

³ *Gurg-yarāq* is said to mean *hamakār-kun* "a stand-by in every difficulty" (either servant or friend)." *Gurg* is said to be a corruption of the Turkish *gal* "come."

⁴ *Hich na-bāshad* = "at least; nothing if not -."

⁵ *Yak-bār* "at least once."

⁶ "Seeing."

⁷ *Mā bi-hā at-tamattu' ash* "what he had to enjoy."

میفرسیدم که آنچه داده بود باز خواهد؛ اما ملاحظه اینکه از زن منع جمال خواستن از جیب سگ چاقو خواستن را ماند و زنی که با عمر وزید بخت و خیز یکساعت و دو ساعت راضی شود باید از چه قماش باشد، و یائسه و کهنه اسقاطی^۱ نباشد تن بدین کارها در نمی دهد، صدایش در نیامد * ما منتظر اینکه عثمان آغا شکار خود را عقاب وار براند : بر خلاف پندار ما، با کمال طمانینه^۲ و بزرگ کرد که " هر وقت دلت میخواهد بیا، مرا ببین " ؛ و راه کاروانسرا پیش گرفت *

1 A common saying.

2 *Kuhna-raqāt* " goods that are worn out or of little value."

3 *Tumānina* " tranquillity, serenity."

* گفتار پنجاه و ششم *

در حَبّ جاء و حرص ملا نادان و پریشانی اوضاع وی *

بعد از راز داری ملا نادان دانستم که نه تنها نا خوشی مال پرستی بلکه ناخوشی جاه پرستی هم دارد * هم واحدش شب و روز اینکه ملا باشی طهران شون * درین ناب از هیچ تدبیر و تدویر کوتاهی نمیکرد * در مسجد جمعه امامت داشت و در مدرسه شاه مدرس بود * در میان مردم دعوا می انداخت تا خود مرفعه کند * در روز بار، خاصه در نوروز، بالای دست همه علما میایستاد و از همه بیشتر دعا و ثنا و قیل و قال و ولوله میکرد *

با این وسیله قبول عامه پیدا کرده بود ولی آنان که از آنوی¹ کارش خبردار بودند گاه² هم نارش نمیکردند * برای اثبات این مدعا و دیگر گونی اوضاع من، این³ قضیه روی داد: —

سرمای زمستان از سرما دست برداشته بود و دانستان پای پیش گذاشته * از جانب جنوب ایران، خامه از لار و فارس خبر خشکی و آثار قحطی بهر سوی برآکند؛ و در جانب شمال هم بیم اینمعنی میرفت * پادشاه بملا باشی امر دعای باران داده بود، و ملا ناشی در تلاش افتاده *

ملا نادان این فرصت را دست آویز خوشی ساخت و برای اظهار دینداری و غیرت دین پرستی بهم چشمی پرداخت * بقبول عامه فروخته، خواست تا در میدان رقابت، گردی، برانگیزد * نا جمعی ساده دلان در میدان خارج نمازی گذارد * ولی خدا نمیخواست؛ خشکی افزود و نکاست * پادشاه امر فرموده بود که مردم طهران

¹ "Knew the other side of—"

² *Kāh* chopped straw, (*bhūsa*) is generally transported on asses.

³ *In* "following."

از هر صنف با ملا نادان نماز باران روند * ملا نادان از معنی مباحی، نصارا و یهود
و گجران را نیز به همراه برد * باز فائده حاصل نشد *

چنان آسمان بر زمین شد بغیل .: که لب تر نکردند زرع و نخیل
بجوشید سرچشمه‌های قدیم .: نماد آب جز آب چشم یتیم
نه باران فرود آمدی ز آسمان .: نه بر میشدی بانگ فریاد خوان¹ *
خلامه در روزیکه هوا از همه روز خشکتر بود بتحریرک² او جمعی بدرخانه اش
آمدند * ملا نادان روی بدانان نمود که "ای مردم طهران! می بیند که * نظم *

"حقیقت پا کشیده است³ از میانه .: معیشت بر طرف شد از زمانه
ز بس کردند مردم رومی-اهی .: بدل شد با غضب لطف الهی
بمیخانه چنان روی نیاز است .: که خشت فرش او صبر نماز است
ز مسجد نمر⁴ مسلمان علم زده .: موذن بانگ از آنجا بر قدم زده" *

"آیا سبب این بلا بجز فسق بر ملا و رونق معاند خارج مذهبان و رواج ناوار
شیرکچیان⁵ و شیرک خانهای ترسایان چیزنی دیگر تواند بود ؟ این ملاعین⁶ بیضه
اسلام را ملوث ساخته اند * در دیوار دار الخلافه⁷ را نه پلیدی آلوده اند * کوچه
و محلات طهران دکه⁸ خماران شده است * مردم شراب را بجای آب می نوشند *
قوموا ! اکسرو الدنان⁹ - یا زمره المؤمنین ! این کار دیگر ماده است نکایم *
برویم ، برویم * داخل فرقه غزات و مجاهدین شویم * هرکه نامن سرهمراهی
دارد ، بسم الله ؛ برویم خمهای میخانه را مثل تونگ بدکاران بشکنیم * شواها را مثل
خون منافقان بویزیم * انشاء الله ثواب این عمل ، خداوند عز و جل این بلا را از
ما دور میگرداند" *

ازین سخنان در مردم هیجان و علیانی¹⁰ پدید آمد * ملا نادان از بدش ، و من
از عقب ، و هزار نادان از پی ما ، روی بمعطله ارمیان نهادیم *

¹ *Khayin = sufra.*

² "Truth has departed."

³ 'Alam zad = *land and soul.*

⁴ *Bāy bar qadam zadan = kay bar qadam zadan* The Muazzin fled from the mosque.

⁵ *Shir-chi (m c)* "wine maker."

⁶ Pl of *mal'ūn*.

⁷ Tehran.

⁸ *Dakk* or *dukka* "place of meeting"

⁹ *Din ān* pl. of *dann* "wine jar."

¹⁰ *Ghalayān* "boiling."

بیچاره ارمنیان چون از دهام مسلمانان دیدند ، دست و پای خود گم کردند *
 پارۀ در خانها را استوار بسته به درون خیزیدند * پارۀ رو بگریز نهادند * پارۀ دیگر ، خشک
 بر جای ، متعیر ایستادند تا به بینند که چیست * اما بزودی رفع حیرتشان شد *
 بعضی تقرب شروع بسنگ انداختن و دشنامهای غلیظ و شدید دادن نمودیم *
 گمان کردند که بقتل عام ایشان آمده ایم *

نادان بغایت جمعی از رؤسای ایشان رفت ، و بی ملاحظه اندرون و بیرون ،
 بهودر که رسید شکست و بهرجا سر زد داخل شد * همراهان بی سروپایش ، همیکنه
 شیشه یا خمی شراب چستند خواننده قیاس توان کرد چه میکردند * * نظم *

میخانه در ، سنگ بردن زدند .: سبـو را نشانزدند و گردن زدند
 می لاله گون از بطـ سرنگـون .: چنان ریختی که از بطـ کشته خون
 شکم تا نافش دریدند مشک .: قدح را برو چشم خونین پراشک
 عجب نیست بالوعه^۵ گر شد خراب .: که خورد اندر آنروز چندان شراب *

بعد از ادبی این مناسک ، ^۴ هیجان مردم افزود * از میکدها رو بکلیسا نهادند
 و از ^۵ خاچ و شمعدان و قدیل و الواح و توریة^۶ و انجیل^۷ آنچه یافتند شکستند ،
 و ریختند ، و دریدند ، و پامال کردند * معلوم است این قبیل بازارهای آشفته
 باب کار دزدان است * جیب بغلها را از غنیمت و یغما پر کردند *

کم ماده بود که تأثیر هیجان عام بقتل عام ارمنیان منجر شود ، ناگاه
 فرّاشی از جانب شاه با یکی از بزرگان ارامنه پیدا شد *

از ورود ایشان عقل از سرها و رنگ از رُوما برید * پیروان ملا نادان از ترس
 تنبیه گستاخی خود ، همه روی بگریز نهادند * در حضور فرّاشی ، نادان ماند و من *
 و قذیکه فرّاش گفت ” پادشاه شمارا خواسته است “ ما حالتی پیدا کردیم که گویا
 کسی رشک نبرد * نادان بنا کرد بمن نگرستن ، و من ناو * هرگز دو ریش - دار

¹ Bar dann.

² Bālū'at "a filth hole."

³ Ceremonies and sacrifices prescribed in the Mecca pilgrimage.

⁴ Khaz "the Cross"

⁵ Taurāt or Taurit "the Books of Moses" here means the Old Testament.

دیوانه چنان بروی هم نگاه نکرده اند * ملا نادان بعیض و بیض و لعل خواست راه دغلی^۱ جوید * روی بفروش کرد که "بخانه روم چاقشور^۲ بردارم" *
فرواش گفت "تکلف ضرور نیست ؛ همین طور بفرومائید" *

این سخن ملا نادان خیلی کارگرو افتاد * فریاد بر آورد که "خوب پس چه باید کرد ؟ ختم شرابرا نباید شکست ؟ شرابرا نباید ربخت ؟ دشمن دین را نباید آرزو ؟ من چه خلاف شرع کردم ؟ سنگ بخانه خدا نیانداختمام * خون شهدا را نریخته‌ام ؛ از قراریکه شما گرفته اید سگ اصحاب کعبه را چخ^۳ نباید کرد و گرنه ابرحریره^۴ را بیشت نباید گفت " ؟ چنین نیست ؟ "
فرواش گفت "خواهید دید" *

چون بدیوانخانه رسیدیم صدر اعظم با ملا داشی نشسته بود ، و نسقچی^۵ باشی با چوماقش ایستاده *

رو بروی آرسی ایستادیم * صدر اعظم روی ملا نادان کرد که "آخوند ، ترا بخدا ! ترا نامیرا^۶ و نمین ! این چه اوضاع است ؟ دیوانه شده ؟ پادشاه مرده است ؟ چه خبر است ؟ "

ملا باشی گفت "خوب مگر من مرده بودم که تو باید اینگونه امر به معروف ، و نهی از منکر را بجای آوری ؟ "

نسقچی داشی روی نسقچیان کرد که "این دو مرد را بحضور قبله عالم بدرید منظر است" *

ما را نیم مرده از دالانی ناریک و ناریک بخلاوتی بردند *

پادشاه در دم آرسی نشسته بود و از روی غصب بروتها را می تابید * ملا نادان را دیدم عرق از همه مسامانش جاری است * کفشها کدو دم حوض ایستادیم *
ملا داشی و نسقچی داشی و زرگ ارمان هم حاضر بودند *

1 *Hais-bais* or *hig-lia* "perplexed business, etc."

2 *Dughal āvarān* "to cheat at a game."

3 *Chāghshūr* T. "red hose" (formerly worn in the presence of the Shah)

4 *Chikh* is a sound made to drive off a dog, and *piisht* the same for a cat.

5 This common saying = 'must not one do such things' = *kūn ki na-shuda ast*

نسقچی باشی چوماقش را بر زمین نهاده گُرَنشی کرد که "قربانت شوم ،
اینک ملا نادان و معترّش" *

پادشاه با صدائی سهمناک روی بملا نادان کرد که "آخوند! از کی تا بحال
رتق و رتق مملکت را بعهده تو معوّّل کرده اند؟ که بتو امر تاخت و تاز داده
است؟ ادعای بپُرت میکنی؟ دعوائی سلطنت داری؟ مردکه! چه گه میخورى؟"
نَادان رو سیاه که در سایر اوقات سلس القول داشت بسلس الجول گرفتار شد *
شکسته و سسته ، لفظی چند از قبیل ییدین و شراب و گناه و ثواب و باران و خراب در زیر
دندان چاوید و نفسش بگرفت *

پادشاه روی بملا باشی کرد که "چه میگوید؟ من نمی فهم * برای چه این
که را خورده است؟"

ملا باشی گفت "برای خیر عامه * میگوید با وجود شراب باران نمی بارد" *
پادشاه گفت "پس باید در لُذدن ابر هم نباشد * پس باید نصف مرد را کشت
تا برای نصف دیگر باران ببارد" * باز روی بنادان کرد که "خوب نادان ، ترا بغداد^۱
نگونه بنیم من چه کاره ام * در دم بینی ، مشتی رعیت بیچاره ام را بهیچ و پوچ
این طور سوزاندن و داغ کردن چه معنی دارد؟ مردکه! بنگ خورده بودی؟
چوس کشیده بودی؟ دماغت خشک شده بود؟ نفست بالا بیاید جواب بده * دیشب
چه خواب دیدی؟ سگ هار^۲ گزیده بود؟" * پس با آواز بلند گفت "آری
مردم ایران هرکس که میخواهد باشد ، مسلمان و کافر ، باید بدانند که پادشاهی دارند ؛
و در زیر سایه کسی زندگی می کنند * قرّاش ! عمامه این^۳ خره را بردار ؛ ریشش
را مومو بکن ؛ دستش را از قفا به بند ؛ وارونه بر خر سوارش کن ؛ در کوچه
و بازارش بگردان ؛ بعد ازان از شهر بیرونش بینداز" * مرا هم نشان دهان
"برود با این معترّش بجهنم" *

خدا را شکر که در آنحال مسئله زینب بغاطرش نیامد و دیگر شکر تر که فرمان
درین باب طابق العمل بالنعل بجای آمد * گویا تا آنحال هیچ امری بدان
درستی و واقعی بجای نیامده باشد * من ذلت بنادان از اهل بهشت بودم *

^۱ Sag-i hār (m.c) "mad dog."

^۲ Diminutive.

بحسب فرمان مهمانم خرم را از سرش برداشتند : ریشش را مویمو کردند :
 دستهایش را از قفا بستند : وارونه بر خرس سوار کردند : و بامن باده ، معطرش ،
 که سروپا برهنه از عقبش میدویدم ، از دروازه بیرون انداختند بجهنم * در آن وقت

● بیت ●

”موجی بجهنمش آمد و برخاست کوه کوه : ای بدارش آمد و نگریست راز راز “ *
 شهر طهران را میل نارن ویران کرد * گفتی این همه خشکی و سخت گیری
 آسمان در طلب نکال ما دو بدفعال بود و گردون منتظر انتقام ارمینیان از نادان بی ایمان *

* گفتار پنبجاه و هفتم *

در وقوع واقعه غریب که در حمام بجای بابا روی داد و غرابت
رستن اواز خطر *

چون با رفیق خویش تنها ماندیم گفتیم "آغا جان ! این دولت بنده هم در سایه
دولت سرکار است * اگر این طور میدانستم ، با سفارش معتمد قم نه ، با حکم
پیغمبر هم بیرامون خانگ تو نمی گشتم ؛ و تو بشرف شناسی من سرفراز نمیشدی *
2 میخواست بازان ببارد ، میخواست نبارد ، میخواست مسلمانان پاک باشند و از میان نجس ،
3 از میان پاک و مسلمان نجس ؛ میخواست طهران پراز شیر خاگ باشد ، میخواست پراز تکیه
و صومعه ؛ خواست مردم مست خواست هشیار ، خواست بیدین خواست دبندار — مردکه ! آخر تو
چه ، کار ؟ ترا بکجا می برد ؟ وکیل گایاتی ؟ قاض بهشت و جهنمی ؟ در جهنم
مردم بر روی هم بخوابند ، یا در بهشت روانه و شغال بچه بگذارند ، بتوجه ؟ ای فصول 6
آغا ! دست درد نکند 7 * خودت بجهنم ، من هم باید بآتش درد دین تو بسوزم ؟

در آنحالت درد و اندوه ، بیش ازین بخواستیم طعن و لعاش کنم * مهموم
و مهموم ، ساکت و صامت ، دوش بدوش راه پیمودیم ؛ و در اولین جلسه با انتشاره
و استخاره نشستیم * بیچاره نادان با آنحالت اخراج بلدی ، پیش از گذشتن
آن طوفان بلا ، روی برگشتن بطهران نداشت * هر دو بدین اندیشه که بهست و نیست

¹ Note concord.

² *Mi-khāhād* "whether."

³ "Sober"

⁴ "What has it to do with you?"

⁵ *Turā bi-khājā mī-barand* (m.c.) = "What are you about?"

⁶ *Faḡūl* "meddler."

⁷ *Dast-at dard na-kunad* (m.c.) is said to any one who has done or made something well. Here the application is ironical.

ما چه رسد ؛ او بفکر خاندان و مال ، و من تفکر رخت و قاطر ؛ قرار دادیم که من بشهر برگردم و خبر ماجرای ^۱ بعد از مارا داو ببرم *

مصرف تنگی داخل شهر شدم و بی آنکه خود را بکسی بشناسانم از کوچه و پی کوچه تا نزدیکی خانه ملا نادان آمدم * در اول چه دیدم ! قبه و بارگاه ^۲ خانه نادان از دست برد نسقچیان زیر و زبر ؛ درها و پنجرها شکسته ؛ تا ناوان بام ایضا رفته * اول کسیکه بلو راست ^۳ آمدم فراشی معهود ما بود بر قاطر من سوار ؛ و بقیه که بیشک کهنه های من را نوهایی ملا نادان در آن بود در پیش روی صیрт *

لژتس ، نزدیکی نکردم * مصرع * ' که در دست تو جامه بهتر که من . ' سر گردان و حیران بهر سو پیوای ، عاقبت در نزدیکی خانه ملا باشی دشمن ما ، بهتیمی داخل شدم *

بی آنکه کسی ملنفت شود رخت کنده بگرمخانه رفته در گوشه بفکرهای دور و دراز مشغول شدم *

دا خود میگفتم که " خوب بعد ازین چکنم ؟ آسمان بازبچه ام ساخت و دوزم انداخت * عاشق شدم ، پادشاه رقیبم شد ، عزلم کرد ؛ میراث پدر خواستم فریب خوردم ؛ بجای تونگری گدا گردیدم * مجتهد قم خواست از حاکم بردارد ، * بهاکتسوم شاند * ملانادان بجای علم آموزی جاکشیم * آموخت * رفتیم رحمت بطلبیم ، عذاب طلبیدیم ؛ اخراج بلدمان کردند ؛ مالمان بقاراج رفت * آیا کسی مانند من که درین گوشه حمام فلاکت خویش تواند شمرد ؟ آیا کمی بقدر من بیلا مبتلا شده است " ؟ اینهارا می گفتم و آرزوی مرگ میکردم *

در حمام مشغری نمانده بود * ناگاه آواز یائی بلند ، شخصی با عظمت و جلال داخل حمام شد * بروشنائی چراغ حمام ، تشخیص ملا باشی بودنش توانستم داد ؛ اما او و خدمتگارش تشخیص من نتوانستند داد *

1 Note isfat.

2 These terms are usually applied to a shrine.

3 "I met."

4 Az *kāsh bar-dāshān* (m.c.) "to raise, exalt."

5 *Jā-kāshi* (m.c.) "pimping."

داخل خزینه¹ حمام شد و بعد از آن صدای فشانش² و غراغری³ چند شنیدم که بآواز لطیفه⁴ می ماند، نه بآواز آدم معقول * گفتم "شاید مانند مضمضه و غرغره و استنشاق و تنفخ⁵ اینها هم از ستن شرع باشد" * آواز غراغرافزود چنانچه تاب نیارستم؛ آهسته آهسته سویی از خزینه بتو بردم تا به بنیم چیست * دیدم نعش ملا باشی بر روی آب در حال نزع شناوری میکند؛ مگو که⁶ گرمی حمام بر سرش زده نفس نتوانسته بود بر آورد و خفه شده بود *

شومی فوجام این قضیه هایلر سراپایم را استیلا نمود * باخود گفتم "اگر مرگ این⁷ بابا را از چشم⁸ من بدانند (و جای باور هم هست) چه خاک بسر کنم؟ شکر-آب میان نادان را با این، همه کس میداند * منم که مهرور نادانم البته مرا واسطه قتل او میدانند * من در پلله خزینه باین اندیشه که ناگاه آدم ملا باشی با حمامی، لنگ و قطیفه⁹ او را آوردند؛ مرا ملا باشی پنداشته لنگم را نگشودند و قطیفه را بدوشم انداخته از زیر بغلم گرفتند، تا بسر بینه¹⁰ آوردند * چون بنشستم¹¹ بمشتالم¹² مشغول شدند * آنگاه بسر صبر، بتفکر افتادم: دیدم که این قضیه موجب نجات من ازین محلل تهمت، بلکه موجب خیري هم بر من، میتواند شد * دل بدو¹³ زده گفتم "هرچه بادا باد، من خود بجای ملا باشی میگذرانم، تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون،" *

چراغ حمام عبارت بود از قندیلی کوچک؛ آنهم کور کورانه میسوخت؛

¹ *Khasīna* "tank of water:" generally there are two, one hot and one warm; if there are three, the third is cold.

² Generally *fish-fish* a noise such as that of a rocket.

³ In m.o. usually *khīr khīr* "heavy breathing in sleep; the rattle in the throat of a dying sheep when its throat is cut."

⁴ *Laṭīfa* "playfulness."

⁵ *Maḥmaḥa* "rinsing the mouth:" *gharghara* "gargling:" *istinshaq* drawing up water into the nostril: *tanakhanukh* "clearing the throat."

⁶ *Mā-gū kī* (m.o.) = *gāhir ast*.

⁷ *Bābā* = *shakhsh*; here something like *yārū*.

⁸ *As chashm-i man* (m.c.) = *as dast-i man*.

⁹ *Qafīfa* is a towel or sheet (generally of *qalam-kār*) used in the bath, or for the covering of a corpse.

¹⁰ *Bina* (in dict.) the place in a *ḥammām* where people address: in m.c. this place is called *jāma-kan*.

¹¹ *Musht u māl*.

¹² 'Plunging into the difficulty, the adventure.'

باشند که کاری بردگران یاری نمیتوانست کرد * چون در قد و بالا و جنبه و تنه و ریش و پشم شبیه ملا باشی بودم حمامی و نوکران مرا بجای او گرفتند * در سایه رفت و آمد با ملانادان بخانه او، از حرکات و سکناتش چندان سر رفته پیدا کرده بودم که تقلیدش بتوانم تا از حمام خود را بخانه برسانم * اشکال امر در دخول بحرم بود که راهش نمیدانستم و از طریق حرکت ملا باشی در حرم، ناشی بودم * ولی شنیده بودم که در حرم با ادعایان^۱ کن فیکون^۲، خیلی ناسازگار است و خبر چندان^۳ از روی چاپلوسی بنزد ملا نادان تفصیل حال او و رشک زنی و ستیزشان را نیکدیگر، نارها بیان میکردند: و هم میدانستم که مردی بود کم گو، بدگو، کم خنده، پر شده * عبارات غلیظ با الفاظ مفلق می گفت و بخلاف فارسی گویان همه حروف را از مخرج^۴ ادا میکرد و اکثر حروف خلق نگار میبرد *

بنابراین در وقت رخت پوشیدن دستوری گشود دهان، و این بیان بزبان ندادم * صورت خود را بقدر امکان دور از روشنائی گرفتم * غلیان را مانند او آن قدر شدید و جزر^۵ مدید کشیدم *

از خدا حافظ گفتیم حمامی، یکی از نوکران شبیه عارض شد: اما گرانی چنه ام در وقت سواری باستر، رفع شبهه اش شد *

یکراست در در خانه مرحوم از اسیر پائین آمدم * اگرچه من راه را نمیدانستم اما ریش سفید حرم بعبادت همیشه بی صدا پیشاپیش میرفت تا فویاد چراغ آوردن کرد و خود برگشت * دو کنیز جوان، بر قامت یکدیگر دوان، چراغ آوردند *

تالار خانه منور بود، و از زن پُر * دانستم که نشیمن خانم است * میفرسیدم کنیزان مرا آنجا برند، پا سست کردم * از قضا در آنروزها در میان ملا باشی و زنش بر سر کنیزی نزاع بوده است * کنیزک از سست کردن پا حدس زد که بد آنجا رفتن میل ندارم: بخالتی کوچکم برد *

¹ The Persians are good mimics and make a study of mimicry.

² From ادع "to invent." The word in the text is a Persian plural with the ya-yi nisbat and signifies "creators" (i.e., women who bring children into the world). The word is coined in joke.

³ Khabar-chin "gossip."

⁴ That is from the throat, in imitation of the gutturals of the Arabs.

⁵ Jaser "ebb of the tide, reflux."

⁶ "Conjectured"

کار باشکال خلاصی از دست کنیز رسید * چون پیش از من میرفت رویم
 را نمیدید : ترسیدم که اگر با من داخل اطاق شود پرده از روی کار بر افتد * شمع
 را از دستش گرفته با اشارت دست^۱ بسروش گودم * اگر مانند اوائل جوانی لاابالی
 میبودم ، شاید حرکتی مثل حرکت با زینب میکردم : اما در آن حال از ترس و بیم
 برکنی^۲ در وجود نبود تا حرکتی شود * زهی ساعتی که مرا تنها گذاشت ! چون پشت
 بر من کرد دولت روی بمن نمود * ازین واقع^۳ غیر متروپ نمی دانستم در زمینم
 یا در هوا * تصور کردم که نصف تعزیه^۴ بی دغدغه در آمده است : خرسند شدم * پس
 بتصور اینکه اگر دنباله کار بد در آید ، چه باید کرد ، شروع کردم بترسیدن و لرزیدن *

^۱ *Dast bi-sar kardan* = *az sar-i khud vā kardan* "to get rid of."

^۲ That is *tavdnā'i*

^۳ *Ta'ziya*, i. e. "act, drama."

* گفتار پنجاه و هشتم *

در نتیجه قضیه که خطرناک مینمود و بخوشی گذشت *

بعد از رهایی از دست کنیزک در را آوستوار بستم و چراغرا بگوشه نهادم که اگر کسی از روی پژوهش از بیرون ننگرد مرا شناختن نتواند *

پس با خود اندیشیدم که " ازین قضیه میتوان نتیجه دیگر گرفت * پیش از همه قدری جیب بغل مرحوم را بگایم و بلوله کاغذی نگاه کنم؛ شاید برای بعد ازینم چیزی نافع در میان باشد" * در جیب راستش دو رقعہ بود و یک نسیم و یک مهر؛ و در چپ قلمدانی با آئینه کوچک و یک شانه * در بغلش ساعتی و کیسه پولی *

پیش از همه کیسه پول را کشودم؛ پنج تومان اشرفی بود با ده قران * ساعتش انگلیسی و طلا؛ قلمدانش مینا کاری و گرانها * در قلمدان قلم تراشی و قطرن * و قاشق * و قلم؛ همه اینها را تصرف مالکانه کردم چه می خواستم تعزیه را مکمل در آورده باشم * هر چه را بر جای خود نهادم * آمدم بر سر رقعہ ها * یکی کشوده بود و مضمونش این:—

" دوستا میرانا [دانستم یکی از همشنان آوست] معلوم ملای زمان سامی است که راقم حروف را شکی در علو حسب و رفعت نسب سرکار نیست؛ و سرکار را، در مسند شریعت، جانشین حضرت رسول و جامع معقول و منقول میدانم؛ و همیشه از خداوند دوام دوستی را خواهان و جویانم * بعد از طی مراسم اخلاص، معروض میشود که شش عدد خورنزه فرد^۱، اعلای گریاب اصفهان (که درین اوقات آسمان بدست

1 Ba'd as in-am.

2 In m.c. qad-san a piece of horn on which pens are nibbed.

3 A small spoon, generally silver, for adding water to the Indian ink.

4 Fard-i a'alā, (m.o.) "choice (adj)."

آوردن نقوان) ارسال خدمت شد؛ و ریش سرکار را بخون آید ام اگر خلاف واقع باشد * حکم حکیم و امر حاکم است که بنده شراب بخورم؛ اگر نخورم از عهده مأموریت خود، که قاع و قمع کُتار و تنبیه و آزار فساق و فجّار است، بر نتوانم آمد * مصرع ۱۰: آری شتر مست کشد بارِ گران را، ۱۱: امیدوارم که درین باب از التفات فرمودن فتوای شرمی دریغ مدارید که میدانید و می دانم که گفته اند * پیست *
 'آب بی حکم شرع خوردن خطاست ۱۰: و گر خون بفتوی بریزی رواست'
 'اگر شرع فتوی دهد بر هلاک ۱۱: الا تا نداری ز کشتنش باک'
 و السلام *

بی شک دانستم که از نسقچی باشی است چه مردی بود کوتاه سخن و چالپوش و دائم الخمر و جرأت فروش و مناسب گویی * گفتم "بد نیست، ازین تمعی میتوانی؛ ولی آن دیگری را به بینم" * در آن یک نوشته بود:—

"سرور! بزرگوار! معلوم ملازمان جناب حجت الاسلام حامی الانام محیی الاسلام بوده باشد که بهزار مشقت و زحمت، از رعایای قریبه سرکاری صد تومان نقد، و پنجاه خروار جنس وصول گردید * حسینعلی بنده خود را نمیتوانست بدهد * دوبار بفلك بستم چوب زدم؛ فائده نکرد * عاقبت جفت گاوش را در موضعی بنده از دستش گرفتم * از چوب کاری و شکنجه دریغ نخواهد شد تا همه بنده دیگران وصول شود * هر کس قبضی سرکار را بیاورد صد تومان نقد موجود و بندگی خواهد شد * رقمه خاکسارانه تمام"؛ و بنام عبدالکریم مهر بود *

گفتم زهی طالع یار و اختر سازگار! باید ابن عبدالکریم و آن ده را یاد گوشت و صد تومان را زود برد * این رقمه را به کناری گذارده بعد از اندک تأمل بنسقچی باشی جوابی نوشتم بدین مضمون:—

"دوست جانی من مکتوب بدیع الأسلوب رسید * مضمونش مفهوم گردید * در صورتیکه اعلمی علم ایمان بسته باوجود مانند شما، لپتی هارپ و غضنفری 7

1 A form of oath.

2 i.e., what he is about to say.

3 Sarvarā! (voc.).

4 Bandagī = i'dā't.

5 Laiq Ar. "lion."

6 A joke?

7 Ghaganfar Ar. "lion."

غالب است، برای تقویت ذات و پرورش وجود سرکار بچه فتویٰ نتوان^۱ و از چه مضافه بتوان؟

• بیت •

«شراب ناب بقتـ وای من هنیا لک . نو می ننوش و بهل خون دل خورد کفار»
خربزه‌های القفاتی رسید * خانه آبادان ؛ در باب خربزه دو بینی مناسب در خاطر بود
مرض افتاد •

• نظم •

« هست نیکو فتمنی نزدیک دانا خربزه . نعمت خلعت در دنیا همانا خربزه ،
« همچنان کز انبیا همتا ندارد مصطفی . هم ندارد نیز از هر میوه همتا خربزه ، »
داری الاکرام بالاتمام * اسپی براق مرصع صبح زود لازم است * در ورود مرسله با چل
آن ارسال شود که نه بیرون شهر عزیمت * شده ؛ بعد از رجعت ارسال خدمت
خواهد شد * زیاده مرضی نیست «

مهر مرحوم را بپای گانذ زده قرار دادم که صبحگاهان خود بدست خود رسانم *
بدان دیگر نیز جوانی نوشتم بدین مضمون :—

« معتمدی عبدالکریم سلامت باشد • گانذت رسید : مضمونش مفہوم شد *
حامل مکتوب دوست و معلم من حاجی بانا بگ است * صد تومان که حاضر
است باو تسلیم کن * در باره سایر اصرار وقت دیگر دستورالعمل ارسال خواهد شد ؛
اما تو بهر حال از کتک و سخت گیری دست مدار و السلام «

پس از نوشتن اینها بفکر فرصتی افتادم تا بهجم ، بنومیکه دمم گیر نیاید * همه در
خواب برفتند و شب از نیمه گذشت ؛ و من در تھارک چستن که دادم در را آهسته آهسته
میخواهند بکشایند * زهره ام آب شد « که دیدی » که گریبان را بدست داروغه
دادم ؟ « در این حال نزاع و منتظر که چه بسرم میآید ، صدای سر مرزنی شنیدم ؛
اما از اضطراب نه دانستم چه گفت * بعرض همه جواب بنای خرخره کشیدن نهادم
یعنی « حالت پذیرائی ندارم «

چون اندکی نگذشت و مطمئن شدم که همه کس بغرد و جای ترس ندارند ، آهسته
آهسته دروازه خانه را بگشادم و مانند کسیکه سر به پیش گذاشته باشد بنا کردم
بدریدن •

1 Bi-chi fatuq na-tarān dād.

2 'I have intended to go outside the city.'

3 Didī : Haji is addressing himself. This idiomatic use of didī is common in m.c.

Note change to 1st Person, dādam.

4 'All answers that I ought to give.'

5 Pay-ash. Sar bi-pay guzāshān "to pursue."

از گوشه و کنارها و پای دیوارها از آنجا دور شدم و کشیکچیان و شب گردان ندیدند *
 همیشه بر آمد و بازارها بیاز شدن آغازید * بر در دکان کهنه فروش رفتم * رخت و لباس
 ملا باشی را که در برم بود تعدیل و تبدیل کردم تا کسی نشناسد * اینکه اولین کارم ؛
 اما از لوازم گرانها چیزی کم نکردم *

پس یکسر بدرخانه نسجهی باشی رفتم و کاغذ را بنوکی نا شناسا داده گفتم
 "ملا باشی جواب میخواید ؛ برای کاری لازم زود بیرون رفتنی است " *

بیاری بغت نسجهی باشی هنوز در اندرون بود و برای جواب تأملی
 می بایست ؛ اما بنقد حکم بهاضر کردن اسپ داده شد *

چون چشم باسپ و یراق طلای مرصعش افتاد دیدم چندان خوب است که
 اگر دیگری میبود بکار من بهتر می آمد ، و کم مانده بود که دیگری ساده تر بطلم *
 با خود گفتم " آه ! خوش دولتی است و خوش میدرخشد اما حیف که مستعجل¹
 است * از ترس اینکه اگر منتظر گرفتن جواب شوم شاید قضائی پیش آید با لذت
 آنها یافتن نکبت سوار بر مرکب شده ، تا بگوئی " چه " از شهر بیرون رفتم *

بی آنکه پشت سر بنگرم یکنفس تا بگذار رود گرج راندم * شنیده بودم
 که دهات ملا باشی در طرف همدان است ؛ بنابراین، روی بدانسوی نهادم * اما
 راستی وقتی که نفسی گرفتم و نشستم ، از آنحال غریب خود و از آن احوال عجیب
 دنیا و از بازی خود و بازیچه گردون ، چنان هراس بر من مستولی شد که کم ماند
 که برگردم و خود را بجای اعمال خود مواخذ سازم * با خود گفتم که " خوب
 دزد شاخ و دم ندارد ؛ اینک من دزد * اگر بگیرندم آسانترین عذابم بدم خپاره
 گذاشتن ؛ اما بیا به بینم مرا که چنین کرد ؟ البته این کار کار تقدیر است و در صورتیکه
 کار تقدیر است بر من چه تقصیر است ؟ ملا باشی را تقدیر آورد و در پهلویم گفت *
 تقدیر مرا بجای او گذرانید و نشاناسانید * هرچه کردم بجا کردم * اگر غیر آن میکردم
 بخلاف تقدیر حرکت کرده بودم * پس این رخت از آن من و آن صد تومان از من
 است * هرچه باسم او نوشتم بجا نوشتم ؛ المقدّر کائن² ؛ بر من حرجی³ نیست " *

تولیب این مقدمات گساختیم افزود * اسپ راندم تا از ده پیش روی ببرسم

¹ "Fleeting."

² *Al-muqaddar* *hā'in* "what is fated must be."

³ *Haraj* "sin, fault, etc."

که ده ملا باشي که مبد الکريم مباشر او باشد در انحوالي هست يا نه ؟ گفتي براستي
 اين کارها را تقدير برای خاطر من ميکند و اين قوعه را بنام من اداخته بود *
 يک فرسنگ دور ترک دهني رسيدم ؛ ار آن ملا ناشي : مباشرش عبدالکريم ،
 کدخدای و ملاي آنجا * نا خود گفتم که ” اين مرد ملاست و کانديکه نوشتن ناين
 مناسب نيست ؛ بايد عوض کرد و بالقائي مناسب شأن او نوشت “ * از اسب فرود
 آمدم و با قلم و دوات و لوله - کاغذ خود ملا باشي ، رقعته از نو فراخور حال ملائي
 نوشتنم ؛ و برالا افتادم ناين نيت ، که اگر صد تومان را بگيرم هرچه زود تر نا راهي
 هرچه کوفله تر سرحدي هرچه نزديکتر خود را برسانم *

1 "Lata"

* گفتار پینجاه و نهم *

جلوه نکردن حاجی بابا در درست کاری و سرگذشت ملا نادان *

با سواری آن اسپ آنقدر باد کردم که * مصرع * گنبد سلطان خدا^۱ بنده
شدم. * چون بعید آباد رسیدم (اینک نام ده ملا باشی) از کوچها با عظمتی تمام
گذشتم * روستائیان بدیدنم دویدند و همه بسلام و تعظیم ایستادند *

از اسپ فرود آمدم و اسپ را بدست کسی داده پرسیدم " ملا عبدالکریم
کجا ست " ؟

مردم بدینسو و آنسو دویده آوردند *

بعد از تعارفات^۲ متعارف کاغذ را بدستش دادم که " برای آن کار ملا باشی که
میدانید آمده ام " *

عبدالکریم آدمی بود تیز نگاه و تیزنگاهی او منافی با کار من * دلم طپیدن
گرفت (۳) بعد از مطالعه^۳ رقعہ بهشمی^۴ گفت که " پول حاضر است ولی باید که قدری
استراحت بکنید " *

از تیزی نگاهش ترسان ، درازی زمان اختلاطش را چندان طالب نبودم ؛
ولی برای آنکه شک زده نشود بقدر خوردن میوه و نوشیدن آب ، دوعی خواستم تا
بیانه^۵ خنکی ، از آتش آن چشمان محفوظ مانم *

^۱ *Sultān Khudā Bandā* near Tabriz is said to be famous for the size of its dome.

^۲ "The usual compliments."

^۳ "After (saying) a 'bi-chasm' "

^۴ i.e. *khunak shu-tan*.

چون قاچ^۱ اولین خرنزه بدهان بردم عبد الکريم گفت " من شما را هيچ در نزد ملا باشي ندیدم ؛ همه وابستگانش را می شناسم " *

من خودي جمع کرده گفتم " آدم او نیستم * آدم نسقجي باشیم ؛ گویا ملا باشي حسابي دارد * از آنجهت مرا فرستاد " *

این جواب رفع شبهه او کود اما خدا پدر اسپ و زین و براق را بیاموزد که بیشتر نفیاد رسید *

چون من تومان بجیب رفت با دلي آسوده روان شدم ؛ وبعد راه طهران پیش گرفتیم * در بیرون ، سر اسپ را برگردانیده رکاب زنان برای کومانشاهان افتادم تا خود را بد آنجا رسانیده اسپ و زین را بهر قیمت که باشد بفروشم ؛ و هرچه زود تر خود را ددار السلام^۲ بغداد رسانده سلامت مانم *

بعد از طی پنج شش فرسنگ ، از دور مردی دیدم عجیب ، تند رو ، آوازه خوان ، کلاه نرس ، کفش برپا ، چانه و صورت^۳ سنه * زودیکتر شدم دیدم که گویا از پیش دیده ام ؛ بلندی بالا و فراخي^۴ شاه و تاریکی میانش آشنا بنظر آمد * اگر آوازه نمیخواند می گفتم که ملا نادان است اما آوازه اش مرا معطل کرده بود * از آن مرد سنگین این حرکت سبک زور^۵ می نمود * داری بیش از آنکه او مرا بشناسد من او را شناختم *

سر اسپ را کشیدم که " شناسم یا نشناسم ؟ اگر بی آشنائی بگردم ظلم است ؛ اگر آشنائی بدهم دار دوش پیدا کرده ام * و انگهي اگر بی آشنائی بگردم و بشناسد و سراغ گیرنده از روی دشمنی خبر میدهد " *

شب نزدیک بود : هر دو بایستی بیک ده وارد شویم * از شدت خستگی اسپ ، گریز هم ممکن نبود * گفتم " بهکم خیر الامر^۶ اوسطها^۷ از میان راه برون نمیروم ؛

1 Qāch ' Vide ' p. 195, note 4

2 Dar = a-Salam = the Mansion of Peace " is a name for Baghdad.

3 Surat " face " (m.c.)

4 Zor (lit. " strength "), sometimes in m.c. = mushkil - in kār zūr ast (m.c.) " this is difficult " ; zor (or mushkil) ast ki ū bāshad (m.c.) " it can't be ho ; it can hardly be he."

5 The subject is mardum understood.

6 " A middle course is best."

راه راست را میگیرم : اگر بشناخت منم اورا می شناسم ، و گر نه از دستش میجهم ، ” * اسب را راندم * چون نزدیک رسیدم روی بمن کرد و سرابایم را نگریسته ظاهراً بی آنکه بشناسد گفت ” آغا ، ترا بخدا ! رحمی بمن بینوا بکن که بجز تو پناهی ندارم ” *

تاب این التماس نیاورده بایستادم تا دیگر چه گوید و بنا کردم بقیقه خنده * چون خنده من بقدر آوازه او نا بجا بود متعجب ماند * همینکه سلام آغازیدم رفیع شیده اش شده مرا بشناخت : و مانند کسیکه هیچ نم در او نمانده باشد روی بمن دوید که ” حاجی جان ! موم ! چشم ! از آسمان میرسی یا از زمین ؟ چه نقشی زده ؟ این چگونه اسب ؟ این چه زین و براق ؟ از کجا تسخیر چن و پری کرده ؟ میراث خور معشوقی دولتمند شده ؟ چه شده است ” ؟

من از خنده خود داری نتوانستم از بس ازین سخنان خوشم آمد * پس گفت ” حاجی ، قاطر منعموت چه طور اسب عربی ، و پالان و پالاسش چه طور زین و برگ مرتع شد ؟ خوب از خانه و زندگی ¹ من چه خبر ؟ ترا بمعاس ² پیغمبر حقیقت واقع را بیان کن ” *

خیال کردم ” اگر بیان واقع را نگویم شاید گمان کند که احوال اورا متصرف شده ام ” * گفتم ” چنانچه میگوئی نقش زده ام * بیان واقع را میگویم بشرط آنکه زود - باور شوی و بدروغ حمل نکنی که قضیه هم معجب است ، و هم مضحک ؛ هم از عقل دور ، و هم بدروغ نزدیک ” *

خلاصه دادم ، و در ده بکاروانسرا رفتیم تا شب در آنجا بمانیم *

معلوم است من با آن سر و وضع مردی مشار الیه بودم * کدخدای ده نفوس بخدمت برداخت *

سرگذشت خود را ملا نادان بیان کردم * چون سعادت را در نکبت ملا باشی دید ، بسیار خرسند شد * از صحبت بکدیگر بسیار حظ می کردیم چه شرح پیرشانی دیگران موجب تسلیم است * دیدم که ملا نادان نه آن بوده است که من می پنداشتم *

¹ *Khāna u sindagī = khāna u kushāna = khān-u mān.*

² *Muḥāsın here = "mustachios."*

گفتم "از خلوص و صفای تو معلوم میشود که در باطن نه آنی که در ظاهری *
با آنهمه رنگ، این یگرگی^۱ در تو گمان نمیدرند"، *

گفت "حاجی! نکبت بزرگ چیزی است * بلندی و پستی ایام عمر من
سیار است * من خود را بدولاب بازی * تشبیه کرده‌ام؛ اما از بدبختی هیچگاه بمقاد
این مثل میل نکرده‌ام که گفته اند 'جائی مغضوب که از زیرت آب در آید'، *"

گفتم "ترا بخدا! سرگذشت را بمن نقل کن که اسباب گذرانی وقت به از آن
نمیشود؛ و امیدوارم که اینقدر اعتماد بمن داشته باشی که چیزی پنهان نداری"، *
گفت "سرگذشت من تازگی ندارد؛ سوابی عبارت است از حالنی که اکثر ایرانیان
را دست میدهد، چنانچه بکروز بادشاه مملکتند و دیگر روز گدای معذات؛ اما بنا
بمظالم و برفوش تو نقل میکنم:—

"من همدانیم * بدرم علانی بزرگ بود * از برای اجتهاد جان میداد؛ اما در مسائل
اجتهاد خود، چندان از طریق متعارف انحراف ورزید که جمعی از علماء بمخالفت
برخاسته و اجتهادات او کردند * هنر بزرگ بدرم رواج تشیع و سبب قسطن بود * یکی
از اجداد، گویند، در حین تربیت اطفال، برای انتشار بغض و عداوت اهل سنت، اختراعی
کرده است که تا قیامت باقی خواهد بود؛ یعنی در مکتب وقتی که قضاء حاجت
بطفلی زور آور می شود نشان اذن خواستن را این قرار داده بود که طفل پیش معلم
بیاید و بگوید 'لعنت بعمو' * از نتیجه این، باقیات صالحات^۵ که من یا تو
یا دیگری هیچ ایرانی نیست که اقلاً روزی یک دفعه عمر را با بدترین دشنام فحش
داده باشد، و با بدترین صفت لعن ننموده"، *

گفتم "آری بر پدرش لعنت که ایرانیان حق دارند او را لعنت کنند *"

دس از آن گفت "احداث عداوت دینی بدرم معصوم بامل سنت نماند، بلکه
شامل همه خارج - مذهبیان از بهود و قزما و گدرویت برست شد * جدم این کار را
اول و سبب تعصیل جاه و مال کرده اما رفیع رفته در او این حکم طبیعت ثانویه گرفته

^۱ *Yak-ranqi* "amiability, unceremoniousness"

^۲ *Dulāb* is a Persian wheel in a well and *du lāb* 'ā-ī = *garden*. Better *khud ra*
bi-charkh & *dulāb tashkik kardā am*

^۳ = *kār-i mā-kun ki ihtimālā khalat dāshda bāshad*

^۴ This custom has nearly if not quite died out, but elderly men still recollect
it. Persian boys now place the right hand over the heart and say 'adab.'

^۵ شایسته = صالح "always" signifies "always" باقیات صالحات

است چنانچه وابستگانش اکنون مثل فرایض و واجبات می‌شمارند : اعتقادشان اینکه اگر کسی مشغول لعن عمر باشد سلام باو نباید داد تا از ثواب مشغول نشود اما اگر مشغول صلوات به پیغمبر باشد بسلام اشتغال او باقی ندارد * همهٔ خاندان او بخصوص من، در زیر سایهٔ او با این اعتقاد ببار آمدیم و چنان با وصف این اعتقاد متصف بودیم که مردم مارا زمرهٔ دیگر می‌شمردند و ما را طائفهٔ کفربرانداز و ایمان نواز می‌گفتند *

”بعد از این سخنان حرکت بروبروز مرا تعجب مدار * تحریک فساد من منحصراً باین نیست * در کوچکی نیز مایهٔ فساد بی بزرگ گردیدم که شنیدنی است *

”والی بغداد کار پرداز بهمدان فرستاده بود که روزها از در خانهٔ ما بدیوانخانهٔ والی میرفت * یکی از درسهایی پدر را عمل کردن خواستیم * گروهی طفل را با خطبهٔ بلیغ تحریص و تحریک نمود تا به عثمانیان بفهمانیم بغض ما بهمر، تا بچهٔ درجه است : و ایشانرا از راه ناطل تسنن برآه راست تشیع دعوت کنیم * ما میدانستیم کار پرداز که، و حرمت باو یعنی چه * سلیمان افندی را (ایک نام آن) مردی سخت شیعه گداز^۱ و سنی نواز میدانستیم و بس * روزی در مراجعت او از در خانهٔ بر سر اوربختیم و با اجماع با آواز بلند فریاد کردیم که ‘لعنت بر عمر’ * همراهانش خشمناک بجای جواب چوبی چنبد دما زدند * سنگسارشان کردیم : دستار سلیمان افندی از سرش افتاد : بریشش تف انداختیم : لباسش را دریدیم و نگفته چیزی^۲ نگذاشتیم *

”معلوم است آن گونه گستاخیهایی پاداش نمی‌ماند * کار پرداز از حرکت از جای در رفت^۳ * خواست در دم، چارپاری بطهران فرستد و خود ببغداد رود * والی همدان از عقبهٔ کار ترسان و هراسان، برای خاطر جوئی و استمالت، بلا تسلیم ما بدو، و انقام او از ما، تعهد نمود *

”من باعتبار پدر نازان، و از مصدر فعل چنان شدید شادان باینحرفها گویی نمیدادم : اما والی از عزل خود میترسید : و انگهی مردی بود که حب علی و بغض عمر در نزد او هر دو بی معنی می نمود : نه این را غالب^۴ کل غالب، و نه آنرا فاصب حق این میدانست * مرا با رفیقان بکار پرداز سپرد *

1 Gulāz here = *aziyat-kun*.

2 *Chis-i na-gufta* would be better.

3 *As jāy dan-raft* “was beside himself, furious.”

4 An epithet of ‘Ali.’

” چون مرا بحضور ملیمان افندی بردند سخت بر آشفتم و چوب خوردن هیچ بظاظرم نمیرسید : همه را مشق الفاظ رکیک¹ در جواب می نمودم *

” ترکان در این خیال که سرمایه قلای را با سود از ما در آورند ، و چنان فرصتی گویا از خدا میخواستند ، اغماض و مسامحه سرشان نشد * اعدبار پدرم ، بیزگاری نکرد * ما چنان بغض و عداوت دینی ، چها را چو نگاری کردند که گمان میکردم چنان مداوت بجو در دل من در هیچ دلی نمیتواند بود * ناری رضای خاطر ترکان بجا آمد : و این کار بنقد چند سالی آتش غیرت دینیم را فرو نشاند *

” چون خطم دمید باصفهان رفتم تا در آنجا تکمیل تحصیل و اظهار فضلی نمایم * چنان شد حتی اینکه بجزئیات مقاصد خود رسیدم : اما برای شهرت فرصت می جستیم * ناگاه آهیم بدینطور روی نمود *

” شاه صفی² چون نیمچه زندیقی بوده است وقتی بخارج مذهبیان خاصه بفرنگان بهمانه رواج تجارت و داد و ستد روی داده جمعی را باصفهان کوچانیده بود : و اختیار اجرایی آئین و بدای کلیسا و آوردن رهبان ، حتی زدن ناقوس هم ، که بالمرة خلاف شریعت اسلام است ، بایشان داده * فرنگان خلیفه بزرگ ، پاپا³ نام ، دارند که مثل بزرگان دین ما بشردین معمدی ، او هم بشردین عیسی مامور است * پاپا از صفویه بلطایفه الحیل اذن گرفته بود که فرنگان در نفس اصفهان⁴ و در جلقا⁵ صوامع و دبیری چند سازند ، تا فرستادگانش در آنجا بشینند * ساخته بودند ، اما آنوقت خراب شده و تنها یکی مانده بود * من بفکر خرابی آن یک افتادم *

” در آن دیر دوراهب بود : یکی از آنان کار دیده و جهان گشته ، دانشمند و زیرک ، چنانچه شیطان را درمی میداد⁶ * در هیات و صورت هم بلند بالا ، داریک اندام ، قوی دل ، چشماش مثل زغال افروخته ، و صدایش مثل رعد : در هر جا با علمای ما در میان می افتاد ، و بی بروا میگفت که ’ پیغمبر شما دروغ زن و تلبیسکار

¹ *Alfaz-ı rakik* “abuso (filthy).”

² *Tahmīl* = ‘ilm

³ *Shāh Šafī*, Grandfather of *Shah Ismā‘il*

⁴ *Pāpā* “Popo”

⁵ “Fine pretext.”

⁶ *Dar nafs-ı İsfahān* (m.c.) = *dar khud-ı Isfahān* : *nafs* should only be used for rational beings.

⁷ A common saying comp. *pā-pūsh baray-ı Shāfān dūkhān*.

بوده است * بمباحثات تقریری اکتفا نکرده است^۱ کتابی نوشته و چاپ کرده تا خطاهای خود را صواب نماید * یکی از مجتهدین ما خواسته بود جوانی ردی بآن کتاب نویسد * در آن کتاب مثل کتاب بکار^۲ مجلسی بجز آنچه نباید نوشته باشد نوشته ؛ چنانچه در حقیقت تقویت اقوال معترض^۳ نموده بود * در وقت بودن من در اصفهان ، در همه جا ذکر آن کتاب همرفت * من مداعبت^۴ این برخاستم که در فلان روز در مدرسه^۵ نوشته نو شاه ، فرنگی بیاید تا مباحثه کنیم * هر کس دعوا و دلیل خود بمیدان گذارد و هر که معجب^۶ شود بحقیقت دین دیگری اقرار کند * راهب این تکلیف را قبول کرد * ما علمای اسلامیة اتفاق کردیم که آن خا را از پهلوی خویش بدر آریم * همه جمع شدیم برای اثبات حقانیت اسلام *

” چنان ازدحامی هرگز نشده است * در وبام مدرسه از منتظران غلبه اسلام پر ؛ عمامه بر روی عمامه ؛ سر بر روی سر * راهب تک و تنها در آمد و چون ازدحام را دید حساب کار خود کرد و باطراف و جوانب نگریستن گرفت * از داو^۷ - طلبان علماء سه تن در پیش ، و من در پیش ایشان * سؤال و جواب را زیر چاق^۸ کرده بودیم * در راهب آلت کارزاری بجز زانش ندیدیم *

” از جمعیت علماء متوحش شد ، و ما بی آنکه فرصتی ندو بدهیم بیکبار شروع بسؤال کردیم *

” یکی گفت ” ترا اعتقاد این است که خداوند بشکل آدمی از آسمان بزمین فرود آمده است ؟ ” دیگری ” گفت ” ترا اعتقاد این است خدا مرکب است از سه و سه باز یکیست ؟ ” دیگری گفت ” ترا اعتقاد این است که روح القدس از آسمان بشکل کبوتر آمد و مریم را حامله کرد ؟ ”

چون^۹ راهب استادی را بنابر این گذاشته بود که اولاً می پرسید ” آیا اعتقاد شما و بحکم کتاب شما عیسی برحقست یا نه ، ؟ البته مسلمان را واجب این است که

1 Or būd ?

2 Majlisi is the *takhalluṣ* of the first Persian author of a book on *rauḡa-khāwānī*. Under the title *Bahār* there are included 25 books of this author, but each book has also a special title.

3 “ Objector, opposer.”

4 “ Answered.”

5 *Dāv-talab*, “ volunteer.”

6 *Zir-chiq k.* (m.c.) “ to prepare beforehand.”

7 *Chūn* “ since, because.”

نگوید 'آری' ؛ آنگاه ، می‌گفت 'همان عیسی که شما به برحق بودن او اعتراف دارید حکم ببطالن دین شما فرموده و گفته است که ' بعد از من پیغمبری نیست ' * من جواب این مسئله را چنان ساخته بودم که بگویم ' اگر آن عیسی را که میگوئی همان عیسی است که کتاب ما بما حکم باقرار نبوت او نموده است و او خود نامدن پیغمبر ما و برحق بودنش وعده داده آنرا میگوئی ، برحق است ؛ و گرنه آن عیسی که شما نصاری ساخته اند و پدر و مادر و کتاب دروغ و آئین شرک و هزار مزخرف باو بسته اید ما آن عیسی را هرگز به نبوت قبول نداریم ' * اما کار پانچا ها نکشید : ازین قبیل مسئله ها مباحثه بشد *

" باران سؤالهای خود را نوعی درهم و برهم کردند که راهب دست و پا را گم کرد ؛ و هوای کار را فهمیده سراسیمه گفت ' که اگر عرضی شما کشتن من است مباحثه هیچ لزومی ندارد ؛ اگر میخواهید مباحثه کنید ، طریقه مباحثه این بیست * ما این ها به و قیل و قال جواب مرا چگونه خواهید داد ؟ و همه کس خواهند گفت که گویا شما از جواب حساسی عاجزید ، *

" ما ازین جواب صدق بلکه عجب شدیم * مردم بگمان این افتادند که حق طرف راهب است * برای رفی کار ، اول کسیکه بدای کولیگری گذاشت من بودم * فریاد بر آوردم که ' وا شریعتا ! ای مسلمانان ! کو دین ؟ کو ایمان ؟ اسلام از میان رفت ! داد اسلام را از کفر بگیرد ، *

" نامگاه در مردم هیجان و غلیانی پدید آمد و از هر سو صدای برخاست که ' بگیرد و نکشید و باره پاره کنید ! ' * درباری از دحام تلاطم آمد * راهب خود را در گرداب خطر دند و سلامت را بر کنار * بخیال فرار افتاد * یکی از ملایان ، عبادی خود را در او پوشانیده از میان مردم بخانه ارمی گریزاند *

" ما از بخت خویشتن نومید ندیوانخانه رفتیم و افزودن هیجان مردم خواستیم *

" چون دیگر بیگي ^{اصفهان} مردی بود مقدس ، گمان کردیم که ما یار خواهد شد * گفتیم که ' این راهب معترب اسلام است ؛ مردم را بکفر دعوت می کند ؛ باسلام

1 Kauli-gari "apron" from kauli "a gyron"

وده¹ میگوید * علماء را بجهل نسبت میدهد و تکفیر میکند * ناری خیلی تهمت بدو بستیم و دفع آن بلا از بیگلر بگی خواستیم *

”بیگلر بیگی که چه کند؟ میدانست که با فرنگان و علی الخصوص با راهبشان بجهل نمیتوان رفت؛ و انگهی از جانب پادشاه حمایت آنان را ملتزم میشد * لهذا با ما همراهی نکرد و گفت ‘ شما که نمی توانید براهب جواب بدهید چرا می روید و مباحثه میکنید؟ ایران و اعتراض نمی توانید * با زور میخواهید حق را باطل کنید؟ بلی اگر دلایل میتوانستید آورد و اورا میتوانستید مجاب ساخت و آنهم بجهل شما مقتدر نمیشد، آنوقت در حقیقت کافر و واجب القتل بود * اما حالا با این فهم و فضل شما، با او حرفی نتوان زد؟ *

”ما مغذول و مذکوب کینه جویان و انتقام خواهان بیرون آمدیم * اگر در آنوقت راهب بدست ما میافتاد پارچه بزرگش بقدر گوشش میشد² * راهب شبانه چنان فرار کرد که تا چند سال کس اورا در اصفهان ندید *

”درین کار من ید بیضا³ نموده بودم * در شهر، اولین مجتهد قلم رفتم، اما این شهرتی بود خشک و خالی: چیززی نیندو ختم * غرض تحصیل جاه و مقامی بود که از وی نقدی حاصل شود * بقصد اجازه اجتهاد گرفتن، بقم به نزد میرزا * * * * * قمی رفتم که اجازه آن از هر سرمایه بهتر بود * آعای قمی بهوای شهرت نامم، نیک پذیرفت * چندی بدرسش مداومت کردم: استعدادم را پسندید * چون دشمن صوفی بود منم با صوفیان در افتادم * در ازاء آن، لقب عماد الاسلامی با سفارش نامی بارباب در خانۀ طهران خواستم * اگرچه مفارقم نمی خواست اما با اظهار کدورت خواهش را بجای آورد *

”در طهران هم از ارکان شمرده شدم - اما از توجه پنهان؟ هرچه سعی کردم دستم به در خانۀ شاهي بند نشد * رقیبانم خیلی گرگ بودند، و در چاپلوسی و دنیا⁴ داری خیلی ماهر تر از من * تعلّق و چرب زبانی به معجاس ملا باشی راه پیدا نمودم *

¹ *Radda* “repelling, rejecting.”

² Usually in m.c. *khuda-yi buzurg-ash gūsh-ash mī-shud*.

³ *Yād-ı bāza* “white hand (of Moses) i.e. a miracle”. *yad* P. for *yadd* Ar.

The translator might have substituted *shaqq* “*ʿl-qamar*.”

⁴ I have been requested to omit the name

⁵ *Dunya dār* “time serving.”

در آنجا معروف صدر اعظم و معیر الممالک و وزیر دول خارجه و سقّی باشی شدم *
 هر صبح پیش از آفتاب بخانه شان و هر شب بمجلسشان میرفتم، امّا باز پیش
 از قلاشی نبودم * چشمم در قبول عامه بود، تا شاید با آن کاری کنم — و با آن
 خیلی کار می توان کرد * صدر اعظم بمن التفات پیدا کرد چراکه روزی در خانه اش
 روضه میخواندند؛ من موعظه بلیغی کردم و روضه خواندم که او را گرداندم؛ و در
 صورت خود نگریسته بود * حاضران منعجب و من مورد تحسین شدم *
 و در قبول عامه که نیز مطلوبم بود میسر شد امّا همه اینها را بی التفاتی شاه هیچ
 * بیت *

مقابلہ نتوانست کرد * ملی

هر کرا پادشاه بیندازد . کش از خیل ا خانه نوازد *
 ده پشت گرمی آن التفاتها و قبول عامه، آن بلا که دیدی بمرم آمد * اکنون
 رومملکت خود میروم برهنه تر از روزیکه بیرون آمدم؛ و علاوه، ریشی کنده هم
 مرقعات میبهرم *
¹ *Khryl-i khāna = ahl-i dar-i khāna.*

* گفتار شصتم *

تدبیرهای حاجی و ملا نادان در خور حال ایشان ، و معلوم شدن
اینکه نابکارانرا بیکدیگر اعتماد نیست *

بعد از انجام سرگذشت ملا نادان گفتم ” چون دولت و نکبت ما هر دو بسته
به تقدیر آسمانیست ، باقتضای همان تقدیر از کجا که باز سعادت اولین نوسی ؟

* بیت *

” روزگار است اینکه گه عزت دهد گه خوار دارد .^۱ چرخ بازیگر ازین بازیچهها بسیار دارد *
هر دو ، ازین پست و بلندیا بسیار دیده ایم * در صورتیکه در ابران اختیار همه مردم
بدست یک کس است امروز ریش یکپرا می کند ، فردا مورد محاسنش میکند * بمقاد
” عسی آن نکرهوا شیاً و هو خیر لکم ، ازین قضیه تنگ مباش که
” شاید که چو وا بینی خیر تو در این باشد ، * نمی بینی که آهنگر چون بزغال
افروخته آبی باشد و شعله را اندک زمانی فرو نشاند ، همیشه باز در د
افروخته تر گردد “ ؟

گفت ” منم نه من دلیخوشی آوازه میخواندم که شاید پادشاه خواست در ظاهر
بمردم عدالتی و بطائفه نصاری عذابتی فرماید ؛ اما روزی میرسد که بدین و مردمان
دیندار بدوستی ناچار شود ؛ آنگاه قدر مانند منی را که مورد قبول همه شده ام
میداند * بارها درین اندیشه افتادم که ترک جبهه و دستار و طریقت طائفه مفت
خوار کنم ، و راه سوداگری و بازرگانی پیشه گیرم ؛ اما بعد از تفکر و تدبیر دیدم که
المقدر کائن *

* بیت *

قضای کن فیکون است ، حکم بار خدای^۲ .^۱ بدین سخن سخنی در نمیتوان افزود *

1 “ It may be that you dislike a thing and it is good for you.”

2 “ The order of God is ‘ be and it will be.’ ”

میدانی که اکنون خود را شهید زنده قلم خواهم داد ، و این نام ، بخصوص نام ریش کنده شدن ، از تمام مال و منال حتی از خر سفید و متعگان نیز بیشتر بکارم خواهد خورد *

● بیت ●

سالها ناید که تا یکمشت پشم از پشت میش .: عابدی را خرقه گردد یا حمای را رسن *

گفتم ” بسیار خوب ، شهیدان راستین را چه کردند که تو نام شهادت چه کنی ؟ اکنون با من بغداد میائی و یا اینکه در اینجا منتظر عقبه کار می نشینی ؟ “

گفت ” غرضم اینکه بزاد و بوم خود همدان روم بنزد پدر خود ؛ بواسطه شهرت او و بواسطتش باز بپهران سرکار برگردم * اما تو چه اندیشیدی و چه مناسب حال خود دیدی ؟ اگر خدا نخواهد و من آب و تاب اولین را پیدا کنم میدانی که متعه خانه من بیتو نشود *

● بیت ●

چون تو بیری نباید اندر دبر .: دیری پیورا نباشد خیر *

گفتم ” رفیق ، من در این طریق از تو رانده تر و ماندم ترم * دست قضـا مرا بناخواهی بجای قاتل و سارق نشانند * طالع لباس ملا باشی در بر ، با مال او مالدار ، و در اسب نسقچی باشی سوارم کرد *

● مصرع ●

” اگر همراهی اختر نمیگردم چه میگردم ؟ * همه دانند که اگر در همدان مانم لاشه منخوسم زیب دروازه شهر و حالت معکوسم عبرت اهل دهر خواهد شد * وقتی خود را آسوده خواهم دید که خود را در خاک عثمانی بینم ، و در گوشه آزادی فارغبال نشینم “ *

پس برای استمالت ، خواستم که نیمه آنچه دستگیرم شده بپازش کنم * بیش از ده تومان بر نداشت و باقی را بمن وا گذاشت که ” این مرا بس و قرضی باشد ؛ انشاء الله در وقت قدرت پس میدهم “ * اما بعد از گرفتن نقد باز همدان رفتم را تکلیف کرد که ” رفیق راه را اندیشیدی و خطری را نبیندیشیدی * تا تو سرحد ممالک شمالی برسی چها سرت آید * قضیه ملا باشی و نسقچی باشی کاری کرد که آدم بعقب ما خواهند فرستاد * ترا که گاو سفید پیشانی خواهند گرفت * اما اگر تا آنجا

1 “ Like.”

2 “ What could I have done had I not followed my destiny ? (i.e., I was obliged to follow my destiny).”

از اسبها افتد^۱ با من باشی ، در دهی از آن پدرم در نزدیکی همدان ترا ناشناسا نگه میدارم و برای اسب و لباس هم فکری میکنم که بوی بدشان بلند نشود * از اینجا تا همدان راهی نیست : اگر نصف شب در پشته هم سوار شویم صبح زود بدانجا میرسیم * اما سرحد خیلی دور است و اسب خام : اگر در راه بماند و گرفتار آئی ، کرا غم تخلیص تو باشد ؟ ”

سخنانش را شنیده دیدم * با خود بسنجیدم که ” از صفحات ایران اطلاعی ندارم : نه فقط کوره راه ، شاهراه را هم نمیدانم : کار بدان آسانی که فوض کرده بودم نیست * اگر آخوند با من خیال خیانت داشته باشد چه بگیریم چه نگیریم میتواند * پس بهتر اینکه باو تسلیم شوم “ * ناری بهمراهیش قرار دادم و نیمه شب در راه افتادم *

تا طلوع آفتاب مبالغی راه پیمودیم * همینکه به تلی مشرف بشهر رسیدیم ، در آنجا از نوطرح دخول شهر را ریختیم * ملا نادان با انگشت ، دهی کوچک نمود که ” اینک ده پدرم : تا آواز مرگ ملا داهی بخوابد در آنجا می مانی : و من با لباس تو ، بعد از آن رسوائیها ، اعتباری میفروشم * تو از شبیه و امیهی و من از خوارمی میبخشم : یک کرشمه دوکار بر میآید “ * البته خبر اقتضای من بگوش اهل شهر و خانواده ام میرسد و موجب کسر شان^۳ میشود : اما چون اعتبار بظاهر است ، وقتی که مرا با این لباس و اسب به بینند اندکی ماست مالی رسوائی میشود * با این دست آویز چند روز شات و شوقی^۴ می کنم : بعد از آن بپانگ ، اسب را فروخته بپایش را بگو میدهم “ *

من ازین تدبیر خرسد نمی نمودم که در مقابل آنهمه مال بجز امید و خیال چیزی در میان نبود * اما از راه دیگر دیدم که راست میگوید * با آن لباس ده نمیتوان رفت * ریش بدست ملا افتاده بود * شاید خیر خود را در شر من ببند *

گفتم ” خوب فرضاً نسقچی باشی اسب را جست : شما چه می کنید ؟ آنوقت هم ریش کدۀ شما و هم ریش کدۀ من هر دو در معرض خطر است “ *

1 " All is still ; the matter has blown over."

2 " Kill two birds with one stone."

Chi khush buvad ki bar-āyad bi-yag kirishma du kār.

Ziyārat-i Shah 'Ahd 'l-'Aḡim u dīlan-i yār : (Teheran song).

3 ' Will cause my family to be lowered in the eyes of the people.'

4 Shāt u shāt (m.c.) " noise."

گفت "خدا بزرگست ؛ پیش از ما کسی بهمان برفه * تا بیاید من بخانه پدر رفته کار خود را دیده ام" * بعد ازان کار مدار *

سخن بدین تمام ، و لباس سراپا عوض شد * نادان با عمامه ملا ناشی معمم و من با کلاه کلانه^۱ ؛ او مکلاه^۲ ؛ پول و ساعت و مهر ملا ناشی در پیش من و قلمدان و تسبیح و آئینه و شانه کوچکش در پیش او * لوله کاغذش را بکمر زد * چون باسب بر نشست چنان شبیه بود ملا ناشی که خود از حیرت می خندید *

با دلگرای از یکدیگر جدا شدیم * عهد نمود که از ارسال خبر دریغ ندارد و گفت که "تو در باب اقامت ده هر قصه که میتوانی بساز" *

پس او خشنود ، راه همدان گرفت و من راه ده ، متردد تا در آنجا با چه لباس نمود کنم * راستی است مثل کسی بودم ، که از آسمان بزمین افتاده باشد ؛ چه آدم معقول ، کلاه بر سر ، کفش در پا ، با قبای بی شال خیلی نا معقول مینمودم * بعد از تفکر ، قوار بر آن دادم که سوداگر کرد لغت کرده و نا خوش قلم روم ، و برای مداومت چند روز در آن ده بمانم *

از یمن طالع خداوند چندان ناعل آن ده بلاهت^۳ عطا فرموده بود که هر چه گفتیم قبول شد * چیزیکه رانجه ام میداشت بیره زنی حکیمم واقع شده بود ؛ و هر روز نیم من^۴ خاکشی و تاجریزی بعلقم فرو میکرد و نفسم در نمی آمد^۵ *

1 Note this use of the Perfect for the Future Perfect.

2 *Kulāta* (m.c.) = *pūch*, "useless"

3 *Mukallā* : an Arabicised word from the Persian *kulāh* : *ān shakh mukallā bād*, na mu'ammam (m.c.) "he wore a *kulāh*, not an 'ammāma'"

4 *Kurd-lukht-karda* (one compound adjective) "robbed by the Kurds"

5 *Bulāhat* "stupidity."

6 The Persian man (Ar. *mann*) varies in every district. The Tabriz man is about 7½ lbs.; the *Ālāshūnī* man is about 116 lbs. The Indian 'maund' is about 80 lbs.

7 "I could say nothing."

* گفتار شصت و یکم *

در کشیدن ملا نادان جزای حاجی بابا را *

ده روز تمام که هر روزش سالی بود بگذشت و از نادان خبری نشد * در عالم نادانی همه^۱ را میفرسیدم که باز آبی بروی کارش آید و مقعه خانه اش بی من برپا شود * رفت و آمد چنان از ده بشهر کم که کم مانده بود من از بیصبری بیخودم تا عملی از ده ، کار در شهر پیدا نکردم خشمناک برگشته خبری رافع شک و دافع شبهه آورد *

خبرش اینکه ”یک نسقچی آمد و پسر آغا را با اسبش بگرفت و بطهران برد“ *

ای خوانندگان و شنوندگان ! قیاس حالت من بکنید * معلوم شد که چرا ملا نادان خبر من نمیداد * از حالت حال ، خاطر جمع و از استقبال در تروند * باهل ده بدروود کردم که نا خوشی من تا همین جا بود * برای اطلاع ، از ده بهمدان رفتم * پدر نادان نه از آنان بود که خانه اش مجهول ماند * اما بدانجا رفتم و برای اطلاع در پیرامونش هم نگشتم که * مصرع * پیر خردم بگوش میگفت * مصرع * نا خبر باش که سر میشکند دیوارش * بدکان دلاکی رفتم * اولاً برای اصلاح سواریش ثانیاً برای اینکه درانجاها خبر از همه جا بهتر و بیشتر است *

بمحض اینکه گفتم ”آستاق^۲ چه هست و چه نیست ؟“ دو قدم واپس رفته برویم نگریمست که ”از کجا میآئی ؟ گویا از کار نادان^۳ * سگ و سگ نادان خبر نداری ؟ ملعون بقتل ملا باشی اکثفا^۴ نکرده رختش را هم پوشیده و اسب نسقچی باشی را سوار شده بود * چه قدر گه خورده است“ *

¹ Hama rá = "all the time."

² Ustā m.o. for ustād.

³ Nāldān-i sug ; izafat

پس تجماع کنان آنچه دلم میخواست از دانستها ، از او دانستم ؛ و جای التماس دوباره بررسی نگذاشت * بدین نوع گفت که : —

” ده روز پیش ازین ملا نادان با اسبی لابق سرهنگان ، به شایسته قرآن خوانان ، با لباسی فاخر آمد * عمامه و شالش کشمیری عظیم خانی ، عینیه مثل ملا باشی * ظاهرش موجب حیرت ما شد ، چرا که اول خبرهای بد ازو میآمد * با غرور از اسب فرود آمد و احوال طهران را بر سر جواب دهان ^۱ چنان نعرج داد که آن اسب و براق برای دلجوئی او داده شده است *

” ما ناور کردیم * او هم در خانه با احترام باشتست * روز دیگر در در خانه حاضر بیرون آمدن و در شهر خود نمائی کردن بود ، که ناگه نسقچی از طهران در رسید ؛ و از در خانه او ، گذشته چشمش باسب افتاد * نعره زد که ‘ سبحان الله ! این اسب از کیست ، ؟ گفتند ‘ از ملا نادان است ، *

” گفت ‘ ملا نادان سگ کیست ؟ او را چه داین گه خوردنها ؟ این اسب از نسقچی باشی ، ارباب ماست * هرکه گفته ‘ از من است ، دروغ گفته است ، میخواند نادان باشد میخواند دادا ، *

” در این اثناء نادان خود از خانه بیرون آمد ؛ چشمش به نسقچی افتاد ؛ دانست چه خبر است * از قصه دانی نسقچی یکی از خر سوار کنندگان طهران نادان بود *

” نادان را چون عمامه ملا باشی در سر و قباش در بر بود ، دانست بچه خطر افتاده است * خواست طویلله گذارد ؛ نشد * نسقچی داد و بیداد بر آورد که ‘ بگیرد ؛ به ندید ؛ خودش است ؛ خوب گیر آمد ؛ طالعمان یار بوده است ؛ قاتل ملا باشی ؛ در ملا باشی ؛ بغداد ، به پیغمبر ! همین است ، *

” از اسب فرود آمد ، و با داران خود نادان را دالانه ^۲ و انانه و انکار داد و بیداد و قسمهایش دگر دزد ، *

^۱ ‘Replying with his head to enquiries about the news for Teheran i.e., making light of, etc.’

^۲ = *U chi haqq dārad az in qub-hā bi khwad.*

^۳ *Bābā ‘vide’ p. 354, note 7, chap 57*

^۴ ‘He wished to leave the stable’ (like a donkey?).

^۵ *Lāhā* “supplication.”

خلاصه گفتگوئی که در میان نسقچی و ملا نادان شده بود ، دلاک همه را بگفت
و معلوم شد که با همه وساطت پدر و احباء ، نادان را دست بسته¹ بطهران برده بودند *
از اینحکایت دلم چاک و زهره آب شد ، بنوعیکه گویا بهیچ کس چنان حالتی
هرگز روی نداده است * در اول دلم بگم کردهای خود سوخت ؛ اما در آخر فکر کردم
که قضاهای من بر سر نادان میفرکد : و چون از سر بریده صدا در نمی آید کار من
در پرده می ماند * و بخود نگران ، دیدم که ستاره من همیشه یار ، و از آن نادان همیشه
بوبال دو چار بوده است : اگر چنین نبودی رخت خود با من عوض نمیکردی *
سزای مرا او کشید ، و دیدم که در ایران ، ماندن من کار عقل نیست * باز کما فی
السابق به نیت ترک ایران افتادم * اگرچه اسب و یراق نداشتم اما آن قدر نقد که تا
سرخدم رساند مانده بود * با لفظ مبارک خدا بزرگ است ، آسوده ، از قضا و بلاهای
ندیده و ندیده ، خود را بخدا سپردم *

¹ Dast-basta ; compound adjective and not past participle.

* گفتار شصت و دوم *

در شنیدن حاجي بابا حکایت غربت حمام را ،

و در یافتن تقصیر خود *

از شامت آخوندی مقائر ، لباسش را از بر انداختن و خود را بصورت سوداگران
آراستن خواستم * قافلۀ کرمانشاهان را سراغ کردم * حاضر بود * استری خالی
و سر نشینی¹ بی بار با هم آخت افتاد *

روز هفتم کرمانشاهان رسیدیم * در آنجا از نو بچستجوی قافلۀ بغداد ناچار
شدم * راهها از گردان نا امن بود : قا قافلۀ سنگین² نه میشد نمیرفت : بایستی
چند زور توقف کنیم * شنیدم که روز پیش یکدستۀ زوار و نعلش - کش رو بکربلا
رفته اند * اگر اندکی زور بیاورم بدیشان خواهم رسید *

چون دقیقه از ترس خالی نبودم ، دقیقه فوت کردن نمیتوانستم * پای پیاده
بانگ³ بر قدم ، در دستم بجز یک چماق چیزی نه ، ولی در کمرم نود و پنج طلا ،
از کرمانشاه بیرون رفتم *

روزانۀ سیوم ، عصر تنگ ، خسته و کوفته ، از دور دودی دیدم : دانستم که
کاروانست * نزدیک رفتم تا از بار⁴ خانه سراغ جلودار گیرم * چادر سفید کوچکی
برافراشته ، کجاوه و تخت روانی در پهلوی وی ، زنی چند در میان ، نشان زوار
متشخص دیدم *

¹ *Sar-nishin* is the rider of an unloaded mule; the *sar-nishin* is Hajji: perhaps the words *ya'ni man* are understood after *bi-bār*.

² *Ukht uftādan* (m.c.) "to fall opportune." *Ān du tā ukht-i ham and* (m.c.) they are a pair (i.e., both bad): *ukht* Ar. "sister."

³ *Sangin* (= *ziyād*) is generally used of a *qāfila*.

⁴ *Bāng bar qadam zadan* "to walk swiftly."

⁵ *Bār-khāna* in the dict. is said to be a tent or covering for the protection of baggage.

با 1 جلودار گویای خاطر را با هم در رفتیم * تا آن حال ، شناسائی² بی معنی بود
اما از افتخار عجمانه نتوانستم گذشت *

باری چند دراز³ بنمد پیچیده دیدم * گفتند که نعش است بکرلای میبرند * جلودار
ایشان ، مانند سایر جلوداران ، روده⁴ درازی گرفت که ” گویا غریبی ؟ تا حال نعش
ندیده ؟ چیز عزیز را بجای عزیز میبریم : این نعشها بکرلای نه ، یکسریه بهشت⁵
میروند “ *

گفتم ” بع بخشید و غریب کور میشود * آیا این نعشها از کیست “ ؟

جلودار : — ” نعش ملا باشی است * مگر از مردن غریب او خبر نداری که چه طور
در حمام مرد و⁶ همزادش بر اسبش سوار شده بکرمش و برادر خانگ⁷ نسقچی باشی
و بدوش⁸ رفت “ * پس دستي جنبانید که ” او هو !⁹ تا حالا کجا بودی “ ؟

از این سخنان ترسان ، تعادل تمامی نمودم و جلودار حکایت را بنوعی نقل کرد
که با اینکه خود موسس و رکن اعظم قضیه بودم باز تعجب و حظ کردم *

گفت ” میدانی که آنچه میگویم راست است بجهنم آنکه خود در آنجا بودم *
گفتند که ملا باشی بعد از نماز عصر ، با نوکران خود بحمام رفت * بخانه برگشت : در
خلوت خانه نشست *

” میدانی که در ایران بعضی حمامها صبح زنده ، و بعد از ظهر مردانه میشوند *
زن ملا باشی روز دیگر در اولین صدای¹⁰ بوق ، ناگهیزان ، بحمامی که دوش شوهرش

1 i.e., *Man va jalav-dār*. *Bā-ham dar raftim* “we settled together;” *kirāya rā* “for the hire.”

2 = *ḥimāsāʿi dādan*.

3 i.e., long things.

4 *Rūda-darāzī* (m.c.) “loquacity.”

5 At the time this was written whole corpses enclosed in ‘tin,’ with an outer covering of scented leather (*bulghār*), used to be conveyed to Kerbelā.

The Turkish Government now allows the bones only to be transported, and levies a duty.

6 *Ham-zād* “a twin”; here — “ghostly double.”

7 i.e., to the village of the *nasaqchī bāshī*.

8 *O-ho!* an exclamation of surprise.

9 *Būq* “bugle, etc.” It is said that in Teheran, usually during the month of Ramazān, a couch is blown at dawn to give notice that the *ḥammām* is open.

رفته بود ، رفت * بجهت جاسنگینی^۱ او ، حمامرا^۲ قوروغ کرده بودند ؛ و هنوز تاریک بوده است * خواست بغزینة داخل شود ؛ دستش پیاچه^۳ گوشتی خورد *

” فریاد کنان بیهوش شد * همراهانش بی اختیار و بی سر رشته از کار ، امره کشیدند * فریاد کردند و داخل حمام نتوانستند شد *

” در آخر ، پیروزنی ، دل بدریا ، داخل خزینة حمام شد * لاشه^۴ در روی آب شناور دید * از فریاد و فغان او ، زن ملا باشی بهوش آمد و می^۵ بیند که نعش ملا باشی است *

” باز بیهوش میشود * کنیزان فریاد و فغان کنان ، یکی میگوید ، باغای ما می ماند ، اما نمی شود او باشد ، چرا که بچشم خود دیدم از حمام برگشت * رخت خواش را انداخته بودم ؛ روز خوانید * صدای خور خورش را هم شنیدم * چه طور میشود که یکی هم در رختخواب بخواند ، هم خوره بکشد ، هم در حمام خفته شود ؟ ”

” ازین دلیل ، حیرت حاضران افزود و معلوم شد که آنکه کنیز دیده ملا باشی نه ، همزادش بوده است * زن ملا باشی باز بهوش آمد و نا انگشت خود نشان داد که ‘ شوهرم است ؛ خودش است ؛ از رویش که دیروز خراشیدم معلوم است * ‘ کنیزی دیگر گفت که ‘ آری ندین دلیل که بکطرف ربشش هم که کنده معلوم است * ‘

نشانها بجا^۶ ، گریه و زاری برپا شد * می گویند که اگر دست زنکه را نمی گرفتند خود را می کشت * کنیزک گفت که ‘ آخر چراغ را خود از دست من گرفت و خود در را بست و خود خرخر کشید * بروم نه بدم در خانه چه خبر است ؛ خبرش را میآورم * ‘

” یکی گفت که ‘ خوب ، گیرم تورفتی و دیدی که در خانه است ، پس این کیست ؟ ‘

” دیگری گفت که ‘ این همزاد او میشود ، چرا که یک روح در دو بدن نمیشود * بدن که رخت^۷ عوضی بیست که هر ساعت تبدیل کی^۸ ، *

¹ *Jā-san-jīn* = *buzurg-martabagi*

² *Qū-ūgh* k (قوروغ) “ to forbid ”. here it means the exclusive occupancy of the *hammām* while the noble lady is in it. Only very big people can exercise *qurugh* : a special fee is of course paid. To reserve a railway carriage would be *qurugh kardan*.

³ Note change of tense from Preterite to Historical Present.

⁴ The marks were correct

⁵ ‘ A change of clothes.’

” یکی دیگر گفت که ‘ این حکایت خیلی نازکی دارد ، بعینه مثل همان است که کسی دو خانه داشته باشد ، یکی در ییلاق ، یکی در قشلاق ’ *

” درین اثنا مشتریان دیگر رسیدند و هر کس چیزی گفت * زن ملا باشی از گریه وزاری دست برنمیداشت تا گنیزک از خانه برگشت و خبر آورد که ‘ ملا باشی در رحمت خوابش نیست ’ *

” واقعه به بیرون سرایت کرد * زنان بیرون رفته مردان داخل حمام شدند ؛ گویا در ایوان حمام بازی زنانه ابع از آن نشده * صدای مرد و زن گوش فلک را کر میکرد * ” در انجام کار ، اقارب و اقوامش نعشش را بردند و بعد از غسل * و حنوط و کفن ، قرار بکربلا - بیرون دادند *

” زنش هم برخاست که ‘ من نیز میروم ’ * استوهای مرا گریه کردند * آن چادر که می بینم از اوست ؛ و در آن دیگر نعش شوهر او * جمعی کثیر هم که نعش فرستادنی داشتند این فرصت را از دست نداده خواستند که مردگان ایشان با عالمی معشور^۱ شود ” *

از فقره آخرین حکایت جلودار ، چندان ترسیدم که کم مانده بود من نیز از معشورین^۲ ، با ملا باشی شوم * معلوم شد که از بلائی که میگریختم با پای خود بمیاناش آمدم^۳ * اگر از خدمتگاران ملا باشی کسی مرا میشناخت کارم تمام بود * روی جلودار نمودم که ” خوب ! بعد از در آوردن نعش ملا باشی از حمام چها شد ؟ ” تا فقره رختیای خود را که در گوشه حمام انداخته بودم بدانم چه شده *

گفت ” بسر امیر المؤمنین درست در خاطر ندارم * اینقدر میدانم که در این باب روایات مختلف بود * یکی میگفت که ملا باشی بعد از خفه شدن در حمام ، در اندرون خود دیده شده است ؛ و دیگری میگفت که فردای آئروز ، از در خانه نسقی^۴ باشی ، بهترین^۵ اسبش ارا گرفته و رفته ؛ و به نسقی^۶ باشی با دست خط خود فتوای

¹ *Hammām-i sanāna*, an idiom for an uproar.

² *Hanūf* “sweet herbs sprinkled over a corpse.”

³ *Maḥshūr* “raised from the dead.”

⁴ An *isafat* after *maḥshūrīn*.

⁵ Confusion of metaphor; should be *āmadam*.

⁶ *Bih-tarīn asb-ash*; note the superlative qualifying a noun (and preceding it without an *isafat*).

⁷ “Such a learned man,” *Bā Rasūl maḥshūr shavī* is a blessing, and *bā ‘Umar maḥshūr shavī* is a curse.

شراب خوردن داده * باری این قدر اختلاف بود که چیزی حالیم نشد * غربتر از همه اینک که شهادت نوکران، زنده اش از حمام بیرون آمده است و مرده اش در حمام مانده * اما چیزی دیگر بروز کرد که قدری موجب رفع اشتباه مردم شد * در گوشه حمام پارک رخت ۱ کنه پیدا شد و بعدس دانسته بودند که رخت حاجی بابا نامی، آدم ملا نادان ۲ مفسد است * ای! بر پدر هر دو لعنت! همه کس میگفتند که قاتل حاجی بابا است، و در بدر ولا ۳ بلا پی او میگشتند * پارک هم میگفتند که ملا نادان هم بی مداخله نیست * باری بهر طرف آدم بگرفتن هر دو فرستادند * کاش یکی از ایشان بدست من ۴ میافتاد! اینقدر مزدگانی می گرفتم ۵ که ازین مرده کشتی خلاص میشدم ۶ * “

ای خواننده کتاب، من چیزی نمیگویم؛ تو خود قیاس حال کن * منکه هرگز مرد رویو شدن با خطر نبودم و همیشه از خطر روی میگردانیدم، با پای خود پیام و جان خود را بخطر اندازم؟ نه پای واپس رفتن، نه یارای پایداری، میبایست چه کنم؟ فکر کردم که ” باز پیش رفتن بهتر است، بلکه خود را بسرحد ۷ توانم رسانید و از بلا ۸ میتوانم رست * با خود قرار دادم که خود را بعدا پیچیده ۹ مانند کبک ۱۰ چهار سویس را قضا و بلا احاطه کرده بانجام حال خود نگران ناز مانم *

1 *Rakht-kuhna* (m.c.); no *zafat*.

2 *Lā bi-lā* lit. "fold to fold." In ' *Irāq lā-yi tust = pish-i tust*.

3 Note that the Imperfects here after *kāsh* give a Future sense.

4 Note this change of tense: incorrect but m.o.

* گفتار شصت و سیم *

گرفتاری حاجی بابا و خلاصی او *

فردا کاروان برآه افتاد، تخت روان از پیش، شتران مرده کش در عقب
آنان، و قاطران با سر نشینان در عقب همه * من در پهلوی جلودار پنهان پنهان روان *
چون چشمم بآدمی زشت و بد لباس میافتاد که کسی برویش نمینگریست
بعالتش رشک میبرد و حسرت میخورد * بیشتر ترسم از اینکه مبادا در میان
همراهان زن ملا ناشی، کسی مرا بشناسد * چون یکی از ایشان بعقب می نگریست
زهره ام آب میشد و زود سر را بر میگردانیدم *

روز اول سلامت گذشت : شب، در بارخانه، بر روی بارها خوابیدم * روز دیگر هم
بد نبود * بنا کردم اندکی آسوده شدن : میل واکردن در گفتگو باین و آن کردم *

اولین آشنایم راهبی ارمنی بود : خواستم بدو بفهمانم که سخت مسعود بوده
است که طرف^۱ صحبت مسلمانان واقع شده است : ناگاه یکی از پهلویم گذشت * دیدم
آخوندی بود که در خانگه ملا نادان میخواست صیغه بون دهد * جگرم بدهم آمد *
اگر خود روح ملا ناشی را میدیدم چندان نمیترسیدم * نزودی سر را برگردانیدم * او هم
مرا دید و بلائی رسیده بغیر گذشت : و بجای ترس چیزی مایه نگذاشتم^۲ * باز خود را
پهلوی جلودار کشیدم و از آشنائی راهب در گذشتم *

روز سیم می نایست از دهنده نگذریم که گردان بسته بودند * هرکس بفکر خود
بیش از فکر من بود * اگر از آنجا می گذشتم سرحد رها شده بودم و در صورت ظهور
غائله بدوکان انجا بودن میتوانستم *

¹ Taraf = muqābil, i.e., yak taraf-i muhbat man, va yak taraf ā.

² Māya guzāshstan = kharj kardan.

آنروز کذائي را هرگز فراموش نمیکام * در آنروز قافله هیأت لشکري داشت *
 هرکس از سلاح معني¹ چیزی داشت بیرون آوردند * روز ایلغار ترکمانان در مفر با عثمان
 آغا بخاطر آمد * دیدم همان ترس در همین جا هم هست * در میان خودمان * باشد
 بنده را نیز مرور دهور چندان ازدها افکن و شیر اوژن نساخته بود *

قافله با نظام تمام در بی هم : چاوش و بلدی با واسنگان ملا باشی چرخه-
 چي وار³ در پیش * مرا برای آسودگی بجای یک دلیل دلائل متعدده بود * بجز
 درد سر خود درد چیزی نداشتم : و دستگیری بجز تومانی⁴ در کمر نبود *

قافله ساکت و صامت ، بجز آواز درای⁵ چیزی در میان نه : من در تفکر که نود
 تومان را در بغداد بچکار اندازم ، ناگاه بلد با مردی خوش سرو وضع⁶ روی بمن قاخ
 و با انگشت بنمود که " همین است " *

خدا میداند که تمام شدم⁷ *

همراه بلد را دیدم که عبدالکریم صد تومانیست * گفتم " ایوای که گرفتار شدم ،"
 اما بلد روی بمن کرد که " تو از همه عقبتر آمدی : هیچ نشنیدی که کلب علی خان
 دزد در کدام سمتها بوده است ؟ "

آنگاه اندکی دلم بجای آمد و شکسته بسته جوانی دادم ، اما چشم من به
 عبدالکریم و چشم او بر من * دلم درهم و برهم شد * از نگاه تند و تیزش قاب از زانو
 وزنگ از رویم برید * او برای تشخیص تمام ، زیر چشمی همی مینگریست و⁸ من
 برای کوچه غلطی ،⁹ بهلوهی¹⁰ نمی کردم تا اینکه عاقبت شناخت و نعره زد که

1 *Silāh-ma'na* "anything in the nature of a weapon."

2 i.e., 'between you (the reader) and me (the writer).'

3 *Charḡha-chi* T. "skirmisher, scout;" *charḡha* 'a wheeling about, skirmishing.'

4 Note the *izafat* Were it omitted *dast-gir-i* would naturally refer to *dar kamar*.

5 It is the usual custom to remove the bells when passing near a dangerous spot.

6 'Well turned out as to head dress and apparel.'

7 = *halāk shudam*.

8 Note the double prefix, i.e., the continuative particle and the prefix.

9 *Kūcha-ghalaṭi* (m.c.) = *tajāhul*; ('I knowingly went into a wrong street to avoid him').

Compare *Fulān kas khud rā bi-kūcha-yi Husan chap mi-zanad* (m.c.) 'he is pretending ignorance; saying 'why' and 'where' as though ignorant of the matter.'

10 *Pahlū tuhi* (*tahi*) *kardan* (m.c.) = *aqab kashidan*. Note position of همی.

”آري خودش است ! اينكه بريش من خنديد و صد تومان را گرفت و جست ،
همين است “ *

پس روی بهمراهان کرد ” که اگر دزد ميخواهيد اينک دزدي که پدر کلبعلبخان
است ؛ شمارا به پيغمبر ، باميرالمومنين اين پدر سوخته را بگيريد “ *

من نانگار و اصرار برخاستم و شايد هم پيش مي توانستم برد ، اما آخوند معهود
ملا نادان ، از جاني در آمد و مرا باسم بخواند * رفع همه شبهه و ماجري شد * همه
يقين کردند که قاتل ملا باشي و مرتکب آنهم فسق و فجور من بوده ام * همه
و آشوبي درکاروان بخاست و بنقد ، چند دقيقه حرف کردن از ميان رفت * هرکس بمن
چشم دوخت *

عاقبت بگرفتند و دستم را از قفا بستند و درکار بردن نزد زن ملا باشي بودند که
ناگاه ستاره ميمون و طالع هايون باز بعدگاري برخاست * از دور نعره بلند شد :
جمعي * وار از کوه روي بدره سرازير شدند * خدا پدر کور را بيامزاد ! کردن در
رسيدند * کاروانيان از هم پاشيدند * کودست ، کودل تا مقاومت کند ؟ سواران
گريختند * قاطر چپان براي خلاصي خود و حيواناتشان بند دارها را برده بميان صحرا
ريختند * شترانان نقشهارا از شتران بدينسوي و آنسوي انداختند * چشم خويش ديدم
که نعل ملا باشي بچوني بزرگ افتاد ، گویا در خزانه حمام افغان و خفه شدن
کم بوده است * خلاصه ، بگريز بگريز ، همگاني شد *

من بحال خود باز ماندم * بجو و جهد دست خود را کشودم * چشم کردن
همه بر تخت روان بود * بيم اقبال ديدم کسانیکه مرا بدان روز انداختند بروز من
آفتادند * همراهان زن خيلي فرياد کردند اما در چنان روز و در چنان جا * مصرع *

” آنچه البته بجائي نرسد فرياد است “ ، گرد فرياد نميشنود * ببهانه سلامت بها ²
همه را سلامت لغت کردند * تيمنا و تبرکات زندگي لباس ، مرا از برهنه شدن رهاياند ؛
و من ، بوسيله لباس ، قاطر را رها نمودم * نه مرا بچيزي و نه قاطر را پشيزي شمرند *
مجرد بي اندیشه ، نه در فکر مال برده ، و نه در خيال نعلش مرده ، مانند ناد آزاد ،
و مانند هوا بي پروا ، بقاطر مردکه چلودار سوار ، تنها با زمزمه * * بيت *

” باز شد رفع بلا از سر حاجي بابا . . . بارک اله ! زهی اختر حاجي بابا ! “
روي بولا نهادم *

¹ Hamama "murmuring."

² Salāmat bahā "fees for safe conduct."

³ Tayammun "being fortunate."

⁴ Zhandagi "raggedness."

* گفتار شصت و چهارم *

در موصول حاجی بابا بغداد و ملاقات وی با خواجه اولین ،
و سلوک وی بطریق تجارت *

زن و بچه و عالم و کنیز ملا ناشی بدست کردان، و من نصیب^۱ مقصود شدانان برای نفی^۲ وجود ، اظهار حیات بهیچ کس نمیگوردم ، و دور از راه راه بیموردم *
گروهی از فراریان بدین موی و آنسوی همی دویدند ؛ و چون بیش و کم ، هر یک را دردی از قبیل درد آشنا یا مال بود ، بر دور نرفته نامید چاره برگشتند *
من بی درد، آزاده ترین همه ، بعد از طی دو فرسنگ راه ، خود را تنها و وارسته دیدم * چون ماجرای خود را بیش چشم آوردم ، بجز یاری نعت بهیچ حمل ندوانستم کرد *

ناخود گفتم که " با این طالع سازگار ، وقت^۳ آن است که شاه راه حب جاه پیش گیرم * این همه مصیبت برای حصول سعادت من بود : ' إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا هَيَّأَ سُبُلَهُ ' *
با نود و پنجمان در میان ، و با این وسعت راه جهان ، چه بیفوان ؟ نادان را دم خمپازه^۴ بهادد ، من چه ؟ زن و بچه ملا ناشی بدست کردان افتادند ، من چه ؟ چرا کلاه خود را کج نگذارم و باد زیر بعل نیندازم ؟ "

خلاصه نالیدن و السعادت والاقبال به بغداد رسیدم ؛ و غریب العربا داخل شهر شدم *
در بغداد کاروانسرا بسیار است ، ولی خود را ناختمار قاطر سپردم * بحکم بلدی ، زنان سده موا بر در کاروانسرائی بزرگ برد که گویا معطر رجال^۵ رجال قافل^۶ ایران^۷ بود *

¹ Šaub = taraf.

² Nafī-yi wujūd = khud rā ast sākhšan.

³ *Kham-pāra* or *qumbāra* (قمبره) " a mortar."

⁴ *Rihāl* pl. of *rahl* " baggage for a journey."

⁵ There are many Persians in Baghdad.

⁶ *Izafat* after *rahl*.

هر دم در، از فراق یاران و عزیزان بنای عرو^۱ گذاشت * اگر میتوان خوش بختی گفت، خوش بخت شدم که در صحن کاروانسرا مشتی از همشهریان دیدم؛ و گمان کردم که مرا نخواهند شناخت، اما چه چاره؟ کار بعکس شد *

بمعض دیدار من منتظران زوار و قافله بر سرم ریختند * من بایجاز^۲ بجواب سؤالات ایشان پرداختم * عاقبت قاطر را در همانجا انداختم که "البته به صاحبش میرسد"؛ و هود بجانب دیگر شهر رفتم تا دور از شر خفته خواب آشفته نه بینم *

در اولین قدم اجتناب، از روی احتیاط، تغییر سرو وضعی^۳ دادم * توبره^۴ سرخ بنام فیس^۵ بر سر، جوالی فراخ بنام قبا در بر، تنگی^۶ دراز بنام شال در کمرب، عثمانی حسابی شدم * از پا^۷ افزای سرخ هم نتوانستم گذشت که ترکی بی خف^۸ احمد، خریست * پس از آن بفکر اهل و عیال عثمان آغا افتادم، تا بواسطه ایشان خود را نکاری وا دارم *

طرف راسته بازار پوست فروشان، که بزنگاه تجارت عثمان بود، رفتم؛ و از نشانهای که در ایام رفاقت، از جا و مکان خود داده بود گمان میکردم که بی سؤالی هم توانستم جست *

خدا راست آورد * بیزحمت، دکان پوست فروش بزرگی در راه دیدم * سر بدرون بردم که "عثمان آغائی بود، بغدادی؛ پوست بخارائی خریدن رفته بود؛ چیزی ازو نداره"؟ از گنج دکان صدای آشنا بگوشم رسید که "ترا به پیغمبر کیستی؟ بیا ده بینم؛ عثمان آغا منم" *

با حیرت تمام دیدم که پیره مرد خود آروست * ازین ملاقات تعجبها کردیم * من از حالت خود آنچه گفتنی بود گفتم؛ و او نیز حکایت خود را بدین نوع بیان کرد:—

"از طهران بقصد استانبول بیرون آمدم * راه میان ارض روم^۹ و ایروان^{۱۰} بسته بود؛

1 Or 'arr 'arr "braying."

2 i.e. with short answers.

3 Yü of unity.

4 Fis (for T. فیس *fiss*) "a fez."

5 Tang "a girth for a horse or mule."

6 Pâ-afra "slippers."

7 Khuff Ar. "boot."

8 Arz Rüm.

9 Erivan.

بهر آن دیدم که به بغداد بگذرم و بعد از غیبت^۱ دراز بمسقط الرأس خود باز گشتم *
پسرم بزرگ شده بود و بنا بغیر مرگم تعزیه ام گرفته * میراثم را قسمت کرده حق مادر
و خواهر را داده بود * اما بهمک مسلمانان پاک ، از دیدارم هراسان نشد و حق پدری
و پسری فراموش نکرد * زنم زنده است و دخترم پا بر بخت^۲ و من بهروز^۳ *
پس نگاهی غریب بمن کرد که ” خوب حاجی ! آن منعم طهرانی که بود ،

و بچه خیال بگردن منشی سستی ؟ بدان و نمکی که باهم خورده ایم آن پنجروز^۴ با آن
زن بودن بدتر از چند سال با ترکمانان در اسارت بودن گذشت * کسی با دوست دیرینه
اینکار را میکند ؟ “

قسم خوردم که ” غرضم از آن ، تمتع تو و خوشگذراییت بود * آن ملعونه را
همخوانه^۵ خاص شاه گفته بودند * با این خیال هر قدر اسامش کهنه باشد باز از آثار
منادیده^۶ عجم است ؛ و در نظر کسیکه سالها باشتر بسر برده باشد جلوه تواند کرد “ ، *

عثمان گفت ” چه شتران ! بحق خدا که شتران با آن لب و لنج^۷ در نزد
او فرشته و از مشک و عنبر سر رشته اند * کاشکی شقری بتمتع گرفته^۸ بودم ! اقلّاً راحتم
میگذاشت ؛ آن ازدهای مردم اوبار^۹ ، آن افمی هژده نشان^{۱۰} ، هر دم منت میگذاشت
که ” سخت بختیاری که مرا در کنار گرفتی ؛ من همانم که ریش شاه را می کندم “ ، *
علاوه براین هر ساعت سیلی بصورتم میزد و مشتکی از ریشم می کند “ ، * پس رخساره
مالیدن گرفت که ” اکنون نیز صدای سیلی بگوשמ میاید “ ، *

در آخر با قسم و آیه^{۱۱} خاطر نشانش نمودم که ” غرضم خوشبختی تو بود “ ، *
پس با کمال مردانگی گفت ” تا در بغدادی همچان منی ؛ بیا و در خانه من منزل
کن “ ، * منم معلوم است از خدا میخواستم *

1 *Ghaibūbat* "absence."

2 *Pā bar bakht* "of a marriageable age"

3 *Bihruz* = *khush-bakht*.

4 *Panj ruz* is an idiom for "a few days," and often "the span of a human life."

5 "Chiefs; kings"; pl. of *shindid*

6 *Lunj* "cheek; lip."

7 Note Pluperfect after *kāshki*.

8 *Aubāridan* (rare) "to swallow, engulf."

9 *Hizdah nishān* is a common and vague term of abuse for women. one *nishān* is said to be its horns, a second its wings, and a third fire instead of breath.

10 A common m.c. expression.

این صحبتها در میان دکان بود و هنوز بجز دو قاز¹ قهوه صرف نشده * پس از آن دکان پسرش رفتیم * دکان او نیز در آن نزدیکی بود * اسمش سلیمان ، کوزه قد ، فربه اندام ، کوزه پشت ، شکم گنده ، تخم پدرش * بمحض معرفتی پدر که ” این حاجی بابا ست “ مرحبا² گفته قایان را از دهان خود باز گرفت و بدهان من داد *

پس ازین حالات ، خیال کردم که با آن مردمان خوب ساده در بغداد با راحت و استراحت توانم زیست ؛ اما برای خود نمائی که یار شایرم نه بار خاطر گفتم ” مرا صد تومان نقد است ؛ با آن چه میتوانم کرد ؟ از دله زندگی³ و آوارگی ستوه آمدم * غرض اینکه بعد ازین ، آدم وار لقمه نانی بکف آرم و براحات عمر گذارم * بسا که با مایه کمتر از آن من مال و دولت رسیده اند “ ، هردو تصدیق نمودند و عثمان آغا که ببرکت سفر بایران و مباشرت بایرانیان تک و توک⁴ نظمی هم داخل نثر میکرد گفت ” بلی * مصرع⁵ قطره قطره جمع گردد و انگهی دریا شود “ *

پس با عثمان آغا روی بخانه او رفتیم *

¹ *Du qāz qahva* “two *ghāz* worth of coffee”: ten *dīnār* equal one *ghāz* (nominal money).

² *Marhabā* (مرحباً) “welcome! also bravo!”

³ *Dila-zindagi* = *harzagi* or *lūfi-gari*: *ān shakhs dila ast* (m.c.) “that man is a bad lot and keeps low company.” *Dala* is “a marten; a coarse habit of a dervish; a deceitful woman” and *dalla* “a marten; fraud; false; a whirlwind.”

⁴ *Tak u tuk* (m.c.) “one or two.”

⁵ A misquotation from *Sa'di*.

* گفتار شصت و پنجم *

در چپوق خریدن و مهر بی ثمر بدل دختر خواجه خود افکندن *

خانه عثمان آغا در کوچه تنگ رو بجاده نزرگ بود * در در خانه اش تلی از خاکروبه ؛ بر روی تل ، یکسو چند بچه گربه¹ در مارمار² ، و از یکسو چند توله سگ³ در حاروار⁴ ؛ در خانه در میان ایندو دسنة سازنده * صحن خانه کوچک ، و اطاقها از پایی و پیرایه خالی⁵ * چون برگ و ساز من منحصرا حرامی⁶ بود و بس ، کوچ نمودن از کاروان سرا بخانه چندان دشوار ننمود * احرامم را در گوشه اطاق نزرگ انداختم که رخت خواب عثمان آغا هم در گوشه دیگرش بود *

بمدارک باد قدوم شیلانی کشید * ترغی بویان با پلاو فراوان و خرما و پداز از حرص سرا بر آمد ، دست بغت زن و دختر ، و یک تن کنیز منحصرا بفرد⁷ که هنوز بجهته دیو رسی ، رویشان ندیده بودم و برای حرمت و ادب ، احوالشان پرسیده *

یکی از رفقای راه بخارایش نیز موعود بود * تا نصف شب صحن از تجارت رفت * من از بی سرشتگی دهان نکشودم ولی چون نیت تجارت داشتم بگفتگو⁸ شان نیک دقت میدادم *

1 *Bachcha-qurba* (m.c.) ; no *izāfat*.

2 *Māu māu* "mewing."

3 *Tūla-sag* (prop. *tūla*) "pup." *tūla* is also a term applied to sporting dogs other than greyhounds (*tāzi*).

4 *Hāū hāū*.

5 The Persians keep their houses neat and tidy.

6 "Blanket"

7 "Limited to one." *aulād-ash munḥasir bi-fard ast* (m.c.) "he has only one child."

8 *Guft-u-gū-shān* or *guft u gū-yi-shān*

از نکات و دقائق موضوع¹ چیزی فروگذار نکردم * هر کس گفتگوی ایشان می شنید گمان برخاستن قیامت می نمود چه از استانبول خبر کساد در پوست بخاری بایشان رسیده بود * پس مصلحت چنان دیدند که من سرمایه خود را بتجارت پوست نگذارم بلکه چپوق بخرم که هرگز قیمت او را تنزلی نیست و عادت چپوق کشی را تبدیلی نه *

بعد ازین قیل و قالها و رفتن مهمان، با اندیشه شنیدها² همه ذهنم بچپوق رفت * شب، همه شب، در این فکر که چند چپوق بیک تومان توان خرید و از هر چپوقی چند توان اندوخت * از نشاء شراب این خیالات مست، باندیشه های باطل اقدام * حکایت سعدی نا تاجر جزیرگیش در پیش حکایت من افسانه بود * در سران بودم که "انچیر از میری بفرنگستان برم و فیس فرنگی بمصر آورم * از مصر بول بافریقا برم : و از آنجا اسیر³ یمن آرم : ببهای گران بفروشم * از یمن بمکه روم : از مکه یمن برگردم * قهوه یعنی بایران روم * در ایران بسوداگری پردازم : از سود سوداگری رتبه و منصب بگیرم : از پای نه نشینم تا صدر اعظم و شخص اول ایران شوم *

با تقریر⁴ و استواری این خیالات، بخردن متاع پرداختم با کسیکه بکوهستان بختیاری و لرستان میرفت، تا چوب مهلب⁵ آرد * قرار دادیم که فلانقدر چوب چپوق در بغداد تسلیم من کند و من آنها را سوراخ نموده بار استانبول ببندم *

بعد ازین مقدمات، در ایام انتظار چوب چپوق، بیلای زخم خرما یا دمل بغدادی که در آنجا عام البلوی است دو چار شدم * از قضا این زخم از میان رخسارم برآمد بنوعیکه یک گوشه ریش مبارک را نیز خرابکاری کرد *

شب و روز بی شکیب و نالان و با بخت سئیزه کنان که "ای زخم بی پدر مگر جای دیگر قطع⁶ بود که باید از رخسار من در آئی و مرا روی دیدن این و آن نگذاری ؟ " پس آهی از جگر بر کشیدم که " چه باید کرد ؟ حکماء راست گفته اند ' اگر آنچه میخواستی میشدی همه سنگها الماهی میشدی ' * هم چنین اگر هر کس دمل را از جای دلخواه خود در میآوردی در بغداد صورت زشت پیدا نمیشدی *

1 "Placed before, brought forward, i.e., *mazhār* : 'the subject of discourse.'

2 "From pondering on the things I had heard."

3 "Prisoners (i.e. slaves)."

4 *Tuqarrur* "being settled"

5 *Mihlab* is said to be another name for the *lablāba*. Can the latter be the ivy ?

6 *Maḡar jā-yi diḡar qah̄t būd* ? (m.o.) "was there a dearth of other places ?"

با ابعمال باز جای شکرش خالی بود،^۱ چه عدها آغا تا اینکه آندمل را از طرف دیگر در آورده بود باز صورتش آینه زشتی درست مینمود؛ و او بجای دلسوزی بر من ریشخند مینمود که "تا آن بالاها که بر سر تو آمده است، زخم بغدادی دارو و مرهم است * اگر یکطرف صورتت نا درست میشود، طرف دیگرش درست است * نمی بینی که فیروزه تا آن گراجهائی، یک طرفش احسن الوان و طرف دیگرش تا خرّمه^۲ یکسان است، و باز گراجهها است؟ تو در میان مردم همیشه طرف درست را نمّا و از نادرستی پرهیز،" *

دیدم که تا آن کذافت بشری خود خوشروئی کسی را نمیخواهد، مانند تا بهره‌زگران که روی بهره‌زگران نمیتواند دید؛ و مانند سگان نازاری که چون سگ شکاری ببیند فریاد و مشغله بر آید، *

تا همان صورت دلکش، مطبوع طبع دلارام، دختر عدها آغا، شدم * دلارام تا عجز و کوشه اظهار عشقنازی نمود و دامادر که در معالجه این زخم یکذا بود، مداوایم پرداخت * جای تعجب اینکه تاریخ سر زدن این ریش تا تاریخ گل کردن عشق دلارام مطابق افداد بعضی در یکروز واقع شد * شش ماه روزگار^۳ هر دو روز - افزون؛ هر چه زخم بزرگتر میشد عشق قلبه^۴ تر میگردد * راستی را این علت ساریه عشق، از جانب من سر نزد چرا که دختر آغا با پدرش سیدی بود، بدو نیم شده * عجبتز اینکه در همان نظر اول، این دختر بصورت شتر پیروی بمن جلوه نمود؛ و هر وقت او را میدیدم شکل شتر نظرم میآمد و این اشعار فوق الدین یزدی بخاطر من میآورد *

* تطعه * ای عزیزان ز لب و لحن شتر فیض بود. خاصه وقتی که بود مست اداها اشتر گوزند فیل به بهای شکم طعنه بخورس. * میکند باز بخور ار قد و بالا اشتر بودیش جای ز منزلگه "خور بالا تر. * جای خور داشتی از حضرت عیسی اشتر ایخوش آدم که شود مست نواخوانی و من. * گویم از ذوق که جان وقف لبث تا اشتر *

چون درم ریش سرحد کمال انجامید عشق دلارام هم کمال یافت یعنی

1 *Jā-yi shukr-i dūmīl āl khālī būd* = *bāqist shukr-i khalī nam*. *Jā-yi shumā khālī būd* (m.c.) "your place was empty" = "you were missed; also you should have been here."

2 *Khar-mulha* "a (valueless) head."

3 *Sash māh ar-gār* (m.c.); a saying

4 *Qulūmba* (m.c.) "coarse (of texture or of speech)"

بهرزگی^۱ مُنْجَر شد * از این روی چون وقتِ سفر نزدیک شد، بهکم آنکه 'والعشق داء
و دواؤه السفر، خوشوقت شدم * نارهای چپوق را بستم و تدارک راه را تمام دیده در
ساعتی که مکزیلدوز در عقب و رجال الغیب در پیش رو بود رو برآ نهادیم * بیذوا دلارام
از فراق من بی آرام ماند ؛ و چون فروکشی باد ریش مرا میدید آه سرد میکشید ؛
گویا آن زخم بنظر او سر رشته تنهایی بود که با من وصله وصل او می توانست بشود *
* مصرع * افسوس که آن رشته بزودی بگسست *
* بیت *
نه زخم من نیک - فرجام ماند . نه عشق دلارام نا کام ماند *

¹ Harzagi "indecency."

* گفتار شصت و ششم *

• بسوداگری رفتن وی باستانبول •

در روزی از روزهای خبش نوبهار، از دروازه استانبول بغداد، بیرون رفتیم *
لحانم را بر روی نار قاطر گسترده و با کمال وقار چار زانو بر روی آن نشسته
با ساز داری کاروان، خود را سوداگری معنیر میسرمد *

همراهانم، بجز عثمان آغا، چند تن پوست فروش، و پارک ایرانی * حکایت ملامت باشی
طهرانم ادکی گفته شده؛ سر و وضع بغدادی چنانچه بغدادی قلم می رنم و از
ایرانی گری چندان علامتی نداشتم *

اگر بخوایم تفصیل راه را چنانچه معلوم است، از قبیل ترس دزدان و نزاع
کاروانیان و هاپوی مسافران، تفصیل بیان کنم درد سر آورد؛ لهذا تفصیل تأثیر
اولین استانبول بر خود اکتفا میکنم *

من ایرانی و اصفهانی و باین اعتقاد که

• بیت •

جهان را اگر اصفهانی نبود .: جهان آفرین را جهانی نبود *¹

اگر کسی میگفت پای تخت روم از پای تخت ایران بهتر است، دنداش را
می شکستم * همیکه سواد اعظم و بلاد معظم استانبول را دیدم نه تنها متعیر بلکه

دلگیر و متأثر گردیدم چه دیدم

• قطعه •

سواد او بمثل چون پریزد مینا رنگ .: هوای او بصفت چون نسیم جان پرور
بخاصیت همه سدگش عقیق و لولو خیز .: بهاقبت همه خاکش عبیر غالیه بر *

¹ A common saying about Isfahan.

² *Manqabat* "praise."

³ *'Abu* "ambergris."

⁴ *Qhātīya* is a perfumed powder.

صبا^۱ هر شسته بغاکش طراوت طوبی .: هوا نهفته در آتش حـالوت کوثر *
مسجد شاه اصفهان را بهترین مساجد دنیا میدانستم : صد مسجد شاه دیدم ،
همه از یکدیگر بهتر و اولی تر * در اصفهان یک آئینه خانه^۲ است ، و استانبول
با آن دریا همه آئینه خانه * اگر اصفهان را یک هشت بهشت^۳ است ، استانبول
همه جا بهشت است * اصفهان را بزرگترین شهرها میدانستم : دیدم هر محله
استانبول اصفهانی ، و در هو اصفهانی کوهی ، و در هر کوهی بناهایی که چشم را خیره
می ساخت : —

* مثنوی *

عـمارت هاش هر یک دلربائی .: خراج کشـور و خر جـ سـوائی
گرفته جای در آغوش کهسار .: عمارانش همه همـدوش کهسار
بدربیا روی دارد پشت بر کوه .: ز هر کوهیـش ویران کوه اندوه
گل اندامی چنین نبود بعالم .: که باشد پشت و رویش بهتر از هم
بناهایی که باشد رو بدربیا .: قوی گردیده ز آنها پشت دنیا *

با خود گفتم که ” اگر اصفهان نصف جهان است ، پس اینجا همه جهان است :
وانگهی بجای اینکه مثل اصفهان از کوههای خشک و خالی و کثیف و پُرس^۴ محیط
باشد ، بر لب چندین دریا واقع است * هر دریائی او را نمائند خیابانی با عکس آنهمه
زیبائی و جمال ، وقتی که در آب دریا دیده میشود ، دو چندان می نماید * خود بالطبع
دلربا است ، علی الخصوص که پیرایه هم بر او بستند * کشتیها از هر نوع و با هر اندازه
از بالا بدائین ، از باین بالا ، از راست بچپ ، از چپ براست ، پیوان و شناکان ،
و در لنگر اندازش بیشتر از درختان جنگل مازندران دگهای^۵ کشتیهای بزرگ ، همه
سربآسمان “ *

* نظم *

ز زورقها که هر جانب روانه است .: بدربیا بیشتر از شهر خانه است
درین اندیشه حیرانست درآک .: بنابر آب و سر رفته بافلاک *
گفتم ” پروردگارا ! بهشت موعود تو البته همین جا است * اگر حضرت آدم درین
بهشت می بود هرگز بیرون نمیرفت “ * اما همینکه بخاطرم آمد که مملکت بدین

^۱ Sabā “ the morning breeze : ” sirisht “ mixed.”

^۲ A building of the Seffaviyan kings.

^۳ Hasht-bihisht is the name of an old building surrounded by a garden, in Isfahan.

^۴ Sinn “ a blight (on crops) ”

^۵ Dagal “ mast.”

زیبائی در دست کسانی است که ریششان چاروب مزملهای چنین شهر را نشاید¹ گفتیم "زهی افتخار این قوم که باز مانند منی در میان خود خواهند داشت : من نسبت باینان مردی²، و ما ایرانیان در پهلوی اینان مردمیم * بوی پیاز در نزد بوی سیربوی عنبر و عبیر است * نَعَمُ الْمَسْكِينُ وَ بَيْسُ السَّائِكِينَ * عاقبت تسلّیت خود را بدین دادیم که " این قوم با این دنیا در آندیا چگونه محشور خواهند شد و با این ملک در حضور پادشاه لمن الملك³ چه جواب خواهند داد ؟ " خلاصه اگر بخوایم تفصیل آنچه بنظر و بمقلم آمد بگویم ، و شرح آنچه در الحراف و حوالی خود دیدیم بدهم ، خدا میداند * مصراع * کجا میروید این اشتر بگسته مهار ؟

بعد از گذراندن نرنگ گمرک ، از اسکدار⁴ با زورقی باستانبول گذشتیم و در کاروانسرای واده که گویا مال پدر ایرانیان است منزل کردیم * چون آمده و اقامتگاه دکانها و مغازهها⁵ و دبدبه و طنطنه پاشایان و افندیان استانبول را ، با آن خدم و حشم و اسب و عرابه و زیب و زینت دیدیم ، داد غرور ایرانیان فروکش کرده آهسته با خود گفتیم " ما کجا و اینان کجا ؟ اگر اینجا جاست ، پس ایران کجا است ؟ اینجا دارالنعیم است ، اینجا دارالجهیم : اینجا دارالصفاء ، اینجا دارالاعزاز : اینجا عزت است و گنج ، اینجا ذلت و رنج : اینجا سلطنت است و نظافت ، اینجا درویشی و کثافت : اینجا نماشا خانه ، اینجا تکیه خانه : اینجا بازی ، اینجا شبیه :⁶ اینجا عیش ، اینجا تعزیه : اینجا آوازه ، اینجا روضه * خوش گذرانی و عیش و نوش نرکان با آن عزاداری شبانه روز ایرانیان را بخاطر آورده بر بخت بد گریستم *

باری با عنان آغا در کاروانسرا اطافی گرفتیم و مال التجار⁷ خود بدانجا نهادیم * من در روز ، چپوقهارا بر روی تخته چیده ، بجهته گونه گونه و خوش نمونه بودنش ،

¹ Haji Baba (like his Persian Translator) was a Shiah. The Turks are Sunnis.

² "Am a man"

³ پادشاه لمن الملك = God. At the Resurrection God will ask "To whom does the kingdom belong to-day? (I-man al-mulk" 'I-yaum?)"

⁴ Scutari.

⁵ The French word *magazin*.

⁶ *Shabih* = *ta'ziya*.

⁷ Note this ' after an Arabic compound, the final *h* is treated not as ت but as a silent *h*.

هم فروش بسیار میکردم و هم سود بسیار * هرچند اندوخته بیشتر میشد سر تشخص بیشتر درد میکرد * جلبندی¹ را عوض کردم : دستمالی بچیب نهادم : جورابی² بپا کردم : حمام پاکي³ رفتم * چپوق را دهنه کهریا نهادم : کیسه تنباکورا از شال کشمیری دوزاندم : از موز⁴ رزد هم نگذشتم * هرچه را میدیدم دلم خریدن میخواست : لذت خرید و فروش را در مییافتم و فکر میکردم که راستی در عالم زندگانی که بکار بخورد هم است * تماشای گاه و محل سیر بیحد و حساب بود ، اما من برای خود نمائی مصطفی قهوه خانه را گزیدم * چپوق در دهان ، فنجان قهوه در دست ، با تحریر و نفیره چپوق میکشیدم و قهوه میخوردم و آینده و رونده را تماشای میکردم *

بحکم آنکه * مصرع * ' ز ریمان منتظر بود گزیده مار ، بقدر امکان از ایرانیان کفاره جوی و با ترکان آمیزش مینمودم * اما بمقتضای فطرت و جبلت خود ، ایرانیان پژوهشکار و کنج کاو ، که بودند و چه بودند را بزودی فهمیدند * بذکر این با ایشان مدارا⁵ میکردم ولی نه مرا با ایشان کاری بود و نه ایشان را با من * در پارک چاهای ببرکت سر و صورت ظاهری ، خود را سوداگری بغدادی معتبر خرچ داده بودم ، و برای قریب ترکان بهتر از صورت ظاهری چیزی نیست * تقلید کم گوئی و سنگینی و آهستگی قدم ترکان نموده باسانی و بزودی در اندک زمان ترکی قح⁶ شدم * سلام را به " صاحبالحر و اخشاملر و وقت شریف لر خیر اولسون " ،⁷ و بسم الله را به " بیورک " ،⁸ و سرفروود آوردن و کرنش را بتعطیم⁹ دستنی ، سر تراشیدن را بریش نقراشیدن و ریش نقراشیدن بسر تراشیدن بدل کردم¹⁰ * وضو را بنا کردم بوارونه گرفتن : نماز را بابی طهارت و دهست بسته نمودن مبدل کردم *

1 " Old clothes (lit. rags tied on)."

2 " Stockings."

3 " I took a good bath."

4 " Shoes."

5 *Tahrir* = *gardānidan-i šaut dar avāz*.

Nafir is a blast on a *karnā*.

6 " Civility."

7 *Quḥḥ* "real, genuine."

8 *Ṣabāḥ-lar ḥaīr olsun* T. = "good morning" (lar pl. termin.); *akḥṣām* T. "evening."

9 Pron. *buyārīn* = *bī-farmā'yīd*. The Persian Turks say *buyār*.

10 i. e., raising the hand to the head in a salam (and not, as in Persia, bowing and placing the right hand on the left breast). Strict Muslimes, and Sunnis generally consider that the body should not be bent except to the Deity.

11 In Persia Haji kept his locks long and shaved his chin but in Turkey he shaved his head and didn't shave his chin.

خلاصه حرکات و سکنات ترکان را خوب تقلید می نمودم و گاه گاه لفظ " ماشاء الله و انشاء الله والله الله " نیز با مخرج ، در کلام خود داخل مینمودم * تسبیح از دستم نمی افتاد * این بود که در اندک مدتی در قهوه خانه قبول عامه را پیدا کردم * قهوه چي قهوه ام را بدست خود می پخت و با لفظ " سلطانم و افندم " بقدمم میریخت * هم چنین در سایه صورت ظاهر ، آدمی شده بودم که هرگاه در قهوه خانه سخن از اسب و سلاح و سگ و تنباکو میکشود (و اکثر هم چیز این نبود) مرا حکم ا قرار میدادند و من با یک لفظ " بلی " یا " خیر " قطع و فصل دعوا می نمودم *

* گشتارشست و هفتم *

در گرفتن اوزن شیخی را، و ترسیدن او در اول و آرام
شدنش در آخر *

مَدَنی بدینمذوال گذراندم تا اینکه سه شب بی در بی در وقت بیرون آمدن از
قهوه خانه در سر راه خود، پیروز زنی دیدم بر من نگران و آشنائی خواهان، و پیچید
که در زرش ایستاده بود اشارت کرد *

شب اول نه بی اعتنائی، و شب دوم بتعجب و حیرت، و شب سوم بتعقیق
و تدقیق گذشت * شب چهارم برخود مصمم کردم که "اگر به بینم"، "اسباب سر راه
گرفتنش بپرسم *

بخیال اینکه فراخی در کارم پیدا خواهد شد و طالع در سازگاری است، با سر
و وضعی از سایر اوقات پاکیزه تر، همینکه از قهوه خانه بیرون آمدم، آهسته آهسته روی
به پیروز زنک رفتم * در خم گردش² کوچه، همینکه از نظر قهوه گیان پنهان شدم، قفسه³
دالا رفت * زنی زیبا، کشاده روی، گلی در دست، بر دل چسپایید و بوسید
و بمن انداخت، و با شتاب تمام قفسه را فرود آورد * دهنم باز، چشمانم بنفسه دوخته،
مدحیر تا اینکه پیروز زن از آستینم کشیده گل را برداشت و بدستم داد *

¹ "If I see her."

² In m.c. *khām-gard* "angle."

³ *Qajasa* (uncommon) "a lattice" (*qafas* "a cage").

گفتم "ترا بخدا این چیست ؟ این کوچه کوچه پریان و سرزمین جنیان است ؟ کجا است ؟ آن گلو که بود ، و این گل خود چیست ؟"

پیره زن : — "تو احمق ؟ سقیه ؟ چه چیزی ؟ با این ریش و پشم بآدم جهان داده میمانی ؛ اما گویا از کار جهان همین سرو وضع را میداری و بس * مگر نمیدانی که اگر زنی نمردی گل با دادم اندازد یعنی چه ؟"

من : — "میدانم میخواهد بگوید که 'اسان مغز بادامی که از توام جدا گردد در آغوشم نمایان اوست خالی بودن جایگاه * اما در سایه ریش و پشم ، این را هم دانسته ام که این اشارات و رموز ، گاهی خیلی گلو سوز میداند ، چنانچه مغز بادام خورده میشود پوستش هم کنده میشود *"

پیرزن : — "مقوس عزیزم ، مقوس * ما نه گلو سوزیم ، نه پوست کن * اگر دست ردّ سینۀ ما گذاری یا نه سخت خود زد ؟ * خرنیستی که از سایه برمی ، و حال آنکه ترس تو سایه است و اس *"

من : — "خوب ، حالا که چنین است ، آن زن که دیدم کیست ، و تکلیفم چیست ؟"

پیره زن : — "پُر کُتاب مدار * حالا درش را بگذار که نه وقت مقتضی است ، و نه جا مناسب * فردا ظهر ، در قبرستان ایوب ، در پهلوی اولین سنگ قبر سوسبز ، مرا با شال سرخ در گردن بجوی * بالفعل خود نگهدار *"

این بگفت و رفت و من بهجور خود در آمدم و ناندیشۀ عریض و عمیق این کار افنادم * میدانستم که در فتوحی بر رویم کشوده است ؛ اما میترسیدم که آن گشایش نقیصه سخت گیری و رشک شوهر او باشد * خطرهای زینب و قصه سریم و یوسف و عشق دلارام و ریش صورت من بخاطر آمد * نخست آتش مشقم فرو نشست ، اما قاب گرمی خورن و غرور جوانی روز افزون نیاورده هر چه بادا باد گویان قصد آن که مصراع - 'دل بدرا زخم و رخت بصرا نگنم' ، روز دیگر بحسب وعده بدیعام معبود رفتم ، و پیر معلومه را با شال سرخ در پهلوی سنگ قبر سوسبز دیدم * دور از راه ، در زیر درختان سرو ، در منظرة خوش استانبول ، عقد انجمن عشق برپا و آغاز مذاکره مهر و وفا شد *

1 *Kujā ast* "what place is it (this street)?"

2 *Tau'am* "a twin; here two kernels in one shell." Each kernel is a *tau'am* : when separated from each other there is a conspicuous soar.

3 *Rish* = *zakhm*.

پیروز زن اول استقامت و صدق وعد مرا بستود و پس از آن به بیترسی و امنیت راهی که در پیش است سوگندها یاد نمود * بعد از آن، باقتضای پیری، چانه گفتگورا کشوده داد زنج زنی از دره و تپه^۱ بداد که " غرض خدمت بقوست * ترا از پسر خود عزیزتر میدارم " * دیدم که در آنهمه بجز تخلیه کیسه و نقصان سرمایه و سوزش چپوهای من چیزی نیست * گفتم " بسیار خوب یائیم بر سر مسئله : دو کلمه هم از خانم بگو " *

تفاصيل و تکرار عبارت و پیچ و تاب تعییرات را که^۲ طی بکنی خلاصه کلام اینکته : —
 "خانمی که دیدی (و من گیس سفید آم) دختر تاجری دولتمند حلبی است * این تاجر دولتمند حلبی، غیر ازین دختر، دو پسر هم دارد * خود درین اوقات، یعنی دو سه ماه کم یا بیش ازین، وفات کرد * هرچه خاک اوست عمر شما باد^۳ ! ورنگه او یعنی باز ماندگانش که پسرانش باشند بجای او بنشستند، و درین شهر تاجر بزرگند * بانوی مرا که اسمش شکرلب است، در جوانی، سن شانزده هفده سالگی، به شیخی پیر متمول دادند * این شیخ پیر متمول، عادتش این بود که بیش از یک زن نمیگرفت، و میدانست که دوزن در یک خانه باعث خرابی خانه و اوقات تلخی صاحب خانه است * از آشوب و غوغا مجتنب، و راحت و آسودگی را طالب بود * این بود که زن جوان گرفت تا درخور خود، در زیر دست خود، به ترتیب خود، بار آور * حقیقه خلی خوشوقت و خوش بغت بود که با بانوی من همسری کرد، برای آنکه همسر او، بازوی من، نازک طبع، خنده رو، پاکیزه خوست : زنی نازکی طبع و خنده روئی و پاکیزه خوئی او در دنیا پیدا نمیشود * وی در یک چیز ستاره زن و مرد باهم اخت^۴ نیفتاد، و مرافقتشان سازگار نشد، و سبب مرگ شیخ آنشد * شکرلب دورک^۵ را با شیر میخواست و شیخ با پنیر * پنجسال تمام در هر وقت غذا، در هر سفره، این دعوا بود، تا اینکه شش ماه پیش ازین یکروز شیخ بغرض^۶ شکرلب، از بس دورک پنییری بخورد، بمرد * خدا رحمت کند * چهار یک مال و منال شیخ یعنی آبخانه که دیدی را کنیزان و اناث البیت و سائر لوازمات خانه بخانم، یعنی خلاصه آنچه شرعاً بشکر

^۱ Az dara u tappa (m.c.) i.e., she rambled, talked of anything but of the matter in hand

^۲ Ki "if or when"

^۳ A common saying = "As long as his grave lasts may your life also last!"

^۴ 'Did not suit each other, fall opportune.'

^۵ Būrak is the name of some dish, not generally known in Persia.

^۶ "Opposition"

لب نایستی نرسد ، بشکولب رسید * حالا نا جوانی و جمال و نا توانگری و مال میدانی که البته بی خواستار نمی ماند ، * اما چون خاتم نسبت سن و سال خود از همه زنان عاقلتر و هوشیار تر است ، در باب انتخاب شوهر بوشکل بسدی می نمود ، و میخواست که شوهر کردش معنی از برای جلب مدافع و تحصیل افتخار باشد * پس همیشه در جستجوی شوهری درست برد *

چون خانه ما رو بروی بهترین قهوه خانهای این شهر است ، بنا کردیم آینده و رودان کنجارا از نظر گذاردن * بی همه چیز ^۱ و بی رشخند و تلق ، در میان ایشان ، از نو برآورده و مشخصتر دیدیم * برادر من صاحب آقهوه خانه است * میانه او با ما خوبست * در سر تو بعضی سؤال و جواب کردیم : جوابهایش را خانم را خوش آمد : نه پیوند تو میل کردیم * اینک مختصر قضیه * حالا تو خود ببین و بسنج خدمتی خوب کرده ام یا نه ، *

از برداشت ^۲ پیره زن هیچ گمان نمی کردم که حکایت بچیدن جائی مدبر شود * بقدر کسیکه از بانی دار خلاص شود خرسند شدم * دادم که بی راز داری و نهفته کاری و بی تبدل اساس و تغییر لباس ، بجای مشعل ^۳ کوی و بوزن و خزش سوراخ و روزن ، بیغوردن زخم و کشیدن قمه ، خلاصه بی همه ^۴ ، بجز مال و منال و آسودگی حال ، چیزی در میان نیست * بطالع خود آفرین گوین داستم که نام دروغ افناد * * مصراع ^۵ دولت فرین من شد و اقبال رهبرم ، * از شادی ، هزار حرف بی معنی نه پیره زن گفتم ، و عهد کردم که با نابو ، تا اب گور ، همزاد باشم و نه پیره زن احسانی خوبی کم *

پیره زن گفت " حالا چیز دیگر هست * خانم بمن سفارش نایغ نموده که پیش از وقت کار ، همه چیز را خبردار شوم ، نسب و حسب و پایه و مایه و بضاعت و سرمایه ترا بگویم * میدانی که خویشاوندان او مردمانند ^۶ ، اگر بنگرند خواهرشان با فرومایه قراز خودی شوهر کنده دیگر برویش نگاه نمی کنند ، و شاید هم بقصد او و شوهرش هر دو بربذیند " **

¹ *Bi kama chis (m e)* " Without falsehood, without flattery "

² *Miyāna* " intercourse " , *miyāna داشتن* = *amān u raft kardan* ,

³ *Bardāsh* = *izhā* ,

⁴ *Mashghala* = *kāud a māshghal داشتن* ,

⁵ *Hamkama hero* = *iztāb*

⁶ *Mardumān-i and* " are a people of consequence."

اگرچه جواب این سخنان را پیش از وقت حاضر نکرده بودم اما یمن نیروی
 بغت و بلاحظه وسعت میدان اسب فصاحت را سبک منان کردم که "اما ۱ از
 حسب و نسب، در دنیا کسی نیست که حاجی بابا را نشناسد * از اقصای یمن تا حدود
 عراق، از نهایت دریای عمان تا غایت صحرای قبیحاق، اسمم معروف و مشهور است، *
 پیره زن: — "خوب؛ پدرت کیست؟"

من: — "پدرم؟ پدرم مردی بود توانگر: بیشتر از یک قبیله وهابی سرها از
 زیر تیغش گذشت * چه ریشها که نترشید و چه دندانها ۶ که نکند!"

پس دم در کشیدم و شجره نسبی خود ساختم که "اگر از نژاد پاک و تبار تابناک
 میخواستید، مرا بنگرید: و خواله بانو، خواله برادرانش، و خواله هر که باشد، در علو نسب
 و حسب و بغور ۸ من نمیروسد * خون پاک عربی در عروق و اعصاب روان * نیاگانم
 از اعراب منصوبه دیار نجد مرستان * شاه اسمعیل صفوی ما را از آنجا کوچانیده
 در بهترین ناحیه ایران نشانیده، تا بهال بهمین منوال هستیم * نیاگان دیرینم استر بن
 خربن مادیان، از قبیله قریش و بنی قحطان، بلا واسطه بسلسله بنی هاشم بند، و بغض
 مستقیم بذریه نبوت هم پیوند * خلاصه با مبارکترین خون اسلام همدم، ۹ و با قدیم
 ترین سلسله همقدم، *"

پیره زن: — "ماشاءالله! هم سیادت در حسب، هم شهریاری در نسب: درین
 باب اینقدر کافی است * اگر تو چینی، خانم نیز چینی میخواست * اگر مایهات هم
 بقدر پایهات باشد، زهی سعادت!"

من: — "اما مایهات، اگر نقد بسیاری در دستم نیست عیب نیست * کدام تاجر
 نقد بسیار در دست نگاه میدارد؟ میدانی که در هر جا مضاربه ۴ کاران دارم که مال مرا
 بداد و ستد میاندازند و در وقتش سرمایه را با سود می پردازند ۵ * حریر و دیباچ
 و مخمل از طرف خراسان میروند و پوست بخارا میآورد * گماشتگان با نقد من
 و منجانب و سمور مشهد، بتجارت شال کشمیر و جواهر هند گماشته اند * تو و کرناسم

1 Ammā "as for."

2 Ghūzak "ankle," here = پای.

3 Dam* Ar. "blood"—or Persian dam?

4 Muḍāraba "selling goods for half the profit (commission sale?), partnership."

5 "Settle."

6 Barbers in Persia are still often dentists and surgeons as well as barbers.
 Shampeocers in baths are also barbers, but have no shops and do not practise surgery.

در اشدرخان با مهره^۱ معاوضه میشود؛ و مال هندی که از بصره خریده بعلب فرستاده‌ام با پوست بَره و شالکی معاوضه^۲ * خلاصه اگر حقیقت مقدار اعتبارم بهخواهی، دشمنی فرض کن پر کشت، و کشتی پر زرع، و زرعی پر خوشه، و خوشها پر از دانه * اگر شمار این میتوانی، شمار آنهم میتوانی؛ و گر نه خود دانی * بدرستی و تحقیق ببانوبگو که چشمش بکسی افتاده که اگر مال و منالش را فراهم آرد خود و برادران و خانواده و اهل و یارانش را در گرداب حیرت غوطه^۳ در گذارد * “

پیروز زن : — “ حالا همه دانسته و فهمیده شده کاری که ماند عالم مهر و محبت است * تو در اول شب، در سر کوچه باش : راهش را می جوئیم که با شکرلب به پیوندي * اگر دل خودش نخواهد کسی مانع نمیتواند شد * اما اگر چه گستاخی است نصیحتی مادرانه بتو میکنم : تو هم فرزندان قبول کن : بزرگ را با شیر بخور، نه با پنیر * دیگر از هیچ راه دل تنگ^۴ صادر که خانم بسیار نرم خوست * خداوند موافقت ستاره و سازکاری طالع کرامت کند، ! این بگفت و من دو طلا بدستش نهادم * او آهسته آهسته برفت و من با فکرهای عریض و عمیق در زیر سروها مقدم *

1 Generally *Hājitar Khān*.

2 *Muhra* “ beads.”

3 *Mufāwaza* “ to return, make retribution.”

4 *Qhāta-var* “ diver.”

5 Should be written separately: *diltang* = “ sorrow ” but *dil tang dāshtan* = “ to vex one's heart, about a thing.”

* گفتار شصت و هشتم *

ملاقات وی با شکر لب و ترتیب ازدواج ایشان *

در زیر درختان چندان نمادند * مصراع * همانا فرض ترز آن کار بودم،¹ برای اظهار تشخص لباسی و برای اظهار حیات نقدی، از آن گذشته برای پسند خاطر، حمام و خضاب² و عطری لازم بود * در راه خود-سقاها همی کردم که "حاجی، لایق ریش پدرت، فرق دیوانه و عاقل را باز نمودی * ای جناب سید منصوری! ای حاشمی نسب! ای قریشی حسب!"

سعادت بخت و نیروی اقبال را تفکر کنان نگاروان سرای برگشتم * چه دیدم عثمان دریک گوشه حجره ام مشغول شمردن سودهای سوداگری؛ در گوشه دیگر دولت چپوهای بنده بدعای دوستان مشغول³ * این حالت ذلت را، با آن حالت رفعت که در سر داشتم، چنان بر من تأثیر کرد که بی اختیار یاد کرده اظهار خود فروشی که هرگز نکرده بودم نمودم؛ و نمیدانم که عثمان آغا دریافت یا نه؛ اما همینکه گفتم "اموال همه بگرو، پنجاه تومان بمن قرض بده"، متعجب ماند *

عثمان آغا گفت "فرزند اینه حرفها یعنی چه؟ اینقدر بول، اینقدر تعجیل؟ دیوانه شده یا قمار باخته؟"

گفتم "نه دیوانه شده ام نه قمار بازیدم؛ خط دماغ هم بهم نرسانده * همه کس بعقل و هوشم آفرین میخواند * تو حالا پنجاه تومان را بده، بعد ازان تقصیل را بشنو" *

چون قیمت اموال را میدانست و درین معامله ضرری نمیدید، بی مضائقه حاجتم را روا ساخت؛ و بی "خدا نگهدار"،⁴ بغدادیش سپردم *

¹ Būd-am, i.e., marā būd.

² Khizāb "tinging (the nails, hair, etc.)."

³ Bi-du'ā-yi dūstān mashghūl = maujūd, salāmat. "Fulān shakh chi taur ast?"

Bi-du'ā-yi dūstān mashghūl ast (common saying).

⁴ i.e., 'without good-bye (God keep thee).'

فی الفور سروتنی آراستم ، بعمامی رفتم ، مثل آدمی بزرگ ار حمام بیرون آمدم *

بعد ازین مقدمات ، وقت معهود رسید * با کثرت اضطراب و قلّت شتاب بهیچاد معهود شفافتم *

بیوه زن در آنجا حاضر * با احتیاط تمام بدینسوی و آنسوی نگران ، از دری کوچک پنهن ، مرا داندرون طپاید *

از وضع خانه خوشم آمد برای اینکه ازین دم مال خود را می بداشتم * یکسرواندرون رفتم ، چرا که بعد از مرگ شیخ در بیرونی باز نمیشد * چنان با احتیاط ، تکلیف و تکلف بکار میرفت که گویا شیخ زنده است * از در کوچک حیاطی کوچک ، از پلّه حیاط کوچک بالا برده پردی مناقشی بالا کرد ، و مرا در کنش کن برد * روشنائیش عبارت از یک قندیل و اسبابش عبارت از چند کنش زنانه * تا آنوقت از چهار در تورهفته بودیم * بیوه زن مرا در آنجا نشاند و خود بخبر دادن ببانورفت * انواع و اقسام صداها شنیدم و البته صدای صاحبان کنشها بود * از پشت پنجرهها چشمهای بسیاری بمن دوخته بود و البته چشمهای صاحبان کنشها بود * در آخر از کنج کنش کن دری نارسد : بیوه زن مرا بدخول اشارت کرد *

هرچه بیشتر رفتم طپش قلم بیشتر شد * دست و بائی جمع کردم و آستین و دامنی فراهم آوردم * با احتیاط تمام داخل اتاق شدم * یکشمع بیشتر روشن نبود * اتاق را دیدم آراسته ، پیراسته ، گسترده : فرشها نفیس ، روبوشها فاخر : پردهها حریر * معبوه سرقا با معبوه : بجز چشمان سیاهش که بچشمان آغوان می ماند چیزی پیدا نه *

در گوشه پهلوی پنجره نشسته با دست اشارت کرد که ” بنشین “ ، * گفتم ” چه به از آن که من بنده وار در خدمت * مصراع * کمره بندم و تو شاهوار بنشین “ ؟ بعد از تکلف بسیار کنشها را بر آوردم و در برابری ندو زانوی ادب بشستم * آنقدر چم و خم و قر و فر و لانه و بیاز نگر بردم که حالا هم وقتی که بیادم میآید خنده ام میگیرد *

مدتی دراز روی یک دیگر نشستیم و بجز الفاظ آداب و رسوم ، حرفی میان

نیامد * نازنینم به عایشه که کنیزش بود اشارت به بیرون رفتن فرمود : و به بهانه
برداشتن باد زن ، پرده از رخسارش بکشود *

● نظم ●

تو گفنی گشت طالع آفتابی .: که شد از طلعتش روشن در و بام
بعود گفتم شگفتی¹ را ندیدم .: بقابد آفتاب اندر دل شام
دوزلفش تا سرپا از هردوش .: همه چین و شکنج و حلقه و دام
نه هرگز چون رخس فردوس خوم .: نه هرگز چون قدش شمشاد بد رام²
ندیدم ماه را از سرو گردون .: ندیدم سرو را از سیم اندام
نگه دلدورتر از تیر رستم .: مژده برگشته تر از خنجر سام
دهانش غنچه را ماند و لیکن .: نباشد چون دهانش غنچه بام³
بزلفش هرچه درگیست چنبر .: بهشمش هرچه در افاق اسقام⁴
در آن⁵ یکشهر زنده دل بزدان .: درین یک ملک تقوی کار بدنام *

این اشارت (یعنی برداشتن پرده) بشارت ترک تکلف بود . مانند بت پرست که
پیش بت سجده افتد بیفکدام ؛ و برای اظهار اشتیاق و رندی و سلیقه ، بنوعیکه
هیچ جای شبهه و شک نماند ، اظهار عاشقی و حیرت تمام کردم * خلاصه بیوه شیخ گویا
از موضوع⁶ منتخب بدلائل متعددی خود بی امتنان نماند و جا هم داشت⁷ ؛ و بی
برنگشت که باین الفاظ در⁸ نثار ، مرا دمساز و معمر راز خویش ساخت .

” حال خرابست و دلم بیقاب * امان از چشم بد که مرا بستوده آورده است
و احوال را پریشان نموده ! از تو چه پنهان ؟ بهوای ارث مرحوم شوهر⁹ و برای جهیز
خودم ، که در حقیقت گلی¹⁰ است ، جمعی انبوه به پیش و پسم افتاده اند ، بنوعیکه کم
مانده دیوانم کنند * خویشاوندانم هریک را گویا بر من حقی است ؛ مرا
جزوی از مال و مال خود می شمارند * برادرانم بجز فائده خود چیزی بنظر نمی آرند ؛ -
اگر شوهری برایم بچویند مثل این میجویند که جوالی پشم را با زنبیلی جو معاوضه

¹ i.e. *chunin shiguft-i hargiz na-didam*.

² *Bad-rām* appears to be an error. *Rām* "tame," i.e., that can be handled, and *bad-rām* (of a tree) "smooth in the trunk so that it cannot be climbed."

³ *Bassām* "smiling greatly."

⁴ *Sickness*.

⁵ *Am* "the former," i.e., *sulf*.

⁶ *Mawṣū'* (subject of discourse) = "her husband."

⁷ *Jā ham dāsht* "she had reason to be, she had right."

⁸ *Durār*, pl. of *durrat*, "pearls, white teeth."

⁹ *Marḥūm-i shūhar m.o.* and incorrect for *shūhar-i marḥūm*.

¹⁰ *Kullī* = *every*.

کنند * یکی از پسران برادر شوهرم قاضي امت : میگوید که بموجب شرح اگر یکی از اقربای میت چنانچه خود را بر روی زن وی اندازد اثبات حقی ، مانند حق شفعه ¹ بدو میسازد * دیگری از خویشان شوهرم مدعی است بر اینکه "بهمه این ارث ترا حق نیست" : و مرا ² میخواهد بمرافعه کشد * خلاصه ، ازین نا ملایمات دلتنگ و دلخون ، و برای آسودگی و راحت بی تاب و آرام ³ ، برای خلاصی ، بجز یک راه بدیش ندیدم یعنی شوهر کردن * خداوند ترا بواهم انداخت : اکنون گویا دیگر اشکالی نمانده باشد " *

پس از آن گفت که "همه اسباب ازدواج حاضر و آماده است : اگر راضی میشوی اینک قاضي ، در آن اطاق حاضر : و از جانب من وکیل کار عقد را تمام کند " *

مدتی حاضر این شتاب نبودم ، مانند کسیکه در میان زمین و آسمان معلق باشد دلم بطپیدن آغازید : اما برندی ، بی گم کردن دست و پا ، بمناسبت مقام ، اظهار مهرنایی و مشق بازهای خوش آیند نمودم *

چنان بی شکیب بود که فی الفور مرا بذن قاضي حاضر کرده اش فرستاد * قاضي ، با خود ، معرّری آورده بود تا او نیز از طرف من وکیل شود * قبلاً از جیب بدر آورد : جهاز و اموال خانم در آن ثبت و ضبط * از من پرسید که "بصاحب این جهاز چند مهر معجل و چند مهر مؤجل ⁴ میدهی ؟"

من خود را واپس کشیدم و جوانی بهتر از آنکه بعایشه یعنی به پیره زن ، داده بودم ندیدم ، که "سرمایه تاجران همه نقد نیست ، تنخواه است : و آهیم در محل شک و شبهه " * اما باز خود را نباخته برندی گفتم "منهم اموال را بخانم می بخشم اگر او نیز همین کند " *

قاضي گفت "این سخاوت اندکی افراط است : لا افراط ولا تفریط : ما را چیزی نقد تر از اینها می باید : مثلاً تو در استقابول چه قدر مالداری ؟ ازینهمه راه دور ، البته ما مایه کم دادم و سست نیامدم * آنچه اینجا از نقد و جنس داری ، اگر قبلاً خانم اندازی کافی است " *

¹ *Shufa'h* is the right of pre-emption on the part of either of two partners in land.

² Note this common collocation : *marā* is the object of *kashad*.

³ Note ellipsis of *bī* before *āram*.

⁴ *Mahr-i mu'ajjal* "portion paid in full at the time of marriage. *mahr-i mu'ajjal* "portion paid by instalments or in case of divorce."

گفتم " اینطور باشد * به بینم — * " پس مانند کسبکه گویا در پیش خود حساب میکند قدری بفکر فرو رفته گفتم " بنویسید صد تومان نقد ، پنجاه تومان هم جنس " *

ازین سخن در میان قاضی وزن شور و صلاحی شد * قاضی خبر بُرد و بعد از مکالمه مختصر خبر ترتیب و تنظیم کار آورد ؛ و با رضای طرفین قبالة مهر شد * و کیلین طرف ایجاب و قبول ، صیغه عقد را بآئین شرع شریف اجرا نمودند ، و از اطراف و جوانب صداهای مبارک باد بلند شد *

آجرت عقد بندی و انعام و احسان خدمت گاران هیچ یک را دروغ نامودم و بجای اینکه بروم و در پیش چپوقهای خود خرخره عثمان آغا را بشنودم ، با وقار ترکی موقر ، و با هیبت شیخی مهیب ، در لعاف پر قوا وَصَلَ بِصَلْ و صَلَ فَبَوِاَصِلْ و ذلک موصول² * بیت *

³ الف در دو شاخ الف⁴ لام شد .: کلیدی بقفل زر خام شد *

¹ *Qū* or *ghū* 'T. "swan"

² An example from the Arabic Grammar.

³ These lines are indelicate. *Alif-lām* (written لا) is sometimes considered an extra letter of the alphabet. *Zar-i khām* "pure gold."

* گفتار شصت و نهم *

از چپوچی گری، مردی بزرگ شدن، و از شهرت ساخته برنج افتادن *

زود دیدم، سخت گیری^۱ کرده‌ام * یکی از حکمای چین از روی بصیرت گفته است که
 «اگر کار خوردن منحصراً همان چنانچه چانه و لذت کام بودی هیچ نه از خوردن نبود،
 و همه کس در همه وقت بخوردن پرداختندی؛ اما معده، و سایر آلات هضم، بلکه
 تمام اعضا را در آن مدخل است، و نه نیک و بد آن حاکم * زن گرفتن نیز همین
 حکم دارد * اگر زنا-شوئی عبارت از همان بوس و کنار بودی، چه خوش بودی؛
 اما سازگاری خویشان و تربیت منزل و مکان و سایر کارها هست که سعادت و نکت
 کار زنا-شوئی بد آنها را بسته است، و نیک و بد آن از آنها دانسته میشود *

چند روز بعد از نکاح، حلیله^۲ جلیله از خویشاوندان، و حسد و کینه و عدا
 الغصوس از بهر سود خویش از حرکات پرفتنه و تشویش ایشان، چندان افسانه‌های
 درهم و برهم گفت که گمان کردم بسورای گزدم افتاده‌ام * مصلحت^۳ آدید که
 کیفیت عقد را در پیش برادران با احتیاط بکشائیم و میگفت که «هر قدر این عقد
 موافقت شرع است، اما مطابقت ایشان هم شرط است * مستشاران در زو^۴ است، و توانگرند،
 و بقدر قوت و امکان بدوستی و استمالات ایشان باید کوشید»، * اما از راه پیش بینی
 بهر سوی آواز پراگند که با سوداگری توانگر و بغدادی هر زنا شوئی دارد و بیکی
 از برادران بوقوع واقعه اعتراف نموده راز بکشد، و برای آفدانی^۵ نمودن این کار
 ساخته،^۶ خواست وایسته دهد و نه بیگانه و خویش نماید که بفزاید وی نه سرسریست *

1 *Gir kardan* "to get into a difficulty"

2 *Halila* "wife."

3 *No izafat after mastahut*

4 *Dar-rau suba*; *sukhan-ash cā dar-rau ast* (m.c.) or *sukhan-ash dar-rau dānd*

"his words have weight."

5 *Āftābi namadan* "to proclaim, to make public."

6 *Sāktā* = which she had accomplished

7 *Sarsari* "tolly."

من نیز ازین قضیه خرسند که باین واسطه توانگر شمرده میشوم * پس بنای
 شخص را، از گرفتن خدم و حشم با اسبها و رسمهای مختلف، نهادم * چپوهای
 خانه را نو کردم، و فنجانهای قهوه با نعلبکی های مقفّض و مطلق و میناکاری خریدم؛
 و برای نفس خود دو سه تا را مرصّع و مجوهر ساختم * بعد از گذاشتن پا نوبی
 کفش شیخ، قصد آن داشتم که قبای پوستینش را نیز در بر کنم * رختهای مرحوم
 دیدنی بود: یک صندوق پُر قبا و پوستین داشت، بقول بیوه اش همه ارثی * پیش
 از مهمانی، خانه را آراستم و پیراستم * با دلاک زادگی ذاتی، آن وضع و صفاتی که
 بر خود گرفتم همانا مرا آدمی بزرگ مینمود *

اینرا هم بگویم که پیش از مهمانی بدیدن¹ برادر زنان رفتم * اگرچه در باطن
 مضطرب، اما همینکه با سب یواق - مرصّع شیخ سوار شده خدمتگاران اطرافم را
 بگرفتند، و دیدم که همه بتواضع میایستند، بنهایت خوشنود شدم * از شیعه اسب،
 بر خود می بالیدم که "به راکب خود می نازد"، * از سوارگی خود و پیدایی دیگران
 غرور کنان چشمم جانی را ندیدید * * مصراع * "گر بدولت برسی مست نگردي
 مردی"، * الله لاذیم³ ملاقات همسفران و همسفریان راه بغداد بود * چون
 آنان را با آن لباس های کثیف کرامین و کلاه های لته⁴ و نمدهای و گیوه های بی
 جوراب، و خود را با آن لباس های لطیف حریر عثمانیان میدیدم گمان میکردم که
 آنان برای بزرگ کردن من آمده اند * آنان مرا میشناختند یا نه، ندیدم؛ اما من
 از دیدارشان روی در می نافتم و التجا بسایه عمامه و عبا و خرقة و ردای خود میبردیم *

نتیجه زیارت برادر زنان بهتر از مأمور شد * نمیدانم چرا آنان پیوندم را با خود،
 با امتنان و اظهار خرسندی، مایه مباحثات و افتخار دانستند * چون بازگان بودند
 همه صحبت ایشان بر سرداد و ستد و سود و زیان شد * من هم بگرد⁶ ایشان رفته
 کَلّی بودن سرمایه را خاطر نشانان ساختم * اما یک ملتفت بودم که چون
 در گفتگوی تجارت بغداد و مال بصره و متاع عربستان و حاصل هندوستان
 سخن میگفتند، من با جواب های متعارف و معتاد بجز جزئیات و تحقیقات

¹ *Barādar zan* or *barādar-i zan*; both used. Note pl. *barādar-zanān* (m.o.).

² i.e. 'I stuck my nose in the air and took no notice of anything.'

³ *Alaz̄z-i laz̄z-am*.

⁴ "Ragged."

⁵ *Ridā* is the same as 'abā. *Kharqa* is a long coat not usually worn with an

abā.

⁶ *Girda* = *halqa*

نمی‌پرداختم تا مبادا ¹ از بی اطلاعی رسوا گردم * بعد ازین دیدن‌ها کاری دیگر ماند، یعنی اطلاع عثمان آغا از سعادت حال من و دعوت وی بهمانی * آیا "بگم یا نکنم"، در قرداد * از پس از افتادن بخیه بروی کار ² میفرسیدم و با اینکه عثمان آغا محض سکوت بود، ناو نیز اعتماد نکردم که "بالعمل باید با او تری مراوده کرد تا در جای خود پای برجا شوم، و رفع هر نوع بیم و هراسی کرده شود" *

¹ Or omit *mabādā* and write *na-gardam*.

² *Uftādan-ı baklıya bar rû-yı kâr* means the shewing of the sewing of a seam on the outside (*rû-yı*) of a coat, and hence the disclosure of what is inside or secret.

Az *vas* is to be read with *mî tarsîdam*.

* گفتار هفتم *

خود نمائی خواستن¹ وی و بیلا افتادن و شکر آب او با شکر لب *

مهمانی با دبدبه و طغنه انجامیده، و بشخص و توکم دلیلی کافی و وافی شد * پس با اطمینان از حال و کار، بذوق و صفا شروع کردم چنانچه گشودگی در خانه و سفره‌ام نقل مجالش گردید * ولی در باطن ازین خود فروشی در سایه زن همیشه معزول و دلخور * دیدم که محل اختلاف منحصر همان مسئله بورک شیرینی و پنیری که عائشه گفته بود نیست : غیر از آنهم محل اختلاف بسیار است * بارها گفتم که ” شیخ چه قدر آدم حلیم و سلیم و با حوصله بوده است که در عمر خود نارزش تنها در یک مسئله اختلاف داشته است * اما من در هر مسئله که دو شق تصور میتوان کرد، با زنم هر یک طرف دیگر می گیریم “ *

خلاصه دلم خواست که از یک لذت هم که از دولت میآید نگزرم، یعنی بهمشهریان خود بزرگی فروشی کردن : و هم تعجب عثمان آغا را میخواستم به بینم * بگمانم که همه چیز بر جای خود قرار یافت،² ناغوی³ نفس بی تاب، گرانمایه ترین رختهای خود را پوشیده به بهترین اسب سر طویل⁴ شیخ برنشستم، و با نوکران خود در وقت ازدحام، بخان⁵ والد⁶ که روز اول بصفت چپوقی گری آمده بودم رفتم * در وقت دخول از در، کس⁷ نشناخت و بهوای اینکه بخورد آمده ام احترام کردند * سراغ عثمان آغا را گرفتم : همراهانم در صحن کاروانسرا جانمازی ایرانی انداختند : بنشستم * بهترین چپوقهای

¹ *Khud-numā'i* *Khvāstan* “wishing to be ostentatious.”

² “All is safe.”

³ Or *az ighwā-yi*—.

⁴ *Khān* old for *kuravānsarā*.

⁵ In m c *kas-i* would be preferred.

دبیا را چاق کرده بدستم دادند * عثمان آغا بیآمد ، مرا شناخت * در یک گوشه سجاده نا ادب نشست * چون در صحبت کشوده شد قدری بتعجب بنگریست * بی اختیار گفت " بمحاسن پاک پیغمبر که تو حاجی بابائی یا غیر او نیستی " : و شروع کرد بخندیدن *

پس از اندکی گفتگو حکایت حال خود و فائده پنجاه تومان را بیان کردم ، اما عثمان آغا حکم حکیمی و کار آزمودگی ، این حال را بفال خیر نگرفت * چون هم شهر را می دیدند که در زیر آن عمامت بزرگ و درمیان آن پوستین فاخر بجز حاجی بابا کسی دیگر نیست ، و چپو قها و خدمتکاران از اوست ، رگ غیرت و حسد ملتی ایشان بحرکت در آمد * از حسد و بد خواهی ، خود داری نتوانستند *

دانستم که خطا کرده ام ، اما کار از کار گذشته بود * خواستم بشود از میدان این خبط بچشم : شد *

یکی گفت " حاجی بابا بسر دلاک که میگویند ، این است ؟ گور پدرش ! مادرش را ! * * * ! " *

دیگری ، " ای کده اصفهانی خوب کردی ! نو بریش ترکان * * * : ما بریش تو * * * ؟ " : امامت گنده اش را بین : شلوار فراخ را دیش³ ، چپوق درازش را تماشا کن : باباش هم اینها را در خراب ندیده بود ، *

همشهریان نا این گونه سخنان سر زنش و آشوب کتان * من برخاستم و بروی نزرگوار خود بیا آورده * وار شدم ، و از میان آشوب و آشوب بیرون رفتم *

اول قدری فحش بآنان دادم * بعد از آن بسر خود باز آمده * گفتم " خوب فلان فلان شده ! دیگر کار نداشته ؟ بکش ،⁵ که سزات است ، تا چشمت کور شود * بمرگ حسن دلاک که خوب کردند و کم کردند * نظام *

1 *Ga'adam* understood.

2 *Ridi* and *rida* understood.

3 *Bāsh* = "notice"

4 "Coming to myself."

5 *Fulān fulān shuda*, a polite form of abuse. Though the actual words are suppressed, they can be supplied with exactness by the Persian hearer.

6 *Bi-kash* "put up with it," often = "serve you right."

”سگ فربه ز پنجه گریان . با سلامت یقین بدان نرهد
 شهری خام از کف کودان . پیش از دزدی و کتک نجهد *

”کو روزی که تو آدم بشوی؟ هیات هیات! ازین غلطها خیلی باید بکزی
 و خیلی نان باید بخوی تا عقلت بسر آید * این ریش را چه فائیده وقتی که
 از کدوی تهی آویزان است؟ جلدیست بی خرما^۱ * مگر سخن آنخردمزد
 را نشیده بودی که گفته است * مصراع * رفعت کس نپسندند کسان جز بردار،؟“

با این ذکر و فکر خود را بخانه رساندم و بحرم خزیدم، بلکه با استراحت،
 تلخی و ترشی این آشوب دشوار را قدری فراموش کنم * اما اشتباه کرده بودم:
 تلخی کامم دو چندان شد * شکرلب مثل کسیکه جن پوستانیش افتاده باشد
 برخاست که ”آغا مهر معجل مرا بده؛ میخوام لباس درست کنم“ * چنان^۲
 بیمزگی کرد که خواستم داغ دل همشهریان از او بر آرم^۳ و زهر دل مسموم را باو بریزم *
 چشم بسته و دهن کشوده آنچه بزبانم آمد گفتم چنانچه سرا پایش با خلعت
 دشنام و ناسزا آراسته شد * ”بگور پدر سگ آنان و بکله پدر خرتو هردو ***“ * بیا بدین
 که حاجی نرمخو با آن آتش دل از بر^۴ بیشکه مازندران خشمناکتر و درنده تر شد *

شکرلب اول قدری متعجب، از ترس میان زنان نهفت؛ و پس از آنکه
 تیره‌های ترکش من ته کشید با عایشه بیرقدار^۵ و کنیزکان مردم شکار، روی بمن آورد
 و بیکبار دهان بکشود * نمدانم آن سخنان درشت بآن دهان کوچک چگونه
 می‌گنجید * طلاق لسان او زبان عایشه را اطلاق نمود،^۶ و اطلاق زبان عایشه زبان
 کنیزان را اطلاق نمود * خلاصه علی الاطلاق^۷ مرا از لنگه حیض خود^۸ بدتر کردند *
 چنان طوفان فریاد و فغان بر سرم باریدند که پایداری را محال دیدم * فتنه چنان
 بزرگ شد که در اطاق جا نماند * لازم آمد که من جا خالی کنم^۹ که * مصراع *

”یا تو باشی درین سرا یا من“ *

¹ *Jild-i khurmā* is a date cover, a basket woven from date foliage.

[*Jild-i rūghān* is a skin containing *ghā*].

² *Bi-mazgī k.* "worrying, wearying."

³ *Revouge myself for—*.

⁴ The Persians call the lion *shūr* and the tiger *bar*: the Indians, the lion *babar* and the tiger *sher*.

⁵ i.e. 'leading the way.'

⁶ "Loosed."

⁷ *Alā 'l-iftāq* "generally, in general." *Tajnis*.

⁸ *Latta* is any rag: *latta-yi hāt* "diaper."

⁹ "Quit, clear off."

برادر بد ندیده¹ * معلوم شد که آن کنیزکان غنچه-دهن شیرین-معن، از آن
جواری و لؤلؤء مکنون ها که² قرآن عظیم الشان با وعده داده، نبودند * بیت
³ "پراگنده خاطر پراگنده دل .: سر انگنده و خسته و مضطرب،"

با تفاهیل آن زود خود را باطاقی کشیدم، و آنهم هر و سامان بیک کردار
بیجا بباد فنا رفت * شومی درد غم گریبانگیر، و نهوست علم پای⁴ پیچ شد *
دیدم که اگر به بیش از آن دروغگوئی ناچار شوم کار بجای بد میکشد و بالمره⁵
خراب⁶ میشوم *

با خود گفتم که "کاش از اول دروغ نگفته بودم⁶ ! حالا سری نارغ و دلی آسوده
داشتم⁷ * اگر دروغ نگفته بودم زخم هرچه میخواست داد و بیداد نکند، چه
میتوانست کرد ؟ اما چه خاک بر سر ریزم که با دروغ بسته شدم ؟ آنهم با سند و قباله *
در پیش مردم زاهم بدروغزنی و افسوسنازی درآمد ؛ آنهم با امضاء و با سجل⁸ *

¹ *Barādar bad na-dida-i* ; this common m. c. saying, that is seemingly out of place here, is addressed to the reader. The phrase seems to mean, "Reader, you have understood the case."

² Vulgar for *lū'lū'-hā-yi makhnūn*, i. e. "houries like hidden pearls" *

³ i. e. "I with scattered wits * * * retired to another room"

⁴ "Entangled in my feet."

⁵ *Bi-'l mar'a* "completely" (m. c.).

⁶ Note Plup. with *kash*.

⁷ For *mū-dāshdam*. The imperfects of *dāshdan* and *bodan* are seldom used in mod. Pers.

⁸ *Sijl* is the endorsement by the *mujahid* (near his seal).

* گفتار هفتاد و یکم *

بروز کردن تزویر وی و طلاق دادن زن خود را و راه فراخ جهان

به پیش پایش کشودن *

شبی نبدار گذرانیدم و تا بانگ صبح دیده بر هم ندوختم * نامدادان هنوز بقدر یک ساعت نخوایده از صدای خدمتگاران بیدار شدم که در زده گفتند "برخیز، برادران زنت با جمعی بدیدن تو آمده اند" *

اولاً بی اختیار لرز ام گرفت - چنانچه آب و نوشم^۱ نماند * نتیجه دروغگوئی^۲ مجسم شده در پیش رویم سخن میگفت * خیالاتی، یک از یک هولناکتر، بنهم راه یافت * پایم که هنوز درس مشهد را فراموش نکرده بود بخار خار^۳ افکند * در آخر نا خود اندیشیدم که "شکر لب زخم باشد، هر چه میشود بشود * گیرم که بقدر آنچه گفته ام توانگر بوده ام - منتنها این است که کاری که هزار کس پیش از من کرده من هم کرده ام" * پس گفتم "چپوق و قهوه حاضر کنید" *

رخت خوابها برچیدند و زایران بگان بگان آمده بر روی مسند بنشستند * دستهایشان عبارت بود از دو برادر زن و ممو و عمو زاده و یک نفر خیره نگاه^۴ که هرگز ندیده بودم * خدمتگاران نیز در مقابل صف کشیدند و در میان ایشان دو نفر بون بهادر^۵ سبیل چقماقی نیز، دالگ^۶ دست، ایستاده قیقاج قیقاج^۷ بر من می نگرستند *

خیای کوشیدم که اظهار امتدانی از تشریف ایشان، و بیگناهی و صاف و سادگی^۷ خود را بنمایم؛ اما بسنخان مطلوبم جوابهای مختصر یک - کلمه دادند *

¹ *Tūsh* "power, strength."

² *Mujassam* "embodied" "Rose visibly in my imagination."

³ *Khān-nigāh* "stern looking."

⁴ *Be-zan bahādur* = *qūl chumāq*, "ruffianly, burly" (only applied to low fellows).

⁵ *Diqanāk* "a thick stick (gen. of camel men)."

⁶ *Qaqāz qaiqāz nigiristān* "to eye askance with anger"

⁷ Note the substantival termination *gi* added, to the second only of two adjectives.

⁸ *Khāṭi-khāṭi* "itching."

بس از سفارش قهولا، برای دانستن مقصود، روی برادر زن بزرگ نمودم که "انشاء الله مکروه و ملای ندارید؟ خیلی صبح زودی ما را مشرف فرموده اید * اگر خدمتی هست بفرمائید،" *

برادر بزرگ (بعد از اندکی تأمل) : — "حاجی بمن نگاه کن! تو ما را انانی و سندنله^۱ گیر آوردی؟ احق میشماری؟ خر میدانی؟ با اینکه خیال میکنی ریشما را بدست تو داده اند تا بدلقولا خود باز کشی؟" *

من : — "اینها چه فرمایش است؟ آغا جان! من کیستم و چه کاره‌ام؟ من خاک پای شما هستم،" *

برادر کوچک : — "چه کاره‌ها؟ چه کاره؟ چطور ایدمه کارها بر مردم میآورد؟ عجب چه کاره که از بغداد بر خیزد و باید اینجا ما را مل میمون بدارد،" *

من : — "الله الله!" اینها چه حرفها است؟ مگر من چه کرده‌ام؟ بفرمائید؛ شما را بغداد راستش را بفرمائید،" *

عمو (ریشش را گرفت) : — "دیگر مثل خودت یک شیاد و دره بدری تصور نمیتوانی کرد که مردم چنین هرزه بخوراند و بگوید 'عافیت باشد،' نه نه، ما این بی ادبی‌ها را هضم نمی‌کنیم،" *

من : — "مو جان! چه کرده‌ام؟ بجان من بگو،" *

برادر بزرگ : — "می‌بنداری که تو دلاک زاده از اصفهان آمدی زنی از خاندان بزرگ گرفتی و مایه افتخارشان شدی؟ نه،" *

برادر دیگر : — "می‌بنداری که مانند نولات و لونی با ما شأن همسری دارد؟ نه،" *

^۱ *Anā'i* (old) "foolish, stupid" — *Sundula* (m c) "thick-headed, ox-like." *Un-javāli* "do you think?"

^۲ *Dāla* and, *Paas* *Biz kashidan* to pull back.

^۳ *Hā* "yes" Here an exclamation.

^۴ *Chī-kara* subj "a man who is *chī kara*—".

^۵ Vulg for *biyāyad*

^۶ *Dar-bi-dar-i* "vagabond, tramp."

عمو (باستہزاء ۱) :- ”خیر: حاجی تاجر بزرگست * ابریشم و حریرش از بخارا بما پوست میآورد: شالہایش از کشمیر و لاہور خواهد رسید: کشتہایش روی دریاهای چین و ہند را میآید کردہ است“ *

عمو زادہ (با ریشخند) :- ”دلای زادہ یعنی چہ؟ استغفر اللہ! تراشہ کند: قریش^۲! و اگر خدا بخواد ہم از صلب پاک نبی ہاشم یا عرب منصور ی! کہ را یاری لاف حسب و نسب او است؟“

من :- ”اینکرف ہا یعنی چہ؟ معنی اینہا را نمی فہم“ * اما چون دیدم کہ طوفان نزدیک است بطوفیدن، گفتم ”اگر غرض شما کشتن من است بکشید، و این طور، پارچہ پارچہ، پوستم را مکنید“ *

خیرہ نگاہ کہ تا آنگاہ خاموش بود با آواز ہولناک صدا برآمد کہ ”مردکے بیشوم و بی ادب، من راست و پاک با تو میگویم: تو از آن خبیثان نیستی کہ شایستہ زندگی باشی * اگر ہمین حالا داعیہ این نکاح را از سر بدر نکنی و زن را طلاق ندہی^۳ و از این خانہ و اسباب چشم ندوشی، یک دقیقہ نمیگذشت (اشارت بسبیل چہماقیان) کہ این جوانان کہ می بینی تسمہ از گردہ ات بیرون می کشند، و سرت را مثل سر گنجشک از بدن می کنند“ *

من :- ”آنچہ باید بگویم گفتم: باقی را تو خود دانی“ *

پس دہان ہمہ حاضران گشود و بی سر حساب^۴ و بی ”دور از جذاب“^۵ ہزار راست ناگوار بنافم بستند^۶ *

چون فرصت حرف زدن نداشتم، با سودگی، فکر کردم کہ شات و شوتی خرج دہم * بخیرہ نگاہ گفتم ”خوب آغا! تو کیستی کہ آمدی در خانہ من مرا بجای سگ میگذاری؟ اینان برادران و خویشان، خوش آمدند و صفا آوردند *

1 Istihzā "irony."

2 Tarāsha-yi kunda-yi Quraish "a chip of the block of the Quraish Tribe." Quraish was the tribe from which the Prophet was descended.

3 Haji could either give a written document of divorce which would be approved by a mulla, or he could pronounce three times before witnesses, the simple formula of divorce.

4 Bi-sar-i hisāb "without reserve."

5 Bi "dūr az Janāb" i.e., without saying "by your leave." Rāst-i nā-gavār "unpleasant truths."

6 i.e., 'forced down my throat as far as my navel.'

خانۀ خود شان است * اما ترا کجا میبرند ؟ نه برادری ، نه مهر : نه دخترت را گرفته‌ام ، نه خواهرت را : تو چه کاری ؟ *

خیره نگاه (خود و بز - بهادرانش مثل شیر دژمان ¹ برنگن نگران) گفت
” میخواستی بدانی کیستم ؟ از ایشان که مرا آورده اند پرس * من نوکر پادشاهم * “

دانستم که معتسب است و خیلی تیز * حساب کار خود کردم و نا نرمی و خوشی
گفتم ” در صورتیکه غرض شما مفارقت است چون موصلت شرعی شده است
باری مهلت بدهید تا بحضور حاکم شرع برویم ، و مفارقت هم برونق شرع شود *
ما مسلمانیم و پیرو شرع و قرآن * نظرم که شما هم از حکم قرآن سرپیچ نباشید *
وانگهی از کجا که زخم در این داب با شما همداستان شده و میل جدائی داشته باشد ؟
من اول به پی او نیفتم : او به پی من فرستاد * من خانۀ او را میدانستم : او مرا
بغضه آورد * از مال و منال و خانۀ اش خبری نداشتم * این کار تقدیر و قسمت
است * اگر بتقدیر و قسمت معتقد نیستید زهی مسلمانان ! “ *

برادر بزرگ : — ” در باب میل شکرتب خاطر جمع باش که او از همه بتو
بی میل تر است “ *

پس نمرغ برخاست که ” بلی بلی شما را بخدا ! دست برش بکشد 2 :
برود گم نشود “ * پنجاه بلکه بیشتر ازین قبیل سخنان از طرف اندرون نگوشم خورد *
رویدر اندرون نمودم : دیدم فوج کدیزان ، همه چادرها یکشاخ 3 ، عایشه مملدار ،
شکرلب سردار گل * مگو که این سخنان تلخ از آن لب شیرین بوده است که برای
مشاهدۀ کار بعد بدان جا خواسته بودند * دانستم که شدنیها شده است * مصراع 4
” کشور من قاب این میاه ندارد “ . من غریب در دیار غریب ، و آدان مردمان غریب :
نه یار نه هوا دار : بجز سپر انداختن و تلخ را شیرین خوردن 5 چاره نیست *
از جای برخاستم که ” حالا که چنین است چنین باشد * در صورتیکه او مرا

¹ *Shir-i shiyān* “ a fierce lion ” is a not uncommon expression. *Dazh* or *dizh* is, I think, also used, but I am unable to trace the word دژمان

² “ Get rid of him.”

³ *Yak shākh*. The *chādar* is worn on the head and when properly put on, both ends hang on a level (*mauzān*) in hurry and agitation the *chādar* becomes *yak-shākh* i.e., unbalanced, one end much lower than the other

⁴ *Talkh rā shirin khwurdan* “ to pretend to like what is bitter, to make the best of a bad job.”

نمیخواهد منهم نه خودش نه مالش نه خویشش نه هیچش ، هیچیک را نمیخواهم *
 هي^۱ طالق طالق طلقه طالق مرة ثانية طالق ثلثة^۲ * اما اینرا هم بگویم که آنچه شما
 بمن کردید لائق مسلمانی نبود * اگر من سگ بودم و در فرنگستان ، با من به ازین
 حرکت میکردند * انشاء الله عذایکه به ذکر خدا و رسول میرسد ، بکسی که بمن
 ظلم کرد ، خواهد رسید * وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مَنَقَلٍ يَنْقَلِبُونَ ، ۸ ، *

پس آنچه آیات و احادیث مناسب از برداشتم ، همه را خواندم ؛ و ختم
 سخن بر این کردم که ”فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ
 الْحَمِيمُ يُصْهِرُ فِيهَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجَاوِدُ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ
 يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ“ *

در آخر برخاستم و با غیظ و غضب تمام ، بمیان اطاق برآمده آنچه از مال شکر لب
 در برم بود انداختم و لباسی ژنده خواسته بدوش گرفتم و با تعجب نظارگان بدم
 درآمده گفتم ”نف بکله پدر هرچه عثمانی است ؛ سگ به گور پدر شان نشیند“
 و بیرون آمدم *

1 *Tāliqun* or *ṭāliqatun* “a divorced woman.”

2 The Arabic is incorrect. *Talqat* and *marrat* being feminine *ḡalāḡa* should be *salāḡa*.

3 “And they who act unjustly shall know hereafter with what treatment they shall be treated”—(*Sale's trans. Qoran*).

4 “But those who do wrong shall know with what a turn they shall be turned (i.e., in what condition they shall be brought before God).—*Palmer's trans. Qoran*.”

5 “For those who disbelieve, there is cut for them robes out of fire; there will be poured on their heads hot (water); there will be burnt by it what is in their bellies, and their skins (will be burnt), and there will be for them clubs of iron. Whenever they wish to come out they will be returned to it. Taste the torments of *Ḥariq*” (a degree of Hell).

* گفتار هفتاد و دوم *

واقعه که در کوچه روی داد و اندکی اندوهش را کاست و دلداري

مَثان آتَا، و اندرز دادن وی او را *

در کوچه مدتی تند تند رفتم بی آنکه بدانم کجا میروم * ایقدر غم و اندوه
در نظرم جلوه گر بود که کم ماده بود دیوانه بشوم تا آنکه در را دیدم : خیال کردم
که اگر بروم و خود را بدریا عرق کام گویا بهر داشت *

ناگاه حادثه رویداد که بدابواسطه^۱، از صرافت افتادم * ابواقعه اگرچه جزئی،
امّا بر من تأثیر کُلی کرد و از هلاکم رها کنید * در تماشای یکی از آن سگ - جنگهای
اسدنبول^۲، که هیچگاه در کوچهها کم نیست، واقع شدم^۳ * سگی رفته، از محله^۴ مکان
دیگر استخوانی که حق آنان است روده بود * فی الفور رستخیز^۵ عظیمی برپا شد *
همه^۶ مکان آن محله حمله آور، سگ استخوان - را را تا سر محله او دویدند *
در سر محله، آن سگ نیز یاران خود را آواز داد تا آنسگان رو برو میآمد، و کارزار
بزرگ و عریده سترگی^۷ برخاست *

اربن تماشا متنبه^۸، گفتم "بار خدایا، حکمهای نوچه قدر عمیق است ! عقل
حقیقت ما بشر، تا اندکی مایه دانش، در بافت حکمهای دالغه^۹ نویمی تواند و اعتراض
بدانها مارا چه بار ؟

● بیت ●

' حل معمای حکمت بدواد : آنکه کد حل صد هزار معما * '

1 'I happened to witness.'

2 *Rastakhiz* "the day of resurrection, here tumult"

3 *Saturq* "rough."

4 *Bashai* "mankind." Note that there is no *isafut* after *ma*.

”مرا بحکمت سگ از خواب غفلت بیدار کردی و راه چاره کارم نمودی * اگرچه مدرس، بنظر من، حقیر است اما درسش شرح کبیر^۱ است * راهی که می جستیم چه خوب یافتیم *

”هر رهی جوئی همان پیشتر رسد . گفت پیغمبر که من جدّه و جدّه ۲ .
مبعض الله ! حیوان لایعقل هم مانند انسان عاقل، در کار خود دانا و بینا است “ ؟

پس ازین حکمت بافیها روی بمنزل ناصح وفادار و یار غار خود، عثمان آغا، نهادم که با همه سنی گری باز مثل آدم با من رفتار میکرد و مرا بچشم همشهری خویش میدید * عبادت خود نیکم پذیرفت و بعد از استماع بلایای من بکی^۳ پر زور بچپوق خود زده با یک^۴ پاچه دود آه کشان گفت ”خدا کریم است * رفیق ! من همانوقت که آمدن ترا با آن جلا و جلال به پیش ایرانیان دیدم، دانستم که بلائی بسرت خواهد آمد * تو هنوز خام و نا پخته * نمیدانی که درد هم چشمی چه درد بیدرمانی است ؟ خوب، میتوان فرض کرد که قلم فروش یا تنباکو فروش که در یكروز با هزار زحمت و نگار و یک نیزه قلم یا صد درم تنباکو میفروشد تحمل کند که حاجی بابا با آن جلا و جلال (که هرگز او را در خواب نیز بخمال نمیرسد) پیش او جلوه گر شود ؟ بلی اگر با لباسی از لباس ایشان اندک بهتر، یا با اسبی از خر خری^۵ قدری ارزنده تر آمده بودی، بتاول اینکه تو از ایشان اندکی خوش طالع تری، می بلعیدند ؛ اما با آن دبدبه و کوکبه تشخیص - فروشی بطور میخواستی در پیش آنروسیاهان سفید شوی، و غار چشمشان نشوی، و ترا بروز خود^۶ نشانند ؟ بی شک یکی از ایشان رفته ببرادر زنک، بغدادی نبودن ولات و لوت و دلاک زاده و خورده فروشی بودن را حالی کرده که^۷ دله ۷ است، زن نگهدار نیست * سوداگر بخارا و کشمیر یعنی چه ؟ کشتی قماش و قافله حریفش از کجا ؟ اگر تو مثل حاجی بابای اصفهانی، نه مثل یک افندی استانبولی، به بنده منزل آمده بودی، من نمیگذاشتم تو آنکار را بکنی * حالا چشم بگشا که بعد ازین دیگر ازین کارها نکنی “ * این بگفت و باز بچپوق کشیدن مشغول ماند *

¹ *Sharḥ-i Kābīr* is a well-known work on *fiqh*. here = *tā'ālī va muftī*.

² *Maqnavī* of Mullā-yi Rūm.

³ *Puk* is a deep inhalation of the smoke of the pipe (not the preliminary short inhalations).

⁴ *Pācha* "leg" (gen. of sheep), but here a thick column of smoke

⁵ *Kharākī* = *chārī āi dār*

⁶ *Bi-nāz-i khud na-nishānand* "and not make you like themselves."

⁷ *Dila* "not respectable."

گفتم "شاید حق دارید * گذشته گذشته ؛ قدمش بالای چشم * اما هیچ نباشد 1 ما مسلمانیم ؛ در شرع ما عدالت است * هیچ تا حال شیدۀ که زن مرد را طلاق بدهد ؟ یا یکی را از خانه خودش مثل سگ که از مسجد میرانند برانند محض از برای اینکه زنی شب او را خواسته و صبح نخواستۀ است ؟ اینجا را اسلامبول گفته اند ؛ قاضی هست ، مفتی هست ، شیخ الاسلامی هست ؛ مرجع داد خوانان ، ملجاء ستم رسیدگانند * پول دولت را از برای چه میگیرند ؟ تنها برای تسبیح گردانیدن و روزه و نماز نمیگیرند ؛ تکلیف ایشان رفع ظلم است * ظلمی که بر من شده بالا تر از آن میشود " ؟

عثمان آغا : — " حاجی ، ترا بخدا ! هیچ میفهمی چه میگوئی ؟ میخواهی با زن شیعی از کبار مشایخ اسلامبول ، با آنهمه اعتبار ، و با برادرانی با آنهمه توانگری و پساد ، 2 دکشاکش مراغه و دعوا آفتی ؟ مگر نمیدانی که هرکه را زر در ترازوست زور در بازوست ، و هرکه را زر در دست حق درست ؟ و اگر همه سر 4 و آبات قرآن و احادیث و کلمات نبوی بداد خواهی بر خیزد ، و ترا زر در دست بباشد ، در صورتیکه مدعی ترا زر است کار او سکه 5 است و کار تو روده 6 ؟ "

من : — " یا امیرالمؤمنین ، تو بفرادم برس ! با امام رضای غرب ، تو داد عربان را بگیر ! ای عثمان آغا ، اگر مردم اینقدر که تو میگوئی خدیدند ، پس باید من دست از همه چیز ششتم ، باز سر چپو تگری خود روم * اما چه کنم ؟ جد و جهد بکنم یا نکنم ؟ نه نه ، با این آسانی دست بر نمیدارم * میروم بالای پشت بامشان و از آنجا فریاد داد خواهی بر می آورم " *

پس از شدت اندوه بنا کردم بهائهای گریه کردن و ریش خود را کنده بر داد دادن *

عثمان آغا بدلداری شتافت که " شکر خدا کن ، گذشتۀایت را بظاغر بیاور که د دست ترکمانان اسیر بودی : این حالت نسبت بآن حالت

1 *Hich na-bashad* "at least, after all."

2 *Yasār* "opulence."

3 "Might is right."

4 *Satan* pl. of *sūra*.

5 *Kān-u-n sikkā* i.e., everyone accepts it like money."

6 *Roda* "guts" i.e., *pach*.

بهشت است * تقدیر چنین بوده است . اگر بحکم تقدیر کردن ننهیم ، چه کنیم ؟
بعد ازین خدا کریم است * ”

گفتم ” ای عثمان آغا ، تو هم دهن بردار * خدا کریم است ، خدا کریم است ،
یعنی چه ؟ من ایرانم : ” خدا کریم است ، ” سرم نمیشود * عدالت یکی از
اصول دین من است ؛ چرا زیر دست بی عدالتی ترکان شوم ؟ وانگهی
ما مثل ترکان نیستیم : دینی ، وطنی ، زبانی ، ملتی ، دولتی داشته ایم ؛
چنگیز و تیمور نادری از ما بیرون آمده است که پدر ترکان را سوزانده است *
پیش ایلچی خودمان میروم * اگر آدمست البته داد مرا میخواهد ، زخم را
پس میگیرد ، بدستم میدهد * به بینم کیست که از دستم باز گیرد “ *

با این هوا ، بجواب عثمان آغا اعقنا نکرده ، با فکر نو و دستاویز نو برخاستم
و بنزد سفیر کبیر حضرت اقدس شهریار ایران که در آن اوقات با مأموریت
خاصه باستانبول آمده بود رفتم *

* گفتار هفتاد و سیم *

دوست جستن حاجي بابا از برای انتقام از دشمنان ، و اندکی

از شرح حال ميرزا فيروز *

سراغ منزل ايلچي را گرفتيم * در اسکدار ۱ خانه ناو داده بودند *
در میان قايق به اسکدار ، با فرصتی تمام ، باندیشه کار و تربيت افکار و چگونگی بيان حال
بايلچي افتادم ، تا جانگذار ترو مؤثر تر افتد *

در دهليز خانه ايلچي - ي مشتی باوه گوی پر ايماء و اشاره ۲ دیدم که
فرق اینجا را با ایران نیک مخاطرم آورد ۳ *

با همه زی ترک ، از زنانم ، ابواني بودنم را دانستند و بحضور بردنم
را متعبد شدند * خواستم از اوضاع و احوال ايلچي سر رشته بهم رسانم تا دستور العمل
حضور شود * با یکی از نوکران در گفتگو کشادم : آنهم بدليخواه من مقصودم
را بعمل آورد * اينک خلاصه افاد او و استفاده من ۴ :-

” ايلچي اسمش ميرزا فيروز است ؛ شيرازي ؛ از خانواده بسيار با حرمت ۵ ، اما
نه چندان با منزلت * مادرش هوشیرو همین صدر اعظم که سبب سلطنت یافتن
اين پادشاه شد * ميرزا فيروز دختر صدر اعظم را گرفت و بان سبب بدر خانه پادشاهي
آمد * بنا بمصالحی چند ، سفر پارو ممالك خارجه ناچار ، و بدان سبب سفارت
اینجا نامزد گردید * مردیست با دانش ، اما تيز خو ؛ زود خشم اما زود آشتي ؛
ند از جا در میروند ، و تند فرو مي بشیبد * در رفتار چست و چالاک ، در کردار معقول

1 Scutari.

2 Pointing out and jeering at any arrival like a crowd of small schoolboys at a porch. This is said to be a Persian habit.

3 i. e., because they were so unlike the dignified Turks.

4 Should be *istifâda-yi man va isfâ du-yi ū*.

5 *Hurmat* "personal respect"; *manzilat* "no position in society."

و نازک ؛ مردم‌دار ، خوش اطوار ، خنده رو ، بذله گو * اگرچه در عالم کُج خلقی از چوب و فلک مضایقه ندارد اما شیرین زبان و دل جو ست * در گفتگو از دست - پاچگی زود بدام میافتد اما برندی زود رفع و رجوع آن میکند * با همواران گاهی شیرین و نرم مانند راحت الحلقوم¹ ، و گاهی تلخ و کُشنده مانند زهر و زقوم * گاهی چنان که مثل او کسی نیست و گاهی چنان که مثل او کسی نباشد * ولی روی هم رفته² (خدا عرش دهد) آدمی است در خانه اش باز ،³ سهل القول⁴ ، پاکیزه اخلاق ، مجلس آرا ، سخندان ، زنده دل⁵ ، عیش دوست ، خوش صحبت ، خوش گذران است ” *

باری مرا بحضور چنین سفیری بردند * برسم ایرانیان در گوشه اطاقش خریدار بود ؛ از آنجهت بلندی و کوتاهی قدش معلوم نشد ، اما پاکیزه اندام ، پهن سینه ، و نا آن لباس تنگ موزونی اندامش معلوم ، پاکیزه صورت ، شاهین بینی ، چشمانش بزرگ و درخشان ، لب و دهانش یک از یک بهتر ؛ مگذر از ریشش ، از همه بالا تر * خلاصه میتوان گفت که گزیده ایران و ایرانیان است * بعد از سلام و کرنش —

سفیر — ” تو ایرانی ؟ ”

من — ” بلی ” *

سفیر — ” بس این جل و پلاس عثمانی چیست ؟ حمد خدا ! ما هنوز نمرده ایم و مایه شرم و ننگ دنیا هم نیستیم ؛ پادشاهی داریم ، قومی ، ملتی هستیم ” *

من — ” راست میفرمائید ؛ مرده شو این لباس را ببرد که با این لباس از سنگ کمتر شدم * از رویکه با این قوم معاشر شدم ، روزم سیاه و جگرم خون شد * امروز بجز خدا و خداوند پناهی ندارم ” •

سفیر — ” نفهمیدم چه میخوای بگوئی ؟ از زبانت دافغانی می مانی ؛ از ناله و زاری گویا بترکبازی⁶ یا ترکبازی عثمانیان گیر کرده باشی ؟ خیلی عجیب است ! ما اینهمه راه میآیم تا بریش ترکان بخندیم ، نه اینکه برش ما بخندند ” *

¹ "Turkish Delight ; " i. e., the sweet so-called.

² *Rū-vi ham rafta* "on the whole, on an average."

³ "Hospitable."

⁴ "Obliging, easy."

⁵ *Zinda-dil* "bright, full of life ; " opp. to *murda-dil*.

⁶ *Turk-bāzī* "cheated by a Turk."

پس سرگذشت خود را از اول تا آخر بیان کردم * از اول سرگذشت خوشش آمد *
از تمامیل زن گداری حظ کرد ؛ اما از مهریکه بقبال^۱ شکرلب انداخته بودم و از
گفتگوها که با او در میان آمده بود چنان لذت برد که کم ماند از خنده غش کند *
از نقل نازها که بر سر ترکان (خر بقول من و گلو بقول او) آورده بودم حظ کنان میگفت
” آفرین ، کهنه اصفهانی آفرین ؛ دستت درد نکند ! بخدا ، قیامت کرده ، بیداد کرده ،
مهرکه کرده ، خوب کرده ! اگر منم می بودم داین گاو^۲ نه ازین نمیتوانستم کرد *
چون بنخطه^۳ ۱ و رسوائی همشهریان و عرو تیز فوج مغبوران و شور و آشوب شکرلب
با دسنگ بهادران و طعن و سرزنش خویشان همه را بعینه ، و آن اصفهانی نازی خود
را با آن آیات و احادیث و اخبار همه را بلفظه^۴ بیان کردم ، بجای اظهار دلسوزی
چنان خنده مر داد و چنان از شوق و شغف پر شد که گفتم^۵ ” حالا رگ پیشایش
میترکد “ * از خنده بر روی فرشها غلطیدن گرفت *

گفتم ” سرکار ایلچی ! همه^۶ را مخند ؛ قدری هم در حال من گریه کن که
دیشب در دواج^۷ ۲ سمور خنقم و امشب داید در اب تنور بخشیم^۸ * دیروز با سیدی
با برگ و ساز زین سوار بودم و امروز خداوند یک خر لنگ هم بیستم * آه
مال و منال و جاه و جلال و کایزان صاحب جمال ، و اسبان ، و غلامان ، و آنعام
خانه ، و آن قهر و خورهای شاهانه و آن چپوهای کدائی را با این لات و لوتی^۹
و آسمان جلی^{۱۰} ۷ حالائی قیاس نکنید * نه بینید ، که آنچه شما را بخنده می اندازد
در دل من بجز خنده^{۱۱} ۸ چها که نینگبخت * نه بینید کجای من میسوزد و جا دارد^{۱۲} ۹ ،
و چطور آتش میگیرم و حق دارم *

’ دیروز چندان عالم جان افروزی . : امروز چنان من عالم اندوه سوزی

افسوس که در دفسر عـ مـرم ایام . : آهرا روزی نویسد^{۱۰} اینرا روزی ‘ *

1 *Takhlī* at “blaming, leading into error.”

2 “Exactly.”

3 “I thought.”

4 “All the time”

5 *Darwā* “bed-quilt.”

6 Poor people sleep on the top of some one's oven for warmth.

7 *Āsmān julī* (m.c.) is applied to a horse without clothing, i.e., *āsmān julī ā nist*.

8 “Other than laughter”

9 *Sūkhān* unders. is the subject to *jā dārad*

10 *Āyām* subject of *naīrad ān ra* and in *ra* “former” and “latter.”

میرزا فیروز (باز در خنده) : — ” تعجب است که چگونه این گاهمیشان با آن فیس و ریش و با آن کَلکه بی مغز، حرف الدنگی¹ ایرانی را باور کرده اند * اگر الدنگی دیگر کار را بهم نزده بود حالا هم باور میکردند * خوب، برای چه میخواستی پای مرا در این کار بمیان کشتی ؟ من پدر یا برادر تو نیستم که بروم با تجار حلب برای خاطر تو بکش مکش بیفتم ؛ و نه قاضی و مفتی که حق ترا از ایشان بطلبم “ *

من : — ” خیر سرکار ایلچی، شما ایلچی مرخص پادشاه ایرانید : هیچ نباشد احقاق حق میفروانید کرد * من بیچاره را بدین روز انداختن رواست ؟ مرا با تپا² از خانه بیرون کردن بسر شما می گنجد ؟ “

میرزا فیروز : — ” چه میخواستی ؟ غرض اینکه باز زنکه را بگیري و جانت بگیرند ؟ از خواب گاه سموری، که فردا نعلش آدمی بر خیزد، چه سود ؟ نه خیر * گوش بمن بدار : پند مرا بشنو * این جل و پلاس عثمانی را از برت دور بینداز : باز ایرانی بشو * من ترا فراموش نمیکنم * کاری از برایت می بینم * از حکایت هم خوشم آمد * با هوش و گوشی * اینرا هم بدان که در دنیا بجز قهوه خوری، چدوق کشتی، خواب و تختواب سمور، سواری اسب فریه، کارهای گرانی خیلی است * بالفعل در اینجا بمان : با همراهان من باش * اما باید یک بار دیگر سر گذشت را نقل بکنی بخندیم “ *

با اظهار امتنان دامنش را بوسیدم، و از کار معلق³ و حال معلق خود در حیرت و تردد، از اطاعت بیرون آمدم *

¹ *Aldang* (vnlg.) “unpolished”; also = *ghul-chumāq*.

² *Tipā* ‘a kick on the backside.’

³ “Suspended” i.e., ‘in suspense, unsettled.’

* گفتار هفتاد و چهارم *

امنیت سفیر بار و لزوم او بسفیر *

یکی از شعراء گفته است :-

• نظم •

” چه باشد احتیاج ایمرود تمییز .: سواری سخت و تند و تیز- مهینز “

” کز آن گاری که کز لنگ شب‌رنگ .: کند آن کار را با آشنی لگ * “

دلگیر و دودل ، سرگردان و با در گل ، از آمدن خوشی نومید ، برای رفع
پرشانی ، نار از دونه پیر خرد خود ^۱ مراجعت نمودن لازم آمد *
با خود اندیشیدم که ” اگر دستگاهی ^۲ از کفم رفت دستگیری ^۳ بچشم آمد *
بنافش را نعمت و وجودش را عیبت شمارم * همان خداوند توانا که از ظلمت آداد
نیستی بظلم پیدایش هستی رهنمونم شد ، هر آئیده با چراغ هدایت از راه ظلمت
رهبرم خواهد کرد “ *

قرار بدین دادم که بدلقوی و خاطر بسندی سفیر کوشم * از انقضا های
روز- افزون خرمندم ساحت * در پارک کار های ذاتی ، و امور دولتی ، و بد آنچه
بمأموریت او واسته بود ، بی ^۵ همه چیز با من شور و صلاح میکرد *

چون همه عمر خون را با کدساب همداد ، حال خود صرف کرده بودم و دیگران
پیدا شده ، ار کار و بار جهان و جهانیان بی خبر بودم * از ملل و اقوام بجز ترکان کسی
را ندیده بودم * از چین ، و هند ، و افغان ، و تاتار ، و کرد ، و عرب ، اسمی شنیده بودم
و بس * از افریقه هم بواسطه علما و کنیزان که در خانه های ما یافت میشود
سیاهلی ^۶ بنظر داشتم * حالت روس در ایران معلوم است و مشهور ؛ اما از انگلیز

^۱ *Pir-i khird-i khud* "my own ingenuity"

^۲ *Dast-yāh* "workshop etc , plant."

^۳ "Helper, friend"

^۴ Better *shakhs* "

^۵ *Bi-hama chiz* (m.c.) "freely, unreservedly."

^۶ *Siyāhī-i* "vague vision, idea."

و فرانسۀ جزئی چیزی گوش زدم شده بود * چون در استانبول آن ملت های گوناگون و رنگارنگ را میدیدم تعجب میکردم ؛ اما فرصت مخالطه با ایشان نداشتم *

در انجمن سفیر عالم ، عالم دیگر شد * بنا کردم حرفهای نشنیده شنیدن ، و نفهمیدهها فهمیدن و پژوهش و گنج کاوی کردن * سفیر ، کار گذار و هوشیارم دید ؛ خشنود شده ، رفته رفته راز دارم ساخت *

روزی سحرگاهان چاپاری رسید * بعد از مطالعه مراسلات ، خلوتی کرد و مرا خواست و نشانند که ” حاجی ، دلم میخواهد قدری با تو گفتگو کنم . خدمتگذاران من بسیار ؛ اما بینی و بین الله¹ خیلی خزند * با اینکه ایرانیان و در بعضی کارها از سایر مردم چشم باز تر ، اما در کار و بار دولتی خیلی چشم دوخته² و بی خبرند ، چنانچه هیچ نمیارزند * اگر کاری بایشان معول شود بجای سرو صورت دادن³ چنان سرو صورتش را ملوث میکنند که بیا و بین * حقیقه⁴ تو از آن قبیل نیستی ؛ کار آزموده و چکیده - کار بنظر من آئی * آمدی بتو میتوان داشت که ناریش این و آن بتوانی بازی کنی ؛ و بی آنکه استخوانرا خبر شود مغزش بر آری . وجود چون تو ، مرا ، بلکه دولت را ، ضروری است * اگر بنوکربای میل داشته باشی انشاء الله کاری میکنم که مایه رو - سفیدی ملت ایران توانی بشوی و خودمان هم کلاه افتخاری با تو برافرازیم “ *

من : — ” سرکار ابلجی ، بندۀ هشتم فرمانبردار ، و تابع رائی سرکار * گوشم در دست تو است ؛ بگیر ، و بازار بوده فروشان بفرست ، مختاری * در خدمت تو هرچه از دستم بر آید کوتاهی نخواهم کرد “ *

میرزا فیروز : — ” حاجی ، شاید درمیان مردم شنیده که معض از برای چند کیلومتر خواننده و سازنده و بازیگر خریدن ، و پارۀ متاع و قماش هربر و سایر اسباب پیرایه و زینت برای اندرون پادشاهی بردن ، بدینجا آمده ام ؛ اما اینها چشم بندی و کوچه غلطی⁵ نمود است * کسی ، مدل منی را برای چنین کاری میفرستند ؟ اعلیحضرت شهر یاری (چشم بد دور) با آنهمه عقل و شعور البته میداند

¹ between you and me and the post ”
² Chashm-dūkhātā opp of chashm-bāz.
³ Sū u pūat dādan “ to accomplish ”
⁴ Kucha-ghalati (m.c.) “ misleading.”

کرا نکجا نفرستند * همینکه ¹ مرا اینجا فرستاده ² دایل بزرگی است * حالا آنچه من میگویم بشو *

”چند ماه پیش ازین از جانب نونا پارت نامی، که پادشاه فرانسه است، سفیری با پیشکش و هدایا و عراضِ عبودیت-نما، بدارالسلطنه طهران رسید * سفیر کاغذی بنام اعتماد نامه ³ از جانب پادشاه خود بنمود که: ”گفتارم گفتار پادشاه است و بهرکار مختار و مرخصم * این مرد خود را بسیار بزرگ، و سایر فرنگ را بسیار خوار میشمرد و نام دیگران را چنان باستخفاف و استحقار میبرد و محفلشان نمیگذاشت که * **مصراع** * ”دادشاهی کامران بود از گدایان عار داشت * “ از زبان پادشاه خود میگفت که گرجستان از روسیه و تفلیس و بادکوبه و در بند و سایر شیروانات را که از قدیم الابام در دست ایرانیان بوده است بایران ردّ می کنم؛ و هندوستان را هم از دست انگلیس گرفته بشما ⁴ میدهم *

”در واقع، ما شنیده بودیم که فرانسه هست، قماش خوب، پارچه خوب، رنگت خوب دارد؛ اما باین طورها که سفیرش میگفت شنیده بودیم * بلی وقتی فیه و دنا گران شد گفتند: ”سبب جنگ فرانسه است با مصر * یکی از دوای سلسله مقومه هم میگفت که: ”شنیده ام وقتی از جانب لوی نامی پادشاه فرانسه یکی بدربار مرحوم شاه سلطان حسین شهید آمده بوده است؛ ولی یونانوت که بوده است و چه بوده است، و چطور شاهش کرده اند، در ایران کسی سرش نمیشد * یکی از تجار آramنه که خیلی جاهل را گشته بود می گفت: ”واقعاً یک همچین آدمی هست اما خیلی با عرو نیز و با همه کس با عریده و ستیز است * “ این بود که پادشاه سفیر را قبول کرد * اما در رقیمه جانش آنچه بود، راست و دروغش معلوم نبود * وزراء بزرگ و کوچک ازین کارها بی سرشته اند، چیزی بمقلشان نمیرسد، باز خدا عمر ده پادشاه دهد، آنهم ⁵ تا اینکه دُرُ برآی جهان آرایش پوشیده است، درین باب چیزی نمیدانمت * بلی خواجه عابد ارمنی که چهل

¹ Hamīn-ki “the fact that.”

² Ast is understood.

³ “Letters of full power.”

⁴ “In dāsh-tan” to think it lowering to ———.

⁵ Shumā i.e., Iran.

⁶ Louis.

⁷ For a time.

روز در شهر مار سیلیا حبش کرده بودند که «نا خوشی بفرانسه میبری»^۱ و کشیشی ارمنی که چند سال در تکیه ایشان چله نشینی^۲ کرده است، بودند^۳؛ اما کسیکه مارا مطلع و خبردار تواند ساخت که بذاپورت میخواهد کلاه مارا بردارد^۴ یا اینکه نانی به پر شال ماگذارد^۵ نبود *

«خلاصه چندان در شبهه نماندیم، چرا که کُفار انگلیس که در میان ایران و هندوستان پیله وری میکنند و در بندر بوشهر هم خیلی دکان دارند، بمحض شنیدن وصول این سفیر، کار گذاری بچاپاری فرستادند، و برای قبول نکردن این سفیر قال و قیل و هاپوها کردند * معلوم شد که در میان این سگان البته استخوانی منازع فیه^۶ هست، و اینهمه عرو نیز بی چیز نیست *

«پادشاه میگفت، بحقیقه^۷ شاه قسم، که اینها همه از بلندی طالع من است * من در اینجا در تخت شاهی مستقر، از همه جا بیخبر، این پدر سوختگان از شرق و غرب و جنوب و شمال با پیشکش و هدایا پهای بوسم میدوند، و دستوری جنگ و جدال با یکدیگر از من میخواهد، *

«وقتیکه من در طهران بودم، منتظر سفیر انگلیس بودند؛ و این کاغذهای امروز در باب چگونگی پذیرائی او و در خصوص عهدنامه ایست که میخواهد با ما بنهد؛ اما پادشاه پیش از آنکه از من خبری بگیرد نمیخواست باین کار دست زند * چون در استانبول از هر دولت و از هر ملت نمونه و سفیری است، اعلیحضرت شهر یاری با رائی رزین^۸ و فکر متین مرا بفرستادن اینجا مناسب دید، تا بحسب وقوف و اطلاعات من کار کند؛ و من هم بقدر امکان شبهه^۹ که از فرانسه و انگلیس در ایران عارض شده رفع کنم، وصحت و سقم افعال و اقوال ایشان را واری کنم *

«اکنون من یک آدم، و این مأموریت کار پنجاه آدم * فرنگان در اینجا بیارند * هنوز صدائی نبریده^{۱۰} صدائی دیگر بر میآید؛ از پشت سر آن یکی دیگر، یکی دیگر *

¹ Quarantine.

² Chilla-nishini "fasting at Lent."

³ Būdand "there were."

⁴ Kullāh-i kas-i bar dāshtan "to get the better of."

⁵ "Do us good."

⁶ Pronounced in m o. munāzi' fīh.

⁷ Jīqa or jīqqa is the jewelled ornament in the kulāh of the Shah.

⁸ Rā'iy-i razīn "weighty counsel, etc."

⁹ Intr, "finished."

آدم مي پندارد كه در آغول^۱ گرازان است * چنانچه از اول بتو گفتم، از نوكرانم بمن فائده نيست ؛ اين است كه چشم بتوانداختم * اميدم بجهت تست ؛ بايد با اين بي كتابان^۲ نجس العين، بمراد^۳ و گفتگو بنا كني * تركي سرت ميشود^۳ ؛ آنچه مطلوب ماست ميتواني حاصل كرد * من يك نسخه از دست خط مبارك بتو ميدهم تا دستور العمل تو شود و از آن روي رفتار كني ؛ اما پيش از شروع نگار، برو در گوشه بنشين، و درست فکروخيالت را بسنج * به بين در اين باب از چه زله بايد برآئي و از كجا شروع نمائي * ”

پس راهنمائي اميد آينده و داميد - بخشي پيش - آمدِ كارم دستوري داد *

¹ *Āghūl* "a night-pen (generally a natural cave)."

² 'Infidels.'

³ 'You know Turkish.'

* گفتار هفتاد و پنجم *

آغاز سرشناسی¹ ری و کیفیت فائده-رسانیدنش بسفیر *

از سفیر یک نسخه کتابچه دستور العمل گرفته بقبرستانی رفتم ، و بی زحمت زندگان مطالعه کردم * آن کتابچه را همیشه در میان کلاه نگاه میداشتم * چون سردهیان² هران آوردنم از آنجا شروع کرد مطالب عمده آنرا در عمر فراموش نکرده‌ام * نوشته بود :-

” سفارت مآب³ — اولاً بر ذمت همت تو لازم است که بدرستی تحقیق کنی که وسعت ملک فرنگستان چه قدر است * کسی بلام پادشاه فرنگ هست یا نه ، و در صورت بودن ، پای تعش کجاست ؟ *

” ثانیاً — فرنگستان عبارت از چند ایل است ؟ شهر نشینند یا چادر نشین ؟ خوانین و سرکردگان ایشان کیانند *

” ثالثاً — در باب فرانسه ، غور رسی خوبی بکن ، و بدین فرانسه هم یکی از ایلات فرنگ است یا گروهی دیگر است ، و ملکی دیگر دارد * بنا برورت نام ، گافری ، که خود را پادشاه فرانسه میدانند کیست و چه کاره است ؟

” رابعاً — در باب انگلیستان تحقیق جداگانه و علیحده بکن و به بدن ایشان که در مایه ماهوت و پهلوی قلمتراش ، اینهمه شهرت پیدا کرده اند ، از چه قماش مردم و از چه قبیل قومند * اینکه میگویند در جزیره ساکنند ، بیلاق و قشلاق ندارند ، قوت غالب شان ماهی است ، راست است یا نه ؟ اگر راست باشد ، چطور

¹ Sar-shināsi “ Becoming known.”

² i.e., *dākhil-i mardumān-i buzurg shudan.*

³ Vocative.

میشود که یکی در یک جزیره بنشیند و هندوستان را فتح کند؟ پس ازان در حل این مسئله، که اینهمه در ایران بدهانها افتاده، صرف مساعی و اقدام ننما و نیک بفهم که در میان انگلستان و لندن چه نسبت است؟ آیا لندن جزوی از انگلستان است، یا انگلستان جزوی از لندن؟

” خامها — معلم الیقین¹ تحقیق بکن که ’ قومپانی ’ هند که اینهمه مورد مباحث و گفتگو است، با انگلستان چه رابطه دارد؟ آیا بنا نا شهر اقوال، عبارت است از یک پیره زن، یا علی قول بعضهم مرکب است از چند پیره زن؛ و آیا راست است که مانند مرغزه ثبت (یعنی خداوند قاتلاران) زنده جاوید است؛ او را مرگ نیست یا آنکه فنا پذیر است؟ هم چنین در باب ایندولت لایفهم انگلیزان، با دقت تمام واریسی نموده بدان که چگونه حکمرانی است و صورت حکمرانی او چگونه است * ”

” سادسا — از روی قطع و یقین، عورسی حالت بگی دنیا نموده³ در این باب سر موی فرو مگذار * ”

” سابعاً و بلکه آخراً — تاریخ فونگستان را نویس و در مقام تنقّس و تجسّس آن بر آئی که اسلم شقوق⁴ و احسن طرق برای هدایت فرنگان گمراه شاهراه اسلام و باز داشتن ایشان از اکل مینه⁵ و لحم خنزیر کدام است * ”

بعد از مطالعه کتابچه، تفکّر و تدبّر بسیار کرده، بطاعوم آمد که در ایام عزّت، یکی از منشیان رئیس الکتاب، یعنی وزیر خارجه عثمانی، با من آشنائی داشت * باین اندیشه اقدام که ناو مراجعت نموده ازو سر رشته بدست آورم * میدانستم کدام قهوه خانه میروود و در چه ساعت * با اینکه از پیرگویی خوش نداشت، میدانستم که بعد از پنجای قهوه و تکلیف چپوقی رایگان، کوک کرده سر سخن آوردن و پارگی چیزها از وی نهمیدن میتوان * ”

این تدبیر را سفیر کشودم * چنان حظ کرد که از روی التفات بر من، همه محسنات آن تدبیر را بر خود حمل کرده گفت که ” من بتو نگفتم چنین نکن؟ ”

¹ “ Positive knowledge.”

² *Marghaz-i Thibbat*; in the original the “lama of Thibet”

³ *Yangi Dunya* (T.) “New World” i.e., America.

⁴ *Shuqūq* (pl. of *shiqq*) “chinks, crevices” but in m.c. = *qiam - raftan-i Farang-istān bi chand shiqq ast* (m.c.), “there are several ways of travelling to Europe.”

⁵ *Minta* ‘not killed lawfully.’

نگفتم تو آهم کار آمدی ؟ ببین من خبر نبودم : آدم می شناختم * برای دانستن اینکه خرس کجا تخم میکند ¹ ، یعنی هر کجا رند پیدا میشود ، خیلی هنر لازم است * اگر برای خاطر من نبود ، این منشی که از همه جا با خبر است و از همه چیز مطلع ، از کجا میجستی ؟ و امر قبله عالم از کجا میآمد ؟

پس از آن گفت ” که اگر لازم باشد قدری پول هم دادن داری باو بدهی ، تا اگر در مسئله در ماند ، از سر چشمه آن ، یعنی از رئیس افندی ، تحقیق نماید ، که پول حلال مشکلاتست “ *

در ساعت معلوم بقره خانه معهود رفتم * رفیق را آنجا دیده با کمال تواضع و التفات روی بروی او نشسته قهوه سفارش نمودم * برای دانستن وقت ، ساعت خود را از بغل در آورد * من او را دستاویز ساخته سر سخن بدینگونه کشادم :—

من :— ” این ساعت کار فرنگستان است ؟ “

منشی :— ” بلی ، در دنیا ساعت بهتر ازین نمیشود “ *

من :— ” این فرنگان مردمان غریبی اند “ *

منشی :— ” اما چه فایده که پلید و مردارند ؟ “

من (بعد از تعارف کردن چپوق خود باو) :— ” ترا بغداد ! در باب ایشان قدری اطلاع بمن بده * این فرنگستان مملکت بزرگی است یا نه ؟ پادشاهش در کجا می نشیند ؟ “

منشی :— ” چه میگوئی ، رفیق ؟ مملکت بزرگ یعنی چه ؟ ممالک است ؛ تنها یک پادشاه نه ؛ پادشاهان بسیار دارد “ *

من :— ” شنیده ام اگرچه چندین حکومت است ، اما در واقع و نفس الامر یک ملت است “ *

منشی :— ” میخواهی یک ملت بگو ، میخواهی چندین ملت ؛ بلکه در واقع همه یک ملت است ، چرا که همه چانه میتراشند ؛ همه شبقه ² بر سر نهند ؛

¹ *Khirs kujā tukhm mī-guzārād* (m.c) “ to find out something impossible (as a bear does not lay eggs), to see through a brick wall.”

² *Shibaga* is said to be a “square cap.” Can this be a mortar board ?

همه لباس تنگ می پوشند ؛ همه شراب مینوشند ؛ همه گوشت خوک میخورند ؛ همه به پیغمبر ما اعتقاد ندارند * اما معلوم است تبعه پادشاهی علیحده اند : نمی بینی چه قدر سفیر باستانه علیه بر رخ سای آمده اند ؟ این از سگ کمتران¹ در این دیار از سگ بیشترند * از خبائث و نهوست ایشان باید پناهید ، و از کثافت ایشان نعوذ بالله !

من — ” ترا بخدا ! اینها که میگوئی بدویسم * بخدا که نوآدمی خیلی صبیق و دقیق بود ” * پس من قلم و دوات در آوردم و او نیز برای یاد آوری مطالب قدری با ربش و سیبل خود نازی کرد ، و از اینجا باطلاع بخشی شروع نمود *

منشی — ” ایمرود ! انهمه زحمت چه لازم ؟ همه فرنگ از یک نوع و از یک جنسند ، یعنی سگ زردشان برادرِ شغال * سیاه شاست * اگر قران برحق است (و ما باید بقول پیغمبر خود بگرویم) ایشان همه دارد معذب بعذاب ابدی باشند و در آتش جاوید بسوزند * اما [با انگشت حساب کنان] اولاً ، همسانه ما ، کُتار نمسه² ، (لعنه الله فی الاوقات الخمسه) است * این کافر طایفه ایست بی صدا و زدا³ ؛ و بما ماهوت و پرواد و کاسه و کوزه میفروشدند * معکوم پادشاهی از سلسله قدیم خویشند ، و بخروج خزینه ما و کیلی اینجا دارند *

” بعد از آن ، زناده روس⁴ منحوس است ، که ملنی بجس العین و عین بجاستند * مملکت روس انقدر وسیع است که در یکطرف آن ، از برودت ، زمهریر میبارد ، و از یکطرف آن ، از حرارت آتش جهنم میسوزد * دشمن حقیقی ما اینست * هر وقت یکی ازین قوم را بکشیم بیکدیگر مبارکباد و دست مرزاد⁵ ، میگویم * نروماده بنوبت پادشاهی میکنند * از آنجا که اکثر اوقات پادشاه خود را میکشند و ما مشابیهی قام دارند *

” پس از آن کُتار پروسیای روسیایه است که بما سفیر میفرستند * اما خدا میداند برای چه ، بجهت اینکه ما را بجاست ایشان ضرورتی نیست : اما میدانی که در

¹ *Az-sag-kamtaran*, one compound adjective; *az-sag-bishtar* and: *Ozymoron*.

² *La'm-hu Allah*, at the five times of prayer. So that the prayer (i.e. curse) be heard: (*tā du'ā mustajīb bi-shavād*).

³ “ Quiet, taciturn ”

⁴ *Dast mā-rizād* (m.c.) = *dast-at dard na-kunād*.

سعادت ما بصالح و طالع و پایک و ناپاک گشوده است مانند رحمت الهی، که بگلستان و مزبله هردو میبارد *⁶

”بخدا امیدانم بعد ازین کرا بگویم * : وا ایست به بینم : دو خرس شمالیست که در کُنج دنیا افتاده اند : اینان را دانیمارک و اسوج میگویند * قومی کوچکند و از شمار آدمیان معدود نه : با اینهمه پادشاه دانیمارک مستقلترین پادشاهان فرنگستان است و در مقابل قدرت و قوت خود یک یگجری¹ هم ندارد * اما اهل اسوج همه یکی از پادشاهان خود، که وقتی در اروپا دیوانه وار جنگ و کارزار کرده است، میدانزند * این پادشاه جنگ چو بود، و برای او همین بس که جنگ باشد، در هر کجا که باشد و با هر که باشد * در حالت نومیددی و مایوسی بخاک ما آمد : عاقبت مانند درندگان دشتی، اسیرش کردیم * این است که ما را از احوالات اسوج اندک اطلاعی است و گرنه ندایستی بدانیم که در دنیا چنین ملتی هم موجود است *

”کانری دیگر نیز فلمگی است، توانگر و دنیا دار و مانند ارمینان در میان ما : در دنیا بجز سود خود و کسب مال چیزی نمیدانند و بچیزی نمی اندیشند * عادت ایشان بود که سفیری قریای² ما میفرستادند برای اینکه بنیر و کرگ گنده و ماهی شور ما بفرورشد : اما از وقتی که بناپورت نام پادشاهی طلوع کرد، ایشان غروب کردند * پوئیت سگ از دندان گراز³ درید * اما بناپورت حقیقت از آن پادشاهان است که اگر از قبیل نادر شاه و سلطان سلیمان شماریم جا دارد “ *

سُخن منشی را در اینجا بریدم و بدستآوری این نام⁴ گفتم ”ایرستمی ! بزنگاه مرام و جان کلام اینجا ست⁵ * در باب اینمرد مرا اندک اطلاعی بدهید و شنیده ام این کافر خیلی بهادر است “ *

منشی : — ”چه گویم، رفیق ؟ این آدم اول هیچ ندیده است : سر بازی متعارف بوده است : حالا پادشاهی بزرگ است : ان الله يعز من يشاء ويدل من يشاء - و بهم فرنگان حکم نه، بلکه تعدی میکند * دُست رد بر سینۀ ما هم گذاشت * برای تسخیر مصر لشکر کشید، اما شمشیرش جای درگ عمر و ذو الفقار علی را نگرفت *

¹ Janissary.

² Taryāki “ opium smoker.”

³ Intr. “ was torn.”

⁴ i.e., Bonaparte.

⁵ “ That is the word I was trying to recollect, wanted.”

⁶ Kinnāya.

چشم مملوئی چاد را ترساند^۱ و پاری ملّاحان نادیه را ایسوی و آسوی دوانید. عاقبت نا پای بی کفش رفت *.

من: — ”اما انگلیز نام ایلی دیگر هست که در دنیا عجیبترین قومند * در جزیره می نشینند و قامت تراش می-آزند *.

منشی: — ”بله هست. و در میان فرنگان اندان از دگرگامی ناز سر بر آستان دولت علیه دارند. و بادشاه جمجاه ما ایشان را با عز و جاه میدارد * از حیثیت قوت درباری فانی بر همه جهانپاد و ساعستان بی نظیر است *.

من: — ”سیار خوب * اما از حکومتشان چه شنیدی؟ آنا سلطنت ایشان بجز پادشاهی عذرات از چیز دیگر هم هست *.

منشی: — ”ای * من سررسنه کامل در این باب دارم: اما من و توازین چیزها چه نفهمیم؟ این قوم پادشاهی دارند که معنای بسیار کوچک می-شمارند. و ظاهراً بسیار بزرگ میدارند * خوراک و پوشاک و پول جیش را ملت میدهد. مانند تاجدار اطرافش را میگیرند: سخندان دازک ناو میگویند. لقبهای عالی میدهند. چنانچه ما میکنیم. اما قدرت یکی از درّه بیگیان * ما فذگی * ما ازو بیشتر است * بیک وزیر نه. بلکه بیک مجرم. بهر جرمی که موآخذ باشد جرأت یک چوب زدن ندارد. نا چه رسد بفلکه؟ و حال آنکه یکی از اربابان ما در صورت ایجاب گوش بیمه شهری میبرد. و در مقابل عطفه و احسان هم میبرد *.

”گذشته ازین، تیمارخانه^۱ وار چند حاضه دارند پیر از دیوانه * نیمه سال در آنجا جمع میشوند و بر روی یک مسئله ترو بوچ^۲ اینقدر کش مکش میکنند. و هر یک در یکروز ابقتدر روده درازی^۳ میکنند که یک واعظ ما در تمام سال فوائد کرد * خلاصه هیچ امری واقع نمیشود که بی هیاهوی ایشان تمام شود. اگرچه مانند سر آغائی را بریدن یا مال کسی را مصادره کردن یا چیز جزوی دیگر باشد * برادر! چه بگویم؟ خداوند پدارق عقل داده. پدارق جدون * خدا و رسول را شکر. که مانند این طایفه انگلیزی نمی-ز.

1 *Chashm tarsānīdan* “to frighten slightly”

2 “A king”

3 Pronounced *darūz bīz* — a title not now used in Persia.

4 *Māfingī* (m c) “useless, etc.” and “mucus from the nose”

5 “Hospital”

6 *Par* “trivial.”

7 *Rūda-darāzi* “balble blabber”

برای مردار خواری و کثافت گاری نژاده ایم : با ذوق و صفائی کامل ، در ساحل خلیج قسطنطنیه بر مسندها و المیده^۱ با ستراحت تمام ، قهوه میخوریم و چپوق خود میکشیم*^۲

من : — ”عجب چیزهای نشنیده نقل میکنی : من هیچ اینها را نشنیده بودم * اگر من می شنیدم باور نمی کردم که مثلاً هندوستان بدان بزرگی در دست اینان باشد و پیره زنان در آنجا حکمرانی کنند * تو این را شنیده ؟“

منشی : — ”از قراریکه شنیده ام این انگلیزان آنددر زرنگند^۳ که هرچه گونئی از ایشان برمیانید و جائی تعجب نیست : اما اینکه پیره زنانشان در هندوستان حکمرانی میکنند هیچ نگوشم نخورده است * شاید همچین باشد : که میداند ؟ خدا بهتر میداند* ازین جور دیوانگان این جور دیوانگی دور نیست “ *

من (بعد از تأمل) : — ”همه فرنگان همین اند که گفتی ، یا اینکه باز هم هست ؟ ترا بخدا ! بگو ، چرا که در دنیا بعقل کسی نمیرسد که یک ملت ازین همه مخلوق مرکب باشد “ *

منشی (بعد از تفکری اندک) : — ”بلی دوسه ملت دیگر هستند که اسم - بردنشان فراموش کردم ، چرا که بزحمتش نمیآورد * مثلاً اسپانیول و پرتگیزو اینا میآیند که خوک خود میخورند و نت خود میپوستند : اما در میان فرنگان جزو جائی^۴ نیستند * اولین در سایه ربال خود معروف ماست : دویمین یهودی چند بما یادگار فرستاده است : سیمین هر سال یک مشت درویش و قلندر میفرستند که پول بسیار بخزینۀ ما بدهند و کنیسه سازند و ناقوس بزنند * اما قدری هم از^۵ جانشلیق کبیر باید شنید * این یارو در رومیۀ الکبریٰ خلیفۀ فرنگان است : مردم را بدین خود دعوت میکند * باز ما کلاه اورا بر میداریم زیرا که بیش از آنکه او بدین خود می آورد ما بدین اسلام می آوریم ، تا وجودیکه پیش از قبول هدایت ، کفار ناید آن عذاب غریب و سخت را متحمل شوند “ *

من : — ”یک سؤال دیگر هم بکنم ، گانی است * در باب ینگی دنیا چیزی

¹ *Vā lamīda* (slang) "to recline at one's ease."

² In the MS. *jīrat-ghūz*. In m.c. *jīrat-ghūz* signifies "awkward." I have substituted *gīring* "clever, smart" as more suitable to the context.

³ *Juzv-i jū'i nistand* "are not included in any place."

⁴ *Jagaliq* (Gr.) is the Patriarch of the Chaldean Church, The Pope in Mod Pers. is called *Pāpā* or *Pāp*.

شنید؟ یا نه ؟ من اینقدر روایات مختلف درین باب شنیدم که گیج^۱ شدم * در صورتیکه میگویند، آن در آن روی دنیا ست، آیا از زیر زمین بد آنجا میروند یا از جایی دیگر ؟ ”

” منشی : — ” با آنان چندان داد و ستدی و از حالشان وقوفی نداریم، اما اینقدر هست که بانجا با کشتی میروند، برای اینکه اینجا کشتی دارند ” *

بس آهی کشید که ” رفیق ! یَنگی دبیای ایشان هم، مثل ایسکی^۲ دبیای ایشان، کافرستان است : الْکُفَر مَلَّةٌ وَاحِدَةٌ * انشاء الله خداوند با عذاب جاویدی همه را معذب^۳ ندارد ” *

چون سخن بدینجا رسید منشی اظهار عجز نمود و قلم را سر شکست^۳ * قدری هم از درّه و تپّه، بی زحمت افاده و استفاده، صحبت داشتیم * پس قهوه دیگر خواستم و با وعده ملاقات جدا شدم *

1 *Gij*, “giddy, distracted.”

2 *Kaki T.* “old.” [*Yangi T.* “new”]

3 *re*, caused my pen to be broken

* گفتار هفتاد و ششم *

نوشتن حاجی بابا تاریخ اروپا را و برگشتن او با سفیر ایران *

بعد از استفتح عالم سیاست با آنهمه اطلاعات مکتسبه نزد سفیر برگشتم * بسیار حظ کرد * در مدت اقامت در استانبول مرا برای کسب وقوف بدینسوی و آنسوی میفرستاد تا اینکه بزعم خود چندان^۱ موضوع * که نوشتن تاریخ^۲ فرنگستان کافی باشد * بدست آوردم * چه پادشاه در کذابچه^۳ خود چنین امر فرموده بود * این اطلاعات حقیقی و حقائق اطلاعی را * من نداده * ترتیب و مسوده^۴ نموده برای تصحیح^۵ سفیر دادم * و او برای * مطابقت با سلیقه و مذاق شاه پارگی^۶ حک و اصلاح کرد * آنچه بچاک قبا بادشاهی میخورده^۷ قلم کشید * بجایهائی که مناسب نمی نمود پارگی بیفزود * و پارگی بکاست * بخوش نویسی نویسانیدیم * کذابی شد * جلد و تذهیب نمودیم و بنام "وقایع فیروزی" در جنقه^۸ حریرین نهادیم * گفت "اینک قابل پیشکشی حضور پادشاه" *

میرزا فیروز بعد از انجام خدمات محوله * عازم ایران شد و تعهد^۹ بودن من با خود * و در آنجا بخدمتی از خدمات دولتی گماشتن کرد که "آمدی چاین پراز همه گونه اطلاعات فرنگستان بر ما لازم است * تا با سفرای ایشان در طهران بجوال تواند رفت" *

تکلیفی به ازین بمن نمی توانست کرد که از توران و از شهرشان سیر * هر وقت

1 *Mauzū'* "subject of a speech:" *mauzū'āt*, pl. of *mauzū'ah* "subjects of discussion."

2 "Rough draft."

3 *An matlab ā ā ku guftam bi chāh-i qubā-yash khawud* (m.c.) "He didn't at all relish what I told him."

4 In m.c. usually *chanta*.

شکر لب مخاطرم میآمد، از تلخکامی، خود داری نمی توانستم * حکایت ملا ناشی طهران کنه شد، رفت * شنیدم که ملا نادان را هم بدم خواره نهادند، وزن ملا ناشی که بدست گردان افتاده بود، دیگر، روی طهران ندیده بود؛ عبدالکریمش کدک^۱؛ ازین مطلب ترس عداوت مدّ نومان بود * نسقچی ناشی هم، بعد از گرفتن ملا نادان، حیوانش را گرفته * پس با خاطر چه می طهران رفتن و خودی^۲ نمودن میتوانستم * باعتقاد خودم، احتمال آیداشت که کسی دست بزرکیم نرزد^۳ چرا که البته یکی از بزرگان برای حمایت پیدا میشود * خلاصه عذر رفتن در میان میدیدم؛ و آنگهی همینکه میدانستند نوکر پادشاهم، با همه تقصیر، بی تقصیر وار کلاه را کج نهاده، بهر جا میتوانستیم رفت *

با این مقدمات بقدرک راه پرداختیم * اما پیش از رفتن، خواستیم برونم حالت اولین، بهمشهریان کاروانسرائی دیدنی کرده و تشخص و جلالی فروخته باشم * میدانستم که از بستگان سفارت بودیم را میدادند؛ از بی اعتنائی ایشان دیگر خوبی نبود * بنابراین همه ناچار پلوسی با لقب 'آغا' و 'میرزا' و 'سرکار' و 'جناب' خطاب نمودند، و با الفاظ رعایت آمیز از قبیل 'سائگ' شما از سرما کم نشود؛ 'عمر و دولت شما زاد'؛ 'از مرحمت سرکار'؛ 'از لطف عالی' و سایر تعبیرات بدرفتند * هر که این سخنها را می شنید هیچ باور نمیکرد که از دهان مردمان دو ماه پیش از آن باشد؛ بلکه برعکس، کسیکه از مرحله بی خبر بود گمان میکرد که من جان بخش و جان سنان ایشانم * اما در وقت وداع، پیر عثمان را دیدم که باز بهمان نوع که با سر حسن دلاک اصفهانی معامله میکرد میکند * اظهار دلسوزی و مهرنایی گمان گفت "فرزند ترو؛ خواره اسیر ترکمان، و خواره سوداگر چپوق، و خواره شوهر شکر لب، خواره نوکر باب در خانه پادشاه ناشی، هر جا ناشی، دعای خیر مدت بهمراهست" *

بسی سفیر باذن حکومت عثمانی، و تشیع^۴ دوسه فرسخه جمعی کثیر از ایرانی، از طرف سکنار بیرون آمد * سفر مان خوش گذشت و نا دایوان، قضیه که قابل تکرار

1 "Her *Abd-ul-Karim* in the same way" (did not again see Tehran). *Abd-ul-Karim* was the Mulla Bashi's agent whom Haji Babu had defrauded

2 "Showing myself a little"

3 *Dast bi-tarkih-i kas-i zadan* (m.c.) "to molest; *gen*, to take the maidenhood of; (any sex)."

4 *Ta-hy* "speeding a guest, i.e., accompanying some distance on his road." in m.c. *badruqa*

Istiqbal k, (in m.c. *pā-huā k*) is going out to meet and receive a person.

باشد واقع نشد و خبری نشنیدیم * در ایران اخبار زوزانه را شنیدیم ولی شایسته وثوق و اعتماد نبود * اما در تبریز در دیوانخانه عیالی میرزای نائب السلطنه ، پارچه چیزها نقل کردند * مهم ترین آنها رقابت سفیر فرانسه و انگلیز بود * غرض فرانسویان اینکه انگلیسان را از ایران بیرون کنند *

درباب تدابیر ایشان روایتها مختلف بود * همه ایوانیان در تعجب بودند که " این پدر سوختگان چرا با اینهمه مغارج اینهمه راه را ^۸ آمده در طهران بسر و مغزیک دیگر میزنند ؟ " این است صورت محاوره و گفتگوی ایشان :—

سفیر فرانسه (با خود نمائی) :— " پادشاه ما بزرگ و قادر است : لشکرش کران تا کران عالم را میگیرد " *

پادشاه :— " بسیار خوب اما بما چه ؟ فرانسه کجا ، ایران کجا ؟ "

سفیر فرانسه :— " اما ما میخواهیم هندوستان را از دست انگلیز بگیریم * شما باید بما راه بدهید و آذوقه لشکر ما را متحمل شوید " *

پادشاه :— " شما میخواهید هندوستان را از دست انگلیز بگیرید ، بما چه ؟ ما نمیخواهیم شما راه بدهیم و آذوقه لشکر شما را متحمل بشویم " *

سفیر فرانسه :— " ما گرجستان را برای شما میگیریم : تقطیس را بشما باز پس میدهیم : درد سر روس را از سر شما میکنیم " *

پادشاه :— " این حرف حسابی ، و این مسئله دیگر است * هر وقت شما این نعهد را بجا آوردید و ما بچشم خود دیدیم که در قفقاز ^۱ یک تن روس نموده است ، آنوقت شما جواب میدهیم : اما پیش از آن ، ما را بگذاشتن گذشتن از ایران امکان مساعدت نیست و با دوستان قدیمی خود ، انگلیزها ، نمیخواهیم میانه را برهم زنیم " *

از طرف دیگر :—

انگلیز :— " فرانسه بایران نیامد مگر برای اینکه ما را بزهمت و مرارت بیندازد ، و شما باید ایشان را راه بدهید " *

شاه :— " چه بکنم ؟ این تکلیف با قاعدۀ مهمان نوازی مخالف است " *

¹ Kafkas "Caucasus."

² "Destroy the connection, friendly intercourse."

³ Note this *ia*.

انگلیز: — "ما میگوئیم که یا ما یا فرانسه: دو هندرانه در یک بغل ننگند¹."

شاه: — "هم شما هم فرانسه * ما چرا دشمن برای خود نفرائیم؟ ما با همه دوستیم."

انگلیز: — "آخر ما شما یاری میکشیم: شما را مقتدر میسازیم: پول میدهیم."

شاه: — "آه! این حرف دیگر است * شما مبلغش را بهمان کنید: بعد از آن ما فکرش را میکنم."

در وقت خروج ما از تبریز، حال بدینموال بود * چون سفیرم را در طهران بشدت منتظر بودند، بی درنگ سیار با ولیم² به نراه افتادیم *

در سلطانیه، از دور، قافله دیدیم که نایرانی نمی ماند * چون نزدیک رسیدیم معلوم شد که فرنگی، و سفیر فرانسه است * با همبانداری معزز و معتبر، از طهران بیرونش کرده بودند * از قراریکه میگفتند سفیر انگلیس بجای او گذشته بود * ازینجا معلوم شد که کار در خانه بچه پایه، و پادشاه در معامله گول نخورده است * سفیر ما در تعجب که چرا تکالیف او را نفهمیده سفیر فرانسه را رد کرده اند: اما معلوم بود که زبان فصاحت بیان درهم و دینار، حل آن مسائل دشوار نموده است *

ازین ملاقات سیار خرسند شدیم چه فرصتی بیک بود برای تماشای اطولر و اوضاع ملتی که اینهمه وصفش شنیده بودیم * یکروز ناهم لنگ کردیم و سفیر ما بسفیر فرانسه معرفی شد *

بقاعده، سفیر فرانسه میبایست دل شکسته و شرمده باشد چرا که بیرونش کرده بودند * اما برعکس، بدرجه تعجب ما، خشنود و شادمان بود * هرگز قومی بد آن دله و دیوانگی ندیده بودیم: میرتصدیدند: آوازه میخواندند: هرگز * میکردند * همه باهم، بدتر از ما، بیکبار حرف میزدند: نه رعایتی، نه پایه، و نه رتبه در کار بود، گویا همه هم شأن بودند * نفرشاهی ما خیلی بی ادبی کردند: با کفش های

¹ A common m.o. expression.

² Note the 'construction louche.' A comma after *wali'ahd* (and not after *bisigdar*) is necessary to remove the ambiguity; 'without making a long stay with the Prince,' and not 'we set out with the Prince.'

³ *Lang* (m.o.) "halt."

⁴ *Dila* = *harza*.

⁵ *Harzagi* "indecency."

پرمیخ همه سودند و فرسودند ، و با دهانهای کثیف همه را^۵ خندیدند و تقیدند. * من بحکم اندکی با خبری از چند و چونشان ، خواستم به بینم زبانشان را تا زبان ما هیچ مناسبتی هست ؛ ندیدم^۱ - و یک کلمه از آنچه می گفتند نفهمیدم * با هزار جهد و بلا ، با نوشتن و از بر کردن ، اینقدر توانستم دریافت که سه لفظ را بسیار تکرار میکردند : اول 'سکری' ؛ دویم 'پاری' ، سیم 'آمپروور' ،^۲ *

اما روی هم رفته از یک دیگر بدمان نیامد^۳ * جنسمان بهم نزدیک می نمود و در پارچه عادات یکدیگر مشابهتی داشتیم * اعتقاد ما این بود که این جور مردم با همان شنگی^۴ و هرزگی ، که در ساطانیه داشتند ، بدوزخ هم بهمان طور میروند * روز دیگر از یکدیگر جدا شدیم : آنان خندان و شادان و یاوه سرایان که 'شاه با ما چگونه حرکت کرد' ؛ و ما سردرگریان اندوه خواران و اندیشه ناک که 'شاه با ما چگونه حرکت خواهد کرد' ؟

¹ i.e., 'it was quite different.'

² *Sacré—Paris—l'Empereur.*

³ "We liked each other:" *ay ishān bad-i mām nayāmad* (m.c.) "we liked them."

⁴ *Shangi* "amorous playfulness."

⁵ *Hama rā* "at everything."

* گفتار هفتاد و هفتم *

در پذیرائی ایلچی فرنگ در ایران *

میرا فیروز را ، پادشاه با کمال التفات پذیرفته از جوابهایش بمسائل مهمه اروپا بغایت ممنون گردید * درین باب کسی ماهرتر از او نمیشد * بهر سؤال ، در حال ، جواب دادی ؛ نه از نادانی دست پاچه شدی ، و نه از دشواری تلاش آفزادی * لفظ 'نمیدانم' ، که در حضور پادشاه عیب بزرگ است ، بر زانش نگذشت * در هر باب چنان با علم الیقین و استواری ، سخن گفت که شنودگان پیداشدند همان است ، و جز آن نیست * در حق فرنگان چنان داد تحقیق و تدقیق داد که گمان کردند راده و بزرگ شده فرنگستان است *

از آنجا که من میرزائی او مشهور ، و بخبر پژوهی و سر رشته داری فرنگستان معروف ، و در تاریخ نویسی با او مشترک بودم ، ازین افتخار ، من هم بی بهره نماندم * اگرچه بقدر او بی ناک و بی پروا نه ، اما باز در جواب ، معقول دست و پائی میکردم ^۱ * اما بسیار دقت میدادست که حرفهای آغا و نوکر مخالف نیفتد و مشتبا و اشود ^۲ * سخنان جهاندیدگان ^۳ کرامت بود و معجزه ، و چه خرس گفته اند * بیت *

" در دیاری زنان هر کرا کاید نگوش .^۴ گرچه صوت خربود آواز خلیاگر است " *

ایلچی انگلیس چند روز پیش از ما ، طهران رسیده با اعتباری که سگی نجس و پلید ، از خلیفه عدل هارون الرشید پذیرفته شود ، پذیرائی یافت * عوام الناس ازین معنی

1 " Married to—; succeeded in— "

2 *Musht va shudan* " to be found out ; exposed . . . frauds."

3 i.e., of us.

4 *Khanyān* " professional singer and dancer."

دلنگ و تلایان در لُند 1 که "اینهمه احترام بی معنی تقصیر خود ماست که برای خود درین دنیا عذاب دوزخ می تراشیم"، * در وقت ورود، در ره گذارش گاوها قربان کرده و جا بجا نقلها تار نموده بودند * امتیاز شیپور زدن در وقت سواری، که خاصه پادشاه است، باو احسان شده بود *

پس از آن در مهمان نوازی سرموئی دریغ نداشته خانم یکی از خوانین بنام منزل دادن باو غضب، و تمام اسباب و فروش و ظروف آنخانه را از همسایگان بزور اخذ، باغچه یکی را هم با طویلگی دیگری بدان خانه الحاق کرده بودند * بصدر اعظم حکم شده بود که در مدت اقامت ایلچی در طهران، خرج مطبخش از جیب او باشد؛ و چنانچه در این مواقع معتاد و متعارف است پول خلعت و شالش را از بر آن گرفته بودند * شهزادگان و سایر ارکان و اعیانرا حکم شده بود که پیشکشها و هدیهها باو بفروستند * دستخط مبارکی صادر شده بود باین مضمون، که "اینان مهمان ذات اقدس جهانانیند، و اگرچه کافر، اکرام ایشان واجب: مَنْ أَكْرَمَهُمْ فَقَدْ أَكْرَمَنِي وَمَنْ أَهَانَهُمْ فَقَدْ أَهَانَنِي" *

اینهمه التفات و اعزاز هر آئینه از برای کفار گافی و دل پشند بود * نایستی کلاه خود را نهوا اندازند: اما در باب رسوم و آداب حضور، پاره دشواریها بمیان آمد * ایلچی فرنگ را بکندگی^۲ و سرسختی^۳ اولاً در باب نشستن در حضور، نخواست بر زمین نشیند، و بسندلی نشست؛ مقدار دوزی از تخت، خود معین کرد * ثانیاً ملعون غافل از 'فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ'، با کفش کثیف بقالار فردوسی کردار درآمد * ثالثاً در باب کلاه برداشتن، آنچه گفتند سر برهنگی بی ادبی است گوش نکرد که "ما فرنگیم"، و کلاه را در آورد * رابعاً - در باب لباس که محل دعوی بزرگ است هر چه پیغام دادند که "شال و کلاه برایت میفرستیم تا آدم وار بدربار داخل شوی"، با ریشخند رد کرد که "من چون با همین لباس بحضور شاه خود می روم بحضور شاه شما هم نیز با همین لباس می آیم"، * اما چون کسی تا آنگاه طریقه نارام فرنگان و چگونگی بودن لباس شانرا نمیدانست، احوال داشت که با ارخالیق^۴ شبانه و شب کلاه آمده باشد و کسی خبر نداشت * بخاطر آمدن که در عمارت چل سزون اصفهان

1 Lund lund (m.c.) "gumblng."

2 Az bar-a ān.

3 Yak dandagi (danda "rib") = yak-pahlu-gari = sar-sakhtā "obstinacy."

4 Fakhlā' na'laik.

5 Arkhā'iq is a long coat worn under the qabā.

نقش قبول ایلاچیان در حضور شاه عباس نقش شده : شاه عباس تاج بر سر با فاخر ترین لباس بر تخت نشسته است * من اینمعی را بنیرزا فیروز کشودم : او بهدر اعظم و او بشاه کشود *

چارپاری باصفهان فرستادند و بزودی یکصورت از آن نقش آوردند و ایلاچی نمودند که "بسم الله" با این هیأت بیا : دیگر راه اعتراض بسته شد * *

انگلیزان مامون ، چون آن نقش را بدیدند ، اینقدر خندیدند که کم ماند بفرکند و گفتند "فهمیدیم که شما میخواهید میمون بفرستایید" *

خلاصه سخن لباس اینقدر دراز کشید که پادشاه بستوه آمد و گفت "با هر لباسی که میخواهید بپوشید ، بپوشید" *

سلام پادشاه بهر از آن شد که از مانی غیر مونی¹ میدوید شد * تعجب کردیم که انگلیزان با آن بی تربیتی چگونه آبمه تربیت را خرج دادند : هیچ خلاف ادبی از ایشان سر نبرد * پادشاه با فاخر ترین البسه خود ، که چشم انگلیسان را خیره میکرد ، بر تخت زرین نشسته * هر کس میدید گفت *

مگر جمشید² یا دارا است این شاه . بدین جای و بدین حال و بدین جای ؟
چای-من شاهمی که دیده بر سر تخت . بدین رخت و بدین رخت و بدین رخت ؟
شکوهش باشد از نوشید روان³ بیدش . بدین ریش و بدین ریش و بدین ریش ؟
ز بدش ملک نوشید روان خراست . ز ریشش ریش ایران در آب⁴ است *

شاهزادگان والا تبار ، با آب و رنگی بیشتر از آب و رنگ جواهر و مروارید آردار بر و بالایی پادشاه ، از چپ و راست صف زده * اندکی دور تر سه وزیر فاطون تدیور ، که هر یک مخزن منقش و معدن حکمت بودند ، با شال و کلاه و کلچها ، بی حرکت مانند صورت پشته بر دیوار داده : در پهلوی آنان علاءان فرخ رخ پروار فوشده کردار ، که بحمل⁵ عرش و خزین⁶ فردوس می ملدند ، استاده : فرگان پدر سوخته با قباغای به بدن دوخته⁷ و ننداهای بساق چسبیده و صورت های تا بروت نیز تراشیده ، مانند شتر مرغ

¹ *Ghair-i murabbi* "uncivilized"

² *Rusha dar ab* "flourishing"; *rush* and *rusha*, an example of *tajnis-i mutadarrif* or *tajnis-i muzayyal*.

³ *Hamala* pl. of *hāmal*

⁴ *Khazana* (pl. of *khazane*) "treasure."

⁵ *har*, "tight fitting"

یا عنقریب در میانه، مبادینت² اساس و مخالفت لباس خود را می نمودند * بشکوه و حشمت پادشاه واقعی نمیگذاشتند؛ از هیبت و هیأت او بیم و هراس نداشتند، اما اطوارشان بعینه مثل اطوار ما بود *

ایلچی خطبه خواند با عبارتی چنان عوامانه و راست حمینی³ و با الفاظی چنان از فصاحت و بلاغت و صنایع بدیعه⁴ ماری که گفتی که استرانی یا شترانی حرف میزند * خدا پدر ترجمان ما را بیاورزد، وگرنه پادشاه را شاهنشاه شرق و غرب و قبله عالم و عالمیان هم نمی گفتند *

اگر بخواهم فرق اوضاع و احوال باطنی و ظاهری ایشان با خودمان بنویسم قلم و دواتی جاویدی در کار است * گروهی از عقلایی ما، بعکس استدلال میکردند که " اینهمه تفاوت باید از تأثیر آب و هوای اقلیمشان باشد که تیره و تار و پر از رطوبت و بخار است * چگونه میتوان در میان دو قوم قیاس مشابیه و مشاکله کرد که یکی از آب معائنست و روی آفتاب نمیبیند، و دیگری روز تا شام در آفتاب میسوزد؟ " اما علماء بطوری ساده تر و بعقل نزدیک تر تاویل کردند که " این فرق از دینداری ما و بی دینی ایشان است * ایشان را نور ایمان در روی نیست و دلشان از ظلمت العباد و زندقه تیره است؛ و ما، بحمد الله، رویمان از نور ایمان مدور و قلبمان از لوث کفر مطهر است * اگر این ایلچی و همراهانش با همه ملت انگلیز مسلمان شوند، هر آئینه وسعت⁵ پاییدی و نجاست از ایشان برداشته شود و شاید که از درکات⁶ جهنم رسته در درجات علیین⁷ بهشت برین ما هم نشین شوند * "

1 'Antar "apo (with unclothed posterior)."

2 *Mubāyanat* "being separated, far from;" *asās* in m.c. = *vaz.* (وضع).

3 *Rāst-husainī* (adj.) = *bī-sākhṭagī*."

4 *Ṣunā'i-i badī'a* "tropes, rhetorical flourishes."

5 Error for *waṣmat* "stain" ? *wasmat* signifies "mark, brand, tattoo mark, dye of indigo leaves."

6 *Darakāt* "steps that go down into the ground," as opposed to *daraqāt* "steps that ascend above the ground." *Darakāt* also "the abodes of Hell."

7 'Illyān " (Pl. without sing.) the upper apartments of heaven."

* گفتار هفتاد و هشتم *

مورد التفات صدر اعظم شدن حاجي بابا و در حرکات موافق طبع
و مطابق حل او گردیدن *

چنانچه گفتیم برای کامیابی، همه چیز بکام من میگشت، و برای نامداری
همه چیز بنام من می بود * چون از اوضاع فرنگستان با خبرم میدادستند، کارهای
فرنگیان که در ایران بود بمن حواله کردند، و داین واسطه با صدر اعظم و سایر ارکان
دولت راهی و رابطه پیدا کردم *

میرزا فیروز مردی بود توانگر، بکسی احتیاجی نداشت * بعد از ورود بتهران
از کار کناره کشید و چون دیدن من راه گذرانی پیدا کرده ام حظ کرد * در هر جا توصیف
و تعریف خوش طبعی و کار آمدی من کرد، و من کوشیدم تا تکذیب او نکنم بطوریکه
نزدی، بد و نیک، مسلم و غیر مسلم را، در حق خود خیر خواہ دیدم، و بخود
راغب ساختم * طالعی که بی او هیچ نشاید کرد، بگوشم میگفت * مصرع *

* 'شاهمان باش که ناسازی ایام گذشت' *

صدر اعظم مردی بود مدبر، با سلیقه، حرّاف، عَرّاف، حاضر جواب، در نزد
پادشاه حرفش درو داشت * از ابتدای جلوس پادشاه بقلعت، او نیز در مسند
مداومت اینقدر با خاص و عام خوب راه رفقه و بکار مردم خورده بود که وجودش مانند
وجود آفتاب^۱ امثال ضروری^۲ میدانستند؛ و چون بکار فرنگان اهتمام و اعتنای علیحده
میداد، لاهله^۳ هر روز چیزی گفتنی یا شنیدنی با ایشان داشتی * ازین روی

1 Dar-rau vl. subs.

2 Lāzım better in Mod. Persian, as zarāri has a secondary meaning

3 Lā mahāla (n.c.) "there is no escape, of necessity."

موا پیغام - برو پیغام - اور سفارت انگلیس ساخت * از زبان ایشان یکدیگر پیغام میبردند و میآوردند ؛ و گاهی نیز بمقتضای مقام و مناسب حال ، چیزی از خود علاوه می نمودند ، و تعریف این در نزد آن ، و تعریف آن در نزد این می کردند ، و خود در میانه محبوب طرفین واقع شدند *

چون بزرگترین نا خوشی صدر اعظم رشوت بود ، منهم آن نقطه را قبله مقصود خود ساخته گاهی از ایلچی بفراخور حال صدر اعظم (و مفید بحال خود) هدیه می گرفتند ؛ اما چون هدیه دادن و گرفتن طبیعی است ، این معنی هنوز من شمرده نمیشد ؛ ولی در دوسه کار عمده مرا واسطه قرار دادند ، و چنان خوب از هدیه کار برآمدم که از آنگاه بعد صدر اعظم با من از در التفات برآمد *

در میان دو دولت معاهدات بایست بسته بشود * صدر اعظم از جانب شاه ، و من از طرف او ، وکیل مطلق بودم ؛ و من با ناچیزی خود در چنان امور ، باز ، در میانه (مانند سگی که در عروسی بخیل استخوان افتد) نکادو افدام تا اینکه شبی مجلس خیلی دراز کشید * صبح صدر اعظم مرا بخلاوت خاص خود که بجز معرمان خاصش را ند آنجا بار نبود بخواست * هنوز در رختخواب بود و تنها *

با بی تکلفی گفت ”حاجی پیشتر بیا ، نشین ، حرفی عمده دارم با تو بگویم “ *

از این التفات متعجب و اطاعت امرونی واجب دانسته بدو زانو نشستم * بی هیچ کذابه و استعاره گفت ” اوقاتم خیلی تلخ است * ایلچی انگلیس تکلیفهای ممتنع بما می کند و چیزهای شدنی میخواهد * میگوید که ‘ اگر آنچه میگویم نکنید ، و آنچه میخواهم ندهید بدوتم را میخواهیم ‘ و از طهران میروم ، * از جانب دیگر پادشاه مرا تهدید میکند که ‘ اگر ایلچی دل آزرده بود سرت را میبرم ‘ و حال آنکه در این کار پادشاه بتکالیف ایلچی هیچک تن در نمیدهد * حاجی چه باید کرد ؟ چاره این بچه میشود ؟ “

گفتم ” با رشوت نمیشود “ ؟ — و نگاهی ناو کردم مثل اینکه این لفظ را معنی دیگر است *

وزیر گفت ” چگونه با رشوت ؟ رشوت کجا ؟ — وانگهی این فورگان اینقدر خرد که نمیدانند رشوت چیست * گوش بده * حاجی ، آزان هرچه میخواهند

خرداشند ، ما خر نیستیم * ایلچی خیلی اصرار دارد که کارش بگذرد و ما هم نا ممکن است منفی نمیگذرانم * میروی ، با او حرف میزنی ؛ تو با او دوستی ؛ میگوئی ' من با صدر اعظم دوستم ، ' و پارچه حرفها که من نمیتوانم زد میزنی * فهمیدی که — ؟"

سرفروید آوردم و گفتم " بچشم * هرچه میفرمائید چنان میگویم * امیدوارم که رو صفتد برگردم " •

بر خاسم و با اهد تمام بخانه ایلچی انگلیس رفتم •

حاجت آن نیست که بگویم چگونه ایلچی در این کار بسر تبر آوردم ۱ • دو کلمه ۲ ، مطلب چنان بیک حالی کردم که نا کیسه ۳ بر از طلا برگشتم * این کیسه مقدمه العیش بود ، و نا صورت فرار کار ، موافق طبع ایلچی عقیده کئی داشت ، و بیز طریق قطع و بقین با من پیمان کرد که انگشتری الماسین سخت گراجه ۴ ، از انگشت دولت انگلیش بازگشت دولت ایران ، مایه نشان دوستی در میان آن دو دولت اند مدت ، میگذراند •

وزیر گاهی بکیسه کرد و گاهی بمن ، و گشت " احسن ، حاجی ! حالا نوار مائی * آخر ما در ایران چیزی هستیم ، نریش ازین نمیگذاریم بی کلاه راه بروی * عرضه ۵ بویس ، امضائی با من " •

با اظهار امدان و شکرانه گفتم " بدهد با جان دارم صادقانه و عاقلانه بخدمت سرکار دارم ، و محبت سرکار در حق من کافیست " • این حرفها را چنان با خاکساری و نای عامی گفتم که اگر ممکن بود یک حرف ایرانی را ناور کد ، بخود نالیدم که انصاف را ناید ناور کرده باشد •

اما معنی کلام را او از من بهتر می فهمید * گفت " حرف مزین • مبهم وقتی • صل تو بدینسو و آنسو میدیدم ، خدمتها که بمن بکنی میدانم • نوار راه خود بر میگردد • فونگان خوب با کار تو اند ، هر طور دلت میخواهد عرضی ، بکن • هم خیلی پول دارند و هم خیلی بها میخواهند • رباچه بر این گفتمو لازم نیست • مردم ایران

1. *Beside the garden* (= *behân-e khud-am va kardan*) is to lie in wait till a thing or a driven deer crosses the point on which the rifle is sighted.

2. *Du kalama* (adv.) "in two words"

3. For *ahsant*.

مفل زمین کشت زارند ؛ بیرشوه¹ حاصل نمیدهند ؛ پیش از حاصل بزید مایه گذاشت *
 فرنگان میگویند که "مقصود ما خیر خواهی مملکت خود است و بس" اما این سخن
 در پیش ما اهل ایران حرف مفت است * ما هر خدمتی که بکنیم ، خواه من ،
 خواه پادشاه ، فردا همینکه بمیریم همه فراموش میشود و بهدر میرود ؛ ولیمهدی
 می آید برای آبادی خود ؛ آباد کردهای ما همه را خراب میکند * راست است
 پادشاه نمی حد ذاته² حق دارد ؛ داشته باشد³ * اما وزیر هم حق دارد ؛ چرا نگیرد ؟
 ازین سخن ذهنم روشن گردید و پردۀ غفلت از پیش چشم برداشته شد *
 شاهرا وسیعی در پیش ، و فائده عظیمی برای خویش ، دیدم * سخن وزیر که "فرنگان
 خوب باب کار تواند" بگوشم طنین انداز و نوا ساز⁴ ، ز تر و زونگ⁵ ایجاد تدابیر
 و رنگ افتادم *

¹ *Rishwa* "bribe; also manure;" the Figure *Ihām-i tanāsūb*.

² *Fi ḥaddi zāt-h*.

³ "Let him have it."

⁴ *Tanīn* "a buzzing noise (of flies); a ringing, tingling"; *navā* "voice, song";
navā-sāz "making music, musical."

⁵ *Zibr u zīring* (m c) = *qavī dīl*.

* گذشتار هفتاد و نهم *

در چگونگی بکار بردن اعتبار خود و از نو مظهر التفات و منظور
نظر عنایت وزیر شدن *

بهزار مرارت¹، در شهر، خود را معوم راز صدر اعظم قلم دادم * نانگلیسان
لا مدعوب حالی کردم که نا پای من در میان نباشد کار عالم به نظام نمیرسد * این
تدبیر نزدی نموه بخشید و طرفین با کمال خوشنودی مرا واسطه کار قرار دادند *

فرض اعلیٰ انگلیسان اینکه بزور نما خوبی کنند * بجهت حصول این مطلب
زحمت بسیار کشیده و خرج بسیار نموده بودند * درد ما را بهتر از ما می دانستند
و درمانش بیشتر میکوشیدند * میدادم در ما لایق دوستی خود چه می دیدند (که
ما خود نمی دیدیم) با اینکه ما ایشان را بی دین و پاید میداستیم * خلاصه این مرحله
به ن دخی و بکارم ضرری نداشت * مقصود من اینکه آنان مرا بخود محتاج²،
خود را با ایشان لازم نمابم که اقیه چربی بودند و زحمت بهدر نمیرفت *

گونا خوانده این کتاب را در خاطر داشت، پیش ازین، ذکر حکیمی رفت که از
جمله مداوات اختراعی خود میخواست آله کوبی را هم انتشاری دهد³ * ولی خیال
اینکار از نظر ما معوض شد و باز طبیبان ما، نسبت انا و اجداد، هر ساله اطفالی بسیار
به عالم آخرت میفرستادند * با این املهی، حکیم دیگر آمد تا ما ندکی کند * سخت
در رواج کار آله کوبی کوشش داشت و از مادران کودک در بغل، در در خانه او ازدحام
عربی میشد * بهکم تدبیری که اندیشیده بودم، بیش از همه، بفریاد و داد آغاز بدم

¹ *Marārat* "bitterness," in the "pains."

² After *muhādaj*, an ellipsis of *munayyad*

³ Vide Chap. XIX

که ”چرا باید زن مسلمان بخانه نصرانی پای گذارد ؟ از برای هرچه باشد عیب است و قباحه دارد“ * در نزد صدر اعظم موشکی¹ دوانیدم ، تا برای منع این کافر ، قراولی بر در خانه حکیم گذاشت * ازین سبب بازار و دل حکیم بشکست *

من :- ” حکیمباشی ، چرا چنین مکتوری ؟ ازین زحمت چیزی بقو نمیرسد و آنکه مردم هم قدر زحمت ترا نمیشناسند“ *

حکیم :- ” هیات ! حاجی ، نمیدانی چه میگوئی * این زحمت نه ، رحمتی است که باید شامل حال همه جهانیان شود : اگر دولت ایران رواج این کار را در اینجا منع کند گداه اینهم نفس که هلاک میشود (و حال آنکه او میتواند نکذارد²) بگردن اوست * چه قدر بیگناه که بهیچ و بیچ می میرند “ *

من :- ” نما چه ؟ هرچه میخواهند بمیرند : از زندگی شان بکسیه ما چه میروند که غصه مرگشان بخوریم ؟ “

حکیم :- ” نکسیه شما این میروند که هرچه پول میخواهی بقو میدهم برای اینکه مداوات مرا نگذاری ضایع شود “ * پس بقرار داد نشستیم * برای بزرگ نمودن کار ، إشکالات بسیار باز نمودم * از آنجمله اینکه در رفع این کار ، مخالفت راجی صدر اعظمست * باری راجی صدر اعظم موافقت کرد : قراول برداشته شد * حالا بیا و به بین که در خانه حکیم چه معشری و چه معشری از زنان گردید ، و هرچه میشد کسی حرف نمیزد *

حکیم ناخوشی غریب دیگری هم داشت : مردگان مسلمانان را شکم میدرید و پرو پا³ میبرد * چون چشمش بغمش میافتاد جان میداد * در حیرتم که چرا مردم او را پاره پاره نمی کردند که ” مردکه ! این کدافت کاری چیست “ ؟

من :- ” حکیم ، ترا بخدا ! از دریدن شکم و دریدن اندام مسلمانان ترا چه فایده “ ؟

حکیم :- ” اگر بخواهم بگویم از ندریدن و دریدن چه قدر فایده از دست میروند ، محال است * اگر دست ازین کار بردارم از دنیا و آخرت خود دست

¹ *Müşak darāndan* (m.c.) = *shantānat kardan* . *müşak* is a 'mouse' and also a kind of squib (that darts about like a mouse).

² "While it can prevent it."

³ *Pu u pā* (m.c.) "thumbs"

برداشتۀ ام و زحمت‌های من بکلی هباء^۱ خواهد شد * سر هر مردی که بزیر تیغ من افتد فلان مبلغ میدهم * نوع و جنسش کاری ندارم، خواه مسلمان، خواه ارمی، خواه یهودی — همه در نزد من یکی است *.

ابن سغون را درست نذمن سپردم و در حقیقت آنقدر رضای خاطر او کوشیدم که کیسه ام بسنگینی و اوضاع و دستگاهم برکینی روی نهاد *

ایلچی نیز برای اصلاح احوال و رونق مال و منال ما، میل غربی داهت، و از بیان کیفیت‌های که در میان او و صدر اعظم واقع شد ناگزیریم، و با کمال بیشرمی این بینها را هم بمناسبت مقام ذکر میکنم:—

‘ دلیر آمدی سعاداً در سغون .: چو تیغ بدست است کاری نکن
 بگوی آنچه دانی که حق گفته به .: نه شهوت ستائی و نه عشوۀ ده
 طمع بند و دفتر ز حکمت بشوی .: طمع بکسل و هر چه خواهی بگوی’ *

ایلچی میگفت که “میخواهم معصولی ارضی^۲ بعائنه^۳ ایرانیان تعارف کنم و در قبول آن توقع دستياري از صدر اعظم دارم؛ و نمونۀ از آن خواسته‌ام تا بفراستند * هرگاه که در هوا بوی تعارف بویی، بینی صدر اعظم بر هوا شدی * صبح تا شام بر سر این تعارف ام، با من گفتگو میکرد که “چه میتواند بود؟” عاقبت از بی صبري بجان آمد و خود داری نتوانست * از من شنیده بود که ایلچی ماهوت بسیار آورده است و چشم و ذهنش را ماهوت دوخته بود * چون رسیدن نمونۀ تعارف ام طول کشید صدر اعظم با خود اندیشید که “بهر این است که ایلچی بجای هدیه ام، از آن ماهوتها، قدری هدیه خاس من بدهد” * تا برین روزی بعضی بیدار شدن از خواب، مرا خواست که “ترا بخدا! ما چه نداریم؟ گندم، برنج، سایر حبوبات، انواع و اقسام میوها (که این بی دنیان در خواب هم ندیده اند) باری هر چه بعتل برسد همه را داریم * چرا برای چیزی که لازم نداریم مدت ایلچی را بکشیم؟ من خیال خوبی کرده‌ام که خیر ایلچی هم در آن است و زحمتی از گردنش خواهد افتاد: بجای آن تعارف ام، من ماهوت هم قبول دارم * این کار نعلی ندارد * تو (خدا را شکر) بی دست و پا نیستی^۴؛ برودست و پائی

1 *Haba' shudan (hu)* = *Evadad, tantan* ‘to go to the dead’

2 *From the Bazaar.*

3 ‘A parcel of the Earth.’

4 ‘This is an easy matter for you to do.’

5 ‘Yes, you are capable.’

مکن و این مرحله را بایلیچی حالی کن و بزودی هرچه تمامتر خبر ماهوت را برای من بیاور، * دردم، * می بدم،¹ این خبر را بایلیچی بدم * ایلچی با آن همراهان سبیل - تراشیده² چنان قهقهه زدند که اگر بگویم صدا بکوه دماوند پیچید باور کن * یکی گفت "ماهوت کجا، سیب زعفرانی کجا؟" دیگری "ما میخواهیم شما نعمتی سهل الحصول و ارزان انعام بنمائیم" * دیگری "معلوم شد صدر اعظم میخواهد لقمه شکم عامه را وصله دوش خود کند" * اما ایلچی باز درمیانه، عاقله³ ایشان بود؛ بی درنگ و با نزاکت، امر نمود تا یک توپ - ماهوت بمن دادند؛ و گفت "عرض سلام بسیار بصدر اعظم برسان و بگو که 'مرا هیچ چیز از خیر خواهی اهل ایران باز نخواهد داشت' * آمدید و ارم که باز آن تعارف عام را قبول فرمایند که در حق من نشانه التفات بزرگی است" *

نافتخار تمام و لذت بی نهایت بجانب صدر اعظم باز آمدم * این کار را آنها که گذشت، و را آنچه بعد از آن روی داد، همه دلیل بزیوری و زرنگی من شده، مرا مورد عنایت مخصوصه صدر اعظم گردانید،⁴ که همه رقیبان را کنار نهاده برآستی راز دار و ندیم و یار او گردیدم *

¹ *Dar āam* "immediately." *Hay*, the continuative particle, here = *zūr* (*bi-qadam*). Compare *hay bar asp zadām* (m.c.) "I urged on the horse."

² Or *rish-tā āshīda* ?

³ *Āqla* = "cleverest:" the final *ā* in this word is common in m.c.

⁴ *Ki* "so that."

* خاتمه - گفتار هشتم *

ظاهر شدن اینکه بدبختی از حاجی بابا دست برداشت، و رفتن او بدیار خویش، و مراجعت کردن با ذی^۱ بزرگتر از آن که بود *

شرایط معاهده با گروه مشرکین در کار تمام شدن^۲، و قرار بر این بود که برای استحکام پیوند بکرنگی و یکپختی میان دو دولت سفیری از ایران بآلند رود *

بعد از امضای عهد نامه، صدر اعظم مرا بحجرت خاص خود خواسته گفت "حاجی! بیا، حرفهای عمده با تو دارم * من ترا از آن خود میدانم، و راحت مصلحت شو چه میگویم" *

فی الفور بتواضع واحترامات لازمه برخاستم * گفت "تواضع را بگذار و گوش کن:—

"بد با خوب، کار ما با انگلیسان گذشت؛ پادشاه بمطلوب خود رسید * سفیری باید بآلند بفرستیم * تو هم میدانی که ایرانیان، بسیار کم، دلشان میخواهد از ایران بیرون بروند: نمیدانم چرا بحسبم که بی باز^۳، این خدمت را در عهده گیرد * یکی در زیر سر دارم که بیشتر از دیگران بفرستادن آن مایلیم، و هم رفتن و دور شدن او از قبله عالم خیلی لازم است؛ این است که دلم میخواهد رضا کردن او کوشی" *

بی محابا گمان کردم که منم، اما سبب دور شدن از قبله عالم نفهمیدم * ولی از نبود و افتخار این کار، از جای رفته پیش رفتم و دامنش بوسیدم که "کمترین

^۱ Zi-rāz'

^۲ Dar kār-i tamām shudan "were about to be finished."

^۳ Bi-nāz "without coaxing, i. e., without making a favour of it; willingly."

^۴ "In my mind's eye."

زندگان برای اثبات بندگی حاضرم : هر خدمتی که محول بقومائید تا پدای جان هم برای بجای آوردن ایستاده ام * ”

وزیر :- ” آفرین بر تو ! خیلی خوب گفتی ؛ حالا بشنو * اینکه من در زیر سردارم میرزا فیروز است “ *

باد من فرو نشسته ، با شد^۱ و مد^۲ گفتم ” بلی “ *

وزیر :- ” حقیقت نفس الامر اینکه می بینم اینروزها پادشاه را باوخیای میل است * مردی است حرف و عراف ؛ در چاپلوسی و ریشخندی اسفاد : اینقدر دروغ میگوید و امر را مشتبه میکند که پادشاه او را از همه بیشتر دوست دارد * که میداند این دوستی تا بکجا می رود ؟ علاوه بر این میدانم که دشمن جانی من است ، با اینکه در ظاهر خود را دوست مینماید * اگرچه تا امروز از شیطانی و فساد هیچکس نترسیده ام ، اما حالا نمیتوانم گفت نمیترسم * اگر او را بنام سفید-ری از اینجا بفرنگستان دست بسر بکنیم ، سر چشمه اضطراب و تشویش خود را خواهم بست * یکبار از اینجا بیرون بود ، اگر برگردد (انشاء الله بر نمیگردد) من کاری میکنم که دیگر روی پادشاه را در خواب هم نه بیند “ *

من بدینخیال افتادم که ” چه کنم تا درین شر ، خیر^۳ من با شد “ *

وزیر :- ” اینکه گفتم ، یک شق تدبیر من است : شق دیگر اینکه حاجی ، تو باید بدام مذهبی اولی با او بروی * دوست و متعهد منی ؛ عرضهای مرا میدانم * از ورود ابن پدر سوختگان تا امروز ، از وقایع با خبری * بنا برین ، این کار خلعتی است بدلای تو دوخته * اگر آنچه میگویم بجای بیآوری ، خدمت بزرگی بمن کرده “ *

از آنجائیکه سفارت^۴ از منشیگری بهتر بود خوشم نیامد * دهم از طریق حال خود برگشتن و راه منشیگری و زیر-دستی پیش گرفتن ، مثل ترک شاهراه و اختیار کوره راهست * و آنگهی آن ناخوشی ملّی^۵ ایرانیان در من هم بود ؛ نمیتوانستم ترکی راحت حضرو اختیار مشقت سفر (علی الخصوص سفر دریا) و اختیار دیار غربت کنم ؛

^۱ Shadd “ doubling a letter, marking it with tashdīd : shadd u madl “ emphasis, force.”

^۲ “ If ” understood before yak-bār.

^۳ Sharr—of the Vazir.

^۴ Sijarat , the post Haji had been expecting for himself.

^۵ Milli A. and P., or millati (m.c.).

و آنکهي ديار عربی بدان سان مجهول الحال ، مملکتش بی صدا و داد ، تیره و تاریک ،
و مردمانش نجس و کافر * مانند کسی شدم که بدینک هلاک رسد ، و از این تکلیف
و ازده مانندم ۱ *

چوانم عذارت شد از کلمه چید ، مرد و خنک ، که ایرانیان در وقت خرسند نبودن
کار می برند ، از قبیل ” چشم : بندگ سرکارم : اختیار نا شما است : هرچه
بفرمائید ، ناچار فرمان بردارم : “ و خاموش شدم *

وزیر مملکت مرحله شده گفت ” معلوم شد ازین تکلیف خوش ندامد * خود
میدانی که جستن کسیکه این را قبول کند آسان است : اما چون فائده ترا مثل
فائده خود میبخشام ، این است که میخواهم * اولاً تو دامنهای بروی و سوغات
و هدایای که باید به لندن فرستاده شود تدارک کنی ، و چون آنها نداد از اهالی اصفهانی
تحصیل شود ، وسیله خوبی برای خالی نمادن کیسه است “ *

سخنش را بردم ، که معاونت بوطن نا آن پایه و اقتدار ، نه تکلیفی بود که رد
آن بتوان : و جوانی دلیرانه دادم که ” بامک سرکار و بسبیل مردانه شاه که رفتن
حاضر و حریف ندارم * هرچا بفرستید ، اگرچه بدرک اسفل ، برای بیرون کشیدن
فرنگان باشد ، میروم *

وزیر : — ” باشد * در اول میروی و چم میروا و بیروز را میگیری که ” در ایران
مانند تو کسی شایسته این کار نیست ، * اینقدر دانه صاف و مداخل و افشار
و توانگری و میل شاه و احترام من ناو میبایستی که بدام بداید : و میگوی که ” بعد
از معاونت ، خدا میداد که نا بکجا راه داری : اکنون هم رقیب داری : این کار را
از دستت مگذار ، * دیگر خود میدانی : باقی را ساز * اینطور بکن ، نه بدین چطور
رو دستت را میخورد * برو خدا نگهدار “ *

از پیش صدر اعظم بیرون رفتم * نمیدانستم در آسمان هستم یا در زمین *
با خود گفتم ” رمی سعادت ! آنچه از خدای خواسته بودم رسید * با قبای
سوزنازی و شمشیر نوانائی و کمر بند طلائی برخاک شکوه سوار مملکت خود رفتم ،

1 *Yā zadām* “to draw back or shrink from”

* *Chām* probably means “joint or place of bending” in *chāh chām u khām bar mī dard* (m.c.) “this stick is flexible — has joints chām u dard” (m.c.) “every one has his weak point” and in *Chām u dard* *chāh nām u khām* are common sayings.

زهی سعادت ! ای آنکه ¹ روزی پسر دلاک را استنزاء میکردی اکنون بیا و معتمد شاه و امین وزیر را تماشا کن * ای سرهائی ² که در زیر تیغ من بودید ، زنهار بمن فرود آید که بجای ترواشیدن قوۀ بریدن دارم * ای کسانی که مرا از میراث معزوم ساختید چاه ترس و لرز آن است که آن لقمه را نا پخته از گلویشان بیرون آورم * ”

با این امراض ³ و اغراض ، در کوچه هر که باد بغلم را میدید رم میکرد * تشخیص از سر و صورت میدارید * از همانگاه خود را میدیدم که بر اسب و یراق مرصع سوار ، خدم و حشم از پی دوان ، صهان داران از میمنه و میسرۀ مبارک باد گویان ، با بار و بنه داخل اصفهان میشوند *

باری بخانه میرزا فیروز رفتم * پیش از من ایلیچی انگلیس رفته نیت صدر اعظم را کشوده ؛ همین حرف در میان بود * اگر چه وابسته صدر اعظم ، اما باز دوست جانی میرزا فیروز بودم * از خبر همراهیم با خود خوشنود شد * از گذشته ، حکایتها رفت ، و بآینده طرورها چیده شد * خندید که ” باز بیاد شکر لب نیفتی ؟ ” گفته — ” زنهار او را بخاوارم میاور که او مشک نیست ، و ما کوزه لا یتصوم ⁵ ” * پس بپانۀ اینکه از حرف شکر لب میگوینم بگریختم *

روز دیگر پادشاه بلفظ مبارک ، در نار عام ، فرستادن میرزا فیروز را بسمت ⁶ ایلیچگری بیان کرد ؛ و صدر اعظم بمن وعده داد که ” بمحض حاضر شدن فرمان پادشاهی ، تو باید باصفهان بروی ” *

چه لازم که در بیان نادرک سفیر ، بخرانده درد مردهم ، و او دلتنگ گردد ، و من شرعاً شرم ؟ همین بس که نگویم باصفهان رفتم با هیأت آدمی متشخص ، و نا امراض و اغراض ، که بجز یک ایرانی که در حبّ چاه زاده و بزرگ شده میداند و بس * کوکب سعادت خود را در ادج رفعت و اقبال ، و سهم ادبار خود را در اقصی

¹ Addressing an imaginary audience.

² *Āy sarhā-i kī* —.

³ *Marz-i jāh parastī*, etc.

⁴ *Tarā-hā* “plans.”

⁵ “However much thou rubbest it, it does not diffuse odour.” perversion of proverb.

⁶ *Sanat*, in m.c. *sanat*, = *tarīq*.

درجہ حقیض^۱ و نال دیدم * از در و دیوار بگوشتم ندا همی رسید که ” بر روی
 عورت دزی نو کشود “ * حاجی بابا پسر حسن دلاک ، با نام میرزا حاجی بابا
 و صاحب منصب شاهي داخل مسقط الراس خود شد * ازین بیشتر چه میخواهی ؟

ای مستمعین حکایت حاجی بابا^۲ بحکم تجربه که از معرکه گیران و سفدوران
 ایران آموخته ام ، حکایت خود را میدهم و بدهد شما هستم * غرضم اینکه نا زر بنوازو
 بسنجید بده بخانه ببرد * بیشتر تشویش و ترغیب کنید نا بیشتر و حکایت کنم *
 حواهد دید که حاجی بابا نا ابلجی بزرگ چگونه بلندن میرود * سرخ سفر خشکی
 و دریای او را ، نا بدما و نایدنایش ، و بعد از معاودتش نا نران آنچه بر سرش آمده ،
 همه را حواهم گفت *

اما انرا هم میگویم که اگر مؤلف ، مانند آن درویش سیمین حاجی بابا ، دور
 طریقه ، تلبدین شی الله و تحریک رگ حرص و شوق خلق الله را خوب ندانم و ندانم
 نا از نفع کار مطمین ، خود را دایره معرکه ندارد ، پس در کمال شرمساری
 و خاکساری مدگوید ” بخدا سپردم “ *

^۱ Hazir the autonym of *my*

* خاتمه کتاب *

ERRATA.

تصحیح اغلاط در کتاب حاجی بابا اصفهانی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
i	3	نوشته	نوشته
„	4	مقتدائی	مقتدائی
„	5	شاید	شاید
„	7	شازده	که شانزده
„	8	اسفدائی	استفادتی
„	10	ساخته	ساخته
„	„	میفرایند	میفرمایند
iii	4	نضیع	تضییع
„	5	والملیدن	والملیدن
„	6	دوخته	دوخته
„	24	<i>Vā malīdan</i>	<i>Vā lamīdan</i>
iii	16	توفیر	توفیر
„	18	حکایتی	حکایتی
„	17	شاید	شاید
v	4	طبعی	طبعی
„	9	نعیر	تغییر
„	10	تغیر	تغییر
vi	3	چنانچه	چنانکه
„	4	گفتگو	گفتگوی
viii	2	سیت	نیست
„	17	و الکی	و الکی
x	9	دنا دیده	دنیا را خیلی دیده

مصحف	سطر	غلط	مصحف
x	14	رختخواب	مصحف
xi	6	سماوت	رخنخواب
xii	7	معلجه	معدات
.. xiii	6	در گوشه	معالجه
xiv	3	اینقدر	در گوشه
„	7	دوئی	اینقدر
xv	4	انیک	دوئی
„	8	انگیزان	ایک
xvi	8	بجهته	انگیزان
xvii	1	آسیایان	بجهته
1	5	وستعی	آسیایان
9	16	وانگی	وستعی
10	8	پشتو	وانگی
„	11	گریز	پشتو
„	„	قضی	گریزی
12	1	علی الظهر	قضائی
„	18	Note 1	علی الصدر
13	1	کو	Erase
14	9	شکود	کجا
15	9	عربی	بگشود
„	13	تفگنی	عربی
„	14	بدینوی	تفنگی
18	13	فریقه	بدینوسی
19	12	سلطان	فریقه
„	14	مرادان	سلطان
23	10	سطیر	مردان
24	8	نو	سطیر
26	19	جیب	و
			حدیب

منجھ	سطر	غلط	صحیح
30	15	غائیت	غایت
31	16	داد رسی	وا رسی
33	4	ورطہ	ورطہ
35	2	آیم	آلیم
36	5	کاروانسریان	کاروانسرائیان
37	8	سقی	سقی
38	2	غنائم	غنائمی
38	8	گوشش	گوشش
39	2	معتابہ	معتابہ
42	22	(for Shāyngān)	(for Shāhgān)
43	4	کرایہ مدد تر	گرامد تر
44	6	وانگی	وانگی
50	8	عالم	علم
52	14	Delete note 2	Note Proverb 1;
both incorrect. Pro-verb should be			
المستحیر بمروءد کرئہ کالمستحیر من الرمضاء بالنار			
Out of the frying-pan into the fire.			
53	16	پیشر	پیشتر
54	15	مہدیای	مہدائی
56	19	سلحہ	اسلحہ
57	2	کندگان	کندگان
62	24	Delete note 6	6. A brother of Husain
and called Saqqā-i Yatīmān.			
68	11	بطری	مبطری

مصحح	غلط	سطر	مصحح
بکشد	مشکون	13	79
هیا هو	هپا هو	10	81
هو کرا	هو کر	8	83
بعجه	بعجه	10	85
ازرق	ارزق	11	85
دندان	دندندان	9	92
هارون الرشید	هرون الرشید	15	93
مغز	مجز	3	94
الدوله	الدوله	13	98
المعرفه	المعرفه	14	„
قرنم	قرانم	22	„
ملک الشعرا	ملک العشرا	2	100
دست	دست	12	106
کهنه	کنه	14	108
درستیم	درستیم	14	109
شداخت	نشاخت	6	112
وعده	وعده	9	„
آرم	آرام	1	114
ارد	ارد	4	„
دالاش	دالاش	8	„
خوشش	خوش	7	120
Rāh u nīma rāh, "all the way." etc.	Delete note 3	21	122
زبان چه ؟	زبان چه ؟	13	124
که تا فردای	که فردای	12	125
معاینه	معاینه	7	128
شائنه	شائنه	1	130
طبیبنام	طبیبنام	9	132

صفحه	سطر	ناط	مصحح
133	2	چگونگی	چگونگی
„	6	نامید	با امید
135	3	النسب لعنه	النسب و لعنت
136	7	حباً	هیباً
146	4	رفت وور	رفت و رو
„	21	شکتم	شکستم
149	13	کور میکرد	کر میکرد
155	14	ما	را
„	33	<i>Mutābisat</i>	<i>Mulābisat</i>
164	6	نها هار را	نهار را
„	17	مقنانه	معنانه
166	15	از رده	از گرده
169	14	درایم	داریم
„	15	تذزل	نذول
176	16	میآید	میآمد
178	10	شیطن	شیطان
„	12	بمیانگ حالت	بمیانگ تماشا کردن حالت
183	6	شان	سان
„	7	بود * از	بود * رنبد و سیاهش از
„	8	شان	سان
184	10	بالمانده	بالمانده
192	2	ما	ما
193	4	تعین	تعین
196	12	کشمی	کشمیری
„	13	چله	سکه
205	10	خوهمیم	خواهیم
206	5	اشیدان	ایشان
211	12	تندگ	طوطگ

B. 5
55

472

صفحہ	سطر	نقطہ	معنی
213	4	رو مالید	رو مالید
218	6	معجزہ دار	معجزہ وار
231	2	لباسی	لباس
233	Heading	lxii	xli
244	5	خستہ دار	خستہ وار
254	23	فرمان بری	فرمان نبری
256	17	پرنداشتہ	برنداشتہ
262	2	کم کم شدن	کم کم بکم شدن
273	9	ازدهام	ازدهام
274	2	آوردند	آوردند
278	7	منجبر	منجبر
280	3	عاقب	عاقبت
286	7	الغریب دلیل	الغراب دلیل
287	3	حدی	حدی
291	6	متبنی	دفعہ
299	16	وصیتی	میتنی
301	18	گلنایک	وصیتی
304	8	یسلائیک	گلپانک
305	4	فطر	یسلائیک
309	21	adopted in	جاری
317	18	کو	فطر
321	18	قبضہ	قبضہ

Insert after 'adopted,'
the words 'after the
ashahhud.'

صفحه	سطر	غلط	صحیح
222	16	قوض	فرض
322	17	راالم	رایم
323	2	مرهون	مرهون
330	1	محصه	محصه
332	15	لایقه	لایقه
335	9	خبرانه	خرانه
„	14	خدمت	قدمت
347	4	بخوشید	بخوشید
„	7	بید	بینید
348	13	ادی	ادای
„	16	جیب بغها	جیب و بغها
350	12	مرد را	مردم را
353	1	تفکر	تفکر
„	5	ناوان	ناودان
358	6	آب بی حکم شرع خوردن خطاست	آبی حکم شرع آب خوردن خطاست
366	19	چار باری	چا باری
368	3	نوشته	نوشته
372	9	تنگ	دل تنگ
372	12	درد	در دمد
378	9	بخواهد	بخواهد
„	12	ماندم ترم	مانده ترم
374	9	ادنادم	افنادیم
380	1	خاطر	قاطر
382	9	برون	بردن
„	13	شود	شود
„	22	—	Insert note 7 in note 8.
388	16	چیزی	خبری

مصحح	سطر	غلط	مصحح
395	5	داري	داري
398	6	است	است
402	12	داوای	دانوی
»	17	بازوي	بانوي
403	14	تغیر	تغییر
404	9	میخواید	میخواهید
»	10	و بغورک	بغورک
»	13	واسته	واسطه
»	»	هاشم دند	هاشم هم دند
»	14	ندوب	نیوب
406	3	کار بودم	کار دارم
407	22	خدمست	خدمت
408	17	سقوطه	سقوطه
410	9	شناودم	بشناوم
412	24	معداد بجز جزئیات	معداد بجزئیات
420	2	کشتیهایش	کشتیهایش
425	23	که در دست	که در دست
427	6	جانگذار	جانگداز
429	13	بخشیم	بخشیم
430	14	گراي	کرداي
432	17	راي	رای
434	1	حبش	حبش
439	3	برخ ساي	برخ ساي
452	18	ما	با ما
453	16	خاص	حواس
455	8	ایلچی	ایلچی را
459	10	ستائي	ستای
458	8	ایدهم نفس	اینهمه نفوس
464	3	آیند	آیند
464	19	سفیر	مفر

B.I

55

